

**НАЦІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ**

**Суспільно-науковий проект
"Духовні цінності українського суспільства
у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я"**

**Особистість, суспільство, держава:
розуміння
свободи і відповідальності**

XIII НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

Київ 2012

***ВНЗ «НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ»
ЦЕНТР ПЕРСПЕКТИВНИХ СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ***

**Суспільно-науковий проект
«Духовні цінності українського суспільства
у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я»**

**Особистість, суспільство, держава:
розуміння
свободи і відповідальності**

XII НАУКОВО-ПРАКТИЧНА КОНФЕРЕНЦІЯ

Київ 2012

УДК 082+2+3
ББК 60+86
О – 76

Розповсюдження та тиражування
без офіційного дозволу
ВНЗ «Національна академія
управління» заборонено

Особистість, суспільство, держава: розуміння свободи і відповідальності: Матеріали XII науково-практичної конференції. – К.: ВНЗ «Національна академія управління», 2012. – 428 с.

ISBN 978-966-8406-71-3

У збірці представлені матеріали учасників XII науково-практичної конференції «Особистість, суспільство, держава: розуміння свободи і відповідальності», проведеної 17 травня 2012 р. у рамках суспільно-наукового проекту «Духовні цінності українського суспільства у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я». Організатори конференції: ВНЗ «Національна академія управління», Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

Редакційна колегія: Буряк Л.І., д.і.н., доцент
Єрохін С.А., д.е.н., професор
Єрмошенко М.М., д.е.н., професор
Осічнюк Ю.В., д.філос.н., професор
Ільчук Л.І., к.політ.н, доцент
Привалко Т.В., к.і.н.

Рекомендовано до друку вченою радою ВНЗ «Національна академія управління» (протокол № 4 від 30.08.2012 р.) та вченою радою Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України (протокол № 8 від 21.05.2012 р.).

Упорядник: Привалко Т.В.

УДК 082+2+3
ББК 60+86
О - 76

© Національна академія управління, 2012

ISBN 978-966-8406-71-3

ЗМІСТ

Пленарне засідання

Архiepиcкoп Ігoр Іcічeнкo. Нeпoліткoрeктнa cпpавeдливіcть.....	11
Чeрeнкoв М.М. Ocoбicтiвiть, cуcпiльcтвo, дepжaвa y coцiальнo-бoгocлoвcькiй пepcпeктивi.....	14
Ільчyк Л.І. Coцiальнa вiдпoвiдaльнiсть бiзнecy: yкpaiнcькi рeaлiї.....	17
Єпicкoп Стaнiclaв Ширoкoрaдyк. Coцiальнa вiдпoвiдaльнiсть ocoбicтocтi, дepжaви, Цepкви i бiзнecy.....	23
Єпicкoп Мaкapiвcькiй Ілapій. Рeлiгiйний дocвiд i йoгo вплив нa yкpaiнcькy кyльтypy.....	25
Пpoтoієрeй Пaвлo Мeльник. Cпoтвoрeнi вiзiї в мoрaльнiй cфepi як хaрaктepнa риca cучacнoї лyдини.....	31
MyфтиЙ Укpainи шейх Aхмeд Taмim. Гpaждaнcкoe oбщecтвo и рeлигиa: диaлoг paди бyдyщeгo Укpainи.....	33
Caмoйлoв М. Зacтocyвaння cмepтнoї кapи: диcкyciйнi питaння.....	35

Свoбoдa i вiдпoвiдaльнiсть в icтopичнo-кyльтypнoмy пpocтopі

Кoжoлянкo Г.К. Eтнoрoзвитoк yкpaiнцiв: пoгляд чeрeз пpизмy нaкoвoк пyблiкaцiй i джepeл.....	38
Сeпeтий Д.П. Ідeя icтopичнoї вiдпoвiдaльнoстi: дeтepмiнiстичнa тa iндeтepмiнiстичнa вepciї.....	44
Бeзпaлeнкo В.В. Гpoмaдcькiсть y вiдcтoювaннi icтopичнoї пaм'ятi.....	46
Стoян Д.В. Рoль ocoбicтocтi в тeopiї нaцiї Ю. Вacciянa.....	48
Бeззyб Ю.В. A.O. Кpacoвcькiй – дiяч yкpaiнcькoгo cуcпiльнo-пoлітичнoгo pyхy 1850-1860-x poкiв.....	50
Пpивaлкo Т.В. Двopянcькi тoвapиcтвa дpyгoї пoлoвини ХІХ – пoчaткy ХХ cт. в Укpainі: icтopioгpafiя питaння.....	52
Кoрoб A.М. Цeнзypнi aкти Pocійcькoї імпepiї тa їхнiй вплив нa cвoбoдy iнфopмaцiйнoгo пoля Нaдднiпpянcькoї Укpainи пoчaткy ХХ cтoлiття.....	54
Вoлкoвa E.A. Дyxoвнo-нpавcтвeннe oснoвy гocyдapcтвa в paбoтax icтopикoв pyccкoгo зapyбeж'я.....	56
Вaнoвcькa І.М. Eтичний вимiр вiдпoвiдaльнoстi yкpaiнcькoгo icтopикa.....	58
Жeлeзняк Н.М. Coцioкyльтypнi вимiри cвoбoди i вoлi в yкpaiнcькiй мeнтaльнoстi.....	59
Бaбyшкa Л.Д. Кyльтypoлoгiчний вимiр cвoбoди i вiдпoвiдaльнoстi.....	61
Тpач Ю.В. Coцioкyльтypний кoнтeкcт вzaeмoдiї вocoких тeхнoлoгiй i cуcпiльcтвa.....	63
Лyк'яeннo O.М. Мeтoдoлoгiчнi зacaди фopмyвaння iнфopмaцiйнoї кyльтypи yкpaiнcькoгo cуcпiльcтвa.....	65
Мaмyлькiнa O.Г. Пpoблeми гeoкyльтypнoї cпaдкoємнocтi в yкpaiнcькoмy cуcпiльcтвi.....	67
Лaзapeвa В.Т. Poзyмiння cвoбoди i вiдпoвiдaльнoстi в твopчocтi Пaнтeлeймoнa Kyлiшa тa їх знaчeння для cьoдoдeння.....	69

Релігія крізь призму розуміння свободи і відповідальності

Жадько В.А. Філософське розуміння релігії.....	73
Васильєва І.В. Питання діалогу науки і релігії в контексті біоетики.....	75
Остачук І.Б. Мова релігії у контексті сакрального символізму: діалог філософії релігії і теології.....	77
Смакота В.В. Религиозные ценности и современное общество.....	78
Семенова В.В. Влада. Теологічно-юридичний аспект за канонічним правом.....	81
Лісовський П.М. Антропоморфізація міфу в феноменології мудрості.....	83
Присухін С.І. Категорія «щастя» в контексті Новоевангельських заповідей блаженства.....	85
Шуляк М.А. Неоязичництво в Україні: проблеми становлення і перспективи розвитку.....	87
Циганова Н.С. Містична організація «Агні Йога»: традиції і сучасність.....	89
Богдановський І.В. Нетрадиційна релігійність в Україні і принципи свободи совісті.....	91
Тоцький І.Л. Побожність – основа моральності.....	93
Осос П.А. Свобода у виборі шляху до смерті чи свобода жити?.....	94
Сандул Г.О. Теологія визволення: нове прочитання в епоху глобальної економічної кризи.....	96
Балагура О.О. Мораль і культура в питаннях про безпеку життєдіяльності.....	98
Маевская Л.Б. Деятельность Духовного центра мусульман Крыма по противодействию распространению радикально-экстремистских идеологий в Крыму и сохранению традиционных ценностей мусульман Крыма.....	100
Павлюх П.В. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій.....	103
Слюсаренко П.М. Динаміка релігійної самоідентифікації військовослужбовців Збройних Сил України.....	105
Глушук В.М. Нормативно-правові аспекти душпастирської опіки у Збройних Силах України.....	107
Афанасьєв А.О. Форми діяльності духовенства у Збройних Силах України.....	109
Хруленко І.П. Моделі впровадження душпастирської опіки у Збройних Силах України.....	111
Скибун І.А. Основні функції душпастирської опіки військовослужбовців: ступінь пріоритетності.....	113
Топальський В.Л. Особливості діяльності військових священників в українських миротворчих контингентах.....	115

Освітній простір: формування свободи і відповідальності

Павко А.І. Соціогуманітарні науки і влада: проблеми діалогу і взаєморозуміння в контексті відповідальності перед суспільством.....	118
Краснодемська І.Й. Роль і значення науки в людській цивілізації: історія, сучасний стан, перспективи.....	121
Кітов М.Г. Патріотизм і ціннісні орієнтації сучасної української молоді.....	124
Жорнова О.І. Самовизначення особистості як прояв її служіння і відповідальності.....	126

Нікітіна І.В. Соціальна відповідальність особистості: гендерний вектор розвитку.....	128
Мельник О.А. Аспекти відповідальності і духовний розвиток людини.....	131
Постовий В.Г. Українська сім'я ХХІ століття.....	133
Слюсар Л.І. Сім'я як джерело формування традиційних засад моралі: українські реалії.....	140
Аксьонова С.Ю. Життєві цінності особистості у підлітковому віці.....	142
Безкровна А.І. Вплив інституту громадянського шлюбу на формування поняття відповідальності у свідомості українців.....	144
Жорнова О.І. Соціокультурні проєкти «хорошого суспільства» як розгортання ідеї культуротворчості.....	146
Повалій Л.В. Свобода і відповідальність у гуманістичному контексті виховання особистості.....	148
Матвійчук О.Є. Роль і позиція бібліотек у сучасному суспільстві.....	150
Воецкая Т.В. Необхідність включення духовно-нравственного виховання молоді у систему неперервного образования.....	152
Курило Л.Ф. Актуальність педагогічної антропології К.Д. Ушинського у контексті формування духовно-моральних засад сучасного українського суспільства.....	154
Погорелова І.С. Вплив українознавства на формування світогляду української молоді.....	156
Бойко С.М. Формування нового рівня мислення молодого покоління через проведення міжнародних конкурсів з українознавства для студентів і молодих учених.....	157
Січкаренко Г.Г. Соціальна відповідальність і автономія університетів.....	159
Яцій О.М. Корпоративна ідеологія педагогічного ВНЗ як чинник формування вчителя-вихователя.....	161

Політична система України: зовнішні і внутрішні чинники

Чугаєнко Ю.О. Дипломатична присутність України в Афганістані: умови і чинники.....	163
Вернер А.І. Сучасна українська геополітика: наявність чи відсутність свободи вибору і впливу.....	165
Анохіна Г.П., Клименко В.С. Перспективи розширення миротворчої діяльності України.....	167
Будько О.Я. Миротворчі місії ООН: необхідність і спекуляції.....	168
Акулов-Муратов В.В. Міждержавні стейкхолдерські відносини: стійкість за відсутністю вибору та наявність можливостей впливу.....	170
Коржов О.Ю. Вивчення альтерглобалізму як нового соціального руху.....	173
Слинько А.А. Влияние европейского кризиса на политическое развитие Украины и России.....	175
Муранова В.В. Свобода і соціальна мобільність населення як фундаментальні складові міграційних процесів.....	177
Саракун Л.П. Національна ідентичність в контексті викликів глобалізації... ..	179
Губський С.І. Патріотизм у системі суспільної свідомості: значення і оцінка з позиції сьогодення.....	181

Газізова О.О. Збереження національної ідентичності українського суспільства в умовах глобалізаційних процесів.....	184
Брашовецкая А.О. Социальный капитал в современном обществе: понятие, элементы.....	186
Тупчієнко Л.С. Політика як засіб відродження духовності.....	188
Слинько Е.А. Пути совершенствования трансформационных процессов в Украине.....	189
Бургий С.В. Категориальный аппарат политической социологии П. Бурдые.....	191
Шатіло В.А. Державна і муніципальна служба: до постановки проблеми співвідношення.....	192
Іванов О.В. Політична репрезентація населення як основа демократичності суспільства.....	193
Олійник О.Л. Автохтонність демократичної традиції врядування як основа суспільного розвитку українства.....	195
Сабадуча О.В. Відповідальність суб'єктів соціального простору в процесі функціонування громадянських суспільств у Європі в епоху Постмодерну....	197
Самойлов М.В. Зв'язок особи і держави як запорука існування суспільства.....	199
Попченкова І. Про реальний стан політичної свободи в Україні.....	201
Смолянук В.Ф. Політична відповідальність як загальносуспільна цінність.....	202
Антоненко А.О. Доступ до публічної інформації як індикатор політичної відповідальності.....	204
Бонь А.В. Взаємозв'язок політики і моралі як форм суспільної свідомості....	206
Зіміна О.С. Цінності як основа демократичних перетворень: українські реалії.....	208
Слободян О.Ф. Безвідповідальність як політична традиція (на прикладі забезпечення обороноздатності України).....	209
Безбах В.Г., Анохіна Г.П. Гуманітарна політика держави в нових суспільно-політичних умовах – основа формування консолідованого українського суспільства.....	211
Шевченко М.М., Єфімова В.В. Структура і соціальне призначення державного регулювання безпеки "особистості – суспільства – держави" в сучасному соціумі.....	213
Сірий С.В. Сучасний стан демократизації Збройних Сил України: здобутки у сфері цивільного контролю.....	215
Турченко Ю.В. Демократизація Збройних Сил України як вимога сучасності.....	216

**Правова система України:
визначення суб'єктів і об'єктів відповідальності**

Супрун М.О., Пуйко В.М. Релігія і кримінальне покарання: психолого-педагогічні й організаційно-правові зв'язки.....	218
Овчаренко Д.А. Філософсько-правове розуміння моралі і її вимог до соціальних практик застосування покарання.....	220
Майоренко Я. Право і культура у сучасному соціогуманітарному просторі.....	222

Павлишин О.В. Правоохоронна діяльність як об'єкт семіотико-правових досліджень.....	225
Запорожцева Л.Є. Міфема і міфологема долі в контексті проблематики правової міфології.....	227
Пундор Ю.О. Поєднання свободи й відповідальності особистості і держави як суб'єктів права в історії та у сучасності.....	229
Пуйко В.М. До питання щодо сутності покарання як соціально-правового явища.....	231
Беліков Ю.М. Правова система України щодо визначення суб'єктів відповідальності.....	232
Волкова Т.І. Визначення суб'єктів відповідальності.....	234
Матвійчук В.К. Екологічна аварія і катастрофа як ознака об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 253 КК України.....	238
Савенкова Т.Г. Проблеми вини, мотиву і мети у злочинах, передбачених ст. 238 КК України.....	240
Мельниченко В.Л. Суб'єкт відповідальності за вчинення діяння, передбаченого ст. 250 КК України.....	243
Масько Д.В. Родовий об'єкт злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, а також злочину, переданого ст. 240 КК України.....	245
Олейнічук О.М. Кримінально-правове визначення суб'єкта складу злочину, передбаченого ст. 175 КК України.....	247
Фітьковський С.М. Суб'єкт злочину, передбаченого п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України.....	249
Салій П.І. Історико-правовий аналіз злочину порушення недоторканості житла та його вплив на визначення суб'єкта відповідальності.....	251
Звоненко О.О. Відповідальність за порушення, що стосуються забезпечення дорожнього руху.....	253
Курилюк Ю.Б. Суб'єкт відповідальності за порушення правил несення прикордонної служби.....	255
Бабиш В.Л. Суб'єкт і об'єкт проступку за порушення законодавства України про військовий обов'язок і військову службу військовозобов'язаними й призовниками.....	257
Лопашук Д.І. Суб'єкт відповідальності за злочин убивство, вчинене на замовлення.....	260
Дорохіна Ю.А. Сучасний етап розвитку інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб в Україні.....	263
Рябець К.А. Органи виконавчої влади у галузі водного господарства як суб'єкти адміністративного права.....	265
Олійник О.С. Інтелектуальна власність у контексті цифрування об'єктів культури і науки.....	267
Свирида В.А. Актуальні питання інтелектуальної власності як об'єкта адміністративно-правового регулювання митними органами України.....	269
Нікітін Ю.В. Механізм протидії кіберзлочинності у сфері інформаційної безпеки України.....	271
Смолянук О.В. Інтернет-відповідальність: теоретична абстракція чи	

вимога часу?.....	273
Архіпова К.С. Хакери сьогодні і важливість протидії їх діяльності.....	275
Бичкова С.С. Окремі аспекти представництва прокурором інтересів громадянина або держави в суді.....	277
Чурпіта Г.В. Участь прокурора у справах окремого провадження, які виникають із сімейних правовідносин.....	279
Шумський П.В. Професійна етика прокурора.....	281

Реалізація свободи і відповідальності у соціальній політиці держави

Порохнявий Ю.Б. Константи суспільно-політичної довіри чи зневіри у можливість проведення справедливих та ефективних соціальних реформ в Україні.....	283
Слинько О.Л. Направлення совершенствования современной модели социального государства.....	285
Флісюк К.М. Соціальна політика - реформи для реформ чи для людей.....	287
Нуждін С.Є. Думки з приводу специфіки забезпечення соціальної відповідальності політичних суб'єктів законодавчої гілки влади.....	290
Камінник І. Соціальна держава і прожитковий мінімум (з точки зору популізму).....	292
Чуруксаєва Т.С. Моніторинг у системі соціального управління.....	294
Кривобок Ю.В. Ефективність соціальних послуг в Україні: проблеми оцінювання.....	296
Давидюк О.О. Проблеми оптимізації бюджетних витрат на соціальні послуги.....	300
Бортнік С.В. Реформування у сфері соціального страхування в Україні.....	303
Поляк Н.О. Використання актуарних методів для розрахунку і прогнозування страхових виплат у системі соціального забезпечення економічно активного населення.....	304
Плечко С.П. Стан дотримання конституційних гарантій трудових прав громадян.....	306
Кисіль Ю.М. Проблеми соціальної сфери на сучасному етапі розвитку українського суспільства.....	308
Струк О.В. Усвідомлений вибір моральних принципів у професійній діяльності соціального працівника.....	310
Рябцева Н.О. Аналіз ефективності виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, в дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях.....	312
Болюбах В.В. Соціальний захист бездомних осіб: проблеми і шляхи вирішення.....	314
Сивак А.В. Проблеми забезпечення права на соціальний захист вразливих категорій населення.....	316
Дараганова Н.В. Аналіз виникнення адміністративно-правового регулювання у сфері праці та зайнятості населення в Україні.....	318
Ничипоренко С.В., Горемікіна Ю.В. Модернізація системи соціальних послуг у концепції людського розвитку.....	320

Баранова Н.П. Використання міжнародних соціальних стандартів як умова ефективної реалізації соціальної політики.....	322
Демченко М.Г., Сенчило Д.В. Соціальна відповідальність особистості.....	325
Рапаєва М.В. Соціальна відповідальність особистості, держави і бізнесу щодо формування і реалізації інтелектуального капіталу в Україні.....	326
Деточка О.Д. Соціальне самопочуття військовослужбовців як показник ефективності соціальної політики держави у Збройних Силах України.....	329

**Межі свободи і відповідальності
у соціально-економічній політиці України**

Соскін О.І. Роль державного регулювання в модернізації національної економіки.....	332
Касперович Ю.В. Фінансово-економічне регулювання як системний процес.....	342
Ноур А.М. Взаємодія державної політики і економічної поведінки населення України на ринку праці.....	344
Бурова О.І. Життєвий комфорт у великому місті крізь призму свободи і відповідальності.....	346
Набруско І.Ю. Простір українського індивідуального споживання: моральні принципи, статусні претензії чи нова раціональність.....	347
Стрелков Л.О. Суб'єкт відповідальності за посягання на відносини, що забезпечують охорону банківської системи (ст. 200 КК України).....	350
Деревинський О.М. Суб'єкт кримінальної відповідальності за шахрайство з фінансовими ресурсами.....	353
Травін В.В. Економічна раціональність і екологічна свідомість: точки дотику.....	355
Клиновий Д.В. Екологічна складова соціальної відповідальності в корпоративному природокористуванні.....	356
Кравченко В.А. Ризик-менеджмент і соціальна відповідальність: складний взаємозв'язок.....	358
Новікова І.Е. Управління опором змінам у процесі інституційно-інноваційного розвитку підприємства.....	360
Машкова І.М. Морально-етичні виміри концептів «відповідальність» і «успіх» у контексті становлення майбутнього фахівця економічної сфери....	362
Пермінова Г.В. Соціальні комунікації як важіль відкритості і підзвітності корпоративної соціальної відповідальності.....	364
Северин-Мрачковська Л.В. Доброчинність і меценатство: витоки, сутність та перспективи розвитку.....	366
Рахманов О.А. Соціальна відповідальність власників великого капіталу як прояв суб'єктності в українському суспільстві.....	368
Бандурович А.В. Соціальна відповідальність бізнесу.....	369
Петренко Ю.М. Технології благодійної роботи.....	372

Етичні категорії свободи і відповідальності

Аболіна Т.Г. Поняття відповідальності в системі етичних категорій.....	375
---	-----

Дерев'янюк Т.М. Свобода як відповідальність: морально-етичні виміри.....	377
Шейко Ю.О. Претензії моралі на універсальність.....	378
Бровко М.М. Молода людина в культурі XXI століття: виклики і вирішення проблем.....	381
Кармадонова Т.М. Співвідношення свободи і відповідальності в контексті соціальної адаптації.....	383
Дерев'янюк А.С. Проблема відповідальності в сучасній освіті.....	384
Нападиста В.Г. Етика у вищій школі в контексті освітніх реформ: соціально-відповідальний вимір.....	385
Пітякова Т.С. Викладання основ професійної етики як відповідь на виклики часу.....	387
Заболотна В.О. Соціальна відповідальність як складова етичної інфраструктури організацій.....	389
Кузьменко В.М. Професійний етичний кодекс і морально-етичні компетенції сучасного керівника.....	391
Котович Н.А. Етичні кодекси професійної поведінки PACO, CERP, IABC.....	393
Лаужина Д.М. Проблема відновлення соціального капіталу в контексті соціально-економічних трансформацій вітчизняного буття.....	396
Олінкевич В.І. Конструювання публічного і приватного простору сучасного міста.....	397
Сучера Т.М. Свобода совісті як можливість вибору.....	399
Присухін Д.С. Кризовий стан української моралі.....	401
Турчин М.Б. Філософський аспект проблеми екологічної відповідальності..	403
Рихліцька О.Д. Екологічна відповідальність: сутність і тенденції.....	404
Покотило Г.М. Гуманістична спрямованість мистецтва – моральний імператив сучасності.....	406

Kiiv international school of analytics

Минаков А. Социальная сеть для поддержки волонтерских движений – Волонтер 71.РФ.....	410
Шепелёв Н. Анализ образовательного законодательства Российской Федерации и Украины: новшества, сходства, проблемы и противоречия в организационно-правовой форме высших учебных заведений.....	412
Станкевич М.С., Шайтанов Р.В. Национальные факторы конкурентоспособности продовольственных товаров Беларуси при выходе на внешние рынки.....	414
Трофимов А.П. Значение информационного обеспечения стратегического анализа.....	416
Слепов А.В., Гладких И.Ю. Программно-аппаратный комплекс для управления роботизированной платформой.....	418
Пайдиева Е.Т. Расчет эффективности переработки мусора в разных странах.....	420
Калиновская А.М., Рябинина Е.Ю. Рециклинг и аффинаж.....	422
Abdrakhmanova S.A. Ways to develop the electricity industry of Kazakhstan to a competitive level.....	424

ПЛЕНАРНЕ ЗАСІДАННЯ

Архієпископ Ігор Ісіченко*

НЕПОЛІТКОРЕКТНА СПРАВЕДЛИВІСТЬ

Згортання демократичних процесів в Україні - теза, яка не дискутується ані у вітчизняних незалежних мас-медіа, ані поза межами нашої держави. Прихід до влади панівної політичної сили суспільна думка пов'язує з реваншем тоталітаризму, а ідеологічна служба самої правлячої партії використовує будь-яку нагоду, щоб утвердити у свідомості свого електорату ілюзію повернення в минуле. Це і червоні прапори на початку травня, і виключно-агресивна російська мова чиновників, і злива советських фільмів на проурядових телеканалах, і соціальні програми, що нагадують «продовольчу програму КПСС», і періодичні кампанії дискредитації національно-визвольної боротьби. Такий яскраво-червоний декор, розрахований на наївність пенсіонерів, вихованих газетою «Правда» й телеканалом «Інтер», вдало приховує праву, консервативну природу панівної політичної сили, більш послідовної в деструкції державного сектору економіки за своїх попередників.

Але цей декор заважає помітити більш фундаментальну проблему, приховану за набридлим мотивом протистояння проросійського Донбасу й патріотичної опозиції: зростання антидемократичних настроїв у суспільстві. В усьому українському суспільстві - «від Сяну до Дону». Зараз уже дивно пригадувати, що лише чверть століття тому політичне протистояння відбувалося між двома силами, комуністами й демократами, а до «демократів» автоматично залучали всю опозицію советському режимові. Згадки про демократію зникли з назв рейтингових політичних партій, які воліють оперувати іменами власних лідерів, а поняття «національно-демократичних сил» відходить у минуле разом із суспільним авторитетом «помаранчевого президента», поступаючись більш радикальним силам.

Зрозуміла річ, втрата довіри до демократичних цінностей обумовлюється і пропагандою тоталітаризму, і атавістичними елементами у свідомості значної частини суспільства, і розчаруванням у політичних силах, що активно визискували демократичну риторіку. Але варто звернути увагу й на дві істотні деталі: кризу ліберально-демократичної ідеології в постіндустріальному світі та болюче відкриття слабкості демократичної системи.

На самому початку Святої Літургії ми повторюємо слова 145 псалма: *«Не надійтеся на князів, на синів людських, в них нема спасіння»* (Пс. 145:3). Церква, яка пережила не один суспільний устрій, покликана постійно нагадувати цю істину, особливо в кризові моменти розвитку цивілізації, наголошуючи: *«Не надійтеся на князів, на синів людських...»*. Бо найбільші розчарування приходять, коли ми чекаємо від політичного лідера або від нового

* д.філол.н., архієпископ Харківський і Полтавський (Українська Автокефальна Православна Церква)

суспільного устрою чуда: радикальної зміни життя, подолання бідності, соціальної несправедливості, порізненості людей. Недарма ж бо перша заповідь, одержана Мойсеєм на Синайській горі, застерігала: «*Хай не буде тобі інших богів передо Мною!*» (Вих. 20:3). Коли замість грубих, вульгарних форм ідолопоклонства ми запроваджуємо в життя поклоніння партійній доктрині, суспільному ідеалові, суть ідолопоклонства не змінюється. Ми творимо фальшивих богів, аби потім мститися на них за безплідність власних ілюзій.

Демократія може також перетворитися на ідола, котрий вимагає все більших і більших жертв. Влада натовпу стає страшною, коли цей натовп звільняється від влади вищих цінностей і затверджених вищим авторитетом норм. У той час, коли Мойсей одержував заповіді, його народ зажадав іншого бога - і Аарон виготовляє йому золоте теля (Вих. 32:1-6). І сам Божий Син був засуджений демократичним шляхом: підбурений синадріоном натовп одностайно волає: «*Нехай розп'ятий буде!*» (Мт. 27:23). Проголошені ж Французькою революцією ідеали свободи, рівності і братерства відкрили шлях до кривавого терору, жертвами якого стали тисячі священнослужителів, монахів і монахинь.

Демократичні механізми в Україні дискредитувала поява серед обраних депутатів різних рівнів осіб з кримінального світу, психічно невірноважених, малоосвічених, професійно непридатних до інтелектуальної діяльності. І хоча брудні виборчі технології, використання адміністративного ресурсу та фальсифікації при підрахунку голосів істотно вплинули на наслідки голосування, важко заперечити підтримку цих осіб значною частиною виборців, особливо літніх.

Високий рівень життя, стабільність і соціальна захищеність громадян у демократичних країнах Заходу лишаються визначальними аргументами в політичних симпатіях більшості українців. Але економічна криза, що супроводжується суспільними потрясіннями, змушує їх до критичного перегляду оцінок устрою США та Європейського Союзу. Ліберальний світ відповів на расові, тендерні, соціальні, екологічні проблеми розробкою культури політкоректності. По суті, було обрано стратегію компромісу між засадами християнської цивілізації та етосом меншин, часто ворожих євангельським цінностям і агресивних у відстоюванні власних пріоритетів.

Реальне втілення цієї стратегії здійснюється коштом поступок фундаментальними засадами суспільної та моральної доктрини. Європейський Союз так і не зважився визнати в конституційній угоді засадничу роль християнства у творенні європейської цивілізації. В окремих країнах забороняється або обмежується право захищати традиційні євангельські погляди на сексуальну етику, демонструвати прилюдно свою віровизнанневу належність. Кабінет міністрів Великої Британії навіть дозволив працевлаштувати звільняти робітників, які наполягатимуть на своєму праві носити хрестик. Церква витісняється із суспільного простору в ізольований, маргінальний сектор. Політкоректність, перетворена на догму, стає щодалі більшою перешкодою в усвідомленні європейцями власної ідентичності.

Інтегрування до суспільства з розмитою системою цінностей викликає в Україні щодалі більше застережень. Їх посилює тривожний приклад близької до

нас Польщі, де євроцентричний уряд заблокував надання католицькому консервативному телеканалові «Тгват» права мовлення на цифровому мультиплексі, скорочує шкільні програми з історії, перебуває в постійній полеміці з клерикальними середовищами. І прихильники реінтеграції України в оновлену євразійську імперію активно використовують слабкі сторони неоліберальної доктрини та вразливість західної політкоректності для дискредитації західної демократії як такої. Теленовини рясніють сюжетами про зростання в Європейському Союзі соціальної напруженості, про загрози міграційних процесів, демографічну катастрофу Старого Світу. Не бракує спроб перетворити Православну Церкву на антидемократичну силу, яка б сприяла формуванню тоталітарної альтернативи західному лібералізмові з його політкоректністю.

Треба бути однаково наївним, аби сподіватися усунути Церкву від суспільного служіння або ж перетворити її на маріонетку в політичних іграх. Можна залакати, підкупити, обдурити священнослужителів, навіть предстоятелів, але не можна змінити містичної природи Церкви, покликаної сповіщати Євангеліє всьому світові. Цій природі чужий фальш, часто приховуваний під гаслом політкоректності. Христос вимагає від Церкви правди й однозначності суджень: *«Ваше ж слово хай буде: так-так, ні-ні. А що більше над це, то те від лукавого»* (Мт. 5:37).

Система демократичних цінностей формується у вимірах, що визначаються присутністю в земній історії Об'явленого Слова, втіленого в Ісусі Христі. У цих координатах виникла й розвинулася євроатлантична цивілізація, склалися її демократичні засади. Виходячи ж поза межі євангельської системи етичних вимірів, ми втрачаємо точку відліку й шкалу для оцінки суспільних явищ. Відтак присвоюємо собі самим місію визначення меж добра і зла та вдаємося до хистких критеріїв морального релятивізму.

Є речі, яких не можна визначати голосуванням. Ми не можемо, проголосувавши, визнати зло за добро. Зухвалу спробу самотужки визначати, де добро, а де зло, вже вчинили були наші праотці - і вони побачили лише власну наготу (Бут. 3:7). Голосуванням не можна виправдати вбивства людини, хай і ненародженої, перетворити протиприродний сексуальний зв'язок на шлюб, політичні переслідування - на боротьбу з корупцією. Голосуванням не вирішується існування рідної країни, її мови й культури. Демократія перетворюється на свою протилежність, коли вступає в конфлікт із засадами об'явленого права - завіту, укладеного людиною з Богом, коли ставить під сумнів євангельські цінності. І жодна політкоректна казуїстика неспроможна врятувати богоборницьку систему від краху.

Старше покоління пережило закономірну катастрофу цивілізації з оберненою системою вартостей. Як дотепно зауважив один журналіст, у цій країні все було навпаки: «свято праці» вшановували вихідними, «Великий Жовтень» відзначали в листопаді, а день перемоги - на другий день після підписання акту про капітуляцію. Та якби лише це... Але й неоліберальна цивілізація, щедро вдекорована політкоректною риторикою, мусить удаватися до подвійної системи стандартів, аби виправдати конфлікт із засадами власної ідентичності. Українська реальність не менш охоче ховається за маскувальними

фразами, позбавленими автентичного сенсу. Може, їх важко ще ототожнювати з політкоректністю - слово «коректність» якимось не вельми пасує до брутальних стосунків, які в нас охоче демонструються як можновладцями й політиками, так і водіями на перехресті або пасажирами в метро. Але, коли ми читаємо про «стабільність цін» або «реформування економіки», здається, що речники високопосадовців вживають у спілкуванні з нами інклюзивної, «політкоректної», мови, аби не вразити нашої психіки й не відкрити громадянам зубожілої держави жорстокої правди про їхній реальний стан.

Сором від порушення завіту з Богом і жах від недалекоглядно прийнятої на себе відповідальності судити про добро і зло змусив праотців шукати між дерев схованки від Творця (Бут. 3:8). Так і нам трапляється ховатися за мереживом політкоректних фраз від безпосередньої зустрічі з реальністю. Справедливість - Божу справедливість! - старозавітні пророки порівнюють із саявом (Ісаїя 62:1), із бурхливим потоком (Амос 5:24), здатним змити бруд і розсіяти морок. Далеко не завжди ця справедливість виглядає політкоректною. Та лише взявши її за наріжний камінь нашого суспільного життя, не протиставивши риторику правди грайливій політкоректності, ми зможемо захиститися від підступних спроб нав'язати народові під виглядом демократії диктат - чи то більшості, чи меншин.

М.Н. Черенков*

ЛИЧНОСТЬ, ОБЩЕСТВО, ГОСУДАРСТВО В СОЦИАЛЬНО-БОГОСЛОВСКОЙ ПЕРСПЕКТИВЕ

Отношения личности, общества и государства переживают очередную стадию неопределенности. Очевидно, зреет их новая связь, которая не станет для всех приемлемой, но попытается стать доминирующей и нормативной. В отсутствие развитого гражданского общества и сформированной «культуры личности» возникает спрос на сильное государство и «культ личности». Удивительным и роковым образом «крах политики мультикультурализма» в Европе и торжество российской «суверенной демократии» совпадают с внутренней слабостью всех трех частей рассматриваемой «украинской связки» – личностно ориентированной культуры, гражданского общества и национальной государственности. Эти совпадения усиливают соблазн антидемократического поворота в украинском обществе. И в этом поворотном моменте роль Церкви оказывается максимально значимой – не закрывая глаза на риски демократии, предупреждает об опасности ее циничного высмеивания и последовательного разрушения.

Украинские церкви лишь формируют христианскую повестку дня для окружающего общества, в то время как мировое христианство уже в прошлом веке пережило страстное увлечение социальным евангелизмом и реформаторством, и вошло в третье тысячелетие с трезвым осознанием своих ограничений в проектировании богословия на социальную жизнь.

---

* д.филос.н., профессор кафедры культурологии Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова

После головокружительных успехов и столь же головокружительных разочарований социальное богословие остановилось на следующей позиции, которую можно считать общей для основных конфессий: не предполагая революционных способов построения Царства Божьего на земле, усилия христиан должны быть сосредоточены на сохранении и проявлении евангельских истин и ценностей внутри существующего социального порядка. Образ закваски, заквашивающей все тесто (Матф. 13:33), для современных христиан оказывается близким и понятным. После болезненных и неудачных внешних либеральных, лево- или праворадикальных преобразований, христиане готовы смириться с ролью внутреннего, незаметного фактора.

Реалистичная социально-богословская перспектива предполагает не смену «секулярного» социального дискурса на «христианский», но насыщение социального *христианским* и, одновременно с этим, переосмысление христианского в свете *социального*. В связи с этим хочу предложить один тезис, из которого может исходить социально-богословская позиция: общество является не только сферой жизни и христианского свидетельства, но и средой Откровения, средой Божьего Присутствия. Это меняет и социально-богословскую и миссиологическую перспективу. Если раньше христиане исходили из Церкви в своем движении к миру как *внешнему*, если раньше христиане несли Слово из Церкви в мир, то сегодня помимо этого, не оставляя этого, они должны видеть большее, как и где Бог открывается и действует в мире, чтобы присоединиться к Нему.

Не только человек был оправдан Воплощением, но и общество, история, культура, мир в целом несут в себе знаки обожения как действия и дара Вочеловечившегося Бога.

Общество в социально-богословской перспективе рассматривается как школа человечности в ее социальных качествах, как среда формирования характера, осуществления призвания, распознавания своей миссии в мире. Более того, общество представляется такой системой знаков, в которой закодировано откровение Бога людям.

Если естественная теология рассматривает природу как «великую книгу» Бога, то теология социальная такой книгой может рассматривать общество. «Общим откровением» нужно считать не только природу, но и общество, т.е. «общим откровением» будет сотворенный мир в целом. При таком понимании социальная реальность более не рассматривается как внешняя, Царство Божье присутствует и в ней, прорастая изнутри.

В такой внутренней социально-богословской перспективе личность, общество и государство увязаны не гармонической, а конфликтной, динамической связью. Церковь не предлагает единой гармоничной модели, но предлагает определенный порядок приоритетов и при нем многообразии вариаций. Первой в этом порядке будет личность, против которой не могут грешить самые «правильные» формы общественной жизни и государственного устройства. Напротив, последние должны ориентироваться на ценности первой и служить им.

Личность не единична, она всегда предполагает и *другого*, другую личность. Так, внутри понятия личности содержится и понятие общения,

общества, общинности, соборности. Человечество в своем развитии преодолевает как стереотипы коллективизма, так и соблазны обостренного индивидуализма. По ту сторону открывается перспектива новых форм общности, которые не основываются на индивидуальностях как их обобщение, но имплицитно присутствуют в каждом индивиде как возможность трансперсональной идентичности, как возможность такого «мы», где «я» и «ты» остаются свободными и в своей свободе становятся вторичными ради «мы».

Личность «я» и личность «ты» в диалогичности отношений образуют первичную социальную связь. Но у этой связи есть и духовная основа, есть интуиция Третьего, присутствие которого обязывает к должному. Есть и сугубо инструментальная часть в соотношении «я», «ты», «мы», «они» – государство как организационно-регулятивная форма отношений. Приоритет личности, духовные основы общества, инструментальная роль государства – ключевые понятия в социально-богословской перспективе.

В такой перспективе государство принципиально не сакрально, более того, оно не обладает какой-либо особой сущностью, оно именно инструментально. Техническая роль государства кажется неприемлемой для поборников традиционализма, теократии, цезарепапизма или папоцезаризма и проч. Служебная, обслуживающая, вспомогательная роль государства в его отношении к обществу, равно как защищающая, гарантирующая роль в отношении к личности гражданина, - изобретение демократии. И в этом пункте демократическое понимание связи личности, общества и государства получает свое социально-богословское оправдание.

Христианство исторически засвидетельствовало свою Богом данную уникальную способность выживать при любых формах государственного и общественного устройства. Но лишь в демократическом обществе социальный потенциал Церквей может быть реализован наиболее полным образом. Напротив, при тоталитарных режимах социальный образ Церкви деформируется, Церковь фокусируется, в первую очередь, на собственном выживании, и общество лишается ее участия. Можно уверенно сказать, что в подобных экстремальных условиях Церковь выживет и останется верной своему призванию, но общество потеряет то, чем Церковь могла бы ему послужить.

Наблюдая за кризисом демократии, за ее внутренней эрозией и ожесточенной критикой ее со стороны, многие богословы задаются вопросом о возвращении в Средневековье, к более строгим и эффективным формам управления обществом. Но, доверяя мудрости Бога, мы можем увидеть вполне определенный провиденциальный смысл, Божью волю в историческом развитии. Демократия со всеми ее рисками может быть оправдана как необходимость для личностного и цивилизационного развития. Мир в его нынешнем социально-политическом, экономическом и религиозном многообразии может существовать лишь благодаря демократии.

Демократия как оптимальный на данное время способ связи и взаимного определения личности, общества и государства, знаменует собой степень зрелости человечества, пытающегося нащупать баланс индивидуальных и общих интересов, развития и стабильности, конкуренции и справедливости.

При этом очевидно, что демократия как тип социального дискурса, как способ мыслить и строить социальные связи, также является технической, инструментальной частью сложившегося порядка. Ее нельзя онтологизировать, ее нельзя абсолютизировать.

В социально-богословской перспективе можно увидеть и апологию демократии, и трезвое понимание ее относительности, условности. Нынешние формы связи личности, общества и государства могут быть лишь поисками человеческих соответствий евангельским идеалам. Если на настоящий момент эти социальные формы наиболее адекватны, они могут получить социально-богословскую поддержку, но при этом останутся лишь тенью грядущего Божьего Царства. Можно ругать личность, общество и государство за их несовершенство, но гораздо полезнее поддержать в них то, что несет в себе провиденциально обусловленное развитие, надежду и чаяние *иного* будущего.

Л.І. Ільчук*

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Сьогодні я хотів би поділитися з вами деякими своїми міркуваннями та поглядами, які торкаються доволі дискусійного, а можливо навіть і контроверсійного уявлення про проблемні питання соціальної відповідальності бізнесу та його взаємодії із суспільством, громадянином і державою. Впевнений, що від розуміння цієї проблематики, вибору дієвої стратегії вирішення проблемних питань у цьому напрямку, буде залежати добробут нашої нації, соціальний спокій та економічне процвітання країни.

Сучасний світ стає все більш складним і перебуває в стані складного і малопрогнозованого виходу із фінансово - економічної кризи. Я б сказав, що так званий закон «незнижуваної ентропії (невизначеності)» має всеосяжний вплив на світовий фінансово - економічний порядок. Наслідком його дії є низка світових трендів, викликів і загроз, зважаючи на які молода демократія нашого суспільства і держава України формує умови й механізми реалізації власних національних інтересів, в основу яких покладаються конституційні права і свободи людини й громадянина, а також проголошення України, насамперед як соціальної держави.

З цього приводу слід зазначити, що світова економічна криза чітко продемонструвала - ідеологія фінансових спекуляцій вичерпала себе. Це і не дивно, адже останніми десятиліттями великий капітал займався здебільшого не створенням нових заводів, фабрик, виробництв, а отриманням грошей «з повітря». Акції, гра на біржі, курсові коливання - саме вони стали приносити бізнесу основний прибуток. Звісно, цей шлях був для великого капіталу дуже спокусливим. Реальність довела згубність такої філософії.

Виявилось, що у світі в 4 рази більше цінних паперів та акцій, ніж реальних активів, які могли б виступати в ролі їхнього «гарантійного забезпечення». Рано

---

* к.політ.н., доцент, директор Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України, Заслужений працівник соціальної сфери України

чи пізно така диспропорція мала «вибухнути» серйозною кризою. І це сталося декілька років тому, коли почали банкрутувати найбільші банки та компанії світу. Ситуація була настільки критичною, що провідним державам світу довелося терміново брати на себе відповідальність за борги приватного сектору, куди довелося «вливати» сотні мільярдів доларів США. Це дозволило загальмувати процеси падіння, але не подолати їх. Не дивно, що за такого перебігу подій світові лідери почали переорієнтовувати великий капітал на повернення до «реального» сектору економіки та накопичених і нерозв'язаних гострих соціальних проблем.

І не випадково на Всесвітньому економічному форумі у Давосі наголошувалося, що однією з головних проблем сучасності є соціальна нерівність, яка неминуче призводить до соціальних конфліктів і збурень, а іноді навіть і до революційних рухів, потрясінь та революцій.

Наразі все інтенсивніше починають лунати голоси **про соціально відповідальний бізнес**. І дійсно, існує шанс відкупитися від перспективи соціальних збурень, якщо бізнес-середовище візьме на себе підтримку соціальних зобов'язань держави (наприклад, відрахування до бюджету на певні соціальні програми місцевого та загальнонаціонального рівнів).

Як відомо, Указом Президента України від 04.11.11 «Про день соціальної справедливості» встановлено, що такий день проводиться щороку 20 лютого - у Всесвітній день соціальної справедливості [1]. Проте соціальна ситуація за останні місяці свідчить, що до соціальної справедливості в країні ще досить далеко. Соціально - економічні відносини досягли вкрай негативного стану. А соціальна напруга - свого апогею. Погіршення матеріального становища за останні 12 місяців зазначили 66,8% українців, яких опитував «Український демократичний круг» на замовлення Інституту політики. Ще 25% опитаних зазначили, що їхнє матеріальне становище не змінилося і лише 5,9% повідомили про покращення свого матеріального становища. На погіршення матеріального становища за останній рік вказали більшість населення України по всіх регіонах: в західному - 65%, в центральному - 69,6%, південному - 64,7% та східному - 67,6%. У той же час кожній десятій сім'ї не вистачає коштів навіть на їжу, а 43,9% домогосподарств хоч і можуть купляти їжу, але мають фінансові проблеми з купівлею одягу чи взуття. Опитування також показало, що абсолютну більшість населення, 96% хвилює постійне зростання цін у країні.

Майже половина опитаних громадян вважає, що головним винуватцем нинішнього зростання цін є як нинішня, так і попередня влада. Так, 31,4% вважають головним винуватцем у зростанні цін нинішню владу, а 11,3% - попередню. Більше половини респондентів заявили, що не відкладають на «чорний день» і не мають заощаджень, а 30% стверджують, що витрачають на купівлю продуктів харчування майже всю заробітну плату. При цьому, якщо абсолютна бідність характеризує переважно фізіологічні ознаки, то відносна - соціальні. Відносно бідними можна вважати й тих, хто, хоча й живе у певному матеріальному достатку, але все - таки відчуває обмеження в соціальній, культурній, політичній сферах, брак вільного часу і можливостей для відпочинку. З визначення відносної бідності випливає її принципова неподоланність. У цьому її відмінність від абсолютної бідності, яку можна

подолати. Найгострішою проблемою є те, що в Україні бідними є ті, хто працює. Навіть якщо у когось є робота, це не означає, що він буде жити заможнo або хоча б добре. Протягом 2011 р. політика знецінення праці продовжувалася. Тобто нині склалася ситуація, коли більшість з тих, хто працює, лише виживають [2].

У даній ситуації на перший план впливає так звана соціальна відповідальність бізнесу. Ідеї соціальної відповідальності бізнесу вже більше ніж півстоліття - вона виникла у 50-і роки ХХ ст. та еволюціонувала у часі в міру того, як суспільство почало усвідомлювати негативний вплив господарської діяльності на стан навколишнього середовища. На сьогодні проблематика соціальної відповідальності бізнесу розширилася і тепер включає, окрім екологічного, ще й соціальний, а в останні час - етичні та духовні аспекти.

У 1999 р. ООН, започаткувала ініціативу Глобального договору з метою поширення принципів, пов'язаних із захистом прав людини, стандартами праці, боротьбою з корупцією та захистом навколишнього середовища, на стратегію й діяльність ділових кіл у всьому світі. На жаль, відсутність єдиного підходу до тлумачення сутності соціальної відповідальності бізнесу (СВБ) та її складових є однією з найсуттєвіших проблем, яка перешкоджає ефективній імplementації її принципів у бізнес-практику підприємств, хоча ця проблема, як свідчать результати численних досліджень, стосується не лише України [3].

Як керівники підприємств, так й інші зацікавлені особи (контрагенти, менеджери підприємства, персонал, урядові та неурядові організації, державні діячі тощо), не маючи чіткого уявлення про соціальну відповідальність, по-різному інтерпретують як її складові, так і саму сутність такої діяльності. Це проявляється у тому, що в інформаційно-аналітичних матеріалах, присвячених даній проблематиці, окрім терміна «соціальна відповідальність бізнесу», використовуються також визначення «корпоративна соціальна відповідальність», «корпоративна соціальна сприйнятливість», «корпоративна соціальна діяльність», «корпоративна соціальна добросовісність», «етика бізнесу», «корпоративне громадянство». Наведені визначення стосуються різних рівнів соціальної відповідальності та характеризують поступову еволюцію цього поняття й розширення його меж. Проблемами соціальної відповідальності бізнесу займається декілька організацій, серед яких - Мережа глобального договору ООН в Україні, Центр «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності», Спільнота «Соціально відповідальний бізнес» тощо.

Мережа глобального договору ООН в Україні розпочала своє існування у 2006 р., об'єднавши 34 компанії й організації. З того часу українська мережа розширилась до більш ніж 180 членів і продовжує збільшуватись. Головним підсумком роботи цих організацій стала розробка проекту і винесення для громадського обговорення «Концепції національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні». Проект документа був створений у рамках роботи Консультативної ради з розробки проекту Національної концепції розвитку соціальної відповідальності бізнесу. На жаль, проект Концепції недостатньо чітко інтерпретує сутність соціальної відповідальності бізнесу та її складові.

Так, соціальна відповідальність - це відповідальність за вплив рішень і дій на суспільство шляхом прозорості й етичної поведінки. І тут же декларується основна ідея про те, що соціальна **відповідальність - це відповідальність добровільна**. У деяких джерелах соціальна відповідальність визначається як дотримання норм і правил у сферах етики, духовності, екології, милосердя, жалю, співчуття тощо. Все вищезазначене суперечить суті терміна «відповідальність» - **суб'єktivному обов'язку відповідати за свої вчинки і дії, а також за їх наслідки**.

Тобто не може бути відповідальність добровільна. Це не зовсім вірно! Не може відповідальність визначатись прозорою та етичною поведінкою! Тому пропонується таке тлумачення терміна «соціальна відповідальність бізнесу» - це відповідальність суб'єктів бізнесу за дотримання норм і правил визначених чи не визначених законодавством (неписаних соціальних норм і правил), які впливають на рівень та якість життя окремих соціальних груп і суспільства в цілому.

Для України більше підходить концепція «стейкхолдерів» (зацікавлених сторін), яка ґрунтується на тому, що керівництво та менеджмент підприємства, установи чи організації, незалежно від типу, форми власності та характеру діяльності, несуть відповідальність перед багатьма групами людей, які впливають на організацію і, з іншого боку, відчувають на собі вплив від її діяльності. Такими «зацікавленими сторонами» є: працівники підприємства, акціонери, контрагенти (постачальники, посередники, кінцеві споживачі), держава, місцеві громади та суспільство в цілому.

Тобто бізнес повинен нести відповідальність за рівень і якість життя всіх тих, хто бере участь у його діяльності, а також за умови їхньої праці та існування. Якщо структурувати таку соціальну відповідальність, то можна визначити, що вона складається з кількох рівнів:

- відповідальність перед споживачем;
- відповідальність перед підлеглими;
- відповідальність перед суспільством і країною;
- відповідальність перед акціонерами чи компаньйонами.

У частині взаємовідносин виробників зі споживачами і суспільством нарівні із зобов'язаннями загального характеру можуть бути передбачені цілеспрямовані зобов'язання в розрізі таких **аспектів**: турбота про здоров'я та безпеку громадян; задоволення очікувань споживачів; обґрунтованість ціноутворення; відповідальність за своїх постачальників; відповідальність за тих, хто займається реалізацією продукції (послуг); етичність і порядність у відносинах зі споживачами; відкритість інформації про підприємство і продукцію (послуги); постійне оцінювання рівня задоволення потреб споживачів; пріоритет інтересів споживачів при розв'язанні конфліктів; сумлінність реклами; своєчасність сплати податків; підтримка суспільних рухів за якість і добродійність; захист природного середовища.

Відповідно, соціальна відповідальність бізнесу проявляються через такі основні заходи:

- забезпечення трудових прав персоналу, враховуючи створення умов для колективного представництва інтересів і ведення колективних переговорів;

- дотримання прав людини на робочому місці;
- навчання та розвиток персоналу, планування кар'єрного росту;
- зростання заробітної плати, виплата премій і компенсацій;
- безпека зайнятості та соціально-відповідальна реструктуризація підприємств;
- мотивація персоналу, складання планів індивідуального пенсійного забезпечення та індивідуального страхування;
- допомога у розв'язанні житлових проблем, можливості для повноцінного відпочинку спортивні й культурні заходи;
- вироблення політики та відповідних процедур соціальної відповідальності бізнесу (створення внутрішніх кодексів, інструментів і соціальних стандартів менеджменту);
- удосконалення відносин зі споживачами (дотримання стандартів якості продукції, урахування культурної специфіки споживача, задоволення потреб споживачів, які мають спеціальні вимоги до споживчих благ, захист конфіденційності інформації про клієнтів);
- запровадження принципів чесного ведення бізнесу (повага до прав власності, захист добросовісної конкуренції, боротьба з корупцією, уникнення конфлікту інтересів, утримання від діяльності у неетичних сферах тощо);
- соціально й екологічно збалансована торгівля (етичні відносини з партнерами, управління каналами постачань, заходи, спрямовані проти контрабанди, зміцнення зв'язків з місцевими виробниками);
- прозорість діяльності та звітність перед акціонерами, дотримання прав акціонерів, забезпечення дивідендів;
- сертифікація відповідності системам управління якістю, здоров'ям і безпекою;
- соціальні інвестиції, соціально відповідальний маркетинг;
- добродійність та інвестиції в соціальні програми місцевої громади тощо.

Дослідження фахівців із соціальної відповідальності бізнесу показало, що в Україні досі не використовується низка практик, які вже стали традиційними на Заході: урахування культурної специфіки споживача, використання системи соціального маркування продукції, зворотній зв'язок зі споживачами, надання інформації про якість і безпеку продукції, застосування принципів оцінки життєвого циклу продукту, моніторинг впливу на довкілля, уникнення використання генетично модифікованих продуктів тощо.

В сучасних умовах господарювання завдання бізнесу, окрім короткострокових економічних цілей максимізації прибутку, мають охоплювати й інші сфери функціонування суспільства та держави (так звана філантропічна відповідальність, зокрема участь у соціальних, освітніх програмах, програмах збереження навколишнього середовища, розвитку й підтримки культури тощо). Головним завданням при цьому стає соціальна відповідальність, адекватна очікуванням суспільства, яка передбачає збільшення неекономічних вигід даного суб'єкта бізнесу у довгостроковому періоді (зміцнення іміджу підприємства, його ділової репутації, просування назви підприємства як позитивного бренду для споживачів його продукції тощо), які, у свою чергу, підвищать його економічну ефективність.

Серед переваг впровадження соціальної відповідальності бізнесу можна виділити такі:

1) поліпшення ефективності процесів виробництва, зумовлене необхідністю пошуку новітніх технологій збереження навколишнього середовища, наприклад, зменшення викидів в атмосферу або впровадження прогресивного обладнання, яке б відповідало новим технологічним, санітарним, екологічним стандартам тощо;

2) підвищення мотивації та продуктивності працівників, оскільки всі працівники компанії водночас є громадянами, споживачами, батьками та мешканцями певного міста, тобто турбота про громаду, про суспільство трансформується в турботу про працівників.

3) психологічні фактори мотивації, турбота про працівників сприяють формуванню стабільного соціально-психологічного клімату в організації, що сприяє ефективності праці;

4) підвищення ділової та загальносуспільної репутації компанії зменшує ризики від можливої втрати ринків, покращує доступ до нових ринків завдяки кращій репутації компанії.

Таким чином, соціально-відповідальний бізнес має стати основою нової моральної економіки. Ця економіка повинна відрізнитися високою благодійною та корпоративною культурою. Держава повинна стимулювати впровадження програм соціальної відповідальності бізнесу і залученню до них якомога більше підприємств і організацій незалежно від форм власності. Такі програми сприяють істотному зниженню соціальної напруги і нівелюванню соціальної несправедливості, як це показує досвід розвинутих країн, які давно вже використовують практики такої відповідальності.

Одним із напрямів реалізації мають стати програми розвитку малих міст, де бізнес мав би взяти участь у вирішенні проблем цих територій через притягнення інвестицій, створення робочих місць, активізацію підприємницької діяльності тощо. Вкрай нагальним і важливим завданням є розвиток сільських територій, - відродження сіл, можливе відтворення виробничої інфраструктури, закладів культури та освіти, заохочення молоді працювати на селі тощо. Вікно можливостей для України у цьому суспільно - економічному напрямку є доволі широким. Для цього потрібно мати лише політичну волю, стати сильною й ефективною державою, пройти через низку болючих, але вкрай необхідних реформ. Успіх на цьому шляху буде залежати від усіх нас, від нашої готовності бути єдиним народом та спільно долати існуючі перешкоди. Нам варто не забувати про це.

1. Указ Президента України № 1021/2011 від 04 листопада 2011 р. «Про День соціальної справедливості». - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://osvita.ua>.

2. Інститут політики. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://polityka.in.ua>.

3. Комарницький І.Ф., Галушка З.І. Соціальна відповідальність бізнесу як інструмент управління сучасним підприємством. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://nbuv.gov.ua>.

Єпископ Станіслав Широкоградюк*

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ, ДЕРЖАВИ, ЦЕРКВИ І БІЗНЕСУ

Особистість, державу і бізнес без Церкви уявити важко. Тим більше, якщо мова буде йти про свідомість, а свідомість потрібно виховувати. Якраз у вихованні Церква відіграє свою важливу роль.

Починаючи свою промову, я хотів би зазначити, що на цю тему є дуже багато відповідної літератури. Крім того, Католицька Церква має чітко сформоване соціальне вчення, в якому дуже конкретно викладається позиція в питанні соціальної несправедливості, про недопустимість того, щоб Церква мовчала, закривала очі на соціальну несправедливість, про відповідальність в цьому питанні не тільки держави, але й Церкви, як загалом і громадськості.

Вистачить пригадати хоча б один пункт із загального Катехізису Католицької Церкви, який говорить не просто про відповідальність, але навіть про кару за соціальну несправедливість. І тут, окрім розуміння семи головних гріхів, якими зазвичай грішать люди, кожний має розуміти ще інші чотири гріхи, які просто волають про помсту до неба, а саме:

- 1) свідоме, навмисне вбивство;
- 2) гріх содомський;
- 3) скривдження вбогих, вдів і сиріт;
- 4) невивплата справедливо заробленої заробітної плати.

Зверніть увагу на ці гріхи і стане зрозумілим, чому так багато проблем у нашій країні. Аналітики на можуть зрозуміти, чому в країні, де такі родючі землі, працюючі люди, є великий науковий потенціал, ми все-таки зустрічаємо такі величезні проблеми, з якими не можемо впоратися. Можливо тому, що забагато цих гріхів, за які Бог нас карає? Бо якраз в нашій країні убогі, сироти і вдови є найбільш скривджені. А якщо говорити про невивплату заробітної плати, то це набрало такої загальної, ганебної практики. Всім відомо, скільки сьогодні приймають працівників до праці на так званій пробний період з мінімальною заробітною платою, а після цього звільняють людину, не заплативши їй взагалі. Це непросто соціальна несправедливість, а злочинна несправедливість.

На цю тему написано багато енциклік Римських Пап, видано відповідні підручники із соціальної доктрини та соціального вчення Католицької Церкви. Але сьогодні я не маю можливості, просто за браком часу, зробити детальний виклад цієї доктрини, натомість хочу звернути вашу увагу на найголовніше, і то у дещо нетрадиційному підході до цього питання. Усі ми звикли, що проблема соціальної несправедливості найчастіше розглядається як несправедливість зовнішня, коли людину зневажає суспільство, держава, несправедливі закони тощо. І це все правда! Але, з іншого боку, треба звернути увагу на проблему, коли людина сама себе кривдить через елементарний брак виховання. Це дуже чітко можна побачити у сімейному житті. Тут завжди соціальна несправедливість, так би мовити, «лежить на поверхні». Наприклад, батько – алкоголік чи мати – наркоманка. Скільки такий батько чи така мати марнує

* вікарний єпископ Києво-Житомирської дієцезії

коштів сімейного бюджету і цим самим кривдить своїх дітей. Та навіть звичайне паління. Просто порівняємо: що сталося б, якби було прийнято рішення, щоб з кожної родини щомісяця стягувався якийсь дуже ефемерний податок, наприклад – на екологію. Десь 400-500 грн. Просто так, поза всіма іншими платами і податками. Усі ми розуміємо, яка б це була соціальна несправедливість, яке було б обурення без меж. Але при цьому, фактом з обрахунками є те, що лишень один курець обходиться сім'ї саме у таку суму. Тому соціальна несправедливість у розумінні Католицької Церкви - це ще також великий брак виховання й відповідальності за сімейне і суспільне життя, адже кожна сім'я, це також держава в мініатюрі. І тут доцільно запитати, що в цьому питанні робить держава, а що Церква.

Наступна критична несправедливість, яку навіть і порівнювати не можна з матеріальними проблемами у житті, бо йдеться про саме право на життя. Наприклад, в аспекті права на аборти. «Це наше право» – кажуть жінки, й то часом навіть віруючі. Бо на це є такі причини, як, наприклад, соціальне становище. Тож виходить, що для того, аби покращити свій матеріальний стан, жінка може вбити. Наприклад, щоб краще забезпечувати тих дітей, які вже є. Тут варто вникнути у цю проблему, проблему того, що тільки заради матеріального зиску виникає право на вбивство. А аборти – це вбивство. Як би це не виправдовували, це не може бути законним, бо це не згідне з Божим Законом.

Хтось з журналістів якось поставив мені таке питання: «Якщо Церква так активно виступає за заборону абортів, то чи готова Вона прийняти на себе відповідальність за «небажаних», але народжених дітей?» Як ви розумієте, це явно провокативне питання. Адже питання відповідальності за вчинки насамперед стосується того, хто ці вчинки здійснює. Тобто виходить: «Ми будемо робити, а ви – відповідати». Бачимо відверте прагнення покласти відповідальність на інших. Але навіть і тут Церква готова розділити відповідальність за долю тих самих «небажаних» дітей і готова їм допомагати.

Як відомо, в Німеччині та інших цивілізованих країнах аборти взагалі заборонені. Тільки за винятком деяких реально критичних, безвихідних ситуацій. Але щоб скористатись цим екстремальним варіантом жінка повинна зібрати чимало відповідних дозвільних документів. Лікарські довідки, письмовий дозвіл від чоловіка, довідки із соціальних служб тощо. І останній пункт: вона має надати документ від тієї Церкви, до якої належить, про те, що їй пояснили недопустимість такого гріха, й що жодні обставини не виправдовують цього вчинку, і яку допомогу пропонує Церква зі свого боку, щоб вийти зі скрутної ситуації... Коментарі, я думаю, зайві. Ось рівень християнського розуміння відповідальності за таку соціальну несправедливість.

Звичайно, можна сказати: «Так, але це – у Німеччині чи іншій заможній державі, а як із цим в Україні?» Дійсно, у нас все по-іншому. І хтось напевно запитає: «А тут Церква що пропонує?» Хочу вас запевнити, що в цьому напрямку Католицька Церква в Україні робить дуже багато.

Я не випадково згадав про сім'ю і соціальну несправедливість в сім'ї. У своїй програмі релігійного виховання, релігійно-духовної формації вірних ми маємо спеціальну програму виховання молодих сімей, покликану їм допомагати.

Це, крім того, що існує щонайменше тримісячний курс підготовки молодих до вінчання. А програма для молодих сімей триває три роки, продовжується до п'яти, і є можливість, щоб її учасники продовжували цю формацію протягом всього життя. Я назву лише один пункт, який зобов'язані виконувати родини, залучені до цієї програми: принаймні раз на рік вони мають брати участь у 15-денних реколекціях (духовних вправах), на які виїжджають усією сім'єю, разом з дітьми. Тут вони мають нагоду разом молитись, слухати лекції, конференції, проповіді, нарешті – вести сімейний діалог. І як багато з них свідчать, після цих реколекцій вони реально стають іншими. Хоча матеріальні проблеми лишаються тими самими, але люди – інші. Вони навіть вчаться кожного вечора робити спільну святкову вечерю без телевізора і музики, щоб чути і бачити одне-одного, бо, як Ви знаєте, в теперішніх родинях бракує часу навіть на розмови між собою, вони одне одного не чують і не бачать, тому що під час спільних сніданків чи вечері вони чують і бачать лише телевізор. Не можливо вирішити будь-які проблеми, в тому числі соціальні, якщо не змінити людину і не навчитись чути й бачити одне одного.

Це один із прикладів діяльності Церкви, але далеко не останній. Так, наприклад, на сьогодні Католицька Церква в Україні має понад 17 будинків сімейного типу, в яких проживає по 8-12 дітей. Для них тут створюється справжня сімейна атмосфера, гідні умови життя. Ми готові приймати дітей, і вони для нас завжди є бажаними, бо приймаємо їх в Ім'я Ісуса Христа. Наприклад, у Вінниці при монастирі Згромадження «Дочок Милосердя» (Каноссіанок) діє «Вікно життя», де мати може анонімно лишити новонароджену дитину, аби тільки не позбавляти її життя. Такі ж вікна діють в деяких інших містах нашої країни. Але фактично таким «вікном життя» є кожна католицька святиня в Україні.

Також існують будинки для самотніх матерів, які не хочуть покидати свою дитину, але не мають умов життя проживання. Це, як правило, малолітні дівчата або сироти з інтернатів, і за те, що обрали життя, не вбили власну дитину, вони заслуговують на допомогу і пошану.

Є багато інших програм, але я хочу акцентувати вашу увагу на тому, що боротьба із соціальною несправедливістю повинна розпочинатись з виховання людини. З виховання пошани до людського життя і гідності кожної людини. Якраз у цьому я вбачаю відповідальність і держави, і Церкви, і кожного свідомого громадянина України.

Єпископ Макарієвський Іларій*

РЕЛІГІЙНИЙ ДОСВІД І ЙОГО ВПЛИВ НА УКРАЇНСЬКУ КУЛЬТУРУ

Порівнюючи язичництво з християнством, французький релігійний філософ Етьєн Жильсон убачає перевагу останнього над язичництвом в тому, що християнство не є абстрактним знанням істини, а діючим шляхом спасіння.

---

* доктор богослов'я, доцент Київської духовної академії, вікарій Київської Митрополії, голова Синодального відділу «Комітет з біоетики та етичних питань при Священному Синоді Української Православної Церкви»

"Християнство, — пише він, проголосивши продовження природного порядку речей надприродним і апелюючи до благодаті як невичерпного джерела сили для пізнання істини і реалізації добра, ставало одночасно і доктриною, і системою практичних дій, чи, точніше, доктриною наділеною в той же час засобами, що втілюють її на практиці".¹

Незважаючи на те, що в 70-літній період богоборства і гоніння на Церкву вплив християнської віри на культурний розвиток нашої Батьківщини всіляко применшувався в історичних джерелах і найчастіше просто замовчувався, проте в релігійній свідомості нашого народу не зникла пам'ять про ту велику роль, яка була відведена православному християнству при становленні культурного розвитку Київської Русі, а пізніше й України.

Соціально-політичні твори, як, наприклад, праця Н. Огарьова, де християнство характеризується як абстрактне навчання і не стосується практичного питання суспільного устрою;² у даний час втратила свою актуальність, як явно помилкова. Штучно роздуті радянською ідеологією такі погляди не витримують серйозної критики.

Так Е. Трельї у своїй праці "Історизм і його проблеми" вказує на ключову роль Церкви в історичному процесі формування нової культури в Європі, що йде слідом за вгасанням язичницького Риму: "Християнська Церква, — пише Е. Трельї, — як воістину остання життєва форма античності принесла варварам державу і право, культуру і науку".

Подібну прогресивну тенденцію Церква несла не тільки в епоху освіти варварських народів, як може здаватися, але й далі духовність відігравала не менш важливу роль у свідомості середньовічного християнина. Подібні приклади релігійної свідомості приводить інший сучасний філософ Й. Хейзинга. Він так характеризує дану епоху: "Життя середньовічного християнства у всіх відносинах перейняте, усебічно насичене релігійними уявленнями. Немає жодної речі, жодного судження, які б не приводилися постійно в зв'язок із Христом, із християнською вірою. Усе ґрунтується винятково на релігійному сприйнятті всіх речей, і в цьому виявляється небачений розквіт щирої віри".⁴

Така оцінка може цілком бути застосована і стосовно нашої Батьківщини. Нікому не відомі до того часу русичі з часів святої Ольги і святого Володимира стали відомі всій Європі і Близькому Сходу, а згодом і всьому світу. Але варто враховувати, що процес християнізації нашого українського суспільства почався набагато раніше. Якщо сьогодні російські землі до початку I тис. н.е. являли собою непрохідні ліси і нетрі, у яких кочували дикі фіно-угорські племена, то на українській землі в багатьох районах уже панувала цивілізація. Не тільки Кримський півострів, але й усе Чорноморське узбережжя знаходилося під владою Римської імперії, а в глибину материка, за даними деяких істориків (наприклад Тацита), вплив Рима поширювався до таких областей, як Чернівецька, Тернопільська і Хмельницька. Ці землі були заселені різними народами (готами, бастарнами, остготами, сарматами та ін.), серед яких Геродот виділяє скіфів-хліборобів, яких деякі історики ототожнюють із сучасними слов'янами, тобто нашими з вами предками. І ці народи, що живуть між Дунаєм і Дніпром (Данубісом і Борисфеном) сподобилися честі почути проповідь християнської віри з вуст першого учня Спасителя — апостола Андрія

Первозванного. Але якщо відвідування українських земель св. Андрієм і не було зафіксовано в історичних джерелах тієї епохи, то навіть і збережений усний переказ про пророцтво св. Андрія на Київських горах про благодать, якій було призначено просяяти там в усі століття існування Православ'я на Україні, було прикладом і покликом для співучасті в придбанні цієї Благодаті і виконання пророцтва. Скільки поколінь жило, завдяки цьому переказу, зі свідомою думкою про особливу роль українського народу в справі служіння на Божій ниві, на подобу до того як жителі Рима вірили в особливу богообраність "Великого міста" завдяки апостольському служінню в ньому брата св. Андрія — апостола Петра.

Про те, що Слово Боже поширювалося в Тавриді і Скифії з часів апостолів свідчить життє одного з самих ранніх святих Церкви Христової — св. папи Климента. Будучи засланий у Крим ще наприкінці I ст., св. Климент "обрете там паче двух тисяч християн". Багато хто з них були навернені св. апостолом Андрієм. Уже під час перебування святого Климента Римського в Криму в день приймало водохрещення до 500 осіб, що дозволяло громаді Таврії дуже швидко розвиватися. Мученицька смерть святого Климента не перервала цього процесу. Безліч його послідовників продовжували розповсюдження в Північному Причорномор'ї християнської віри, так що в часи правління св. Костянтина Великого в Північному Причорномор'ї було вже три єпархії: Херсонська, Боспорська і Готська, до VIII ст. до них додаються ще Хотцирська, Сугаєйська і Фульська єпархії.⁵

Усе це без сумніву було позитивним чинником для просвіти світлом Христовим тієї безлічі народів, які мандрували в ту пору українськими степами і Кримом, і які надалі повинні були стати складовими елементами майбутньої української нації.

Одночасно з розповсюдженням християнства проповідники нової віри несли диким народам Таврії культурну просвіту. Якщо подивитися крізь призму століть на те, що являли собою народи Таврики до приходу християнської віри, то можемо знайти чимало історичних свідчень про цю епоху. Про Тавриду писали і Геродот, і Пліній, і Страбон, і Птоломей майже однаково: "живуть таври грабiжництвом і війною".⁶ Дикі і жорстокі язичницькі звичаї, постійні жертвоприношення, розбійницькі напади на поселення греків і римлян робили Тавриду в очах цивілізованого світу тієї епохи місцем, придатним лише для заслання злочинців. Поширення християнства зробило Північне Причорномор'я одним із головних оплотів культури в ту епоху і навіть вторгнення нових племен і народів (алан, угрів, хозар та ін.), сприймалося як можливість сіяння слова Божого та духовної освіти на ще не обробленій до того ниві. Тексти Священного Писання були розповсюджені на землях нашої Батьківщини ще задовго до Хрещення Русі, і навіть до Кирила і Мефодія. Так, зокрема, в житті св. Кирила говориться, що коли Костянтин Філософ (у чернецтві Кирило) відвідав у 60-і роки IX ст. Крим, то він там побачив святе Євангеліє написане "руськими письменами". Це було ще до введення кирилиці і, як думають, що то була глаголиця, а мова Євангелія — не церковнослов'янська, а простонародна, на якій говорили тоді слов'яни Причорномор'я.⁷ Це показує, що потяг до духовної освіти був дуже сильний в наших предків і в ту давню епоху.

Але найбільший вплив на культурне життя християнство змогло зробити лише тоді, коли стало державною релігією і поширилося в масах. З цього часу, тобто з часів Хрещення Русі, стало можливе духовне життя у середовищі нашого народу і його становлення виявилось одним із найбільших чинників у розвитку культури Київської Русі.

У X ст., коли Русь прийняла Хрещення, у Візантійській Церкві-матері якраз закінчилася боротьба між партіями так званих "зилотів" і "політиків", представниками різних напрямків церковного життя. Ця боротьба тривала протягом усього IX століття. Остаточну перемогу в цій боротьбі одержало чернецтво. Воно виявило досить мужності, щоб всупереч імператору відстояти незалежність церковної влади і безсумнівну обов'язковість догматів і канонів для всіх членів Церкви.⁸ Візантійські монастирі, що були в той час дуже численними, робили сильний вплив на суспільство та інтелектуальне життя Візантії. Одночасно аскетичні ідеї глибоко проникають у світське суспільство.

З таким розумінням християнства греки прийшли на Русь, щоб дати їй Хрещення. Недарма історики церковної історіографічної школи стверджують, що православне християнство було принесено до нас з Візантії в чернечій, аскетичній формі.⁹ Безсумнівно, ці риси були в якійсь мірі зм'якшені і сформовані під впливом місцевої традиції.

Києво-Печерська Лавра — перший монастир, заснований на нашій землі нашими ж співвітчизниками, стала одним з найважливіших атрибутів Православної віри як у Київській Русі, так і в сучасній нам Україні. За кількістю духовних благ, якими збагатилася завдяки цьому монастирю наша Батьківщина, Києво-Печерський монастир по праву можна назвати колицкою нашого духовного життя. Як прямий спадкоємиць знаменитого в ті часи у Візантії Студийського чернецтва, а також і святої гори Афон, де чернецтво розвивалося під невидимим офомором Пресвятої Богородиці, Києво-Печерський монастир став надійним провідником духовного досвіду, що у той час розцвітав у Греції завдяки заступництву імператорів-аскетів, таких як Никифор Фока. За словами преподобного Нестора, Лавра стала "Сонцем землі Руської". Ті духовні подвиги, що у безлічі звершувала громада Києво-Печерського монастиря мали виняткове значення, така кількість подвижників, чудес, нетлінних мощів церковна історія до тієї пори не зустрічала. По суті, саме громада Лаври змогла духовно створити вигляд Золотоверхого Києва, як "нового Єрусалима" для Київської Русі.

При цьому візантійський вплив був невід'ємною частиною розвитку української духовної культури. У X ст. Костянтинополь досяг верхівки свого культурного і політичного розвитку. За правління Володимира і Ярослава, — пише протопресвітер І. Мейєндорф, — Київ дуже швидко прийняв Візантію за зразок свого власного культурного розвитку. Кафедральний собор був присвячений св. Софії — Премудрості Божій, і його прикрасили мозаїками кращі візантійські майстри (1037-1046). Печерський монастир у Києві прийняв статут костянтинопольського студийського монастиря. Ті здобутки візантійської юридичної, історичної і богословської літератури, що не були перекладені в Болгарії, перекладалися на Русі.¹⁰

Однак не можна з цього робити висновки, що Київська Русь безсвідомо сприймала візантійську культуру, прагнучи перетворитися в "матрицю" грецької

християнської імперії. Не слід відкидати такий національний прояв українського, давньоруського народу, як власне духовне життя, по своєму унікальне і самотутнє, що доводило глибоке осмислення духовного досвіду. Про це свідчить філософ початку ХХ ст. Г.П. Федотов, коли стверджує, що народ Давньої Русі, наші предки, усім своїм життям, всією історією своєю свідчать про сприйняття національної плоти і духу в самі надра Церкви — у її святиню. "Перші пам'ятки християнства не Русі, - пише він, — похвальні слова князю Володимирі, житіє св. Бориса і Гліба, початковий літопис, говорять усе про те ж: юний, тільки що хрещений народ уже задумується про свій релігійний поклик, починає стверджувати свою богообраність".¹¹

Подібно до того, як на Близькому Сході до Х ст. сформувалося кілька напрямків православної культури, і на Русі, після хрещення в її релігійно-філософській культурі сформувалося кілька основних напрямків: офіційне (помірне) богослов'я, аскетичне і своє з елементами архаїки, орієнтоване на діалог зі слов'янським язичництвом.¹²

У джерел офіційного богослов'я стоїть праця митрополита Іларіона "Слово про закон і благодать", що вже відрізняється від традиційного візантійського богослов'я тієї епохи: у праці відчувається національний елемент пов'язаний як зі слов'янством, так і з кримськими греками, що виробили свою, відмінну від митрополії (власне Візантії) традицію. Подальший розвиток даного напрямку в богослов'ї пов'язано з богословською діяльністю Климента Смолятича і Кирила Туровського. Загальним для їхніх поглядів було бажання показати необхідність участі розуму в богопізнанні. Так, завдяки праці Климента "Послання пресвітеру Фомі", де коментується фраза Соломона "Премудрість створює собі храм", на Русі встановлюється культ св. Софії — Премудрості.¹³ У Кирила Туровського відчувається вплив ісихазму. Він пише про вирощування за допомогою аскези кожної людиною "дерева життя", що дозволяє досягти вічного блаженства. Причому шлях до спасіння можливий як у монастирі, так і у світі.

Але найбільша роль у щепленні ісихазма на Київській Русі належить св. Феодосію Печерському, який є творцем Київоруської аскетичної школи. Введений ним Студийський устав жадав від ченця повного зречення від себе, дисципліни й участі у фізичній праці. У "Слові про терпіння і любов" Св. Феодосій розглядає шлях ченця як діяльну любов, що може вважатися в культурі Київської Русі серцевиною ідеалу милосердя, мудрості і хриstopодібності.

Дійсно, як пише Г.П. Федотов, "В особі Феодосія Русь знайшла свій ідеал святого, якому залишалася вірна багато століть".¹³

У такий спосіб завдяки св. Антонію і Феодосію в культурі Київської Русі сформувався ідеал діяльного чернецтва, зв'язаний з ідеями помірною протоісихазма. Також ідеї помірною ісихазма проглядаються в працях митр. Іларіона, Кирила Туровського і Климента Смолятича, завдяки яким сформувався Софійний тип філософствування. Культ Св. Софії став догматичним вираженням синтезу ідей патристики і слов'янської духовної традиції, що виробляв нові моральні орієнтири поведінки людини в християнізованому суспільстві.¹⁴ Також у даному напрямку написані праці Володимира Мономаха, Данила Заточника, а також збірник "Бджола" і "Толкова Палія".

Ісихазм тієї епохи сприяв ствердженню ідей християнства на Київській Русі, але мав у той час переважно морально-практичний напрямок. Подальше завоювання Костянтинополя спершу хрестоносцями, а потім турками і монгольське ярмо на Русі на час призупинили розвиток ісихазма на Київських землях, однак розвиток папізму в Греції дав Русі новий поштовх до розвитку духовної культури, заснованої на ісихастських традиціях.

Так у XIV ст. на Русь з Візантії прибула група ісихастів з програмою духовного відновлення. Найвідомішим серед них був Кипріан, який був Київським митрополитом у 1376–1406 роках. Він виховував традиції ісихазма в учнів преп. Григорія Синаїта в Болгарії і проповідував некорисливість у середовищі чернецтва. "Немає традиції отців, — писав він, — щоб ченці володіли землею і рабами; як можуть вони знову займатися мирськими справами, відмовившись від світу".¹⁵ Також варто згадати, що значну ісихастську традицію принесли на нашу землю преп. Максим Грек і Никодим Святогорець. С працями останнього на Русі познайомилися завдяки працям преп. Паісія Величковського, який також побував на Афоні і все життя присвятив перекладам аскетичних праць св. отців і подвижників. Приємно усвідомлювати, що ця людина була родом з України і починала свою діяльність у Києві. Українцем був і вчитель преп. Паісія старець Василій Полянмерульський, якого вважають першим ісихастським учителем православного Сходу новітнього часу.

Ісихазм, як і в домонгольський період, не є чимось суто чернечим, але має свій прояв у різних сферах культурного життя. Особливо цікавий вплив його на мистецтво. Так званий "Палеологівський ренесанс", що панував в той час в Візантії, знайшов свої відгуки і в Руських князівствах, причому чернецтво, насаджене ідеями ісихазму, прагнуло зміцнити культурні зв'язки з Візантією і тому старалися розповсюджувати даний культурний ренесанс епохи Палеологів на українські землі. Особливо яскраво це було виражено в розписах монастирів та в іконописі.

Культурна спадщина періоду ісихастського відродження зобов'язана тому релігійному і духовному підйому, який настільки яскраво виразився в духовному житті наших предків. Приємно усвідомлювати, що ті ж духовні мотиви, головним з яких є єднання людини з Богом як головний зміст людського життя були в аскетичній практиці нашого народу і в час Водохрещення Русі, і в післямонгольський період, і в епоху Синодального консерватизму, і в наші дні, коли наш народ знову отримав свободу совісті і можливість вибирати істинні цінності у своєму житті. Тому те сучасне відродження монастирів, храмів, іконопису, богословських шкіл, справ милосердя тощо можливо сміливо охарактеризувати як збереження духовних засад Київської Русі в духовній свідомості нашого народу, а отже, і про ті добрі начала, що вселяють надію на нове духовне відродження нашої нації.

1. Работы Э. Жильсона по культурологии философии. - М., 1987. - С. 151.
2. Огарев Н.П. Избранные социально-политические и философские произведения. Т. I. - М., 1952. - С. 691.
3. Трельи Э. Историзм и его проблемы /Логическая проблема философии. - М., 1994. - С. 651.
4. Хейзинга И. Осень средневековья. - М., 1988. - С. 164.
5. Грецьке православ'я в Україні / Збірник наукових статей та матеріалів. - К., 2001. - С. 49.

6. Слово митр. Симферопольского и Крымского Лазаря: Священномученик Климент Римский и его вклад в дело становления христианства в Тавриде // Информационный вестник. – 2002. – Вып. 4 (январь). – С. 25.
7. Жукалюк М., Степовик Д. Коротка історія перекладів Біблії українською мовою. - К., 2003.
8. Огієнко І. Українське монашество. - К., 2002. - С. 7.
9. Там само. - С. 87.
10. Протопресв. Иоанн Мейендорф. История Церкви и восточно-христианская мистика. - М.: Правосл. св. Тихоновский Богословский институт, 2000. - С. 341.
11. Федотов Г.П. Национальное и вселенское // Лицо России. – Париж, 1967. - С. 161.
12. Жиртуева Н. Візантійський ісихазм та християнство Київської Русі // Грецьке православ'я на Україні. - К., 2001. - С. 35.
13. Федотов Г.П. Святые древней Руси. - М., 1990. - С. 53.
14. Жиртуева Н. Вказ. праця. - С. 37.
15. Исторические акты. - СПб., 1841. - № 253.

Протоірей Павло Мельник*

СПОТВОРЕНІ ВІЗІЇ В МОРАЛЬНІЙ СФЕРІ ЯК ХАРАКТЕРНА РИСА СУЧАСНОЇ ЛЮДИНИ

Сучасна людина не бажає визнавати жодних моральних обмежень у виборі своїх потреб і бажань. Дуже часто під владою темних бажань і пристрастей вона бачить головний зміст свого існування в чуттєвих насолодах. Переступаючи межі морально недозволеного, втрачає дар духовної свободи. Розум, воля і почуття спотворені гріхом. Людина, внаслідок цього, речі, які є реальними і очевидними, у власному житті не бачить, залишається морально сліпою і упередженою [4, с. 141].

Обмежувати лише деякими прикладами. Людина не бачить того, як гріх руйнує людську особистість, а навпаки, гріх з його примарною насолодою сприймає як утвердження власної свободи і власного я. Будучи рабом гріха, вважає себе свobodною і намагається в повній мірі цю так звану свободу реалізувати. Поза всякою реальністю для сучасної людини є християнське вчення про жертвовну любов, яка надбудовує дійсність. Це лише гарні поетичні слова, суспільство не відкидає цієї думки, проте немає впевненості в реальності такого твердження.

Однією з проблем є та, що навіть люди релігійні, часто засліплені своєю власною праведністю, є відповідно байдужими до свого реального стану. Сліпе виконання релігійних обрядів, іноді участь у Таїнствах ніби заспокоює душу, вводить у підступний спокій, в той час коли основним завданням життя має бути бачення власного гріха. Засоби стають метою: піст, молитва та інші аскетичні вправи не виступають допоміжними у діагностиці хвороби людської природи і виявленні пристрастей, а зараховуються як особисті досягнення. Це ще більш небезпечне нерозуміння, ніж пасивність людей невіруючих і ознака душі, що охоплена гордістю та егоїзмом. В такому стані найбільш поширеною очевидністю, проте найменш помітною для самої людини є ситуація, коли безумовно видною є чужа провина, а власна закрита перед поглядом. Подібна позиція не є плодотворною й конструктивною і веде лише до зростання матеріалу конфлікту і біди [4, с. 141].

* викладач Київської православної богословської академії УПЦ КП

Хотів би звернути увагу ще на одну очевидність, яка мало сприймається в людських відносинах, це те, що інша людина насправді не така, як ми про неї думаємо. Кожна людина, згідно з вченням Церкви, є образом Божим. Тому наш погляд на іншого має передбачати не утотоження його з його власним гріхом. Ми ж, у свою чергу, судимо про людину за її вчинками. Святі отці вказують нам, що людина - це найкраща ікона Бога, тому, шануючи ікони святих угодників, не маємо зневажати ближнього [5, с. 228-229].

А ще людині важко визнати очевидність власної зради Бога, визнати необхідність покаяння, провину перед іншими. Спрацьовує інстинкт самозахисту власного гріховного я, самолюбство і егоїзм висушує благодатний ґрунт усвідомлення власних провин. Наприклад, засуджуємо розпинателів Спасителя Господа нашого Ісуса Христа, думаємо, що ніколи не вчинили б так, як вони, хоча продовжуємо це робити щоразу, коли грішимо. Навіть Таїнство Сповіді часто набуває характеру власного виправдовування, бажанням лицемірно показатися кращим в очах Божих.

Людина покликана оволодіти своєю душею і її слабкостями, звільнити себе зі стану духовної сліпоти і творчо будувати своє нове життя перед лицем Божим. Трагічні події історії, смуту і біди посилаються нам для того, щоб ми опам'яталися і зосередилися на життєво-важливому, щоб ми згадали про нашу творчу свободу і відшукали в самих собі нашу власну духовну глибину, для того, щоб з неї повести наше оновлення - свobodно, мужньо і активно. Передусім нам треба зосередитися на тому, що ми втратили. Людство створило культуру без віри, без серця, без споглядання і совісті. Люди перестали вірити, бо впевнили себе, що віра суперечить розуму, є науково нестійким і реакційним станом душі; зреклися серця, бо їм здається, що серце заважає інстинкту, заважає бути "діловим". Люди відкинули споглядання, бо вважають що основне в житті - це емпіричне і прозаїчне. Люди витіснили з життя совість, тому що її життєдайні заклики і докори не вкладаються в контекст холоднокровних розрахунків і ділових планів [3, с. 344]. Проте людина забула, що така її позиція є продуктом спотвореного розуму, волі і почуттів.

Людина має забажати справжньої реальності, субстанції всякого буття і всякого життя. Тоді в ній оживе і розкриється серце, тоді вона свobodно і рішуче віддасться сердечному спогляданню, знову здобуде Бога, примириться із совістю і розпочне будувати нове життя. З моменту Воскресіння Христового для людини відкрита благодатна можливість віднайти себе в духовній свobodі, щоб приєднатися до ідеальної повноти буття [2, с. 124]. Це можливо досягти через євхаристійне єднання з Христом. Тоді матимемо ті ж самі почування, що і в Христі Ісусі, і зможемо сказати разом з апостолом Павлом "вже не я живу, а живе в мені Христос" (Гал. 2, 20).

1. Біблія. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту в українському перекладі з паралельними місцями та додатками. - К.: Видання Київської Патріархії УПЦ КП, 2004. - 1416 с.
2. Платон (Игумнов), архим. Православное нравственное богословие. - Свято-Троїцькая Сергієва Лавра, 1994. - 240 с.
3. Ильин И.А. Религиозный смысл философии. - М.: Издательство АСТ, 2003. - 694, [10] с.
4. Свешников В.В., прот. Очерки християнської етики. - М.: Лепта Книга, 2010. - 784 с.
5. Каллист (Уэр), еп. Православная Церковь. - М.: ББИ, 2001. - 376 с.

ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО И РЕЛИГИЯ: ДИАЛОГ РАДИ БУДУЩЕГО УКРАИНЫ

Проблемы, поднимаемые на сегодняшней конференции, крайне важны и актуальны. В том числе и для нас, представителей религиозных организаций, представителей мусульман Украины.

Еще с советских времен мы часто слышали лозунги о том, что религия служила правящим классам как инструмент порабощения человека, что она «опиум народа», и что религиозные ценности противоречат идеалам человечности. Нередко, даже сейчас из уст молодых людей, считающих себя «продвинутыми», можно услышать слова о том, что религия – это мракобесие, отсталость и тому подобные вещи, и что религия в современном демократическом гражданском обществе является пережитком прошлого. Нашим выступлением мы попробуем опровергнуть такую точку зрения. Но сегодня часто оказывается прибежищем для этих идеалов человечности перед разрушающим действием общества потребления, в котором ради обогащения и успешности человек готов заплатить любую цену.

Современное украинское общество сформировалось в непростых условиях, среди которых можно выделить важнейшие:

- распад Советского Союза, вызвавший тяжелейший кризис идентичности среди народов, проживавших на его территории;
- усиление глобализационных процессов, которые для неподготовленного общества, каким и было украинское общество после распада СССР, оказались скорее деструктивными, чем конструктивными;
- как следствие двух предыдущих – кризис духовности, когда на смену культивируемым в СССР идеалам «строителя коммунизма» пришли часто не совсем адекватно понятые идеалы западного общества.

К чему же это привело, и что может предложить религия, а точнее – мы, как верующие люди, как граждане Украины, для того чтобы вместе, сообща решить те проблемы, которые перед нами ставит современность?

Все перечисленные нами условия привели к тому, что украинское общество – как и многие другие постсоветские общества – оказалось в условиях кризиса идентичности, кризиса моральных ценностей, или же, если говорить более обще, кризиса духовности.

В свое время советская власть отказалась от духовности как носителя определенных, как мы сейчас говорим, «общечеловеческих» ценностей. Однако при этом эта власть понимала необходимость подобных ценностей, и потому в обществе начали активно популяризироваться такие ценности, как благородство, патриотизм, самопожертвование, коллективизм и др., но уже в контексте коммунистической или социалистической идеи.

Распад СССР привел к тому, что подобные ценности были ошибочно отождествлены с самим государственным строем, произошло обесценивание этих идеалов и отказ от них. На смену этим ценностям пришли новые –

---

* Муфтий Украины, Председатель Духовного управления мусульман Украины

ценности нового, однополярного глобализирующегося мира, причем не всегда правильно воспринятые и не переосмысленные в реалиях нашего общества.

Одним из результатов этого кризиса ценностей стал рост разрушительных для украинского общества явлений, среди которых можно назвать распространение нетрадиционных форм сексуальности, обесценивание и разрушение института традиционной семьи, космополитизм самой активной и движущей части общества – молодежи, и связанный с этим ее отток из Украины в более благополучные в экономическом отношении страны Запада.

И сейчас, спустя более чем 20 лет после обретения независимости, мы начинаем понимать, что если процесс подобной бездумной «интеграции» не обуздать, не подчинить правилам, выгодным именно для украинцев, то последствия могут быть катастрофическими.

В этой связи возникает вопрос: а что можем сделать мы, верующие люди, как представители украинского общества для его оздоровления и укрепления? И вопрос можно поставить более жестко: что мы ДОЛЖНЫ СДЕЛАТЬ?

Как я уже говорил, долгое время религия воспринималась как нечто противоположное гражданскому обществу, обществу прав и свобод. Однако это был не более чем пропагандистский миф. Ведь что мы видим сегодня? Именно духовность становится одним из главных факторов возрождения национальной самоидентификации – люди вспоминают, что они не просто «советские» или «европейские», а они часть какой-то религиозной традиции, к которой принадлежали и их предки. И тут религия становится связующим мостом между нами и нашими предками, нашими традициями, религия становится почвой, на которой может вырастать патриотизм. Одновременно с тем духовность должна давать возможности патриотизму стать национализмом, поскольку подчеркивает равенство в правах и обязанностях всех национальностей перед Богом. Украинец не лучше крымского татарина, а крымский татарин не лучше украинца, лучшим же из них является тот, кто делает благие дела и поборльше!

Обращая внимание на это, мы можем начать процесс оздоровления нашего, украинского общества, которое за годы доминирования исключительно материальных ценностей очень сильно пострадало, утратило присущие ему особенности. Например, украинцы всегда славились своим гостеприимством, своей терпимостью к другим культурам. Однако сейчас мы все чаще слышим про рост ксенофобии, нетерпимости, агрессии к тем, кто не похож на тебя (неважно речь идет о национальности, культуре, социальном статусе или интеллектуальных способностях).

Наши сограждане утрачивают милосердие, дикая рыночная экономика, что сложилась у нас, и законы типа «каждый сам за себя», «с волками жить по волчьей выть» – все это ожесточает сердца. И потому мы должны обращаться именно к сердцам наших соотечественников.

Только объединив наши усилия на пути добра, на пути воспитания патриотизма, любви к Родине, на пути возрождения морали и духовности, мы можем сохранить и излечить наше общество, обеспечить светлое будущее нашим детям именно здесь, в Украине, на земле, где они родились, и где они могли бы сохранять свои традиции, оставаясь при этом гражданами и патриотами Украины.

ЗАСТОСУВАННЯ СМЕРТНОЇ КАРИ: ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ

Смертна кара є винятковим видом покарання, що полягає в примусовому позбавленні життя засудженого від імені держави і за вироком суду, яке призначається за особливо тяжкі і найбільш небезпечні злочини (умисне вбивство при обтяжуючих обставинах і деякі інші).

Протягом багатьох років ведуться суперечки між прихильниками скасування смертної кари та їх противниками, при цьому сторони висувають різні аргументи. Противники смертної кари запевняють суспільство, що ні наявність цього покарання, ні його відміна неефективні, оскільки цей інститут не впливає на криміногенну ситуацію в країні. На підтвердження цього наводяться приклади з історії людства, зокрема, із Середньовіччя, коли під час публічних страт відбувалося зростання кількості кишенькових крадіжок. Цей приклад навряд чи можна визнати вдалим, тому що постає питання: якщо смертна кара неефективна, то який ефект може бути від інших, менш суворих видів покарання. Однак жодна країна світу не відмовилася від застосування покарання до злочинців.

У США проводяться соціолого-правові дослідження, які свідчать про значний вплив смертної кари на стан злочинності в країні. Американські вчені-кримінологи Х. Дежбах, С. Лейсон, П. Рубін, Дж. Шеферд розрахували загально превентивний потенціал смертної кари і встановили, що виконання одного такого вироку потенційно рятує життя від 8 до 28 осіб, які могли б стати жертвами.

На даний час смертна кара застосовується у 86 зі 195 країн світу, зокрема в Ірані, Китаї, Туреччині, Саудівській Аравії, Японії та ін. У Сполучених Штатах Америки смертна кара діє в 38 із 50 штатів. Вона є надзвичайним засобом впливу на злочинність і застосовується за вчинення найбільш небезпечних злочинів при обтяжуючих обставинах у випадках, спеціально передбачених законом. Необхідною підставою для застосування смертної кари є досягнення винним 18-річного віку та врахування судом обставин, що обтяжують або пом'якшують покарання.

Рішенням Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 р. положення статей Кримінального кодексу 1960 р., які передбачають смертну кару, були визнані такими, що не відповідають Конституції України. Це рішення пришвидшило підготовку і прийняття нового Кримінального кодексу, що діє з 2001 р., в якому смертна кара була відсутня в системі покарань. Здавалося б, справедливість відновлена, тому що Конституція України нібито забороняє смертну кару. Але якщо уважно прочитати Основний Закон, то можна помітити, що в ньому не йде мова про те, що хтось має право забрати життя в іншої людини, а зазначається, що держава захищає право людини на життя. І якщо сьогодні існує загроза для життя людини, а це щодня підтверджується повідомленнями правоохоронних органів, повідомленнями в ЗМІ, потрібно здійснювати необхідні заходи, у тому числі законодавчі, і створити відповідні

* студент Національної академії управління

умови, щоб усунути або хоча б значно знизити загрозу для життя громадян. Одним із таких засобів може бути відновлення інституту смертної кари як вищої міри покарання.

Мораторій на застосування смертної кари в Україні є умовою вступу України до Ради Європи. Цей юридичний факт зберіг життя серійному вбивці А. Онопрієнку, жертвами якого стали 52 людини, і «пологівському маніяку» С. Ткачу, який зізнався у вчиненні 100 вбивств із зґвалтуваннями дівчаток і жінок.

За даними результатів дослідження "Дотримання прав ув'язнених в Україні 2010", проведеного громадською організацією "Донецький меморіал" за участю фахівців пенітенціарної служби України, у 2010 р. - першій половині 2011 р. збільшується кількість довічно ув'язнених в Україні. Так, станом на 1 липня 2011 р. їх було 1727 осіб, з яких 20 - жінки. Загальна статистика по Україні свідчить, що зараз на 100 тис. населення припадає 345 осіб, які перебувають за ґратами. Говорячи про вартість утримання одного засудженого на рік, слід зазначити, що в Україні ця сума змінюється щороку: у 2001 р. - 1656 грн., 2002 р. - 2132 грн., 2003 р. - 2285 грн., 2004 р. - 3176 грн., 2005 р. - 4374 грн., 2006 р. - 6289 грн., 2007 р. - 9369 грн., 2008 р. - 13250 грн. Станом на сьогодні ця сума складає приблизно 14000 грн. (1750 дол. США), що набагато більше річного доходу пенсіонерів. Така несправедливість призводить до обурення громадськості, оскільки платники податків змушені фінансувати довічне утримання вбивць і маніяків, які і без того завдали значні моральні та матеріальні збитки громадянам. Ситуація зі злочинністю в Україні залишається досить складною: велика кількість тяжких та особливо тяжких злочинів проти життя, в тому числі, вчинених з особливою жорстокістю, як серійні сексуальні вбивства. Тільки в Київській області за останні кілька років з'явилися ще два серійних вбивці, названих за назвою районів «васильківським» і «фастівським» маніяками.

Зростання кількості тяжких та особливо тяжких злочинів є причиною, за якою держава змушена реагувати на злочини з метою захисту своїх громадян і громадської безпеки.

Правильно наголошується, що смертна кара має стримуючий потенціал в плані протидії злочинності. Але її попереджувальний вплив може бути нівельованим різними обставинами, в тому числі низьким рівнем правосвідомості населення і неефективною діяльністю правоохоронних органів. Противники смертної кари висувують також аргумент, що головне в боротьбі зі злочинністю - не жорстокість покарання, а його невідворотність. Навряд чи можна з цим погодитися, оскільки невідворотність покарання не можна розглядати окремо від чинників, які її забезпечують: ефективної діяльності правоохоронних органів та суду, в суворому дотриманні основних принципів призначення покарання, до яких відносять законність, доцільність, справедливість, рівність перед законом і судом тощо. Але про яку «справедливість» і «рівність» може йти мова, якщо забравши життя в іншої людини, злочинець за допомогою держави зберігає свою. Страта злочинця також забезпечує гарантію його потенційним жертвам у випадку, якщо злочинець вийде на свободу або здійснить втечу з місць відбування покарання.

Одна з цілей покарання полягає в карі злочинця за вчинене ним, в попередженні вчинення злочину ним та іншими особами. Прихильники скасування смертної кари напевно забули про те, що засуджені до своїх жертв не виявляли ніякого гуманізму, діяли з особливою жорстокістю і садизмом стосовно дітей, жінок і навіть літніх людей, розтягуючи їх муки на довгі години і дні. Чим же можна покарати жорстоких і серійних вбивць, маніяків? Остаточне вирішення питання про застосування смертної кари можливе лише після проведення реформ правоохоронної системи України.

Щодо запобігання й уникнення судової помилки при застосуванні вищої міри покарання слід зазначити: цю проблему можна вирішити вже існуючими можливостями. Наприклад, підвищенням вимогливості до повноти і всебічності досудового слідства, забезпеченні права на захист, ефективним здійсненням прокурорського нагляду за розслідуванням, об'єктивним судовим розглядом кримінальної справи, у разі подання апеляції - ретельною перевіркою доказів засудженого і його захисту, у законодавчому встановленні достатнього терміну між оголошенням вироку і приведенням його у виконання, протягом якого можна буде переконатися в законності винесеного судом вироку.

Питання про застосування смертної кари на сьогоднішній день залишається дискусійним, і робити остаточні висновки щодо того, чи визначилося українське суспільство у ставленні до застосування такого виду покарання не можна. Але можна сказати єдине, що ця дискусія може вирішитися на рівні проведення референдуму, під час якого громадяни країни зможуть висловити своє ставлення до цього виду покарання, і оголошення його реальних, а не прикрашених результатів населенню.

СВОБОДА І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В ІСТОРИЧНО-КУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРІ

Г.К. Кожолянко*

ЕТНОРОЗВИТОК УКРАЇНЦІВ: ПОГЛЯД ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ НАУКОВИХ ПУБЛІКАЦІЙ І ДЖЕРЕЛ

Питання етнорозвитку українців тісно пов'язане з питанням про етногенез індоєвропейців. Вирішення саме останньої проблеми дає змогу визначити корені українського етносу та особливості його розвитку протягом тисячоліть.

Офіційна археологічна, частково історична наука, розроблювана Національною академією наук України, знаходячись під впливом академіків і докторів історичних наук, що "плідно" працювали у радянську добу, обслуговуючи потреби тоталітарної влади у справі формування єдиної радянської людини замість окремих народів, продовжує і сьогодні в Україні гальмувати процес історичного пізнання, далі перекинує як давню, так і сучасну історію українців.

Прикладом може бути публікація академіка-археолога П. Толочка "Київська Русь". Уже у вступній частині автор намагався некоректно і примітивно пояснити, чому М. Грушевський вживав слова "Русь-Україна" (праця "Історія України-Руси") для історичного розвитку українських земель періоду Київської Русі. "Навіть словосполучення "Русь-Україна", – вказує П. Толочко, – не відповідає історичним реаліям IX–XIII ст." [24, с. 5]. Чомусь для поважного академіка та народного депутата України "невідомо", що назва "Україна" зустрічається у Київському літописі під 1187 р., де у повідомленні про смерть переяславського князя Володимира Глібовича записано: "За ним же Україна багато потужила". Тут же, у цьому літописі, за 1189 р. знову згадується Україна у повідомленні про приїзд князя Ростислава Берладничича: "І приїхав же він до України Галицької..." [3; 4, с. 78]. То чому ж тоді в академіка-археолога фігурує аж XIII ст.?

Щодо трактування археологічних пам'яток терену України кількатисячолітньої давності (трипільської, черняхівської, зарубинецької, липецької та інших культур), то офіційна академічна археологічна наука, очолювана академіком П. Толочком, не бажаючи відмовитись від своїх попередніх (радянського часу) ідеологічних засад, продовжує відстоювати загальнослов'янський або східнослов'янський характер докиївськоруських археологічних пам'яток, а утворення Київської Русі далі називається "державою східних слов'ян", "східнослов'янською державністю". Більше того, цей археолог стверджує, що навіть у XI ст. існувала "єдина давньоруська народність", а у XII ст. "почався розпад єдиної народності", але східнослов'янська спільність продовжувала існувати навіть після захоплення Русі монголо-татарами [24, с. 5, 7, 27, 253, 255 та ін.].

---

* д.і.н., професор кафедри етнології Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Цікаво, що оцінюючи суспільно-політичні процеси на німецьких землях у VI–XIV ст., П. Толочко називає історичну спільність на землях германських племен не давньогерманською спільністю, а “історичною спільністю німецького народу”, проте назвати східнослов’янську спільність українською не наважується [24, с. 253]. Така східнослов’янофільська і проросійська спрямованість праць цього археолога належно оцінена в Росії. Патріарх Російської православної церкви Кирил нагородив П. Толочка найвищим церковним орденом «за изучение и пропаганду этнической общности трех братских народов».

Чи не через такі “висновки” сучасних “патріархів” української історичної науки в незалежній Україні нині відсутня як чітка гуманітарна ідеологія, так і державна національна ідея?

Деякі сучасні історики поза межами України (Н. Голб, О. Прицак) заперечують не тільки український, але навіть і слов’янський характер Київської Русі, а на основі окремих назв східного походження та власних суб’єктивних висновків називають населення терену України періоду Київської Русі хозарами [30; 31].

Антиукраїнську спрямованість мають публікації етнолог-дослідника з Республіки Молдова В. Степанова, який уже у другому десятилітті ХХІ ст. намагається без належної джерельної бази довести читачам, що українці не мають давньої історії, що у першому тисячолітті н.е. існували окремо руські, які є основою росіян, а не українців; намагається пропагувати далі теорію про етнічну спільність українців, білорусів і росіян, яка, на його думку, згодом була втрачена, а на початку ХІХ ст. «...відбувається відновлення втраченої раніше єдності великоросів, малоросів і білорусів і почалось формування надетнічної національної спільності руських за збереження субетнічних особливостей її окремих складових» [22, с. 48]. Доктор історичних наук (хабілітат) В. Степанов уже і термін «українці» замінює на «малоросів», переводить українців у субетнічне утворення і заперечує українську етнічність теренів Кубані, Воронежчини, Білгородщини, Гомельщини, Любленщини і ін. у минулому, а «національна ідея української еліти полягала, на думку В. Степанова, в штучному конструюванні етнічної самосвідомості» [22, с. 35, 48-49].

Незважаючи на такі і подібні висловлювання українофобських науковців все таки поступово завойовує сторінки наукових видань висновок, що українці мають давню історію та культуру і що їхні витоки знаходяться у кілька тисяч років від наших днів, що українці один із найдавніших народів світу.

Один із відомих археологів України В.Д. Баран у праці “Давні слов’яни” (К., 1998) у розділі “Витоки українського народу та походження назви “Україна”, повчально для П. Толочка, навів джерельний матеріал з “Літопису руського” про згадку “Україна” від 1187 року. Цікаво, що цей археолог робить досить сміливий висновок, що йде в розріз з ідеологією більшості академічних археологів: “Коріння цих процесів сягає пізньоримського і ранньосередньовічного часу... Отже, інтеграція антів і склавинів, їх велике розселення та перегруповання приводить до виникнення, а потім і до відокремлення тої групи східнослов’янських племен, що стала основою утворення українського народу. На нашу думку, і походження назви “Україна” сягає антського періоду” [5, с. 214].

Досить цікаву думку висловив цей археолог про корені українців і росіян. Так, він пише: "Як назва "Русь", "Київська Русь" у вузькому та широкому прочитанні появилася на теренах Східної Європи лише в IX ст. разом із норманами-русами, так і назва "Україна" була започаткована в IV ст. скіфо-сарматським іраномовним степовим населенням, що називало своїх північних багаточисленних слов'янських сусідів "антами" – "окраїнними". Але, мабуть, не випадково назва "Україна" в першу чергу утверджується у тих регіонах східних слов'ян, де вона виникла, а "Русь" через Велике Московське князівство переходить у назву "Росія" там, де вперше появилися нормани-руси. Обидві назви відіграли в історії східних слов'ян різні ролі... Зрештою, будучи назвами окремих етнічних груп (назва "Україна" ніколи не поширювалася на північно-східні райони Русі), вони остаточно визначили в різні періоди різні статуси того населення, якому належали" [5, с. 218]. Цікава точка зору, яка виникла в результаті об'єктивного аналізу як писемних, так і археологічних джерел.

В той самий час працівники Інституту археології НАН України всіма засобами, включно з фальсифікаціями, намагаються заперечити навіть думку про витоки української етнокультури у трипільській чи свідерській археологічних культурах. Показовою в цьому плані є стаття доктора історичних наук, археолога Л. Залізняка "Новітні міфи в індоєвропеїстиці Східної Європи", опублікована в академічному науковому журналі "Археологія" за 2002 р. (№ 2).

Прикриваючись "переломним етапом історії", цей вчений робить висновок, що закономірним є процес, коли "на зміну застарілим релігійним, ідеологічним, науковим побудовам, що не витримали перевірки часом, приходять більш досконалі нові". Здавалося б, що воно й так є і ніякого заперечення не викликає. Але далі автор пише: "Однак появу останніх, як правило, супроводжує велика кількість, так би мовити, "інтелектуального браку" [8, с. 88]. І сюди він відносить релігійні ереси, квазіідеології, псевдонаукові побудови. Чистою словесною еквілібристикою Л. Залізняк намагається спростувати дослідження російського вченого В. Сафронова ("Індоєвропейські прабатьківщини", Горький, 1989) та спільне дослідження В. Сафронова і Н. Ніколаєвої ("Джерела слов'янської і євразійської міфології". М., 1999) про коріння індоєвропейців у свідерській культурі Полісся IX тис. до н.е. Наведу лише один "аргумент" Л. Залізняка, який засвідчує "науковість" його заперечень: "...безпричинна міграція тундрових мисливців за 3000 км через кілька природно-ландшафтних зон у субтропічну Палестину з паралельним освоєнням скотарства та землеробства виглядає більш ніж фантастичною". За цією логікою Л. Залізняк потрібно називати "фантастичними" і не сприймати для розуміння міграційні процеси з Південно-Східної Азії до Океанії, а звідти до Південної Америки (за дослідями Тура Хейєрдала), чи заселення Північної Америки монголоїдами північним шляхом через Берингову протоку (в минулому перешийок) за А. Грдлічкою.

Щодо нової теорії походження індоєвропейців з терену України і витоків українців з давньої держави Арати науковця-археолога Ю. Шилова, то Л. Залізняк її називає "химерною побудовою", "містичними пасажками" і т. ін. [8, с. 91]. Досить дивною виглядає критика Л. Залізником наукових пошуків і концепцій Ю. Шилова [28], оскільки подібні Ю. Шилову [29] думки висловлюють

інші авторитетні науковці. Ще у 80-х рр. ХХ ст. наблизився до вирішення проблеми витоків індоаріїв і українців археолог В. Даниленко, який опублікував книгу "Кам'яна Могила" (1986) і завершив свої наукові пошуки рукописом книги "Космогонія первобытного общества / Начала цивилизации", яка була видана уже після його смерті [7].

В той самий час не чути з боку "наших академіків і професорів" заперечень теорії походження аріїв з Північного Причорномор'я у працях російського вченого О. Трубачова (його книги: "Этногенез и культура древних славян". М., 1991; "Indoarica в Северном Причерноморье". М., 1999) [25]. То чи так уже "фантастично" виглядало б поселення аріїв у Південному Причорномор'ї?

Нормально сприймається науковцями світу поза Україною відкриття генетичних коренів аріїв на терені України німцем О. Шредером ще у 80-х роках ХІХ ст. Не чути гучних заперечень щодо подібних тверджень англійським вченим Г. Чайлдом у 20-х роках ХХ ст. або заперечень російському вченому Б. Рибакімов висновків про коріння слов'янства у трипільській культурі. Науковцям відомо також, що ще у 1820 р. німецький географ К. Ріттер констатував подібність індоаріїв жителям Прикубання в античні часи.

Подібні толочківсько-археологічні позиції в питанні коренів українців займає часто і академічна історична наука в Україні, яка не може відірватись від ідей радянської доби. Для прикладу наведу книгу "Як і коли почала формуватися українська нація" (К., 1991). Так, на стор. 8 читаємо: "Уже в ХІІ–ХІІІ ст. стали вирізнятися первісні ознаки народності, котрі стосувалися як території, так і мови, культури, економіки, побуту та звичаїв українців. Хронологічно це збіглося з феодалною роздробленістю Київської Русі..." [21, с. 8]. Виходить, що до ХІІ–ХІІІ ст. ні традиційної культури, ні звичаїв українці не мали. Русь існувала, Русь уже роздрібнюється, а українців все ще немає. А хто ж тоді був у Київській Русі, який етнос? Слов'яни. Ось ми й вернулись до відомої теорії про слов'ян як кореня "трьох братніх народів".

Українські академічні науковці ніяк не хочуть сприймати новітні теоретичні узагальнення про витоки як індоєвропейства, так і українства з теренів України у часовому вимірі у кілька тисячоліть, включно з трипільською культурою. "Забувають" наші "стовпи офіційної науки" про Геродотові вказівки на існування давньої цивілізації в пониззі Борисфена (Дніпра).

Історія української культури, яку ми знаємо за літописами, починаючи від "Велесової книги" (ІХ ст.) [1; 2], "Повісті минулих літ" (ХІ ст.) [3] і наступних хронік, проливає світло лише на невелику частку давньої культури українців.

Залишки цивілізаційної діяльності людини на терені України за археологічними даними простежуються щонайменше від 4 тис. років до н.е. Це і залишки археологічної культури Трипілля із знаками давнього українського календаря на посуді, і залишки міста Майданецького у Тальнівському районі Черкаської області, якому за свідченнями археологів 6 тис. років, і сліди ритуальних поховань Савур-Могили на Запоріжжі.

Навіть польські археологи зацікавились цими знахідками, проводять там археологічні обстеження, намагаються віднайти своє давнє коріння на теренах України. Подібно діють і представники юдейського етносу. На терені України знайдено найперший у світі літопис на стінах печер і каменях Кам'яної Могили.

Українські дослідники (С. Килимник, С. Мандибура, Г. Стельмащук та ін.) аргументовано доводять, що в культурі українців і трипільців є дуже багато спільного [10; 14].

Так, етнографи і мистецтвознавці Г. Стельмащук та М. Білан використали і пов'язали з історією українського одягу археологічний матеріал від часу давньокам'яної доби (зі стоянок і поселень Гінцівки на Полтавщині, Гіржівки на Одещині, Кирилівки на Київщині, Мізині та Пушкарі на Чернігівщині, Межиріччя на Черкащині, Молодого на Чернівецьчині та ін.). При цьому зроблено висновок, що археологічний матеріал засвідчує "генетичну єдність та дає можливість скласти уявлення про розвинену культуру кам'яної доби на території України та закоріненість у неї української традиційної культури" [6, с. 12]. Констатується спадковість традиційної культури (народного одягу) від трипільської культури (IV тис. до н. е.).

Дослідник В. Рубан, вивчаючи давньоарійські вірування, знайшов матеріали про те, що на території Італії є жителі, які вірять у ведичного Раму. "На карті світу в них намальований шлях Рами. Народився він у тому місці, де Десна впадає в Дніпро. Зберігся і міфологічний опис тогочасних подій, коли Рама повів частину племені у Центральну Азію" [18, с. 258].

Тільки цей частковий перелік археологічних пам'яток і писемних повідомлень про терени України та культуру її мешканців ставить під сумнів початок цивілізації і прилучення українців до культури лише від Давньоруської держави, що проповідувалось ідеологічною системою у радянські часи, та за інерцією, а часто і свідомо, продовжує нав'язуватись нам і нині.

Надзвичайно важко сприймаються багатьма нашими вченими новітні писемні джерела, як, наприклад, "Велесова книга", яку визнано дослідниками в Україні (Б. Яценко, Г. Лозко та ін.) і поза її межами (М. Скрипник, В. Шаян та ін.) як достовірне джерело історії та культури українців від середини I тис. до н.е. і яку вже кілька років вивчають у середніх школах України у 9 класі як пам'ятку давньої української літератури. Нарешті увійшла вона до двотомної хрестоматії української літератури за редакцією відомих українських науковців В. Яременка, В. Сергійчука, В. Шевчука та ін., опублікованої у Києві у 2002 р. [9].

Навіть російські мовознавці та історики, які попередньо (від 1959 р. – першого офіційного знайомства з цією пам'яткою в Інституті мовознавства в м. Москві) заперечували "Велесову книгу" як достовірне писемне джерело, з кінця 90-х рр. XIX ст. змінили думку щодо автентичності тексту. За останні 10 років у Росії вийшло більше десяти випусків і трактувань цієї книги. Але коментарі до неї зроблено не на користь українців. У ній російські дослідники бачать давню історію і культуру лише російського народу, оскільки події і культура, описані в цьому документі, стосуються терену Дніпра-Дністра-Карпат. А ці землі Давньоруської держави росіяни вважають прабатьківськими свого народу, відповідно, їм було вигідно визнати і "Велесову книгу" як джерело з давньої історії росіян. У той самий час багато авторитетів української історичної науки і далі упереджено ставляться до цієї пам'ятки писемності, історії і культури нашого народу, намагаються ігнорувати це джерело.

З цього приводу заслуговують уваги висловлювання авторів I тому дев'ятитомного видання "Тисяча років української суспільно-політичної думки"

(редакційна колегія: Юрій Шаповал, Оксана Сліпушко, Тарас Гунчак, Валерій Шевчук, Василь Яременко та ін.): "Хочеться запитати тих, хто говорить про пам'ятки язичницької Русі як фальсифікати, вимагаючи доведення їхньої автентичності: а хіба вже доведена автентичність Біблії та грецької (елліністичної) міфології, записаної начебто Гомером? Чому ж від українських учених вимагається доведення автентичності "Велесової книги", "Рукопису Войничача"? Це наша міфологія, і вона доведення автентичності не потребує. Її просто треба вивчати й знати, як Біблію, як гомерівські міфи, щоб здійснити науковий заповіт Івана Франка – відсувати межі неможливого. Ця спадщина – неперевершений витвір духу людства, котра має право на існування і вивчення тому, що вона є. Українці мають право на свою міфологію, котра проливає бодай якесь світло на найдавніші етапи формування національного мислення і світовідчуття, нашої суспільно-політичної думки і літератури" [23, с. 28-29].

Серед дослідників кінця ХХ – початку ХХІ ст. можна виділити ряд учених, які досягли значних успіхів у розробці проблеми витоків індоаріїв та українців. Це І. Ковальова ("Социальная и духовная культура племен бронзового века (по материалам Левобережной Украины)". Днепропетровск, 1989) [12], Б. Михайлов ("Петроглифы Каменной Могилы". М., 1999) [15], С. Наливайко ("Таємниці розкриває санскрит". К., 2000) [16], А. Кифішин "Древнее святилище Каменная Могила. Опыт дешифровки протошумерийского архива XII–III тыс. до н. э.". К., 2000) [11], Ю. Шилов ("Джерела витоків української етнокультури ХІХ тис. до н.е. – ІІ тис. н.е." К., 2002) [29].

Отже, більшість як минулих, так і сучасних незаангажованих історичних та історико-етнологічних досліджень витоків українського етносу засвідчують глибоку давнину історичного минулого українців та їхньої культури.

1. Велесова книга. Легенди, міти, думи, скрижали буття українського народу І тис. до нової доби – І тис. нової доби / Переклад Б. Яценка. – К., (7503) 1995.
2. Велесова книга. Волховник / Переклад і коментар Г. Лозко. – К., 2002.
3. Літопис руський (За Іпатським списком). – К., 1989.
4. Багринець В. Про походження національного імені українців // Альманах Українського Національного Союзу. – Т. 93. – Нью Джерсі, 2003.
5. Баран В.Д. Давні слов'яни. – К., 1998.
6. Білан М.С., Стельмащук Г.Г. Український стрій. – Львів: Фенікс, 2000.
7. Даниленко В.Н. Космогонія первобитного общества / Начала цивилизации. – М., 1999.
8. Залізняк Л. Новітні міфи в індоєвропейській Східній Європі // Археологія. – 2002. – № 2.
9. Золоте слово. Хрестоматія літератури України-Русі епохи середньовіччя IX–XV ст. Книга перша / За ред. В. Яременка, В. Сергійчука, В. Шевчука та ін. – К., 2002.
10. Килимник С. Український рік у народних звичаях в історичному освітленні. – Т. 1. – Вінніпег–Торонто, 1964.
11. Кифішин А.Г. Древнейшее святилище Каменная Могила. Опыт реконструкции протошумерского архива XII–III тысячелетий до н.э. – К., 2001.
12. Ковальова И. Социальная и духовная культура племен бронзового века (по материалам Левобережной Украины). – Днепропетровск, 1989.
13. Козак Д.Н., Боровский Я.Е. Святилища восточных славян / Обряды и верования древнего населения Украины. – К., 1990.
14. Мандибуря С. Витоки Трипілья і українських хлібних першослів. – К., 1992.
15. Михайлов Б. Петроглифы Каменной Могилы. – М., 1999.
16. Наливайко С.І. Таємниці розкриває санскрит. – К., 2000.
17. Павленко Ю.В. Праславяне и арии. – К., 2000.
18. Рубан В. Внутрішня суть відання орійської віри українського обряду. У кн. Космос древньої України. Трипілья – Троянь: мітологія, філософія, етногенез VI тис. до н.е. – І тис. н.е. – К., 1992.

19. Сафронова В. Індоевропейські праатьківщини. – Горький, 1989.
20. Сафронова В., Ніколаєва Н. Джерела слов'янської і євразійської міфології. – М., 1999.
21. Стеблій В., Гуржій П. Як і коли почала формуватися українська нація. – К., 1991.
22. Степанов В. К вопросу о формировании исторического знания и ценностного восприятия событий прошлого через призму украинских учебников истории в ПМР / Общественная мысль Приднестровья. – Тирасполь, 2011.– № 2.
23. Тисяча років української суспільно-політичної думки / Редакційна колегія: Ю. Шаповал, О. Сліпушко, Т. Гунчак, В. Шевчук, В. Яременко та ін. – К., 2001.
24. Толочко П. Київська Русь. – К., 1996.
25. Трубачев О.Н. Истоки в Северном Причерноморье. – М., 1999.
26. Шаян В. Віра предків наших. – Т. 1. – Гамільтон, 1987.
27. Шаян В. Проблема української віри. – Лондон–Торонто, 1972.
28. Шилів Ю. Прародина ариев. – К., 1995.
29. Шилів Ю.О. Джерела витоків української етнокультури ХІХ тис. до н.е. – ІІ тис. н.е. – К., 2002.
30. Golb N., Pritsak O. The Khasarian Hebrew Documents of the Tenth Century. – London, 1982.
31. Pritsak O. The Origin of Rus. – V. 1. Old Skandinavian Sources other than the Sages. – Cambridge (Mass), 1981.

Д.П. Сепетий*

ІДЕЯ ІСТОРИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ: ДЕТЕРМІНІСТИЧНА ТА ІНДЕТЕРМІНІСТИЧНА ВЕРСІЇ

Одна з найважливіших ліній розмежування у філософії історії – поділ на історичний детермінізм та індетермінізм.

Історичний детермінізм – це погляд на історію, згідно з яким хід і кінцевий результат історичного процесу в найважливіших загальних рисах визначений наперед і не залежить від людських зусиль. Історичний детермінізм можливий у лінійній і циклічній формах. *Лінійно-детерміністичні концепції історії* розглядають історичний процес як прогресивний розвиток людства за незалежними від людської волі історичними законами, які й визначають основні стадії та кінцевий результат історичного розвитку людства. Класичними лінійно-детерміністичними концепціями є філософія історії Г. Гегеля, історичний матеріалізм К. Маркса, історико-філософські погляди О. Конта. В *циклічних концепціях історії* заперечується існування єдиного історичного процесу розвитку людства і, натомість, стверджується, що існує багато цивілізацій, які являють собою особливі організми і, подібно до біологічних організмів, проходять стадії народження, розвитку, розквіту, старіння-згасання і, зрештою, загибелі. За нормального розвитку ці основні стадії історичного розвитку кожної цивілізації є неминучими і не залежать від людської волі.

Історичний індетермінізм – погляд, згідно з яким розвиток історії не визначений наперед, а залежить від людських рішень та ідей; люди творять історію і те, якою вона буде, залежить від них самих; а отже, ми відповідальні за майбутнє. Хоча прибічники історичного детермінізму, як правило, визнають існування єдиного історичного процесу розвитку людства і вбачають у ньому загальну довготривалу прогресивну тенденцію, проте ця тенденція розглядається як факт і *досягнення*, а не як історична необхідність. Того наукового і технічного прогресу, який спостерігався протягом кількох останніх

---

* к.філос.н., доцент кафедри суспільних дисциплін Запорізького державного медичного університету

століть, могло б і не бути за інших інституційних, культурних, релігійних, політичних умов. Його продовження нічим не гарантоване і потребує плекання тих інституційних і культурних умов, які йому сприяють. Ця позиція відстоюється в працях Х. Ортеги-і-Гассета "Бунт мас", К. Поппера "Відкрите суспільство та його вороги", "Злиденність історизму".

Дотримання детерміністичного або індетерміністичного погляду на історію зумовлює принципову відмінність у розумінні ідеї **історичної відповідальності**. Історичні детерміністи марксистського типу часто говорять про відповідальність *перед* історією, майбутнім, але не *за* майбутнє. З точки зору історичних детерміністів смисл історичної відповідальності полягає в тому, що майбутнє засудить тих, хто діяв не у згоді з ним (викине їх "на смітник історії"). Натомість, з точки зору індетерміністів смисл історичної відповідальності в тому, що *ми відповідаємо перед майбутніми поколіннями за те, що залишимо після себе*.

Звідси – радикально відмінне розуміння відношення між моральністю та історією. *Індетерміністи оцінюють історію і власні рішення, спрямовані у майбутнє, з точки зору звичайних моральних норм і цінностей. Детерміністи схильні підмінити моральність авторитетом історії*. Яскравими ілюстраціями до останнього є історико-філософські вчення Г. Гегеля та К. Маркса.

Г. Гегель вважав, що людська історія – це процес саморозгортання Абсолютного Духу, Абсолютного Розуму. Тому Г. Гегель виводить політичну діяльність за межі моральної оцінки: "Світова Історія займає вищий плацдарм, ніж той, що належить моралі... ...недоречні моральні вимоги не повинні протиставлятися справам та звершенням світового історичного значення. Проти них не слід служити молебень особистих чеснот, скромності, покірності, людянолюбства й терплячості. Світова Історія, в принципі, може цілком ігнорувати те коло, в якому лежить моральність..."¹

К. Маркс та Ф. Енгельс (і їх послідовники), слідом за своїм вчителем Г. Гегелем, цілком некритично зайняли позицію обоження історії, яка стає для них найвищим, незаперечним, абсолютним авторитетом. Вони відкидали будь-яку мораль і право, стверджуючи, що *усі* моральні цінності – навіть такі, як ідея Свободи та Справедливості – є лише забобонами і прикриттям інтересів панівного класу.² Ф. Енгельс пояснював, що К. Маркс ніколи не базував політичні вимоги на моральності, – він базував їх "на неминучій руйнації капіталістичного способу виробництва," на тому, що є "правильним з точки зору світової історії."³ Бертран Рассел так резюмує позицію К. Маркса: "Маркс завжди відкидав будь-які етичні або гуманні причини, чому треба віддавати перевагу соціалізму і ставати на бік робітників, гадаючи, що цей бік не етично краший, а просто бік, на який стає діалектика у своєму детермінованому русі. К. Маркс міг би сказати, що він не обстоює соціалізм, а провіщає його."⁴

¹ Гегель Г.В.Ф. Філософія історії. – Санкт-Петербург: Наука, 2000. – С.114-115.

² Маркс К., Енгельс Ф. Маніфест Комуністичної партії // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – К.: Держполітвидав УРСР, 1959. – Т.4. – С. 419-459.

³ Енгельс Ф. Маркс і Родбертус. Передмова до першого, нім. видання праці К. Маркса "Злиденність філософії" // Маркс К., Енгельс Ф. Твори. – К.: Політвидав України, 1964. – Т. 21. – С. 184.

⁴ Рассел Б. Історія західної філософії. – К.: Основи, 1995. – С. 655.

Таке обожнення історії (особливо з огляду на відкидання К. Марксом вчення Г. Гегеля про Абсолютний Дух) – безглузде. Якщо комунізм необхідно настане, і це визначається законами історії, то навіщо за нього боротися? Чи повинні ми “ставати на бік світової історії”, незалежно від того, чи ця історія веде до чогось доброго чи поганого? Чи закликали б К. Маркс і Ф. Енгельс боротися за майбутнє суспільство, якби відкрили “закон історії”, згідно з яким це суспільство буде не суспільством, в якому немає експлуатації, Царством Розуму і Свободи, а навпаки – суспільством посиленої експлуатації, Царством Невігластва і Рабства?

В.В. Безпаленко*

ГРОМАДСЬКІСТЬ У ВІДСТОЮВАННІ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ`ЯТІ

Національний історико-меморіальний заповідник «Биківнянські могили» створено на території Биківнянського лісу, де у 1936-1941 рр. було поховано рештки людей, розстріляних унаслідок політичних репресій, здійснених радянським тоталітарним режимом.

Історичну пам'ять про Биківнянські поховання збережено завдяки небайдужим людям. Родичі репресованих, свідки тих трагічних подій (і в Києві, і в Биківні), громадські діячі, науковці зберегли і донесли до сьогодення світлу пам'ять про невинно загиблих.

У відстоюванні цієї історичної пам'яті були періоди, коли Биківнянські поховання перебували в епіцентрі громадської уваги. Так, після відновлення у Києві радянської влади наприкінці 1944 р. була створена Державна комісія. Її завданням стало не дозволити поширення неприпустимих для влади відомостей про справжніх винуватців Биківнянської трагедії. Наступний етап припадає на так звану хрущовську «відлигу». У той час діячі-шістдесятники наслідилися поставити перед владою питання щодо з'ясування правди про масові поховання у Биківні. Найбільшого розголосу ця проблема набула у часи перебудови, коли під тиском громадськості відбулося загальне визнання Биківнянського лісу як місця, де поховано жертв політичних репресій 1936-1941 рр.

Окреме місце у відстоюванні історичної пам'яті про Биківнянську трагедію посідає період початку 1970-х років. Той час позначився згортанням хрущовських ліберальних реформ і впровадженням брежнєвської політики «стабілізації», названої у народі «застоем». Події, які відбувалися того часу в Биківнянському лісі, з погляду сучасності мають суперечливий характер.

У 1971 р. створили чергову Державну комісію, яка була покликана, судячи з її назви, й далі фальшувати історію: офіційним завданням комісії називалося розслідування злочинів, здійснених гітлерівцями в районі Дніпровського лісництва м. Києва. Причиною для створення цієї комісії стали численні листи і скарги мешканців селища Биківня про те, що у лісі безчинствують «мисливці за золотом», розкопуючи поховання і видаючи з трупів золоті коронки й зуби. Внаслідок їхньої багаторічної роботи територія лісу перетворилася на перерите завалище черепів, кісток, одягу та взуття похованих.

---

* директор Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили»

У Державному архіві МВС України зберігаються матеріали роботи Державної комісії 1971 року.¹ З протоколів її засідань постає, що голова комісії – тодішній Міністр внутрішніх справ УРСР І.Х. Головченко, навіть не ставив на розгляд питання про причину масових поховань – «суть питання» для комісії була зрозумілою. Її члени здебільшого переймалися тим, як відбуватиметься оприлюднення результатів їхньої діяльності. Так, міністр І.Х. Головченко вирішив, що «...потрібні були двоє кваліфікованих фотографів, які б могли зробити гарні знімки: приїхали війська (вони займалися розкопами), вивантажилися – дати панораму, далі – момент виїмки трупів, ...ще – зняти купу черепів, щоб був загальний фон, а після – 3-4 черепи. ...Членам комісії не треба позувати перед фотоапаратом, треба взяти панораму лісу і члена комісії...».²

Також передбачалося фільмування кінокамерою. Вона мала відзняти черепи у різних ракурсах: «...один череп з пробоюною на весь екран, потім – купа черепів на загальній панорамі лісу, щоб поставала картина, чим закінчилася імперіалістична війна».³

Територію, де проводили розкопи, закрили від людського ока, загородивши машинами. Мешканців Биківні і загалом цивільних осіб туди не пускали.⁴ Всі роботи мали проводитися солдатами військових частин та спеціалістами КДБ.

Перше засідання комісії відбулося 19 квітня 1971 р. і на проведення всіх робіт відводилося 4-5 днів. Такий поспіх був зумовлений наближенням травневих свят, перед якими не мали бути «породжені розмови».⁵ Насамкінець планувалося опублікувати у газеті «Вечірній Київ» інтерв'ю з головою комісії.

Всі заплановані комісією показові заходи було виконано. За переказами свідків, при розкопах знайшли чимало документів, за допомогою яких можна було б ідентифікувати загиблих. Але ті документи спалили.⁶

Закритими від громадськості залишилися й результати судово-медичної експертизи. Фахівці дослідили рештки тіл та речі, знайдені у могилах: одяг, взуття, особисті засоби гігієни, гільзи та зброю. Сьогодні, коли вже матеріали експертизи не знаходяться за грифом секретності, відомо, що рештки тіл і речі датуються 1936-1941 рр., тобто періодом масових політичних репресій сталінського режиму. А в 1971 р. на загал було оголошено, що у Биківнянському лісі поховані жертви злочинів, скоєних гітлерівцями у період окупації Києва 1941-1943 рр.

Матеріали роботи Державної комісії 1971 р. дозволяють зробити висновки, що нею були чітко передбачені заходи, що спрямовувалися на припинення небажаних для влади чуток і недопущення збурення громадськості.

У роки «застою» радянська влада почувалася як ніколи впевнено: всередині країни прояви опозиції були придушені, відбувалося успішне формування «єдиного радянського народу», який безпеліційно увірував у

¹ Державний архів МВС України. – Ф. 3. – Оп.1. – Спр. 408.

² Там само. – Арк. 5.

³ Там само.

⁴ Там само. – Арк. 8.

⁵ Там само.

⁶ Лисенко М. Биківня – наш вічний біль. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2009. – С. 48.

побудову розвиненого соціалізму і перебував у очікуванні світлого комуністичного майбутнього. За таких умов дивним виглядає, чому Державна комісія так ретельно продумувала оприлюднення інформації про роботу на території Биківнянського поховання. Мабуть урядовці сподівалися, що їм таким чином вдасться остаточно поховати правду про жертви сталінського терору.

Громадськість у єдиний можливий на той час спосіб – через чутки і розмови передавала перекази про істинне походження людомогильника у Биківні. Пам'ять про невинно загиблих дійшла до сьогодення і нині здійснюється планомірна робота із гідного вшанування жертв масових політичних репресій.¹

Д.В. Стоян*

РОЛЬ ОСОБИСТОСТІ В ТЕОРІЇ НАЦІЇ Ю. ВАССИЯНА

У наш час актуальним залишається питання ролі людської особистості в історичному процесі. Особливої уваги це питання набуває в площині історіософії як науки, що створює теорію історичного процесу, проте вивчає його закономірності, заглиблюючись у механізми суспільних рухів. У запропонованому дослідженні буде зроблена спроба розглянути дане питання в межах філософської спадщини Юліана Івановича Вассияна – українського філософа, ідеолога, члена ОУН, публіциста першої половини ХХ століття.

Розвиток історії, за Ю. Вассияном, є результатом волевиявлення національної спільноти, направлення моральної свідомості окремого індивіда як представника національної спільноти на духовну боротьбу.

Філософ розглядає весь історичний процес як волевиявлення ідеї, що спрямоване до конкретної мети, зосереджуючи свою увагу на «внутрішній» свідомості нації, роблячи акцент на її психологічно-світоглядних і ментальних складових. Філософ був переконаний, що лише глибокий аналіз «внутрішньої» структури української нації допоможе розкрити сутність української нації як такої, пояснити її становище в європейському культурному просторі. У своїй праці «Воююча Україна» Юліан Вассиян аналізує поняття моральної свідомості нації, визначаючи її як необхідну умову існування нації взагалі. Але моральна свідомість і духовність нації не виступають в концепції Вассияна чимось абстрактним. Вони реалізується в конкретній людині, тільки людина як індивідуальність може здійснювати історію. Основною рушійною силою в історії є людина як індивідуальність, як носій певного світогляду.

Людина може стати творцем історичного процесу лише як яскрава творча індивідуальність, активність і волевиявлення якої спрямовані на вираження національної ідеї та реалізацію конкретного прагнення. Пасивний індивід нездатний творити історію, історія твориться завдяки креативним особистостям.

Ю. Вассиян розробляє поняття людської особистості як активного суб'єкта історичного процесу, наділяючи людину як неповторну індивідуальність і всебічно розвинену особистість формотворчими якостями.

---

¹ Див. на офіційному сайті Національного історико-меморіального заповідника «Биківнянські могили»: www.bykivnya.org.ua

* к.філос.н., старший викладач Державного економіко-технологічного університету транспорту

Центральним твердженням філософа є твердження про активне розуміння історичного процесу, що його формує воля особистості Людина у своїй неповторній індивідуальності, вольовій активності та у своєму прагненні до самовдосконалення й духовного зросту є суб'єктом історичного процесу, бере участь в його здійсненні, не залишаючись пасивним спостерігачем подій, які відбуваються.

Історія, за Ю. Вассияном, твориться особистостями. У своїх працях Ю. Вассиян вживає багато метафор, а в деяких випадках і термінів, над якими здійснює ґрунтовну рефлексію («духове зусилля», «душевна творча снага», «моральна самосвідомість»). Але всі ці метафори-терміни характеризують одне й те ж саме твердження: людська особистість є наріжним каменем історії, творцем історії. З цим твердженням Ю. Вассиян пов'язує свої погляди щодо психології українства, зазначаючи, що для української пересічної людини зовсім нетипово здійснювати героїчні вчинки, а навпаки, українська людина не зуміла сама стати джерелом власного історичного розвитку, вона скорилася наказам чужої волі і хоч згодом розрослася числом до значних розмірів, то ще й сьогодні не має достатньо міцних внутрішніх основ, щоб здобути собі позицію історичного підмету. Той факт, що українська нація в період Визвольної війни та гетьманської козацької республіки пережила період піднесення, Ю. Вассиян трактує як виняток, який невластивий психології українства.

Але, підкреслюючи визначальну роль людини в процесі творення історії, дослідник не постулює відокремленість людини від соціуму. Навпаки, для концепції філософа характерна діалектика одиничного і загального в контексті взаємозв'язку людини і суспільства. Людська особистість як окрема одиниця усвідомлює себе як члена певної спільноти, тобто має соціальну самосвідомість в тому сенсі, що, залишаючись індивідуальністю і гармонійно розвиненою особистістю, вона усвідомлює себе частиною спільноти, в якій знаходиться. Більше того, саме у цій спільноті вона усвідомлює себе як людську особистість і індивідуальність.

Хоча людина як особистість формується в суспільстві, проте людина як особистість впливає на суспільство завдяки своїм духовним якостям і своїй здатності піднятися над суспільством. Лише завдяки вольовому напруженню і творчому пориву душі людина може піднятися понад суспільством, в якому вона знаходиться та змінити його, порушуючи його духовні основи, вплинути на його громадян, запропонувавши їм нові принципи духовного єднання. Таким чином, Ю. Вассиян, як і всі філософи-націоналісти, виступає проти концепції суспільства як однорідної статичної маси, де всі рівні в своїх правах.

Найвищим щаблем людської спільноти є нація. Лише усвідомлюючи свою приналежність до певної нації, людина долучається духовним чином до певної спільноти, отримуючи й усвідомлюючи історичний досвід минулого, пов'язуючи його з теперішнім. Вона може відчувати безпосередній зв'язок із своєю спільнотою на духовному та ідейному рівні, усвідомивши свою належність до певного роду, залишаючись при цьому зі своїм індивідуальним «я». У своїх працях Ю. Вассиян вживає поняття «родова свідомість», розуміючи під родом не кровні зв'язки, а духовний, ідейний зв'язок, що об'єднує людей на вищому соціальному рівні, яким є нація.

Отже, в концепції особистості Ю. Вассяна міститься відповідь на низку питань, пов'язаних із вирішенням актуальних проблем ідентифікації української нації у світовому просторі, а саме: проблеми розбудови власної нації завдяки формуванню людських особистостей з метою досягнення їхньої органічної єдності.

Ю.В. Беззу*

А.О. КРАСОВСЬКИЙ – ДІЯЧ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РУХУ 1850-1860-х РОКІВ

Діяльність підполковника Олександрійського гусарського полку А.О. Красовського, який «під мундиром носив вишиванку», вже висвітлювалася у науковій літературі. Зокрема, у 1963-1964 рр. видано 2-томний збірник документів «Общественно-политическое движение на Украине» (1856-1864 рр.), в якому опубліковані матеріали слідчої справи А.О. Красовського, опрацьовані здебільшого Г.І. Мараховим. У 1960-х рр. історик присвятив Красовському кілька праць, висвітливши його діяльність із фактографічного боку. Однак подальше дослідження проблеми вимагає відмови від спроб радянської історіографії подати складне й суперечливе переплетення в Україні загальноросійської («Земля і воля»), української (Київська рання громада («малоросійська громада»/«товариство хлопоманів») та польської (боротьба за відродження «Історичної Польщі») течій виключно через призму «революційно-демократичної» ідеології.

Андрій Красовський народився 1822 р. у Києві в родині генерала Опанаса Красовського, відомого на всю Російську імперію після кавказької епопеї 1827 року. Як свідчить «формулярный список о службе и достоинстве», хоробрий і енергійний А. Красовський швидко зробив військову кар'єру. Ще під час служби в частинах Петербурзького гарнізону (1840-1850-х рр.) він зблизився з революційними діячами. Після Дунайської кампанії 1853 р., де А. Красовський командував гусарським ескадроном, в офіцерському середовищі розповідали легенди про його мужність. У бою біля м. Каракала він дістав п'ять важких поранень, довго лікувався, однак залишився на службі.

У кінці 1857 р. уперше приїздить до Києва на лікування, де познайомився з членами місцевих підпільних гуртків. На початку 1859 р. виїхав лікуватися за кордон і налагодив зв'язки з російською та польською еміграцією. Після повернення домігся переведення до Київського кадетського корпусу у 1861 р. і одразу заглибився у знайому йому підпільну роботу. Ймовірно тоді ж вступив до Київського таємного товариства і незабаром став його керівником. Важливою подією в житті А. Красовського стало знайомство з Т. Шевченком, яке переросло в дружбу і відкрило підполковнику українську національну ідею. Для зближення з народом А. Красовський виїздив у села, вивчав українську мову, народні побут і звичаї. Наслідком цього стало вміщення його матеріалів в

---

* викладач кафедри методики суспільно-гуманітарної освіти та виховання Інституту післядипломної педагогічної освіти Київського університету імені Бориса Грінченка

українському рукописному журналі «Самостійне слово» (видавався в Університеті Св. Володимира). Там він опублікував вірш «Перше слово ляхам», де застерігав поляків від нехтування інтересів і прав українського народу в їхній боротьбі за відновлення «Історичної Польщі».

Тодішня діяльність А. Красовського відома здебільшого зі свідчень В. Синьогуба, 17-річного учня Київської гімназії, наляканого арештом за агітацію серед селян Полтавської губернії, який наговорив слідчим багато зайвого. Однак, ці свідчення містять цікаві відомості про внутрішню організацію та діяльність Київського таємного товариства у 1861-1862 рр., роль у ньому А.О. Красовського, Київську українську громаду, зв'язки між загальноросійськими, українськими та польськими організаціями тощо.

Діяльність товариства посилилася навесні і влітку 1862 р. у зв'язку з селянськими заворушеннями після введення уставних грамот. У 1863 р. А. Красовський очікував на загальне селянське повстання й підтримку його частиною солдатів. Для його підготовки він виїздив у села Канівського повіту, де зазвичай переодягався в селянський одяг і розмовляв українською мовою.

Як з'ясувалося, влада знала про діяльність А. Красовського (збереглися поліцейні рапорти київському військовому генерал-губернатору П.І. Гессе). Для втихомирення селян той наказав відправити до Канівського повіту війська розташованого у Києві 4-го резервного батальйону Житомирського піхотного полку. Щоб перешкодити цьому, А. Красовський написав відозву до «житомирців», де закликав їх відмовитися від придушення селянських виступів у Канівському повіті, і власноруч розкидав 10 прокламацій у розташуванні батальйону. Переодягненого А. Красовського помітили і видали командуванню підпоручик Карагодов і фельдфебель Євстигнєєв, відтак його заарештовано й ув'язнено в Київській фортеці.

Масштабне слідство і судовий процес тривали більше 4 місяців, але властям не вдалося розкрити підпільну організацію. На квартирі у підполковника знайшли нелегальну літературу, переписані ним поезії Т. Шевченка, його власні вірші, як зазначено в протоколах слідства, – «пасквілі малоросійською мовою». Незважаючи на військові заслуги, військово-польовий суд при Київському ордонансгаузі визнав А.О. Красовського винним і «приговорил... к лишению чинов, дворянского достоинства, бронзовой медали в память войны 1853-1856 гг., всех прав состояния и к смертной казни расстрелянием». А. Красовський відмовився від запропонованого йому каяття й подачі прохання про збереження життя.

Ще під час слідства у кінці липня 1862 р. в камеру А. Красовському потай передано листа від солдатів-«житомирців», у якому вони висловлювали співчуття А. Красовському «за любов до бідного солдата і його брата селянина». Олександр II наказав замінити офіцерові смертну кару політичною смертю з виконанням встановленого обряду, а потім на 12 років заслати на каторжні роботи. А. Красовський мужньо переніс випробування політичною стратою. Однорідці планували втечу А. Красовського з фортеці і переправлення за кордон, пізніше – напад на конвой під час його етапування, однак влада розгадала ці задуми і 25 листопада 1862 р. А. Красовського таємно вивезено з Києва на Нерчинську каторгу.

Але й у засланні А. Красовський не зламався: 1868 р. він написав поему «Сон каторжного», де розвінчував існуючий самодержавний лад Росії та відкрито закликав до повстання проти царської тиранії. Налагодивши зв'язки зі своїми товаришами на волі, А. Красовський здійснює спробу втечі з каторги за кордон, однак був знайдений убитим за 16 верст від Олександрівського заводу Нерчинського округу. На жаль, слідство так і не встановило, було це самогубством чи вбивством.

Т.В. Привалко*

ДВОРЯНСЬКІ ТОВАРИСТВА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. В УКРАЇНІ: ІСТОРІОГРАФІЯ ПИТАННЯ

В історії України між сучасністю і періодом другої половини ХІХ – початку ХХ ст. можна провести багато паралелей. Сучасна Україна, поступово звільняючись від тоталітарних нашарувань, рухається у напрямку демократичних перетворень. Демократичні традиції також закладалися і в другій половині ХІХ ст.: скасування кріпацтва, проведення земської, судової та інших реформ, формування громадських об'єднань і політичних партій тощо.

Тривалий час історія дворянства другої половини ХІХ – початку ХХ ст. вважалася не актуальною для вивчення, адже у зазначений період дворянський стан втратив більшість своїх привілеїв, у функціонуванні соціальних і політичних інститутів переважно дотримувалися позастанового принципу. Дворянство розмивалося як стан, проте через консервативність законодавства у зазначений період станові перепони ще залишалися.

У сучасній історичній науці дворяни розглядаються не лише як поміщики (як це переважало у радянській історіографії), а й як благодійники і меценати, освітяни і науковці, політики і військові. Дослідження історії ні дворянства загалом, ні дворянських товариств у загальноукраїнському масштабі ще не зроблено. Причиною цьому є специфіка існування цих товариств, регламентована законодавством. Так, дворянські товариства створювалися на рівні окремих губерній і повітів, ні загальноімперського, ні тим паче загальноукраїнського дворянського об'єднання не існувало.

Об'єктом досліджень праць останніх років, зокрема таких науковців, як В.В. Опанасенка,¹ Л.М. Казначеевої,² І.І. Кривошеї,³ Є. Чернецького,⁴ стало дворянство окремих губерній (Чернігівської, Волинської) і Правобережних губерній загалом. Ці роботи позбулися заідеологізованого розгляду дворянства, проте плюралістичного погляду в них не спостерігається. Переважає

* к.і.н., доцент кафедри суспільних наук Національної академії управління

¹ Опанасенко В.В. Роль чернігівського дворянства в суспільно-політичному та культурно-освітньому житті України 1785-1860 рр.: автореф. дис... канд. іст. наук. - Х., 2003. - 19 с.

² Казначеева Л.М. Волинське дворянське зібрання (1796-1917): функції, структура, участь у системі органів влади: автореф. дис... канд. іст. наук. - К., 2008. - 20 с.

³ Кривошея І.І. Еволюція дворянства Правобережної України наприкінці ХVІІІ - початку ХХ ст. (за матеріалами Київської губернії): автореф. дис... канд. іст. наук. - К., 1997. - 17 с.

⁴ Чернецький Є. Правобережна шляхта за російського панування (кінець ХVІІІ – початок ХХ ст.): Джерела, структура стану, роди. – Біла Церква, 2007. – 176 с.

формальний підхід і це не можна вважати закидом, адже викликано характером джерельної бази. На жаль, українські землі неодноразово ставали полем військових дій і через це архівні фонди дуже постраждали. Окрім того, радянська влада фундам дворянських установ не надавала великої цінності і тому не опікувалася їхнім належним збереженням.

У зв'язку з цим підвищується цінність праць, написаних за часів, коли архівні фонди дворянських установ були ще наявними. Це праці періоду кінця XIX – початку XX ст. Написані вони здебільшого непрофесійними науковцями і тому мають описовий характер, проте цей недолік зараз вже виявляється позитивним. Такі автори, як І.Ф. Павловський,¹ Л.В. Ілляшевич,² О.М. Крупенський³ мали доступ до справочинних документів дворянських установ і у своїх дослідженнях наводять окремі уривки з протоколів засідань дворянських зібрань, петицій, записок окремих дворян тощо.

І.Ф. Павловський, описуючи діяльність Полтавського губерньського дворянського товариства, відзначав, що дворянство не лише активно реагувало на суспільно-політичні зміни другої половини XIX ст., а й пропонувало власні рішення нагальних проблем. Зокрема, була висунена пропозиція реформування губерньських установ щодо запровадження відкритості їхньої діяльності.⁴ Відомо, що внаслідок скасування кріпацтва відбулося поступове обезземелення дворянських господарств. Задля вирішення цієї проблеми пропонувалося заснування дворянського банку, при цьому наголошувалося, що не варто чекати державної підтримки, а брати ініціативу у свої руки.⁵

У другій половині XIX ст. формувався новий потужний соціальний прошарок найманих робітників, і коли постало питання про законодавче врегулювання їхнього статусу, полтавські дворяни висунули пропозицію щодо детальної регламентації стосунків між господарями (працедавцями) і найманими працівниками. Пропонувалося в угодах про найм фіксувати обов'язки як робітників, так і господаря.⁶

Наведені приклади засвідчують, що з другої половини XIX ст., коли дворянський стан позбувався свого привілейованого становища, його представники не залишалися байдужими спостерігачами народження нової епохи, а пропонували своє бачення суспільних реформ.

На жаль, влада не дослухалася до запропонованих ідей. За своєю природою російське самодержавство не сприймало ініціатив демократичного характеру, навіть якщо вони надходили від вірного йому дворянства. У зв'язку з цим варто навести дослідження радянського науковця А.П. Кореліна. Його праця, на диво, містить чимало об'єктивних висновків. Науковець проаналізував природу дворянських товариств: зразком для їх створення стали остзейські

¹ Павловский И.Ф. К истории Полтавского дворянства. 1802-1902. Очерки по архивным данным. – Полтава, 1906.

² Илляшевич Л.В. Краткий очерк истории Харьковского дворянства. – Х., 1885.

³ Крупенский А.Н. Краткий очерк о Бессарабском дворянстве. 1812-1912. К столетнему юбилею Бессарабии. – СПб., 1912.

⁴ Павловский И.Ф. К истории Полтавского дворянства. 1802-1902. Очерки по архивным данным. – Полтава, 1906. – С. 74.

⁵ Там само. – С. 80-81.

⁶ Там само. – С. 86.

ландештати XVIII ст.,¹ тобто ті установи, які згодом переросли у позастанові представницькі органи парламентського типу. Але російське самодержавство, взявши демократичні зразки організації цих об'єднань, при створенні дворянських товариств нівелювало їх жорсткою урядовою регламентацією.

Отже, вивчення історії дослідження дворянських товариств другої половини XIX – початку XX ст. планується проводити у до сьогодні не використовуваному розрізі: розгляді цих товариств як одного із проявів громадської взаємодії того часу. Вищенаведені приклади, на нашу думку, дають підстави застосувати саме такий підхід. Перспективним є порівняння суспільних ініціатив дворянських товариств з ініціативами інших станових об'єднань: селянських, купецьких, ремісничих тощо. Внаслідок цього можна буде вималювати картину, якою була роль громадської взаємодії (у різних її проявах) у трансформаційних процесах другої половини XIX – початку XX ст.

А.М. Короб*

ЦЕНЗУРНІ АКТИ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ТА ЇХНІЙ ВПЛИВ НА СВОБОДУ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПОЛЯ НАДДНІПРЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Одним із показників демократичності держави, свободи її громадян є стан свободи слова. У досліджуваному нами періоді засобами масової інформації, що мали найбільшу аудиторію, були періодичні видання. До 1905 р. україномовні періодичні видання на Наддніпрянщині були поза законом. Нагадаємо, що такі цензурні акти, як Валувеський циркуляр (1863 р.), Емський указ (1876 р.), розпорядження 1881 р. зупинили розвиток не тільки української періодики, але й книжкову українську справу Наддніпрянщини. Видавничий рух, що консолідував українські письменницькі, наукові, політичні сили, перемістився у західноукраїнський регіон, що перебував тоді у складі Австро-Угорщини, законодавче поле якої було лояльним до україномовних видань.

У Російській імперії на початку XX ст. діяльність видавничих організацій була окреслена у розділах «Свода законів»: «Уставом о цензуре и печати» (1890 р. та зі змінами 1895 р., т. XIV); «Законами гражданскими» (т. X) – його окремі статті регламентували застосування авторських і майнових прав; т. XV – «Уложениями о наказаніяхъ» – окремі статті якого визначали міру покарань за недотримання вимог щодо випуску видань.² Згідно з «Уставом о цензуре и печати», питання цензури, друку і розповсюдження видань регламентувалися Міністерством внутрішніх справ і Головним управлінням у справах друку. Цензура поділялась на внутрішню (цензурований твір видавався й друкувався

¹ Корелин А.П. Дворянство в пореформенной России. – М., 1979. – С. 132.

* науковий співробітник Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії

² Уставъ о цензуръ и печати (Сводъ Законъ, томъ XIV). Съ позднѣйшими узаконеніями, законодательными мотивами, розъясненіями Правительствующаго Сената и другими административными распоряженіями / Состав. В.П. Ширковыиъ. – С.-Петербургъ: Издание Юридическаго книжкаго магазина Н. К. Мартынова, 1900. – 302 + 6 с.

на території імперії) та іноземну (поза її межами). До друку цензурою допускались видання, що не містили матеріал, який міг би похитнути засади православної церкви; порушити засади самодержавної влади чи поваги до імператорського дому; зневажати добропорядність і пристойність, плюндрувати честь і порядність, розповсюджувати інформацію про приватне життя, чинити наклеп. Наслідком порушення цих норм були тяжкі покарання. Так, у т. XV «Свода законов. Уложения о наказаниях» ст. 181 за злочин проти християнської віри, містила покарання «лишение всех прав состояния и ссылка на поселение в отдаленные места», а ст. 245 за неповагу до верховної влади, царя містила покарання – позбавлення всіх прав і каторга на 10–12 років.

Більшість видань проходили цензуру двічі – попередню та перед виходом у світ. Внутрішня цензура була покладена на цензурні комітети та окремих цензорів. Так, окремі цензори діяли в Києві й Одесі, у цих же містах здійснювалась іноземна цензура, а видання, що надсилались поштою, перевірялись цензурою при поштових відділеннях.

Поштовхом до змін цензурного законодавства на початку ХХ ст. стала політично-економічна ситуація в країні, що вимагала загального реформування всіх державних інститутів. 12 грудня 1904 р. Микола II підписав «Именной Высочайший указъ, данный Сенату. О предначертаниях къ усовершенствованію государственного порядка». У пункті 8 цього наказу повідомлялось про необхідність ліквідувати у чинних постановках про друк «излишнія стѣсненія и поставитъ печатное слово въ точно опредѣленные закономъ предѣлы».¹ Повноваження щодо розробки нового уставу про друк було покладено на «Особливу нараду», під головуванням Д. Кобеко.²

Українська інтелігенція вже на початку роботи комісії у своїх зверненнях на ім'я С. Вітте, що тоді був Головою Комітету Міністрів, доводила необхідність відміни цензурних указів 1863, 1876, 1881 років. Так, від імені одеської української громади звернення підписали С. Шелухін, М. Комаров, І. Луценко, Л. Смоленський, І. Липа та ін. Аналогічного змісту доповідну записку, датовану 10 лютим 1905 р., передала українська делегація у складі О. Косач, В. Науменка, І. Шрага та М. Дмитрієва. Але зміни щодо цензури українських видань відбулись тільки після проголошення Маніфестом 17 жовтня 1905 р. громадянської свободи на засадах недоторканості особи, свободи совісті, слова, зборів і союзів. Отримавши проголошену свободу, незважаючи на цензуру та адміністративні перепони, почали з'являтися явочним порядком газети й журнали. Як приклад, перша україномовна газета Наддніпрянщини «Хлібороб» у Лубнах братів Володимира та Миколи Шеметів (видання було зупинено властями на четвертому номері).

Зробити контрольованими періодичні видання у нових умовах мав «Именной Высочайший Указъ Правительствующему Сенату о временныхъ правилахъ о повременной печати» від 24 листопада 1905 р., що був згодом

¹ Полное собрание законовъ Россійской имперіи. Собрание третіе. 1904. – Томъ XXIV. – Санкт-Петербургъ, 1907. – С. 1198.

² Совет Министров Россійской имперіи 1905–1906 гг. Документы и материалы / Состав. С.С. Атапин, Б.Д. Гальперина; Академия наук СССР; Институт истории СССР Ленинградское отделение; Центральный Государственный исторический архив СССР. – Л.: Наука, 1990. – С. 45.

змінений указом від 18 березня 1906 року. Тимчасові правила від 24 листопада Микола II почав зі слів про непорушність «воли даровать населенію незыблیمыя основы гражданской свободы, однимъ изъ условій коей является свобода слова». Як бачимо, самодержавець чітко усвідомлював головні умови демократичного функціонування держави.

Отже, законодавчі зміни 1905–1906 рр. зняли заборону з українських періодичних видань. У 6 містах Наддніпрянщини побачили світ такі україномовні періодичні видання, як: «Громадська Думка» (Київ); «Рада» (Київ); «Нова Громада» (Київ); «Боротьба» (Київ); «Шершень» (Київ); «Рідний Край», (Полтава); «Запорожжя» (Катеринослав); «Добра порада» (Катеринослав); «Слобожанщина» (Харків); «Порада» (Харків); «Народна справа» (Одеса); «Вісті» (Одеса); «Світова Зірниця» (Могилів-Подільський); «Хата» (Хотин); «Зоря» (Хотин); «Праця» (місце виходу не зазначено). Це дає підставу стверджувати, що відповідальність за стан свободи слова як головного показника демократичних засад суспільства лягає на інституції державної влади.

Е.А. Волкова*

ДУХОВНО-НРАВСТВЕННЫЕ ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВА В РАБОТАХ ИСТОРИКОВ РУССКОГО ЗАРУБЕЖЬЯ

Среди мыслителей русского зарубежья взгляды Н.А. Бердяева, Ф.А. Степуна и Г.П. Федотова на современное социокультурное состояние Европы и России, в целом совпадали. Все трое более или менее отчетливо оценивали наступившую эпоху как поворот от рационализма «нового времени» к «новому средневековью». Н. Бердяев и Ф. Степун в этом отношении высказывались вполне определенно, зато Г. Федотов чувствовал это более глубоко в силу своего профессионального воспитания и опыта (он был историком-медиевистом).

Н.А. Бердяев, Ф.А. Степун и Г.П. Федотов являлись создателями журнала «Новый Град». Авторы, формируя свой проект «нового града», хотели использовать всю полноту опыта социального освобождения России - от патриархальной демократии славянофилов до демократической республики 1917 г., не игнорируя и опыт радикальной интеллигенции. Социализм должен освободиться от узости классовой борьбы и от материализма, убивающего дух рабочего класса; либерализм - от буржуазного индивидуализма, разъедающего основы общества; демократия - от устарелых форм парламентской механики. Иными словами, журнал должен был послужить печатным и идеологическим средством и орудием создания, по сути дела, новой идеологии, в которой предполагалось найти основы для органического соединения основополагающих и наиболее ценных элементов социализма, либерализма и демократии. Этого предполагалось добиться на основе проникающего религиозно-нравственного христианского начала.

---

* к.и.н., доцент кафедры политологии и политического управления Воронежского филиала Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ

В содержании пореволюционного сознания, по мысли авторов, можно выделить два главных слоя. Слой первый - сознательный патриотизм. Носители этого сознания пришли к убеждению, что русская революция состоялась не в силу случайного и несчастного стечения обстоятельств, а закономерно. Ее нужно понять и даже принять как момент истории России, продолженной в будущее, и определиться по отношению к нему. Мыслители считали, что нужно принимать всю Россию, однако учиться различать в ней то, что поможет строить Россию постбольшевистскую, а что надлежит отбросить, как для нее вредоносное, что настоящая Россия "мыслима только как единство своего прошлого и своего будущего" (Ф. Степун).

Другой слой пореволюционного сознания образуется признанием религиозной, православно-христианской идеи возрождения России. Г.П. Федотов утверждал, что большинство русских... пореволюционных течений возникает на почве социального православия. "Новый Град", не отказываясь от метафизических изысканий, большее внимание уделял выяснению практической значимости и применимости принципов социального христианства в конкретных социально-политических и культурных процессах, происходящих в Советской России и Европе. Аргументация «новоградцев» в защиту социального христианства или христианского социализма едва ли была новой, но она была конкретной, обращенной к современным социально-политическим и экономическим реалиям.

Все содержание журнала определялось осознанием центрального события современности - всеобщего мировоззренческого, социального, культурного и политического кризиса. Истоки и причины кризиса авторы "Нового града" видели в "метафизической инфляции", антихристианизации жизни, потере ее духовного смысла. Кризис является прямым следствием "отчужденно-общественного прогресса", духовной пустоты западной цивилизации, в которой "побеждает механизация, технизация, обезличивающая цивилизация..." Доминирование техники, рационализация всех сфер общественной жизни изгоняют "качественную" культуру; она уже неспособна противостоять количеству, процессам вульгаризации и варваризации".

"Новый Град" предлагал вариант новой глобальной стабилизации мира под знаком высшего религиозно-духовного синтеза противоречий эпохи, решительного поворота от рациональной картины мира к первенству аксиологического и сравнительно-исторического анализа. Журнал был попыткой дать версию третьего пути для России и Европы, а в идеале для всего человечества - минуя капитализм и социализм, казармы тоталитаризма и бездуховность либерально-индивидуалистического капиталистического строя. Острота и нерешенность социальных проблем была характерна не только для России, но и для Европы: "в Европе - экономический кризис, в России - безвыходная нищета и голод. В Европе - борьба классов, в России - уничтожение их. В Европе - насилие, в России - кровавый террор. В Европе - покушение на свободу, в России - каторжная тюрьма для всех. В Европе - помрачение культуры, в России - систематическое её истребление". На страницах "Нового Града" постоянно звучало двойное отрицание - капитализма и коммунизма, войны и революции. Стоит подчеркнуть, что основатели

журнала розвивали соціальні аспекти християнства не тільки в теоретическому плані. Вони діяльно намагались здійснити християнську суспільну ідею служіння ближньому і з допомогою друзів створювали пріюти, школи, дома престарілих.

Федотовський «новий град» - це «трудове», а не «буржуазне» суспільство, тому він визнає необхідність втручання держави в керівництво і управління економікою. Однак історик вважає, що «державство не може бути єдиним суб'єктом господарства. ...Не індивідуалізм, і не етатизм в господарстві, а невідоме, шукане поєднання особистих і суспільних сил – така тема істинного «соціалізму». Нарешті, Г. Федотов дуже чітко визначає зміст, «задання нового граду». Це - свобода в господарстві життя, освіта її во всьому культурі, в відповідності з справжньою ієрархією цінностей.

І.М. Вановська*

ЕТИЧНИЙ ВИМІР ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО ІСТОРИКА

У дискусіях про українську історію та українську історичну науку все частіше звучить проблема відповідальності за історію та етичний вимір історіописання.

Насамперед, історик відповідає перед самим собою, перед минулим і його творцями, яких він представляє сучасності.

Історична відповідальність має також певні часові виміри, серед яких можна виділити:

- відповідальність за сучасне, за формування колективної пам'яті та її репрезентацію, формування ідентичності держави, нації, народу;

- відповідальність за майбутнє: вираховування ролі минулого у формуванні майбутнього, історичне прогнозування;

- відповідальність за об'єктивне висвітлення подій минулого та їх об'єктивну оцінку.

Основний вимір відповідальності українського історика – суть його зображення картини української історії.

Концепцію пошуку національної ідентичності підтримували і політики, і науковці НАН України, а також наукові утворення. Була створена низка експериментальних видань Інституту історії України НАН, головною метою яких став пошук національної історичної ідентичності з намаганням вийти за рамки модерних трактувань канонічної історії.

Впродовж кількох останніх років видана значна кількість праць новаторського плану, що не підпорядковуються канону і спираються на джерела. Однак у протистоянні т.зв. канонічного і новаторського інтерпретативного підходів головним стає питання, учасником якого табору бути, натомість питання про те, як писати історію і як за це відповідати,

---

* к.і.н., доцент кафедри гуманітарної освіти та соціології Київського економічного інституту менеджменту

відходить на другий план або ж взагалі не береться до уваги. Українська історична наука стає чимось на кшталт алхімії, а категорії історичної компетентності і відповідальності зникають із горизонту.

Яким же має бути об'єктивне зображення історії України і як співвіднести історію з політикою? На думку польського дослідника Томаша Стрика, маловартісними істориками є ті, хто "говорять про цивілізаційну приналежність України чи то до східноєвропейського, чи до візантійсько-християнського, чи інших культурних спільностей, і твердять, що саме з того факту випливає механізм суспільного життя, якісь політичні традиції та пов'язують їх із сучасними політичними орієнтаціями, — найменшим чином відповідають професійному підходу. Найцікавішими є ті, хто намагається показати історичний процес, незалежно від політичної заангажованості".

Н.М. Железняк*

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ВИМІРИ СВОБОДИ І ВОЛІ В УКРАЇНСЬКІЙ МЕНТАЛЬНОСТІ

Волелюбність як ознака української ментальності існує в двох лексико-морфологічних варіантах *волелюбність* і *свободолюбність*: **волелюбність**, -ності, ж. Властивість за знач. волелюбний; **волелюбний**, -а, -е. Який любить волю, прагне до волі, незалежності [ВТС СУМ, с. 155]. **Свободолюбність**, -ності, ж. Властивість за знач. до свободолюбний; **свободолюбний**, -а, -е. Який любить свободу, незалежність, який прагне до свободи, незалежності; волелюбний [ВТС СУМ, с. 1109]. Наприклад: "**Свободолюбність** також становить характерну прикмету української національної вдачі" (Ю. Бойко «Шлях нації»), "*Найбільше в'яже нас із Європою індивідуалізм, який веде до волелюбності...*" (І. Васюкович). "**Свободолюбність** проявляється в індивідуальному житті, у бажанні знесення всіляких обмежень" (В. Янів «Українська духовність»). Як видно з наведених прикладів, волелюбність в українців пов'язується з прямунням до самовияву, що "*зумовлює загально в нас підкреслюваний український індивідуалізм*" (В. Янів «Українська духовність»). Найкращою ілюстрацією такого стану душі українця є думка українського філософа Григорія Сковороди, який ідентифікує індивідуалізм з божою присутністю в людині. "Внутрішня людина" (людина, яка сконцентрована в собі, на своєму "я"), – це, за Сковородою, і є справжня людина.

Волелюбність як риса українського менталітету втілюється в концептах *воля* та *свобода*. Анна Вежбицька, аналізуючи згадані концепти, вважає, що точка зору, закодована в значенні слова, відбиває світогляд, що панує в суспільстві, і в якійсь мірі увічнює цей світогляд [1, с. 435].

За словником: **воля**, і, ж. 1. Одна із функцій людської психіки, яка полягає у владі над собою, керування своїми діями. // Прагнення досягти своєї мети; рішучість. 2. Бажання, хотіння // Вимога, наказ [ВТС СУМ, 157].

Свобода, -и, ж. 1. Відсутність політичного й економічного гноблення, тиску й обмежень у суспільно-політичному житті // Державний суверенітет.

---

* старший викладач кафедри суспільних наук Національної академії управління

2. Життя, існування без залежності від кого-небудь, можливість поводитись на свій розсуд [ВТС СУМ, 1109].

Концепт, втілений у словах *воля*, *свобода* (у відповідному значенні), формує навколо себе певне семантичне оточення, стійкий асоціативно-вербальний фон

ЛСП, утворене навколо концептів „воля“, „свобода“, структурують такі лексико-семантичні групи: *воля і свобода як вияв індивідуальної незалежності; поєднання в концептах „воля“ і „свобода“ індивідуального і загального (національного) елементів; концепти „воля“ і „свобода“ у текстах, де висвітлюються негативні риси українського етносу: рабство, безвольність тощо.*

Конотації слів *свобода*, *воля* насамперед пов'язані з особистою незалежністю, яка представляє для українців абсолютну цінність. Наприклад: *“Протягом ХІХ ст. ця мрія, змістом якої було передусім прагнення до свободи в його конкретно-індивідуальних виявах, стає світоглядною особливістю української ментальності”* (С. Грабовський «Українська мрія»), *“Для українця найцінніше – воля, незалежність в житті особистому, родинному й господарському”* (Г. Ващенко «Психічні властивості українців»), *“Індивідуальна ж свобода ціниться серед українців настільки високо, що допускає верховенство одного українця над іншими лише в межах крайньої необхідності, так як вона ними бачиться”* (М. Міщенко «Ідеологічна ситуація»), *“У нас нема справжнього почуття гідності, і поняття особистої свободи існує у нас як щось індивідуалістичне, анархічне...”* (О. Довженко «Щоденник»), *“Разом з тим українці, значно більше, ніж західноєвропейці, тяжіють до гіпертрофованого волелюбства, що межує з анархічністю...”* (М. Слюсаревський «Ілюзії і колізії»). Пор. народні паремії: *хоч спина гола – та своя воля, лучче птиці на своїй гілці, чим ся в золотій клітці* [Номис, с. 48].

У концептах „воля“, „свобода“ національний та індивідуальний елементи сплавлені разом. Цей своєрідний характер слів *воля*, *свобода* відображає історичну долю країни, в якій особиста доля тісно переплетена з долею нації. Наприклад: *“Рух до свободи людини і рух до свободи нації пов'язані, і другий в теперішній час неможливий без першого”* (Л. Лук'яненко). *“Сила ця – дух нашої давнини, дух нескореності, вірність волі”* (Д. Демидюк), *“Політичними ідеалами українського народу безперечно є свобода як особи, так і всіх суспільних гуртувань: родин, церков, товариств, громад, партій, класів, націй”* (Н. Григоріїв), *“Менталітет українського народу сформований як його прагненням до національної свободи і єдності, так і досвідом спільного і вільного козацького життя, як відокремленим життям хуторянина – фермера, так і добросусідськими відносинами селян”* (Т. Метельова).

Оцінний пафос осмислення народного характеру простежується у текстах, автори яких аналізують причини складного шляху України до незалежності. Семантика слова *воля* в проаналізованих текстах тісно пов'язана з політичною історією України, боротьбою українського народу за незалежність. Так, Григорій Ващенко у книзі „Виховний ідеал” вважає, що *“причиною нашої неволі є хиби волі”*. Відсутність волі пов'язується з неісторичним буттям української нації: *“Де бракує волі, там нема історії, що є в першу чергу маніфестацією характеру”, “...недраматичність українського життя стоїть у прямій залежності від вольової”*

слабосилості українця, що зробив свою історію феєрією” (Ю. Вассиан) “...**воля** наша в нас самих, так само і **неволя**” (В. Шевчук „Останній день”), ...найвагомішою рисою українців є **вольова оспалість** (В.Яворівський).

Протиставлення історичного існування неісторичному прочитуємо в поемі Ліни Костенко “Берестечко”: здобути свободу – діяти, відбутися як нація, співати – не діяти, жити пісню – почуттям. Художня уява письменниці своєрідно інтерпретує безвольність українців, яка в публіцистичному дискурсі визначається як **брак волі, хиби волі**. Поетеса вживає словосполучку **мимрити про свободу**, де мимрити – це говорити тихо, невизрадно [ВТС СУМ, 524]:

*Бо поки ми тут, про **свободу мимрили**, / то інші вже свободу здобули. / А ми усе співаєм як не вимерли, / або як нас в неволю продали.*

Сучасний прозаїк Олег Сенчик у романі “Сутінки на осонні” вводить поняття **волі** у лексико-семантичне поле хвороби, вживаючи словосполучку **параліч волі**. Героям його роману **щупликам** (так автор називає своїх земляків-українців) “**бракує національного інстинкту, у них **параліч волі**...**”.

Поняття волі деформоване у свідомості українців настільки, що вони естетизують неволю, вважаючи її примарною волею. Таку оцінку українській безвольності дає поет Віктор Слупчук, вживаючи протиставлення: **воля – руки, зв’язані вишиваним рукавом: **Воля** для українця / це коли / руки / вишиваним / рукавом / зв’язані**.

Приклади дискурсивного вживання концептів “**воля**”, “**свобода**” дозволяють виявити певне семантичне оточення, стійкий асоціативно-вербальний фон, який характеризується високим рівнем узагальнення та метафоричністю значень. Потрапляючи у ЛСП української ментальності, лексеми **воля, свобода** характеризуються багатством конотативних відтінків, здатністю характеризувати типові риси етносу, що засвідчують лексико-семантичні групи: **воля і свобода як вияв індивідуальної незалежності; поєднання в концептах “воля” і “свобода” індивідуального і загального (національного) елементів**. Крім того, конотації слів **воля і свобода** створюють іронічний контекст, де концепти “**воля**” і “**свобода**” характеризують негативні риси українського етносу: рабство, безвольність та ін.: **брак волі – відсутність історії; причина неволі – хиби волі; загублена воля, параліч волі; мимрити про свободу**.

1. ВТС СУМ - Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2002. – 1440 с.

2. Вежбицкая А. Семантические универсалии и описание языков / Пер. с англ. А.Д. Шмелева; Ред. Т.В. Булыгиной. – М.: “Языки русской культуры”, 1999. – 780 с.

3. Номис - Українські приказки, прислів’я і таке інше. Уклад М. Номис / Упорядкув., прим. та вступна ст. М.М. Пазяка. – К.: Либідь, 2003. – 352 с.

Л.Д. Бабушка*

КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ВИМІР СВОБОДИ І ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Очевидним є той факт, що наш час, як ніколи раніше, характеризується постійною зміною культурних ситуацій. Висока динаміка сьогоденного життя, вимоги сучасної культури до людини, потужні емоційні, комунікативні та

* к.філос.н., доцент кафедри філософії Національного університету харчових технологій

інформаційні навантаження примушують всерйоз задуматись про те, як зберегти свою самотунно природу, самоідентичність. Зрозуміло, що кожна епоха неминуче позначена зміною пріоритетів, цінностей, привносить свої зразки в розуміння сутнісних якостей людини, того з чим повинен співвідносити себе індивід в процесі усвідомлення себе, а також того, наскільки людина вільна в створенні самої себе, а відповідно, здатна нести відповідальність за своє буття. Однак кінець ХХ – початок ХХІ століття поставили перед людиною нові завдання, пов'язані з саморозумінням і визначенням меж власної свободи. В результаті виникає необхідність у постійному переосмисленні проблеми самоідентичності.

Філософія культури як своєрідна форма усвідомлення культури відображає пошук особистісної ідентифікації. Сфера духовного життя найбільше чинить опір тенденціям глобалізації – національно-культурний менталітет і художньо-естетична діяльність зберігають свою сутність, залишаючись каналами прояву культурної своєрідності, завдяки чому проявляються національна самосвідомість і світосприйняття. Глобалізаційні процеси охоплюють масштабніше сфери виробництва, економіки, комунікацій і науки, а в питаннях культури залишається фундаментальна диференціація людства. Глобалізація перетворює насамперед «інструментальні компоненти культури: структуру матеріального споживання, способи інформації, економічні інститути, тип освіти, меншою мірою і далеко не скрізь – політичні інститути – і набагато менше її глибинні, екзистенційні аспекти, «душу» – релігійну свідомість, структуру самосвідомості особи і між людських відносин, життєві смисли» [5, 18].

Культурна багатокладність світу, за словами українського дослідника феномена національної ідентичності М. Козловця, – необхідна умова нормального функціонування сучасної цивілізації. Варто зазначити, що можливості осягнення «свого» і «чужого» в культурі пов'язані з характером культур, які утворюють національний культурний світ. Кожна національна культура має свою власну доміную, а точніше, набір культурних доміант, які утворюють національний культурний простір, національну культурну сферу. Саме в національній картині світу, за влучним виразом Г. Гачова, відображена «цілісність національного життя: і природа, і стихія, і побут, і фольклор, і мова, і образність поезії, співвідношення простору і часу та їх координат: далечінь, широта, верх, низ, отос, шлях і т. ін. – тобто виявляється начебто вибір, основний фонд національних цінностей, орієнтирів, символів, архетипів» [1, 21].

Сучасний світ через різнобарвність тяжіє до єдності. Не випадково серед науковців і політиків з'явилась потреба і реальна можливість говорити сьогодні про вкрай важливу «світову гармонію». У цьому контексті особливого значення набувають універсальні цінності, орієнтири, які утверджують усі культури і реалії світу (толерантність, гуманізм тощо). Сьогодні дуже важливо виховувати в собі, за висловом Далай-лами XIV, почуття «всезагальної відповідальності». Універсальні цінності, що визнаються всіма культурами, релігіями світу, можуть стати основою глобального діалогу. Парадоксом сучасної цивілізації став той факт, вважає М. Козловець, що локальні відмінності, насамперед культурні, поступаючись масштабністю, кількістю, стали виразнішими, ніж раніше. Можливо, цією своєю новою якістю вони зобов'язані розвитку уніфікуючих

глобалізаційних тенденцій і необхідності протистояння ним, щоб зберегти іманентно притаманні культурі своєрідність, самобутність і унікальність духовних традицій.

1. Гачов Г.Д. Национальные образы мира. – М.: Сов. писатель, 1988. – С. 21.
2. Кітов М.Г. Руська національна філософія в контексті української історії та культури: Монографія. – К.: Вид. ПАРАПАН, 2008. – 432 с.
3. Козловець М.А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ імені І.Я. Франка, 2009. – 558 с.
4. Кримський С.Б. Ранкові роздуми / 36. ст. – К.: Майстерня Білецьких, 2009. – 120 с.
5. Кувалдін В.Б. Глобализация и рождение мегаобщества // Практична філософія. – 2001. - № 2. – С. 3-23.

Ю.В. Трач*

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ ВЗАЄМОДІЇ ВИСОКИХ ТЕХНОЛОГІЙ І СУСПІЛЬСТВА

Становлення постіндустріального суспільства пов'язане сьогодні із швидким розповсюдженням принципово нових технологій, що отримали назву «високі технології» – Hi-tech (від англ. high technology), і глибокими культурними й соціальними трансформаціями в усіх сферах сучасного соціуму. Високі технології впливають на спосіб життя і цінності сучасної людини, істотно змінюють способи її існування, актуалізуючи проблему оцінювання наслідків від їх впровадження. Тому знання наслідків впливу високих технологій на суспільство є досить важливим, однак наявні наукові доробки з цього питання мають найчастіше констатуючий або описовий характер, що не сприяє вирішенню соціальних, культурологічних та інших проблем. Крім того, в соціально-гуманітарних дослідженнях спостерігається таке собі «запізнювання» у вивченні тенденцій розвитку високих технологій, що частково пов'язане із лише спробою України інтегруватися в міжнародне співтовариство на рівні нових технологій.

Багатьма дослідниками, які констатували, що вже недостатньо фіксувати динаміку соціальних технологій як явища, а є нагальна потреба в їх всебічному вивченні, потреба в нових моделях мислення і дії, адекватних темпам і цілям соціальних перетворень, було встановлено, що між суспільством у цілому і технологічною сферою є дуже складна, часто далеко неочевидна система взаємин. Багато в чому труднощі аналізу цих численних і багатоаспектних взаємодій обумовлені наявністю різних підходів до визначення поняття «технологія». Ще більша невизначеність з поняттям «високі технології». При цьому словосполучення «високі технології» і низка інших (High-tech, High Tech, Hi-tech, хайтек, хайтек, хай-тек тощо) вже широко використовуються не лише в науковому і професійному середовищі, а й у повсякденному житті сучасної людини.

Говорячи про високі технології (тобто нанотехнології, біотехнології та інформаційні технології) як про умовне позначення наукоємкої, багатофункціональної, багатоцільової технології, що має широку сферу

---

* к.пед.н., доцент кафедри комп'ютерних наук Київського національного університету культури і мистецтв

застосування, здатної викликати ланцюгову реакцію нововведень, слід зазначити, що для сучасних високих технологій характерний досить швидкий і значний соціокультурний ефект. Високі технології завжди змінюють мережу підтримки технології, але сучасні високі технології, насамперед інформаційні, за дуже короткий проміжок часу (від кількох років до кількох місяців) розповсюджуються в усіх секторах економіки, їхні мережі підтримки тісно переплетені. Продукти, вироблені на основі Hi-tech, практично завжди стають якою-небудь ланкою іншого автоматизованого високотехнологічного процесу. Завдяки розширенню процесів автоматизації всіх етапів створення технології Hi-tech витісняють людину із сфери формулювання завдань.

Сучасні високі технології значно впливають і на спосіб життя людини, і на її діяльність, і на саму людину. Через зростаючий вплив високих технологій на соціокультурні системи формуються подвійні позитивні зворотні зв'язки: значущість високих технологій у розвитку суспільства зростає, тому збільшується фінансування сфери високих технологій, що зумовлює розширення hi-tech-виробництв і збільшення кількості фахівців у цій сфері. Це призводить до створення і впровадження все нових високих технологій, подальшого розширення hi-tech-виробництв і перебудови системи освіти в бік збільшення підготовки кількості фахівців для даної сфери, і, як наслідок, – до всезростаючого впливу високих технологій на соціум і культуру.

Сучасні соціокультурні системи (і сама людина) вимушені постійно обирати між альтернативними шляхами розвитку. Високі технології ініціюють ефекти самоорганізації соціокультурних систем, які не можна заздалегідь спрогнозувати. Високі технології вимагають для свого створення новітнього міждисциплінарного наукового знання (не лише природничо-наукового і технологічного, а й соціально-гуманітарного знання). Hi-tech взаємозв'язані між собою і взаємообумовлюють один одного, але при цьому основою розвитку Hi-tech є інформаційні технології.

Сучасні високі технології, крім особливого менеджменту, вимагають й особливого маркетингу. Новий продукт, зважаючи на свою новизну, ще невідомий споживачеві. Hi-tech формують новий ринок і нові потреби, що поряд з високою конкуренцією примушує розпочинати реплікацію продуктів Hi-tech ще до початку стадії технологічного процесу, коли привабливі образи майбутнього продукту починають тиражуватися до створення самого продукту. Фізичний термін служби продуктів Hi-tech став більшим за термін їх створення і виведення на ринок, але через швидке моральне старіння продукти Hi-tech можуть і не доходити до стадії реплікації або ця стадія виявляється досить нетривалою.

Для свого створення високі технології вимагають висококваліфікованих і висококомпетентних фахівців, але від масового споживача – лише наявність функціональної письменності. Саме Hi-tech демонструють, що в розвинутому суспільстві орієнтації на функціональну письменність недостатньо, оскільки це зумовлює зниження технічної письменності фахівців і не сприяє формуванню мотивації на постійне поповнення знань у сфері сучасної техніки і набуття навичок її використання. Натомість це сприяє формуванню ставлення до Hi-tech як до дива, зумовлює збільшення залежності і безпорадності людини перед

технікою й технологіями і знижує відповідальність за наслідки використання технологій.

Це стає небезпечним у зв'язку з тим, що зацікавлений в одержанні прибутків від реалізації інноваційних проектів у високотехнологічній сфері бізнес може замовчувати негативні наслідки від використання Hi-tech. Водночас науково-технологічне знання стає все більше залежним від думки звичайних людей, які виступають і споживачами hi-tech-продуктів, і експертами при оцінюванні високих технологій, тому сьогодні в біоетиці (органічне поєднання новітніх досягнень біологічної науки і медицини з духовністю), з одного боку, кожен аргумент має бути сформульований у зрозумілих термінах, з іншого – суспільні експерти повинні розуміти природу і сенс техніки й технологій, у тому числі соціогуманітарних технологій, механізми їх впливу на суспільство, культуру і людину, і критично їх осмислювати, не керуючись емоціями.

Сучасна людина вже не може існувати без техніки і технологій, які роблять її життя комфортнішим. З'являтимуться все нові і нові високі технології. Але управління технічним прогресом не може більше ґрунтуватися переважно на принципах прагматизму і на цінностях техногенної цивілізації. Придатність технологій для суспільства залежить від культури, яка, в певному значенні, визначає кордони технології.

1. Алексеева И.Ю. Философия техники: история и современность / И.Ю. Алексеева, О. В. Аронсов, В.М. Розин. – М.: Ин-т философии РАН, 1997.
2. Кастельс М. Галактика Интернет: Размышления об Интернете, бизнесе и обществе / М. Кастельс; пер. с англ. А. Матвеева под ред. В. Харитонов. – Екатеринбург: У-Фактория (при участии Гуманитарного ун-та), 2004. – 328 с.
3. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс; пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
4. Ракитов А.И. Информация, наука, технология в глобальных исторических измерениях / А.И. Ракитов. – М.: ИНИОН РАН, 1998. – 104 с.
5. Ракитов А.И. Философия компьютерной революции / А.И. Ракитов. – [Электронный ресурс]. – Способ доступа: <http://www.twirpx.com/file/291034>.
6. Степин В.С. Ценностные основы и перспективы техногенной цивилизации / В.С. Степин // Наукоедение. – 1999. – № 1. – С. 101–111.
7. Шитиков М.М. Тема культуры в проблемном поле философии техники / М.М. Шитиков // Человек. Культура. Управление: сб. науч. тр. / под общ. ред. И.А. Коха. – Екатеринбург: Изд-во УГГТА, 2001.

О.М. Лук'яненко*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Сучасний медіапростір на рівні масмедіа являє собою віртуальну реальність, для якої характерними є маніпуляція суспільною свідомістю, серіально-рекламна фонова інформаційна культура і стереотипізація соціальних реакцій, яка відволікає від природного середовища взаємодії й актуальних політичних соціальних дій. У даному контексті особливу небезпеку представляє поступове витіснення українських інформаційних агентств і засобів масової

* асистент кафедри філософії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

інформації з внутрішнього інформаційного ринку та зміцнення залежності духовної, економічної, політичної сфер суспільного життя України від закордонних інформаційних структур. Все це призводить до трансформації духовних цінностей, пропаганди зразків масової культури, які ґрунтуються на культі насильства, духовних і моральних цінностях, що суперечать цінностям, прийнятним в українському суспільстві.

Таким чином, розвиваючи та структуризуючи вітчизняний медіапростір, органам державної влади й управління необхідно приділяти немало уваги формуванню інформаційної культури, яка є специфічною складовою онтологічного, гносеологічного й ціннісно-духовного буття людини. Зважаючи на важливість інформації як засобу і ресурсу розвитку, зазначене поняття безпосередньо пов'язане із змістовними, функціональними характеристиками життєдіяльності соціуму (формування знань, умінь і навичок, пошуку, добору, аналізу інформації, тобто всього того, що формує інформаційну діяльність, спрямовану на задоволення інформаційних потреб). Будучи багатофункціональним явищем, інформаційна культура виконує регулятивну, пізнавальну, комунікативну і виховну функції. Не менш важливим функціональним призначенням є захист людини від впливу масової культури та інформаційних маніпулятивних впливів.

Рівень інформаційної культури здатен об'єктивно відобразити готовність сучасного суспільства до переходу в інформаційну епоху своєї еволюції. Українське суспільство, постаючи на порозі інформаційної цивілізації, формує нову інформаційну культуру, яка має складати базовий елемент загальної культури людства. У зв'язку з цим інформаційну культуру в нових формах її становлення, утвердження і розвитку можна розуміти як систему, що складається з чотирьох основних компонентів:

- культури організації подання інформації;
- культури сприйняття та користування інформацією;
- культури використання нових інформаційних технологій;
- культури спілкування через засоби Internet. При цьому два останні компоненти формують так званий мережевий етикет.

Формування інформаційної культури можна вважати одним із основних завдань сучасного українського суспільства, зважаючи на її важливість як засобу:

- визначення соціально необхідного рівня поінформованості індивіда, що відповідає рівню, стандартам інформаційного суспільства;
- формування системи ціннісних орієнтацій, що проявляється в доборі циркулюючої інформації, її оцінці, критичному осмисленні тощо;
- сприянні засвоєнню індивідом знань і цінностей у формі домінуючих стереотипів;
- розкриття можливостей людини в усіх різновидах її діяльності, включаючи професійну.

Основою, своєрідними підвалинами процесу формування інформаційної культури можна вважати:

- формування і розвиток індустрії інформаційних і комунікативних послуг, у тому числі домашньої комп'ютеризації, зорієнтованої на масового споживача;

- інформатизацію всієї системи загальної і фахової освіти – від дитячого садка до вищої школи включно, інших форм підготовки і перепідготовки фахівців;

- підвищення ролі кваліфікації, професіоналізму, здатності до творчості як найважливіших характеристик людського потенціалу;

- формування системи ціннісних орієнтацій, що проявляються в доборі циркулюючої інформації, її оцінці, критичному осмисленні;

- сприяння засвоєнню індивідом знань і цінностей у формі домінуючих стереотипів;

- забезпечення сфери інформаційних послуг духовним змістом, що відповідає українським культурно-історичним традиціям, у тому числі організація потужного українськомовного сектору в Інтернеті.

Розв'язання зазначених, достатньо масштабних завдань означатиме, на нашу думку, реальне перетворення інформації і знань у справжній ресурс соціально-економічного й духовного розвитку українського суспільства, сприятиме зміцненню інститутів громадянського суспільства, реальному забезпеченню прав громадян на вільне одержання, поширення і використання інформації, розширенню можливостей саморозвитку особистості. А це означає, що Україна може виступити носієм специфічної моделі цивілізаційного розвитку, багато в чому коригувальної щодо західного зразка. Історична наступність, національна ідентичність, відновлення моральної свідомості, формування єдиного духовного простору країни – такі основні особливості шляху України до інформаційного суспільства.

О.Г. Мамулькіна*

ПРОБЛЕМИ ГЕОКУЛЬТУРНОЇ СПАДКОЄМНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Культура кожного суспільства розвивається завдяки принципу спадкоємності. Визначено, що культурна пам'ять не може передаватися генетично, тому збереження культури пов'язано не стільки з тим, щоб ця інформація не зникла, а щоб наступні покоління бажали опанувати цю інформацію. Освіта як невід'ємний елемент культури виступає складовою суттю культурного простору і часу. Це визначається на різних етапах розвитку суспільства, де система освіти:

- з одного боку, частка культури, яка виконує процес передачі набутих минулими поколіннями знань всього стану буття;

- з іншого боку, освіта не тільки провідник, але й двигун культури, оскільки має великі можливості маніпулювати готовими знаннями і водночас акумулювати нове бачення світу, шукати і знаходити нові перспективи наукової, соціальної і людської сфери.

Важливе місце в навчально-виховному процесі посідають геокультурні знання, які охоплюють поєднання природничих і гуманітарних знань з

---

* здобувач Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, методист Запорізького міського Палацу дитячої та юнацької творчості

народними традиціями. Тоді сприймається цілісна картина світу, де людина розглядається, за словами В. Вернадського, як мешканець планети і повинна мислити та діяти в новому аспекті. Людина – це нова потужна сила природи, яка бере на себе всю відповідальність за процеси, які протікають і в природі, і в суспільстві та встановлює той розумовий контроль, який потрібен природі, цивілізації, світу [1]. На основі народних традицій виховуються такі моральні категорії, як відповідальність, гідність, совість, толерантність, співчуття, потреба у добротворчій діяльності, гуманне ставлення до всього живого, що є важливим чинником соціалізації людини.

Сучасна творча діяльність існуючого покоління показує відсутність бажання опанування культурологічних надбань минулих поколінь. Такий негативний стан можна пояснити тим, що не звертається увага в системі культури й освіти на цілісність пізнання надбань усіх етносів, які мешкають або мешкали довгий час на території України. Це спричинило зупинку розвитку української культури, призвело до її руйнації, бо немає бажання наступних поколінь опанувати ці знання.

Людина як головна діюча особа культури виступає в ній як суб'єкт, який вступає у відносини з природою, соціумом, іншими та із самою собою. Вся сфера культури – це результат цих стосунків і жодному з елементів культури неможливо визначити відсутність людського начала. З іншого боку, культура надає свій простір для реалізації людиною закладених у неї можливостей. Рівновага внутрішніх і зовнішніх факторів є основою універсальності людини та становленням особистості [2].

Екологічні зміни спонукають людину до формування нового мислення щодо природи. Тому сучасні освітні системи спрямовуються на модернізацію навчання та виховання у контексті формування нової ціннісної позиції до природи, яка базувалася б на осягненні принципової єдності суспільства і природи.

У сучасній педагогіці, як визначає Б.В. Попов, є три розуміння соціалізації особи: перша базується на певній ідеології; друга спирається на природознавство, тобто космоїзм; третя – педагогічні системи, побудовані на цінностях і механізмах національної і світової культури [3]. Соціалізація визначає розвиток особистості під впливом навколишнього середовища, культури, набуття людиною її соціальної долі. Тобто формування нової ціннісної позиції щодо природи охоплює всі концепції формування нового світогляду:

- формування геокультурного світогляду;
- концепт геокультури;
- формування нової аксіології як геокультурного виховання завдяки зв'язку з життям.

Геокультурне виховання – це цілеспрямований процес поєднання пізнання природних явищ і процесів із розумінням та ствердженням національної свідомості, почуттів, традицій, менталітету.

Провідне місце у геокультурному вихованні посідає розуміння виникнення тієї чи іншої народної традиції, які формують такі моральні категорії, як відповідальність, гідність, совість, терплячість, потребу у добротворчій діяльності, гуманного ставлення до всього живого. В процесі формування особистості необхідно враховувати географічні знання, на яких базується

національний характер (менталітет) етносу, що пояснює сприйняття подій і вимір речей молодим поколінням. Геокультурні компоненти надають можливість формувати загальнолюдські інтереси як найбільш повний вираз людяності. Отже, геокультурні цінності репрезентують межу поєднання природи з матеріальним і духовним життям людини.

1. Вернадський В.И. Философские мысли натуралиста. – М.: Наука, 1988. - С. 17.
2. Теоретичні засади виховання національної самосвідомості. Програма спецкурсу і навчальний посібник / За ред. Д.О. Тхоржевського. – К.: ІЗМН, 1998. - С. 63-66.
3. Попов Б.В. Ментальності українського народу в контексті вічності // Освіта. – 1997. – 9-10 вересня.

В.Т. Лазарева*

РОЗУМІННЯ СВОБОДИ І ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В ТВОРЧОСТІ ПАНТЕЛЕЙМОНА КУЛІША ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ ДЛЯ СЬОГОДЕННЯ

*Виростаєте, дітки,
В щасливу годину,
Ой рятуйте-визволяйте
Ще раз Україну!*

П. Куліш

У середині ХІХ ст. як ніколи актуальним стало питання самовизначеності й самотворення української нації. У системному осмисленні державницько-правових ідей важлива роль випала на долю Пантелеймона Куліша (1819–1897), письменника, мовознавця, літературознавця, публіциста, історика, редактора, видавця, педагога, історіософа та українознавця – людини енциклопедичного складу мислення. На відміну від Платона, Аристотеля і А. Сенеки, твори яких достатньо вивчені, перлини вітчизняного класика й досі є недостатньо дослідженими. І це, на нашу думку, є історичною несправедливістю, що й підтверджують слова Великого Кобзаря: «І чужого начайтесь, і свого не цурайтесь».

У своїй творчості Пантелеймон Куліш звертався до проблем історичного буття українського народу, його самопізнання й самотворення, бо мав найтвердіше переконання – слава України не в минулому, дарма що «в нашій давнині затаїлася сила невмируща»,¹ а в майбутньому, і що витворити й утвердити його може лише культура. Український діяч усвідомлював, що без національної культури неможливо сформувати й державності.

Ми можемо лише уявляти, наскільки він був вражений з тієї кількості можливостей, які йому відкрилися. Вони потребували невтомної титанічної праці, яка зробила П. Куліша одним із визначніших у нашій історії діячів, у якого було в житті «більш діла, ніж часу».² Тому даремно він писав:

* молодший науковий співробітник відділу історико-правових та теоретико-методологічних проблем українознавства, здобувач Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії

¹ Вибрані листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані / за ред. Ю. Луцького. – Нью-Йорк – Торонто, 1984.

² Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського – Ф. 1. – № 29125.

*Я не поет і не історик, ні!
Я – піонер з сокирою важкою:
Терен колючий в рідній стороні
Вирубую трудящою рукою.¹*

За тих обставин, коли все українське заборонялося (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський указ 1876 р.), П. Куліш зробив багато, чим стверджував свободу на життя і відповідальність за майбутнє покоління українського народу. Вчений є автором першого історичного роману українською мовою - цієї енциклопедії національного буття, першого українського правопису, що ліг в основу академічного і яким ми користуємося й дотепер.

Перу Пантелеймона Куліша належить і перша українська граматика. «Коли я їх не навчу, то не навчить й лисий дядько»,² – так вважав П. Куліш. Т. Шевченко, прочитавши його «Граматку», записав у «Щоденнику»: «Как прекрасно, умно и благородно составлен этот совершенно новый букварь. Дай Бог, чтобы он привился в нашем бедном народе».³

Усвідомлюючи, що для пропаганди державницько-правових ідей необхідна трибуна, П. Куліш разом із такими ж ентузіастами (Т. Шевченком, В. Білозерським та ін.) засновує «Основу» – перший український журнал, який поширював етнографічні, історичні, літературні знання про Україну і український народ. Негласно редагував більшість творів, оскільки офіційним редактором був призначений В. Білозерський. П. Куліш вів критичний і бібліографічний відділи.

«Основа» друкувалася у власній друкарні П. Куліша – першій українській друкарні в ХІХ ст., де він випустив, зокрема, серію «Сільська бібліотека» – популярні т. зв. «метелики», дешеві книжечки для народного читання. За три роки (1860–1862) було опубліковано 39 видань, серед яких твори Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка, О. Стороженка, Ганни Барвінок, Г. Квітки-Основ'яненка, М. Номиса, П. Кузьменка тощо.

Відчуваючи, що українському народу потрібна публіцистика, П. Куліш працює у цьому напрямку. Особливої уваги заслуговує «Зазивний лист до української інтелігенції», де показано занепад української культури і нищення української самобутності внаслідок великодержавницької політики російського уряду. Це був рішучий заклик до української інтелігенції під гаслом: «Духа не угашайте».⁴

Відчувши необхідність для української літератури праць із літературної критики, П. Куліш працює в царині літературознавчих досліджень. Він перший професійний український літературний критик, автор літературно-критичних оглядів: «Про відношення малоросійської словесності до загальноросійської», «Переднє слово до громади. Погляд на українську словесність», «Характер і завдання української критики», «Простонародність в українській словесності» та

---

¹ Куліш П. Піонер // Куліш Пантелеймон. Літературний портрет. Чорна рада. – К.: Бібліотека українця. – 2000.

² Куліш П. Граматка. – Спб, 1857.

³ Там само.

⁴ Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції // Куліш Пантелеймон. Твори в 2 т. – К.: Наук. думка, 1998. – Т. 1.

інші, в яких відстоював свою думку на право українського народу мати власну мову і літературу. Для цього вважав за можливе в процесі підсилення подвижницької культурницько-просвітницької діяльності йти на розумний компроміс із царатом, шукати легальні форми в справі розвитку українського слова. Зазначене, на його погляд, повинно сприяти об'єднанню навколо української ідеї різні прошарки населення: багатих і бідних, знать і простолюддя.

Плідною була й Кулішева перекладацька діяльність. Він перекладає твори класиків світової літератури, особливо повно В. Шекспіра.

Ігноруючи заборони царату, Пантелеймон Куліш замислює величезної ваги справу – дати українському народові новий текст Біблії тією мовою, якою він творив пісні, думав і промовляв до Бога протягом століть. Беручись до перекладу Біблії, український діяч добре розумів велике значення цієї Книги для справи національного й культурного відродження України.

На той час не було українського словника, і П. Куліш мріяв про його видання. Він встиг зібрати багато фольклорно-історичного й етнографічного матеріалу, який частково використовував ще в «Записках о Южной Руси». До речі, це П. Куліш – винахідник таких широковживаних нами слів, як дивовижний, подих, себелюб, вимовний, спонука, солодощі тощо. Він дуже обережно вносив у мову свої новотвори, «кував слова», як говорили в ті часи.

Своїми напрацюваннями П. Куліш створював підґрунтя для згуртування нації, закликаючи сучасників до дії:

*Отечество ж собі грунтуймо в ріднім слові:
Воно, одно воно від пагуби втече,
Піддержить націю на предківській основі, –
Хитатимуть її політики вотще;
Переживе воно дурне вбиваннє мови,
Народам і вікам всю правду прорече...¹*

В основі державницько-правових ідей П. Куліша була думка, що кожен народ повинен творити історію власною волею й активно провадив право українського народу на самостійний національно-культурний розвиток. За словами Івана Франка, П. Куліш намагався «по змозі своїх сил відповісти потребам своєї суспільності, зобразити її погляди... і йти поряд з її розвоєм національним і суспільним».²

Відомий вчений-українознавець Петро Кононенко зазначає, що: «Державницький напрям з другої половини ХІХ ст. розвиває передусім вітчизняне українознавство».³ У цьому руслі творча спадщина П. Куліша багатогранна, вона сповнена державницько-правовою ідеєю про долю України і українського народу, його самопізнання й самотворення, і саме він належить до визначних дослідників-українознавців цього часу. В його творах уперше в українській суспільно-політичній думці з'явилось поняття «українська ідея». Лейтмотивами його творчості були самобутність українців, їхній особливий шлях

¹ Куліш П. До Марусі Вовківни*** // Куліш Пантелеймон. Твори в 2 т. – К.: Наук. думка, 1998. – Т. 1.

² Франко І. Твори у 50 т. – К., 1980. – Т. 41.

³ Кононенко П.П. Українознавство: підручник для студ. вищих навчальних закладів / Кононенко П.П. – К.: Міленіум, 2006.

розвитку. Він дав оцінку тогочасного стану життя, визначив завдання формування національної самосвідомості як головної підстави самопізнання й самотворення українців засобами історії, розвитку мови, поширення освіти, національної культури, відродження української державності, нації, права.

П. Куліш був одним із перших, хто усвідомив, що формування нації, утвердження її самодостатності неможливе поза розбудовою власної держави й правових основ життєдіяльності народу. Вчений мріяв про свободу творчості у власній державі без цензурного догляду і відповідальність перед суспільством за її культурний, духовний розвиток. Тому наше дослідження є спробою частково усунути існуючу прогалину Кулішевих державницько-правових ідей, які на сьогодні є недостатньо висвітлені, але від цього стають не менш актуальними у розумінні свободи і відповідальності за свої дії вже у сучасному українському суспільстві. На жаль, деякі свободу розуміють як уседозволеність, не відчуваючи відповідальності за всебічний розвиток сучасного покоління.

РЕЛІГІЯ КРІЗЬ ПРИЗМУ РОЗУМІННЯ СВОБОДИ І ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

В.А. Жадько*

ФІЛОСОФСЬКЕ РОЗУМІННЯ РЕЛІГІЇ

Реалізуючи діалог суспільних наук і богослов'я, потрібно виходити з того, що релігійний світогляд сутнісно пов'язаний із філософським. Власне кажучи, вони тотожні як єдність протилежностей. Їх єднає бажання просвітити свідомість людини світлом істини, а відрізняє розуміння засобів досягнення єдиної мети. Релігія використовує слово як засіб умиротворення примхливої і хтивної індивідуальної душевної вдачі засобами покаятної сповіді, а філософія закликає до самопізнання. Яким чином засобами слова можна гармонійно соціалізувати природний егоцентризм людини? Очевидно, тільки оголошенням його загальносвітової субстанціональності. Тут постають проблеми, вирішення яких дало декілька історичних варіантів.

Перший. Спілкування з Богом специфічною мовою, яка не має нічого спільного зі звичайною мовою побутового спілкування. Подібна практика використовувалась вже магами. *Другий.* Визнання за якоюсь однією мовою статусу сакральної, слухаючи яку, людина нібито чує самого Бога. *Третій.* Визнання за кожною мовою статусу божественної. *Четвертий.* Використання мовлення в його мелодійному звучанні аж до повної його заміни звучанням диференційованої мелодії. *П'ятий.* Використання всіх засобів комунікації, які єднують людей між собою і без мовлення. Йдеться про мову спільної для всіх людей культури, яка визначає їхню приналежність до єдиного божества. *Шостий.* Повне мовчання як засіб критики мови за її неспроможність виразити сакральний зміст людського буття, але з повною впевненістю, що вона єднає з Богом. *Сьомий.* Внутрішнє мовлення як діалог із Богом.

Усі зазначені варіанти використання гармонізуючої сили слова притаманні релігійній теорії і практиці. Якщо міфологія є формою перспективного перед-собою-бачення, то релігія є системою уважно зосередженого на собі внутрішнього інтроспективного переживання безпосереднього спілкування з Богом як об'єктом щиросердної віри в нього. Натомість філософія виходить із того, що божественною є мудрість, накопичена людством в його історичному розвитку.

Релігія наповнює свідомість категоріями моралі й намагається ствердити їх як мотиваційні домінанти поведінки людини в суспільстві. Заперечуючи ідолопоклонство, монотеїстична релігія заперечує культ свавільної вдачі, над якою немає іншої обмежуючої сили, крім сили іншої індивідуальної вдачі. Натомість пропонує замінити культ ідола культом ідеалу, вважаючи, що сила людини в скоригованій із загальним суспільним інтересом поведінці, яка має

---

* д.філос.н., професор, завідувач кафедри суспільних дисциплін Запорізького державного медичного університету

бути морально визначеною суспільною вдачею, як спільною об'єднавчою духовною сутністю людства в цілому.

Гармонійна єдність людства стверджується вірою в єдиного Бога як суто духовної всесвітньої субстанції і субстратної основи буття, для чого слід докорінно змінити богопошуковий пізнавально-буттєвий погляд, а саме: знайти істину власного буття на шляху самопізнавального самовідчуття себе самого в загальносвітовій співмірності. Початком такого способу життя і такого пізнавального пошуку має стати не ненависть індивідуальної вдачі, яка не бачить і не сприймає не те, що прояви іншої індивідуальної вдачі, але й себе як істоту з безліччю проявів, оскільки сліпо підпадає під вплив демонічної сили випадково проявлюваної вдачі, а любов до універсальних і безкінечних душевних проявів, – вони є нічим іншим, як виявом тотожних духовних поривань, властивих кожній людині. Ось чому заперечення духу іншої людини є формою фактичного самозаперечення і саме тому істинною формою любові до себе є любов до будь-кого іншого, до себе як іншого в універсальних душевних і духовних проявах. Умовою заміни мотивації поведінки з ненависті на любов є відокремлення від суспільства. Релігійний світогляд не може бути виробленим «на миру», він передбачає автономний душевний спокій, якого «на людях» фактично немає. Тому він роздвоюється на два паралельних напрямки, вибудовуючи світле царство небесне в заспокоєній людській душі та намагаючись певними обрядовими засобами охопити все суспільне життя, убезпечуючи його від неконтрольованих ними дій. Звичайно, це не вдається повною мірою, але без такої регламентації малоімовірно, чи людство взагалі б існувало на цей час.

Неважко помітити, що релігійний монотеїзм безпосередньо стосується появи в людській свідомості потреби в цілісному самовизначенні і підпорядкуванні її вимогам. Тож ні про яке підпорядкування зовнішньому богу-ідолу в теоретичному богослов'ї не може бути й мови. Слід управляти своєю вдачею, забороняти їй діяти всупереч іншій вдачі, – власній і будь-кого, слід примушувати себе до розумно-імперативного способу життя як суспільно-соціального, а не лише суспільно-сумісного. Але потрібно сприйняти імперативно-самозаперечувальний статус моральних заповідей, які тільки в такій формі мають дієвий вплив на життя кожної людини.

Релігійний світогляд продовжує дію закону самопізнавального способу життя людини і, як і міфологія, проектує її внутрішню сутність назовні. Але не у вигляді образів власних розрізнених індивідуальних бажань, а у вигляді внутрішнього гармонійно з'єданого і тому виключно позитивного духовного соціуму. Ось чому вироблений внутрішньою інтроспекцією світ пізнавальної свідомості, спроектований назовні, дає принципово нову якість як самого божества – воно є моральним ідеалом, чистою духовною сутністю розумно-гармонійної впорядкованості індивідуальної душі як суспільства в цілому, так і самої людини – перед нею відкриваються інші виміри буття. Здійснення й реалізація вимог морального ідеалу потребує тієї ж сили любові як пристрасті, що й за умов міфологічної мотивації поведінки, але трансформованої в силу любові до ідеалу, поєднаної з силою віри в його любов до людини і такою ж силою надії на те, що поєднання сили любові й сили віри неминуче призведе до

бажаної й жаданої мети – побудови царства небесного на землі. Але небесного як земного, а не потойбічного. Що можливо за умови зацікавленого й толерантного діалогу богословів і мислителів без претензій перших на володіння абсолютною істиною.

І.В. Васильєва*

ПИТАННЯ ДІАЛОГУ НАУКИ І РЕЛІГІЇ В КОНТЕКСТІ БІОЕТИКИ

Сьогодні важливого значення набуває співробітництво держави і церкви, науки і релігії у вирішенні нагальних суспільних проблем. До них можна віднести і численні біоетичні проблеми, зокрема, штучне переривання вагітності, природне і штучне планування сім'ї, засоби штучного запліднення, евтаназії тощо.

Обґрунтовуючи значення діалогу науки та релігії, філософії та богослов'я у формуванні та розвитку біоетики, проаналізуємо ідейно-концептуальні й організаційно-інституційні засади цього процесу.

Як відомо, біоетика існує більше чотирьох десятиліть. Її заснування як міждисциплінарного, інтегративного напрямку більшість дослідників пов'язують з ім'ям американського лікаря-онколога, біохіміка Ван Ренселлера Поттера, зокрема, з публікацією його монографії "Біоетика – міст у майбутнє" (1969 р.). Проте уявлення про біоетичні підходи, зокрема у ставленні до життя, з'явилися у західній культурі ще у 20-х рр. минулого століття. В 1927 р. термін "біоетика" впровадив німецький лютеранський пастор Фріц Янг у статті "Біоетичний імператив" як поняття про моральні засади використання лабораторних тварин і рослин. У 1923 р. в праці "Культура та етика" видатний гуманіст ХХ століття, в майбутньому лауреат Нобелівської премії, лікар Альберт Швейцер обґрунтував створення нової етики, що ґрунтується на принципі "благовіння перед життям". "Я – життя, яке бажає жити серед життя, яке хоче жити". Саме цей морально-екологічний імператив, який проголошує право на життя всього живого і, водночас, відповідальність людини за все живе, не тільки став фундаментальним ціннісним принципом біоетичних підходів, а й мав важливе значення у формуванні предметного поля цього міждисциплінарного наукового напрямку. Біоетика розглядається як галузь знань, яка "регулює поведінку людей з позицій збереження життя на Землі", її предмет пов'язується з побожним, шанобливим ставленням до життя, з етичною повагою до його збереження у багатоманітності проявів і форм.

Специфіка біомедичного знання полягає передусім у застосуванні міждисциплінарних, інтегративних підходів. В енциклопедії з біоетики (США) вона розглядається як "...сфера досліджень, що використовує методологію різних наук, і предметом якої є систематичний аналіз людської поведінки в галузі наук про життя та здоров'я тією мірою, в якій ця поведінка розглядається у світі моральних цінностей і принципів."

Але, по суті, біоетика виходить за межі міждисциплінарності, оскільки мова йде про інтеграцію наукових (раціональних) і ціннісно-нормативних підходів, які

---

* д.філос.н., завідувач кафедри філософії та соціології Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

містяться не тільки у філософії, етиці, інших соціально-гуманітарних науках, а й в інших формах духовної культури, передусім релігії.

Методом біоетики є аналіз не суто раціональний або філософський, а скоріше критичний, який ґрунтується на розумі, просвітленому вірою. Біблія не суперечить досягненням людської думки в галузі досліджень. Навпаки, Боже слово вносить ясність у гущінь наукових гіпотез і теорій. Віра та наука взаємодоповнюються, за визначенням Іоанна Павла II, це два крила для гармонійного розвитку людини, а за словами А. Енштейна "віра без науки сліпа, а наука без віри крива".

На формування біоетичних підходів значний вплив мала християнська філософія: томізм, з його ідеєю відсутності бар'єрів між релігією та філософією, містикою та наукою; неотомізм, який здійснив антропоцентричний поворот від людини до Бога, в ракурсі екзистенції людини в реальному світі, який вважає особистістю й людину, що не може реалізувати свої розумові здібності. Подібні думки були властиві і представникам релігійного екзистенціалізму (Г. Марсель, К. Ясперс, М. Хайдегер), стверджуючим, що тіло є феноменом "Я" людини, співпринципом і знаком індивідуальних відмінностей. Потребує подальшої філософської рефлексії ідеї православного персоналізму (М.О. Бердяєв, Х. Яннарас, О. Шмеман та ін.), враховуючи інтенсивний розвиток і популярність біоетики в країнах Східної Європи, особливо за останнє десятиріччя.

Сьогодні біоетичні організації об'єднують разом з медиками священників, юристів, психологів, філософів, фахівців з біомедичної етики, представників громадських організацій тощо. Широко відома активна позиція католицької церкви, папи Іоанна Павла II спрямована на налагодження співробітництва між наукою та релігією у розв'язанні біоетичних проблем, обстоюванні позицій християнської етики.

Проблеми біоетики в останнє десятиліття викликають інтерес і стурбованість і у представників православних церков. Так, при Московському патріархаті була створена Церковно-громадська рада з біомедичної етики. При Міністерстві охорони здоров'я України функціонує Громадська рада з питань співробітництва з Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій, яка акцентує увагу на просвітницькій, пояснювальній роботі з молоддю, пропаганді здорового способу життя. Представники Громадської ради обговорили і внесли конструктивні пропозиції до Етичного кодекса лікаря, який був прийнятий на Всеукраїнському з'їзді лікарських організацій.

Позиція Руської Православної Церкви (РПЦ) щодо гострих морально-етичних і біоетичних проблем сучасного суспільства та, зокрема, системи охорони здоров'я, обґрунтована в Основах соціальної концепції, прийнятої архієрейським собором РПЦ 12 вересня 2005 р. та інших програмних документах РПЦ. "Формулюючи своє ставлення до широко обговорюваних у сучасному світі проблем біоетики..., Церква виходить із заснованих на Божественному Об'явленні уявлень про життя як безцінний дар Божий, про невід'ємну свободу і богоподібну гідність людської особистості, покликаної "до пошани вишнього звання Божія во Христі Ісусі (Флп. 3.14), до досягнення досконалості Небесного Отця (Мф. 5.48), до обоження, тобто причастю Божеского ества" (2. Пет. 1.4).

МОВА РЕЛІГІЇ У КОНТЕКСТІ САКРАЛЬНОГО СИМВОЛІЗМУ: ДІАЛОГ ФІЛОСОФІЇ РЕЛІГІЇ І ТЕОЛОГІЇ

Проблема мови релігії є однією з найважливіших не тільки в релігієзнавстві і теології, але й у широкому колі гуманітарних наук.

Релігійний символізм є одним із найважливіших факторів прагматично-функціональних референцій та експліцитної природи релігії. Беззаперечно його роль у конструюванні цілісного змісту, пізнанні онтологічної природи й розкритті семантичної поліфонічності релігійних феноменів. Сакральна символіка займає вагоме місце в релігійних комунікативних процесах як в діахронному, так і в синхронному вимірах, будучи одним із засобів передавання духовно-культурної традиції, способів богопізнання та самоусвідомлення.

І. Богачевська подає таке розуміння мови релігії: «термін «мова релігії» вживається в широкому і вузькому розумінні. У широкому розумінні мова релігії – це знакова система, що включає (крім вербальних) широкий діапазон невербальних (образотворчих, пластичних, музичних і т. п.) засобів передачі символічно закодованої інформації про трансцендентне. Вербалізована мова складає один із компонентів цієї системи. Поняття «мова релігії» у цьому змісті порівнюється з поняттями «мова мистецтва», «мова науки» і знаходиться у сфері уваги семіотики релігії. У вузькому розумінні, мова релігії, сакральна мова – більш вузька, конфесіоналізована внаслідок своєї кодифікації знакова система, що виникає на основі народних мов і виконує в релігійному спілкуванні когнітивну та комунікативну функції» [1, с. 166.].

Сучасна російська дослідниця М. Єресько слушно відзначає актуальність і недостатню розробленість методології дослідження сакральних текстів, у якій «семіотика релігії та герменевтика «священних текстів» мають безсумнівні потенції. Особливу важливість тут мають семантичні критерії вичленування в релігійних текстах предмета власне релігієзнавчого дослідження, а також когнітивні технології аналізу їх мови» [2, с. 9].

М. Єресько у своєму когнітивному підході у порівняльному релігієзнавстві, що ґрунтується на когнітологічній семантиці й порівняльній символології, виходить із того, що «вивчення мови релігії – це вивчення способів буття релігійного смислу, а символізуючий процес і символ як його продукт та діюча особа є способом онтологізації (об'єктивації), збереження й передачі релігійних смислів, значень, цінностей» [2, с. 21].

Передусім слід розрізнити поняття «мова релігії» та «релігійна мова». Перша з них виступає мовою релігійної свідомості, а друга – мовою віруючих або конкретних сакрально-релігійних текстів, які створені у відповідній культурно-конфесійній традиції. М. Єресько виділяє окремі аспекти співвідношення-протиставлення мови релігії й релігійної мови, зокрема: всезагально – окреме; абстрактне – конкретне; сутність релігії – прояв релігії; субстратний рівень релігії – субстанційний рівень релігії; семасфера релігії – релігійна семасфера; форма репрезентаційних процесів – зміст

* к.філол.н., доцент, докторант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

репрезентаційних процесів. Отже, «мова релігії – це властивість релігійної свідомості репрезентувати релігійний смисл. Буття релігійного смислу невіддільне від мови: смисл живе тільки в мові, а способом буття смислу в мові релігії є символізуючий процес і символосфера як його просторово-часові характеристики. Атрибутивна і модусна специфіка мови релігії зумовлена її діалектичною властивістю інтегральності і диференціальності, що дозволяють диференціювати мову сутності релігії (мова релігії як репрезентація смислу буття релігії) і мову проявів релігії (релігійні мови, або мови релігійної культури)» [2, с. 67]. Обґрунтоване розрізнення, яке пропонує М. Єресько, семіотики та симвології у контексті розуміння мови релігії. Отож, «символогія – не наука про символи, а методологічне вчення про символізуючу специфіку свідомості, про механізм смислоутворення, смислорозуміння і смисловідчування, психічного і культурного буття смислу» [2, с. 99]. Відповідно, семіотика аналізує мову як текст, а символогія – як процес. Семіотичний дискурс досліджує «проблеми перекладу змісту свідомості в знакову форму, концентрує увагу на категоріях мови як знакових утвореннях, вивчає структуру значень і закономірності їх утворення. Символогія досліджує символ як буття смислу, символізуючий процес як спосіб мислення і спілкування всередині певної форми культури. Якщо семіотика вивчає значення категорій релігійної мови як мовних побудов, то символогія – онтологічний смисл релігійних категорій як семантичних побудов, мовні категорії як буття смислу та елементи репрезентаційного процесу» [2, с. 104-105].

Окремим напрямом релігієзнавства й теології має постати дослідження особливостей літургійної мови, зокрема її сакральної містерійності, мови, що використовувалися в історії літургії [3, с. 585-600].

У комунікативному просторі мови релігії та релігійної мови важливе місце належить саме сакральній символіці, полісемантичні виміри якої виражаються в людському спілкуванні (як у горизонтальному, так і вертикальному вимірах) і світоглядній самоідентифікації віруючих.

Вважаємо актуальним завданням релігієзнавчого дослідження аналіз символічної складової як у дискурсному вимірі мови релігії, так і в концептуальних конфесійно орієнтованих моделях релігійної мови, у яких домінує теологічна концептуальність.

1. Академічне релігієзнавство. Підручник. За науковою редакцією професора А. Колодного. – К.: Світ Знань, 2000. – 862 с.
2. Ересько М.Н. Язык религии: смысл и символ (опыт онтосемантического анализа): монография / М.Н. Ересько. – Тюмень: Издательство Тюменского государственного университета, 2007. – 436 с.
3. Leksykon liturgii. Opracowanie ks. B. Nadolski TChr. – Poznań: Pallotinum, 2006. – 1762 s.

В.В. Смакота*

РЕЛИГИОЗНЫЕ ЦЕННОСТИ И СОВРЕМЕННОЕ ОБЩЕСТВО

Еще в начале прошлого века – времени стремительного развития науки и техники – многим ученым и обществоведам представлялось, что будущее человечества не может быть связано с какими-либо религиозными

* к.соц.н., младший научный сотрудник Института социологии НАН Украины

верованиями; отсутствие религии как социального института в обществе XXI века казалось вполне предсказуемым. Однако современная социальная действительность опровергает подобные прогнозы, и это касается не только постсоветского пространства, где религиозный ренессанс был отчасти предсказуемым явлением. В европейских странах все чаще предпринимаются попытки переосмысления религиозных постулатов, и даже поиск общих, объединяющих различные конфессии ценностей (например, проект «Парламента религий мира» и всемирного этоса Г. Кюнга, предполагающего соединение базовых ценностей религиозных и культурных традиций мира). Задачами подобных проектов становится не только поиск точек соприкосновения в рамках религиозных доктрин; современная их тематика, кроме осуждения упадка духовности и стремительного развития потребительской культуры, касается и таких глобальных проблем, как социальное неравенство, экологическая безопасность, терроризм, эмиграция и т.д. Достаточно часто залогом формирования общественного мнения относительно новых явлений современной жизни выступает отношение религии к данным явлениям, т.к. сформированная ею универсальная система ценностей, проводящая четкую грань между понятиями добра и зла, способна дать ответ на самые противоречивые вопросы (например, относительно последствий клонирования, мер общественного контроля над личностью, эвтаназии и т.д.). На протяжении всего периода развития человечества религиозные верования, доктрины и идеи, создавая целостную картину мира и места в нем человека, оказывали влияние на его сознание и социальное поведение.

Вопрос об изменяемости религиозного сознания человека, об измеримости последнего социологическими методами, о степени его влияния на социальное поведение является дискуссионным в современной социологической науке, ведь наличие и результат религиозной веры не всегда возможно зафиксировать доступными для социологов методами (хотя подобные попытки применялись социологами многих стран неоднократно). Классическим является пример европейского культурологического исследования, осуществленного Р. Инглехардом (R. Inglehart) и Г.П. Бэйкером (G.P. Baker) в 1990-1993 гг. и в 1995-1998 годах. Тогда из перечня качеств, за которые респонденты, по их признанию, поощряли бы своих детей (независимость, творчество, религиозная вера, послушание), необходимо было выбрать наиболее важные. Авторы доказали, что в протестантской среде частота выбора «автономных» ценностей (таких как независимость и творчество) намного выше, чем в католической; в последней же преобладали религиозная вера и послушание. Это лишний раз доказывает, что ядром культурной традиции данных стран была и остается религия (1, с. 206). В ряде исследований, проведенных на Западе и посвященных проблемам выборов в государственные органы власти, была подтверждена связь между принадлежностью к вере и партией, предпочитаемой при голосовании (причем эта связь не нарушается даже тогда, когда во внимание приняты такие переменные, как социоэкономический статус) (2, с. 334 - 335).

Что касается украинского общества, то здесь религиозные принципы, заложенные православием, обнаруживаются социологами в представлениях

общества о социальной справедливости, в требованиях защиты и покровительства со стороны государства. Даже соглашаясь с необходимостью некоторых рыночных преобразований, общественное мнение не отказывается от требований к социальной политике государства (при очевидности того, что последнее зачастую не способно такую помощь оказывать). Эта особенность характерна не только для украинцев: по данным World Value Survey в 2007 г. 78% россиян полагали, что государство должно нести больше ответственности за обеспечение своих граждан, и лишь 21% респондентов придерживались противоположной позиции, полагая, что ответственность за собственное обеспечение должны нести сами граждане. В западных странах эти показатели фиксируются в обратной пропорции (3, с. 128.).

Одобрив капиталистический путь развития экономики, жители Украины более склонны к выбору «кейнсианской» ее модели: начиная с 2002 г., почти половина принимавших участие в мониторингах Института социологии опрошенных считает необходимым «совмещение государственного и рыночных методов» управления в экономике. Ответственность за то, как складывается их жизнь, берут на себя (в большей или в полной мере) менее четверти опрошенных украинцев, начиная с 1992 г.; вину на внешние обстоятельства перекладывали более половины опрошенных до 2002 г., и немногим менее половины – в 2004–2010 годах. В 2006 г. почти треть респондентов полагали, что обеспечивать человеку достойный уровень жизни должно государство, а тех, кто считает приемлемым индивидуальное обеспечение, насчитывалось вдвое меньшее количество. Три четверти опрошенных годом позже утверждали, что «правительство обязано уменьшить разницу в доходах людей с высокими и низкими доходами». Подавляющее большинство (80,9%) респондентов в 2009 г. считали окружающее их общество несправедливым, а «Отсутствие значительного социального расслоения» важным фактором развития общества называли более половины опрошенных, начиная с 2006 года.

Количество тех, кто «приспособился к нынешней ситуации» составило 18% опрошенных (в 2009 г.); при этом третья часть респондентов пребывает, по их собственному признанию, в постоянном поиске себя и столько же не имеет желаний приспособливаться к нынешним условиям жизни; такому же количеству опрошенных не хватает «умения жить в новых общественных условиях».

При этом доказанным является тот факт, что религиозность украинцев – одна из самых высоких в Европе (4, с. 28). Около трех четвертей опрошенных на протяжении 2002–2010 гг. относят себя к православному вероисповеданию, а средний балл доверия церкви и духовенству в последние годы находится на достаточно высоком уровне (3,5 балла в 2008 и 2009 гг., являясь вторым по уровню доверия после семьи и родственников (4,6 балла)).

Подобные данные, на наш взгляд, служат доказательством востребованности обществом ценностей, сформированных в рамках религиозных систем. Кроме того, сами религиозные объединения принимают активное участие практически во всех сферах жизни общества и государства (культура, политика, образование, армия). Очевидно, что принятие религиозных ценностей установок большинством общества, достаточно ясно

фиксируемое на протяжении двадцатилетнего периода, свидетельствует не столько о его религиозности, сколько о приемлемости основных идей, заложенных в религиозной доктрине – справедливого общественного устройства, цели человеческого существования и способах социального взаимодействия.

1. Fjellvang Tormod. Socialization Values, Cultural-Religious Zones and Modernization Theory // European Sociological Review. – 2011. - Vol. 27. – № 2. – P. 196-211.
2. Религия и общество: Хрестоматия по социологии религии / Сост. В.И. Гараджа, Е.Д. Руткевич. – М.: Аспект Пресс, 1996. – 775 с.
3. Автономов В.С., Белянин А.В. Поведенческие институты рыночной экономики: к постановке проблемы // Общественные науки и современность. – 2011. - № 2. - С. 112-130.
4. Паращевин М. Релігія та релігійність в Україні / За ред. С. Макєєва. – К.: Інститут політики, Інститут соціології НАН України, 2009. – 68 с.

В.В. Семенова*

ВЛАДА. ТЕОЛОГІЧНО-ЮРИДИЧНИЙ АСПЕКТ ЗА КАНОНІЧНИМ ПРАВОМ

Актуальність обраної теми зумовлена домінуванням розмитості категорії "влада" у сучасній науці, що призводить до спотворення в її розумінні.¹ Метою є дослідження категорії влади на основі досвіду та юридичної бази Католицької Церкви.

Об'єктом дослідження виступає дефініція влади. Предметом дослідження є категоріальний апарат канонічного права, використаний у визначенні дефініції влади в значенні *potestas* і *auktoritas*.

Виходячи з джерел дослідження нашої теми – Катехизму Католицької Церкви (ККЦ) та Кодексу канонічного права² (ККП), нами сформульовано дефініції, які наведено нижче.

Влада – форма відносин між сувереном і підвладним, покликана показати існуючий порядок відносини між Творцем і творінням.

Влада-*potestas* (за ККП – ординарна) – влада, яка здійснюється повсякденно і може бути делегована за посадою або за рішенням суверена.

Влада-*auktoritas* – прояв влади-*potestas* у разі настання граничного випадку.

Слід зазначити, що влада найбільш повно проявляється як влада-*auktoritas*. Носієм її є суверен. Тільки він і ніхто інший в умовах граничного випадку (непередбаченої до цього часу ситуації, казусу) приймає рішення. Детальніше категорію суверенітету розглянув Карл Шмітт.³

До настання граничного випадку маємо справу з *ординарною владою* (*влада-potestas*), яка проявляється через посаду в розумінні служіння – *munus*,

* студентка Інституту релігійних наук св. Томи Аквінського у Києві

¹ Джорджо Агамбен. Ното sacer. Чрезвычайное положение. - М.: Издательство «Европа», 2011. - С. 115.

² Катехизис Католической Церкви. – М.: "Рудомино", 1996. – 760 с.; Кодекс канонического права – М.: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2007. – 624 с.

³ Шмитт К. Политическая теология. Сборник / Пер. с нем. Заключит. статья и составление А. Филиппова. – М.: "КАНОН-пресс-Ц", 2000. – 336 с.

та відповідну їй компетенцію. Ординарна влада може делегуватися двома способами: призначенням посаду¹ або за рішенням суверена.

Джерела юридичної концепції влади канонічного права Католицької церкви лежать у класичному римському праві і виходять із поняття *patria potestas* – батьківська влада. Згідно з римським правовим розумінням, батьківська влада – *patria potestas* розповсюджується на дітей та на всіх низхідних (онуків та ін.), які входять до складу агнатської сім'ї (*familia, domus*) римського громадянина. Батьківська влада розповсюджується на особу та власність підвладних. Влада над особою крайній свій вираз знаходить у праві отця над життям і смертю (*jus vitae ac necis*) підвладних.²

Унаслідок захоплення Римом територій Ізраїлю тип сімейного патріархального ладу, зокрема і *patria potestas*, були сприйняті юдейською спільнотою.³ А вже в роки появи християнства на цих територіях окремі особливості сімейного ладу римської імперії пом'якшилися.

Концепцію батьківської влади можемо знайти в Катехизисі Католицької Церкви. Батьківству Бога притаманна абсолютна влада, яку він має до всього та всіх, що ним створене. На означення влади, притаманної Богу – божественної влади, вживаються поняття *potestas* та *auctoritatas divinae* (пар. 668, 1381 та 1441).

Пояснюючи вживання "Отця" стосовно Бога, параграф 239 ККЦ говорить: "називаючи Бога – "Отцем", мова віри підкреслює головню два аспекти: що Бог – першоначало всього і трансцендентний авторитет [*auctoritatem*] і що Він одночасно - доброта і любляче піклування про всіх Своїх дітей".

Носієм влади є Бог-Отець – Творець всього суцього. Його людям являє Син у Святому Дусі. Син правомочний делегувати владу Отця своїм учням – апостолам, аби сотворені Богом-Отцем люди, наслідували відносини Сина-Отця у Святому Дусі.

Якщо трактувати поняття *auctoritas* як прояв *potestas*, суверена в надзвичайній ситуації, тоді тільки Богу-Отцю належить прийняти рішення в умовах граничного випадку.

Син, Ісус Христос встановив Церкву і від Отця у Святому Дусі делегував батьківську владу Петру, створюючи посаду (*munus*) з відповідною компетенцією. "І кажу Я тобі, що ти скеля, і на скелі оцій побудую Я Церкву Свою."⁴ Петрові відповідає як *auctoritas*, так і *potestas*. Також Христос делегує владу й колегії апостолів.⁵ Це відображає Кодекс канонічного права в Частині II в I розділі під назвою: *De suprema Ecclesiae auctoritate* – Верховна влада Церкви, а також в інших розділах, які описують ієрархічну структуру Церкви. В канонах розділу I *De suprema Ecclesiae auctoritate* закріплено, що верховна влада належить Папі Римському за *munus* 'ом. Він репрезентує владу Бога-Отця (*patria potestas*) для своїх дітей – вірних Церкви: "Єпископ Римської Церкви [...]"

---

¹ Каноническое право. Древняя Церковь и Западная традиция. – М., 2006. - С. 191.

² Подопригора А.А. Основы римского гражданского права: Учеб. пособие для студентов юрид. вузов и факультетов. – 2-е изд. перераб. – К.: Вентури, 1994. – С. 99-100.

³ Латинско-русский и русско-латинский словарь крылатых слов и выражений. — М., 1982.

⁴ Див. Єв. від Матвія 16:18

⁵ Див Єв. від Йоана 20, 21-23

в силу своєї посади користується в Церкві верховною, повною, безпосередньою й універсальною ординарною владою, яку завжди може вільно здійснювати.¹

Отже, канонічне право Католицької Церкви у формулюванні дефініції влади використовує категорії класичного римського права, зокрема *patria potestas*.

Канонічне право Католицької Церкви розрізняє *potestas* – ординарну владу і суверенітет (*auctoritas*) владу суверена як повноту прояву влади-*potestas*.

Potestas та *auctoritas* притаманні Папі Римському й колегії єпископів, а у граничних випадках, повнота влади – суверенітет закріплені винятково за Єпископом Риму на засаді *patria potestas*.

Розглянуті аспекти влади стають вирішальними при регулюванні церковно-державних відносин.² Окремі аспекти *potestas* та *auctoritas* розглянуті О.Ю. Браславцем у статті «Правова природа конкордатів та конкордатних угод як специфічної форми публічно-правового договору».

П.М. Лісовський*

АНТРОПОМОРФІЗАЦІЯ МІФУ В ФЕНОМЕНОЛОГІЇ МУДРОСТІ

У контексті феноменології мудрості необхідно зазначити, що міфу притаманна антропоморфізація як невиокремленість людиною себе з природи, ототожнення себе з природою, що є діалектично одним органічним цілим. Міф як чуттєво пережита дійсність актуалізує зовнішній світ власними мотивами суб'єкта. Міфічне світовідчуття завжди містить у собі елемент чарівного і фантастичного, що уособлює вищу силу, яка добудовує історію природи і людства. Міфічне узагальнення не є логічним, оскільки здійснюється засобом не абстрактним поняття, а чуттєвих одухотворінь. Загалом же «уявлення про те, нібито розповідати міфи – значить викликати благословення богів, відоме багатьом народам. Тут маємо справу з відтворенням архетипу-принципу (на зразок платонівського ейдосу) на людському рівні та його своєрідною трансляцією» [1, 124].

Адже міф того чи іншого – це констатація його значних функціонально-інструментальних ресурсів, визнання наявності значної кількості прихованих у ньому характерних властивостей, що здатні істотно потенціювати в навколишній світ, з яким міфологізований об'єкт взаємодіє. Як зазначав Олексій Лосєв, «треба бути безнадійно короткозорим у науці чи навіть сліпим, щоб не помітити: міф за своєю конкретністю є найвищою максимально інтенсивною і надзвичайно напруженою реальністю. Це – не вигадка, а найяскравіша і найбільш достеменно дійсність. Він – абсолютно необхідна категорія думки і життя, яка безмежно далека від будь-якої випадковості та сваволі. Зауважимо: для науки XVII–XIX століть її власні категорії не настільки реальні, як для міфічної свідомості реальні її власні категорії» [2, 24]. Іншими словами, міф – це

¹ Кодекс канонического права – М.: Институт философии, теологии и истории св. Фомы, 2007. – С. 156.

² Браславец О.Ю. Правова природа конкордатів та конкордатних угод як специфічної форми публічно-правового договору / Юридична наука – 2012. – № 2. – С. 44-51.

* к.філос.н., доцент Інституту інтелектуальної власності

спосіб цілісного уявлення про життєвий світ і реалії історичної відповідальності, оскільки все суще є певним рівнем міфічної абстрагованості як приховано, так і наочно конкретно явленим буттям. Саме міфом свідомо чи безсвідомо керується філософська думка.

Для міфу не існують межі між природним і надприродним, об'єктивним і суб'єктивним, оскільки світ міфу гармонійний, чітко впорядкований і непідвладний логіці практичного досвіду. Такий міф побудований на інтуїтивно-образному рівні цілісної картини світобудови. Функція міфу полягає не лише в раціональному розгортанні ритуалів, звичаїв і феноменів, а й у їх обґрунтуванні ірраціональним засобом надіндивідуальних вірувань, що сукупно нарощують соціальний капітал. Для цього міф своєю метою робить життя людини цілковито зрозумілим, геніально простим, не залишаючи місця в феноменології мудрості для нових запитань, проблем, гіпотез тощо. За цих умов людина може знати раціональне пояснення певної життєвої ситуації і водночас дотримуватися суто міфологічного пояснення, яке суперечить поясненню раціональному, що перестає діяти.

У цьому сенсі стає зрозуміло, чому міф має суб'єктивний (власний) критерій істини, який істотно відрізняється від наукового. При цьому доцільно розглядати критерій життєвої правди, а не наукової істини. «Цей фактор має передовсім аксіологічне значення: він виражає цінність, а не реальне буття. В міфіві та символіві має бути вгадана певна істотна цінність» [3, 58]. Адже наукова істина калейдоскопічно пронизана намистом міфології, що є похідною самого міфу. В наш час можна виокремити три основних філософських підходи до концептуалізації істини. Перший підхід розвинувся в межах логічного позитивізму, а другий – в межах прагматичної філософії як загальнозначуще примусове вірування, оскільки істинність визначається успішністю, корисністю для досягнення мети. Третій підхід до концептуалізації істини започаткований феноменологією Едмунда Гуссерля як онтологічне розуміння, що протистоїть традиційному гносеологічному підходу.

Як свідчить історія, доолімпійський етап розвитку міфу припав на епоху, коли людина почувала себе беззахисною перед силами природи, а навколишній світ нагадував хаос, в якому діяли некеровані, непідвладні людині стихії. Саме в цей період з'явилися кровожерний пес Цербер, лернейська гідра та химера з трьома головами. Головною діючою силою природи вважалася земля як субстанція (першоначало усього суцього).

У часи патріархату виокремився новий вид міфологічного персонажу – славетний давньогрецький герой. Переможець, чудовисько і засновник держави. Характерною особливістю міфу в цьому періоді є змалювання перемоги сонячного бога Аполлона над змієм Тифоном. Ще один герой вбиває дракона, засновуючи на місці перемоги місто-державу Фіви. Персей перемагає чудовисько Медузу Горгону, один погляд якої перетворював людей на каміння. Беллерофонт рятує людей від тиранії Химери, а Мелеагр – від каледонського вепра. Нарешті настає кульмінація: Геракл, син Зевса, здійснює свої дванадцять подвигів і остаточно дарує людям цей світ [4, 254].

Таким чином, міфи підживлювали віру в добрих і злих духів. Уявлення про них були значною мірою аморфними – духи не наділялися антропоморфними

рисами. Усім духам люди приносили жертви, віддячуючи добрих і підлещуючись до злих, оскільки настала епоха знатних богів, що суттєво для реалій історичної відповідальності.

1. Колесник О.С. Поет та відтворення архетипу у міфопоетичному світовідношенні // Актуальні філософські та культурологічні проблеми сучасності. – К., 2000. – С. 124.
2. Лосев А.Ф. Диалектика мифа / Лосев А.Ф. Філософія. Мифологія. Культура. – М.: Мысль, 1991. – 194 с.
3. Вышеславцев Б.П. Этика преображенного эроса / Б.П. Вышеславцев. – М.: Наука, 1994. – 368 с.
4. Самчук З.Ф. Світоглядні основи соціально-філософського ідеології: проблема критеріїв та пріоритетів вибору: [моногр.]: у 2 т. – Д.: АРТ-ПРЕС, 2009. – Т. 1. – 920 с.

С.І. Присухін*

КАТЕГОРІЯ «ЩАСТЯ» В КОНТЕКСТІ НОВОЕВАНГЕЛЬСЬКИХ ЗАПОВІДЕЙ БЛАЖЕНСТВА

Категорія «щастя» у філософській антропології (та етиці) використовується для позначення такого стану людського буття, в якому особа отримує щонайбільше задоволення від реалізації своїх матеріальних або духовних потреб. Філософська рефлексія людського «щастя» розпочинається з узагальнення моральної практики [4, с. 729]. Відомо, що в античній культурі щастя тлумачили суперечливо, спочатку як стан, тотожний насолоді (епікуреїзм), згодом як внутрішню незалежність людини від зовнішніх обставин, яка визначається мірою реалізації духовних потреб (апатія, атараксія тощо), але домінуюче тлумачення зводилось до того, що щастя є наслідком духовного (морального) самовдосконалення людини. Загалом, античний світ запропонував розуміння щастя як мети людського існування, як позитивне досягнення (сума реалізованих добродійностей) окремо взятої особи.

Теолого-богословська традиція Середньовіччя продовжила тлумачити щастя як отримання людиною повного задоволення від життя через його ототожнення зі станом блаженства, хоча за змістовними характеристиками ці поняття (щастя і блаженство) відрізняються одне від одного. Розкриття змісту категорії «щастя» відбувалося за допомогою таких субординованих понять, як «спокій», «радість», «благословення», «праведність», «спасіння» тощо. Вважалося, що вони тією чи іншою мірою відбивають зміст поняття «щаслива людина» на відміну від протилежного стану — «нешчаслива людина» [3, с. 71]. Теологія наголошувала на необхідності подолання суперечностей життєвого шляху, щоб не просто «мати» щастя, а «бути» щасливим (в результаті своїх дій і вчинків). Загалом теологи-богослови використовували поняття «щастя» для позначення такого стану людського життя, який є бажаним і цінним сам по собі, а не є засобом для чого-небудь іншого [1, ст. 1191].

Безперечно, що ідеалом щастя в Новому Завіті став образ Ісуса Христа, який уособлював у собі поняття «блаженності», тобто стан людини, яка виконує волевиявлення Бога. Християнський ідеал блаженства не мав нічого спільного з мінливими умовами повсякденного життя, він налаштовував особу на повне

* к.філос.н. доцент кафедри філософії Київського національного університету імені Вадима Гетьмана

заперечення всього того, що не дозволяло їй бути разом з Богом. Вважалось, що ті, хто виконують волю Бога, отримують стан блаженства ще за життя і гарантовано — після смерті: «нема такого, хто, кинувши свій дім, або братів, або сестер, або матір, чи батька, або дітей, або поля, — ради мене та ради Євангелії, — не дістав би сторицею тепер, у цьому часі, посеред голосіння, — домов, братів, сестер, матерів, дітей і піль, — і в майбутньому віці життя вічне» (Мк. 10, 29-30).¹ З огляду на це щастя є дарунком Бога, а не тільки результатом дій і вчинків людини, воно, як і блаженство неможливо без Бога, без любові до інших людей і до життя загалом. Щастя є предметом земного буття, хоча і не до кінця завершеним. Щонайбільше щастя можливе тільки в межах Царства Небесного. Згідно з поглядами представників пізньої схоластики, справжнім щастям для людини є блаженство як наслідок повної єдності людини і Бога [1, ст. 1192].

Християнське поняття «блаженство» еволюціонувало від поліфонічного біблійного змісту до сучасного неотомістського контексту. У найбільш широкому й універсальному значенні поняття «блаженство» дозволяє його подальше визначення як умовного еквіваленту категорії «щастя» (від небесного до земного змісту і навпаки). Як відомо, заповіді блаженства є центральним пунктом Новоєвангельських проповідей. Виголошення цих заповідей Ісусом Христом у Нагірній проповіді стало концентрованим ученням про шляхи досягнення морально-етичної досконалості і гарантію найвищої нагороди за дотримання головних ідеалів його вчення.

Катехиза Католицької Церкви акцентує на таких заповідях блаженства (Євангелія від Матея): «Блаженні вбогі духом, бо їхнє Царство Небесне. Блаженні тихі, бо вони успадкують землю. Блаженні засмучені, бо будуть утішені. Блаженні голодні та спрагли справедливости, бо вони наситяться. Блаженні милосердні, бо вони знають милосердя. Блаженні чисті серцем, бо вони побачать Бога. Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться. Блаженні переслідувані за правду, бо їхнє Царство Небесне. Блаженні ви, коли вас будуть зневажати, гонити та вигворювати всяке лихо на вас, обмовляючи мене ради. Радійте й веселіться, бо нагорода ваша велика на небі» (Мт. 5,3-12).

Заповіді блаженства констатують милосердну любов Ісуса Христа до людей, водночас змальовують покликання вірних, залучених до слави Його страстей і Воскресіння; вони висвітлюють діяння і вчинки, притаманні християнському життю; вони є парадоксальними обітницями, які підтримують надію у стражданнях, вони сповіщають про майбутні винагороди, які отримають вірні, їх початок вже існує (приклад Діви Марії та всіх святих). Заповіді Блаженства відповідають природному прагненню людей до щастя.

Обіцяне Богом блаженство ставить віруючих перед необхідністю вирішального морального вибору. Воно закликає очистити своє серце від злих схильностей і шукати любов Бога понад усе. «Воно вчить людей, що справжнє щастя — це не багатство чи добробут, не людська слава чи влада, ні жодна

¹ Тут і далі цитується за: Святе Письмо Старого та Нового Завіту повний переклад, здійснений за оригінальними єврейськими, арамейськими та грецькими текстами. — Видавництво Отців Василіян, «Місіонер», 2007.

людська справа, якою корисною вона б не була, — чи то наука, чи техніка, чи мистецтво, — ні жодне творіння, лише Бог один, що є джерелом усякого добра і любові» [2, ст. 614]. Отже, Новоєвангельські заповіді блаженства поряд з Декалогом (Десять Заповідей), Нагірною проповіддю та апостольською катехизою описують шляхи, які ведуть до істинного щастя — Царства Небесного. Віруючі, а разом з ними люди доброї волі крок за кроком, своїми щоденними вчинками йдуть до нього, підтримувані благодаттю Святого Духа.

1. Католическая энциклопедия. Т. IV. Р—Я. — М.: Научная книга, издательство Францисканцев, 2011. — 1910 ст.
2. Католическая энциклопедия. Т. I. А—З. — М.: Изд-во Францисканцев, 2002. — 1906 ст.
3. Словарь библейского богословия. — К.: Кайрос, 2003. — 1288 ст.
4. Філософський енциклопедичний словник. — К.: Абрис, 2002. — 742 с.

М.А.Шуляк*

НЕОЯЗИЧНИЦТВО В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ І ПЕРСПЕКТИВА РОЗВИТКУ

Відомо, що особливістю сучасного світу є трансформація всіх сфер суспільного життя, насамперед сфери духовної культури. З метою подолання системної кризи кінця XX — початку XXI ст. людство все більше і більше уваги почало приділяти релігійним цінностям. Причинами інтересу сучасної людини до релігії є прагнення до переосмислення основ соціального буття та подолання кризи «особистого Я».

Відомо, що перманентна криза духовної культури сучасної цивілізації, а також криза світових релігій (християнства, ісламу, буддизму) стали передумовою появи неокультів і новітніх молодіжних містичних організацій, характерною особливістю яких є те, що їхні послідовники в системі нових релігійних цінностей критично переосмислюють віровчення монотейстичних релігій, послуговуючись принципом плюралізму та сучасною містикой. Прикладом таких неокультів стає виникнення і розвиток неоязичництва в Україні.

Для аналізу сутнісних рис неоязичництва в Україні, передумов його функціонування і розвитку необхідно дослідити цей релігійний феномен у контексті його виникнення, існування в межах сучасної України і перспектив у майбутньому. Відомо, що язичництво було першою формою релігійних вірувань однієї з найдавніших землеробських цивілізацій — трипільської культури (бл. IV-II тис. до н. е.). Язичництво давніх слов'ян містило в собі ранні релігійні вірування (міфологічний світогляд) племен і народів найдавнішої доби, яких зазвичай вважають предками слов'ян як в етнічному, так і в культурно-історичному плані.

Праслов'янські ранні релігійні вірування були проявами міфологічної культури, язичницькими за формою і ґрунтувалися насамперед на тотемістичному обожнюванні сил природи. У праслов'янському язичництві можна виокремити всі інші феномени ранніх релігійних вірувань, які були

---

* студентка Національної академії управління

властиві міфологічній культурі, що була притаманна іншим народам: фетишизм, анімізм, тотемізм, магія, рільничі культи, культ померлих предків.

В IX-X ст. в Київській Русі виникла потреба побудови міцної централізованої держави з відповідною релігійною ідеологією. Саме тому Володимир прийняв рішення про запровадження християнства (988 р.). Загалом християнство не мало жодних ідейних і культових зв'язків з язичництвом. Історики доводять, що утвердження християнства на Русі було історичним і логічним, але використання насильницьких методів його поширення стало причиною багатоголового конфлікту між християнством і язичництвом аж до сьогоденного дня [3, с. 145].

Духовна криза сучасного світу започаткувала феномен відтворення давніх релігійних вірувань слов'ян у межах сучасних релігійних течій. Одним з таких неоекультів стало «неоязичництво» в Україні з притаманними йому політеїзмом і пантеїзмом. Відомо, що неоязичництво — феномен на тільки слов'янський, але і загальносвітовий. В усьому світі неоязичництво загалом має близько мільярда послідовників, які мешкають в Індії, Китаї, Японії, країнах Америки, Південно-Східної Азії та Африки, і нікого вже не дивує той факт, що нині на противагу глобальному універсалізму виникають неоекulti на кшталт «Рідної Віри».

Конфесії Рідної Віри існують у сусідніх з Україною країнах — Росії, Польщі, Болгарії, Словаччині, Сербії та ін. Слов'янські народи, близькі за походженням, мовою та типом культури, об'єднують зусилля в боротьбі за свої релігійні права. Щороку відбуваються з'їзди язичників-рідновірів і розробляються низка документів, спрямованих на порозуміння з урядами своїх держав та конфесіями світових релігій [2, с. 103-259]. У 1998 р. створено Світовий Конгрес Етнічної релігії, з'їзди якого відбуваються щороку в усіх країнах, де відроджується язичницька віра.

За словами Г. Лозко (головної Волхвині Зореслави, а також знаного етнолог-релігієзнавця), українські рідновіри прагнуть зберегти стародавні вірування, культуру, родові звичаї і високий дух предків, незважаючи на тисячолітні переслідування з боку держави і світових релігій. Г. Лозко наголошує на необхідності переходу до природного та етнічного світогляду. Аргументуючи необхідність розвитку Рідної Віри, дослідниця пропонує свою класифікацію релігій, наводить відповідні критерії [2, с. 21-47].

В Україні поряд з традиційно існуючими світовими релігіями (насамперед християнством і ісламом) знаходить своє місце Рідна Віра, мета якої — зберегти або відродити первинну «природну» духовність і самобутність українців за умов нівелюючого впливу тотальної модернізації. Відродження Рідної Віри супроводжується інформаційною війною, етноконфесійним конфліктом з домінуючими в державі Україна релігіями.

Системна криза постсоціалістичних країн детермінує розвиток етнокультурних процесів, на які впливають засоби пропаганди, що почасти маніпулюють інформацією, або її замовчують, підмінюють поняття про мету і зміст альтернативних релігійних рухів (неоекультів) [1, с. 453-476]. Такі факти піддають сумніву ефективність правової культури в Україні, яка покликана відстоювати принципи свободи совісті, задекларовані Конституцією України (ст. 35): «Кожен має право на свободу сповідувати релігію або не сповідувати

ніякої...» та відповідно Законом України «Про свободу совісті та релігійні організації» та ін. [4, с. 208-225].

1. Антологія християнства: хрестоматія з релігієзнавства та культурології / За заг. ред. Г. Лозко. — К.: КМПУ ім. Б.Д. Грінченка, 2009. — 503 с.
2. Лозко Г.С. Пробуджена Енея. Європейський етнорелігійний ренесанс. — Х.: Див, 2006. — 464 с.
3. Присухін С.І. Релігієзнавство: навч. посібник. — К.: КНЕУ, 2005. — 192 с.
4. Присухін С.І. Релігієзнавство: хрестоматія: навч.-метод. посіб. / С.І. Присухін. — К.: КНЕУ, 2010. — 231 с.

Н.С. Циганова*

МІСТИЧНА ОРГАНІЗАЦІЯ «АГНІ-ЙОГА»: ТРАДИЦІЇ І СУЧАСНІСТЬ

Упродовж багатьох тисячоліть розвивається така надзвичайно складна форма духовної культури, як релігія. Саме вона надала можливість людям зрозуміти і оцінити своє місце в навколишньому світі (осягнути сенс життя). Розвиток духовності є невід'ємною частиною становлення людини як особи, а також складовою становлення демократичної, соціальної та суверенної держави — України.

Сучасне соціальне життя характеризується появою новітніх релігійних течій, містичних організацій, які релігієзнавці визначають як неокульти. Сьогодні існує безліч схем їх класифікацій. Насамперед хотілося б приділити увагу новітнім релігійним течіям орієнталістського спрямування. До них належить діяльність релігійних організацій, в основі яких лежать вчення буддизму, індуїзму, джайнізму тощо. Головною особливістю віровчення є те, що вони на перше місце висувають модель індивідуального розвитку людини, вчення про нірвану, сансару, карму тощо. До орієнталістського напрямку можна віднести таку неорелігію, що виникла на початку ХХ ст., як Агні Йога, що перекладається як «Жива етика» або «Вчення життя». Відомо, що її засновниками були М.К. Реріх (1874-1947) та О.І. Реріх (1879-1955).

Музою для написання їхніх перших робіт («Жива етика», 1924-1925 рр.) стало враження після подорожування до Індії та Тибету, а також бесід з великими вчителями Сходу (Махатмами). Адепти Агні Йоги вважають, що духовне життя Олени Іванівни і Миколи Костянтиновича визначалося не лише духовним спілкуванням, але і безпосередніми зустрічами з Учителями — як на астральному, так і на фізичному рівнях буття. Діалоги з Махатхами надали їм можливість зробити узагальнюючий висновок, що подолання негативних явищ у соціальному житті ґрунтується на знищенні страху, брехні, непорозуміння, неосвіченості. Головною передумовою цього повинна стати Любов, Велика Любов до усього суцього, до Бога, до людей, до природи, до самого себе. Адже Бог є у всьому, що нас оточує, але найголовнішим його втіленням на землі є людина, якій притаманна духовність, що невід'ємна від радості, щастя, творчої праці [2, с. 133—134].

Згодом з'явилися й інші праці сім'ї Реріхів: «Агні Йога» (1924), «Безсмертя» (1930), «Ієрархія» (1931), «Братство» (1937), «Світ вічний» (1935), «Аум» (1936). В цих та інших працях система Агні Йоги була конкретизована

---

* студентка Національної академії управління

положеннями про те, що першопричиною всіх подій в світі є вогонь, Бог — Всесвіт, матерія — місце перебування духу. Рерихи обґрунтували, що закони життя є однаковими для всіх, а Земля є лише одним із світів, де проходить життя людини. Космогенез і антропогенез Агні Йоги містить «Таємну доктрину» Олени Блаватської (1831-1891).

Космологічне вчення Рерихів включає в себе знання про численність світів, в яких також існує життя на різних етапах розвитку свідомості. До таких світів належать: Світ Густий (фізичний), Світ Тонкий (астральний) і Світ Вогненний (ментально-духовний) [1, с. 18]. Людська свідомість рухається від фізичного світу до духовного, але це не є кінцем розвитку. Дух людини прагне до Бога, тому Рерихи визнають учення про реінкарнацію душі.

Найважливішою ідеєю Агні Йоги є вчення про думку, адже вона править світом і є його основою. Це підтверджується вченнями Будди, Лао Цзи, Конфуція та інших великих мудреців минулого. Думка є найтоншою енергією — Аум, яка поєднує людину і космічну субстанцію в її прагненні до об'єднання з вищим духовним Абсолютом — Богом.

Микола та Олена Рерихи розробили власне вчення про сім чакрів людського тіла та систему пізнання людиною самої себе. Адже етика і практика Агні Йоги ґрунтується на єдності прагнення до загальнолюдської моралі, яка досягається тільки чистим серцем, любов'ю, творчою працею, самовдосконаленням, безсловесною молитвою, прагненням до найвищого світла і добра [3].

Сьогодні вчення Агні Йоги («Живої Етики») відіграє особливу роль у світовій духовній культурі. Унікальна не лише широта проблематики цього вчення, але і його походження, літературна форма, нарешті, його світоглядне значення і громадська значимість. Агні Йога з кожним роком залучає до себе все більше творчо мислячих людей всього світу. Рерихівські товариства (громади «Живої Етики») функціонують по всьому світу, і це зайвий раз свідчить про величезну актуальність духовно-філософської спадщини Учителів Сходу.

Отже, системна криза сучасної цивілізації загалом, криза релігійної свідомості (особливості соціально-психологічної свідомості сучасної людини), консерватизм монотеїстичних релігій, прагнення до нових способів пізнання оточуючого світу, потреба в подоланні свого проблемного «Я» з метою отримання психологічно комфортного «Ми», пошук найбільш оптимального шляху до Бога вже в реальному житті і способів спілкування з ним — стали реальним підґрунтям виникнення і розвитку нетрадиційних релігій у всьому світі, в тому числі і в Україні.

Релігійне вчення Агні Йоги позитивно впливає на розвиток духовної культури людства. На сім'ю Рерихів була покладена планетарна за своїм значенням місія привнесення нового духовно-філософського вчення і створення організації, величезної за розмахом духовно-просвітницьких завдань і суспільно-культурної діяльності з метою сприяння духовній еволюції людини як Космічної особи.

1. Лобач В.В. Агни Йога / Всемирная энциклопедия: Философия / Главн. науч. ред. и сост. А.А. Грицанов. — М.: АСТ, Мн.: Харвест, современный литератор, 2001. — С. 17-18.

2. Присухін С.І. Релігієзнавство: навч. посібник. — К.: КНЕУ, 2005. — 192 с.

3. Рерих Е.И. Сокровенное Знание: Теория и практика Агни-Йоги / Сост. М. Мусина, Н. Ковалева. — М.: РИПОЛ классик, 2005. — 800 с.

І.В. Богдановський*

НЕТРАДИЦІЙНА РЕЛІГІЙНІСТЬ В УКРАЇНІ І ПРИНЦИП СВОБОДИ СОВІСТІ

Випадки екстремізму, які час від часу трапляються на релігійному ґрунті, дають підстави вимагати посилення контролю з боку держави за релігійною сферою життєдіяльності суспільства. Проте українське законодавство, що регулює діяльність релігійних організацій (в тім числі й нетрадиційних) є досить ліберальним, а представники вітчизняних державних установ і правоохоронці украї рідко застосовують жорсткі санкції щодо adeptів нетрадиційних культів. Представники української влади враховують негативний історичний досвід застосування жорстких релігійних заборон й усвідомлюють ту обставину, що репресивні заходи швидше заженуть adeptів неокультів у підпілля, що, з одного боку, лише ускладнить суспільний контроль за їх діяльністю, а з іншого, - посилить екстремістські настрої серед них. Слід підкреслити, що всі проблеми, які виникають у державно-релігійних відносинах, слід вирішувати лише шляхом правового регулювання на основі толерантності, де головну роль мають відігравати конституційно затверджений принцип свободи совісті і релігійних переконань. Саме тому в Статті 35 Конституції України закріплено положення й норми, які утверджують свободу совісті і наділені вищою юридичною силою. На відміну від більшості пострадянських країн, в Україні значно послідовніше на практиці забезпечується здійснення релігійних свобод. Зокрема, значно менше перешкод чиниться діяльності неорелігійних громад з боку державних органів, що, на наше переконання, в цілому позитивно впливає на релігійно-політичну атмосферу в нашій країні. Зважаючи на це, до нашої держави не мають претензій навіть закордонні спостерігачі, з боку яких за останні роки практично не поступає скарг на спроби насильницького навернення в ту чи іншу віру.

Наявність вітчизняних традицій віротерпимості і послідовна реалізація принципу свободи совісті з боку представників державних установ сприяли тому, що головне місце навіть у критичних щодо діяльності нетрадиційних релігійних громад виступах духовних лідерів і релігієзнавців в нашій країні займає не стільки практична боротьба з діяльністю adeptів «тоталітарних сект», скільки моральний осуд негативних соціокультурних і правових аспектів зарубіжного місіонерства. Стосовно цього представники традиційних християнських конфесій (православні, католики, протестанти тощо) демонструють майже повну однотайність. Розповсюдження нових релігійних рухів на території незалежної України традиціоналісти розглядають винятково як негативне явище, що являє собою духовну загрозу не тільки для їх власної віри, але й нібито для свободи та добробуту суспільства.

З початку ХХІ ст. провідну роль в антикультурному русі в Україні почали відігравати осередки Центру допомоги жертвам деструктивних сект «Діалог». Представники цього Центру проводять прес-конференції за фактами порушення

---

* к.філос.н., докторант Київського національного університету імені Тараса Шевченка

адептами сект законодавчих положень і прав особи, чим сприяють формуванню негативної громадської думки з приводу функціонування різних соціально значимих культистських проєктів. Крім того, вони також проводять активну роботу, спрямовану проти спроб впровадження нетрадиційних духовно-релігійних учень у школи й освітні установи тощо. Варто зазначити, що діяльність цієї організації викликає занепокоєння у представників багатьох релігійних організацій, які писали скарги на цю структуру в міжнародні правозахисні організації. Навіть представники Держдепартаменту США неодноразово висловлювали стурбованість діяльністю активістів цього Центру, зазначаючи, наприклад, що міжнародні правозахисні організації вважають цю організацію передовим загоном УПЦ (МП), яка намагається культивувати у громадян вороже ставлення до неправославних християн.

З травня 2006 р. і по теперішній час діє заснований адептами УПЦ (МП) антисектантський сайт: «укрсекта» [<http://ukrsekta.info>]. На наше переконання, цей Інтернет-портал та інші [див., наприклад, <http://apologet.in.ua>; <http://iriney.ru> та ін.] є лише засобами здійснення ідеологічної боротьби представниками УПЦ (МП) зі своїми конфесійними конкурентами. Варто зазначити, що нищівній критиці тут піддається діяльність не лише різних неорелігій, але й діяльність УПЦ (КП), греко та римо-католиків і багатьох протестантських деномінацій. Значна частина цієї «інформації» має перебільшено критичний характер. Так, неорелігійні громади називаються «тоталітарними сектами», що нагадує методи радянської пропаганди щодо маркування своїх ідеологічних противників різноманітними негативними мітками і ярликами: «троцькіст», «куркуль», «ворог народу» тощо. Українські автори таких публікацій орієнтуються на матеріали відомих російських антикультистів: О.Л. Дворкіна, Ф.В. Кондратьєва, Є.Н. Волкова та ін. Проте, широко розпропагована загроза з боку «деструктивних культів» багато в чому є надуманою або принаймні перебільшеною. Більшу небезпеку для українського суспільства становить не діяльність неорелігійних громад, а майже безконтрольне розповсюдження неперевіреної, неточної або й відверто сфальсифікованої інформації про неї.

Визнання в Україні юридичного статусу тієї чи іншої релігійної громади та їх реєстрація передбачає обов'язкове дотримання процедури релігієзнавчої експертизи, в ході якої дається правова оцінка віроповчальної доктрини та культової практики відповідної релігії, а також статутів, програм та їхніх лідерів. Вітчизняні державні органи й установи намагаються уникати категоричних заборонних підходів до діяльності релігійних організацій. На наше переконання, слід сприяти соціальній адаптації адептів неорелігійних груп і подоланню їхньої соціокультурної ізоляції. Звісно, потрібно із співчуттям ставитися до стурбованості батьків, чії діти вирішили пов'язати своє життя з тією або іншою неокультвою групою. Проте це не означає, що треба в усьому прислухатися до порад вітчизняних і закордонних антикультистів або піддаватися впливу їхньої нав'язливої пропаганди.

ПОБОЖНІСТЬ – ОСНОВА МОРАЛЬНОСТІ

Останні 20 років наше суспільство переживає у всіх сферах перехідний період. В економіці – це перехід до ринкових відносин на приватних засадах, у політиці – до демократизації на основі багатопартійної системи, в ідеології – до плюралізму думок, ідей, релігій, конфесій, течій, напрямків. Ситуація така, що ми бачимо кінцеву мету в економічній і політичній сферах, що ж до ідеологічної, то тут наше суспільство ще остаточно не визначилося.

У попередній радянський період розвитку нашої країни панівною ідеологією був марксистсько-ленінський світогляд, який передбачав атеїстичне й антирелігійне виховання молоді. За цих умов виростали цілі покоління безбожних людей, позбавлених реальних зв'язків із духовним світом. У суспільстві процвітали такі явища, як злочинство ("несуни"), хабарництво, кумівство, протекціонізм, бандитизм, пияцтво, проституція, наркоманія тощо. В теперішніх умовах ці явища не тільки не зникли, але "розквітли" ще в більших масштабах, заповнили всі сфери й щаблі суспільно-політичного життя. Висновок напрашується один – люди, попри свободу совісті, залишилися в більшості безбожними. Основним регулятором моральної поведінки таких людей є тільки власне сумління, голос якого можна легко заглушити доводами розуму, принципами доцільності, вигідності чи просто алкоголем або наркотиками тощо.

Внутрішній моральний світ побожною людини багатший, оскільки, крім відповідальності перед власною совістю, іншими людьми та суспільством, вона найперше відчуває відповідальність перед Богом. На її тверде переконання від Творця всього сущого не може сховатися найдрібніше бажання, думка чи порух сердечний, не кажучи вже про скоєний вчинок. Це спонукає побожну людину до постійного вправлення в моральності, прагненні і бажанні жити по-справжньому моральним життям. Таке ставлення, звичайно, не забезпечує її від аморальних вчинків, але скільки б разів така людина не падала, однаково буде повертатися до Бога, на шлях праведності. Адже протягом усього життя вона намагається вірою і добрими ділами підтримувати з Ним зв'язок, який відновлює стан внутрішньої рівноваги, вселяє в її серце мир і любов. Таку особливість побожних людей використовували радянські табірні начальники. На матеріально-відповідальні посади вони часто ставили священників, знаючи, що вони не будуть красти.

Характеризуючи побожність як фундамент моральності, можна відзначити різні її рівні чи ступені наближення до Бога. Є побожність формальна, поверхова. Людина, яка все своє життя не молилася, не вірила в Бога, стає релігійною заради моди, кар'єри тощо. Побожність такої людини не міняє кардинально її внутрішній світ і ставлення до моралі. Протилежною до такої є побожність фанатична, коли, скажімо, конфесійна належність стає вирішальним фактором чи регулятором моральної поведінки. Така людина може ламати хрести іншої конфесії, відбирати в іншославних храми, церковне майно, зневажати чужі релігійні переконання тощо.

* майстер виробничого навчання Стрийського вищого художнього професійного училища

Доречно згадати тут про класифікацію побожності людей, наведену Ісусом Христом у притчі про сіяча (Мф. 13, 3–8, 18–23; Мк. 4, 3–8, 14–20; Лк. 8, 5–15). У притчі Він ділить людей на чотири категорії. Одні, слухаючи слово Боже, не розуміють і не приймають Його. Тому диявол легко краде це Слово з їхніх сердець. Інші з радістю сприймають Слово але, не маючи кореня, є непостійними, і, коли починаються гоніння, – зрікаються своєї віри. Треті, прийнявши Слово, глушать його тимчасовими матеріальними турботами та спокусами багатства. І, нарешті, четверта категорія людей, прийнявши Слово, залишаються вірними йому все своє життя, приносячи гідний і багатий плід своїми добрими та моральними справами. Як бачимо, тільки приблизно ¼ від усіх людей може вважатися насправді побожними віруючими та, відповідно, посправжньому моральними та духовними людьми.

З іншої сторони, притча про сіяча, на нашу думку, дозволяє встановити діалектичний зв'язок між побожністю та праведністю. Всіх людей, наведених у ній (крім першої категорії) можна назвати по-своєму побожними. Та тільки останніх, які зберігають свою побожність і лишаються вірними Богові за будь-яких обставин (як біблійний Авраам), приносячи при цьому реальні плоди від слухання Слова Божого, можна назвати також і праведними людьми. Отже, праведність з тієї точки зору – це побожність, що виявляється в реальних справах за будь-яких обставин. Якщо побожність – це тільки шлях в напрямку праведності, то праведність – це кінцева мета і підсумок цього шляху.

Треба додати, що, крім відповідальності, християнство прищеплює своїм вірним любов до Бога Отця, який заради нашого спасіння віддав Свого Сина у жертву викупу та примирення. Тому справжній християнин у кожній людині бачить свого брата, за якого Ісус Христос пролив кров, щоб спасти від вічної смерті. А основними чеснотами християнства залишаються віра, надія, любов, милосердя, миролюбність, смиренність, відповідальність тощо.

З вищенаведеного можна зробити висновок, що головними ліками від аморальності й бездуховності є виховання побожності на засадах християнської релігії в усіх членах нашого суспільства. Особливо це стосується української молоді. Доки така програма не стане загальнодержавною, про суттєве та реальне зміцнення моральності не може бути й мови. Принаймні число справді побожних людей повинно складати не менше 50 % від усього населення України. Тільки за таких умов вони, на нашу думку, зможуть суттєвим чином впливати на суспільну ідеологію та свідомість, а, отже, і на моральність, які між собою тісно пов'язані.

1. Библия: Книги Священного Писання Ветхого і Нового Завета. – М.: Изд. Моск. Патриархии, 1968. – 1372 с.

П.А. Осос*

СВОБОДА У ВИБОРІ ШЛЯХУ ДО СМЕРТІ ЧИ СВОБОДА ЖИТИ?

Найглибша криза сучасного життя полягає в тому, що люди не знають, для чого вони живуть... Яка ж може бути роль людини, що загубилася в цьому безмежжі? Світ прекрасно обійшовся б без того чи іншого, без мене, наприклад.

* студент Національної академії управління

Але ж я – ніхто, і моя поява на цій Землі – це не моя воля і не моя заслуга... Людина зайнята тим, що живе, не пустила сама свого серця в рух і нездатна його зупинити. Вона проводить на Землі кілька десятків років для того, аби зникнути. Чому?

І можливо саме тут народжується і визріває питання: в чому полягає свобода людини, в свободі шляху до смерті чи в свободі життя?

Останнім часом в цьому ракурсі постійно випливає на поверхню і дискусія щодо евтаназії (навмисне прискорення смерті чи умертвіння невиліковного хворого з метою припинення його страждань). Нерідко її просто провокують публічні процеси – вітчизняні або закордонні та питання допустимості й надалі залишається дискусійним.

У більшості випадків прохання про те, щоб навмисне спричинити смерть походить від пацієнта, що доживає останні дні, або від близьких, що піклуються про нього. Для них – це життя вже не має суттєвого значення, і складається враження, що вони вважають найдорожчим останнім дарунком – саме це раптове переривання його перебігу.

Це відбувається тоді, коли у вільному волевикладенні припинити життя протиставлені, як ліки заходи, що дають тимчасове полегшення. Але як відбувається насправді? Чи завжди такий глобальний підхід до потреб хворих у кінці їх, життя виключає прохання про евтаназію? Чи є воно гідною відповіддю на всі складні питання людини, що стоїть перед обличчям смерті?

Можливо, ці страждання послані для очищення душі, для перегляду прожитого життя й усвідомлення помилок та покаяння. То чи маємо ми право позбавляти людину останнього шансу на спасіння... І чи сама людина вправі позбавляти себе того, чого сама собі не дала?

Дехто бачить суттєву різницю між активною і пасивною евтаназією і ця різниця полягає в тому, що за їхньою уявою в моральному аспекті вбити когонебудь гірше, ніж дати когонебудь померти. Але чи дійсно це так? Чи може бути саме вбивство актом гіршим, ніж просто не запобігати вмиранню?

Не нам, людям, судити про життя і його важливість взагалі. І така ж точка зору переважає в тих випадках, коли незначна різниця між вбивством і невтручанням у процес вмирання не включає моральної різниці. Якщо лікар залишає пацієнта помирати з гуманної точки зору, він перебуває на тій же моральній позиції, коли вводить пацієнту летальну ін'єкцію з гуманним наміром. Невже ми можемо дійти до того, що узаконимо евтаназію, як узаконили інший вид злочину й убивства – медичний аборт.

Ніякі причини не можуть бути виправданням припинення життя: ні медичні міркування, ні збереження особистої честі й репутації когонебудь, ні соціальні міркування про те, що не слід обтяжувати суспільство, ні страждання. На мою думку, однозначно: народження – природне явище, смерть – також, а от евтаназія чи якесь інше вбивство – злочин і перед людьми і, тим більше, перед Богом.

То ж не допускаймо цього злочину навіть у своїх думках, не впадаймо у відчай і не дозволяймо цього іншим. Не вважаймо себе безсилими в критичні моменти життя, коли стоїмо перед очима смутку чи розчарувань і думаємо, що не можемо нічим зарадити. Немає таких моментів, де б чиста любов і щире

співчуття були безсилі, не почуті тими, до кого ти їх спрямовуєш, і залишені без відповіді.

Думати з острахом про смерть не потрібно, але треба жити, не виключаючи її. Усе життя на протигагу смерті стає торжеством, значимим, істинно радісним. Страх смерті зворотно пропорційний, змістовному життю.

То ж коли ми приймаємо Волю Бога – чи життя це буде, а чи смерть, чи, можливо, для чогось послані й передсмертні муки, ми повинні сприйняти це і як свою власну волю, тоді кожную хвилину спокій нарастає до безмежних розмірів у нашому житті устремління, в нашому житті поривань, в нашому житті посвяти... Нам потрібен порив до Вищої Сили, щоб був порив до Вищої Сили – потрібна Милість Бога, а щоб була Милість Бога, ми повинні відчувати, що належимо Богу і лише Богу, завжди!..

І коли виникає питання: "Що буде після смерті?", можна відповісти: «Так!», якщо ти дійсно не мовою, а серцем говориш: "Нехай буде Воля Твоя, як на землі, так і на Небі!", тобто як у тимчасовому цьому земному житті, так і у вічному, то тоді немає чого задумуватись над тим, що буде після смерті.

Віддаймося у Волю Вищої Сили, благословляючи Господа. Ми знаємо, що Він – є Любов, так чого ж нам боятися?..

Христос, помираючи сказав: "Отче! В руки Твої віддаю Дух Мій!"

Якщо хтось говорить ці слова не лише мовою, а всім серцем своїм, то такий людині нічого більше не потрібно в її передсмертній годині.

Якщо дух наш повертається до Отця Небесного, то для нього нічого, крім найкращого бути не може. Ми можемо лякатися лише всього того, що постає між нами і Богом...

І якщо наближається смерть – то на це є Воля Господня. Прийняттям Волі Бога, як нашої власної, особливо власної, ми можемо знайти довгожданий спокій. Лише тоді наше життя набере відповідної суті і може стати плідним.

Г.О. Сандул*

ТЕОЛОГІЯ ВИЗВОЛЕННЯ: НОВЕ ПРОЧИТАННЯ В ЕПОХУ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

Остання глобальна фінансово-економічна криза, що розпочалася 2008 р. гостро поставила питання про реформування всієї світової економічної системи, зміни системи суспільних відносин і соціальних інституцій в цілому, адже, як було доведено кризовими явищами 2008-2011 рр., дана система неспроможна й надалі функціонувати та забезпечувати інтереси населення Світу. Зокрема, в період світової кризи загострилися суперечності, що спричинюють бідність і неспроможність гідного існування більшості населення земної кулі. Над подоланням проблем економічної та соціальної несправедливості, бідності та зубожіння населення працюють спеціалісти різних галузей суспільних наук. У зв'язку з цим заслуговує на увагу надзвичайно цікавий синтез християнської теології та критичного економічного аналізу наявної суспільної реальності – теології визволення.

---

* юрист

Теологія визволення (ісп. *Teología de la liberación*, англ. *Liberation theology*) постала в середовищі Католицької Церкви в 60–70-х роках ХХ ст. в Латинській Америці. Сам термін вперше з'явився у 1971 р. в праці перуанського священника Густаво Гутьєрреса під назвою „Теологія визволення”.

Передумовами виникнення теології визволення були передусім економічні чинники – бідність населення Латинської Америки, жорстка експлуатація його великим бізнесом та, як наслідок, кричуща соціальна несправедливість.

Через перелічені чинники деякі представники католицького духовенства, такі як Густаво Гутьєррес, Йон Собріно, Леонардо Бофф та інші звернулися до реальних економічних проблем сучасного їм суспільства й заявили, що християнське спасіння принципово неможливе без звільнення людини від економічної, соціальної, політичної неволі. Бідність проголошувалася суспільним гріхом, з яким церква та населення має боротися в першу чергу.

Отже, дана течія в Католицькій Церкві за своєю суттю спрямована на створення умов для гідного існування людини в її земному житті, на підкреслення та вирішення існуючих економічних проблем. Крім того, в тому факті, що церква бере на себе роль однієї з сил, спрямованих на подолання реальних соціальних проблем, проявляється її соціальна відповідальність перед віруючими.

Дана течія була розкритикована офіційним Ватиканом – як попереднім Папою Іоанном Павлом ІІ, так і нинішнім – Бенедиктом ХVІ. Головною причиною для критики став той факт, що теологія визволення фактично синтезує християнську теологію з марксизмом. Дійсно, теологія визволення, як і марксизм, наголошує на звільненні особи від експлуатації, на подоланні соціальної нерівності, участі бідного прошарку населення у класовій боротьбі. Але прихильники теології звільнення аргументують свою позицію тим, що визнають Ісуса Христа, окрім усього іншого, ще й як визволителя пригнобленого населення. Отже, теологія звільнення розглядає постать Ісуса не тільки як Спасителя, але і як соціального революціонера.

З цього приводу найяскравішою є контroversійна цитата одного з найвідоміших сучасних прихильників теології визволення – президента Венесуели Уго Чавеса: „Христос – бунтар. Христос – революціонер. Христос - соціаліст”.

Отже, теологія визволення акцентує увагу на участі церкви в процесі досягнення економічної та соціальної свободи людини. Втім інтерес до теології визволення дещо згас в 90-х роках ХХ ст. Однак цілком ймовірно, що після останньої світової кризи інтерес до цієї неоднозначної течії в рамках Католицької церкви може проявитися знову. Адже на сьогоднішній момент якнайгостріше відчувається потреба вирішення комплексних соціальних проблем, що стоять перед людством.

Тому видається цілком реальним „нове прочитання” теології визволення в ХХІ столітті, тому що церква як соціально відповідальний інститут не може стояти осторонь суспільних негараздів нинішньої епохи. Крім того, прагнучи подолати економічну несправедливість, церква може проявити свою антропоцентричну спрямованість та довести, що саме людина та вирішення її проблем є основним її призначенням і покликанням у сучасному світі.

Крім того, цілком реальним є запозичення латиноамериканських уроків теології визволення церквами інших конфесій. Зокрема, деякі протестантські церкви застосовують ідеї теології звільнення. Але цього не можна сказати про православні церкви.

В Україні актуальним було б звернення сучасних православних церков „до людей”, до їх насущних проблем і негараздів, оскільки соціальна ситуація в сучасній Україні подібна до ситуації, що призвела до виникнення теології визволення у Латинській Америці. Окрім іншого, піклування про незахищені верстви населення з боку православних церков в Україні могло б позитивно позначитися на їхньому іміджі, зіпсованому міжконфесійними суперечностями, та стати цементуючою ідеєю для об'єднання церков. Адже що може бути кращим чинником об'єднання соціальних інститутів, якими є різні православні церкви, як не орієнтація на вирішення актуальних проблем?

Отже, уроки, сформульовані латиноамериканським католицьким духовенством у 60–70-х роках минулого століття, можуть прислужитися сучасній церкві (як католицькій, так і іншим) для демонстрації того, що церква є відповідальним соціальним інститутом, спрямованим не тільки на допомогу в досягненні людиною звільнення трансцендентального, але й на забезпечення гідного існування особи в сучасному світі через подолання актуальних проблем сьогодення.

1. Gustavo Gutierrez, *A Theology of Liberation*, published by Orbis Books. Maryknoll, New York, 1973.
2. Gutierrez, Gustavo. *The Truth Shall Make You Free: Confrontations*. Maryknoll, N.Y.: Orbis, 1990.
3. Boff, Clodovis and Leonardo, *Introducing Liberation Theology*, Burns & Oates, Tunbridge Wells 1987.
4. Miguel A. Della Torne, *Handbook on U.S. Theologies of Liberation* (Chalice Press, 2004).
5. Smith, Christian, *The Emergence of Liberation Theology: Radical Religion and the Social Movement Theory*, University of Chicago Press, 1991.
6. Joseph Cardinal Ratzinger (pope Benedict XVI), "Liberation Theology: Preliminary Notes", in *The Ratzinger Report*, Ignatius Press, 1985; reprinted in: J.F. Thornton and S.B. Varenne, eds., *The Essential Pope Benedict XVI*, Harper Collins, 2007.
7. Венесуэла: Уго Чавес назвал Христа «революционером» // <http://www.polit.ru/news/2005/12/25/4aves/>

О.О. Балагура*

МОРАЛЬ І КУЛЬТУРА В ПИТАННЯХ ПРО БЕЗПЕКУ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Людині у XXI ст. важко навіть уявити, для чого ще, якщо не для отримання прибутку (а краще – надприбутку), є сенс займатися господарською або фінансовою діяльністю. Безпосередньо з цим „макроідеалом” споживацької філософії і пов'язана криза сучасної цивілізації.

Необхідно розуміти, що науково-технічний прогрес, спрямований на підвищення матеріального благополуччя, при падінні моральних цінностей, веде до появи цілого комплексу нових небезпек для довкілля, самої людини і суспільства в цілому.

---

* к.філос.н., доцент кафедри гуманітарної освіти та соціології Київського економічного інституту менеджменту

Вивчення причин аварій і катастроф, пов'язаних із небезпечними діями людини або з її бездіяльністю, спричинили появу терміна „людський чинник“, під яким розуміється „небезпека, зумовлена помилкою людини“.

Це поняття слід розглядати не лише як причини і наслідки фізичного взаємозв'язку людини й техніки. Як відомо, людський індивід – це інтегральна єдність фізіологічної, психологічної та соціальної складових, які призводять до виникнення нової його якості – особистості, особливим компонентом якої є її мораль, що, за словами сучасного філософа Френсіса Фукуями, є „соціальним капіталом, який визначає рівень життєдіяльності суспільства“.

На думку багатьох вчених Японії, США, Росії, подальший розвиток цивілізації і забезпечення безпеки існування буде залежати не стільки від рівня технічних досягнень, скільки від культури суспільної свідомості, складовою частиною якої є мораль. За висловом академіка РАН І.Т. Фролова, рівень корелятивної взаємодії в людській діяльності повинен мати „...високе зіткнення пізнання, моральності сучасної науки і техніки з людиною. Нова техніка вимагає нового мислення й нового рівня розвитку людини, громадянської мужності і цивільної відповідальності“.

То яку ж роль відіграють мораль і культура в питаннях безпеки життєдіяльності? Американський вчений Лі Девіс, автор довідника „Рукотворні катастрофи“, проаналізував і розставив у порядку першочерговості причини, які найчастіше призводять до виникнення різних аварій: безглуздість, недбалість і користь. Саме від них, які у сукупності називаються „людським чинником“, у більшості випадках залежить безпека людей.

Як показує практика, одним технічним шляхом проблема безпеки не вирішується. Більш того, з удосконаленням техніки, підвищенням її надійності та безпечності девальвація моральних цінностей стає вагомішою, а чим складнішою стає ергатична система („людина – машина“), тим більше безпека цієї системи залежить від культури людини. Саме вона (при проектуванні, виробництві, обслуговуванні, експлуатації) є найбільш ненадійною ланкою цієї системи.

При швидкому переході до ринкової економіки значна частина нашого суспільства, отримавши свободу в економічній діяльності, прагне до отримання матеріальної вигоди, незважаючи на методи і засоби, зовсім не замислюючись про наслідки своїх дій. Носіїв таких прагнень можна виявити у всіх соціальних групах і в усіх сферах діяльності.

Людський чинник проявляється у ставленні як до матеріальної культури (наприклад, розробка й експлуатація обладнання), так і до духовної культури (усвідомлення поведінки працівників у питаннях особистої безпеки, безпеки оточуючих та культури безпечного виробництва). Таким чином, спостерігається взаємозв'язок причин виробничих аварій: відсутність культури індивідуальної поведінки, культури міжособистих відносин, технологічної культури, культури виробництва і культури безпеки.

Отже, збудована система відносин базується тільки на пріоритеті особистих інтересів та ігноруванні суспільних, зневазі принципів єдності прав та обов'язків, відмові від морально-етичних норм. Однак необхідно розуміти, що сучасний етап соціально-економічного розвитку повинен супроводжуватися дотриманням

норм етики й моралі тих гуманістичних цінностей, що притаманні Людині - „істоти розумної“. Падіння цих цінностей неминуче завдає непоправної шкоди людству, призводить до численних катастроф, створює загрозу здоров'ю і життю людини. Виправити таке становище можна, лише змінивши культуру суспільної свідомості.

Л.Б. Маевская*

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ДУХОВНОГО ЦЕНТРА МУСУЛЬМАН КРЫМА ПО ПРОТИВОДЕЙСТВИЮ РАСПРОСТРАНЕНИЮ РАДИКАЛЬНО- ЭКСТРЕМИСТСКИХ ИДЕОЛОГИЙ В КРЫМУ И СОХРАНЕНИЮ ТРАДИЦИОННЫХ ЦЕННОСТЕЙ МУСУЛЬМАН КРЫМА

Духовный центр мусульман Крыма (ДЦМК) - Крымский муфтият официально был образован 15 декабря 2010 года и не является политическим движением. Он объединяет мусульманские общины Крыма с целью распространения правильной информации об Исламе,¹ и с момента своего появления начал активную деятельность по противодействию распространению таких идеологий политических радикально-экстремистских организаций, как ваххабизм, так называемые «Аль-Джамаат аль-исламия», «Хизб ут-Тахрир» и др. Параллельно уделяется особое внимание сохранению и возрождению традиционных ценностей мусульман Крыма.

В распространении экстремистской идеологии, маскирующейся под религию Ислам, есть большая опасность не только для крымских татар, но и для всех мусульман Крыма и Украины, всего многонационального украинского народа и государства.² К сожалению, на момент образования ДЦМК в Крыму пустили корни представители различных экстремистских идеологий. Во многом это было связано с бездеятельностью и даже потаканием со стороны существующего с 1991 г. Духовного управления мусульман Крыма (ДУМК), которое не только не противостояло, но и способствовало процессу распространения радикальных идеологий в Крыму. Например, политизированный ДУМК еще в 90-ых годах прошлого столетия наладил тесный контакт с общественной организацией «Арраид» («Альраид»), которая занимается распространением в Украине идеологии партии с названием «Аль-Джамаат аль-Исламия».³ ДУМК совместно с «Альраид» и международной организацией «WAMY», (руководителем которой в свое время являлся один из родственников бен Ладена Абдуллагъ⁴), организовывала проведение летних

---

* К.и.н.

¹ Перспективный план развития Духовного центра мусульман Крыма // <http://dcmk.org/perspektivniy-plan-razvitiya-duhovnogo-tsentra-musulman-krima>

² Перспективный план развития Духовного центра мусульман Крыма // <http://dcmk.org/perspektivniy-plan-razvitiya-duhovnogo-tsentra-musulman-krima>

³ http://www.qirimmuftiyat.org.ua/index.php?option=com_weblinks&view=category&id=13&Itemid=68&lang=ru

⁴ 1991Wf213589. Американская тайна за семью печатями – www.podrobnosti.com.ua/power/2001/12/02/20:30/808/html

лагерей для детей, где пропагандировала идеи партии. Все это способствовало активному проникновению экстремизма в Крым

Подобная ситуация привела к тому, что на полуострове возник Духовный центр мусульман Крыма, который стал противодействовать подобным процессам. Официальная регистрация ДЦМК вызвала недовольство стороны ДУМК и ряд беспочвенных обвинений в сторону ДЦМК. Однако за полтора года своей деятельности новый духовный центр сумел зарекомендовать себя с хорошей стороны и выйти на такой уровень деятельности, который ДУМК был в не состоянии наладить за все годы своего существования. Увидев результаты и направленность деятельности, многие мусульмане Крыма присоединились к ДЦМК.

Как было упомянуто выше, одно из основных направлений деятельности ДЦМК – это противодействие распространению идеологий радикально-экстремистских организаций. С этой целью представителями ДЦМК проводятся тематические проповеди, на сайте организации <http://dcmk.org/razdel-sekti/blog> открыт раздел секты, в котором подробно рассказывается о пагубности идеологии экстремистов. Также при содействии ДЦМК в Крыму регулярно выходит газета «Мирас», материалы которой опубликованы на русском и крымско-татарском языках. Цели газеты определяются следующим образом: «Мирас». Ежемесячная культурно-просветительская газета. Название газеты, означающее в переводе на русский язык «наследие», выбрано нами не случайно. Сегодня перед крымским сообществом стоит вопрос не только о сохранении культуры и нравственности, но в большей степени о реанимации мощного духовного наследия мусульман, оказавшегося фактически на грани исчезновения. Тяжело просто наблюдать за тем, как продолжается открытое уничтожение и расхищение нашего культурного прошлого, еще тяжелее видеть равнодушное отношение к этому самого народа. Именно по этой причине наше издание ставит перед собой цель изучать и сохранять культуру и религию наших прадедов, передавая эти знания нашим потомкам».¹ Кроме этого, цель газеты определяется так: «Также мы хотим помочь мусульманам Крыма разобраться в вопросах религии, опираясь на традиции и убеждения, которым следовали наши праотцы. В наши дни, когда на право духовного наставничества претендуют многочисленные группы, партии, а зачастую и отдельные индивидуумы, усиливаются тенденции подмены религиозных воззрений наших предков радикальными учениями. До нас все чаще доносится открытый протест против традиций, присущих мусульманам Крыма на протяжении веков. Упорно навязываемая мысль о том, что вера наших предков якобы не имеет ничего общего с Исламом, не может не тревожить и не волновать».²

Муфтий Крыма Ридван Велиев принимает активное участие в противодействии экстремизму, участвует в конференциях и семинарах, выступает на телевидении. 15 октября 2011 г. он принял участие в

---

¹ <http://miras.com.ua/ezhemesyachnaya-kulturno-prosvetitel'skaya-gazeta-miras.html>

² <http://miras.com.ua/ezhemesyachnaya-kulturno-prosvetitel'skaya-gazeta-miras.html>

міжнародному семінарі на тему «Опыт борьбы с преступлениями на почве ненависти в Европе и в Крыму».¹

Кроме этого ДЦМК уделяет особое внимание деятельности в месяце рамадан и проведению маулидов. Например, ифтары состоялись в Симферополе,² Евпатории,³ Алуште,⁴ Вилино,⁵ Бахчисарае⁶ и других городах и селах Крыма и Херсонской области.⁷ Что касается маулидов, то мероприятия, приуроченные к событию рождения пророка Мухаммада, мир Ему, прошли в Евпатории,⁸ Бахчисарае⁹, Симферополе¹⁰ и др.

ДЦМК проводит специальные мероприятия для детей, например, в Алуште прошел детский фестиваль, приуроченный к маулиду.¹¹ Кроме этого, для юных читателей выпускается газета «Мерхаба». Также ДЦМК выпустило ряд книг на крымскотатарском языке: «Суаль ве Джевап», «Мевлюд-и-Шериф», «Ду`а Мерасими».

В адрес ДЦМК приходят поздравления с праздниками от официальных лиц и дипломатических представительств.¹²

На сегодняшний день Духовный центр мусульман Крыма объединяет мусульманские общины на всей территории АР Крым. Нас связывает чувство общей ответственности за будущее нашей Родины и наших детей. Поэтому мы предлагаем ясную программу для ведения просветительской деятельности и разъяснительной работы среди мусульман с целью помочь верующим отличить Ислам от заблуждений экстремистов, извращающих нашу религию.

ДЦМК заявляет: «Мы выступаем за бережное отношение к религиозно-культурному наследию, которое передавалось нашими предками из поколения в поколение.

Мы за восстановление религиозных традиций мусульман Крыма.

Мы решительно против расизма и дискриминации.

Мы открыты для диалога и в любое время готовы к сотрудничеству со всеми, кто хочет добра и укрепления общества. Мы за развитие отношений с другими культурами для расширения наших возможностей в деле распространения добра.

Мы призываем все государственные структуры и органы местного

---

¹ <http://dcmk.org/novosti/seminar-na-temu-opit-borbi-s-prestupleniyami-na-pochve-nenavisti-v-evrope-i-v-krimu>

² <http://dcmk.org/novosti/torzhestvennyy-iftar-v-g-simferopol>

³ <http://dcmk.org/novosti/iftar-v-g-evpatoriya>

⁴ <http://dcmk.org/novosti/torzhestvennyy-iftar-v-g-alushta>

⁵ <http://dcmk.org/novosti/torzhestvennyy-iftar-v-s-vilino>

⁶ <http://dcmk.org/novosti/torzhestvennyy-iftar-v-g-bachchisaray>

⁷ <http://dcmk.org/novosti/iftar-v-g-melitopol>

⁸ <http://dcmk.org/novosti/maulid-v-evpatorii>

⁹ <http://dcmk.org/novosti/maulid-2012-g-bachchisaray>

¹⁰ <http://dcmk.org/novosti/duhovniy-tsentr-msulman-krima-provel-torzhestvennoe-meropriyatie-posvyaschennoe-rozhdeniiu-proroka-muchammada-mir-emu>

¹¹ <http://dcmk.org/novosti/duhovniy-tsentr-musulman-krima-provel-v-g-alushta-detskiy-festival-priurochenny-k-sobitiyu-rozhdeniya-proroka-muchammada-maulid>

¹² Поздравление с Маулидом 2011 первого заместителя Министра культуры Украины <http://dcmk.org/ofitsialnie-dokumenty/pozdravlenie-s-maulidom-2011-pervogo-zamesttelya-ministra-kulturi-ukraini>

самоуправління видеть в мусульманах Крима надёжных партнёров в деле консолидации и защиты общества от крайностей и экстремизма.

Мы за содружество мусульманских религиозных общин в Крыму во благо народа.

Мы за мир и процветание крымского и украинского общества.

Мы призываем всех мусульман Крима к солидарности».¹

П.В. Павлюх*

ВСЕУКРАЇНЬСКА РАДА ЦЕРКОВ І РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Для кожного суспільства дуже актуальною є тема міжконфесійного діалогу, адже він забезпечує громадянський мир, довіру між людьми різних вірувань. На якому рівні знаходиться міжконфесійний діалог в Україні? Форм такого діалогу дуже багато. Однією із дієвих форм такого діалогу є Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій.

Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій утворена у грудні 1996 р. як представницький міжконфесійний консультативно-дорадчий орган. Метою цієї Ради є об'єднання зусиль церков і релігійних організацій з духовного відродження України, координації міжцерковного діалогу як в Україні, так і за її межами, участі в розробці проєктів нормативних актів з питань державно-конфесійних відносин, здійснення комплексних заходів добродійного характеру.

В установчих зборах Ради закріплено, що вона функціонує на засадах рівності і рівноправ'я, поваги до внутрішніх настанов і традицій усіх діючих в рамках Конституції України релігійних організацій і є незалежною від органів державної влади України, політичних партій, інших громадських формувань та їх керівних органів не втручається у внутрішні справи релігійних і громадських організацій; у своїй діяльності керується Конституцією України, Законом України "Про свободу совісті та релігійні організації", іншими актами законодавства, своїм Положенням та міжнародними договорами України у тій частині, що стосується релігійних організацій.

Основні завдання Ради такі: обговорення актуальних питань релігійного життя та підготовка взаємоузгоджених пропозицій з удосконалення чинного законодавства щодо свободи совісті та релігійних організацій; об'єднання зусиль релігійних організацій у добродійній діяльності; сприяння міжконфесійному взаємопорозумінню та згоді. Для забезпечення виконання своїх завдань Рада: входить до центральних і місцевих державних органів, а також до керівних органів громадських і релігійних організацій з відповідними пропозиціями; залучає до роботи на громадських засадах релігієзнавців, експертів-правників, інших фахівців з питань, що вносяться на розгляд Ради; приймає звернення до громадськості.

---

¹ Перспективний план розвитку Духовного центра мусульман Крима// <http://dcmk.org/perspektivniy-plan-razvitiya-duhovnogo-tsentra-musulman-krima>

* студент Національної академії управління

Діяльність Ради побудована на демократичних засадах. Станом на 01.07.2011 до складу ради входять 19 церков і релігійних організацій, що складає більш ніж 90% релігійної мережі України. Основною формою роботи Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій є засідання. На засідання Ради можуть запрошуватися з правом дорадчого голосу представники релігійних центрів, які не увійшли до складу Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, а також представники відповідних органів державної

З огляду на те, що в Україні тривалий час між церквами точиться боротьба, привертає увагу те, яким чином було вирішено питання головування у Раді. Головують на засіданнях члени Ради почергово. Секретар Ради обирається на одному з її чергових засідань. Кожен член ради має один голос на засіданні. З 23.04.2012 головує Святослав (Шевчук) - Верховний архієпископ Української Греко-Католицької Церкви.

Про перші роки роботи Ради мало відомо. Останніми роками діяльність Ради широко висвітлюється у ЗМІ. Так, у 2006-2007 рр. Всеукраїнська Рада Церков і релігійних організацій на зустрічах з керівництвом держави обговорювала актуальні питання державно-конфесійних відносин та захисту суспільної моралі в Україні.

Наприкінці 2011 р. представники Ради піднімали питання про суттєве погіршення процедур і практики їх застосування органами влади стосовно отримання віз священниками-іноземцями для в'їзду в Україну.

21 березня 2012 р. відбулася зустріч з Президентом Віктором Януковичем, де було порушено низку актуальних питань державно-конфесійних відносин в Україні. Зокрема, мова йшла про підходи до подальшого вдосконалення законодавства про свободу совісті, реституцію церковного майна, пошук шляхів взаємодії духовної та світської системи освіти, захист права на життя ненароджених дітей і запобігання абортам, соціально-гуманітарну діяльність релігійних організацій, захист і утвердження моральних цінностей в Україні.

Глава держави запропонував керівникам Церков і релігійних організацій проводити такі зустрічі на постійній основі - двічі на рік. Зокрема, він висловив ідею провести наступну зустріч у Криму наприкінці серпня чи на початку вересня.

Рада здійснює свою діяльність і за межами України. У квітні 2012 р. відбулася поїздка делегації Ради до Канади та США. Під час поїздки пройшли зустрічі з урядовцями та парламентарями, представниками української громади, католицької та єврейської релігійних організацій. Делегація Ради взяла участь в офіційних заходах програми вшанування спадку митрополита Андрея Шептицького, у симпозиумі на тему «Етичні дії в екстремальних умовах», відвідала Американський музей вшанування пам'яті жертв Голокосту.

Під час виїзного засідання Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій було прийнято рішення про необхідність посилення зв'язків закордонних українців з Україною.

Отже, попри суперечки серед українських релігійних діячів є усвідомлення важливості міжконфесійної співпраці. Така співпраця реалізується у рамках Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій, її змістом є порушення перед владою нагальних суспільних питань, зокрема й тих, що стосуються

відносин держави і Церкви, а також здійснення благодійних та інших заходів, які сприяють духовному відродженню України. Діяльність Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій здійснюється на демократичних засадах і є успішним прикладом налагодження міжконфесійного діалогу.

П.М. Слюсаренко*

ДИНАМІКА РЕЛІГІЙНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

З 1991 р. й до сьогодні у Збройних Силах України відбулися певні зміни у площині релігійної самоідентифікації військовослужбовців.

Показниками цих змін є насамперед результати соціологічних вимірювань, які визначають кількісні та якісні параметри динаміки реалізації права на свободу совісті й віросповідання. Так, за даними Міністерства оборони України, за період з 1992 р. до 1996 р. чисельність віруючих в армії зростає з 4% до 29% [1, с. 172]. За результатами соціологічних досліджень, проведених у ході виконання науково-дослідної роботи "Проблема реалізації права військовослужбовця на свободу совісті та віросповідання у процесі демократизації Збройних Сил України" (1996 р.) фахівцями Наукового центру гуманітарних проблем при Київському військовому гуманітарному інституті, встановлено, що 35,5% опитаних військовослужбовців строкової служби вважають себе віруючими, 37,8% – атеїстами, а ще 26,7% – вагаються між вірою і невір'ям [2, с. 12]. Майже 60% офіцерів і прапорщиків вважають себе атеїстами [3, с. 65]. Дослідники зауважують, що кількість віруючих солдатів і сержантів строкової служби за період 1992–1996 рр. зростає майже вдвічі. Ці дані підтверджують порівнянням попередніх результатів досліджень з дослідженнями 1995 р. [4]. Тобто на 1996 р. вже не можна було ігнорувати права щонайменше 2/5 особового складу щодо релігійних потреб. Дослідники прогнозували, що наприкінці 1990-х рр. чисельність віруючих сягатиме 50% [2, с. 12].

У 1997 р. переважна кількість віруючих є представниками різних деномінацій православної церкви – 67,34% від числа віруючих, 23,95% від загального числа респондентів. 14,96% від числа віруючих і 5,3% від загального числа респондентів – це представники Української греко-католицької церкви, 3,06% військовослужбовців становлять представники протестантських церков. При цьому серед респондентів не виявилось представників Всеукраїнського союзу євангельських християн-баптистів [3, с. 66].

Переважає більшість (85,4%) віруючих – українці, 9,86% – росіяни. Віруючі, які є представниками інших національностей, складають 3,06%. Решта респондентів не відповіли на це запитання.

Досить цікавим є питання про те, з яких областей України до армії найбільше призивається віруючих військовослужбовців. Лідерами є Закарпатська область – 87,5% призовників віруючі; Івано-Франківська область – 83,3%,

---

* к.і.н., начальник науково-дослідної лабораторії Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України

Львівська – 80,7%, Тернопільська – 76,19%, Волинська – 55,55%. Від 40 до 50% призовників вважають себе віруючими в Чернівецькій, Хмельницькій, Сумській і Житомирській областях; від 30 до 40% – у Вінницькій, Луганській, Миколаївській, Рівненській, Черкаській областях. Найменше віруючих серед призовників Херсонської (6,25%), Запорізької (14,28%), Чернігівської (15%), Дніпропетровської (19,1%), Кіровоградської (20%), Київської (22,3%), Полтавської (22,58%), Донецької (28,1%) областей і Республіки Крим (18,51%). Такий розподіл співвідношення віруючих і невіруючих серед призовників у тій чи іншій області пов'язаний із нерівномірним рівнем релігійності загалом по країні. Як відомо, Західний регіон України завжди відзначався більш високим рівнем релігійності населення. І, навпаки, Східний та Південний регіони нині, як і раніше, мають незначний рівень релігійності населення. Для командирів така інформація є досить корисною в плані прогнозування релігійної ситуації в частині.

У 2007 р. фахівцями Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України було проведено соціологічне дослідження "Релігійна ситуація в Збройних Силах України та шляхи вдосконалення системи задоволення релігійних потреб військовослужбовців" серед військовослужбовців військової служби за контрактом [5]. Результати соціологічного дослідження свідчать, що віруючими себе вважають 67,7% респондентів, 12,8% – невіруючі, 19,5% – вагаються між вірою та невір'ям. 46% респондентів виховувалися в релігійних сім'ях, 37,2% – у нерелігійних сім'ях, 37,2% не визначилися з даним питанням.

Переважна кількість віруючих (81%) – це представники різних деномінацій православних церков (УПЦ МП – 58,8%, УПЦ КП – 10,7%, УАПЦ – 2,8%), а 27,7% респондентів не визначилися з даного питання. Представниками Римсько-католицької церкви є 3% респондентів, Української греко-католицької церкви – 2,7%, протестантами себе вважають 2,6% респондентів, мусульманами – 0,8% та буддистами – 0,5%.

Результати проведеного фахівцями Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України у 2010 р. соціологічного дослідження "Ставлення офіцерів до запровадження системи задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців та введення інституту військових священників (капеланів) у Збройних Силах України" показали, що 64,13% з числа опитаних офіцерів вважають себе віруючими (вищі і старші офіцери – 62,73%, молодші – 65,67%); такими, що вагаються між вірою та невір'ям – 27,32% (вищі і старші офіцери – 26,36%, молодші – 28,36%); визнали себе невіруючими 8,31% (вищі і старші офіцери – 10,91%, молодші – 5,47%).

Таким чином, проаналізувавши відповіді респондентів на запитання щодо ставлення до віри в Бога, можна зробити висновок, що більше половини (64,13%) опитаних вважають себе віруючими. Менше третини (27,32%) опитаних коливаються між вірою і невір'ям. Деяко менше однієї десятої (8,31%) з числа опитаних складають невіруючі [6, с. 11].

Отже, позитивне ставлення до релігії в українському суспільстві, що спостерігається сьогодні, знайшло своє відображення і в зростанні релігійності

військовослужбовців. Аналіз стану релігійної самоідентифікації військовослужбовців за розглянутий період показує стійку тенденцію до зростання кількості військовослужбовців, які вважають себе віруючими, і зменшення кількості тих, хто коливається і не вірить в Бога.

1. Підсумковий звіт з науково-дослідної роботи "Соціальний механізм реалізації державної програми реформування та розвитку Збройних Сил України на період до 2005 року" (Шифр "Соціальний механізм") – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2003. – 220 с.
2. Проміжний звіт з науково-дослідної роботи "Проблема реалізації права військовослужбовця на свободу совісті та віросповідання у процесі демократизації Збройних Сил України". – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 1996. – 28 с.
3. Підсумковий звіт з науково-дослідної роботи (Шифр "Забезпечення"). – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 1997. – 89 с.
4. Звіт про результати соціологічного дослідження "Релігійної ситуації в Збройних Силах України та шляхи вдосконалення релігійних потреб військовослужбовців" (для сержантів і солдат військової служби за контрактом). – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 1995. – 171 с.
5. Звіт про результати соціологічного дослідження "Релігійної ситуації в Збройних Силах України та шляхи вдосконалення релігійних потреб військовослужбовців" (для сержантів і солдат військової служби за контрактом). – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2007. – 57 с.
6. Аналітичний звіт про результати соціологічного дослідження "Ставлення офіцерів до запровадження системи задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців та введення інституту військових священників (капеланів) у Збройних Силах України". – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2011. – 57 с.

В.М. Глушук*

НОРМАТИВНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДУШПАСТИРСЬКОЇ ОПІКИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Від 1993 р. в Україні розпочався рух за забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань душпастирською опікою Церкви. На початку він був позначений несистемністю та спорадичністю спроб різних конфесій і більше мав світсько-науковий характер, зокрема, гостро постало питання нормативного врегулювання діяльності військових душпастирів.

Особливістю українського законодавства, яке регулює реалізацію свободи віросповідання, є те, що воно фокусується на громаді. Це спадок радянського законодавства, за яким ще 1929 р. законом "Про релігійні об'єднання" Церкву як цілість було позбавлено легального статусу. Віровчення, що є основою будь-якого віросповідання, твориться не окремою громадою, а спільнотою вірних разом з її організаційною та освітньо-виховною інфраструктурою. Саме така спільнота і є одним із ключових суб'єктів державно-церковних відносин.

Дослідження нормативно-правових аспектів у Збройних Силах України стали актуальною проблемою для науковців-істориків, політичних діячів, соціологів і військовиків, серед яких: Р. Коханчук, Д. Садов'як, Г. Селещук, О. Манзя, В. Корніяк, С. Мориконь, П. Рабінович, А. Пчелинцев, В. Єленський та інші. Однак нормативно-правові аспекти у Збройних Силах України залишаються недостатньо дослідженими і тому потребують додаткового вивчення.

---

* к.і.н., заступник начальника науково-дослідного відділу прикладних соціологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України

Актуальність теми зумовлена питанням організації та впровадження служби військових священників, душпастирської опіки у Збройних Силах України.

За даними Державного комітету України у справах релігій, в Україні діють 28 567 релігійних організацій, з яких понад 95% є християнськими. За результатами досліджень, проведених соціологічною службою Центру Разумкова у другій половині жовтня 2002 р., понад 85% опитаних відносить себе до різних напрямків і течій християнського віровчення, і тільки 1,4% – інших релігій. Говорячи про душпастирську опіку у Збройних Силах України, ми маємо на увазі відносини держави і саме християнських релігійних організацій.

Душпастирська опіка військових – вид пастирського служіння Церкви для задоволення духовних потреб вірних, які, з огляду на характер виконуваної ними військової служби, в той чи інший спосіб обмежені у вільному сповіданні своєї релігії.

Душпастирська опіка військовослужбовців в Україні здійснюється, виходячи з існуючої законодавчої бази, а саме:

– статті 35 Конституції України, яка стверджує таке: “Кожен має право на свободу світогляду і віросповідання. Це право включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність...”;

– статті 17 Конституції України: “...Збройні Сили України та інші військові формування ніким не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян...”;

– статті 1 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”: “...гарантування [державою] сприятливих умов для розвитку суспільної моралі і гуманізму, громадянської злагоди і співробітництва людей незалежно від їх світогляду чи віровизнання”;

– статті 3 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”: “Кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культу, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання”;

– статті 21 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації”: “Командування військових частин надає можливість військовослужбовцям брати участь у богослужіннях і виконанні релігійних обрядів”.

Відповідно до ст. 5 Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” від 23 квітня 1991 р., “Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається”.

У сфері суспільного життя існує багато сфер, де співпраця держави і Церкви є не тільки можливою, але й бажаною. Засадничі принципи їхньої діяльності у цій сфері не суперечать одні одним. Згідно з Конституцією України та сучасними концепціями державотворення, головним обов'язком держави є утвердження й забезпечення прав і свобод людини. Найвищою соціальною

цінністю в Україні визнається людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека.

Гідність людини, на думку християн різних деномінацій, є основою та джерелом її прав. Досвід співпраці Церкви й армії засвідчив, що військовослужбовці довіряють священнослужителям. Цей факт відкриває ще більш перспективи для подальшої роботи.

Таким чином, на сьогодні нам необхідно визнати на державному рівні легітимною присутність священників в армії. Роль військового душпастирства, як ніколи, зростає, воно стає потрібним окремому військовослужбовцю та армії загалом.

А.О. Афанасьєв*

ФОРМИ ДІЯЛЬНОСТІ ДУХОВЕНСТВА У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Розробка методологічних засад діяльності духовенства у Збройних Сил України потребує обґрунтування відповідних форм цієї роботи в умовах військового середовища. Природно, що при цьому необхідно враховувати роль і місце інституту душпастирства в армії й особливості військової служби.

Серед теоретичних розробок українських вчених заслуговують на увагу праці Т.Д. Тхоржевської, дисертаційні роботи О.Ф. Варнашової, А.С. Жаловаги, Д.Є. Забзалюка, С.С. Семенова, В.В. Ягупова, фахівців із проблем національного, громадянського і релігійного виховання та ін. Актуальним є досвід практичної діяльності Ради у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України, матеріали з'їздів військових священників (капеланів), практична робота духовенства у Збройних Силах тощо.

Складність і багатоплановість функцій душпастирства у військовому середовищі, можливість використання тієї чи іншої форми стосовно різних напрямів цієї роботи обумовлює необхідність здійснення оптимальної класифікації форм діяльності духовенства у Збройних Силах України, яка була б зрозуміла її організаторам і виконавцям. Найбільш адекватною може бути класифікація зазначених форм за кількістю об'єктів впливу (окремі військовослужбовці і військові колективи в цілому) з урахуванням інших специфічних, виділених в окрему груп форм.

Отже, *форми діяльності духовенства* у Збройних Силах України можна класифікувати *за трьома групами*:

1. Індивідуальні форми роботи.
2. Групові форми роботи.
3. Інші специфічні форми роботи, які можуть мати організаційно-адміністративний, благодійний, науково-дослідний характер тощо.

До *індивідуальних форми роботи* з військовослужбовцями відносять такі:

- листування військових священників із батьками та родичами воїнів;
- проведення індивідуальних бесід з особовим складом;
- проведення індивідуальної релігійно-виховної роботи з воїнами;

---

* к.пед.н., старший науковий співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України

- надання морально-психологічної підтримки військовослужбовцям;
- навчання воїнів правильному здійсненню індивідуальної молитви;
- надання допомоги військовослужбовцям у підборі відповідної літератури і методичних порад щодо її вивчення;
- сприяння у користуванні воїнами предметами культової атрибутики;
- роз'яснення військовослужбовцям особливостей норм релігійного життя і специфіки їх дотримання в армійських умовах;

- виконання функцій щодо духовної підтримки військовослужбовців; психотерапевтична підтримка воїнів;

Найпоширенішими є *групові форми роботи*, до яких можна віднести:

1. Зустрічі представників духовенства з військовослужбовцями.
2. Проведення священниками духовно-патріотичних бесід з воїнами.
3. Позабогослужбові бесіди і читання.
4. Проведення лекцій і факультативних занять на релігійну тематику.
5. Релігійні заходи з метою забезпечення позитивної мотивації особового складу для виконання навчально-бойових завдань. Наприклад, у морських походах на кораблях Військово-Морських Сил разом із матросами і курсантами також бере участь священнослужитель.

6. Використання різноманітних форм духовно-патріотичної роботи із допризовниками.

7. Здійснення духовенством Таїнств і треб.

8. Турбота і морально-психологічна підтримка хворих військовослужбовців у лікувальних закладах.

9. Віддання почесної воїнам, які загинули при виконанні обов'язків.

10. Служіння Божественної Літургії, молебнів за участю особового складу, проведення регулярної богослужбової діяльності [3].

11. Проведення епархіями добродійних концертів, паломницьких поїздок і екскурсій по святих місцях для військовослужбовців і членів їхніх сімей.

12. Відвідування священнослужителями сімей військовослужбовців.

13. Керівництво церковним хором

14. Викладання військовими священниками релігійного вчення за узгодженням із командуванням та за умови відповідності цієї діяльності нормативно-правовій базі.

15. Проведення всенощних та обідень.

16. Відзначення представників Збройних Сил України, у т.ч. звільнених у запас (відставку), церковними нагородами. Так, 14 травня 2009 р. Блаженніший Митрополит Володимир нагородив орденом преподобного Іллі Муромця екс-начальника Головного управління розвідки Міністерства оборони України В. Палія, який, будучи начальником цього управління, сприяв будівництву храму на території офісу цієї структури [1, с. 35].

До *групових форм роботи духовенства* можна віднести:

1. Служіння Божественних літургій, молебнів, парастасів тощо.
2. Проведення хрещень, сповідей і причащань військовослужбовців в умовах миротворчих операцій та у бойовій обстановці.
3. Відвідування поранених у госпіталях.
4. Організація концертів, чаювань, пам'ятних зустрічей тощо.

5. Відспівування загиблих або померлих за церковним статутом.

До інших специфічних форм діяльності духовенства у Збройних Силах України, на нашу думку, можна віднести:

1. Передачу церковних святинь для особового складу [2].

2. Проведення церковних церемоніальних заходів: вінчання, хрещення, освячення нових полкових храмів, бойових прапорів, відспівування, проведення церковних парадів тощо.

3. Запрошення військовослужбовців за домовленістю з командирами військових частин на приходи.

4. Організація роботи церковних бібліотек у кожному полковому храмі, іконно-книжкових лавок і пересувних бібліотек.

5. Збір і передачу приходами продуктів, медикаментів та іншої гуманітарної допомоги військовим частинам, особливо тим, які залучаються до виконання бойових завдань.

6. Взаємодію священнослужителів з воїнами підшефних частин.

7. Догляд за військовими кладовищами, облік полеглих, місць їхніх поховань та їх облаштування.

8. Налагодження шефських зв'язків з військовими підрозділами (наприклад, органи міської влади м. Запоріжжя підтримують шефські зв'язки із підводним човном Військово-Морських Сил Збройних Сил України "Запоріжжя").

9. Проведення релігійно-моральних заходів, спрямованих на зміцнення військової дисципліни та правопорядку, згуртування військових колективів.

10. Виступи військових священників у пресі.

11. Боротьба із сектантством, деструктивними культами, дискредитацією православ'я та насильницьким впровадження інших релігій.

Таким чином, застосування різних форм діяльності духовенства у Збройних Силах України є важливою умовою ефективності цієї роботи. Ця проблема, враховуючи її актуальність, потребує подальшого обґрунтування.

1. Блаженніший Митрополит Володимир нагородив орденом преподобного Іллі Муромця екс-начальника управління військової розвідки Міністерства оборони України / Віра і честь. – 2009. – № 1. – С. 35.

2. Кротков Д. Взаємодія Церкви і армії в Криму / Віра і честь. – 2009. – № 2. – С. 16-23.

3. Семенов С.С. Релігія і армія (соціально-філософський аналіз взаємовідносин): Дис... канд. філос. наук: 09.00.03 / Харк. військ. ун-т. – Х., 2004. – 205 с.

І.П. Хруленко*

МОДЕЛІ ВПРОВАДЖЕННЯ ДУШПАСТИРСЬКОЇ ОПІКИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Багато держав світу мають значний досвід співпраці армії і церкви в інтересах підтримки обороноздатності країни. Однак сліпе копіювання й автоматичне перенесення світового досвіду на український ґрунт без урахування традицій минулого й особливостей сьогодення не буде корисним для Збройних Сил України. Для того, щоб не допустити помилок у цій важливій

---

* науковий співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України

справі, слід проаналізувати існуючі моделі душпастирської опіки військовослужбовців, які можна впровадити у Збройних Силах України.

Модель 1. Військовий священик – військовослужбовець Збройних Сил України. **Перевагами такої організації душпастирської опіки є:**

- виведення військових священиків за межі міжконфесійного протистояння та запобігання його перенесення у Збройні Сили України;

- здійснення безпосереднього керівництва діяльністю військових священиків Міністерством оборони України;

- визначення функціональних обов'язків військового духовенства органами військового управління;

- можливість гармонізації інтересів Збройних Сил України і Церкви та виключення проявів суб'єктивізму з боку окремих представників релігійних організацій;

- високий рівень взаємодії військового священика й органів військового управління;

- можливість здійснення військової підготовки (набуття військових знань, навичок і умінь) військових священиків у процесі проходження служби;

- призначення кандидатів на посади військових священиків безпосередньо військовим керівництвом (за поданням Ради у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України);

- можливість здійснення ретельного професійного психологічного відбору кандидатів на посади військових священиків в інтересах Міністерства оборони України;

- здійснення контролю за службовою діяльністю військових священиків з боку органів військового управління;

- можливість оперативного переведення структур служби військових священиків з мирного часу на особливий період.

Взаємодію Міністерства оборони України та релігійних конфесій, згідно з моделлю 1, здійснює Рада у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України як консультативно-дорадчий орган. Вона узгоджує та подає кандидатури священиків для проходження військової підготовки, з числа яких органами військового управління здійснюється відбір і призначення на посади військового духовенства на конкурсній основі. Призначення на посади військових священиків усіх рівнів здійснюється наказом Міністра оборони України.

При Раді у справах душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України створюється резерв кандидатів на посади військових священиків з числа тих, хто успішно пройшов військову підготовку, професійний психологічний відбір і відповідає визначеним критеріям щодо посад військових священиків.

Модель 2. Військовий священик – цивільний працівник Збройних Сил України. **Перевагами такої організації душпастирської опіки є:**

- дещо менший, порівняно з моделлю 1, обсяг фінансових витрат з боку Міністерства оборони України (витрати на підготовку приміщень для відправлення служб на території військових частин, виплата заробітної платні, пенсійне забезпечення тощо);

- відсутність службового дистанціювання між священиком і паствою;
- спрощена підготовка священиків для Збройних Сил України.

Інститут військового духовенства, згідно з моделлю 2, є цивільними працівниками Збройних Сил України. Прийом на роботу військових священиків, у такому варіанті, здійснюється згідно з чинним трудовим законодавством.

Модель 3. Військовий священик – цивільний пастир (позаштатний, за місцем дислокації військової частини). **Перевагами такої організації душпастирської опіки є:**

- непотрібність фінансових витрат з боку Міністерства оборони України;
- відсутність службового дистанціювання між священиком і паствою;
- мінімальне нормативно-правове регулювання діяльності священика.

Третя модель душпастирської опіки військовослужбовців склалася і діє на сьогоднішній день. Її особливістю є практика оформлення особового складу приходськими священиками за місцем дислокації військових частин, на підставі укладання відповідних угод. Священики працюють з військовослужбовцями відповідно до вказівок церковного керівництва. Органи військового керівництва, як правило, важелів впливу на таку діяльність священиків не мають.

Таким чином, вибір сучасної моделі забезпечення конституційного права особового складу на свободу совісті та віросповідання сприятиме зміцненню боєготовності Збройних Сил України й обороноздатності держави в цілому. Напрями та зміст діяльності щодо впровадження інституту військового духовенства та її послідовність залежать від обраної моделі душпастирської опіки у Збройних Силах України. Створення інституту військового духовенства (душпастирської опіки військовослужбовців) є поетапним, поступовим процесом, який включає змістовну і часову складові та вимагає проведення відповідної роботи у законодавчому, соціально-політичному, організаційному, військовому, релігійно-виховному, освітньому, матеріальному-технічному та фінансовому аспектах.

І.А. Скибун*

ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ ДУШПАСТИРСЬКОЇ ОПІКИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ: СТУПІНЬ ПРІОРИТЕТНОСТІ

Тематика душпастирської опіки у війську, зокрема ступеня пріоритетності основних її функцій, на сьогодні, як ніколи, є актуальною для обговорення. Адже на часі вирішення питань щодо введення інституту військових священиків у Збройних Силах України.

Перед тим, як торкнутися даної проблематики, доцільно було б надати визначення таким поняттям, як душпастирство, інститут військових священиків, душпастирська опіка.

Душпастирство – це діяльність священиків в армії, яка передбачає їх багатопланову цілеспрямовану роботу за всіма напрямками релігійного впливу (духовна і психологічна сфери) на військовослужбовців.

---

* науковий співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України

Інститут військових священників (військового духовенства) – це структура, яка здійснює пастирську діяльність (служіння) у Збройних Силах України, задовольняє релігійні потреби віруючих військовослужбовців, їх духовного наставництва та духовно-патріотичного виховання.

Під душпастирською опікою розуміють систему задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців, забезпечення конституційних прав і свобод громадян відповідно до світових стандартів у гуманітарній сфері життєдіяльності суспільства загалом і збройних сил зокрема, та створення сприятливого спонуально-мотиваційного комплексу реалізації особистісного потенціалу людини в умовах військової служби.

Слід зауважити, що багатовекторність, широта та складність завдань душпастирської опіки військовослужбовців у війську зумовлюють її поліфункціональність. Сутність душпастирства у Збройних Силах можна розкрити через його основні функції.

Функція *задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців* полягає в удосконаленні їх у вірі і добродіючому житті, приведенні до Бога та довічного спасіння.

Релігійно-виховна функція має зміцнити релігійну свідомість військовослужбовців у релігійних – вірі, переживаннях і почуттях (релігія претендує на роль берегині кінцевих істин і не вимагає спеціальної освітньої підготовки в останніх у засвоєні релігійних істин).

Духовно-патріотична функція полягає у вихованні у віруючих військовослужбовців широкого спектру громадянських якостей, впроваджує у свідомість пастви вищі громадянські цінності (патріотизм, вірність українському народові, військовому обов'язку, прихильність ідеалам демократії, гуманізму, справедливості та ін.), навичок дисциплінованої поведінки і схильності до порядку, духовну й етичну просвіту військовослужбовців тощо.

Психолого-профілактична функція передбачає підвищення морально-психологічної стійкості військовослужбовців, їхню готовність до захисту Батьківщини; попередження та нейтралізацію душпастирськими засобами негативних емоційних станів військовослужбовців, зокрема страху, наслідків бойових стресів і бойових психічних травм; душпастирську профілактику відхилень від військової служби й антисуїцидальну роботу; душпастирську профілактику "дідівщини" та інших негативних явищ; управління (регулювання) індивідуально-психологічним потенціалом, станом учасників бойових дій і миротворчих місій тощо.

Функція *духовного наставництва* є різновидом пастирської практики, яка уособлює процес керівництва досвідченим священнослужителем всебічним духовним розвитком віруючих і ґрунтується на його духовному авторитеті та силі духовного впливу, що покликана опікувати душу військовослужбовця, її духовний спокій у різних ситуаціях, коли виникають певне хвилювання, відчуття незадоволеності та внутрішньої порожнечі тощо.

Соціально-доброчинна функція військових священників включає широкий комплекс діяльності, що пов'язана з покращанням життя та побуту сімей військовослужбовців, будівництвом на кошти релігійних організацій військових храмів, допомогою пораненим і хворим, організацією й участю у похованні

загиблих і померлих, доглядом за військовими похованнями (цвинтарями), листуванням з родичами та близькими військовослужбовців, упорядкуванням їхніх сімейних стосунків, боротьбою з побутовим пияцтвом тощо [1, с. 35-45].

Фахівцями Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України у 2010 р. було проведено соціологічне дослідження „Ставлення офіцерів до запровадження системи задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців та введення інституту військових священиків (капеланів) у Збройних Силах України” (методом простого ранжирування). За результатами кількісно-якісних показників яких складено рейтинг основних функцій душпастирської опіки військовослужбовців за ступенем пріоритетності, який виглядає таким чином: 1) релігійно-виховна; 2) духовно-патріотична; 3) духовного наставництва (керівництва); 4) задоволення релігійних потреб; 5) психологічно-профілактична та 6) соціально-доброчинна [2].

Отже, не випадково перші дві позиції займають функції релігійно-виховна та духовно-патріотична, що насамперед підкреслює багатопланову цілеспрямовану роботу військових священиків за всіма напрямками релігійного впливу на військовослужбовців, а не лише в контексті задоволення релігійних потреб.

1. Душпастирська опіка у Збройних Силах України: досвід, проблеми, перспективи: (Монографія) / Міністерство оборони України, Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України; В.П. Кротиков, В.Л. Топальський, В.М. Малюга та ін. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2010. – 258 с.

2. Аналітичний звіт про результати соціологічного дослідження “Ставлення офіцерів до запровадження системи задоволення релігійних потреб віруючих військовослужбовців та введення інституту військових священиків (капеланів) у Збройних Силах України”. – К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2011. – 57 с.

В.Л. Топальський*

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВИХ СВЯЩЕНИКІВ В УКРАЇНСЬКИХ МИРОТВОРЧИХ КОНТИНГЕНТАХ

Душпастирська діяльність військових священиків, які залучалися до роботи у складі миротворчих підрозділів, віддзеркалює об'єктивну суперечність, що зафіксована у нормативно-законодавчому полі України. Мається на увазі реальна суперечність, що породжена відокремленням Церкви від Держави, але згладжується самим життям, практикою миротворчої діяльності. Душпастирська діяльність військових священиків при виконанні миротворчих операцій - це взаємоприйнятний спосіб реалізації як державних інтересів (миротворчих операцій), так і релігійних організацій.

До особливостей діяльності військових священиків при виконанні миротворчих операцій слід віднести:

1. Дотримання вибіркового принципу у присутності військового духовенства у миротворчих підрозділах, що можна вважати наслідком існування різних поглядів серед представників органів військового управління щодо

---

* к.і.н., начальник науково-дослідної лабораторії Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України

доцільності такої діяльності. Хоча загальна тенденція стосовно присутності священників у миротворчих підрозділах є позитивною, ця діяльність здійснювалася не завжди і не скрізь. Так, впровадження душпастирської діяльності у миротворчих підрозділах було реакцією органів військового управління на необхідність реалізації конституційного права військовослужбовців на задоволення релігійних потреб.

2. Потреба у вирішенні організаційних питань, що пов'язані, зокрема, із визначенням статусу війського священника, його конфесійної належності тощо. Перед відправкою українського контингенту до Іраку повстало питання щодо врегулювання місця священника у миротворчих підрозділах Збройних Сил України. Вихід був знайдений – священники були призначені на офіцерські посади (офіцера з питань релігії у відділ з гуманітарних питань).

Непростим було питання, пов'язане із відбором претендентів на душпастирське служіння у миротворчому контингенті. Не всі конфесії були спроможні відправити своїх священників. УПЦ та УПЦ КП отримали дозвіл на відрадження представників своєї конфесії до Іраку. На території колишньої Югославії разом з нашими миротворцями знаходилися по черзі представники трьох церков: УПЦ, УПЦ КП та УГКЦ. Певною проблемою у душпастирській опіці українських миротворців у Косово було те, що священники від українських церков, згідно із домовленістю між традиційними українськими конфесіями, виконували свою місію для миротворців почергово, але при цьому не враховувався конфесійний склад контингенту.

3. Душпастирська опіка військовослужбовців миротворчих контингентів (місії) сприяла визначенню основних вимог до особистості військового священника та змісту його душпастирської діяльності.

Відбір священників для душпастирської опіки військовослужбовців Збройних Сил України, які виконували миротворчі місії, здійснювався насамперед за їх особистим бажанням. До уваги бралися моральний стан кандидата, культура поведінки, а головне – усвідомлення священницьких обов'язків і бажання служити ближнім. Зрозуміло, що така людина репрезентуватиме не тільки себе, Церкву але й державу, яка йому довірила нести цю відповідальну та нелегку місію. Що ж до вимог військового командування до священників у складі миротворчих підрозділів, то вони були досить стандартні, тобто медична перевірка у військовому комісаріаті, комплексні щеплення, документи про несудимість, закордонний паспорт, характеристика від єпископа, голови синодального управління (відділу) для православних чи головного капелана для греко-католиків, дипломи про освіту та свідоцтво про свячення.

4. Миротворчий військовий підрозділ не розглядався як громада у звичному розумінні цього слова. Це, швидше, група людей, причому різних як за ступенем релігійності та духовного досвіду, так і за віросповіданням. Душпастирі усвідомлювали, що солдат у специфічних військових умовах, іноді небезпечних для життя, вболіваючи часто за свою сім'ю, особливо потребує духовної опіки й підтримки. З цим частина особового складу, особливо сімейних, приходила до священнослужителів, спілкувалася.

В українських військових священників періодично проходили зустрічі з представниками духовенства інших національних контингентів, під час яких

обговорювалися питання духовно-релігійної підтримки військовослужбовців, які перебувають у зоні бойових дій.

5. *Необхідність усвідомлення політичної і військової ситуації в державі, у якій знаходились українські миротворці, та обов'язків контингенту.* Так, зокрема, у Косово священик був вимушений з'ясувати суть самого конфлікту між сербами й албанцями та ознайомитись з обов'язками спільного українсько-польського миротворчого батальйону, головним завданням якого був і є захист цивільного населення, недопущення виникнення сутичок на національному ґрунті, запобігання контрабанди зброї, наркотиків, супровід транспортних колон при перевезенні людей і контроль за безпекою перевезення в зоні конфлікту.

Таким чином, час перебування військових священиків у складі українських миротворчих контингентів в Іраку та на території колишньої Югославії довів доцільність душпастирської опіки військовослужбовців під час виконання ними завдань, пов'язаних з ризиком для життя. У військових частинах, що брали участь у миротворчих операціях (місіях), введення посад військових священиків (офіцера з питань релігії) було виправдане, а їх діяльність сприяла як духовно-патріотичному вихованню військовослужбовців і задоволенню їхніх потреб, так і духовній просвіті та євангелізації українського війська як складової частини нашого суспільства.

ОСВІТНІЙ ПРОСТІР: ФОРМУВАННЯ СВОБОДИ І ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

А.І. Павко*

СОЦІОГУМАНІТАРНІ НАУКИ І ВЛАДА: ПРОБЛЕМИ ДІАЛОГУ І ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ В КОНТЕКСТІ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПЕРЕД СУСПІЛЬСТВОМ

Сучасну цивілізацію фахівці не випадково називають сцієнтистською, тим самим підкреслюючи важливе значення фундаментальних і прикладних досліджень у збереженні, відновленні й модернізації інтелектуального потенціалу країни, забезпеченні позитивних зрушень у суспільстві, подоланні викликів світової глобалізації. Владна й політична еліта має зрозуміти, що наука сприяє цілісному формуванню та практичному освоєнню світу значно більшою мірою, ніж будь-яка інша галузь суспільного життя.

Слід зазначити, що соціогуманітарна наука, яка в багатьох напрямках займає досить міцні позиції, зосередила свої зусилля на виробленні концептуального бачення принципово нового курсу здійснення в Україні назрілих модернізаційних перетворень, на науковому розв'язанні проблем економічного розвитку й подолання викликів, які спричинюються світовою рецесією, обґрунтуванні пріоритетів економічної і соціальної політики та необхідних змін у політичній системі, вирішенні завдань забезпечення культурного поступу України. Відповіддю на актуалізацію проблем забезпечення національного суверенітету країни в умовах світової глобалізації стала Національна доповідь НАН України «Національний суверенітет України в умовах глобалізації». На думку віце-президента НАН України В. Гейця, це стратегічний і водночас практичний документ, в якому запропоновано шляхи зміцнення національного суверенітету та механізми впровадження додаткових чинників забезпечення внутрішньої і зовнішньої суверенності України [4, с. 8].

Необхідно також підкреслити, що вчені НАН України завершили підготовку проекту Концептуалізації гуманітарного розвитку України на період до 2020 р., в якому визначено основні тенденції розвитку гуманітарної сфери, розроблено механізми вдосконалення державної гуманітарної політики та подальшої модернізації суспільства.

З точки зору перспективних тенденцій, творчі зусилля вчених-соціогуманітаріїв, як вважають авторитетні експерти, мають бути спрямовані на поглиблене вивчення найважливіших проблем розвитку держави і суспільства, розроблення наукових моделей, пропозицій і рекомендацій щодо шляхів вирішення актуальних завдань піднесення економіки, соціальної сфери, забезпечення культурного поступу України [4, с. 8].

---

* д.і.н., професор

Потрібно також наголосити і на тому, що рівень достатку громадян певної країни, її національної безпеки значною мірою залежить від інтелектуального рівня владних структур, керівництва науки й освіти. Тому одне із стратегічних завдань сучасної влади в Україні полягає в тому, щоб забезпечити оптимальну взаємодію політичного керівництва країни з вузівським та академічним секторами науки. Складність цього завдання полягає в тому, що політика демонструє дивовижну стійкість і послідовність щодо впливу науки. В цій взаємодії домінує політика, яка суттєво впливає на розвиток як природничих, так і суспільних наук. У кінцевому підсумку це негативним чином відбивається не тільки на стані науки, але й політики. В цьому сенсі доречно згадати мудрий вислів визначного гуманіста епохи Відродження, письменника і вченого Еразма Роттердамського, який стверджував, що «глупота створює держави, зводить міста, живить магістрати, управління, суди, релігію» [5, с. 37].

Яскравою ілюстрацією цього метафоричного твердження є, наприклад, те, що при визначенні державних пріоритетів щодо реформування України її очільники не тільки недооцінюють, але й нерідко відверто ігнорують основоположне значення для українського соціуму фундаментальних, у тому числі соціогуманітарних досліджень.

Ми розділяємо точку зору академіка НАН України В. Локтева, який на сторінках одного з авторитетних академічних видань вказує на те, що катастрофічна неспроможність зрозуміти світоглядне, насамперед практичне значення науки для розвитку суспільства стала, на жаль, хронічною хворобою українського політикуму, в якому є чимало титулованих науковими ступенями і званнями персон [3, с. 9]

Один із невтішних висновків полягає в тому, що в сучасних умовах жодна з основних функцій науки в Україні не може бути виконана в повному обсязі навіть при наявності справжнього ентузіазму й патріотизму самих науковців. Не досить оптимістичною також є оцінка напряму еволюції поглядів українського суспільства стосовно науки. Якщо, наприклад, у Сполучених Штатах Америки приблизно 58% населення з повагою ставляться до наукової праці вчених, то в Україні відповідна частка ледь сягає 1%, що надзвичайно небезпечно, оскільки за відсутності необхідного поповнення під загрозою зникнення може опинитись надзвичайно важлива для держави галузь [3, с. 13].

Серед пріоритетних завдань суспільних наук як важливого соціокультурного феномену необхідно вказати і на забезпечення ефективності інтелектуального впливу на владу. На слушну думку американського професора П. Загоріна, культура, невід'ємним компонентом якої є наука, і політика завжди тісно взаємопов'язані між собою «Політика, - зазначає зарубіжний дослідник, - є сферою влади і колективу – правителів, сильних чи слабких, класів, інтересів і партій, в той час, як культура – це сфера інтелектуальних, моральних і естетичних цінностей у вузькому застосуванні до індивідуального розвитку» [2, с. 6].

Разом з тим для зміцнення наукового фундаменту політики необхідним є комплексне використання методологічного та пізнавального потенціалу соціогуманітарних наук. На жаль, стан вирішення цього завдання не відповідає сучасним вимогам. Враховуючи ізольований характер багатьох суспільних наук,

нагальною потребою, на наш погляд, є, по-перше, поглиблення процесів інтеграції та взаємозбагачення в інтелектуальному сенсі суспільних наук. По – друге, суспільні науки все ще залишаються значною мірою національно обмеженими, що негативним чином відбивається на їх рівні. В сучасних умовах вкрай необхідним є інтернаціоналізація суспільних наук, врахування світової теорії і практики, закономірностей глобальної інтеграції. У світовій науковій думці відомі приклади успішної інтеграції знань окремими вченими. За загальним визначенням, особливо переконливими у цьому відношенні є досвід синтезу К. Марксом у процесі розробки власної теорії трьох джерел: німецького ідеалізму, англійської політичної економії, французького соціалізму. Не випадково марксизм став втіленням надзвичайно високого рівня інтернаціоналізації яскравих наукових ідей.

Важливим завданням соціогуманітарних наук і влади також захист світського гуманізму. Вчені разом з політиками мають нести спільну соціальну відповідальність за наслідки боротьби з сучасним клерикалізмом, релігійним обскурантизмом, лженаукою та шарлатанством. Варто прислухатись до слушної думки. Нобелівського лауреата, академіка РАН В. Гінзбурга, який, зазначає, що релігія поряд з її негативними рисами і загальною гносеологічною неспроможністю, проповідує і дещо позитивне, яке втілене, зокрема, в моральних принципах взаємовідносин людини та навколишнього світу. Саме тому атеїсти, відкидаючи релігію чи спростовуючи її церковні догмати, не лише не відкидають, а цілком схвалюють ці принципи, які є структурними компонентами світогляду, світського гуманізму [1, с. 7].

Спираючись на прогресивні досягнення світової фундаментальної наукової думки, слід підкреслити, що теїзм і релігія не сумісні з науковим світоглядом і науковим мисленням. Тільки наукові дослідження здатні наблизити нас до істини. На переконання атеїстів, пізнання істини шляхом опанування священних книг та ідей основоположників церкви, є неможливим у практичному відношенні.

Та обставина, що віруючих у світі досить багато, пояснюється насамперед тим, що переважна більшість з 6 млрд. людей, що мешкають на землі, досить далекі від науки. Варто зважати і на ту обставину, що так звана гуманітарна інтелігенція загалом має односторонню освіту і її представники стосовно природничо-наукових знань перебувають на середньовічному рівні. В результаті опитування, здійсненого в 1996 р. в США, серед людей, які за певними критеріями вважались вченими, експерти дійшли таких узагальнюючих висновків: число віруючих складає в країні майже 40% опитаних. У той же час серед опитаних в 1998 р. членів Національної академії науки США віруючими назвали себе лише 7% [1, с. 22-23].

У своїй енциклопедії «Віра і розум», яка була опублікована 15 жовтня 1998 р., римський папа Іван Павло II порівняв віру і розум з двома крилами, на яких «дух людський підноситься до споглядання істини». Проте для атеїста, який керується науковим світоглядом, така метафора не є правомірною, оскільки, спираючись на одне з крил – на віру в Бога, досягти успіхів у пізнанні природних і соціальних явищ не можливо. Саме тому академік В. Гінзбург запропонував альтернативну метафоричну формулу – розум і воля. Вони, на

його переконання, і є тими двома крилами, на яких людська цивілізація і культура зазнають високого злету. Проте лише одного розуму недостатньо, щоб запобігти сповзанню людського суспільства з обраного вірного шляху на манівці духовного та політичного тоталітаризму. Для цього потрібна також добра воля, яка зможе допомогти захистити досягнення розуму, себто науку, а також прогрес, демократію і свободу [1, с. 23].

Отже, в процесі діалогу соціогуманітарних наук і влади повинна розроблятися спільна, всебічно обґрунтована платформа узгоджених ефективних дій, спрямованих на захист підвалин, принципів і цінностей раціонального світогляду, протидії виявам деконструктивного ірраціоналізму в суспільному житті, релігійної омани та містики.

1. Гинзбург В.Л. Об атеизме, религии и светском гуманизме. – М.: ЗАО «Московские учебники», 2001. - 158 с.
2. Лабутина Т.Л. Культура и власть в эпоху Просвещения; Ин-т всеобщей истории РАН. – М.: Наука, 2005. – 458 с.
3. Локтев В.М. Збереження та відновлення науки – запорука розвитку України як передової держави // Вісник НАН України. – 2012. - № 1. – С. 9-19.
4. Національна Академія Наук України. Короткий річний звіт (2011). – К: Видавництво «Март», 2012. – 32 с.
5. Роттердамський Еразм. Похвала Глупоті. Домашні бесіди / Перекл. з латини В. Литвинова, Й. Кобова. – К.: Основи, 1993. – 319 с.

І.Й. Краснодемська*

РОЛЬ І ЗНАЧЕННЯ НАУКИ В ЛЮДСЬКІЙ ЦИВІЛІЗАЦІЇ: ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН, ПЕРСПЕКТИВИ

Шукаючи відповіді на питання, що виникають в пізнанні світу і сутності свого буття в ньому, люди не обмежуються лише своїм розумінням і власним досвідом, а й виходять далеко за їх межі, спираючись на наукові узагальнення, осмислюючи закономірності, принципи і методи процесу. Саме це дало підстави В. Соловійову сформулювати сутність науки: «життя ставить перед людиною питання, а наука дає на них відповіді».

Основною метою науки є пізнання законів розвитку природи і людського буття, механізмів їх дії, вироблення рекомендацій для практики, а також узагальнення та систематизація знань окремих учених і наукових колективів. Практичними завданнями науки є: описання, пояснення і передбачення процесів та явищ дійсності, що є предметом її вивчення, на основі пізнаних законів.

Історично науки виникає із неспеціалізованого знання. Наукове знання передбачає не лише констатацію фактів та їх опис, але й пояснення, осмислення, воно відповідає на питання не тільки як, а й чому саме так відбуваються ті чи інші явища, події. Сутність наукового пізнання полягає в обґрунтованому узагальненні фактів, у тому, щоб за випадковим виявити необхідне, закономірне, за одиничним – загальне.

---

* к.і.н., старший науковий співробітник відділу історико-правових та теоретико-методологічних проблем українознавства Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії

Кожна наукова установа має свою вчену раду – колегіальний дорадчий орган управління науковою й науково-технічною діяльністю.

У зв'язку з потребами суспільної практики, внаслідок історичного розвитку, наука перетворилася на важливий соціальний інститут, що потужно впливає на всі сфери буття суспільства. Упродовж життя сучасної пересічної людини кількість наукової інформації на земній кулі зростає майже у кілька десятків разів.

Наука являє собою єдине ціле. Але процес пізнання світу й самопізнання людського буття через різні причини (об'єктивні і суб'єктивні), насамперед відповідний рівень свідомості людини на різних етапах розвитку людини, надає їй можливість пізнати ціле за його складниками. Саме тому процес пізнання сутності й обширів цілого не може бути раціоналізованим і об'єктивованим. У науці він весь час розглядається в динаміці й нескінченості процесу пізнання.

Визначальними рисами науки є *інтегративність* і *системність*. Інтегративність визначається як сторона процесу розвитку, пов'язана з об'єднанням у ціле раніше різнорідних частин й елементів. Інтегративні процеси можуть бути наявними як у межах уже складеної системи, у такому випадку йдеться про підвищення рівня її цілісності й організованості, так і при появі нової системи з раніше непов'язаних елементів. Системний підхід на теоретичному рівні постає як спосіб наукового пізнання та практичної діяльності, що вимагає розгляду частин у нерозривній єдності з цілим. Зрозуміло, що центральним у цій категорії є поняття система з обов'язковим вирішенням проблеми визначення властивостей цілого на основі властивостей елементів, а також властивостей елементів на основі характеристик цілого.

Наука тісно пов'язана з ідеологією, політикою, державотворчими процесами в Україні, формуванням виховного потенціалу суспільства. Наука стала фундаментом збереження, подальшого розвитку й утвердження української нації. Вона виконувала й виконує головну функцію збереження української суті, ментальності, духу, традицій, національно-державної ідеї. Наука як генератор національної самосвідомості знаходиться в епіцентрі пошуку моделей розвитку українського суспільства. Наука мала потужний вплив на національне відродження, на тривалу боротьбу, результатом якої було проголошення незалежності України. Наука є найважливішим чинником соціально-культурного й технічного прогресу, всебічного розвитку людських здібностей і можливостей, бо входить до складу продуктивних сил виробництва.

Предметом наукового соціально-гуманітарного знання є все те, що репрезентує суспільство та соціальність людини. За характером наукові знання про соціум можна згрупувати таким чином: *соціологічні*, предметом дослідження яких є суспільство як цілість; *економічні*, що відображають трудову діяльність людей, відносини власності, суспільне виробництво, обмін, розподіл; *державно-правові* знання. Людина є об'єктом вивчення великої кількості найрізноманітніших наук, які розглядають її численні аспекти.

Вияткове значення у вивченні людини мають гуманітарні науки, що орієнтовані на інтереси людини, яка виступає для них мірилом усіх речей. Гуманітарні науки вивчають духовну, інтелектуальну, морально-етичну, соціокультурну діяльність людини. За об'єктами, предметами та методологіями

вивчення ці науки часто перетинаються (а то й об'єднуються) із суспільними науками й разом «протистоять» природничим і точним наукам, насамперед на основі принципової відмінності їхніх предметів і методів дослідження. До гуманітарних наук традиційно зараховують філософію, психологію, логіку, історію, мовознавство, літературознавство, мистецтвознавство, релігієзнавство, культурологію тощо.

Вже в античну епоху формуються перші теоретичні системи знання в галузі геометрії, механіки, астрономії (Евклід, Архімед, Птоломеї); розвивається натурфілософська концепція атомізму (Демокріт, Епікур); робляться спроби проаналізувати закономірності суспільства і мислення (Арістотель, Платон, Геродот). На різних етапах розвитку науки взаємозв'язок інтегральних і диференційних тенденцій виявлявся як її іманентна (внутрішня) характеристика. Система наукових знань упродовж усієї історії перебудовувалася, переформатовувалася. У різні періоди активізувалися різні її напрями, пов'язані з розвитком соціальної, економічної і гуманітарної сфер, зокрема філософський, історичний, соціологічний, політологічний, культурологічний. Сьогодні гуманітарні науки вивчають не ізольованого індивіда, а процеси взаємодії між людьми. Саме на таких дослідженнях зосереджені соціологія, етнологія, історична та соціальна антропологія. Але все ще найскладнішою проблемою гуманітарних знань є не збирання фактів, не їх міждисциплінарний аналіз, а повноцінний синтез знань.

Особлива роль у досягненні мети, виробленню завдань розвитку науки належить українознавству як науці самопізнання й самотворення українського народу, яке акумулює все багатство національних традицій, історіософську основу буття українського народу і тому потребує постійної підтримки державної влади. Вивчення історичних уроків забезпечує суспільство від самоізоляції та невизнання надбань світової цивілізації. Наука дає можливість виробити адекватні уявлення й про народи-сусіди та етноси світу, дає позитивний приклад творчого застосування ідей ренесансу, просвітництва, романтизму, позитивізму, модернізму, постмодернізму.

Нині основними орієнтирами в розвитку українознавства як науки про Україну й світове українство в їх єдності в усьому часопросторі все більш виразно постають закономірності: людина і природа – єдине ціле; природа і довкілля формують не лише тіло, а й духовний образ людини й спільноти; людина – суспільне явище і тільки в суспільстві природа виступає основою її людської сутності, тільки в суспільстві її природне буття постає як людське.

Українознавчий підхід має стати не лише методологічною основою розроблення державної стратегії, політики розвитку, а й вироблення концепції національної науки, освіти, виховання, складання навчальних програм та їх реалізації. Саме створення чіткої системи підготовки науково-педагогічних кадрів, опрацювання нових навчальних підручників і посібників, публікація термінологічних і понятійних довідників, підготовка сучасної енциклопедії українознавства забезпечить подальший розвиток науки. Спрямування її до складових українського буття – держави, мови, культури, етнографії, фольклору, права тощо – дасть змогу стимулювати інтерес громадськості до пізнання національних традицій, звичаїв, обрядів, народного мистецтва,

забезпечить повноцінне функціонування української мови, що має стати внутрішньою потребою українського народу, а також сприятиме утвердженню незалежності України і побудові в ній громадянського суспільства, національно-культурному розвитку етнічних груп, які проживають в Україні.

М.Г. Кітов*

ПАТРІОТИЗМ І ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

В Національному університеті харчових технологій впродовж 15 років при вивченні дисциплін «Соціологія» та «Психологія» студенти, під керівництвом к.психол.н., доцента І.В. Нікітіної, проводять соціологічні опитування своїх ровесників з метою виявлення їхніх ціннісних орієнтацій. Предметом дослідження стають різнопланові духовні орієнтири української молоді. Останні сім років опитування спрямовані на з'ясування того, наскільки молодь патріотично налаштована. Ми виходимо з того, що значна частина студентської молоді народилася вже в незалежній державі. Але думати, що успіх у її розбудові прийде сам собою, є небезпечною політичною ілюзією. Історія застерігає: сьогодні або ніколи український народ має завершити багатовікову боротьбу за розбудову власної держави. Особливу роль у цьому процесі відіграє молодь, зокрема її передова частина – студентство. Саме його професіоналізм, запліднений державницькою ідеологією активності, при цілеспрямованій підтримці держави, спроможний розв'язати багато проблем сучасної України.

Молодь за своєю природою є ані прогресивною, ані консервативною. Вона – лише потенція, готова до будь-якого починання. Це значить, що вона піде за тим, хто своїм прикладом, своєю відкритістю, героїкою боротьби за ідеали свободи поведе її за собою. Свобода ж громадянина – це можливість вибору ним певних цінностей, ідеалів, лінії поведінки. Сама ж можливість вибору визначається впливом різних факторів: закономірних і випадкових, спадкових і набутих, психологічних і культурологічних, моральних і правових тощо. Проте вибір завжди є вивільненням, екстеріоризацією того внутрішнього, неповторного духовного світу, що визначає особистість.

Однією з найсуттєвіших характеристик духовного розвитку особистості є оцінка рівня її самосвідомості. Самосвідомість – це насамперед оцінка людиною самої себе як суб'єкта певного способу життєдіяльності. Проте самосвідомість включає не лише усвідомлення й оцінку індивідом свого власного «Я», своїх інтересів, потреб, норм поведінки тощо, а й співвідношення себе з таким самим унікальним і неповторним світом поза власним «Я». Тому самосвідомість завжди виступає єдністю індивідуального «Я» і «Я» колективного, групового. Отже, у процесі самоусвідомлення кожна людина відносить себе до певної соціальної спільноти: сім'ї, партії, клану, етносу, нації, політичної нації, держави тощо. Усвідомлюючись, внутрішнє, особистісне виступає мотивацією вибору із певної системи можливостей, а вмотивований вибір і проявляється як свобода особистості.

---

* д.філос.н., професор кафедри філософії Національного університету харчових технологій

Духовний світ особистості формується у сім'ї, садочку, школі, ВНЗ тощо. Але їх виховний вплив реалізується лише в умовах світовідчуття, культури певного етносу, адже поза етнічної культури не буває. Тобто духовний світ особистості за нормальних умов життя завжди пронизаний національно-архетипним. Воно може бути усвідомлене або загнане ідеологічною «обробкою» в позасвідоме, але воно об'єктивно завжди існує. Усвідомити свої етнічні, національні корені, а якщо необхідно, то й вивільнити їх із позасвідомого – це екзистенційне прагнення кожної людини. «Бо, забувши хто ми і звідки, як зуміємо збагнути – куди?» (Б. Мозолевський). У якому напрямку рухатися українському суспільству. Зовсім не випадково українофоби так бояться об'єктивного висвітлення української історії, особливо національно-визвольної боротьби народу. Проте саме таке усвідомлення є однією з підвалин мотивації вибору особистістю лінії поведінки, патріотичних орієнтацій тощо. Адже патріотизм – це укорінене в душу народу прагнення своєї свободи. Громадянин може знати і любити свою землю, мову, культури, але нічого не робити для утвердження незалежної державності. Вищим проявом патріотизму є екзистенційна вкоріненість у людині почуття постійної боротьби за свободу (політичну, економічну, культурну) своєї держави. Найстрашнішою і до сих пір непереборною руйною, яка залишилася Україні від імперії, це інтелектуальна. Невипадково українська держава не має на сьогодні концептуального, не говорячи вже про ідеологічно-психологічне забезпечення своєї розбудови. Це – найбільша біда України. Люди втрачають історичну орієнтацію, віру, підпадають під прес пропагандистського розбою українофобів.

На формування особистості впливають культури різних етносів. Носієм якої культури виростає особистість? Багато чого залежить від свободи її вибору. Проте існує й об'єктивна детермінанта цього процесу, а саме – розвиток етносу. Етнос у своєму розвитку проходить низку етапів, ступенів. Одним із ступенів такого розвитку є формування його в націю. Нація – це етнос на такому ступені розвитку, коли усвідомлення необхідності створення власної незалежної держави виступає як життєва потреба більшості його соціальних груп і прошарків. Саме цю життєву потребу і виборює етнос шляхом національно-визвольної боротьби. Тому для українця (селянина чи робітника, науковця чи інженера, представника будь-якої політичної сили) взагалі не повинно існувати проблеми: бути чи не бути незалежній українській державності. Це право дано самою природою соціогенезу. Але названа проблема гостро стоїть перед представниками інших етносів. Саме для них існування української державності й української політичної нації є постійним плебісцитом, адже їм необхідно усвідомлювати співвідношення своїх культурно-етнічних потреб з потребами та інтересами корінного, титульного етносу. Співвідношення своїх інтересів і потреб на користь корінного етносу, що досяг рівня розвитку нації, і є для них патріотизмом. Якщо найхарактернішою ознакою етносу як системи є ментальність, то такою ознакою політичної нації є патріотизм. Патріотизм не виключає корисливості у відносинах між особистістю і певною спільнотою, але він завжди передбачає дію. Патріотом не можна бути, ставлячись до потреб нації споглядально. Патріотизм – це усвідомлення індивідом своєї окремішності, відмінності від певної спільноти й одночасне усвідомлення ним необхідності

постійного співвідношення інтересів особи і спільноти, усвідомлення особою інтересів і потреб спільноти як власних та боротьба за їх реалізацію. Загальнолюдські цінності, які буцімто має засвоїти людина, не існують. Існують цінності та ідеали певних спільнот, серед яких етнос і політична нація є найбільш системно зорганізованими. Тому людські цінності найбільш повно проявляються саме в національній формі. Вони і виступають тими ціннісними орієнтаціями, які детермінують діяльність людини.

Головною сферою прикладання своїх здібностей людини є професійна діяльність. Як же вона пов'язана, на думку студентів НУХТ, з патріотизмом. Відомо, що трудова міграція серед молоді є сьогодні поширеним явищем. Так, серед опитаних студентів 2-3 курсів НУХТ більше 80% мріють поїхати за кордон для працевлаштування. Причому серед них не лише ті, хто вільно володіє іноземною мовою. Серед усіх студентів, які мріють виїхати працювати за кордон, лише на 5% більше тих, які вільно володіють іноземною мовою (переважно англійською). Серед головних чинників, які спонукають їх до такого кроку, такі: 1) гідна оплата за працю (51%); 2) умови для самореалізації як фахівця (18 %); 3) відсутність попиту на спеціалістів в Україні (12%); відсутність правових норм, які б захищали молодого спеціаліста, безлад в країні (11%); інші – (8%). Відсоток країн, куди мріють поїхати молоді люди, такий: а) більше 82% називають – Європа; б) по 3% – Канада, США, Росія, Ізраїль, Туреччина; в) серед країн зустрічаються й такі: Австралія, Китай, Японія, Нова Зеландія (разом) – до 3 %. Надзвичайно цікавою є відповідь студентів на питання: чи плануєте Ви назавжди покинути Україну. Абсолютна більшість (92%) прагнуть поїхати за кордон на певний проміжок часу, але залишатися там жити назавжди виявили лише 8% відсотків. Висновок може бути таким: сучасна українська молодь патріотично налаштована, але не, знаходячи гідних умов свого працевлаштування, прагне це зробити за кордоном. Тому держава має подбати про розробку програми підтримки молоді.

О.І. Жорнова*

САМОВИЗНАЧЕННЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПРОЯВ ЇЇ СЛУЖИННЯ І ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Звернення до феномену самовизначення у контексті проблеми нормативного регламентування соціальної активності обумовлене визнанням спроможності особистості до: переосмислення власного повсякдення заради свідомого привнесення змін до звичного та звичайного його перебігу; впливу на формування ідеалів життєдіяльності, винайдення способів їх втілення у реаліях життя та потому критичного оцінювання наслідків зазначеного. Самовизначення особистості як прояв її відповідальності і служіння засноване на привласненні сенсу: а) визначати власну життєдіяльність через життєдіяльність оточення; б) неподільної пов'язаності себе зі світом; в) залежності культурного розвитку від власної активності.

---

* д.пед.н., професор кафедри педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Іншими словами, це вибудовування власного повсякдення в площині правила: ніхто не зможе, окрім тебе і замість тебе. При цьому не відбувається знецінення здатності інших, але концентрується увага на неможливості звільнити себе самого від таких дій, оскільки вони постають як смисложиттєві та діяльнісні орієнтири щоденних звершень [1]. Такий вільний вибір уможлиблюється завдяки сфокусованості особистості повсякчас на переосмисленні вже інтеріоризованих культурних значень повсякдення та, відповідно до цього, на перетворенні, реконструкції власної життєдіяльності.

Самовизначення особистості доречно розглядати як один із форматів функціонування соціокультурної норми. Соціокультурна норма – це норма нового цивілізаційного типу, коли моральні орієнтири набувають характеристик дороговказу побудови повсякденної життєдіяльності в будь-якій громаді, спільноті, в будь-якому куточку існування людей. І хоча на сьогодні такі приписи – скоріше тенденція, аніж явище, спробуємо виокремити зміст провідного регулятора суб'єктної активності в новому тисячолітті.

Але світ екзистенційного та практичного не відмежовані одне від одного у повсякденній життєдіяльності, хоча їхні витoki і знаходяться у різних модальностях буття та є принципово відмінними. Соціокультурні норми як самовизначення особистості, що відбувається через її власний вибір життєдіяльнісних орієнтирів на засадах сформованого для неї позитивного образу Іншого, функціонують тільки у морально-вчинковій сфері. Вони позбавляються територіально-громадської обмеженості соціальної норми: не можна вийти з-під "юрисдикції" цих приписів, змінивши місце проживання/перебування чи громаду. Соціокультурна норма не є локальною за характеристиками простору та соціальності як громадського контексту.

Соціокультурна норма зрозуміла кожному. Її зрозумілість досягається завдяки зверненню до ідей відповідальності і служіння в релігійних і філософських вченнях, науковій думці, мистецтві. Така норма вбирає в себе дозвіл очікуваних соціумом реакцій від соціальної норми та обмеженість особистої поведінки від культурної норми. Це не регламентація чітким визначенням належного, а рекомендація побудови потрібного вільним пошуком плідних взаємин з оточенням, налагодженням кожним особистою обмеженості на дозволені дії. Особистісне осмислення моральних колізій зорієнтовує на ствердження гнучких способів втілення ідей відповідальності і служіння у повсякденній життєдіяльності. Це забезпечує високий ступінь толерантності, запровадження динамічної інтерпретації формату їх втілення індивідом адекватно ситуації та протіканню буднів [2].

Самовизначення особистості засновано на суб'єкт-об'єктній неподільності: адресатом, контролером і агентом санкції є одна і та й сама особа; воно зреалізоване у повсякденні як авторське витлумачення кожним способом відтворення своєї тотожності та інакшості водночас через облік наявних і можливих ресурсів. Сенс життєдіяльності при цьому вбачається у самозміні для прийдешнього, які значущі в теперішньому. Актуальність культурного розвитку суспільства є атрибутом самовизначення особистості як соціокультурної норми. Втім, соціокультурна норма на сьогодні може бути співвіднесеною або визначеною як форма проєктивних детермінант (образ майбутнього).

Змістова сутність самовизначення особистості як її відповідальності окреслена: по-перше, відгуком на події спільного повсякдення; по-друге, самопокладанням наслідків за їх пережиття; по-третє, самовпливом за їхніми результатами; по-четверте, обов'язком відповідати за повсякденну життєдіяльність і визнанням вищих інстанцій такого [3]. Темпові зміни участі в подіях такого кшталту засвідчують почастищення долучення особистості до вибудовування спільного повсякдення. Формування досвіду самовизначення особистості є проявом становлення її відповідальності, її причетністю до глобального простору відповідальності. Сучасна форма відповідальності характеризується розповсюдженням на саму себе. Особистість мусить звітувати за свою діяльність перед самою собою та перед усім світом, визначаючи зміст і міру своєї відповідальності. Основою цього вважається її людяність. Відповідальність витлумачується як спосіб морального освоєння нескінченного світу в просторі культури, вироблений індивідуально й на самоті.

1. Жорнова О.І. Відповідальність особистості: до питання змісту та способів пред'явлення у форматі соціокультурної норми // Нові технології навчання: Наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К.: Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України, 2009. – Вип. 56. – С. 34-38.

2. Жорнова О.І. Конструктивна активність особистості у повсякденній життєдіяльності // Усвідомлення культури – запорука відновлення суспільства. Науковий пошук у єдиному культурному просторі / редкол.: Головін В.В. [та ін.]. – Севастополь: Вид-во СевНТУ, 2008. – С. 297-302.

3. Жорнова О.І. Теоретичні засади перетворювальної активності особистості // Вісник Книжкової палати. – 2008. – № 5. – С. 39-44.

І.В. Нікітіна*

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ: ГЕНДЕРНИЙ ВЕКТОР РОЗВИТКУ

Науковці та практики дослідили психологічний профіль соціально-відповідального фахівця. Цей профіль містить такі складові:

- когнітивна;
- регулятивна;
- комунікативна;
- соціо-психологічна;
- прогностична;
- ціннісні орієнтації.

Сучасні дослідження підтвердили, що психологічним механізмом взаємодії названих складових є реалізація домінуючих ціннісних орієнтацій індивідуальності фахівця, які визначають успішні результати його професійної та соціальної активності. Креативна спрямованість є джерелом і силою відповідальності та інноваційності. Бути інноваційною особистістю - означає мати стійке свідоме прагнення до оригінальності мислення, зацікавленість і відчуття непізнаних речей, мотивацію дослідницьких інтересів, ентузіазм відкриття, реалізація нових винаходів, нестримну наполегливість і цілеспрямованість та задоволення від ефективності власного стилю пізнання.

---

* к.психол.н., доцент кафедри філософії Національного університету харчових технологій

Вищезгадані інноваційні здібності означають практичні можливості втілювати ідеальні, духовні та матеріальні потреби в ціннісні й культурні продукти суспільства. Це є фундаментом досліджень, які викликає інноваційний дух і такі індивідуальні здібності:

- продуктивні та енциклопедичні знання;
- раціональний стиль пізнання;
- дивергентне глибоке мислення;
- всебічний розвиток;
- привабливий характер особистості;
- системна дослідницька мотивація.

З іншого боку, соціальна активність, організаційні здібності та можливості їхнього практичного застосування індивідуальністю фахівця має інтегральний вплив на його творчий розвиток.

Автор «Психології свідомості» С. Рубінштейн писав, що індивідуальність як суб'єкт активності має мотивацію взяти на себе соціальну й особистісну відповідальність за свій розвиток і взаємодію з іншими людьми.

Свідома особистість відчуває себе автором і творцем індивідуального й соціального життя.

Соціальна відповідальність має таку структуру:

- соціо-психологічна готовність до професійного росту;
- креативне мислення і професійний інтелект та їх взаємодія;
- професійна мотивація, яка включає соціально значущі цінності;
- адекватна та позитивна Я – концепція;
- особистісні здібності до професійного та соціального прогресу та успіху;
- психологічні якості, такі як соціальна адаптованість, толерантність, лідерство, професійна етика, активність, впевненість, рішучість, самокритичність мислення, готовність ставити задачу, любов до праці тощо.

При цьому професійна мотивація є домінантою всіх цих характеристик. Джерелом професійної та соціальної активності є сенс роботи, цілі, власна позиція особистості у світовому прогресі, особливо мотивація бути лідером і брати владу в оточуючому середовищі, впевненість у власних силах.

Іншою важливою характеристикою соціальної відповідальності особистості є її децентрація у процесі активної творчої суб'єктної взаємодії з соціумом. Це означає здатність вирішувати проблеми з позиції інших людей та подальшу інтеграцію цих позицій з власною точкою зору. Дослідники вважають, що саме ця якість є ключовою метою розвитку соціальної відповідальності фахівця. А соціальна відповідальність, у свою чергу, відіграє головну роль у розвитку інноваційної особистості.

Отже, метою розвитку інноваційного типу особистості є інтеграція мотивації, мислення та індивідуального характеру, що об'єднує усі драйви її творчого потенціалу і соціальної відповідальності у різних галузях промисловості, бізнесу та професійної діяльності.

Прискорений розвиток світового суспільства вимагає інтенсивного розвитку соціальної відповідальності особистості в коледжах і університетах. Це пов'язано з креативними здібностями, інтернальністю, почуттями, наполегливістю, справедливістю, мотивацією самореалізації, дивергентним мисленням тощо.

Вважається, що такі особистості є неординарними лідерами. Ще більш значущими їх роблять такі характеристики, як здатність до візуалізації та реалізації ментальних перетворень. Аналогічність мислення є центральним показником їхньої професійної активності. Вони "наводять мости" між проблемою та робочими ситуаціями, між однією ситуацією та іншою.

Іншою важливою характеристикою вирішення творчих проблем є здатність мислити логічно, коли оцінюються факти і реалізуються рішення. Соціально відповідальні люди можуть знайти "порядок у хаосі" та корені проблем.

Наприклад, боротьба інноваційного творчого менеджера з високим рівнем прогулів і плинністю кадрів призводить до виходу за рамки поверхових виправдань підлеглих, з'ясувавши, що справжня проблема полягає у повторенні беззмістовної роботи і що кращими ліками є ротация кадрів, сучасні форми прибутку або переконання робітників у більшій важливості їхніх завдань у роботі компанії й організації.

Соціальність відповідальності – це не тільки набір інтелектуальних і соціально - значущих якостей. Це також тип особистості, спосіб мислення та життя. Такі люди прагнуть бути нетрадиційними, однак для них характерні також спільні якості. Це впевненість, незалежність, а також здатність ризикувати. Вони проникливі, мають хорошу інтуїцію, чутливі до справедливості. Вони показують гнучкість оригінального мислення, мають сміливість виділятися, "робити хвилі", кидати виклик традиціям і встановлювати нові правила.

Як кожен із нас, відповідальні люди роблять помилки, але вони аналізують їхні причини, щоб не повторювати в майбутньому. Томас Ватсон, засновник IBM, часто стверджував, що єдиним шляхом до успіху є "подвійний податок на невдачу".

Іншими специфічними якостями відповідальних людей є ентузіазм, терпимість до невизначеності і неоднозначності та потяг до фантазій. Такі люди можуть працювати з незавершеними ідеями, коли відповідні факти відсутні, правила туманні та немає коректних процедур.

Інколи відповідальні індивідуальності демонструють поганий характер. Він чи вона можуть бути впертими, некоммунікабельними, байдужими до домовленості, сварливими та саркастичними. Вочевидь, вони повинні контролювати негативні риси максималізму, креативний відхід від встановлених у компанії стандартів.

Психологами пропонуються рекомендації щодо допомоги у розвитку позитивних рис у відповідальних людей. Серед них: бути відкритими до інновацій навіть для далеких ідей; сприяти гнучкості для погляду на проблему з перспективної точки зору; досліджувати ідеї в аналогічних ситуаціях. Дуже важливо приймати ризики та невизначеність вирішення інноваційних проблем.

Відповідальність є силою розвитку соціуму, яка відображає відношення особистості до суспільства, природи, праці, професійного колективу і до себе. Відповідальність містить свідоме розуміння і реалізацію соціальних ролей відповідно до моральних орієнтацій і норм людської поведінки.

Випускники вищих навчальних закладів є цінним джерелом розвитку країни і нації. Виховувати інноваційні таланти – це важливе завдання вищої освіти.

Однак сьогодні вищій освіті нашої країни шкодить орієнтація на екзаменаційні оцінки, яка часто тільки констатує передавання знань, ігноруючи при цьому розвиток студентів.

Сучасна система освіти повинна змінити свій соціальний статус: від статусу інституту підготовки професійних кадрів і соціалізації до статусу генератора цінностей й орієнтації фахівців у діяльності. Це висуває нові вимоги до характеру та цілей освітнього процесу. Метою повинен стати випереджальний розвиток «інноваційної особистості» з високим рівнем соціальної відповідальності.

Прогресивні можливості держави, перш ніж актуалізуватись у конкретних соціальних структурах, підприємствах, установах повинні бути спроектовані в рамках системи освіти. Вони реалізуються в ціннісних орієнтаціях, індивідуальних здібностях і мотивах професійної діяльності майбутніх фахівців. Ця проблема включає гендерний аспект.

Гендер – один із базових вимірів соціальної структури суспільства, який, разом з іншими соціально-демографічними та культурними характеристиками, організує соціальну систему. Гендер надає соціально-рольовий статус особистості, який визначає індивідуальні можливості у професійній діяльності, суспільному виробництві.

Система гендерних відносин у кожному суспільстві невпинно змінюється. В умовах суспільної кризи, яка охопила сьогодні Україну та інші країни світу, вони стають особливо дисгармонійними, що може деформувати особистість молодої людини й негативно вплинути на її гендерну самоідентичність, самосвідомість і самореалізацію. У процесі професійної діяльності одні сторони особистості (що відповідають гендерним стереотипам) заохочуються та підсилюються, а інші (що таким стереотипам суперечать), навпаки, забороняються та затримуються у розвитку. Однак соціологи і психологи констатують, що у періоди суспільних криз соціальні стереотипи руйнуються й межі гендерних ролей розмиваються. Сьогодні чоловік не завжди є основним годувальником сім'ї і, у той же час, діловій жінці іноді легше вдається знайти роботу.

Фактично всі соціальні групи та відносини, в яких перебуває людина, дають особистісний досвід, що визначає гендерну самореалізацію людини. Джерелом розвитку соціальної відповідальності особистості є вирішення суперечливостей.

О.А. Мельник*

АСПЕКТИ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ І ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК ЛЮДИНИ

Пошуки та визначення сенсу життя, що реалізують себе в самоактуалізації, об'єктивно передбачають активність, яка спрямована на реалізацію смислів і самореалізацію. Це неминуче призводить до виникнення питання про ступінь свободи цієї активності, особливо при співвідношенні мети та сенсу свого життя з цілями, смислами і потребами інших людей, тобто необхідністю. Відповідно, актуальним є питання відповідальності, яку ми, відштовхуючись від аналізу

---

* к.психол.н., старший викладач Національного університету фізичного виховання та спорту України

філософської та психологічної літератури, розглядаємо як найважливіший прояв духовності.

Процес життєдіяльності людини як творче осмислення і побудова власного життя – це процес духовний, тому що передбачає відображення соціальних цінностей і смислів у рамках власного життя і їх реалізацію згідно з власними можливостями. При цьому життєві цілі і смисли визначають якість і зміст людської активності. Духовність як принцип людського життя виявляється не лише у змісті цінностей, які відображаються, але й у тих засобах, які сприяють її підтриманню, збереженню та розвитку. Відповідно, головною умовою, що забезпечують духовність, виступають свідомі зусилля людини, які спрямовані на адекватні шляхи життєзабезпечення, тобто людина виступає як істота духовна, яка відповідає за своє життя, несе відповідальність за себе, за навколишній світ. Духовний розвиток, таким чином, – це розвиток відповідальності, що визначається як обов'язок, необхідність надати звіт про свої дії та вчинки, взяти на себе провину за їхні можливі наслідки. Відповідальна людина – це така людина, на яку не лише покладається відповідальність. Це така людина, яка несе відповідальність за будь-кого і будь-що. Відображення ідеального в контексті життєдіяльності, що проявляється в активному пошуку сенсу життя і створенням власної долі, передбачає здатність людини відповідати за реалізацію соціальних цінностей і смислів власного життя. Відповідальність виступає як внутрішній механізм, як почуття обов'язку, як показник міри інтеріоризації засвоєного, усвідомленого і відображеного, у тому числі загальнолюдських норм у практиці самореалізації й самоактуалізації. Розгляд відповідальності як форми прояву духовності пов'язаний і з тим, що відповідальність має тісний зв'язок з активністю, а також з організованістю і самостійністю, і виступає важливим показником духовності людини. Відповідальність тісно пов'язана з усвідомленням залежності своїх дій та їх наслідків, готовністю відповідати за них у рамках соціальної культури, з особистим і суспільним обов'язком, з добровільним здійсненням необхідного.

Дослідження відповідальності вказують на системність цієї якості, однак не враховують головну характеристику відповідальності – рівень усвідомлення ступенів своєї свободи і незалежності в процесі реалізації життєвих смислів, цілей у тісному зв'язку з благополуччям інших людей, тобто відповідальністю за себе та інших. Така відповідальність ґрунтується на розумінні і усвідомленні своїх можливостей, міри своєї провини при невдачах, необхідності реалізувати свої можливості і для максимального суспільного блага.

Відповідальність, будучи системною якістю людини, найбільш повніше відображає, на нашу думку, сутнісну природу людини, її суперечливі тенденції (прагнення задовольнити особисті еґоїстичні потреби), а з іншого боку, – відповідати вимогам, що висуваються суспільством. Успішність вирішення при цьому суперечностей полягає в рівні розвитку відповідальності, що визначається змістом її когнітивного і регуляторно-вольового компонентів, а також мотиваційною складовою. Таким чином, у відповідальності як якості людини відображається її духовність у вигляді мотиваційного й когнітивного компонентів, воля виступає як регулятивно-вольовий компонент. Крім цього, відповідальність як системна якість людини входить до спрямованості

особистості, у якій відображаються основні характеристики людини – енергійність, рішучість, обов'язковість, сумлінність, альтруїзм, егоїзм тощо. Відповідно, рівень розвитку відповідальності і її окремих складових є формою прояву духовності. Саму відповідальність можна розглядати як вторинну комплексну духовну якість людини, що проявляється у здатності усвідомлення ступенів своєї свободи і незалежності в процесі реалізації власних життєвих смислів, цілей, у тісному зв'язку з життям і благополуччям суспільства і оточуючих людей, усвідомлення міри своєї провини при невдачах не лише особистого, але й суспільного характеру, необхідності реалізувати свої можливості для максимального суспільного блага і внесення позитивного вкладу в розвиток інших та суспільства. Така відповідальність ґрунтується на розумінні й усвідомленні людиною своїх можливостей, прагненням до постійного пізнання та самопізнання.

Відповідальність можна визначити і як реалізацію життєвих смислів, досягнення життєвих цілей і здійснення смислів. Позитивне почуття життя, переживання людиною своєї суб'єктивності, прагнення до осяяння буття, ставлення до іншого як до цінності – це все головні характеристики людини духовної, які неминуче супроводжуються переживанням відповідальності за себе і оточуючих.

Таке розуміння відповідальності дозволяє розглядати її як прояв духовності людини. Сенс життя, самоактуалізація і відповідальність виявляються таким чином тісно пов'язаними один з одним. Відповідальність є необхідною умовою реалізації життєвих смислів і самоактуалізації.

Відповідальність людини пов'язана не лише з реалізацією життєвих смислів згідно з соціально-ціннісними настановами, але й з усвідомленням того, що людина може і повинна самостійно домагатися поставлених цілей, ініціативно функціонувати в будь-якій ситуації. Відповідальність, підкреслює К. Абульханова, гарантує досягнення результату власними силами, незважаючи на непередбачені обставини, труднощі. Відповідальність проявляється як у аналізі, оцінюванні своїх можливостей для досягнення поставлених цілей, так і в умінні передбачити наслідки своїх вчинків і їхній вплив на оточуючих.

Таким чином, пошуки і наявність сенсу життя, відповідальність, самоактуалізація є найважливішими взаємопов'язаними аспектами прояву духовності.

В.Г. Постовий*

УКРАЇНЬСЬКА СІМ'Я ХХІ СТОЛІТТЯ

Людина – явище, породжене космічними силами. Очевидно саме тому вона так наполегливо намагається проникнути у сутність речей, які спостерігає, осягає розумом, намагається збагнути їх перебіг у Всесвіті, у мікро- та макросоціумі, передбачити свою участь та місце у цих процесах. Враховуючи багатомірність людської особистості, її життя відомий грецький філософ Сократ називав найбільшою цінністю. Її цінність є неперебутньою і нині. Водночас

---

* к.пед.н., професор, провідний науковий співробітник Інституту проблем виховання НАПН України

людина, сім'я засвоює і те, що є характерним новому часу, новому світобаченню, новим суспільним, морально-етичним і естетичним цінностям.

Українська родина з болями, втратами й успіхами пройшла свій доісторичний та історичний шляхи, і знаходиться на передньому краї нових випробувань, визвольних змагань, щоб піти в цей глобальний світ, сповненою сил, духовної і фізичної снаги з тим, щоб зайняти достойне місце в суцвітті народів світу. Спробуємо поглянути на це неупередженим оком.

В українському соціумі сьогодні спостерігається підвищена увага до сім'ї з боку всіх соціальних інститутів виховання підростаючих поколінь. Це зумовлено багатьма об'єктивними процесами суспільних відносин, усвідомленням пріоритету сім'ї у вихованні дітей, загостренням міжнетічних відносин та інтересів до національної ідентифікації й самоідентифікації особистості, окремих етнічних груп, як традиційних, так і нетрадиційних для України конфесій і сект тощо.

Виховання дітей в українській родині виявилось не тільки багатством фактологічним, а й багатством тенденцій, своєрідних моделей її функціонування в наш час. Кожен педагогічний пласт виховання дітей у сім'ї виражений у тенденціях традицій і звичаїв сучасної системи виховання, її ідеалах, менталітеті народу. Дослідження тенденцій виховання дітей в Україні засвідчує нерозривну єдність цього процесу з європейським, світовим контекстом. Українська родина, як і система виховання в ній дітей, не є винятком в європейському чи світовому просторі, вона лише підтвердження думки, що світ і людські спільноти у вигляді етносів, націй і держав розвиваються в єдності й різноманітності виявів форм і способів існування і єдності, очевидно, більше, ніж відмінностей. Саме тому українська родина і в періоди своєї як бездержавності, так і в періоди державності мужньо боронила основні первені народу – землю (географічну територію свого проживання і господарювання), мову, самотубо духовно-матеріальну культуру й економіку. Слід зазначити, що, незважаючи на надзвичайно складні умови як минулого, так і нинішнього часу, українська родина вижила, але вона потребує суттєвої допомоги (як держави, так і міжнародної спільноти), аби не розчинитись у ній, а зайняти своє місце як рівна серед рівних.

Тенденції інтенсифікації матеріального виробництва, його ринкові умови господарювання, конкуренція зумовили помітні зміни в соціальній структурі суспільства. З'явилася порівняно невелика соціальна група багатих і супербагатих сімей-кланів, які володіють значними матеріальними здобутками, створеними мільйонами людей середнього класу та родинами тих, хто стоїть на межі бідності і поза нею. В цих основних соціальних групах вирізняється ще складніша структура типів сімей, властивих різним соціальним групам. При цьому духовно убогими можуть бути як сім'ї знедолених, так і сім'ї сучасних скоробагачків, а талановиті й обдаровані діти можуть бути і є практично у всіх соціальних групах. На жаль, соціально-педагогічні і морально-духовні умови та, особливо, можливості цих сімей не завжди сприяють повноцінному вихованню української дитини, розвитку її талантів і обдарувань.

Соціальні суперечності в українському суспільстві ведуть не до зміцнення сім'ї, а до її морально-духовної деградації, економічної кризи, вибуху насильства

і жорстокості як у середині самої сім'ї, так і в масштабах країни, що може загрожувати навіть державним устоям.

Хочеться розвіяти цим рожеві міфи окремим оптимістам від науки і держави про парадигму (зміну) в освіті, культурі, вихованні молодих поколінь українців, яка декому вже бачиться завершеною, оновленою. Насправді Україна сьогодні перебуває в стані пошуку парадигми нової ідеології, освіти, науки, культури пов'язаної із визначенням національно-етнічних пріоритетів виховання нових поколінь українців, росіян, татар, греків, євреїв і представників інших етносів, які живуть на українській землі і всі разом складають українську націю. В цьому конгломераті суперечливих радикальних соціальних та ідеологічних змін (від пацифістських, космополітичних, аж до крайніх етноантагоністичних траєкторій проектування майбутнього суспільства на теренах України) віднайти інтереси і місце особистості в суспільстві є справою вкрай важливою для української родини. Дивним є те, що частина українців та їхніх поводитирів, званих і незваних, перейняла погану звичку своїх попередників поступатись своїми етнонаціональними, загальноукраїнськими інтересами та пріоритетами в ім'я сусідів і квартирантів нібито задля загального добра, миру та супокою. Хоча, як свідчать історичні події і факти (не тільки української історії), з того ніколи не було добра для корінного, автохтонного народу. Якщо в математиці відношення 10 до 10 дорівнює 1, то в державотворенні, матеріально-духовній культурі народів так не буває. Кожна із культур може збагачуватись, але здебільшого чисельніші, агресивніші поглинають слабші, знекровлюють, асимілюють, позбавляють народ самобутніх основ свого розвитку. Педагогіка – це одна із сфер духовної культури народу. Позбавте народ питомих коренів живлення цієї культури і ви матимете в залишку зовсім інших людей, які не відповідають у сутності своїй етногенезу. І в цьому частка вини лежить на тих, хто допускає чуже, іноді вороже втручання „псевдополітиків” і „псевдоідеологів” у внутрішню справу країни, її народу, освіти, культури, духовності. Ці, зокрема, складні питання національної школи, національного виховання за духом, змістом і формою нині, як ніколи, актуалізуються в Україні. Глобальні новітні інформаційні технології крок за кроком витісняють з особистості дух і ментальність українця, витворюючи з нього прагматично мислячу за поданими зразками модель „біоробота” бажаної розробникам поведінки і діяльності. Коли в особистості витравлені національний дух і менталітет, вона нездатна творити високу культуру, збагачуватись духовно, захищати свою землю, власну честь і гідність.

Розвиток і цілісність України, розквіт її культури залежить насамперед від духовності, свідомості її населення, від цінностей, що домінують серед людей, від системи ставлення кожного громадянина до своєї країни, до родини, до своєї самоідентифікації.

Численні дослідження свідчать, що пріоритети родинно-національного виховання дітей зумовлюють процес гармонії чи дисгармонії впливу всіх соціально-економічних, духовних, психолого-педагогічних і біогенетичних факторів, що виступають як основні умови розвитку особистості. Саме тому умови є найважливішою складовою частиною, завдяки якій формується активність і подальша соціальна діяльність особистості, сім'ї.

Це надзвичайно важливо в наш час глобалізації. Нині процеси пошуку і визначення своєї самоідентифікації поширилися в усьому світі. „І це нормально, – твердить український філософ, Президент НАПН України В. Кремень, щодо України, – тому, що лише на шляху діалогу порозуміння можна позбутися імперського комплексу, покласти край ментальності „старшого” і „молодшого” брата, успадкованої від спільного історичного минулого” І далі... „площиною, в якій відбувається самоідентифікація України, є переосмислення власних здобутків і втрат на шляху розбудови української незалежної держави... йдеться про ідентичність [людини, держави – В.П.] щодо самої себе” [2]. Дослідження дозволяють також здійснити глибокий науково-теоретичний аналіз тенденцій і пріоритетів виховання дітей у сучасній українській сім’ї. На їх основі вивчено й проаналізовано тенденції соціального розшарування сімей в українському суспільстві та деформації виховної функції в нових соціально-педагогічних умовах України. В процесі дослідження цієї проблеми здійснювався й аналіз соціально-педагогічної дійсності виховання дітей у сучасній українській родині.

Помітну роль у цьому процесі відіграють традиції українського народу, сформовані протягом його тисячолітньої автохтонної історії. Разом з тим, не всі соціально-побутові, культурні та педагогічні умови виховання дітей у сучасній українській родині можуть забезпечити його успішність. Досліджуючи тенденції і пріоритети виховання дітей в сучасних умовах української родини, ми звертаємо особливу увагу на необхідність взаємодії сім’ї і мікро- та макросоціуму. Так, заслуговує на особливу увагу проблема релігійного виховання дітей в Україні, яка загострилася в останні роки. Україна здавна відома, як християнська православна країна з досить сильними релігійними традиціями, оспіваними у піснях, баладах, думах, поезії і прозі, чітко визначених у звичаях і обрядах, повсякденній поведінці і вчинках дорослих і дітей, сім’ї. ХХ ст. внесло свої деструктивні зміни у світогляд і поведінку сім’ї. Політичний атеїзм, нові релігійні, сектантські течії і напрями чужі традиційному православ’ю та менталітету українця, руйнують єдність сім’ї, нації, народу. Очевидною стає незамінність релігії іншими атеїстичними чи сектантськими ідеологіями. В яких формах має здійснюватися християнське, релігійне виховання дітей, поступово визначить сама сім’я і суспільство, але воно не може поступитись під виглядом демократії місцем новим псевдорелігіям, особливо вкрай радикальним, тим, які руйнують душу і психіку особистості, відривають її від суспільства, ведуть до асоціальної та аморальної поведінки, вчинків. Педагогічна чи якась інша мультикультура є просто неможливою в національних державах. Рано чи пізно така мультикультура руйнує і державу, і народ, і особистість.

У нових соціально-економічних умовах розвитку суспільства деструктивний вплив соціального середовища не зменшується, а навпаки, збільшується. Потужними і значно агресивнішими до духовного світу дитини стали інформаційні потоки ЗМІ, які набувають характерних ознак неорганізованого і несанкціонованого юридичними та моральними нормами довілля, що негативно впливає на моральне становлення, поведінку і вчинки молодого покоління.

На межі тисячоліть сім’я явила людству феномен, який не можна недооцінювати в прогнозуванні розвитку і світової цивілізації. Адже,

незважаючи, на расові, релігійні, політичні, соціальні, побутові відмінності, найбільшим надбанням тисячолітньої історії людства залишається сім'я. І українське суспільство впевнено й безсумнівно бере це багатство в ХХІ століття.

Вся світова історія сім'ї засвідчила її двоплановий розвиток як соціально-економічної та духовної, культурогенної структури суспільства. Сім'я, її соціально-економічна структура в усьому світі визначається як основний творець і споживач матеріальних благ. Вона ж на всіх континентах і в усіх народів визнається як основа продовження роду людського, основа збереження і відтворення етносів, їх культури, духовності. Незважаючи на численні відмінності в житті народів, сім'я є визначальною для всіх формою прогресу й цивілізованості людства, його культури. Кінець ХХ ст. засвідчив, що сім'я, розвиваючись як мала автономна соціальна система, що постійно вступає у взаємодію з такими ж та іншими системами, змогла досягти значних успіхів у виробленні матеріальних цінностей, матеріальних благ і достатку. Зусилля сім'ї протягом тривалого історичного періоду спрямовувались головним чином на створення й задоволення матеріальних потреб людини. Цей шлях зумовив значні деформації в духовному розвитку сучасної сім'ї, що також є характерним як для української сім'ї, так і всіх народів світу.

Домінування матеріального, економічного інтересу над духовним породило в усьому світі такі страшні для людства явища, як геноцид, війни, голодомори, холокост, розпуста, проституція, торгівля людьми та використання жінок і дітей в порно- і секс-бізнесі, жорстокість і насилля над людиною. Мабуть, вершиною цього потворного айсберга виступає дитяча проституція, злочинність, бездоглядність і широко практикована у світі торгівля дітьми, включаючи новонароджених. Ця вульгарна матеріалізація життя людей веде вже до використання дитячих органів для пересадки тим, хто може заплатити за них значні суми. І це діється в той час, коли практично в усьому світі на основі сучасних виробничих технологій можна забезпечити нормальне харчування та інші життєві потреби людей. Проте людська жадібність, заздрість, духовні лінощі, агресивність і злоба ведуть людину шляхом руйнації кращих її якостей. Саме тому, вступаючи в ХХІ ст., ми мусимо поставити перед собою стратегічну мету - людина, сім'я, родина, людство передусім повинні забезпечити передачу дітям духовних пріоритетів розвитку, збагатити своє розуміння глибини сутності людини як неповторного духовного ядра особистості, яка, осягаючи минуле і сьогодення, своєю гуманістичною діяльністю творить майбутнє. Це завдання має реалізовуватись у межах державної політики та законодавчої діяльності щодо прав і захисту дітей в Україні.

Сім'я в Україні ще не використала величезного потенціалу у вихованні дітей, їх освітньому, інтелектуальному, духовному, культурному і фізичному розвитку. Беручи у ХХІ ст. сім'ю як найвищу цінність людського суспільства, маємо забезпечити у її розвитку пріоритет духовного начала, підпорядкувавши йому здобутки і технології матеріального виробництва. Йдучи іншим шляхом, ми постійно зазнаватимемо невдач і навіть деградації. Вже зараз в Україні помітні значні викривлення в формуванні у дітей і молоді системи цінностей і ціннісних життєвих орієнтирів, ставлення до національних і вселюдських надбань культури, формуванні гуманістичних взаємовідносин з іншими людьми. Все

більше набирає сили культ жорстокості, насилля, вульгарності, сексуальної розбещеності й розпусти, наркоманії, національного нігілізму, вседозволеності і байдужості до минулого та майбутнього. На перше місце виступають власні потреби егоїстичного характеру. Певною мірою, на наш погляд, тут завинили в цьому педагогічна та психологічна теорії, які вже тривалий час широко пропагують т.з. особистісний підхід до виховання дітей і молоді, забуваючи при цьому про феномен «Ми», в якому особистість інтегруючись з іншими, поступаючись власними (індивідуальними) потребами, набуває нових якостей, збагачує «Ми» як сім'ї, соціальної групи, громади, колективу, етносу, нації, народу.

Розкріпачуючи особистість від „комуністичної ідеології“, „домінанти над особистістю комуністичного колективу“ педагогічна і психологічна теорія разом з тим нічого нового не запропонувала для формування ідеалів виховання дітей і молоді. Зрештою залишились без достатнього теоретичного обґрунтування ідеали, якими спокон віку послуговувалась виховна практика – сім'я, праця, духовність, громадянство. Ці ідеали, трансформовані в складний сучасний момент соціально-педагогічної дійсності в Україні, і сьогодні можуть забезпечити виживання української сім'ї, виховання в ній молодих поколінь українців, здатних відродити і побудувати нове суспільство.

Нелегкий шлях у ХХІ ст. зумовлює необхідність уже зараз переглянути цілу низку важливих міжнародних документів, зокрема „Декларацію прав людини“, проголошену ООН 10 грудня 1948 р. „Декларацію прав дитини“, проголошену Генеральною Асамблеєю ООН 20 лютого 1959 р., „Конвенцію про права дитини“, прийняту 44 сесією Генеральної Асамблеї ООН 20 листопада 1989 р., „Всесвітню декларацію про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей“, прийняту на Всесвітній зустрічі на вищому рівні в інтересах дітей, яка відбувалася в ООН у Нью-Йорку 30 вересня 1990 р. та ін. Відомо, в які тяжкі роки після Другої світової війни приймалися деякі з цих документів. Очевидно, саме тому головне їхнє вістря спрямовувалось на розширення прав і свобод людини в тоталітарних суспільствах, забезпечення їм належних умов життя, виховання дітей у сім'ї і суспільстві. Значною мірою ці документи мають лише декларативний характер і не містять в собі ніяких конкретних юридичних вимог до особи, сім'ї, держав, суспільства. В них недостатньо говориться про духовні, моральні і правові обов'язки людини перед власною совістю, сумлінням, сім'єю, дітьми і батьками, суспільством, державою та ін. Ці документи, власне кажучи, мало зобов'язують державу, людину, громадянина до пошуку шляхів і оптимальних умов забезпечення життя. Аналіз законодавств розвинених країн, в т.ч. України, з питань сім'ї і виховання в ній дітей засвідчує, що навіть у нинішніх умовах працелюбний, ініціативний та гуманний громадянин може забезпечити умови життя своєї родини, освіти і розвитку дітей, коли державна сімейна й освітня політика буде налаштована на захист громадянських прав і свобод людей. На жаль, у відомих Міжнародних документах більше говориться про права особистості і дуже мало про її обов'язки. Проте суспільна мораль як регулятор взаємовідносин людей у суспільстві покладає на людину більше обов'язків, аніж дає їй прав. Засвоєння людиною моральних норм, традицій, добровільне їх дотримання збагачує особистість духовно. Духовність є вищим

критерієм розуміння людиною своїх обов'язків перед сім'єю, іншими людьми, суспільством, державою.

Ця діалектична пара – „Права” і „Обов'язки” особистості, сім'ї, суспільства, держав, міжнародного співтовариства - в нових геополітичних, економічних і юридично-правових умов має бути значно поглиблена за своїм змістом і формою як у нових міжнародних актах щодо прав і обов'язків людини у XXI ст., так і в законодавствах країн, що визнають ці акти.

Входячи в XXI ст., слід проаналізувати всю законодавчу базу України під кутом зору духовного розвитку й моральних і правових обов'язків особи, сім'ї та суспільства. Особливу увагу сьогодні слід звернути в суспільстві і сім'ї на обов'язки особи. Адже, вимагаючи розширення прав, їх реалізації в нових умовах, необхідно чітко визначити, які ж нові обов'язки бере на себе людина як морально-духовна і громадянська особистість, а які сім'я, держава, і як вони дотримуються цих неписаних і писаних угод.

Вступаючи в XXI ст., всі держави світу мають виходити з високих гуманістичних моральних і духовних принципів забезпечення всебічного розвитку своїх громадян, а стосовно дітей дбати про їх нинішнє і майбутнє життя. Держави світу на законодавчій основі здійснюють свій конституційний обов'язок захисту прав і свобод громадян. Цей обов'язок держав одночасно є і їх виключним правом найбільшою мірою стосовно сім'ї та дітей. Та життєва виховна практика свідчить, що обидві сторони - сім'я і держава не дотримуються цих угод. Так, в Україні ще не надається достатня соціальна допомога знедоленим сім'ям і дітям, дітям-сиротам та тим, які залишилися без батьків. Натомість виникає все більше проєктів як краще облаштувати законодавчу базу в Україні для усиновлення (удочеріння) українських дітей іноземними громадянами. При цьому в українській державі забувають про найперший її обов'язок забезпечити соціальні та інші умови для щасливого матеріального і духовного життя громадян (в т.ч. і дітей) у власній державі. На основі таких «удосконалених» законодавчих актів щороку в Україні іноземні громадяни усиновляють сотні і тисячі маленьких українців від яких відцуралась власна держава, порушуючи Основний Закон - Конституцію України.

Враховуючи зміни, які відбулися і відбуваються в останні роки, значні зрушення у свідомості людей, політиці, економіці маємо закласти світове співтовариство, міжнародні авторитетні організації, зокрема ООН, ЮНІСЕФ, ЮНЕСКО та ін. до розробки в нових геополітичних та соціально-економічних умовах Великого Акту про Права і Обов'язки людей, що житимуть у спільному інтерконтинентальному просторі XXI столітті. Для України стає очевидним, що такий документ має ввібрати в себе кращі надбання світової юридичної думки та відобразити національні інтереси держав, які будуть підписувати цей Акт.

Приведення міжнародних і державних актів з питань духовного розвитку людини, сім'ї, народу, захисту інтересів і прав дітей у відповідність з інтересами життєдіяльності особи, сім'ї в охороні здоров'я, самої її екзистенції сьогодні є конче необхідним як для захисту української нації, так і майбутнього всього людства, кожної Людини.

Дослідження основних тенденцій і пріоритетів виховання дітей в українській родині в сучасних умовах розкриває соціально-педагогічний напрям

розвитку теорії і практики української родинної педагогіки. Його актуальність спонукає педагогічну науку, органи соціального управління, суспільство до розгортання досліджень окремих аспектів життєдіяльності української родини, виховання в ній дітей, розробки змісту, форм і методів взаємодії різних типів сім'ї і школи в нових соціально-економічних умовах, виховання дітей у сім'ях української діаспори, етнопедagogіки народів, які живуть в Україні та ін.

Стратегія розвитку сім'ї, виховання в ній дітей у XXI ст. – духовність, освіта, культура, що забезпечать людству гуманістичний поступ і благополуччя!

У цьому напрямку, хоч і повільно, рухається і українське суспільство, надаючи сім'ї більше прав і свобод, створюючи нову законодавчу базу її функціонування в інтерконтинентальному просторі. Та завжди і всюди українська сім'я, її діти мають бути українськими.

Державна політика України в справі виховання дітей у сім'ї має стати пріоритетним і особливо важливим напрямком і здійснюватися винятково в інтересах сім'ї, суспільства і самої держави, української нації.

З урахуванням нових соціально-економічних, політичних, духовних умов і можливостей України, її історичного і культурного розвитку, психолого-педагогічних традицій і звичаїв українського народу, досягнень сучасної науки і кращого світового досвіду виховання дітей в сім'ї держава має забезпечити матеріальні та педагогічні умови освоєння підростаючими поколіннями нетлінними скарбами духовного світу і різнобічної культури українського народу.

В цьому процесі надзвичайну роль відіграє „національність, – оскільки вона – є позитивне збагачення буття, і за неї треба боротися, як за цінність. Національна єдність глибше єдності класів, партій і всіх родів. Кожна людина, кожен народ може найкраще самоствердитися в атмосфері національної кригової поруки. І великий самообман – бажати творити поза національністю” [1].

1. Бердяев Н. Судьба России: Опыты по психологии войны и национальности / Н. Бердяев. – М., 1990. – С. 3.

2. Кремень В. "Тест на виживання" / Василь Кремень. // День. – 2010. - № 13 (28 січня).

Л.І. Слюсар*

СІМ'Я ЯК ДЖЕРЕЛО ФОРМУВАННЯ ТРАДИЦІЙНИХ ЗАСАД МОРАЛІ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Сім'я є первинним та основним осередком суспільства, який забезпечує фізичне й соціокультурне відтворення поколінь людської спільноти. Як багатofункціональний суспільний інститут вона виконує комплекс соціально необхідних функцій, однак основні (специфічні) функції сім'ї, які відрізняють її від інших інститутів суспільства, є необхідними на всіх етапах його розвитку. Це репродуктивна функція (дітонародження), соціалізація (виховання дітей) і матеріальне утримання дітей. У процесі соціалізації відбувається передача новим поколінням надбань духовної культури певної нації та всього людства,

---

* к.е.н., провідний науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України

формування тієї моделі поведінки і системи цінностей, яку ми називаємо ментальністю, у тому числі системи етичних норм і правил поведінки. Сім'я, впливаючи на систему моральних цінностей кожного її члена, закладає фундамент цієї системи у дитини, який є основою її поглядів у дорослому майбутньому. Тут формується ставлення до абсолютних, вічних цінностей, які мають загальнолюдський характер (доброта, правда, любов, чесність, гідність, справедливість та інші), до національних цінностей (патріотизм, почуття національної гідності), до сімейних цінностей (стосунки поколінь, піклування про дітей, повага до старших, турбота про немічних, подружжя вірність і взаємодопомога) і, нарешті, формується характер, стиль поведінки і стиль приватного життя, який лежить в основі цінностей особистого життя.

З розвитком людства поступово змінюються, «демократизуються» внутрішньосімейні стосунки, людина стає більш вільною у виборі моделі шлюбної і сімейної поведінки. Разом з тим загострюється проблема відповідальності за свої вчинки, тобто вільний вибір одного із членів сім'ї не повинен обмежувати можливості розвитку інших, у тому числі шлюбного партнера, дітей і літніх батьків. Виконання обов'язків щодо інших членів сім'ї, насамперед батьківських обов'язків, є необхідною складовою життєдіяльності сім'ї та розвитку її членів.

Сучасне українське суспільство знаходиться на етапі соціально-економічної і постіндустріальної трансформації, коли старі соціальні, у тому числі моральні цінності (епохи соціалізму) значною мірою нівельовані, а система цінностей нової епохи ще остаточно не сформована, відсутня стійка модель суспільних цінностей, стала ієрархія цінностей моральних. Існує множинність ідеологій, стилів життя і норм поведінки. В нестабільному суспільстві, коли низка суспільних інститутів не виконує в повному обсягу свої функції, відбувається „стихийна соціалізація” підростаючого покоління, яке не завжди може визначити, що добре і що погано, що призводить до нестійкості й розмитості моральних поглядів, не сформованості моральних засад. У цих умовах сім'я з її традиційною системою моральних цінностей є противагою негативного впливу як на населення в цілому, так і на підростаюче покоління. Саме вона може значною мірою забезпечити адекватну соціалізацію дітей і підлітків, у тому числі формування стійких моральних якостей.

Однак сім'я може бути джерелом формування фундаментальних моральних та етичних норм, які регулюють суспільне життя і забезпечують цілісність соціальної системи, за умови її стабільності, сталого функціонування й розвитку. Сучасний же стан української сім'ї свідчить про відсутність у країні соціально-економічного середовища, „дружнього”, „добррозичливого” до сім'ї з дітьми, тож виконання сім'єю її специфічних функцій, збереження сімейних традицій відбувається значною мірою за рахунок природної здатності до саморегуляції процесу відтворення населення, традиційної налаштованості на шлюб і сім'ю української людності.

Дослідження структурних і динамічних характеристик шлюбно-сімейної сфери відтворення населення України дозволяє зробити висновок, що в цілому традиції сімейного способу життя населення в Україні збережено:

- майже 90% населення країни проживає у складі сім'ї;

- Україна відноситься до країн з високим рівнем шлюбності населення;
- значна більшість дітей (у 2010 р. – 78,1%) народжується у батьків, які перебувають у зареєстрованому шлюбі;
- більшість українських дітей виховуються у повних сім'ях, де проживають з батьком і матір'ю;
- населення України у своїй більшості зберегло традиційну повагу до сім'ї, розуміє її значення в житті особистості;
- Однак існують соціально-демографічні явища, сучасні масштаби яких свідчать про недовиконання специфічних функцій сім'ї:
  - нестабільність шлюбних відносин, високий рівень розлучуваності;
  - значний відсоток неповних сімей, де дітей виховує один із батьків, як правило мати, – це кожна п'ята сім'я з дітьми;
  - значна наявність дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування: станом на 01.01.2011 1,23% українських дітей віком до 18 років (98119 осіб)
  - поширення самотності й бездоглядності серед осіб найстаршого віку.

Ліквідація несприятливих явищ у розвитку української сім'ї можлива лише шляхом формування у суспільній свідомості суспільних та особистих цінностей, орієнтованих на міцну, гармонійну сім'ю, відповідальне ставлення до всіх членів родини, міцний шлюб як неодмінний атрибут щастя та успіху в житті кожної людини, підвищення престижу сім'ї, шлюбу та батьківства. З іншого боку, необхідне створення найкращих умов для функціонування й розвитку шлюбу, сім'ї з дітьми, підвищення її стабільності.

Потрібне не тільки більш відповідальне ставлення до шлюбу, але й більш відповідальне ставлення обох батьків до виховання й утримання спільних дітей, навіть коли шлюб розпався. Глибокі корені цієї проблеми лежать у морально-етичній сфері, у сучасній системі моральних цінностей і місці в ній дитини. Необхідно не тільки соціально-економічне, але й моральне оздоровлення українського суспільства.

С.Ю. Аксьонова*

ЖИТТЄВІ ЦІННОСТІ ОСОБИСТОСТІ У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Формування у підлітковому віці свідомого ставлення до себе вже як члена суспільства супроводжуються певними зміщеннями у шкалі життєвих цінностей, в результаті чого по-новому сприймаються школа, сім'я, друзі, оточення. У спеціальному вибірковому соціально-демографічному обстеженні «Молодь України, 2010», проведеному Інститутом демографії і соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України, було запропоновано оцінити важливість представлених у переліку цінностей матеріального, соціального, духовного характеру. Особливу значимість мають відповіді респондентів, які вже «залишили» дитинство, але ще не стали дорослими, тобто тих, хто

---

* к.е.н., старший науковий співробітник відділу досліджень демографічних процесів та демографічної політики Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України

перебував у підлітковому віці. Доцільно також порівняти погляди підлітків з оцінками молодих людей більш старшого віку. Найголовнішою цінністю для всіх молодих респондентів є *здоров'я*: про те, що воно є *«дуже важливим»* вказали 82,5% опитаних у віці 15–17 років, ще 14,3% підлітків відповіли, що для них здоров'я є *«скоріше, важливим»*. У більш старших респондентів частота вибору відповіді *«дуже важливе»* зростала: серед 18–22-річних опитаних 86% вказали такий варіант відповіді, а серед тих, кому було 23–29 років вже 90% дотримувалися саме цієї думки.

Друге місце за частотою вибору як *«дуже важливої»* цінності посіла *сім'я*: троє із чотирьох підлітків не піддавали сумнівам цю істину. Сприйняття важливості сім'ї з віком посилювалося. Однак необхідно враховувати ту обставину, що ймовірно тінейджери здебільшого оцінювали значущість для себе батьківської сім'ї, тоді як більш старші респонденти вже замислювалися про важливість формування власної сім'ї. У будь-якому випадку цінність сім'ї важко переоцінити. Відомий педагог, богослов і філософ В.В. Зеньковський зауважував, що сім'я це незамінний орган соціального виховання через те, що тісне соціальне співробітництво поєднується з природним почуттям родинної близькості; сім'я може не задаватися педагогічними завданнями, але вона всеодно виховуватиме самим своїм устроєм, взаємністю соціальних зв'язків [1, с. 330–331]. Про те, що *сім'я* дуже високо цінується респондентами різного віку, свідчать й інші обстеження [2]. Тому важко погодитися з усе частіше висловлюваною думкою, що у молодіжному середовищі інститут сім'ї знецінюється [3]. Відхід від традиційного типу сім'ї зовсім не означає зниження важливості для особистості цього інституту.

Цінність *матеріального добробуту*, хоча й суттєво поступалася зазначеним раніше, все ж таки опинилася на третьому місці: дві третини опитаних у віці 15–17 років були переконані, що для них це *«дуже важливо»*. Послідовність перших трьох топ-позицій є однаковою як для наймолодших респондентів, так і для більш старших, а от четверте місце у ранжируванні в різних вікових групах молодих респондентів займали різні цінності. З огляду на психологічні особливості розвитку індивіда у підлітковий період, цілком логічним виглядає той факт, що у підлітків наступну позицію посіли *друзі* – частка тих, хто вказав, що для них вони *дуже важливі*, вдвічі перевищувала частку тих, для кого друзі були *скоріше, важливими*. Втім підлітки майже з такою ж частотою повідомляли про цінність *кохання та гарної роботи, професійної зайнятості*. Мірою підвищення віку респонденти частіше вказували, що друзі для них *«скоріше, важливі»* (наприклад, серед опитаних у віці 30–34 роки порівну розподілились ті, для кого друзі були *«дуже»* і *«скоріше»* важливими). У респондентів у віці 18–22 роки на четвертій позиції опинилися *хороша робота, професійна зайнятість*, що ймовірноше відображає головну націленість їх діяльності у цей період життєвого циклу. У дорослій групі (23–29 роки) така цінність була відтісна на нижчі місця, натомість істотно зростала цінність *дітей* – 77,5% опитаних у цьому віці вказали, що діти для них є *«дуже важливими»*. Зауважимо, що серед молодих людей у віці 18–22 роки таку відповідь вибрали 63,5% (сьоме місце у ранжируванні запропонованих цінностей), а серед підлітків – лише 49% (дванадцятье місце). Такий розподіл не є випадковим і

певною мірою свідчить на користь розробленої Е. Еріксоном епігенетичної моделі людського розвитку, згідно із якою лише на сьомій стадії, у зрілому віці людини, може виникнути зацікавленість у появі нового покоління, а також потреба піклуватися про дітей (тобто генеративність) [4].

Ієрархія найважливіших життєвих цінностей підлітків у загальних рисах відображає ту, що притаманна батьківському поколінню, з певними відмінностями, зумовленими особливостями розвитку індивіду у підлітковий період. Простежується певна залежність особистісних установок підлітка від тих, що властиві насамперед батьківській сім'ї та у найближчому середовищу. Той факт, що саме сім'я відіграє домінуючу роль у формуванні установок, орієнтацій, цінностей у дітей і підлітків, відкриває шлях до вирішення через сім'ю проблем підліткової поведінки.

1. Зеньковский В.В. Социальное воспитание, его задачи и пути // Зеньковский В.В. Психология детства. – М. Academ i A, 1996. – 348 с.
2. Шлюб, сім'я та дітородні орієнтації в Україні. – К.: АДФЕ-Україна, 2008. – 256 с.; Сім'я та сімейні відносини в Україні: сучасний стан і тенденції розвитку. – К.: ТОВ «Основа-Принт», 2009. – 248 с.
3. Петрунько О. Особливості сексуального виховання в різні періоди життя дитини // Наукові студії із соціальної і політичної психології. В. 14 (17). – К., 2006. – С. 107–118.
4. Эриксон Э. Детство и общество. — СПб.: ИТД "Летний сад", 2000. — С. 255.

А.І. Безкровна*

ВПЛИВ ІНСТИТУТУ ГРОМАДЯНСЬКОГО ШЛЮБУ НА ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СВІДОМОСТІ УКРАЇНЦІВ

У наш час актуальною є проблема формування відповідального суспільства, зважаючи на сучасний спосіб життя українців для забезпечення нормального розвитку української спільноти у майбутньому.

Як усім відомо, інститут шлюбу є однією з фундаментальних установ, що формують свідомість людини, починаючи з глибокого дитинства, впливають на її поведінку у дорослому віці і закладають основи поняття «відповідальність», що є ключовим для адекватного сприйняття дійсності і формування суспільства, яке успішно розвивається та вдосконалюється.

Для того, щоб розібратись в тому, як же впливає інститут громадянського шлюбу на формування поняття «відповідальність» у свідомості людей, слід спочатку зрозуміти, що ж ми називаємо громадянським шлюбом і який зміст вкладаємо в це поняття та поняття «відповідальність».

Найбільш точним є визначення відповідальності, що наводить німецький вчений Ганс Йонас. На його думку, «відповідальність» - це визначеність, надійність, чесність; це усвідомлення і готовність визнати себе причиною своїх вчинків; це готовність діяти раціонально для блага людей. Відповідальність — це не вина, це впевненість. Відповідальність передусім включає в себе особисту підзвітність, здатність діяти в рамках етичних норм на благо собі й оточуючим.

Тепер спробуємо розглянути поняття «громадянський» або «цивільний» шлюб та його вплив на формування відповідальності у свідомості людей. Те, що ми називаємо "цивільним шлюбом", юридичною мовою називається "фактичною

---

* студентка Національної академії управління

сім'єю", "співжиттям". Історично поняття "цивільний шлюб" виникло як альтернатива шлюбу церковному, тобто освяченому церквою. З точки зору чинного законодавства й тлумачного словника, цивільний шлюб - це шлюб офіційний, зареєстрований у державних органах реєстрації актів цивільного стану (РАЦС). Тобто кажучи "цивільний шлюб", ми насправді маємо на увазі фактичну сім'ю, співжиття.

Як бачимо, виникла підміна понять, адже сучасні люди, кажучи «громадянський» чи «цивільний» шлюб, розуміють якраз співжиття разом протягом певного періоду часу (за нашим законодавством більше одного місяця) без реєстрації своїх відносин як пари в РАЦСі.

Таким чином, визначившись із тим, що є насправді громадянським шлюбом і як розуміють його пересічні українці, розглянемо плюси і мінуси громадянського шлюбу в контексті формування поняття відповідальності у свідомості українців.

Насамперед хотілося б зазначити, що в Україні на відміну від західних країн громадянські шлюби, частіше за все, таки переростають в офіційно зареєстровані з появою дитини незалежно від того, бажана ця дитина чи ні. Це свідчить про те, що українці більш відповідально ставляться до виховання дітей і хочуть дати їм певний соціальний захист.

З юридичної точки зору ті, хто вважають себе громадянськими чоловіком та дружиною, є лише співмешканцями і не мають жодних юридичних прав на майно чи іншу власність одне одного. Таким чином, якщо з одним із подружжя щось станеться, все його майно переходить за законом до прямих спадкоємців, а громадянський чоловік чи дружина втрачають будь-які права на це майно і можуть залишитись разом зі своїми дітьми на вулиці. Можливо не всі замислюються над цим аспектом співжиття без реєстрації стосунків, але з точки зору формування відповідальної суспільної позиції реєстрація шлюбу є фундаментально важливою, адже забезпечує майбутнє наступного покоління українців.

Слід також зазначити, що однією з основних причин відмови вступати в офіційний шлюб є небажання брати на себе обов'язки і нести відповідальність за свої вчинки як одним з подружньої пари, так і обома партнерами. Це небажання частіше зустрічається серед чоловіків. За результатами соціологічного опитування серед пар, які мешкають разом, жінки частіше називали своїх співмешканців «чоловіками», ніж чоловіки їх «дружинами», що свідчить про більшу соціальну відповідальність жінок.

Загалом же цивільний шлюб звільняє пару від багатьох зобов'язань одне перед одним, бо кожен вільний щомиті піти геть. Це руйнує уявлення дітей, які народжуються у таких батьків про відповідальність перед сім'єю. Вони переймають стереотип поведінки своїх батьків у подальшому сімейному житті, беручи на себе ще менше зобов'язань, ніж їхні батьки. Це призводить до руйнування суспільного уявлення про відповідальність як таку, адже якщо ти не відповідаєш за свої вчинки перед близькими, то перед незнайомцями ти тим більше відповідати не будеш.

Проте громадянський шлюб має не лише негативний вплив на формування відповідальності. Він є дуже корисним для молодих людей, які не впевнені в

тому, що хочуть створити одне з одним сім'ю, адже розійтись в такому випадку можна на побутовому рівні, оминаючи судові органи. Громадянський шлюб вчить молодих людей звертати увагу не лише на свої потреби, а й на потреби партнера, робить їх більш відповідальними одне перед одним і більш готовими до життя разом і народження дітей, ніж ті пари, які до одруження жили окремо. Цивільний шлюб у такому випадку дає їм час подумати, чи зможуть вони вжитися разом на побутовому рівні і перевірити свої почуття, адже статистика свідчить, що шлюби, що були укладені у віці від 18 до 24 років мають середню тривалість 7-8 років і закінчуються розлученням через побутову несумісність чи психологічний дискомфорт поряд із партнером.

Інститутом Горшеніна проведено телефонне опитування на тему "Мораль в Україні". Велика частина респондентів (65,6%) позитивно ставиться до цивільного шлюбу. З них 33,5% дали відповідь "повністю позитивно", 32,1% - "скоріше позитивно". Негативне ставлення до цивільного шлюбу висловили 31,9% респондентів. Із них відповідь "повністю негативно" дали 23,2%, "скоріше негативно" - 8,7%. Важко відповісти на це запитання - 2,5% опитуваних.

Отже, українці у своїй більшості позитивно ставляться до цивільного шлюбу. Це свідчить про ліберальність поглядів українського населення. Хотілося би при цьому вірити, що ліберальність поглядів не впливає на їхнє розуміння відповідальності, яку вони на себе беруть, створюючи сім'ю.

Цивільний шлюб є дуже неоднозначним поняттям у суспільстві. Хотілося б вірити, що українці його сприймають як репетицію перед офіційною реєстрацією стосунків і народженням дітей, до чого треба ставитись свідомо і відповідально.

О.І. Жорнова*

СОЦІОКУЛЬТУРНІ ПРОЖЕКТИ «ХОРОШОГО СУСПІЛЬСТВА» ЯК РОЗГОРТАННЯ ІДЕЇ КУЛЬТУРОТВОРЧОСТІ

Загострення суспільних конфліктів між різними соціальними, регіональними, етнічними групами, зростання антагонізмів у політичній, культурній, економічній і релігійних сферах у світових масштабах вершиться водночас із неконтрольованою масою повідомлень в мережі Інтернет, який став основним постачальником знань для молоді, «із Всесвіту через обраних осіб» про довершення наявного вельми недосконалого світу й переддень нового, без невігластва й злостивості. Це стає надто вагомими підставами для віднесення проблеми осмислення суспільного майбутнього до кола стратегічних завдань у галузі соціогуманітаристики.

Намагання зберегти соціокультурну рівновагу в суспільстві при потребі значних змін у різних сферах суспільного життя спонукають до гігантської революції без революційних дій, за висловом А. Швейцера. А для цього проговорюють проблеми «хороших» суспільства, науки, людини. Недаремно у

---

* д.пед.н., провідний науковий співробітник лабораторії методології психосоціальних та політико-психологічних досліджень Інституту соціальної та політичної психології НАПН України

Державній національній програмі "Освіта" (Україна XXI століття) серед принципів її реалізації названо планетарне мислення. З приводу ж завдань його формування як сучасної форми суспільної свідомості в Україні обговорюються ідеї ноосфери як нового виміру й результату суспільної свідомості; сукупного планетарного інтелекту; екології душі та ін. Нами було запропоновано Програму (2001 р.), метою якої є колективний пошук нових культурних смислів як надвисоких орієнтирів у всіх сферах життєдіяльності на засадах *ідеї культуротворчості* [1]. Ця Програма, в подальших працях репрезентована як соціокультурний проект для збереження соціокультурного балансу в суспільстві, передбачає три основні рівні реалізації: екзистенційний, інвайроментальний, особистісний [2-11].

Реалізація ідеї культуротворчості у форматі соціокультурного проекту уможливить: співробітництво заради розвитку соціальної групи, спільноти, суспільства в цілому; формування й популяризування соціальної думки з приводу інтеграції та співробітництва, а також ініціатив стосовно застосування засобів стримування й протипаг, а не насилля; діалог між представниками різних політичних, соціальних, бізнесових, культурних груп, спільнот і громадських організацій; сьогочасні далекоглядні й різноманітні в інновативному плані почини в практиках соціального життя та співробітництва; мультикультурне різноманіття при зміцненні дружності соціальної групи, спільноти, суспільства в цілому.

Окремий напрям наших досліджень складають правила соціального життя студентства як майбутніх носіїв цінностей середнього класу. У складних ситуаціях моральних виборів студенти говорять про правила як про власні продукти життєдіяльності, які кожен створює сам. Пригадуються слова Я. Врхліцького: - *Твої закони? – Я закон свій сам...*

Переконані, що пріоритетне значення для української соціогуманітаристики мають дослідження, виконані в сучасних інтегративних формах, що пізнають проблеми духовності рівночасно із соціально-політичними, соціально-економічними й соціально-психологічними проблемами.

Конститутивною є позиція, яка обґрунтовує неможливість дотримання надвисоких ідеалів у соціальному оточенні з пересічними культурними цінностями. Але суперечності, які виникають у межах культури між спільнотою та індивідом, колективним та індивідуальним, адаптивним і трансгресивним, об'єктивним і суб'єктивним, за певних умов можна розглядати як культурні розмірності. Тому проблеми, породжені таким середовищем, можуть бути репрезентовані як проблема "золотої середини".

Соціогуманітаристика мусить установити пріоритети *суспільної рівноваги, соціокультурного балансу, конвенцій, засобів стримування і протипаг* тощо. Ідеї культуротворчості – концептуальний конструкт, що уможливить дослідження потреб, мотивів, смислів, цінностей особистості, соціальної групи і мас у сприянні соціокультурному балансу в суспільстві.

1. Жорнова О.І. Формування образу майбутнього як стратегічна мета виховання студентів / Ольга Жорнова // Проблеми освіти: Наук.-метод. зб. / Кол. авт. – К.: Наук.-метод. центр вищої освіти, 2001. – Вип. 25. – С. 97–104.

2. Жорнова О.І. Навчання дотримання і недотримання правил в умовах свободи вибору / Ольга

- Жорнова // Зб. наук. пр. Полтавського держ. пед. ун-ту ім. В.Г. Короленка. – Полтава, 2005. – Вип. 6 (45). – С. 278–284.
3. Жорнова О.І. Культуротворчість як проблема "хорошого" суспільства / Ольга Жорнова // Державна етнонаціональна політика: правовий та культурологічний аспекти в умовах Півдня України: Зб. наук. пр. – Запоріжжя: Облдержадміністрація, ЗНТУ, 2005. – С. 138–142.
4. Жорнова О.І. Культуротворчість: ноєвіна чи "медитація на користь життя в його найморальніших і безконфліктних іпостасях"? / Ольга Жорнова // Социальные технологии: Актуальные проблемы теории и практики: Международный межвуз. сб. науч. – Запорожье: Изд-во ГУ "ЗИГМУ", 2006. – Вип. 29. – С. 129–137.
5. Жорнова О.І. Колективні дії нації: депозит культурного розвитку чи cultural incorrectness? / Ольга Жорнова // XXI століття: альтернативні моделі розвитку суспільства. Третя світова теорія. – К.: Фенікс, 2006. – С. 73–75.
6. Жорнова О.І. Культуротворча модель освіти: від В.Сухомлинського до сучасності / Ольга Жорнова // Школа першого ступеня: теорія і практика: Зб. наук. пр. – Переяслав-Хмельницький, 2007. – Вип. 21. – С. 37–51.
7. Жорнова О.І. Теорія і методика формування культуротворчості / Ольга Жорнова: Монографія. – Запоріжжя: Вид-во "Дике поле", 2006. – 416 с.

Л.В. Повалій*

СВОБОДА І ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У ГУМАНІСТИЧНОМУ КОНТЕКСТІ ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Гуманізація виховного процесу насамперед проявляється в гуманних взаєминах його суб'єктів. Головною умовою гуманізації взаємин учителів і учнів, батьків і дітей є відмова вчителя, батька чи матері від тиску, насильства в педагогічному чи виховному процесі. Категоричну відмову від насильства дорослих над дітьми проголошує гуманістична психологія й педагогіка ненасильства.

Основною ідеєю «педагогіки ненасильства» (В. Сітаров, В. Маралов та ін.) є виховання миролюбності як здатності до міжособистісного, міжнаціонального, міжнародного спілкування, поваги до міркувань і способу життя людей, несхожих на нас, терпимості як якості особистості. Під ненасильницьким процесом науковці розуміють взаємний вплив людей один на одного без використання відкритих і прихованих форм примусу [3, с. 32].

Формування ненасильницької поведінки припускає глибоке осмислення багатьох компонентів соціального пізнання особистості. Одним із таких складових є прагнення особистості до свободи, яка досить тісно пов'язана з відповідальністю за свої вчинки. Для прикладу, підліткам властиве прагнення до свободи. Але ці прагнення нерідко виявляються небезпечними, оскільки діти цього віку часто не усвідомлюють, що відповідальність - це здатність і бажання відповідати самим за свої вчинки, за свою поведінку, а також приймати похвалу й справедливую критику. Як справедливо зазначає І. Бех, «почуття відповідальності виступає, з одного боку, дійовим підґрунтям формування і розвитку свободи волі як духовного стрижня людини, а з іншого – заслоном для перетворення її на свавілля» [1], тому дитину важливо поступово підводити до розуміння свободи, підвищуючи в неї рівень відповідальності за свої вчинки і поведінку, тобто рівень її зрілості. Розуміння свободи пов'язане з визнанням прав

* к.пед.н., старший науковий співробітник, докторант Інституту проблем виховання НАПН України

іншої людини, оскільки свобода однієї людини закінчується там, де починаються права іншої на те ж саме. На сучасному етапі розвитку педагогічної теорії й практики свобода розглядається як визнана багатьма педагогами особлива цінність, яка служить орієнтиром для ненасильницької, гуманної організації освітнього й виховного процесу.

Свобода особистості, розвиток її «самості», на думку О. Газмана, може надати допомогу дітям у конструюванні їхнього внутрішнього світу. Ця допомога може полягати у тому, що та або інша особистісна проблема в ідеалі означається й у цілому вирішується самою дитиною за опосередкованої участі дорослого. У такому випадку дитина сама бере на себе відповідальність за результат своїх дій, не перекладаючи її на педагога, батьків або інших людей, тобто стає суб'єктом своєї життєдіяльності. О. Газман зазначає, що для практичного запуску педагогіки свободи слід вирішити безліч науково-дослідних проблем: у чому проявляється свобода людини протягом кожного вікового періоду? Який простір волі необхідно дитині і який вона здатна досягнути? У чому полягає самовизначення дітей на різних щаблях розвитку? Якою повинна бути допомога дорослого? Серед подібних питань є першорядні. Очевидно, що одним із головних, першочергових питань є таке: за яких умов можливий, а за яких - найбільш імовірний перехід авторитарного дорослого (педагога, батька) якщо не на тверді позиції педагогіки ненасильства, то принаймні на позиції відмови від твердих авторитарних вимог, від нічим не обмеженої влади над дітьми й потім - до визнання за ними права бути ні на кого не схожими, іншими, на відміну від дорослих [2].

Пошуки способів взаємодії дорослих і дітей, у яких виникають прагнення дитини до розвитку самого себе, ведуться у сфері діалогових технологій.

Не вступивши в діалог з дитиною, педагогові складно стимулювати її розвиток. У розробку «діалогової педагогіки» значний внесок внесли М. Бахтін і А. Ухтомський, які розглядають активність людини, розвиток її особистості лише в діалогічному спілкуванні, заснованому на рівності партнерів у спілкуванні, емоційній відкритості й довірі до іншої людини. Діалог як одна з форм спілкування припускає не лише обмін інформацією (як пізнавального, так і афективно-оцінного характеру), але й практичну взаємодію людей (у процесі спільної праці, навчання, колективної гри тощо). Дослідники зазначають, що найважливішою характеристикою діалогу є взаємна спрямованість внутрішньої дії. Двоє людей, що беруть участь у діалозі, повинні бути звернені один до одного (однаково, з якою мірою активності або свідомості активності).

Таким чином, гуманістична педагогіка, проповідуючи рівноцінність вихователя і вихованця, зазначає, однак, що пріоритети виховної діяльності педагога мають стратегічне значення. Пріоритетними в гуманістичній педагогіці є оптимістичний погляд на дитину, опора в роботі з нею на позитив.

Дотримуючись цих ідей, вихователь допомагає дитині в процесі розвитку, є відкритим для спілкування, для діалогу, він ставиться до своїх вихованців з довірою, прагне побачити світ очима своїх вихованців, йому властиво тепле, толерантне ставлення до дітей; проявляє в процесі взаємодії з дітьми всю глибину особистісного в собі, опирається на позитивне світосприймання, ставлення до дитинства як самоцінності. Виходячи із самоцінності людського

життя, головної в його особистій ієрархії цінностей, педагог-гуманіст розвиває і в себе, і у своїх вихованців неприйняття насильства, жорстокості стосовно людини й до всього живого, тонке усвідомлення неповторності кожної людини, демонструє конструктивність, здатність прийняти на себе всю повноту відповідальності за свою діяльність.

1. Бех І.Д. Виховання особистості: сходження до духовності: [наук. видання] / Іван Дмитрович Бех. – К.: Либідь, 2006. – 272 с.
2. Газман О.С. Педагогика свободы: путь в гуманистическую цивилизацию XXI века / О.С. Газман // Классный руководитель. – 2000. - № 3. – С. 6-33.
3. Ситаров В.А., Маралов В.Г. Педагогика и психология ненасилия в образовательном процессе: [учеб. пос.] / под ред. В.А. Сластенина. – М., 2000. - С. 32.

О.Є. Матвійчук*

РОЛЬ І ПОЗИЦІЯ БІБЛІОТЕК У СУЧАСНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Бібліотека як культурний феномен існувала протягом багатьох тисячоліть, трансформуючись внутрішньо і зовнішньо. З початку свого виникнення бібліотеку розглядали як аптеку для душі, прирівнювали до Всесвіту. Згодом вона стала прототипом лабіринту, порядку, колективної пам'яті, центром комунікації. В історико-бібліотекознавчому розумінні бібліотека - це книгосховище, музей, храм, місце буття «живої думки і живого духу» всіх людей, які коли-небудь писали і про яких будь-коли писали.

На законодавчому рівні бібліотека – інформаційний, культурний, освітній заклад, що має упорядкований фонд документів, доступ до інших джерел інформації та головним завданням якого є забезпечення інформацією науково-дослідних, освітніх, культурних та інших потреб користувачів [1].

На формування сучасної концепції розвитку бібліотеки значно вплинула філософія просвітництва. З того часу і донині бібліотеку, крім місця збереження, розповсюдження, популяризатора знань, розглядають як соціальний, освітній, виховний інститут. Довгий час у бібліотеці існували певні обмеження щодо доступності тих знань, які там зберігались, усім бажаним, про що йдеться в творі Умберто Еко «Ім'я рози» [2]. З часом роль і позиція бібліотеки змінювалась. Сьогодні це відтворення духовної культури суспільства шляхом збору і збереження друкованих та електронних видань.

Поступово в діяльності бібліотеки з'являються елементи роботи архівів, музеїв, театрів, освітніх закладів, проходить зближення цих соціальних інститутів, становлення бібліотечних комплексів, що інтегрують реалізацію всіх функцій бібліотеки на новому якісному рівні. Побудова відкритого для всіх інформаційного суспільства, заснованого на використанні найновіших технологій для розвитку культури, науки й освіти визначає пріоритетну роль у побудові даного суспільства бібліотек, як складової інформаційного суспільства і платформи, побудованої на знаннях.

Серед питань, які в останні роки обговорюються на конференціях, семінарах, сторінках наукових збірників і періодичних видань: використання

---

* к.пед.н., доцент Київського університету імені Бориса Грінченка

інформації з метою розвитку, інформаційна грамотність, збереження інформації, інформаційна етика, доступність інформації. Серед останніх технічних досягнень: повна відмова від мікрофотокопіювання документів і перехід на цифрове копіювання; розповсюдження відеокамер в інтересах безпеки й охорони бібліотечних фондів і будівель; збільшення функціональних можливостей скануючого обладнання, поява в бібліотеках автоматизованих комплексів з оцифрування колекцій із використанням цифрових фото- і відеокамер, застосування Інтернет-технологій, формування веб-архівів, доступність читачам бібліотек (в тому числі віддаленим користувачам) електронних колекцій через бібліотечні сайти, взаємодія бібліотеки і користувача через використання Web 2.0.

Сьогодні світ бібліотек переживає агонію справжньої драми, включаючи суперечності та конфлікти між минулим Гутенберга та сучасним і майбутнім – електронною бібліотекою. Зокрема, розробники електронних книг припускають, що вони руйнують основи цілої епохи книгодрукування, тому що при створенні електронних книг відсутні послуги мережі постачальників, проміжні фази її виготовлення, обліку, складування, бракованих тиражів тощо. На думку Я.Л. Шрайберга, відомого російського бібліотекознавця, електронні книги все ж працюють на ідеях Гутенберга, який хотів забезпечити книгами найбільшу кількість людей. А це значить, що людство ще не втомилось від книг і кінець епохи книгодрукування ще далеко в майбутньому [3].

Багато людей (як причетних до бібліотечної справи, так і сторонніх користувачів) коментують сьогодення бібліотеки як поступове знищення власне соціальної інституції, громадської установи, проте варто зазначити, що бібліотеки стають частиною Інтернету, забезпечуючи його інформаційну та інтелектуальну міцність. Електронна бібліотека не стане повноцінною заміною бібліотеці традиційній, скоріше всього вона доповнить її функціями і можливостями розширення колекцій, збереження і доступу.

Варто звернути увагу на зміну уявлення про бібліотеку серед сучасного користувача, який не бачить себе в бібліотеці без роботи на комп'ютері, без можливостей працювати у бібліотеці з власним комп'ютером, обладнаним відео- і фотокамерою. Бібліотечні працівники поступово погоджуються з цим явищем і стають партнерами читачів.

Бібліотечні соціальні мережі – один із перспективних напрямків розвитку бібліотечних сервісів і послуг. Збільшення комплектування та питання збереження електронних журналів і книг – другий перспективний напрям роботи сучасних бібліотек. Орієнтовно в найближчі десять років роль бібліотеки стане більш визначальною завдяки відкритості, просвітництву, переорієнтації всіх напрямів роботи на своєчасне надання необхідного матеріалу кожному конкретному читачу. Сучасні технології, технічні пристрої тільки посилять бажання людей до пізнання, знань, до всього того, що можуть і хочуть дати їм бібліотеки.

Визначаючи роль і позицію бібліотек у сучасному суспільстві, важливо враховувати залежність бібліотек від наслідків світових і вітчизняних політико-економічних реформ, тенденцій розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, книжкового ринку, зростання цифрових потоків інформації.

1. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про бібліотеки і бібліотечну справу» // Голос України. - 2009. - 17 червня. - С. 5.
2. Умберто Еко. Ім'я рози / Еко Умберто. - М., 1989. - 488 с.
3. Шрайберг Я.Л. Первое десятилетие информационного века: влияние информационно-электронной среды на роль и позицию библиотек в развивающемся обществе / Я.Л. Шрайберг: ежегодный доклад конференции «Крым». - М., 2010. - 77 с.

Т.В. Воецкая*

НЕОБХОДИМОСТЬ ВКЛЮЧЕНИЯ ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОГО ВОСПИТАНИЯ МОЛОДЕЖИ В СИСТЕМУ НЕПРЕРЫВНОГО ОБРАЗОВАНИЯ

Значительный недостаток современного теоретического понимания образования состоит в том, что при всем критицизме в обосновании того или иного социального явления в социальных науках, в том числе и педагогике, в качестве исходного начала нередко принимается не основа того или иного явления, а те или иные его характеристики, свойства.

Теоретическое понимание должно быть нацелено прежде всего на понимание развития образования в целом, а уже затем тех или иных его характеристик и свойств.

Представляется важным осмыслить духовно-нравственное воспитание в контексте становления системы непрерывного воспитания, которое является качественно новым образованием по сравнению со всеми видами образования, которые были в мире и которые знает человечество.

В истории развития образования можно выделить четыре ее принципиально разные системы.

Первая система. Образование как область профессиональной подготовки.

Вторая система. Образование как институт общего развития человека.

Третья система. Единая система образования, предполагающая, что любой человек может получить образование на любой его ступени. Это принципиально новое образование по всем параметрам: и по общим подходам, и по построению содержания образования, организации, технологиям, законодательству и т.д. по сравнению с предыдущим образованием. Такая система образования создается во второй половине XX века, фактически на протяжении жизни одного человека – сроки для истории просто невиданно быстрые.

Создание единой школы – это великое достижение современной цивилизации. Главная и безоговорочно положительная сторона здесь – это количество учащихся, равное количеству всех молодых людей в стране, это возможность каждому человеку получить образование на любой ступени. При этом значительно страдает качество. А поскольку в этой школе на первом месте стоит знание, то в ней в значительной мере теряется воспитание. И особенно духовно-нравственное.

Теперь человечество выходит на четвертый, принципиально новый этап развития образования – создание системы непрерывного образования, которое

---

* к.филос.н., доцент Южноукраинского национального педагогического университета имени К.Д. Ушинского

не есть простое продолжение послевузовского образования, а является действительно принципиально качественно новым образованием.

Человечество выходит на новый уровень своего развития, в нем появляется потребность в создании новой системы образования. Непрерывное образование – это не только благо, это не только сложнейшая проблема, которую надо решать и решить, это прежде всего большой вопрос: способно ли человечество его решить? Это далеко непростой вопрос. Где гарантия, что человечество пойдет на новый уровень своего развития, а не превратится в морально и духовно разложившееся скопище деградированных человекоподобных существ, которые затем будут элементарно уничтожены или самоуничтожены?

Оптимальной видится общественная динамично развивающаяся система образования на основе сохранения и развития комплекса традиционных духовно-нравственных ценностей. Это, в свою очередь, будет определяться тем, сохранит ли общество свою традиционную духовно-цивилизационную матрицу.

Непременным условием построения системы непрерывного образования должна стать симфония физического, научно-эстетического и духовно-нравственного воспитания.

Важнейшим условием успешного развития непрерывного образования является требование организации системного духовно-нравственного воспитания, в котором системно должно быть представлено преподавание религиозной культуры, потому что если наука – лучшее средство интеллектуального развития, искусство – лучшее средство эстетического развития, то религиозная культура – лучшее средство духовно-нравственного развития человека.

Религиозная культура – это базовая культура современного мира, и без нее образование недостаточно по определению. Ее адекватная представленность в образовании – абсолютное условие успешного развития образования. При этом духовно-нравственное воспитание, как и художественное, должно начинаться гораздо раньше научного образования.

Вопрос в том – как изучать религию. Главный принцип должен состоять в том, чтобы, с одной стороны, изучать религию как цивилизационную и духовно-нравственную систему ценностей, для чего необходимо найти форму преподавания религии, аналогичную формам преподавания других общеобразовательных предметов.

С другой стороны, необходимо ввести ребенка в саму религиозную жизнь. Это принципиально важно. Мы должны ввести ребенка в живой мир веры. Причем так, чтобы ребенок всю жизнь жил в этой живой, повседневной, практической вере, потому что вне этого реального живого духовно-нравственного развития человека не будет.

Такую возможность дает подход, предполагающий, с одной стороны, общее знакомство детей с религией, с другой – живую реальную систему дополнительного религиозного образования. Такое системное живое освоение религии будет создаваться на основе современных воскресных школ. Таким образом, духовно-нравственное воспитание, которое должно стать важнейшим

компонентом будущей системы непрерывного образования, должно быть выстроено, подобно другим видам воспитания так, чтобы человек имел реальные возможности и условия для своего непрерывного духовно-нравственного развития, в том числе и в своей профессиональной деятельности.

Л.Ф. Курило*

АКТУАЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ К.Д. УШИНЬСЬКОГО У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ДУХОВНО-МОРАЛЬНИХ ЗАСАД СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Педагогічна антропологія – самостійна галузь науки про освіту, цілісне і системне знання про людину, що виховує і зазнає виховного впливу. Це інтегративна наука, яка узагальнює різні знання про людину в аспекті виховання й навчання.

У цьому значенні педагогічна антропологія намагається визначити своє місце в системі наук, насамперед у системі педагогічного знання, отримати статус самостійної науки, яка володіє специфічним об'єктом, предметом, цілями, проблемами та методом їх вирішення [2, с. 189]. Одне з основних завдань педагогічної антропології полягає в тому, щоб зрозуміти людину і як вихователя, і як індивіда, що виховується, охопити можливості та межі виховання, його потенціал, резерви, горизонт. Слід підкреслити, що виховання передбачає проникнення в природу людини, розуміння її сутності. Виховання зобов'язане враховувати істину людської природи в її реальному історичному бутті. Зазначимо, що педагогічна антропологія як самостійна галузь знання вперше почала розроблятися К.Д. Ушинським в Росії в 60-90 рр. XIX ст. К.Д. Ушинський у своїй праці «Людина як предмет виховання, досвід педагогічної антропології» дійшов висновку, що педагогіка є не зібранням наукових положень, а тільки «зібранням правил з виховної діяльності». На його думку, педагогіка є одночасно високим мистецтвом, оскільки прагне до вдосконалення природних якостей людини – її душі і тіла. «Якщо педагогіка, – зазначає К. Ушинський, – хоче виховувати людину в усіх відношеннях, то вона повинна спочатку пізнати її також в усіх відношеннях» [3, с. 199].

К. Ушинський пропонував педагогам відібрати маси фактів кожної науки, які можуть бути використані в справі виховання, узагальнити ці факти і скласти з них «систему, яку без великих зусиль міг би засвоїти кожен педагог-практик» [3, с. 203]. На його думку, «вихователь повинен прагнути пізнати людину такою, якою вона є насправді, з усіма її слабкостями і в усій її величч, з усіма її буденними дрібними потребами і з усіма її великими духовними вимогами. Він повинен знати людину в сім'ї, в суспільстві, серед народу, серед людства й на самоті зі своєю совістю; в усіх станах, у radoшах і горі, у величч і приниженні, в розквіті сил і в недузі...». «Він повинен знати спонукальні причини

---

* к.пед.н., доцент кафедри суспільних наук Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

найбрудніших і найвищих вчинків, історію зародження злочинних і великих думок, історію розвитку будь-якої пристрасті й будь-якого характеру. Тоді тільки буде він спроможний черпати в самій природі людини засоби виховного впливу – а засоби ці величезні», - справедливо стверджував К. Ушинський [3, с. 207].

Педагогіка, що організовує процес цілеспрямованого виховання, використовує досягнення наук про людину, які К. Ушинський називав «антропологічними», – філософії, політекономії, історії, літератури, психології, анатомії, фізіології. Антропологічна позиція К. Ушинського дозволила йому вирішувати на високому науковому рівні фундаментальні педагогічні проблеми, особливо в галузі дидактики.

В розвитку людини вирішальну роль К. Ушинський надавав історичній наступності людських поколінь. Виховання, стверджував він, допомагає новим поколінням йти по дорозі в майбутнє, взаємодіючи з іншими суспільними силами.

Мета виховання – формування активної творчої особистості, що передбачає і підготовку до розумової і фізичної праці як вищої форми людської діяльності. В розумінні К. Ушинським моральності і морального виховання знайшла відображення ідея народності. Враховуючи в цілому позитивну роль релігії у формуванні суспільної моралі, він в той же час виступав за автономність науки і школи. В моральному вихованні К. Ушинський відводив одне з головних місць патріотизму. Слід наголосити на тому, що його система морального виховання виключала авторитарність, враховувала значний ефект позитивного прикладу, спиралась на розумову діяльність людини, пропагувала ідею розвитку активної любові до людини.

Потрібно зазначити, що К. Ушинський був одним із перших дослідників, які виокремили фундаментальну проблему виховання – головного чинника людського розвитку. Синтез наукових знань про людину потрібен був К. Ушинському не тільки для обґрунтування могутньої сили виховання. Такий синтез особливо необхідний для нового підходу до самого розвитку, рушійними силами якого є взаємозв'язок фізичного, розумового та морального принципів. У відборі та синтезі наукових знань про людину К. Ушинський керувався потребами життя, педагогічної діяльності, практики виховання.

Отже, педагогічна антропологія являє собою фундамент, основу педагогіки. В наш час неухильно зростає актуальність педагогічної антропології К.Д. Ушинського, яка при вирішенні всіх проблем, пов'язаних з вивченням сутності, мети і шляхів виховання та навчання, незмінно враховує неповторну природу дитини. Антропологічні ідеї великого педагога модерного світу є методологічним взірцем для виховання сучасної людини як особистості, яка одночасно є відповідальною перед собою і суспільством.

1. Педагогическая антропология: Учебное пособие / Авт.–сост. Б.М. Бим-Бад. – М.: Изд-во УРАО, 1998 – 576 с.

2. Педагогический энциклопедический словарь / Гл. ред. Б.М. Бим-Бад; Ред. кол.: М.М. Безруких, В.А. Болотов, Л.С. Глебова и др. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2003 – 528 с.

3. Ушинский К.Д. Вибрані педагогічні твори: В 2-х т. Пер. з рос. / Ред. кол.: В.М. Столипов (голова) та ін. – К.: Рад. школа, 1983. Т. 1: Теоретичні проблеми педагогіки / Склад і підгот. до друку Є.Д. Днепрова; за ред. О.І. Пискунова (відп. ред.) та ін. – 488 с.

ВПЛИВ УКРАЇНОЗНАВСТВА НА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ

Процеси українського державотворення, динамічні зміни у суспільно-політичному та соціально-економічному житті України потребують утвердження національної свідомості українців, особливо молоді, адже остання є однією з найважливіших соціальних груп, найперспективнішою частиною суспільства і не випадково найкращі сподівання людства пов'язуються з молоддю... Якою буде молодь, її життєва позиція, які цінності складатимуть ядро її свідомості, таким шляхом і буде рухатися Україна. Разом з тим, молодь України знаходиться на етапі зміни ідейних і моральних орієнтирів, запозичує й популяризує західні цінності. Але треба пам'ятати, без національної ідеї і свідомості перспективи розвитку будь-якої нації є сумнівними. Отже, важливою передумовою гармонійного існування сучасного українського суспільства, стабільного політичного розвитку є належний захист духовно-культурної спадщини, виховання передусім патріотичної, національно-свідомої молоді.

Формувати національну свідомість можна на основі глибоких знань про історію своєї держави, її звичаї, традиції. Великі можливості для формування національної самосвідомості закладені саме у дисципліні українознавства. Як зазначав професор Ю. Руденко, розвиваючись, українознавство як наукова система інтегрованих знань про історію, культуру, духовність нашого народу, Україну-Батьківщину створює сприятливі умови для постійного поглиблення національної свідомості, патріотизму, громадянськості підростаючих поколінь [1]. Українознавство вбирає у себе віковічну мудрість народу, духовні орієнтири, завдяки яким реалізуються спадкоємність поколінь української нації, забезпечується її духовний розвиток.

Саме тому необхідно створити більше можливостей і умов для вивчення українознавства, наприклад, за допомогою організації круглих столів, диспутів, дискусій з актуальних питань українознавства тощо, що буде сприяти формуванню у молодій людини національної свідомості та духовної культури. Українством має «дихати» вітчизняна освіта та наука, а українознавство як предмет необхідно викладати в усіх навчальних закладах. Молодь має орієнтуватися в українській культурі, її історії, традиціях; знати основи інтелектуальних, наукових, духовних досягнень українського народу в контексті цивілізацій світу. Таким чином, буде формуватися не просто представник українського народу, а носій певної культури, «транслятор» українського. Необхідним є і залучення студентства до діяльності, пов'язаної з утвердженням національної культури, мови, духовних цінностей, мистецтва.

Українознавство виховує почуття любові до рідної мови, вірність ідеям, принципам народної моралі та духовності; відстоювання свободи і незалежності особистості, народу, держави; турботу про розвиток народних традицій,

---

* к.і.н., доцент кафедри політичної історії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

звичаїв, обрядів, освоєння національних цінностей, залучення молоді до практичних дій розбудови державності, формування почуття гідності й гордості за свою Батьківщину. Українознавство спрямоване на усвідомлення того, хто ми є і ким ми маємо бути.

Отже, у системі виховання українознавство може виконувати духовно-світоглядну функцію; сприяти відродженню й розвитку української національної культури. Українознавство допомагає виховати людину гуманну, творчу, відповідальну, з активною життєвою позицією. Молодість - це період життя людини, коли особистість переживає етап найактивнішого становлення, осмислення життєвої перспективи, стабілізації професійних інтересів. Разом з тим чіткої орієнтації у життєвих цінностях переважна більшість молоді поки що не має. Тому у процесі формування всебічно розвиненої особистості чільне місце належить національному вихованню. Науковою основою національно-державного відродження українства може бути українознавство, що допомагає готувати не просто фахівців, а патріотів свого народу, країни, відданих ідеалам демократії, народолюбства, свободи. З'ясування проблем українознавства допомагає глибше усвідомити роль української національної ідеології у вихованні молоді, у побудові України як потужної держави. Навчити кожного громадянина України любити і відстоювати рідну мову, культуру, духовність, незалежну Українську державу і корисними справами зміцнювати її є важливим завданням національної системи освіти і виховання.

1. Руденко Ю. Українознавчі засади виховання. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ualogos.kiev.ua/text.html?id=849&number=47&category=4>

С.М. Бойко*

ФОРМУВАННЯ НОВОГО РІВНЯ МИСЛЕННЯ МОЛОДОГО ПОКОЛІННЯ ЧЕРЕЗ ПРОВЕДЕННЯ МІЖНАРОДНИХ КОНКУРСІВ З УКРАЇНОЗНАВСТВА ДЛЯ СТУДЕНТІВ І МОЛОДИХ УЧЕНИХ

Створення нових моделей споживання і виробництва потребує переосмислення існуючих концепцій розвитку. Одним із чинників, який здатний змінити існуючу ситуацію в Україні, є освіта дітей, молоді та дорослих. Тому і з'явився напрям діяльності під назвою «Освіта для стабільного розвитку».

ООН оголосила 2005–2015 рр. десятиріччям освіти в ім'я сталого розвитку. Йдеться про те, що зміна курсу розвитку всього світового товариства потребує не тільки нового бачення моделей сталого розвитку, а й відпрацювання нових наукових і філософських підходів до їх формування. В основу цих розробок буде покладено силу наукової думки на основі загальної планетарної біоетики й об'єднання всіх людей доброї волі з метою врятувати нашу планету. Зробити це зможе лише нове покоління людей з екологічним світоглядом, орієнтованим на добро, любов, шанування природи та її захист. Це головна мета освіти ХХІ століття. Потрібно створити нову уяву про розвиток цивілізації, освіти, науки і відношень між людьми.

---

* к.філос.н., старший науковий співробітник відділу освітніх технологій Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії

Отже, у процесі поступу людської цивілізації необхідно вдаватися до таких форм і методів навчання та виховання, які б поступово вели до зростання пріоритетності ідеалів ненасильництва, природозбереження й гуманістичних цінностей у системі нових світоглядних орієнтирів людства.

На жаль, на руїнах розваленого СРСР ніхто над цими питаннями не працював, і тому всі ми потрапили в безвихідне становище, вийти з якого неможливо без кардинальних, поза сумнівом, революційних змін у нашій свідомості. При цьому слід мати на увазі, що якщо їх не здійснити, нас неминуче затягне та абсурдна до неподобства трясовина, яка раптом з'явилася на місці міцних, звичних нам змалечку цінностей і принципів, які буквально ні з того ні з сього, як може видатися збоку, переродилися у свою протилежність. Але найнебезпечніше для України та її громадян те, що цей процес переродження, на жаль, торкнувся наших стратегічних важелів державного управління, що ослабляє безпеку країни в цілому.

Чому ж усі наші цінності та принципи до невпізнання деградували, звиродніли? Можна припустити, що причина криється в системній кризі, про яку в нашій державі говорять уже давно і, сподіваємося, шукають виходу з неї. Але чому до цих пір немає ніякого результату? Можливо, через ігнорування поради великого Альберта Ейнштейна? «Серйозні проблеми, з якими ми зустрічаємося в житті, не можна вирішувати на тому ж рівні мислення, на якому вони були породжені», – говорив він. Вийти ж на новий рівень мислення ми зможемо, йдучи єдиною можливим шляхом, а саме – відтворенням своєї духовно-моральної основи. Практичне втілення цього відтворення повинне пройти стадію зміни структури нашої суспільної свідомості, елементи якої набудуть нових якостей. Лише так ми здолаємо системну кризу, від якої нас ніякі реформи не врятують.

Метою доповіді є розкриття впливу діяльності науковців Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії на формування нового рівня мислення молодого покоління через проведення міжнародних конкурсів з українознавства для студентів і молодих учених.

Українознавство має той потенціал, на основі якого представники нового підрастаючого покоління мають стати не лише добрими фахівцями з етнології, етнокulturознавства, історії, мови, літератури, екології, економіки України тощо, передусім мають бути патріотами своєї країни, українцями на своїй землі, творити державу для майбутніх поколінь.

Українознавча спрямованість освітньо-виховного процесу, як зазначають вчені-українознавці, має вагоме значення для розробки загальноукраїнської стратегії збалансованого розвитку, яка може стати чинником мобілізації українського суспільства.¹

Міжнародний конкурс з українознавства для студентів та молодих учених було започатковано у 2009 році. Метою Конкурсу є активізація наукової роботи студентів і молодих науковців у сфері українознавства як синтезуючої й цілісної системи наукових інтегративних знань, створення у вищих навчальних закладах системи широкого залучення студентів до участі у наукових програмах і різних

---

1 Бойко С. Роль освітнього проекту «Міжнародний конкурс з українознавства» для формування української ідентичності молоді України і зарубіжжя / С. Бойко // Українознавство. – 2011. – №4 (41). – С. 181–186.

формах науково-дослідної діяльності. «Конкурс має відкритий характер, проводиться на добровільних засадах. До участі в Конкурсі запрошуються студенти вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації, магістранти, аспіранти, молоді вчені з України та зарубіжжя».² *Проблематика Конкурсу* щороку змінюється, а саме: у 2009 р. – «Українознавство XXI століття: концепції, школи, напрями», у 2010 р. для дослідження можна було обрати один із трьох запропонованих напрямів, зокрема: «Українознавча урбаністика», «Індустріальна Україна в українознавчих дослідженнях», «Індустріальна vs сільськогосподарська Україна: альтернативи дилеми».³ У 2011 р. учасникам було запропоновано проблематику: «Українська ідентичність у глобалізованому світі». Розглядалися гіпотези наукового проекту: Що таке українське? Зобразіть українське.⁴

Конкурс проходить щороку в грудні у два етапи: *I етап – заочний* (передбачає можливість проведення Конкурсу у форматі «Інтернет-конкурс»), *II етап – очний* (передбачає публічний захист наукової роботи, виконання Інтернет-олімпіади з українознавства та української мови, проведення українознавчих майстер-класів). Беручи участь у Конкурсі молоді дослідники розуміють, визнають і доводять велику роль українознавства як важливого чинника, що спроможний допомогти пізнавати, підтримувати і розвивати український світ, впливати на формування нового рівня мислення юні.

Отже, виконуючи науково-дослідну роботу з українознавства, учасники міжнародних конкурсів з українознавства для студентів і молодих учених не тільки долучаються до процесу самопізнання, самовизначення й самореалізації української спільноти, а й демонструють зміни на рівні свідомості, мислення, що в майбутньому може позитивно вплинути як на життєвий вибір молоді, так і на розвиток української спільноти зокрема.

Г.Г. Січкаренко*

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ І АВТОНОМІЯ УНІВЕРСИТЕТІВ

Сьогодні під час обговорення проекту Закону України «Про вищу освіту» найбільше згадують автономію вищих навчальних закладів. Дійсно, не дуже актуально. Проте автономія має бути разом з відповідальністю. Саме так Європейська асоціація університетів, що об'єднала понад 800 провідних університетів, розглядає автономію. Наша академічна громадськість, говорячи про необхідність європейського підходу до автономії, зазвичай робить акцент на автономії (переважно фінансовій) від державних органів і намагається зробити її майже абсолютною. При цьому широко не обговорюються противаги автономії у

² Бюлетень Міжнародного конкурсу з українознавства для студентів та молодих учених. – В. І. – К., 2010. – С. 31.

³ Касян Л., Фесік О. Підсумки Міжнародного конкурсу з українознавства для студентів та молодих учених – 2010 // Л. Касян, О. Фесік // Українознавство. – 2010. – №4 (37). – С. 201.

⁴ Фесік О. Що таке українське? (Підсумки Міжнародного конкурсу з українознавства для студентів та молодих учених – 2011) / О. Фесік // Українознавство. – 2011. – №4 (41). – С. 273.

* к.і.н., доцент кафедри історії України і філософії Київського національного лінгвістичного університету

формі відповідальності стосовно гарантування якості освіти, контролю громадських організацій тощо. Ми маємо сумні приклади, коли за часи незалежності було відкрито дві сотні нових ВНЗ, коли комерціалізація вищої освіти, про що говорить профільне міністерство, фактично перетворила деякі заклади на установи з продажу дипломів.

Сьогодні все актуальнішою стає питання соціальної відповідальності вищої школи перед суспільством, однак на це звертається недостатньо уваги з боку науковців. Соціальна відповідальність – це такий стан, коли університети, враховуючи потреби суспільства, беруть відповідальність за результати своєї професійної діяльності перед майбутніми спеціалістами, громадянами, державою та навколишнім світом.

Метою даної роботи є розгляд залежності автономії університетів від соціальної відповідальності за якість освіти.

Наприкінці ХХ ст. в університетах світу під тиском нових суспільних викликів виникли такі процеси, як масовізація, комерціалізація та прагматизація вищої освіти. Остання мала ставати більш гнучкою та адаптованою до швидких соціальних змін внутрішнього та зовнішнього плану. Однак більшість ВНЗ працювали по-старому й головну проблему вбачали у зменненні бюджетного фінансування та необхідності отримати більше коштів. Для України актуальнішими стали проблеми збільшення кількості студентів і ВНЗ, масова «університетизація» та надання статусу національного тощо, і, як наслідок, девальвація якості й значущості вищої освіти, університетського диплома. Запровадження нової моделі «дослідницького університету», Положення про який затверджено урядом України 17 лютого 2010 р., може також перетворитися у фарс через високий рівень корупції у державі та брак суспільної відповідальності.

Звернемося лише до навчальних планів. Найбільш згубним, з нашої точки зору, є обмеження нормативних суспільних дисциплін у непрофільних ВНЗ лише історією України та історією української культури. Матеріал цих дисциплін вже знайомий студентам зі школи. Предмети ж вищої школи, які незнайомі студентам, які знайомлять їх з актуальними проблемами суспільства, спрямовані на формування наукового підходу до аналізу сучасних процесів і спонукають молодь до активної участі у розбудові держави та власної життєвої стратегії, переведені на вибір ВНЗ. Це визначається як ознака автономії ВНЗ. У багатьох з них при формуванні навчальних планів, педнавантаження на перше місце виходять необхідність заощадження коштів, вузькофаховий підхід, жорстока конкуренція між кафедрами, адміністрування тощо.

Нагадаємо, що на різних етапах вітчизняної історії вища освіта через викладання соціогуманітарних дисциплін у різноманітних формах брала участь у формуванні громадянської позиції студентів. У тих суспільствах, де сильні демократичні традиції, таке ставлення до соціогуманітарних предметів, можливо, правомірне. Проте там, де ці традиції лише створюються, викладання суспільних дисциплін відіграє незамінну роль у становленні компетентних громадян і громадянського суспільства. Однак відомо, що громадянське суспільство протистоїть державі й тут є конфлікт інтересів. До того ж, оскільки наукові знання про сучасне суспільство й особистість студенти не опановують,

цей дефект компенсується за рахунок містики, масової культури тощо. Прикро, що суспільствознавці загалом зайняли мовчазно-вичікувальну позицію.

Зменшення обсягу суспільних дисциплін у ВНЗ також протистоїть глобальним тенденціям. Провідні соціальні філософи (З. Бауман, У. Бек, Дж. Грей) визначають сучасне суспільство як «другу» чи «плинну сучасність», що нездатна зберігати свій стан надовго, змінюючись під впливом національних і глобальних сил, які до того ж не мають чіткої спрямованості та наступають зненацька. У таких умовах молоде покоління намагається відкладати важливі рішення на потім: вибір напрямку навчання, спеціальності. Нерішучість, яка сприймається як інфантильність молоді, є результатом браку знань про сучасне суспільство. Молодь априорі відчуває себе неадекватною вимогам суспільства. Як зазначає З. Бауман, для молоді краще за все, мати базові всебічні сучасні соціогуманітарні знання, щоб пристосовуватися до постійних соціальних змін [1, с. 212].

Отже, ресурси вищої освіти сьогодні, зміст навчальних програм не стимулюють бажання студентів вивчати сучасні процеси і не дають уявлення про можливості їхньої свідомої участі у діяльності інститутів громадянського суспільства. Це означає, що найбільш перспективна частка учасників сучасного розвитку нашого суспільства цілеспрямовано та централізовано відсторонюється від цього процесу. Керівництво класичних університетів, академічна громадськість і, головне, провідні суспільствознавчі академічні установи, на наш погляд, не мають залишатися осторонь цього процесу. Саме на них лежить соціальна відповідальність у цих питаннях.

1. Бауман З. Текучая современность. – СПб.: Питер, 2008. – 240 с.

О.М. Яцій*

КОРПОРАТИВНА ІДЕОЛОГІЯ ПЕДАГОГІЧНОГО ВНЗ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ВЧИТЕЛЯ-ВИХОВАТЕЛЯ

Сучасний моральний стан українського суспільства характеризується негативізмом, релятивізмом, песимістичним ставленням до власного майбутнього на фоні спаду виробництва, безробіття, низької тривалості життя, зниження народження.

Перехід від людини корпоративної до економічної, орієнтованої на досягнення власного успіху всіма способами і засобами, не завжди є моральним процесом. Мораль, за словами відомого вченого Фукуями, є соціальним капіталом, без якого неможливе гармонійне функціонування.

Ідеологія педагогічного ВНЗ – це корпоративна ідеологія. Її можна розглядати насамперед як систему моральних, політично-правових, релігійних, естетичних, психолого-педагогічних, філософських поглядів та ідей, притаманних студентсько-викладацькому складу ВНЗ, в яких усвідомлюється й оцінюється ставлення людей до сучасного життя. У її контексті формуються

---

* к.пед.н., доцент кафедри педагогіки Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

моральні, професійні, виховні ідеали, встановлюються їх носії, формується почуття професійної спільності, забезпечується розвиток цінностей навчального закладу, стратегічні вектори його розвитку. Майбутні вчителі в стінах ВНЗ засвоюють основи цієї ідеології і в майбутньому стають її трансляторами в школі. Ідеологія ВНЗ – це засіб згуртування викладацько-студентського складу.

Корпоративна ідеологія - це конкретна форма національної ідеології. Її формування повинно здійснюватися у таких напрямках: людина повинна бути головною цінністю та головним орієнтиром цієї ідеології, а потім уже економіка та політика; педагогом повинен бути той, хто бачить власну користь у суспільній користі; вся діяльність шкіл і ВНЗ опирається на національні інтереси, традиції й національну історію; підвищення авторитету вчителя в суспільстві впливатиме на свідомість суспільства.

Ще в стінах ВНЗ майбутній вчитель повинен оволодіти низкою виховних технологій (як на теоретичному, так і на практичному рівні).

Сучасний вчитель працює в екстремальних умовах. Тільки творча особистість здатна самостійно реалізувати себе в професійній діяльності і отримати насолоду від праці в сучасній школі. Стратегія побудови виховного процесу в площині особистісного підходу має формуватися на позиціях розуміння, визнання, прийняття дитини, справедливості у стосунках з нею.

Ефективність системи підготовки вчителів до виховної діяльності, формування готовності до виховної роботи, необхідних професійних якостей залежить від: створення ідеології вищого навчального закладу як одного з засобів високоефективного виховання; створення та реалізації ефективних виховних технологій; застосування системного підходу до виховання; перебудова змісту, форм і методів виховної роботи, створення у ВНЗ гуманістично орієнтованого виховного середовища; підвищення ефективності керування вихованням у педагогічному ВНЗ.

Необхідність реформування системи освіти України, її удосконалення і підвищення рівня якості підготовки учителів до виховної діяльності є найважливішою соціокультурною проблемою, яка значною мірою обумовлюється процесами інтенсифікації суспільного життя, зростанням ролі молоді в ньому, активністю молоді у політичному житті, деструктивними тенденціями серед молодіжних течій, відсутністю чіткої молодіжної політики.

Україна має прекрасні традиції підготовки вчителів до виховання, які потрібно зберегти і розвинути. Настав час перейти до нової філософії освіти.

ПОЛІТИЧНА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ЗОВНІШНІ І ВНУТРІШНІ ЧИННИКИ

Ю.О. Чугаєнко*

ДИПЛОМАТИЧНА ПРИСУТНІСТЬ УКРАЇНИ В АФГАНІСТАНІ: УМОВИ І ЧИННИКИ

Дипломатичні стосунки між нашою державою і Афганістаном були встановлені ще 17 квітня 1995 р., але лише після початку антитерористичної операції в Афганістані у жовтні 2001 р. і приходу до влади цивільної адміністрації стало можливим вручення вірчих грамот і налагодження всього спектру двосторонніх стосунків.

Рішення керівництва України про практичну присутність в Афганістані було зумовлене декількома чинниками зовнішнього і внутрішнього характеру, які на той період склалися в цій країні і регіоні в цілому. Визначальним чинником був той, що Центральноазіатський регіон з початком військової операції США в Афганістані ставав пріоритетним для основних геополітичних гравців, що не вислизнуло від уваги Києва.

Конкретно це знаходило прояв у тому, що нова влада Афганістану, долаючи ізоляціонізм талібів, заявила про своє прагнення всемірно розвивати двосторонню і багатосторонню співпрацю в питаннях протидії міжнародному тероризму, екстремізму, наркотрафіку та іншим загрозам міжнародної безпеки, що співпадало або було близьке з позицією України. Таким чином для української дипломатії створювалися сприятливі умови встановлення і розвитку співпраці між двома державами у вирішенні цих питань у рамках міжнародних організацій і структур, насамперед, ООН і її спеціалізованих установ.

Водночас, для врегулювання внутрішньополітичної обстановки Афганістан мав бути зацікавлений в активній участі в діяльності міжнародних регіональних організацій і структур, а також у співпраці з міжнародними економічними й фінансовими інститутами. Так, українсько-афганська співпраця створювала передумови для поглиблення стосунків нашої країни з учасниками цих регіональних об'єднань і виходу вітчизняних промисловців і підприємців на ринки цих країн.

Ці передумови мали під собою реальну основу, яка обумовлювалася високою мірою впливу ситуації в Афганістані на регіональну стабільність і безпеку, в т.ч. на стан безпеки в пострадянських державах Центральної Азії, а також стратегічним знаходженням Перехідної Ісламської Держави Афганістан на перспективних трансазіатських транспортних маршрутах. Ще з середини 90-х років минулого століття розглядалися проекти будівництва трансафганського газопроводу за маршрутом Туркменістан - Афганістан - Пакистан і можливо Індія. Крім того, перспективу мало залізничне сполучення за маршрутом Хайратон-Мазарі-Шаріф (68 км) з подальшим продовженням його до Герата, а

---

* д.і.н., професор, завідувач кафедри суспільних наук Національної академії управління

також будівництво залізничного маршруту Чаман-Кандагар, що сполучає афганську територію з пакистанським портом Карачі і ряд інших проектів.

Тому інтересам усіх сусідніх країн, а також деяких держав Близького Сходу і Південної Азії відповідало широке залучення Афганістану до реалізації багатьох проектів регіональної співпраці, зокрема, в транспортній і транспортно-енергетичній сферах. Враховуючи те, що Україна вже тоді тісно співпрацювала з багатьма державами-сусідами Афганістану, встановлення тісних зв'язків з цією країною відповідало її стратегічним і геополітичним інтересам і створювало практичні можливості для участі в реалізації вказаних та інших проектів з відродження економіки Афганістану.

До чинників внутрішнього порядку, що визначали довготривалі цілі України в Афганістані, відносилася наявність на його території значних сировинних ресурсів і можливість у майбутньому взяти участь в їх перспективній розробці.

Слід зауважити, що на території Афганістану ще за радянських часів були розвідані поклади нафти, газу, вугілля, оздоблювального і цінного каменів, залізної руди, міді, поліметалів, золота, урану. При цьому запаси високоякісної нафти і газу знаходяться на невеликих глибинах на півночі країни.

Згідно з даними радянських експертів, загальні запаси газу оцінювалися приблизно в 3,5 трлн. м³ (дослідження, зважаючи на сьогоднішній розвиток науки, проводилися за застарілими методиками і на обмеженій території). За приблизними підрахунками, Афганістан міг би щорічно добувати 140 млрд. м³ газу. У країні було відкрито 8 родовищ газу і 5 нафти, зосереджених на території 6 тис. км². Але цим не обмежувалися запаси цінної сировини. За даними сейсморозвідки, на території Афганістану знаходиться ще 18 об'єктів, перспективних на газ, і 11 - на нафту. Вартість відкритих нафтогазових ресурсів оцінюється приблизно в 22 млрд. дол. США .

Що стосується нафти, то на той момент найбільш перспективними були родовища, що знаходилися на північних схилах Гіндукушу. Розвідана нафта характеризувалася високою питомою вагою бензинових фракцій, а самі родовища були готові до введення в експлуатацію.

Багатий Афганістан і чималими покладами міді. Одним із перспективних родовищ вважається Айнак. За своїми запасами він є п'ятим у світі і найбільшим в Євразії родовищем, руди якого лежать на невеликій глибині, що дає можливість розробляти його дешевим відкритим способом. Тільки розвіданих запасів тут більше 11 млн. тонн.

Привабливий Афганістан і покладами залізної руди. Родовище Хаджигек відоме рудою високої якості (62-63% заліза), розвідані запаси якої складають майже півмільярда тонн, прогнозні запаси – більше двох мільярдів тонн. Згідно з оцінками фахівців, Афганістан у змозі забезпечити міддю і залізною рудою потреби усїєї Центральної і Південної Азії, а коштовним каменем і рідкісними металами - весь світ [1].

Такі були об'єктивні умови і чинники, що зумовили дипломатичну присутність України в Перехідній Ісламській Державі Афганістан.

1. Леськів І. Україна, Афганістан і... Дустум, или об еще одном источнике газоснабжения Украины / Зеркало недели. – 2002. - № 7 (23 февраля). - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://dn.kiev.ua/economics/world/isonr1504_print.html.

А.І. Вернер*

СУЧАСНА УКРАЇНЬСКА ГЕОПОЛІТИКА: НАЯВНІСТЬ ЧИ ВІДСУТНІСТЬ СВОБОДИ ВИБОРУ І ВПЛИВУ

Вибір – це ілюзія, рубіж між тими, у кого є влада, і тими, у кого її немає »

к/ф « Матриця: перезавантаження »

У політологічному енциклопедичному словнику геополітика визначається як політологічна концепція, що вбачає у політиці (здебільшого зовнішній) тієї чи іншої держави засадничу роль географічних факторів: розташування країни, розмір території, наявність чи відсутність (обмеженість) природних ресурсів, клімат, кількість і щільність населення тощо [1, 67].

Україна XXI ст. – суверенна держава, і, як формально незалежний суб'єкт міжнародної політичної діяльності, потребує розробки власної геополітичної стратегії, що відповідає б вимогам поточної міжнародної обстановки.

Актуальність дослідження проблеми сучасної української геополітики зумовлена:

- недосконалість теоретичної бази (у зв'язку з відносно невеликим періодом розвитку української геополітичної науки) для розробки практичних заходів розвитку геополітичних стратегій та визначення зовнішньополітичних векторів держави;

- визначальною роллю зовнішньополітичних пріоритетів України, що наразі встановлюються, для її майбутнього.

Питання української геополітики було розкрито у працях З. Бжезинського, Ф. Рудича, Р. Міхаєва, А. Гальчинського, В. Дергачова, В. Кременя, М. Михальченка, М. Ільїна та інших.

В історичному розвитку України простежується наявність кількох основних груп геополітичних доктрин: західна (європейська), південна (чорноморська), східна (проросійська), а також синтетичні (балтійсько-чорноморська, доктрина панславизму) та геоцентрична [2]. Зважаючи на обставини, що складаються сьогодні у внутрішній і зовнішній політиці України, найбільш актуальними залишаються дві доктрини – європейська та східна.

Перша з них практично втілена у так званому Європейському виборі України — стратегічному курсі, що визначає пріоритетні напрямки її сучасної зовнішньої та внутрішньої політики. Формальне закріплення елементів Європейського вибору України було здійснено Постановою ВР України про «Основні напрями зовнішньої політики України» № 3360-ХІІ, яка визначила інтегрування в європейські та євроатлантичні структури основним пріоритетом зовнішньої політики України, а членство України в Європейському Союзі — її перспективною метою [3, 433].

Нормативне закріплення курсу на євроінтеграцію, парафування Угоди про асоціацію 30 березня 2012 р. – реалізація європейського геополітичного вектору на практиці. Такі дії, за наявності реальної альтернативи (вступ до Митного союзу), до вибору якої українське керівництво активно схиляють дії великого північного

---

* студентка Київського національного лінгвістичного університету

сусіда, можна розцінювати як прояв геополітичної волі, як безпосередню свободу вибору.

Окрім того, відмова від ядерної зброї у 1994 р., декларація відмови від усіх запасів високозбагаченого урану у 2010 р. й остаточне її виконання у березні 2012 р., знищення ракетних шахт для запуску ракет з ядерними боеголовками – також слід вважати проявами самостійності України як геополітичного гравця. Проявами у тому сенсі, що такими діями керівництво держави намагалося «започаткувати ініціативу», яка стала б прикладом наслідування для інших країн, що в подальшому могло б призвести до виникнення нових геополітичних процесів та значно вплинути на геополітику у глобальному масштабі. Натомість вирішило потенційні проблеми країн, які межують з Україною, та світової спільноти, що прагнуть зменшення кількості ядерного озброєння у світі. Питання полягає в тому, чи став цей прояв актом геополітичної самостійності, чи скоріше знищив останні засоби впливу, які надавали геополітичної ваги. І тоді природно постає питання, чи був цей крок настільки самостійним, чи скоріше вдало розіграним сценарієм з забезпечення регіону ключових геополітичних гравців світу? І якщо так, то яких?

Газові війни, що час від часу виникають між Україною та РФ перманентно проявляють відсутність будь-яких засобів впливу України на агресивну зовнішню політику Росії. Що, фактично, проявляється у протидії вступу України до Європейського Союзу та постановці питання «або, або» і ставить під загрозу подальшу можливість реалізації європейського вибору народу України (особливо, зважаючи на економічну залежність від російського природного газу та наявність військово-морських сил РФ на нашій території).

Україна поступово опиняється у ситуації, коли через низку недоліків у внутрішній політиці, залишається без можливості вибору у зовнішній. Оскільки такою, якою вона є зараз, до ЄС вона не увійде (хоча б тому, що зараз Європа фактично не має можливості прийняти ще одного економічно нестабільного члена з величезним зовнішнім боргом), хоча і проявляє бажання, а перспектива Митного союзу, незважаючи на небажання приєднання до нього, стає все реальнішою. І найскладнішим у вирішенні цього питання є те, що одночасне перебування в обох цих союзах при сьогоdnішньому геополітичному розкладі є неможливим, а тому, стоячи перед вибором ЄС чи РФ, Україна, воліючи вибрати перше через свою залежність і слабкість неухильно рухається до другого. Вирішення даного питання, на нашу думку, на цьому етапі залежить саме від того, яким чином згадані дві сторони домовляться розподілити свої межі впливу.

Отже, зважаючи на складну ситуацію, у якій наразі знаходиться Україна, питанням № 1 стає вироблення власного варіанта полівекторності, за якого наша держава, маючи свій самостійний курс, могла б бути рівним партнером і для країн з відверто протилежними геополітичними орієнтирами, створюючи при цьому умови для консенсусу і мирного співіснування західної та східної культур.

1. Політологічний енциклопедичний словник. За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна. — К.: «Генеза», 1997. – 400 с.
2. Шергін С. Геополітична ідентичність України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.euroatlantica.info/index.php?id=840>
3. Українська дипломатична енциклопедія: У 2-х т. / Редкол.: Л.В. Губерський (голова) та ін. — К.: Знання України, 2004. — Т. 1. – 760 с.

Г.П. Анохіна,^{*} В.С. Клименко^{**}

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗШИРЕННЯ МИРОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

29 травня відзначається Міжнародний день миротворців Організації Об'єднаних Націй. Міжнародний день миротворців ООН було проголошено Генеральною Асамблеєю ООН у грудні 2002 р. з метою відзначення учасників триваючих і минулих операцій ООН з підтримання миру та вшанування пам'яті загиблих миротворців.

Для нас цього року відзначення Міжнародного дня миротворців ООН є особливим тому, що збігається з 20-ю річницею миротворчої діяльності України.

У нинішньому світі одним із показових чинників міжнародного авторитету держави небезпідставно вважається її миротворча діяльність. І Україна визнається активним учасником і членом міжнародної співдружності саме завдяки такій роботі. Якщо до 2003 р. Україна брала участь лише у миротворчих операціях під егідою ООН, то після початку Іракської компанії ситуація змінилася.

Участь України в міжнародних миротворчих операціях розглядається в контексті двох важливих моментів: національної безпеки та боєздатності військ. Високі ділові якості, професіоналізм, готовність працювати в складних умовах - це ті риси, яких набувають українські миротворці під час служби в місіях ООН.

З початку 90-х років ХХ ст. в українському суспільстві жваво обговорювали доцільність участі нашої країни у миротворчій діяльності, не в останню чергу через намагання окремих політичних сил закріпити за Україною статус нейтральної держави. На початку ХХІ ст. головними питаннями щодо участі українських військових у міжнародних заходах стали фінансове забезпечення українських миротворців і доцільність їх участі в операціях на території країн, які знаходяться на далекій відстані і безпосередньо не загрожують інтересам України, наприклад, на Близькому Сході та в Африці.

Не випадково участь України у миротворчих операціях у цих регіонах вітається як з боку міжнародних організацій, так і з боку сторін конфлікту. Цьому, не в останню чергу, сприяє позитивний імідж миролюбної держави, відсутність будь-яких конфліктів на території самої України, наявність добрих політичних відносин з усіма країнами Близького Сходу та Африки, наявність в українських миротворцях досвіду завдяки неодноразовій участі в операціях з підтримки миру. Не останню роль займає і відсутність колоніального минулого чи експансіоністського сучасного.

Активне посередництво України створює сприятливі умови для реалізації її зовнішньоекономічних інтересів нашої держави. Після розпаду Радянського Союзу Росія не зайняла його місце на всі сто відсотків. Тому заробляючи позитивний імідж на Близькому Сході та в Африці, через участь у миротворчих операціях, Україна створює фундамент для майбутнього економічного співробітництва.

---

^{*} старший викладач кафедри військово-спеціальної мовної підготовки військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

^{**} к.політ.н., доцент кафедри військово-гуманітарної підготовки військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Крім того, підтримуючи миротворчі зусилля у рамках регіональних організацій, Україна сподівається на додаткові «бали» у своїх переговорах щодо інтеграції в європейські та євроатлантичні структури, адже і НАТО, і Європейський Союз все більше уваги приділяють регіону Близького Сходу та Африки, беручи активну участь у врегулюванні конфліктів не лише через посередництво, а й безпосередню участь у миротворчих операціях.

Сучасна миротворча діяльність України не тільки активна, але й постійно має тенденцію до розширення географічних рамок, зміцнюючи військово-політичний авторитет держави. Миротворчі операції є одним із найбільш вагомих елементів підтримки високого рейтингу українських військових. Крім того, це можливість на практиці пройти справжню військову підготовку, продемонструвати потенціал української військової техніки.

Якщо говорити про загальні перспективи розширення участі України у миротворчій діяльності в регіоні Близького Сходу та в Африці, то сьогодні вони існують скоріш за рахунок розширення участі у рамках місії, де вже присутні представники нашої держави, ніж збільшення кількості таких місій.

Не останню роль у прийнятті майбутніх рішень щодо участі у нових миротворчих операціях будуть відігравати відносини України з її основними партнерами й подальший шлях європейської та євроатлантичної інтеграції, адже саме Сполучені Штати та Європейський Союз на сьогодні є основними посередниками та ініціаторами миротворчої діяльності і зусиль щодо врегулювання збройних конфліктів у різних куточках світу.

Незважаючи на той факт, що пріоритетними для України повинні залишатися конфлікти на території країн, які знаходяться у безпосередній близькості від її кордонів і мають прямий вплив на національну безпеку, однак Україна повинна залишатися активним учасником миротворчих процесів у регіоні Близького Сходу та Африки. Така діяльність не лише сприяє її міжнародному іміджу та допомагає у налагодженні взаємовигідних контактів, а й відповідає національним інтересам країни – сприяє підтриманню боєздатності української армії та формує практичні навички роботи у кризових ситуаціях у поліцейського й військового персоналу.

О.Я. Будько*

МИРОТВОРЧІ МІСІЇ ООН: НЕОБХІДНІСТЬ І СПЕКУЛЯЦІЇ

Миротворчі операції Організації Об'єднаних Націй (ООН) увійшли в життя міжнародного співтовариства як суттєвий елемент сучасного світоустрою й відіграють важливу роль у врегулюванні конфліктів у різноманітних куточках і регіонах світу. Одночасно, у зв'язку з надто великою кількістю невдач (недосягнення визначених мандатом цілей) виникає питання щодо підвищення ефективності такої діяльності. І звинувачення на адресу керівництва ООН в невідповідності операцій, внаслідок яких також страждають і миротворці, можна вважати цілком обґрунтованими. Про це йдеться у спеціальній доповіді ООН, відомій як «Доповідь Брахімі», де, зокрема, зазначається, що сам факт

---

* здобувач Дипломатичної академії України при МЗС України

невиправдано великих обсягів миротворчості з мізерним ефектом змушує замислитись щодо необхідності корінної реформи ООН взагалі. Експерти Комісії з миротворчих операцій ООН констатували, що повсюдно простежується згубна практика розгортання миротворчих контингентів в умовах їх неготовності до конкретної ситуації. Тобто ООН вводило війська навмання, без вивчення обстановки, в надії розібратися на місці.

Досі чітко не визначені повноваження миротворців у різних ситуаціях, що ставить під загрозу як їхнє життя, так і життя місцевого населення. Тому небажання ООН відрізнити жертву від агресора завдало великої шкоди миротворчій діяльності в 1990-х рр. До того ж ООН неодноразово стикалася з ситуацією, коли вже після ухвалення відповідної резолюції країни-члени не надавали миротворчим силам відповідні мандати, засоби, персонал, озброєння.

З часів публікації „Доповіді Брахімі” спостерігаються зміни у процедурі ухвалення рішень з приводу миротворчих операцій: Секретаріат ООН готує проект резолюції Ради Безпеки, оцінюючи необхідність і масштаби майбутньої операції лише на основі детального аналізу конкретного конфлікту, вивчення його «анатомії» та вироблення тактики дій. А сам проект не приймається доти, доки Генеральний секретар не підтвердить виділення країнами миротворчих контингентів і виконання узятих зобов'язань.

Однак політика України, з її готовністю брати участь у миротворчих операціях завжди і скрізь, дуже нагадує стару тактику ООН. Як правило, український уряд, направляючи військовослужбовців до складу місії, задовольняється офіційним запитом від ООН і домовленістю щодо сум компенсацій за виділення миротворців: з 1992 р., коли Україна почала миротворчу діяльність, у різних контингентах було задіяно понад 30 тис. українських військовослужбовців, при цьому від ООН було отримано понад 300 млн. дол. США компенсацій. Разом з тим результати аналізу ситуації в районах проведення операцій та проблем, що виникають в ООН під час їх планування, в Україні мало кого хвилюють. Тільки завдяки збігу обставин наші військовослужбовці досі не потрапляли в «м'ясорубку» на кшталт провальної операції 1993 р. в Сомалі.

Слід звернути увагу на перебування українських миротворців у Африці. Йдеться про специфіку африканської миротворчості взагалі: крім політичних дивідендів та більше 1,5 млн. дол. США щомісячної компенсації, це, з одного боку, випробувальний полігон миротворчих технологій, а з іншого – своєрідний камінь спотикання. Низка невдач ООН в Африці (Сомалі, Руанда, Ангола, Центральноафриканська Республіка та ін.) у 90-х рр. XX ст. стали приводом для скептичного ставлення до миротворчості як такої. Однак на прикладі Сьєрра-Леоне було доведено, що миротворчість все ж таки може бути ефективною.

До того ж Африка цікава започаткуванням і розвитком явища, яке дістало назву «нового інтервенціонізму», коли під гаслом боротьби за права людини та застосування концепції „обов'язок захищати” (R2P – Responsibility to Protect) допускається активне втручання у внутрішні справи суверенних держав. Сьогодні це явище вже стало актуальним для всіх регіонів світу, особливо в контексті сучасної миротворчості. Водночас, наприкінці 90-х рр. XX ст. воно широко обговорювалося військовими аналітиками, а зараз, навпаки – його

нібито немає, хоча можна констатувати пік його розвитку. І український уряд теж активізується у цьому напрямі, хоча така поведінка суперечить нормам міжнародного права, що визначають основоположність суверенітету держави щодо прав людини. Попри це така практика має тенденцію до подальшого розвитку, дедалі більше впливаючи на діяльність миротворчих органів – економічні важелі переважають над історико-політичними домовленостями.

Роль українських миротворців у «новому інтервенціонізмі» має в основному суто допоміжний характер – за рахунок них забезпечуються національно-економічні інтереси інших держав, наприклад Велика Британія повернулася до своєї колишньої колонії Сьєрра-Леоне вже під гаслом миротворчості і освоєє природні ресурси цієї країни, активно вивозячи корисні копалини (насамперед діаманти) та помітно впливаючи на формування урядову політику Сьєрра-Леоне, зокрема у сфері закупівлі озброєнь і військового будівництва. При цьому жодних економічних або політичних вигод для України від присутності в Сьєрра-Леоне наших миротворців, крім компенсацій ООН, немає.

Після подій 11.09.2001 в м. Нью-Йорк західні держави, насамперед США, використовують «новий інтервенціонізм» під гаслом боротьби з міжнародним тероризмом, дозволяючи собі без пошуку якихось виправдань втручатися у внутрішні справи інших держав, використовуючи мандати ООН на проведення миротворчих операцій з порушенням зафіксованого в статуті організації принципу консенсусу в ухваленні рішень її Радою Безпеки. Взагалі, використання ООН для прикриття власних інтересів вже давно притаманне зовнішній політиці США, які були неодноразово звинувачені в цьому іншими країнами, доки ті не зрозуміли, що роль ООН у світі не настільки важлива, щоб шукати її підтримки.

Однак уряд України це не бентежить, і, не отримуючи для держави нічого навзаєм, лише „за спасибі” та невелику компенсацію, наша країна нарешті дочекається загибелі наших співвітчизників і ненависті (як наприклад, у випадку подій 2004 р. в Кот-д’Івуарі, коли український вертолітний контингент був залучений до операції проти тих, хто тепер є при владі в цій країні, а політичні наслідки – небажання частини офіційних кіл співпрацювати з нашою державою вже тривалий час неможливо подолати навіть значними зусиллями дипломатичної служби України) пограбованих народів. Все це, врешті рещт, може вилитися в справжню війну проти українських миротворців або терористичну активність проти народу України.

В.В. Акулів-Муратов*

МІЖДЕРЖАВНІ СТЕЙКХОЛДЕРСЬКІ ВІДНОСИНИ: СТІЙКІСТЬ ЗА ВІДСУТНІСТЮ ВИБОРУ ТА НАЯВНІСТЬ МОЖЛИВОСТЕЙ ВПЛИВУ

Сучасні стейкхолдерські відносини на міждержавному рівні мають важливі особливості, на які нашаровуються виклики сьогодення. По-перше, це співпраця за відсутністю вибору: з метою захисту власних підвалин існування різноманітні

---

* к.держ.упр., головний інспектор відділу міжнародної технічної допомоги служби міжнародного співробітництва Департаменту розвитку митної інфраструктури та міжнародного співробітництва Державної митної служби України

держави вимушені співпрацювати, особливо в галузі безпеки, незважаючи на розбіжності та суперечності, які існують між ними. Тому навіть міждержавні політичні кризи не мають сильного впливу на співпрацю, наприклад, у галузі митної справи стосовно захисту від розповсюдження зброї масового знищення або контролю за переміщенням опарних матеріалів. По-друге, саме наявність стейкхолдерських відносин дає можливості впливу однієї держави на дії іншої, але обхідними шляхами, за допомогою визначення спільних позицій на основі знаходження загальноприйнятних цінностей.

Фізичним проявом міждержавних стейкхолдерських відносин можна вважати, наприклад, матеріально-технічну допомогу (МТД), механізми отримання якої вже відпрацьовані у світовій спільноті. На жаль, системний аналіз такого досвіду є неможливий у зв'язку з відсутністю повноти та системності доступу до інформації. Проте можна стверджувати, що МТД розглядається як один із важливих механізмів ефективної реалізації глобальних пріоритетів, як розвиненими державами світу, так і тими, що розвиваються. Її отримання дозволило одержати останнім значні фінансові ресурси для реалізації заходів з розвитку власної інфраструктури та кордонів, оснастити державні органи відповідними технічними засобами, комп'ютерною технікою, вивчати провідну світову практику, визначитися із напрямками подальшого розвитку та модернізації своїх держав.

Однак проведений аналіз заходів у сфері налагодження міжнародного співробітництва з метою отримання та використання МТД свідчить про наявні проблеми, пов'язані з пасивною позицією її реципієнтів та їх безвідповідальним ставленням до необхідності вирішення завдань системного характеру, що стоять перед ними. Проте можна визначити існуючі негативні фактори впливу на ефективність залучення та реалізації МТД й раціональне використання її наявних ресурсів. Об'єктивні: 1) тривала процедура розгляду потенційними донорами проектних пропозицій (наслідок – зниження або втрата їх актуальності); 2) переважне використання донорами на етапах підготовки та реалізації проектів послуг іноземних експертів (наслідок – витрата значної частини бюджету проектів на їх поточні потреби); 3) низька ефективність окремих форм співробітництва, що пропонуються донорами (наслідок – зниження іміджу реципієнтів за рахунок відмови від співпраці). Суб'єктивні: 1) переважна орієнтація діяльності реципієнтів щодо залучення МТД на матеріально-технічне забезпечення та розвиток митної інфраструктури; 2) неготовність більшості внутрішніх структур реципієнтів до активної роботи та взаємодії у сфері отримання МТД; 3) недостатня участь внутрішніх структур реципієнтів у визначенні змісту проектів і програм МТД під час їх підготовки та реалізації; 4) непрогнозованість, за рахунок відсутності системної роботи з боку реципієнтів, виділення донорами фінансових ресурсів для МТД; 5) неузгодженість заходів, що реалізуються в рамках проектів МТД, із заходами та стратегією з розвитку реципієнтів, що реалізуються за рахунок їхнього державного бюджету.

У перспективі (найближчі 2-3 роки) негативні наслідки цих проблем будуть посилюватися поступовим зменшенням обсягів МТД та спорадичністю її надання потенційними донорами в результаті світової економічної кризи та політичної

нестабільності й помітного зниження довіри до ефективності дії цього механізму. Це обумовлює необхідність переходу на вищий рівень організації роботи реципієнтів щодо залучення МТД та запровадження нових форм співробітництва і побудови взаємовідносин з потенційними донорами в ході розробки та реалізації відповідних проектів МТД на підґрунті стейкхолдерських, а не паразитичних відносин.

З метою покращення стану справ Держмитслужби України у сфері отримання та використання МТД пропонується така стратегія дій: 1) визначення пріоритетних напрямів залучення МТД, виходячи з реального стану справ як у реципієнтів, так і потенційних донорів, з урахування їхніх побажань, пропозицій і можливостей; 2) визначення шляхів підвищення ефективності залучення, розподілу та використання МТД для забезпечення розвитку й модернізації внутрішніх систем реципієнтів відповідно до реально визначених пріоритетів; 3) удосконалення системи отримання МТД за рахунок структурно-функціональних змін у напрямку та на підґрунті пріоритетів, які мають довгострокові цілі; 4) активізація співпраці та проведення системної роботи з потенційними донорами стосовно визначення можливостей отримання МТД і попутних ризиків за всіма напрямками та рівнями; 5) покращення координації діяльності всіх державних структур реципієнтів у сфері залучення МТД; 6) активізація роботи щодо вдосконалення національного законодавства з питань МТД.

Виходячи з аналізу сучасного стану справ у сфері міжнародних відносин і прогнозів щодо можливості отримання МТД, реципієнтам пропонується зосередитися на таких основних напрямках її залучення: 1) підготовка, перепідготовка та підвищення кваліфікації персоналу; 2) забезпечення державних органів та установ сучасним обладнанням; 3) розвиток та удосконалення інформаційних й аналітичних систем; 4) розвиток державної інфраструктури; 5) розвиток професійних зв'язків та обміну фаховим досвідом з іншими державами; 6) розвиток системних зв'язків з наявними та потенційними донорами.

Дотримання реципієнтами визначених шляхів у сфері залучення МТД дозволить їм: 1) систематизувати загальну діяльність; 2) забезпечити врахування власних потреб та ефективне використання вже отриманої допомоги; 3) мінімізувати суб'єктивний вплив на зміст та порядок реалізації проектів іноземних і власних експертів та компаній-підрядників; 4) удосконалювати роботу з реалізації проектів як всередині державних утворень реципієнтів, так і з різноманітними донорами.

Тому пропонуються такі шляхи підвищення ефективності залучення та розподілу МТД, спрямованих на досягнення стратегічних цілей розвитку реципієнтів: 1) вдосконалення системи аналізу стану роботи у цих напрямках і результатів реалізації спільних проектів; 2) розробка, просування та реалізація комплексних програм, сформованих із взаємопов'язаних проектів або окремих завдань; 3) поширення застосування методології управління проектами; 4) забезпечення належної підготовки відповідному персоналу; 5) поширення принципу співфінансування спільних проектів; 6) збільшення якісної участі персоналу в процесі розроблення проектів: обговоренні мети, цілей і завдань;

визначенні критеріїв оцінювання проміжних і кінцевих результатів; формуванні технічних завдань; проведенні моніторингу; 7) активізація законотворчої роботи.

З метою досягнення реципієнтами більшої ефективності залучення, розподілу та використання ресурсів МТД необхідно реалізувати такі заходи: 1) систематизувати свою діяльність у цій сфері; 2) забезпечити узгодженість реалізації спільних проектів у рамках визначених пріоритетів розвитку; 3) забезпечити ефективність заходів щодо інституційно-функціональних перетворень; 4) зменшити використання послуг іноземних експертів або компаній-підрядників; 5) підвищити власну роль у підготовці та реалізації спільних проектів; 6) забезпечити активну роботу з Twinning, ENPI, TAIEХ та іншими програмами розвитку; 7) активізувати співробітництво з міжнародними фінансовими організаціями; 8) удосконалити нормативно-правову базу.

Отже, метою запропонованих вдоскоханень є покращення системної діяльності у сфері залучення та використання МТД. Завдання, які передбачається розв'язувати із залученням МТД, можуть бути опосередковано визначені експертами, безпосередньо – керівництвом, або ініціюватися за власним почином у ході формування комплексних проектів, реалізація яких забезпечить досягнення її цілей розвитку за визначеними напрямками. Якщо пропозиції щодо вдосконалення роботи у сфері залучення та використання МТД будуть враховані реципієнтами, ефективність такої сумісної діяльності та виконання проектів, згідно з розрахунками, збільшиться у 6-8 разів.

О.Ю. Коржов*

ВИВЧЕННЯ АЛЬТЕРГЛОБАЛІЗМУ ЯК НОВОГО СОЦІАЛЬНОГО РУХУ

За останні кілька десятиліть характерними ознаками трансформації в результаті впливу глобалізації стали не лише позитивні, а й негативні сторони цього процесу, що викликає хвилі протестів окремих груп населення в різних куточках планети. Їх колективне незадоволення виражається в діях руху міжнародного масштабу – руху альтерглобалізму, який, більшою чи меншою мірою, отримав розвиток у багатьох країнах як з розвинутою економікою, так і в країнах з економікою, що розвивається, впливаючи на громадську думку та ставлення людей до такого процесу світового масштабу, як глобалізація.

Загалом прийнято вважати, що альтерглобалізм – це соціальний рух, політика якого близька до класичного антиглобалізму, але який підтримує окремі вияви глобалізації. Відтак, альтерглобалізм ставить за мету пошук альтернативних шляхів глобалізації, пропонуючи більш людяні її проекти. Більшість альтерглобалістів, на відміну від антиглобалізму, прагне уникати «розпуску місцевої економіки і катастрофічних гуманітарних наслідків», при цьому вони активно підтримують діяльність людства в глобальному масштабі і не виступають проти економічної глобалізації як такої. Замість цього альтерглобалісти розглядають свій рух як альтернативу тому, що вони називають неоліберальною глобалізацією, коли міжнародні інститути (Всесвітня

---

* аспірант Київського національного університету культури і мистецтв

торговельна організація, Всесвітній банк, Міжнародний валютний фонд тощо) і великі корпорації працюють на збагачення розвинутих країнах світу, практично не звертаючи уваги на згубні наслідки впливу своїх дій на людей і довкілля в менш розвинутих країнах, країнах, уряди яких часто є досить слабкими або корумпованими, щоб якимось протистояти чи регулювати їх діяльність. Альтерглобалісти відкидають європейсько-американську ліберальну модель глобалізації, вважаючи, що вона часто шкодить, не повною мірою сприяючи розвитку людських цінностей, таких як захист екології, економічна справедливість, охорона праці, захист культур корінних народів і прав людини, та намагаються знайти інші шляхи розвитку цього процесу.

Ідеологія альтерглобалізму сформувалася як критика спочатку теорій глобалізації (соціологи І. Валлерстайн, Р. Робертсон), а потім – критика капіталістичної та соціалістичної систем. Саме англійський соціолог Р. Робертсон вперше інтерпретував у понятті глобалізації можливість опозиції, яка діє глобально і не лише її (глобалізацію) використовує, а й заперечує. Критика поєднує як усіх незгодних з нинішнім світопорядком, так і всіх, хто протестує проти нього. Така позиція відображена не лише в пануючій у світі західноєвропейській політичній науці, а й широко висвітлена в працях представників незахідної суспільно-політичної думки: Р. Гароді, Г. Джемалю, Д. Неру, Р. Санчеса та ін. У працях російських авторів О.М. Данилова, М.Г. Делягіна, М.В. Ільїна та ін. найбільш широко висвітлено проблеми демократичного розвитку крізь призму теорії глобалізації та модернізації. В концепціях С. Аміна, С. Джорджа, Н. Кляйна та ін. відображена економічна сутність наслідків процесу глобалізації й альтернативність посткапіталістичної системи. Переосмислення постіндустріальної теорії характерне для представників альтерглобалізму Дж. Гелбрейта, П. Дракера, М. Кастельса, Ф. Фукуяма та ін. В альтерглобалізмі широкий розвиток отримали також окремі цивілізаційні концепції, наприклад, загибель західного світу передікають дослідники найрізноманітніших напрямів та орієнтацій: реакціонер П.Дж. Б'юкенен, поміркований ліберал Л. Туроу [31] та ін.

Загалом усі теорії, в яких аналізується сутність сучасних процесів і які набули сьогодні особливої популярності, прийнято поділяти на три наукових напрями: ліберальний інтернаціоналізм, космополітична демократія та радикальний республіканізм, які пропонують три взаємопов'язані програми з регулювання сучасної глобалізації. Так, у ліберальному інтернаціоналізмі, представленому такими дослідниками, як К. Омає, С. Стрейндж та ін., прослідковується спроба перетворення форми національної ліберал-демократії, яка втратила силу, на модель демократичного світового порядку. Натомість представники напрямку космополітичної демократії (Е. Гідденс, М. Кастельс, Дж. Розенау та ін.) звертають увагу на необхідність наділення громадянина космополітичного суспільства посередницькими і контролюючими функціями, тобто громадянин повинен бути не лише включеним у глобальний демократичний політичний процес, а й повинен мати можливість контролювати основні політичні, економічні та соціальні процеси.

Особливо цікавим є третій напрям – радикальний республіканізм, у контексті якого формуються нові альтернативні концепції, спрямовані на

вироблення альтернативних механізмів функціонування глобальної політичної, економічної та, головне, соціокультурної систем. Радикальний республіканізм пропонує вироблення альтернативних механізмів світової соціальної, економічної і політичної організації, заснованої на республіканських принципах: самоуправління співтовариств, для яких суспільне благо є головним пріоритетом.

Значення альтерглобалізму для наукового вивчення сучасних тенденцій у розвитку суспільства полягає не лише в критиці, яка створює підґрунтя для активізації й актуалізації суспільних структур у період парадигмальних перебудов, а й у наданні власних моделей розвитку суспільства загалом.

1. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Энтони Гидденс; [пер. с англ. М. Коробочкина]. – М.: Изд-во "Весь Мир", 2004. – 120 с.
2. Делягин М. Мировой кризис: Общая теория глобализации / М. Делягин. – М.: ИНФРА-М, 2003. – 768 с.
3. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / М. Кастельс; пер. с англ. под науч. ред. О.И. Шкаратана. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
4. Кляйн Н. Заборы и окна: Хроники антиглобализационного движения / Н. Кляйн. – М.: Добрая книга, 2005.
5. Робертсон Р. Грядет глобальная война всех против всех / Р. Робертсон. – [Электронный ресурс]. – Способ доступа: <http://mywebs.su/blog/polemics/1812.html#cut>
6. Туроу Л. Будущее капитализма. Как экономика сегодняшнего дня формирует мир завтрашний / Л. Туроу. – [Электронный ресурс]. – Способ доступа: http://iir-mp.narod.ru/books/inozemcev/page_1185.html
7. Хелд Д. и др. Глобальные трансформации: Политика, экономика, культура / Хелд Д., Макгрю Э., Гольдблатт Д., Перратон Дж. – [Электронный ресурс]. – Способ доступа: <http://www.politizdat.ru/fragment/16/>

А.А. Слинько*

ВЛИЯНИЕ ЕВРОПЕЙСКОГО КРИЗИСА НА ПОЛИТИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ УКРАИНЫ И РОССИИ

Системный кризис «государства всеобщего благосостояния» в современной Европе начался уже в 1990-е годы, когда был достаточно четко зафиксирован разрыв между «экономическим» и «социальным». Различные рецепты борьбы с ним, основанные или на абсолютизации роли государства (что предлагалось левыми), или на всеобъемлющем приоритете рыночных реформ («Рынок все решит» - основное кредо праволиберальных сил) – оказались недейственными в условиях тотальной глобальной рецессии.

Постепенно в период с 2008 г. по 2012 г. мир все сильнее входил в новую кризисную систему, которая стала приобретать очень конкретные и устойчивые, даже институциональные черты. Во-первых, постепенно утвердился принцип «больше работать, меньше отдыхать», несвойственный эпохе процветания. Во-вторых, гражданам стран Европейского Союза пришлось привыкать к системным и значительным снижениям заработной платы, как это, к примеру, происходило в Испании, где в сфере высшего образования зарплата была снижена одномоментно на 5%. В-третьих, уже на примере Греции открыто

---

* д.полит.н., профессор, заведующий кафедрой международных отношений и регионоведения Воронежского государственного университета

утверждается принцип иностранного контроля над экономикой суверенного государства. И если открытое назначение немецких контролеров над экономикой страны вызвало всенародное возмущение, то более завуалированные меры Греция была вынуждена принять. Четвертое нововведение, которое ныне открыто утверждается в Европе, – это разделение на старых, более привилегированных, и новых членов Евросоюза. Но и в странах старого Евросоюза создается экономическая элита во главе с Германией, включающая государства, не сильно пострадавшие от финансового кризиса, такие как Нидерланды, Финляндия, Люксембург. Эта политика вызвала невиданные ранее по масштабам «антиевропейские» выступления, которые имели место в Венгрии, Хорватии и даже Польше.

Политическая и экономическая нестабильность транслируется из Европейского Союза и в соседние страны. Так, сомнения в «европейском пути развития» вызвали кризис доверия к институтам власти в Украине. Падает влияние ведущих политических партий, люди меньше доверяют и президенту, и парламенту, и правительству. Характерно, что многие из представителей украинской элиты все более связывают свои политические надежды не с помощью Запада, а с поддержкой России, сырьевой потенциал которой вырос за последнее время. И президент В. Янукович, и оппозиция уходят от оценки восточного соседа как исторического оппонента. В частности, взвешенная позиция избранного президента В. Путина по проблеме освобождения Ю. Тимошенко была благоприятно воспринята украинской общественностью. Наряду с тактикой опоры на Европейский Союз стратегия сотрудничества с Россией помогает Украине искать конструктивные решения в трудной социально-экономической ситуации.

На основе социального кризиса в Европейском Союзе возник новый феномен политической нестабильности. К примеру, много месяцев Испанию будоражит движение indignados («возмущенных») – массовое движение молодежи и некоторых категорий рабочих и служащих, основанное на сетевом принципе. Движению удалось в 2011 г. на несколько недель заблокировать центр Мадрида, серьезно осложнив работу столичной инфраструктуры и правительственных учреждений.

Меры экономии вызвали колоссальные выступления профсоюзов и оппозиции в Италии. С. Берлускони вынужден был уйти в отставку именно под влиянием революционных настроений улицы. Оппозиционные силы пытались взять штурмом правительственные учреждения в ходе обсуждения вопроса о вынесении доверия правому правительству.

Настоящее народное восстание смело правительство кризисной Румынии, причем события в Бухаресте сопровождались беспорядками и разгулом насилия.

Пытаясь увести в сторону внимание общества от безысходной социально-экономической ситуации, Европейский Союз активно подключился к войне за всемирную демократизацию, долгие годы ведущуюся Соединенными Штатами в разных «горячих точках» планеты. Так, именно спецназ Франции и Великобритании руководил силами повстанцев в Ливии в их войне против правительства М. Каддафи и, по некоторым данным, был причастен к его

захвату и казни. После окончания ливийской авантюры началось активное давление на Сирию – страну, где главной составляющей внутренней и внешней политики всегда была борьба с терроризмом.

Политическая нестабильность в Европе выражается в значительном «поправении» политического ландшафта. На недавних выборах в Испании победу одержала тесно связанная с франкистским прошлым страны «Народная партия». Во Франции главным соперником Н. Саркози наряду с социалистами является ультраправый Национальный фронт, возглавляемый М. Ле Пен. Ультраправые в Нидерландах входят в правящую коалицию и оказывают значительное влияние на ее решения. Так, именно они заблокировали принятие Болгарии и Румынии в Шенгенскую зону, а также добились ужесточения иммиграционного законодательства. Наконец, ультраправые националисты и расисты стоят за масштабным двойным террористическим актом в Норвегии, унесшим жизни 77 человек. Недавно стало известно, что террорист составил «черный список» лидеров страны, включая короля и главу правящей партии, которые должны были быть уничтожены. Ультранационалистическая сеть «Рыцари-тамплиеры», в которую входил Брейвик, активно действовала в ряде стран Европы, в частности, моральную поддержку норвежский террорист получал из Великобритании и Финляндии.

Важнейшей особенностью внешней политики России последних лет является постепенный уход от сотрудничества с теми финансово-политическими институтами Евросоюза и Соединенных Штатов, которые способствовали распространению финансового кризиса в мире. В России практически отсутствует внешний долг, при этом страна продемонстрировала открытость экономики, завершив процесс присоединения к ВТО. Россия, благодаря гибкой политике на Востоке, завоевала доверие Китая, и теперь впервые на международной арене выступает с ним на единой политической позиции (например, по сирийскому вопросу). Россия стала инициатором грандиозных проектов по экспорту сырья (Северный поток и Южный поток), которые вывели ее в ряд крупнейших корпоративных партнеров Германии и США, а это в нынешнем мире корпоративного бизнеса является важным фактором экономической безопасности. Находясь в стороне от военных авантур и кризисной экономики, Россия получает шанс создать конкурентоспособную социально-политическую систему.

В.В. Муранова*

СВОБОДА І СОЦІАЛЬНА МОБІЛЬНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНІ СКЛАДОВІ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Можливості у світі розподілені вкрай нерівно і саме ця нерівність є головним стимулом для соціальної мобільності людей, зокрема, такого її різновиду як міграція. Хоча такі переміщення не є прямим виразом вибору людини, адже люди часто змінюють місце проживання в силу обставин, що можуть буди достатньо жорсткими, і пріоритети, які в результаті цього вони

---

* ад'юнкт Національної академії внутрішніх справ

набувають, розподіляються вкрай нерівно. У свою чергу, під сприянням розвитку розуміється свобода людей жити тим життям, яке вони самі собі обирають, що визнає соціальну мобільність як необхідний компонент цієї свободи. Однак міграція передбачає компроміси як з боку тих, хто виїжджає, так і з боку тих, хто залишається. Тому розуміння й аналіз цих компромісів дає ключ для вироблення належних політичних заходів, зокрема зниження бар'єрів на шляху переміщення людей і покращення ставлення до них, сприятимуть розвитку людського потенціалу, розбудові громадянського суспільства.

Що ж стосується України, то сьогодні наша держава входить у десятку країн світу, які є лідерами з міграції, і у світі вже налічується 6,6 млн. українців-мігрантів та відповідно 5 млн. людей, яких прийняла наша країна. Тому для України проблема якісного й ефективного реформування міграційної політики, яка б забезпечувала свободу і в той же час сприяла розвитку суспільства на часі є надзвичайно актуальною.

Вивченню проблемних питань у сфері міграції приділяють увагу численні зарубіжні та українські вчені, однак все ж залишаються недостатньо розробленими філософсько-правові аспекти міграційної політики.

Основним положенням є розгляд соціальної мобільності як обов'язкового показника свободи людини, що сприяє розвитку людського потенціалу, окремих держав і цивілізації загалом (зокрема, при розбудові глобального громадянського суспільства).

Вперше теорія соціальної мобільності була розроблена і введена в науковий обіг П.А. Сорокіним, який описує світ як соціальний Всесвіт, тобто певний простір, заповнений соціальними зв'язками і відносинами, що утворюють багатовимірну систему координат, в якій виділяються дві головні вісі – вісь Х (горизонтальна мобільність) та вісь У (вертикальна мобільність). Мобільність – це зміна індивідом або цілою групою положення в соціальному просторі, яка включає економічний, політичний або професійний підпростір (дані підпростори можна назвати системами стратифікації) [1].

Одним із різновидів горизонтальної мобільності є географічна мобільність, яка передбачає просте переміщення з одного місця в інше за збереження попереднього статусу. Однак, якщо зі зміною місця змінюється статус, то географічна мобільність перетворюється на міграцію. Так, якщо сільський житель поїхав у місто, щоб навідати родичів, то це географічна мобільність. Якщо ж він переселився в місто на постійне проживання і отримав тут роботу, то це вже міграція. Таким чином, міграція розглядається як одна з основних дій, яку індивідууми можуть здійснювати для реалізації своїх життєвих планів. Іншими словами, здатність до переміщення – це один із вимірів свободи, яка є складовою частиною розвитку та має іманентну, а також потенційну інструментальну цінність.

Положення про те, що міграція є відображенням людської свободи, обговорювалось видатними філософами ще з давніх-давен. Так, Конфуцій писав про те, що гарна влада виграє, коли ті, які близько, – щасливі, а тих, що далеко, запрошують приїхати. Сократ стверджував, що будь-хто, хто не любить нас і місто і бажає емігрувати в колонію чи інше місто, може поїхати куди хоче, зберігаючи свою власність. У 1215 р. в Англії Велика хартія вольностей

гарантувала свободу поїхати з королівства і повернутися. Пізніше американський філософ Марта Нуссбаум трактувала мобільність, як один із елементів комплексу базових людських функціональних можливостей, який може бути використаний для оцінки фактичної свободи, якою володіють індивідууми для реалізації своїх життєвих планів. Однак, звертаючись до історичної ретроспективи, можна навести численні приклади суспільств, які, обмежуючи переміщення людей, перешкоджали розвитку людського потенціалу. І навпаки, в Америці за відсутності спадкової політичної системи саме іммігранти сприяли поширенню демократії та розбудові громадянського суспільства. 1948 р. в прийнятій Всезагальній декларації прав людини право на свободу пересування отримало міжнародне визнання, хоча подекуди залишилися певні бар'єри: посилення прикордонного контролю, візовий режим тощо.

Отже, мобільність – це природний процес, право на який закріплене на міжнародному рівні, а міграція – це спосіб реалізації цього права. Оскільки на даний час Україна виконує План дій з візової лібералізації, кардинально реформує міграційну сферу й оновлює існуюче законодавство у сфері міграції, то права щодо свободи пересування повинні бути дієвими та відповідати глобалізаційним викликам. Тобто міграційна політика держави має бути інструментом її збагачення, економічного, соціального, культурного розвитку та, відповідно, сприяти утвердженню громадянського суспільства.

1. Добренев В.И., Кравченко А.И. Социология: 2 том: Социальная стратификация и мобильность. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.soc.univ.kiev.ua/LIB/PUB/D/DOBRENKOV/dk2.pdf>.
2. Доклад о развитии человека 2009. Преодоление барьеров: человеческая мобильность и развитие / Пер с англ.; ПРООН – М.: Издательство «Весь Мир», 2009. – 232 с.

Л.П. Саракун*

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Глобалізація як загальносвітовий процес інтеграції економічних, фінансових, соціокультурних та інших аспектів життєдіяльності сучасних країн трансформує спосіб життя, систему цінностей людей, що визначають їх становище у суспільстві. Означений процес руйнує і трансформує традиційні форми ідентичності, в індивіда зникає відчуття причетності до усталених цінностей і орієнтирів. Руйнуються також ідентичності, пов'язані з нацією-державою. Сьогодні ця досить гостра проблема позначається як «криза ідентичності», яка проявляє себе на всіх рівнях суспільного життя. Даний феномен пов'язується з розмиванням етнокультурних засад ідентичності націй. Створюється ситуація невизначеності, коли нові ідентичності ще не сформувалися, а існуючі донедавна цінності піддаються критиці. За цих умов актуалізується проблема пошуку адекватних рішень у відповідь на виклики глобалізації і необхідність знайти способи подолання такого явища, як «криза ідентичності».

---

* старший викладач кафедри філософії Національного університету харчових технологій

Будь-яка нація і будь-яка національна держава, відповідно, повинні визначити для себе (усвідомлено чи неусвідомлено), за допомогою яких символів вони хотіли б виразити свої уявлення про себе на індивідуальному і колективному рівнях. Іншими словами, відповісти на питання: «Хто ми»? і «Що конкретно криється за цим «ми»»? На означені питання доводиться відповідати постійно і незалежно від «статусу розвиненості» тієї чи іншої нації-держави. Ці питання принципово важливі як для держав, що з'явилися, наприклад, на карті світу у кінці ХХ ст., так і для держав, давно «укорінених» у світовій геополітичній структурі.

Вироблення і реалізація національної ідентичності пов'язані з величезними труднощами. Особливо вони наростають у тих випадках, коли нація включає декілька етнічних, релігійних чи лінгвістичних груп (молоді африканські держави, союзні республіки колишнього СРСР чи навіть нинішні США).

Перед такими націями не стоїть питання, чи бути їм мультикультурними, чи ні. Множинність культур вже нав'язана, і громадянам доводиться обирати між різними комбінаціями елементів публічного вираження ідентичності, сфера якої дуже широка. Передусім це визначення «культурного акценту» в системі освіти, при проведенні свят, установці пам'ятників тощо. Якщо почуття національної ідентичності виявляється слабим за ідентичності регіональні, культурні – нація розпадається, як свідчать, зокрема, порівняно недавні події на території колишньої Югославії.

Виникнення ідентичності відбувається в процесі вибору й утвердження цінностей, які відображають духовну культуру народу. Це процес самоотождення індивіда з іншими членами своєї групи, своєї культури. Особистість усвідомлює культурну приналежність до групи, етнічної спільності через прийняття і розуміння соціально значущих ціннісно-культурних норм, правил та імперативів. Національна ідентичність формується за допомогою спільності мови, значень символів, вірувань, ритуалів, стилю, звичаїв і зразків поведінки, які дозволяють охарактеризувати його (індивіда) як представника культури конкретної групи (до якої належить або прагне належати індивід) і передаються від членів культурної групи до «новачків».

Особистісна ідентичність (набір усіх ролей і властивостей, які людина набуває через входження в цю суспільну групу) ґрунтується на суспільному запиті індивіда і досягається тільки через комунікацію і спілкування з іншими. Це усвідомлення себе через усвідомлення інших. Для цього людина повинна жити з іншими людьми в загальному «символічному світі змісту», ототожнюючи себе з ними.

Колективна ідентичність має переважно символічний характер. Це уявлення про себе, яке складається у групі, з яким ідентифікують себе її члени. Вона не існує сама по собі, а тільки в тій мірі, у якій її визнають своєю певні люди. При цьому для групи характерне усвідомлення своєї єдності й своєрідності. Тому така ідентичність має інтегруючий характер і її потрібно розуміти як рефлексію соціокультурної приналежності. А національно-культурну ідентичність, відповідно, як предмет рефлексії, причетність до тієї або іншої культури, а точніше – визнання своєї причетності до неї. Відтак, обидві ідентичності завжди є продуктом конструювання в соціокультурному просторі.

Проблема ідентичності, таким чином, не може розглядатися поза етнічним контекстом як важливим компонентом соціальної ідентичності особистості. Національну ідентичність можна розглядати як таку силу, що здатна об'єднати всіх представників групи у єдине ціле, мотивувати їх на досягнення соціально значимих цілей і сприяти культурному, інтелектуальному й економічному розквітові нації.

В умовах трансформації соціуму національна ідентичність займає чільне місце у Я-концепції українців. Кожна людина будує свій ідеал «Я», керуючись великою кількістю зразків і моделей поведінки, які вона обирає зі спектра ідентичностей.

У формуванні національної ідентичності як компонента соціальної самосвідомості покликана займати державна культурна політика, бо саме вона виступає інтегруючою формою самототожності особистості й суспільства в сучасному поліетнічному просторі України.

Соціокультурна трансформація українського суспільства стане успішною тоді, коли будуть знайдені нові принципи поєднання факторів глобалізації й національної ідентичності країни. Цей процес супроводжується пошуками шляхів збереження традиційних основ ідентичності.

С.І. Губський*

ПАТРІОТИЗМ У СИСТЕМІ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ: ЗНАЧЕННЯ І ОЦІНКА З ПОЗИЦІЇ СЬОГОДЕННЯ

Як явище і як чинник формування й прояву особистості та спільноти патріотизм виявляє себе уже в ті часи, відомості про які збереглися і дійшли до наших днів. Підтвердження тому віднаходимо, читаючи такі літературні пам'ятки, як: «Велесова книга», «Слово про Закон і Благодать» Іларіона, «Повчання» дітям В. Мономаха, «Слово о полку Ігоревім» та ін. Уже в ті часи патріотизм проявляється в багатоманітних формах особистого й суспільного життя, зокрема у формі прихильності до певної місцевості, своєї спільноти, укладу її життя, мови, звичаїв, традицій тощо. У процесі суспільного розвитку патріотизм наповнювався новим соціальним і національним змістом. З виникненням і розвитком держави він наповнюється духовним змістом, набуває істотного політичного забарвлення, що все більш виявляє себе у сфері обов'язку, у вимозі самовіддано й мужньо захищати свою Вітчизну, відстоювати її інтереси.

Як явище соціально-історичне патріотизм у різні епохи наповнюється певним змістом. Кожна людина, а тим більше соціальна група, має свої специфічні інтереси і цим визначається її розуміння патріотизму. В умовах появи суспільних систем із жорстким домінуванням інтересів панівних груп, за авторитарних форм управління державою, патріотизм зазнає все більшого впливу офіційної ідеології, внаслідок чого часто набуває спотворених форм трактування: любов до вітчизни зводиться до відданості існуючій державно-

---

* науковий співробітник відділу історико-правових та теоретико-методологічних проблем українознавства Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії

політичній системі, ідеології, владі, партії тощо. В історії було чимало прикладів того, як кланові, станові чи класові інтереси були важливішими за інтереси Вітчизни.

В умовах розвитку капіталізму, формування націй та утворення національних держав патріотизм стає невід'ємною рисою суспільної свідомості, яскравим проявом індивіда та суспільства, одним із критеріїв оцінки громадянина. Морального сенсу патріотизму надає те, що він є однією з форм суспільності особистих і суспільних інтересів, ефективним засобом переведення загальнолюдських цінностей на рівень індивідуальної свідомості. До цих цінностей належить повага до історії та сьогодення свого народу та народів інших країн, представників інших націй і національних меншин у межах однієї держави. Патріотизм, виростаючи з єдиного кореня, протистоїть у цьому психології національної виключності, упередженості та зневаги до людей інших національностей.

Проте в деяких багатонаціональних державах існує т. зв. абсолютизований патріотизм, який виражає вузько корисні групові інтереси (наприклад, аристократії) або певного народу (одного з багатьох і не обов'язково найчисленнішого, але до якого відноситься правляча верхівка). З часом такий патріотизм може перетворитися на шовінізм, наглядними прикладами якого є ксенофобія, фашизм і націонал-соціалізм тощо.

Але патріотизм не слід протиставляти націоналізму, особливо тих націй, що ведуть боротьбу за своє соціальне та національно-культурне визволення і політичне самовизначення. Ці поняття близькі і неупередженому досліднику це буде зрозуміло.

Сьогодні в Україні, як ніколи раніше, склалися сприятливі об'єктивні умови для патріотичного виховання: стала реальністю її незалежність; вона отримала широке міжнародне визнання й підтримку; до процесів творення активно долучається українська діаспора тощо. Та попри це ми зустрічаємося з цілою низкою негативних проявів, які суперечать патріотичним прагненням основного загалу української громадськості (розгул корупції у владних структурах, відмова від служби в армії, насильство, небажання працювати, пияцтво, різні аморальні дії, зневага до бойових і трудових подвигів своїх батьків і дідів тощо), які суттєво затьмарюють великі й прекрасні почуття любові до своєї батьківщини й свого народу.

Не слід ігнорувати всього багатства форм і методів патріотичного виховання тільки на тій підставі, що вони використовувалися в умовах тоталітаризму. Навпаки, їх слід широко використовувати і тепер, але наповнити новим змістом, а саме: покласти в основу патріотичного виховання любов і повагу до України, трагічної і разом з тим героїчної боротьби її народу за своє національне і соціальне визволення, за право на самостійний державний розвиток.

Поряд зі сприятливими об'єктивними умовами потрібно враховувати суб'єктивний фактор – необхідність посилення патріотичного виховання людей, особливо молоді. Враховуючи багатопартійність сучасного українського суспільства, кочче необхідна консолідація різних політичних партій і рухів саме на ґрунті патріотизму.

Існує необхідність організувати широкий всеобуч з історії України та українознавства серед різних верств суспільства, налагодити ділове вивчення української мови. Бо без української мови як мови державної не може бути й повноцінної Української держави. Головне – провести роботу так, щоб люди йшли на це без примусу, керуючись почуттям патріотичного обов'язку. В умовах сьогодення вкрай необхідна виваженість у прийнятті державних законів і рішень органів влади на місця. Бо навіть найсправедливіше і найгуманніше рішення не буде мати реальної сили, якщо його необхідність не усвідомлена масами, а то й прямо суперечить їхнім переконанням і почуттям.

Проте варто зазначити, що саме поняття «патріотизм» заперечується універсалістською етикою, яка визначає, що людина в рівних пропорціях пов'язана моральними путями з усім людством без винятку. Ця критика була започаткована ще філософами Давньої Греції (кініки, стоїки). Так, кінік Діоген першим назвав себе космополітом (громадянином світу).

Великий російський письменник Л. Толстой ще в другій половині XIX ст. вважав патріотизм «грубим, шкідливим, ганьбою, дурістю, а головне – аморальним». Він стверджував, що патріотизм породжує війни і слугує головною опорою державного гноблення. Одним із улюблених виразів письменника був афоризм видатного англійського літературного критика, лексикографа і поета С. Джонсона: «Патріотизм – це останній притулок негідника».

Деякі сучасні вчені США порівнюють патріотизм з расизмом. Наприклад, професор Чиказького університету П. Гомберг це стверджує на тій підставі, що начебто ці поняття зобов'язують до моральних обов'язків і зв'язків окремої людини тільки з представниками (свого) етносу, нації, раси.

Також критики патріотизму вважають: «Якщо патріотизм – добродійність, а під час війни воїни з обох боків є патріотами, то вони в рівній мірі є добродійними, але саме за добродійність вони убивають одне одного. Хоча етико-моральні і релігійно-моральні норма забороняють вбивати за добродійність».

Це твердження, на перший погляд, начебто має рацію, але насправді воно поверхове і не відображає справжнього глибинного природно-соціального змісту поняття «патріотизм». Це почуття не може слугувати ідеологічною підставою для вбивств, його життєдайною силою є відчуття великою любові до своєї Батьківщини, свого народу, забезпечення самореалізації ним своєї природно-соціальної заданості. З ідеєю патріотизму тісно пов'язані ідеї національного відродження та національної державності. На ґрунті досягнень та успіхів у національному житті також виникають почуття національної гордості й патріотизму, але не як протиставлення та заперечення загальнолюдських цінностей, цивілізаційного поступу людства, а його збагачення й активізація. Він є виразом того усвідомлення своєї сили, яку відчувають усі народи (етноси) під час збройного захисту своєї землі від чужоземних загарбників. Тому патріотизм – явище синтетичне, яке відображає все незаперечно цінне, накопичене етносом (нацією). Особливої важливості патріотизм набуває в час, коли людство переступило поріг III тис., коли йому загрожує ціла низка глобальних проблем: екологічні лиха, голод у багатьох країнах «третього» світу, техногенні аварії,

міжнародні збройні конфлікти, реальна загроза епідемії СНІДу тощо. Ці проблеми потребують для свого вирішення спільних зусиль усіх держав світу, усвідомлення кожною людиною важливості свого особистого внеску та зусиль своїх країн у збереженні людської цивілізації на Землі.

О.О. Газізова*

ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Кінець ХХ ст. – початок ХХІ ст. ознаменувався суттєвими змінами майже в усіх сферах життя. Однією з головних ознак сучасного етапу розвитку всього світу став процес глобалізації. Він розглядається як діалектичний процес, який створює транснаціональні зв'язки і простори, знецінює локальні культури та сприяє виникненню третіх культур.¹

В умовах глобалізації практично жодна держава вже не має можливості ізолюватися від зовнішнього світу, а національні суспільства можуть досить легко втрачати свій специфічний менталітет і потрапляти під вплив інших культур. Таким чином, збереження культурних традицій, національного менталітету та національно-культурної цілісності стають першочерговими завданнями у підсиленні консолідації суспільства та збереження його національно-культурної самобутності.

В Україні після здобуття державної незалежності відбуваються процеси змін у системі ідентичностей суспільства, у якій національна ідентичність разом з етнічною належать до найбільш стійких типів ідентичностей. Ці типи ідентичностей, як правило, супроводжують людину протягом усього життя, дозволяють знаходити своє місце в спільноті. Процес формування української політичної нації супроводжується визріванням системного зв'язку, що перетворює суспільство на цілісну національну та громадянсько-політичну спільноту. Цей процес має два ключові вектори спрямування: внутрішній (самоусвідомлення українських громадян як спільноти саме через активізацію самоідентифікації, через національну і громадянську консолідацію) та зовнішній (пошук місця національною спільнотою у світі).²

Етнічна ідентичність – це поняття вікове. Навіть нація або держава можуть зникнути, а етнічність залишиться. І не всі етнічності, або етнічні групи врешті-решт будують націю, національну державу. Але самоідентифікація культурною, мовою, традиціями нікуди не дівається і людина вже апріорі, народившись, є певним носієм етнічних ознак. Інша справа, чи людина це усвідомлює чи вона просто живе за принципом відкриття в собі належності до тієї чи іншої групи. Стосовно особливостей етносамоідентифікації на рівні особистості і на рівні

---

* науковий співробітник відділу освітніх технологій Національного науково-дослідного інституту українознавства та всесвітньої історії

¹ Каландія І.Д. Культура в процессе глобализации / И.Д. Каландия // Россия и Грузия: диалог и родство культур: сборник материалов симпозиума. – СПб.: СПб. филос. об-во, 2003. – С. 147.

² Україна: етнонаціональна палітра сучасного розвитку. Словник-довідник. Відповідальний редактор Ю.І. Римаренко. – К.: Видавництво УАДУ, 1997. – С. 89.

колективу використовують термін «флюїдність». Флюїдність може бути в спокійному стані і не актуалізуватися до того часу, поки не настане певний переломний момент. Таке трапляється не лише під впливом глобалізації чи уніфікації, але й у переломні етапи в розвитку країни, або коли народ переживає соціальні труднощі. Тоді найчастіше людина біжить у свою родину, тобто до спільноти, яка спілкується її мовою.

Сучасний світ вносить корективи і в тлумачення ідентичності. С. Хантінгтон зазначає, що останнім часом свідомість американця піддавалася впливам «таких концепцій, як глобалізація, мультикультуралізм, космополітизм, імміграція, субнаціоналізм та антинаціоналізм», і що «на перший план вийшли інші ідентичності – расові, «кровні», гендерні».¹ Певний перелом, за твердженням С. Хантінгтона, настав після трагедії 11 вересня 2001 року. Як доказ, науковець наводить приклад із американським прапором, який є символом національної ідентичності. Так от, після 11 вересня американці масово (за соціопитуванням, 80%) почали вивішувати прапори на будинках, машинах, в офісах, на фасадах будівель... Але С. Хантінгтон припускає, що це стало свідченням «не стільки зростаючого усвідомлення національної ідентичності, скільки ознакою невпевненості у власній суті, ознакою вагань у відповідь на запитання, хто ми». Своє припущення він обґрунтовує так: «Відчуття національної ідентичності може наростати та послаблюватися під впливом зовнішньої загрози, а ось сутність цієї ідентичності підвладна ваганням значно меншою мірою; вона формується набагато повільніше, ніж характерні особливості того чи іншого народу, складається з багатьох соціальних, економічних та політичних трендів, які часто конфліктують між собою».²

Натомість Ю. Габермас стверджує, що «нація громадян виводить свою ідентичність не із спільних етнічних і культурних особливостей, а радше з практики громадян, які активно реалізують свої громадянські права. За таких обставин республіканська частина «громадянства» цілком відокремлюється від ідеї належності до певної дополітичної спільноти, інтегрованої на основі походження, спільних традицій і мови».³

Визрівання цілісної національної ідентичності, яка б об'єднувала більшість громадян України, не заперечує існування окремих етнічних, культурних, регіональних ідентичностей, які, відповідно до національних інтересів України, мали б бути інтегрованими у загальноукраїнський ідентифікаційний контекст. При цьому українська національна ідентичність не тотожна українській етнічній ідентичності, оскільки є результатом взаємодії водночас громадянсько-політичних та етнокультурних чинників, а також через те, що українська національна ідентичність акцентує увагу насамперед на державно-політичному та громадянському, а не етнічному чинникові. Однак з поширенням української національної ідентичності не повинні дискримінуватися етнічні культури й мови етнічних спільнот, для яких мають бути гарантовані всі умови для їхнього

---

¹ Хантінгтон С. Кто мы?: Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантінгтон. – М.: ООО «Изд-во АСТ»: ООО «Транзиткнига». – 2004. – С. 56.

² Там само. – С. 57.

³ Габермас Ю. Умови громадянства: 36. ст. / Під ред. Варта ван Стінбергена. – К., 2005. – С. 52.

збереження й відтворення. Через асиміляцію (яка сутнісно відмінна від міжетнічної інтеграції у межах політичної нації) збіднюється етнокультурна структура України, що може викликати міжетнічне напруження; також відбувається звуження унікального культурного, історичного досвіду, який здатні надавати українському суспільству представники етнічних спільнот України.

Таким чином, усвідомлення своєї національної ідентичності й реалізація її у різних видах культурно-історичної діяльності є необхідною передумовою розвитку української спільноти в умовах глобалізаційних викликів, успішності українського державотворення. Непростий, а часто й трагічний поступ України, складні процеси становлення державності та національного буття свідчать про необхідність національної ідентифікації і творення загальнонаціональної моделі ідентичності.

А.О. Брашовецкая*

СОЦИАЛЬНЫЙ КАПИТАЛ В СОВРЕМЕННОМ ОБЩЕСТВЕ: ПОНЯТИЕ, ЭЛЕМЕНТЫ

Сегодня настало то время, когда материальные блага все же играют второстепенную роль в жизни общества, а приоритетное значение имеет сфера информации. Современная информационная эра диктует нам четкие условия существования, без осознания которых адекватное развитие общества в целом (общества как нации) станет просто невозможным. Среди этих условий одну из высших ступеней занимает становление и качественное функционирование именно гражданского общества и социального капитала как его основы.

Концепция социального капитала как тема исследования, пока является новой и еще недостаточно изученной в современных научных кругах. Основателем теории социального капитала принято считать французского социолога Пьера Бурдьё. Его работу продолжили такие ученые, как Джеймс Коулман и Фрэнсис Фукуяма.

Способность к накоплению социального капитала не является индивидуальной характеристикой личности, она является особенностью той сети отношений, которую выстраивает индивид. Социальный капитал – феномен, имеющий общественную, а не индивидуальную природу.

Высокий уровень всеобщего взаимного доверия, сотрудничество, общение, взаимопонимание – всё это составляет социальный капитал сообщества, и чем лучше он развит, тем больших успехов это сообщество способно достичь.

Социальный капитал может быть целенаправленно аккумулирован в обществе, если для его развития прилагаются усилия и создаются благоприятные условия.

Социальный капитал общества имеет сложную структуру. Внутри отдельных слоев, групп, профессиональных, культурно-этнических,

---

* студентка Криворожского факультета Национального университета «Одесская юридическая академия»

религиозных и других сообществ формируются так называемые сильные связи («цепи»), образуются анклавы «связывающего» социального капитала. Не менее, а может быть и более важен «объединяющий» социальный капитал («мосты»), характеризующий единение нации, уровень межличностного доверия и доверия к государственным институтам в обществе в целом. Таким образом, социальный капитал можно определить как реализуемый в общественных отношениях потенциал межличностного и институционального доверия, человеческой солидарности, возникающий на базе общности нормативных установок и ценностных ориентаций. Он выражает и состояние духовно-нравственного климата в обществе.

В качестве основополагающей нормы, берущей начало в традиционных обществах, но представляющей собой одну из важнейших форм социального капитала современных обществ Коулман выделяет норму коллективизма, готовность приложить усилия и направить ресурсы на достижение общего блага. Важность объединяющего социального капитала для обеспечения устойчивого развития современных обществ подчеркивают не только исследователи, но и общественные деятели, эксперты международных организаций. Социальный капитал общества – это своеобразный клей, который связывает общество в целостный организм, составляет основу для поддержания социального единения и успешного взаимодействия всех структур и институтов.

Истинными компонентами социального капитала можно назвать:

- доверие;
- образование;
- свободный доступ к информации;
- нормы, традиции, ценности;
- определенное взаимодействие индивидов — личностей в коллективе.

Социальный капитал понимается как активное взаимодействие между людьми. Доверие и общие ценности связывают членов общностей, делают возможным и упрощают совместное действие. Социальные связи являются структурным элементом воспроизводства социального капитала, благодаря нормам, ценностям, доверию, поддерживаемым социальными связями, в обществе утверждаются определённые образцы взаимодействия. Композиция ценностей, норм, доверия и сетей, существующая в таких обществах, способствует воспроизводству и приумножению социального капитала

Современный философ Фрэнсис Фукуяма рассматривает мораль как социальный капитал, определяющий степень жизнеспособности общества.

Мораль направлена на единообразие регуляции отношений и снижение конфликтности в обществе.

В формировании объединяющего социального капитала, дефицит которого ощущается в Украине, важная роль принадлежит именно государству, его способности проводить социально-экономическую политику, учитывающую интересы различных слоев и групп, смягчать социальные конфликты.

Важнейшим индикатором зрелости социального капитала является общность ценностей и норм и взаимное доверие, формирующиеся в процессе открытого социального диалога.

1. Coleman J.S. Social Capital in the Creation of Human Capital // Social Capital: a Multifaceted Perspective / Eds. P. Dugupta, I. Serageldin. Wash. DC: World Bank, 2000. P. 19.

2. Доверие: [социальные добродетели и путь к процветанию] / Фрэнсис Фукуяма; пер. с англ. Д. Павловой, В. Кирющенко, М. Колопотина; под общей ред. М. Колопотина; послесл. Д. Травина. – М.: АСТ, 2006. – С. 21

Л.С. Тупчієнко*

ПОЛІТИКА ЯК ЗАСІБ ВІДРОДЖЕННЯ ДУХОВНОСТІ

Тема нашої конференції історично і логічно передбачає звернення до політики. Саме остання пов'язує людину – суспільство – державу якраз під кутом зору формування свободи і відповідальності. І водночас це спонукає нас звернути увагу на специфічну роль політики у цьому процесі. Насамперед вкажемо на непродуктивну орієнтацію вітчизняних дослідників-політологів однобічного трактування політики через поняття влади, владних відносин. Дійсно, з давніх-давен політика і влада сприймалися як синоніми. Але з розвитком суспільних відносин розуміння політики розширювалося, поглиблювалося, акцентуючи увагу на інтересах розуміння влади (відносин панування і підкорення), навпаки, звужувалося, поступово зосереджуючись на інших вимірах влади – управлінні й контролі.

Що ж сьогодні ми розуміємо під політикою? Однозначно, що йдеться про окрему сферу суспільного життя. Але чим наповнена ця сфера? Відносинами щодо розподілу повноважень, ресурсів і привілеїв. У цьому сенсі вона збігається з розумінням влади. Але в глибині, в самій суті цих відносин лежать інтереси різних суспільних груп. Ось тут і виникає проблема: хто формує, виражає, узгоджує, забезпечує (мотивує) реалізацію цих інтересів? Більшість учених-політологів схиляються до думки, що саме це є (має бути) завданням політики.

Але і це ще не все. Політика, визначаючи стратегічну мету, виробляючи програму дій влади і суспільства в цілому, не може зробити кроку без опори на певні цінності, менталітет, традиції даного народу (нації). А ці останні формуються всім укладом життя і, не в останню чергу, зусиллями й прикладом моральних авторитетів, інтелектуалів, діячів культури.

За авторитарних режимів останні стають в опозицію до влади, за демократичних, зберігаючи свою певну відстороненість від владних структур і повноважень, інтелектуальна еліта знаходить підтримку влади, спирається на досягнутий консенсус провідних суспільних сил і державних структур. І тому обов'язок, покликання політики – знаходити, узагальнювати, надавати суспільного авторитету (визнання) прогресивним ідеям, загальноприйнятими цінностям і нормам. Отже, вихідною точкою політики як діяльності є і повинно бути формування духовних цінностей, пропаганда високоморальних вартостей. Як казали в давнину, *hic Rodos, hic soltus* (тут Родос, тут стрибай), або по-сучасному – звідси слід «танцювати», тобто приступати до вироблення стратегій, програм розвитку того чи іншого суспільства.

---

* к.філос.н., професор кафедри соціології та соціальних технологій Національного авіаційного університету, член-кореспондент Міжнародної академії наук екології безпеки

А що ми бачимо в Україні? Спочатку підніmemo економіку, потім – добробут народу, а там дивись, і до культури, освіти руки у влади дійдуть. Зовні все виглядає логічно, навіть по-марксистськи, а насправді все дуже сумно. На яких технологіях і вміннях піднімати економіку, в ім'я яких цілей, заради яких цінностей? Така політика не може вважатися демократичною і не є ефективною. Натомість видає глибокий примітив можновладців, які безсоромно звужують сферу і форми вияву духовного життя українського суспільства. В усі часи і в усіх народів бували трагічні, драматичні ситуації (голод, війни, революції і т.д. і т.п.), і люди їх переживали, перемагали – у них була віра, надія, усвідомлена чи ні відповідальність перед мертвими, живими і прийдешніми поколіннями. Дебілізація ж населення загрожує йому втратою сенсу життя, а відтак, і сходженню з суспільної арени тих чи інших націй, народів. Це вже було в історії. А як щодо української нації, українського народу?

Е.А. Слинко*

ПУТИ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В УКРАИНЕ

На президентских выборах 2010 г. во втором туре побеждает В. Янукович, незначительно опережая Ю. Тимошенко. Обобщая, можно выделить следующие черты правления В. Януковича на момент начала 2012 г.:

- возвращение к «игре с нулевой суммой» и другим чертам президентской республики, указанным Х. Линцем;
- полный контроль президента над министерствами и ведомствами (в связи с возвращением президентского способа формирования правительства);
- достаточно удачные попытки раскола правых сил и привлечения бизнес-элит из партии «Батьківщина» и блока «Наша Україна – Народная Самооборона» к поддержке Партии регионов.¹ Здесь сыграло свою роль и существенное ослабление «Батьківщини» на фоне ареста и приговора Ю. Тимошенко.

Согласно Закону Украины «О выборах народных депутатов Украины» от 17 ноября 2011 г., страна вновь переходит на смешанную избирательную систему, причём теперь к выборам не будут допускаться избирательные блоки, а заградительный барьер поднят с 3 до 5%.²

Несмотря на ожесточённые парламентские дебаты во время обсуждения законопроекта, голосование за закон произошло при поддержке Партии регионов депутатами партии «Батьківщина» и партии «Фронт перемен» А. Яценюка.

В целом, отмена избирательных блоков, с одной стороны, уничтожает стимулы партий к объединению, а с другой - поощряет укрепление партий как

---

* аспирантка Воронежского государственного университета

¹ Fisun A. The Dual Spiral of Ukrainian Politics after 2010 / PONARS Eurasia Policy Memo, № 165, September 2011. – P. 2.

² Закон Украины «О выборах народных депутатов Украины» от 17 ноября 2011 г. № 4061-VI - http://www.base.spinform.ru/show_doc.fwx?Rgn=48566

такових, формирование массовых партий на основе широкой поддержки электората. Высокий заградительный барьер, весьма вероятно, исключит из парламента левые силы (КПУ), а также праворадикальные партии («Наша Украина», «Свобода»). Под сомнением также попадание в парламент таких правых сил, как политическая партия «УДАР» (Украинский демократический альянс за реформы) В. Кличко и «Сильная Украина» С. Тигипко. На данном этапе не вызывает сомнений, что Партия регионов, «Батькивщина» и «Фронт перемен» преодолеют заградительный барьер.

Что касается голосования по мажоритарным округам, то здесь очевидное преимущество получают партии с сильной региональной базой, в чём Партия регионов пользуется неоспоримым преимуществом. По мнению, А. Фисуна, новые избирательные правила породят конкуренцию между различными олигархическими кланами (например, группами Р. Ахметова, Д. Фирташа, Н. Азарова, А. Клюева), а также противостояние между олигархами по региональному признаку (Донецкий клан, Запорожский клан, Одесский клан).¹

Независимые депутаты, традиционно, будут принадлежать к бизнес-элите и, вследствие «диктатуры закона», предсказуемо встанут на сторону «партии власти».

Для совершенствования трансформационных процессов и развития Украины по пути демократического транзита необходимо:

1. Серьёзное конституционное реформирование, которое оздоровило бы институциональный дизайн и ликвидировало конфликт компетенций и противостояние между ветвями власти.

2. Отказ от неопатримониализма: постепенное прекращение применения неформальных практик вне формальных механизмов или ликвидация «диктатуры закона».

3. Усиление партий и партийной дисциплины посредством совершенствования законодательства и внутрипарламентских правил.

4. Достижение независимости судебной ветви власти.

5. Установление пропорциональной избирательной системы с заградительным барьером 4-5 %.

6. Отказ от идеологической радикализации и заострения внимания политиками на межэтнических и региональных противоречиях. Наоборот, необходимо сосредоточить политические программы на перспективах выхода из экономического кризиса, административной реформе и повышении уровня жизни.

На данном этапе режим В. Януковича полезнее для Украины, чем режим, существовавший в 2004-2010 гг., так как согласованная работа исполнительной и законодательной властей, а также существование парламентской коалиции большинства способствует решению первоочередных проблем государства и проведению социальных, экономических и административных реформ. Однако окончательное превращение Украины в авторитарное государство после парламентских выборов 2012 г. представляется нежелательным.

---

¹ Fisun A. The Dual Spiral of Ukrainian Politics after 2010. – P. 3.

КАТЕГОРИАЛЬНЫЙ АППАРАТ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СОЦИОЛОГИИ П. БУРДЬЕ

Французский социолог Пьер Бурдьё открыл и сформулировал закономерности развития многих явлений и процессов, присущих полю политики, которые можно проанализировать с помощью выработанного им категориально-понятийного аппарата. Его концепции присущи широкие междисциплинарные связи с другими науками, в том числе и политическими.

Пьер Бурдьё предложил заменить термины «субъект» и «объект» на более объёмное понятие «агент». «Агенты» и «группы агентов» в политике, по его мнению, определяются и характеризуются совокупностью позиций в различных полях или зонах контроля. Политический агент – это носитель политических отношений, актуализируемый в многомерном пространстве «политического поля».

Одним из ключевых понятий политической социологии Пьера Бурдьё является «социальное пространство» — абстрактное пространство, конституированное ансамблем подпространств или полей, которые обязаны своей структурой неравному распределению отдельных видов капитала, и может восприниматься в форме структуры распределения различных видов капитала, функционирующей одновременно как инструменты и цели борьбы в различных полях [3, с. 53, 54]. Социальное пространство включает в себя несколько полей, и агент может занимать позиции одновременно в нескольких из них.

Поле, по Бурдьё, — это специфическая система объективных связей между различными позициями, находящимися в альянсе или в конфликте, в конкуренции или в кооперации, определяемыми социально и в большой степени независимыми от физического существования индивидов, которые эти позиции занимают. Таким образом, поле политики характеризуется им как такое, что постоянно формируется и воспроизводится с помощью политической практики; это и условие, и результат практики. Оно рассматривается как рынок, в котором существует производство, спрос и предложение. Это место, где в конкурентной борьбе между агентами, которые оказываются в неё втянутыми, производится политическая продукция – политические партии, программы, мнения, позиции, концепции, события и комментарии.

Политику как тип социальных отношений («социальное поле») в подобном ракурсе можно описать в качестве многомерного пространства, в котором позиция каждого политического агента, обладающего активными свойствами, не сводимыми к его индивидуальным намерениям, может быть определена как совокупность находящихся в различных измерениях капиталов (их объемов и весов), им контролируемых.

В статье «Формы капитала» П. Бурдьё ввел понятие «социальный капитал» для обозначения для обозначения социальных связей, которые могут выступать

---

* студентка Криворожского факультета Национального университета «Одесская юридическая академия»

ресурсом получения выгод. Источники этой идеи можно найти у А. Токвиля, Г. Зиммеля, Э. Дюркгейма и М. Вебера. По Бурдьё, социальный капитал является продуктом общественного производства, материальных и тем самым классовых практик, средством достижения групповой солидарности. В таком понимании социальный капитал является групповым ресурсом и не может быть измерен на индивидуальном уровне. Связи между экономическим развитием общества и размером совокупного социального капитала опосредованы политическим строем, религиозными традициями и доминирующими ценностями.

В пределах политологии «культурный капитал» – это тот уровень политической культуры индивида, который был усвоен им в процессе политической социализации.

Распределение капиталов между агентами проявляется как распределение власти и влияния в этом пространстве.

Категории, выработанные Пьером Бурдьё, дают возможность обращаться к анализу самых разнообразных социальных и политических явлений, анализировать реально существующее общество и его действительные проблемы средствами социальных и политических наук.

1. Бурдьё П. Начала. Choses dites: Пер. с фр. / Pierre Bourdieu. Choses dites. Paris, Minuit, 1987. Перевод Шматко Н.А. — М.: Socio-Logos, 1994. — 288 с.
2. Бурдьё П. Практический смысл / Пер. с фр.: А.Т. Бикбов, К.Д. Вознесенская, С.Н. Зенкин, Н.А. Шматко; Отв. ред. пер. и послесл. Н.А. Шматко. — СПб.: Алетейя, 2001. — 562 с.
3. Бурдьё П. Социология социального пространства / Пер. с фр., общ. ред. Н.А. Шматко. - СПб.: Алетейя; М.: Ин-т эксперим. социологии: Алетейя, 2005. — 288 с.
4. Бурдьё П. Формы капитала / пер. с англ. М.С. Добряковой; Бурдьё П. Различение: социальная критика суждения (фрагменты книги) / пер. с фр. О.И. Кирчик // Западная экономическая социология: хрестоматия современной классики. — М.: РОССПЭН, 2004. — 680 с.

В.А. Шатіло*

ДЕРЖАВНА І МУНІЦИПАЛЬНА СЛУЖБА: ДО ПОСТАНОВКИ ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ

На основі аналізу існуючих підходів до розуміння службової діяльності пропонується таке визначення служби як виду професійної діяльності. Служба - це різновид соціальної трудової діяльності, яка здійснюється на постійній основі, полягає в обробці інформаційних потоків і регулюється правовими нормами безпосередньо в процесі свого здійснення.

У цьому визначенні поєднуються ті ознаки служби, які характерні для всіх її видів. Разом з тим, службова діяльність є досить неоднорідною. У науковій і навчальній літературі можна зустріти різні підходи до класифікації видів служби. Найбільш різкою є відмінність між публічною і приватною службою.

Концептуальна відмінність між публічною і приватною службою полягає в тому, що публічна служба спрямована на досягнення суспільного (публічного) блага, в той час як приватна служба - на досягнення приватних цілей

---

* к.ю.н., доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка

конкретної організації. Поняття «публічна служба» не використовується в законодавстві, але даний термін цілком має право на існування і є досить поширеним у спеціальній літературі. Розмежування між публічною і приватною службою лежить передусім в частині визначення мети.

У державної та муніципальної служби є певні спільні ознаки:

- і державна, і муніципальна служба є публічними інститутами, тобто їхня діяльність спрямована на досягнення суспільного блага;

- обидва ці види служби пов'язані з реалізацією їх суб'єктами владних повноважень;

- державна і муніципальна служба ґрунтуються на єдиних принципах;

- правові статуси державного та муніципального службовця збігаються.

Слід зазначити, що, говорячи про спільні риси державної та муніципальної служби, мається на увазі тільки державна цивільна служба. Навряд чи можна говорити про спільність муніципальної служби з військовою або правоохоронною службами.

Водночас, між цими двома видами службової діяльності є й відмінності. Завданнями державної служби є реалізація загальнодержавних функцій, в той час як завданнями муніципальної служби - вирішення питань місцевого значення. Державний службовець здійснює свої повноваження від імені та за дорученням держави, в той час як муніципальний службовець - від імені та за дорученням муніципальної влади. Існують також розбіжності у повноваженнях державних і муніципальних службовців, джерела фінансування державної та муніципальної служби тощо.

1. Масловская М.В. Административная реформа и местное самоуправление: точки соприкосновения // Конституционное и муниципальное право. - 2006. - № 12. - С. 77-87.

2. Пылин В.В. Некоторые аспекты реформирования муниципальной службы // Государственная власть и местное самоуправление // 2006. - № 7. - С. 32-43.

О.В. Іванов*

ПОЛІТИЧНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ЯК ОСНОВА ДЕМОКРАТИЧНОСТІ СУСПІЛЬСТВА

Репрезентація — поняття, яке широко застосовується у соціальних науках (психології, соціології, політології та ін.). Найбільш загальним чином його можна визначити як «представлення одного в іншому і через іншого» [1, с. 826]. Репрезентація є конститутивною функцією знаку, задає його і сама є знаковим феноменом. Обидва поняття розкриваються через зв'язок із презентацією як присутністю і наявністю: репрезентація від початку задається як «відстаюча» або вторинна відносно присутності, виникає через відсутність репрезентованого об'єкта. Звідси виводиться її значення правомочного «представництва», що показує історичну сферу виникнення репрезентації як «сакрально-правового» поняття за Гадамером [2, с. 71].

---

* старший науковий співробітник науково-дослідного відділу прикладних соціологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України

У політичній сфері соціальні репрезентації мають подвійно складну природу, оскільки пов'язані з політичними репрезентаціями, які своєю чергою пов'язані з поняттям електоральної демократії та соціологією еліт. Репрезентаційний підхід є альтернативою конфлікційністському підходу до розгляду еліт як «правлячого класу». Окремішня структурна диференціація правлячого класу є менш важливою, ніж інтеграційні механізми, які поєднують еліту з соціальною структурою суспільства в цілому, забезпечують легітимність влади. Ці механізми зумовлюють центральність соціальних репрезентацій в ідеології будь-якої політичної сили [3].

Поняття *політичної репрезентації* на перший погляд здається досить простим: вона існує там і тоді, коли політичні актори говорять і діють від імені інших осіб, захищають їхні інтереси. Водночас, існують взаємовиключні розуміння репрезентації в політичній сфері, а також розуміння, які містять парадоксальне поєднання суперечливих елементів [4].

Будь-який підхід до визначення політичних репрезентацій має такі елементи [3]:

- 1) визначення суб'єкта, який здійснює репрезентацію (певним чином визначений представник, організація, рух, державна установа та ін.);
- 2) визначення репрезентованої соціальної групи (виборці, піддані і под.);
- 3) визначення репрезентованого об'єкту (установок, опіній, орієнтацій, інтересів і т.д.).

Теорії демократії часто обмежують суб'єктів репрезентацій до формальних представників, тобто посадовців, які обіймають виборні пости. Проблемою є обмеженість кола суб'єктів репрезентацій до певної групи акторів у певному контексті. Окремо розглядаються способи репрезентації виборчих округів політиками, соціальних груп суспільними рухами чи громадськими організаціями. Не зрозуміло, яким чином різні форми репрезентації пов'язані між собою. Визначені вище елементи процесу репрезентування є лише абстрактною схемою, яка в різних теоріях по різному змістовно наповнюється.

Делегативний підхід визначає основним носієм влади соціальні групи, які делегують своїх представників, тому останні у своїх діях мають постійно керуватись позицією тих, хто їх висунув. Виборні особи не можуть проводити свою власну політику, а лише задовольняти запити електорату. Такий підхід ближчий до американської політичної традиції, в якій якомога більший контроль над державною владою є частиною гарантування ліберальних прав і свобод [5]. Репрезентативний підхід передбачає довіру виборців тим, хто їх репрезентує всієї повноти влади. Політики самі вирішують, які дії можна чинити в інтересах репрезентованих соціальних груп. Такий підхід характерний для європейської політичної традиції, в якій ефективність і сила владної еліти має перевагу над індивідуалістичним баченням людських свобод [6].

Спроби поєднати два підходи виходили з тези, що найкращим для громадян держави було б збереження автономії як репрезентованих, так і владної еліти. Політики мають діяти у такий спосіб, аби забезпечувати можливості виборців підтримувати чи не підтримувати дії обранців, тобто гарантувати відповідальність політичної еліти, і водночас забезпечувати

незалежність дій влади від мінливості електоральних настроїв. Об'єктивні інтереси репрезентованих є ключовим індикатором правильності тієї чи іншої дії.

Визначення рівня розвитку демократичної системи та реальних, а не постульованих суспільних механізмів її функціонування в Україні вимагає об'єктивних показників втілення волі народу (виборців, громадськостей) виборною владною елітою (представниками, репрезентантами народовладдя). В цьому суть представницької демократії, тому необхідним є концептуальний, особливо методологічний апарат її емпіричного дослідження, без якого ми змушені покладатися на суб'єктивні експертні оцінки й твердження політичних лідерів щодо якості представництва інтересів населення.

1. Новейший философский словарь / А.А. Грицанов (ред.). — Мн.: Книжный Дом, 2003.
2. Гадамер, Х.-Г. Истина и метод. Основы философской герменевтики / Ханс-Георг Гадамер. — М., 1988.
3. Pitkin, H. F. The concept of representation / Hanna Pitkin. — Berkeley: University of California, 1967.
4. Schwartz, N. The blue guitar: Political representation and community / Nancy L. Schwartz. — Chicago: University of Chicago Press, 1988.
5. Madison, J. The federalist papers / James Madison, Alexander Hamilton, John Jay. — Harmondsworth: Penguin, 1987.
6. Burke, E. Reflections on the revolution in France / Edmund Burke. — London: Penguin Books, 1968.

О.Л. Олійник*

АВТОХТОННІСТЬ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ТРАДИЦІЇ ВРЯДУВАННЯ ЯК ОСНОВА СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНСТВА

У ході теоретичного осмислення проблем демократизації державного управління через широке запровадження врядування в управління суспільним розвитком варто враховувати окреслені сучасними дослідниками труднощі об'єктивного характеру, що пов'язані з певними особливостями розвитку демократичних традицій в Україні порівняно з країнами Заходу. Серед таких труднощів, насамперед називають перервність державницького процесу, що зумовлював занепад і розвиток традицій врядування, а також те, що демократичні ідеї завжди підпорядковувалися соціальній і національній ідеям (концепції демократичного врядування та ліберальних прав і свобод видавалися утопічними і не мали широкої підтримки) [1].

З таким твердженням можна погодитися лише з урахуванням того, що національна традиція врядування зазнавала певних утисків з боку країн-сусідів, у складі яких знаходилися потенційні носії цієї традиції. Вона не мала відповідних умов для свого розвитку, а тому частково змінювалася та пристосовувалася до існуючих форм управління переважно монархічного типу, але ніколи не зникла і не переривалася. Навпаки, в доволі несприятливих умовах боротьби за своє виживання ця традиція набувала додаткової міцності і вповні довела свою життєздатність. Навіть в умовах бездержавності український народ розвивав і збагачував демократичні традиції, відкинувши цезаропапізм Візантії і зберігши власну політичну систему, яка спиралася на демократичні принципи і була близькою до стандартів західноєвропейського світу [2, с. 38].

---

* к.і.н., докторант кафедри державного управління і менеджменту Національної академії державного управління при Президентові України

Про це може свідчити хоча б факт мирного впровадження в українських містах Магдебурзького права, яке цілком відповідало соціальним та економічним чинникам розвитку українських міст і було нормальним і звичайним для того часу процесом їхнього становлення. Трансформації численних хартій середньовічних міст у Магдебурзьке право цілком можна розглядати як урбаністичний напрямок розвитку традиції врядування. Адже міські громади в умовах розвитку капіталістичних відносин потребували вдосконалення засад регулювання взаємовідносин у вигляді певної самоорганізації управління. За чотирнадцять років існування Магдебурзького права на українських землях, воно стало невід'ємною частиною української історії та культури, синтезувало вітчизняні традиції і здобутки західноєвропейської культури, дало імпульс розвитку національної культури й освіти, взаємодії й взаємопроникненню східних і західних парадигм. "Цей факт сприяв розвитку демократичних традицій українських міст, враховував регіональні аспекти розвитку і нагадував щось на зразок поштатного законодавства сучасних США" [3].

Феномен врядування як форма самоорганізації й управління суспільним розвитком руського/українського населення полягає саме в тому, що самоврядування, певним чином, виконувало функції самоідентифікації, окремішності і національної автентичності. До того ж слід враховувати і той документально простежений факт, що традиція врядування мала значний вплив на становлення і розвиток окремих державних інститутів країн союзників. Особливо це стосується Московського царства/Російської імперії, де правові відносини також формувалися на основі звичаєвого права й окремі елементи цих правових відносин простежуються від Руської Правди, через Службник 1468 р., Литовський Статут аж до кінця XIX – початку XX ст.

Крім того, невідомо яких змін зазнали б ці традиції в разі утвердження в Україні самостійної монархічної державної традиції, яку намагалися започаткувати майже всі гетьмани, починаючи з Б. Хмельницького [4, с. 129].

Певної кореляції потребує і теза, яка зводить Афінську демократію V ст. до н. е. до сучасного поняття територіальної громади і що це свідчить нібито про її місцевий характер. Таке порівняння й отождолення занадто поверхові та не зовсім коректні, оскільки Афіни, як місто-поліс, за тодішніми мірками було повноцінною державою, яка проводила самостійну зовнішню політику, мала власну армію, флот, гроші, закони тощо, що ніяк не дозволяє назвати її територіальною громадою, адже нинішні Люксембург, Монако та Андорра ми такими не вважаємо. А територіальними громадами афінського полісу, можна вважати хіба що окремі його колонії. Дата зафіксувала факт існування цього суспільного феномену, а не час його виникнення, що загалом встановити навряд чи й можливо. Логічно припустити, що демократія як одна з форм управління суспільством виникла на етапі родоплеменних стосунків. До того ж демократія в рабовласницькій державі-полісі виглядає якось неповноцінно. Тому до істинного рівня демократії в елліністичних Афінах сучасні дослідники мають певні застереження [5, с. 5].

Розвивати теорію демократії на інституційних засадах становлення афінської демократії як першооснови історичної європейської традиції цілком можливо, але при цьому слід враховувати й інші історичні джерела, у яких

йдеться про її функціонування на власних теренах. Ще візантійський історик IV ст. Прокопій Кесарійський писав, що слов'яни не управляються однією людиною, а здавна живуть у народоправстві. Свідчення про те, що найважливіші справи слов'янські племена вирішували колективно, є і в інших хроністів [6, с. 18]. Тому в суто українських національних реаліях демократія як цілком автохтонне явище набагато ближче, ніж епоха еллінізму, і спостерігати за її реалізацією у врядуванні Запорозьких Вольностей ми можемо протягом трьохсот років (з XV ст. і майже до кінця XVIII ст.). Таке тривале існування демократичних традицій врядування за своїм значенням можна порівняти тільки з Магдебурзьким правом. Хоча щодо його позитивних впливів на аналогічні самоврядні традиції українських міст, вітчизняні дослідники висловили певні сумніви [7, с. 117].

Тут також слід враховувати певні обставини за яких формувалася і розвивалася традиція врядування на Запорожжі, яке хоч і подібне було до територіальної громади в її класичному розумінні, але такою не було, оскільки мало чи не всі ознаки державного утворення. Попри наявність спільних рис у суспільному устрої елліністичної Греції та козацької України, навряд чи можливо простежити між ними прямий зв'язок розвитку, становлення та запозичення демократичної традиції врядування. Розуміючи це, І. Котляревський створював свою «Енеїду» саме як поетичний фарс на поєднанні грецької міфології з національною козацькою історією.

1. Пірен Марія. Демократичні традиції в Україні та здійснення соціально-економічних реформ (соціо-психологічний аналіз) // Український центр політичного менеджменту / Марія Пірен. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/bookscontent.php3?b=6&c=19>
2. Стьопін А. Українське суспільство і проблеми консенсусної демократії / А. Стьопін // Політичний менеджмент. - 2008. - № 5. - С. 36-48.
3. Зайцева І.О. Виникнення та розвиток статутного права в українських містах: історичний аспект / І.О. Зайцева // Державне управління: теорія та практика. - 2010. - № 1. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.academy.gov.ua/ej/ej11/btxts/10ziomia.pdf>
4. Липинський В. Україна на переломі 1657–1659 / В'ячеслав Липинський. – К.: Дніпро, Українська Всесвітня Координаційна Рада, 1997. – 304 с.
5. Мартиненко В.М., Нужнова Ю.А. Демократичне врядування: від практики до теорії чи від теорії до практики? / В.М. Мартиненко, Ю.А. Нужнова. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ardu/2009_1/doc/1/03.pdf
6. Дмитренко Ю.М. Українська правосвідомість княжої доби: республіканська чи монархічна? / Ю.М. Дмитренко // Держава і право. – К., 2006. – Вип. 32. – С. 13-22.
7. Падох Я. Міські суди на Україні-Гетьманщині після 1648 р. В 300-ліття Хмельниччини (1648–1948) // Збірник за ред. Бориса Крупницького. Зап. наук. тов. ім. Шевченка / Ярослав Падох. – Мюнхен: «Заграв», 1948. - Т. CLVI. – 123 с.

О.В. Сабадуха*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУБ`ЄКТІВ СОЦІАЛЬНОГО ПРОСТОРУ В ПРОЦЕСІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКИХ СУСПІЛЬСТВ У ЄВРОПІ В ЕПОХУ ПОСТМОДЕРНУ

Епоха Постмодерну поставила перед людиною нові виклики. Просвітництво та Модерн сформуливали нові ідеали та правові засади, які регулювали взаємовідносини між людьми. Проте людина маси, якій належав й належить

* аспірант Житомирського державного університету імені Івана Франка

пріоритет у європейських державах, виявилася нездатною ефективно регулювати взаємовідносини між суб'єктами в інтересах цілого. Тому сьогодні актуальною є проблема відповідальності суб'єкта діяльності в процесі функціонування громадянських суспільств у Європі. Зазначену проблему в зарубіжній філософії досліджували А. Велмер, О. Гюффе, Дж. Ролз та інші. Проте проблема відповідальності й громадянського суспільства досліджуються у відриві від соціальних якостей суб'єкта діяльності. Дослідники не враховують ідей Х. Ортеги-і-Гассета з приводу того, що у XX ст. пріоритет в усіх сферах державного та суспільного буття перейшов до людини маси. Отже, метою розвідки є аналіз взаємозв'язку між процесом функціонування громадянського суспільства і відчуттям відповідальності у суб'єктів соціального простору.

Функціонування громадянського суспільства характеризується сукупністю громадських організацій, що вступають у діалог з державою з метою захисту приватних, суспільних і національних інтересів. У такому суспільстві індивід постає як активний суб'єкт суспільної діяльності. Активну роль індивіда у життєдіяльності суспільства, у діалозі із владою на законних засадах Дж. Ролз визначає через поняття „громадська непокора” [3, с. 498]. На думку філософа, вона виникає лише в демократичному суспільстві, а суб'єкти цієї непокори не є злісними порушниками закону – навпаки, їхня соціальна активність спрямована на покращення засад соціальної справедливості, рівності та гуманізації соціальних відносин. Основою громадської непокори, за Дж. Ролзом, є відчуття справедливості. Філософ вважає, що народні маси, відчуваючи певну соціальну несправедливість, починають виборювати та відстоювати засади справедливих взаємовідносин. На нашу думку, громадська непокора є відображенням того, що панівний тип людини нездатний регулювати суспільні відносини в інтересах цілого.

На думку Дж. Ролза, проблема відповідальності стосується кожного індивіда в процесі функціонування громадянського суспільства. Відповідальним має бути кожен громадянин за збереження й розвиток засад справедливості. „Ми не можемо скинути з себе свою відповідальність, переклавши тягар вини на інших. <...> Громадянин є самостійним, і все ж його вважають відповідальним за те, що він робить. <...> Кожен самостійний і відповідальний” [3, с. 531]. Поділяємо це твердження, адже будь-який індивід не має бути відчуженим щодо боротьби за збереження і розвиток засад соціальної справедливості в суспільстві. За протести громадської непокори відповідальність філософ покладає на політичну еліту [3, с. 533]. Слід погодитись з цим твердженням, адже громадська непокора, як правило, є реакцією на продукування владою безвідповідальних економічних, політичних взаємовідносин і правових норм. Причиною подібних явищ, на наш погляд, є те, що ця еліта спонукається лише егоцентричними мотивами.

Сучасний німецький філософ А. Велмер, аналізуючи проблему прав людини та демократії, доходить висновку, що у суспільстві має бути верховенство демократичного принципу легітимності для досягнення справедливих взаємовідносин. Зазначений принцип включає в себе два аспекти. У першому аспекті філософ наголошує на тому, що всі люди мають бути суб'єктами громадської діяльності й вступати в соціальний діалог чи

дискусію з владою для досягнення справедливості в суспільстві. У другому – демократичний принцип легітимності виступає як вимога того, щоб голос кожної зацікавленої особи був належним чином врахований у демократичному дискурсі [1, с. 201]. Якщо перший аспект акцентує увагу на тому, що кожен має стати суб'єктом суспільної діяльності, то другий – що кожний суб'єкт має бути почутий і його думка має бути врахована. Загалом, філософ стверджує, що „демократична громадськість” є умовою прийняття справедливих рішень [1 с. 201].

Сучасний німецький філософ О. Гьофе зазначає, що більш досконалою формою демократії є суспільство з активною участю громадськості [2, с. 103]. Громадськість, на його думку, виконує функцію критика, перед нею має звітувати і влада, і правосуддя. Суб'єктами влади в суспільстві, за О. Гьофе, мають виступати як державні посадовці, так і самі громадяни, і лише тоді виникає громадянське суспільство [2, с. 177]. Філософ доводить, що у кожного індивіда має бути моральний принцип – почуття громадянина. Він характеризується відчуттям єдності з суспільством, ідентифікацією з громадою, здатністю нести відповідальність перед цілим. Індивід мусить відчувати „належність до громади, яка означає й готовність взяти на себе відповідальність” [2, с. 190]. Громадянин, на думку філософа, має бути зорієнтований на допомогу іншому. „Найістотнішим є універсальний обов'язок – готовність допомогти...” [2, с. 190].

Підсумовуючи, зазначимо, що сьогодні джерелом розбудови громадянського суспільства в Україні має виступати відповідальність усіх його членів, особливо національної еліти, що спонукається соціальним інтересом, ідентифікує себе з цілим і здатна до вирішення суспільних проблем. У сучасному громадянському суспільстві суб'єкти діяльності мають виступати на захист не лише приватних інтересів, а й на захист суспільних, загальнолюдських.

1. Веллмер А. Права людини та демократія / А. Веллмер // Філософія прав людини. – К.: Ніка-Центр, 2008. – 320 с.
2. Гьофе О. Демократія в епоху глобалізації / О. Гьофе. – К.: ППС-2002, 2007. – 236 с.
3. Ролз Дж. Теорія справедливості / Дж. Ролз. – К.: Основи, 2001. – 822 с.

М.В. Самойлов*

ЗВ`ЯЗОК ОСОБИ І ДЕРЖАВИ ЯК ЗАПОРУКА ІСНУВАННЯ СУСПІЛЬСТВА

Історія людства заснована на безперервному русі в часі, який здійснюють суб'єкти соціальної взаємодії – особа, держава, група, клас, сім'я, нація та інші. Розвинене суспільство має певну структуру, в основі якої покладено необхідність забезпечення основних життєвих потреб людини. Це дає нам зрозуміти, що не людина існує для суспільства, а форми суспільної організації - для людини [1, с. 225]. Про суспільство як про специфічне явище можна сказати, що до кінця не з'ясовані причини його виникнення, є проблематичним минуле і майбутнє.

---

* студент Національної академії управління

При дослідженні даного питання варто звернутися до такого поняття, як громадянське суспільство. Американський фінансист Джордж Сорос каже: «Громадянське суспільство – це люди, які думають і діють незалежно від держави». Гегель не вважав, що держава є чимось зовнішнім стосовно громадянського суспільства. Він казав, що громадянське суспільство – це єдність різних осіб, з яких воно складається. Всі ці особи мають власні інтереси та потреби, для узгодження яких існує необхідність в існуванні держави, яка є формою організації загального зв'язку між цими особами [2, с. 279-289].

Держава й особа виступають учасниками суспільних відносин. Держава – це формальний інститут, який є формою організації суспільства. Як і держава, так і суспільство в цілому не може функціонувати і розвиватись, якщо відсутні система права і законодавства. Тому лише за наявності цих двох елементів держава виступає регулятором суспільних відносин [3, с. 30]. Особа – це суб'єкт або учасник соціальних відносин та свідомої діяльності, який є людським індивідом. Організована сукупність людей є фундаментом при створенні позитивно-корисного суспільства. Між державою та особою існує певна взаємодія, яка сприяє повноцінному розвитку суспільства як цілісної системи. Зв'язок особи з державою полягає в тому, що особа має можливість безперешкодно розвивати здібності, реалізовувати права, свободи та законні інтереси, а держава отримує визнання та підтримку своєї діяльності з боку особи, яка виконує поставлені державою перед нею обов'язки і несе відповідальність за їх невиконання. Розрізняють два підходи взаємодії особи та держави:

1. Гуманістичний підхід, який ґрунтується на тому, що права людині належать від природи, вона має їх незалежно від держави, ці права є невід'ємними. Основне завдання, яке покладено на державу і особу, – це дотримання цих прав, запобігання їх порушенню та забезпечення умов для їх реалізації.

2. Державний (етатичний) підхід, який полягає в тому, що саме держава дає людині її права, тобто природа цих прав патерналістична. Держава встановлює, які мають бути надані права людині.

Говорячи про зв'язок особи та держави, насамперед, потрібно зазначити, що проявляється він через так званий інститут громадянства. Громадянство – це правовий зв'язок між фізичною особою та державою, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках. Відповідно, громадянин будь-якої держави – це особа, яка набула громадянство в передбаченому порядку [4, с. 96]. З вищезазначеного випливає, що особа як один із елементів суспільства перебуває в постійному зв'язку з державою. Виникає питання: «Яку ж природу має цей зв'язок?» А природа його передусім є правовою, адже особа стає громадянином держави відповідно та в межах національного законодавства і реалізує надані їй державою права та несе обов'язки.

Суспільство є соціальною системою, яке покликане задовольняти певні потреби своїх елементів, забезпечуючи їх виживання. Для того, щоб здійснити таке забезпечення, держава повинна встановити певні обмеження, заборони, контроль в суспільному житті, а також певні взаємини у ньому [5, с. 103]. Тільки

за таких обставин особа як учасник соціальних відносин зможе існувати в суспільстві та дбати про запобігання його занепаду.

Зв'язок особи та держави доцільно відображається в соціологічній концепції «теорії конфлікту» німецького соціолога Ральфа Дарендорфа. Соціолог казав: «Соціальний конфлікт є наслідком опору відносинам панування і підкорення» [5, с. 106]. Його думку можна інтерпретувати по-різному, але якщо подивитись на це з точки зору взаємодії особи та держави, то можна зробити висновок, що відносини панування і підкорення – це суспільні відносини, які виникають між особою та державою, звичайно, якщо державу представляють інші особи. Держава, яка контролює, забороняє, наказує, фактично владарює над іншими особами, є однією стороною конфлікту, а з іншого боку – народ, який незгодний частково або повністю з такою ситуацією. Як наслідок, виникає соціальний конфлікт. Більшість вчених і науковців вважають, що конфлікт є одним із найважливіших чинників соціального прогресу, а значить, безперервного, корисного та повноцінного розвитку суспільства. З цього випливає, що комунікація, яка існує між державою та особою є необхідною гарантією для забезпечення існування суспільства.

Таким чином, між державою та особою існує зв'язок, метою якого є розвиток, відновлення та накопичення досвіду соціально-корисного суспільства. Відсутність такої взаємодії може призвести до непоправного, а саме: до знищення держави як форми суспільної організації, панування хаосу в суспільстві і, як результат, знищення суспільства як цілісної корисної та продуктивної системи, яка покликана забезпечувати існування людства.

1. Петрушенко В.Л. Основи філософських знань: Курс лекцій. Навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти I-II рівнів акредитації. – К.: «Каравела»; Львів: «Новий світ – 2000», 2002. – 296 с.
2. Гегель Г.В.Ф. Філософія права: Пер. с нем. / Ред. и сост. Д.А. Керимов и В.С. Нерсисянц. – М.: Мысль, 1990. – С. 279-289.
3. Правознавство: Підручник / За відп. ред. О.В. Дзери. – 10-е вид., переробл. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2007. – 848 с.
4. Костенко О.Б. Основи правознавства: Посібник для вступників до вищих навчальних закладів. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2007. – 600 с.
5. Соціологія: Підручник / За ред. В.Г. Городяненка. Вид. 3-тє, переробл., допов. – К.: Видавничий центр «Академія», 2006.

І. Попченкова*

ПРО РЕАЛЬНИЙ СТАН ПОЛІТИЧНОЇ СВОБОДИ В УКРАЇНІ

В умовах системної кризи суспільних цивілізацій дедалі частіше виникає питання про реальний стан політичної свободи, зокрема в Україні.

Термін «політична свобода» був відомий ще за часів античності, розглядався великими філософами і протягом віків набував багатьох значень. І, звичайно, питання політичної свободи досить актуальне для багатьох дослідників – науковців, політологів, соціологів, філософів та багатьох інших

---

* студентка Національної академії управління

спеціалістів у різних сферах. Проте основна мета цих досліджень – спрямувати соціальний процес у правильне русло.

За визначенням з політичного словника, поняття «політична свобода» є природним, невідчужуваним від людини та соціальних спільнот правом, що дозволяє спрямовувати їхні думки та дії відповідно до правових норм. Питання свободи в політичному аспекті є на сьогодні одним з найгостріших, оскільки все частіше можна почути чимало тверджень щодо соціальних утисків або, інакше кажучи, наростання соціального насилля. На це, в основному, впливає сьогоденна системна криза, оскільки доволі часто виникають суперечності у контексті політичної свободи і відповідальності. Політична свобода в Україні, на жаль, залишається неконтрольованою і може вийти за рамки права. Але при цьому важливими категоріями є такі поняття, як «політична свобода і необхідність», «політична свобода і обмеженість».

Звичайно, головну роль у цій доволі складній системі політичних відносин займає людина. Формально, маючи політичні свободи, вона сама є суб'єктом реалізації своїх політичних свобод. Але коли справа доходить до конкретної ситуації, то, на сьогоднішній день можна визнати, що можливість реалізації політичних прав і свобод людини є однією з основних проблем. Адже в Україні дедалі частіше виникають приклади грубого порушення елементарних політичних свобод збоку владних структур.

Можливо, найголовніше завдання для створення належного майбутнього – це, спираючись на демократичні засади, спрямовувати людину на використання даних їй політичних прав і свобод без жодних утисків та обмежень, але з урахуванням тієї межі, за якою криються протиправні посягання на свободи інших.

В.Ф. Смолянюк*

ПОЛІТИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ЗАГАЛЬНОСУСПІЛЬНА ЦІННІСТЬ

Політична наука на сьогодні не виробила уніфікованого, однозначного визначення політичної відповідальності. У широкому сенсі до неї відносять сукупність станів, відчуттів, норм, інститутів, комплексна дія яких має забезпечувати «замикання» політичного суб'єкта на результати його владних впливів, суттєво коригуючи свідомість та вносячи необхідні поправки у спрямованість, інтенсивність, масштаби, навіть стиль подальшої діяльності.

Якщо узагальнити політичну практику людства, то політичну відповідальність у більшості випадків трактують як морально-психологічний стан суб'єктів політики, заснований на розумінні сенсу та наслідків політичної діяльності. Вважається, що така форма відповідальності базується на високій професійній компетентності, впевненості у правильності обраного політичного курсу, громадянському обов'язку і патріотизмі, відчутті причетності суб'єкта до суспільно значущих рішень.

---

* д.політ.н., професор, завідувач кафедри соціології і політології Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Не менш продуктивним є підхід, що визначає політичну відповідальність як свідоме дотримання політичним суб'єктом норм і правил політичного життя, зовнішніх і внутрішніх форм контролю політичної діяльності. При цьому зовнішніми формами вважаються стандарти, рекомендації, підзвітність, карність, внутрішніми – обов'язок, моральні приписи тощо. Відповідальність як риса політичної особистості формується в результаті поєднання соціально-політичних цінностей і правил політичної поведінки, насамперед моральних принципів і правових норм.

Більш зрозумілим для більшості є трактування політичної відповідальності як моменту реалізації негативних наслідків для суб'єкта політики, продиктованого недотриманням чи неналежним дотриманням ним політичних і правових норм. Гіпотетично це може відбутися у вигляді відкликання депутата, винесення імпічменту президентові та ін. Проте частіше це реалізується як поразка політичної сили на чергових виборах, обумовлена її безвідповідальним ставленням до волі виборців і власних передвиборчих обіцянок.

Отже, виходячи з наведених вище міркувань, політичну відповідальність доцільно розуміти як відповідальність за належне (з погляду більшості) здійснення державної влади. Суб'єктом політичної відповідальності при цьому постають ті носії влади, які реально визначають зміст державно-управлінської діяльності. У тих чи інших проявах політична відповідальність є атрибутом усіх державно організованих суспільств. Навіть у східних деспотіях існувала політична відповідальність як відповідальність перед династією, панівними верствами, правлячим угрупованням, прийдешніми поколіннями тощо.

Важливо розуміти колективний і солідарний характер політичної відповідальності. Колективність (солідарність) пояснюються тим, що здобуття та наступна практична реалізація публічної влади не можуть бути справою окремих амбітних індивідів. Це передусім відповідальність партій, інших надперсональних суспільних сил та інституцій. Механізми забезпечення політичної відповідальності передбачають прийняття відповідних рішень стосовно конкретних посадових осіб саме внаслідок їх належності до тих чи інших угруповань.

Так само важливими є централізованість і транспарентність політичної відповідальності, які безпосередньо пов'язані з її колективним характером. Про існування такої відповідальності можна говорити тільки у випадках, коли не лише номінально визначеними, але й усвідомленими більшістю населення є такі питання: Хто відповідає за стан державного управління? Які політичні сили, представлені у сфері управління певними особами, визначають зміст, форму і способи використання державної влади? З ким суспільство має пов'язувати як позитивні, так і негативні наслідки використання влади?

Для сучасної України підвищену актуальність має відповідальність державної влади як покладений на державу обов'язок відповідати за управління суспільством. Причому така відповідальність адресується двом соціальним замовникам: а) міжнародному співтовариству (як необхідність виконання міжнародних договорів та інших норм міжнародного права); б) власним громадянам, які делегували право керувати загальносуспільними справами легітимним державним органам.

Міжнародна відповідальність влади означає обов'язок держави не тільки ліквідувати шкоду, заподіяну порушенням, але й право потерпілої сторони на задоволення своїх порушених інтересів (відновлення кордону, вимога публічного вибачення тощо). Вона полягає у встановленні таких обмежень, які б запобігали у подальшому скоєнню державою тих чи інших нелегітимних дій.

Відповідальність державної влади перед громадянами є вищою формою відповідальності, враховуючи особливу роль державної влади в регулюванні загальносуспільних процесів і підтриманні суспільної інтеграції. Як засвідчує досвід багатьох країн, безвідповідальність влади призводить до катастрофічних наслідків, спричиняє великомасштабні соціальні потрясіння. Відповідно, держава в особі своїх органів і посадових осіб повинна відповідати за забезпечення конституційної законності в країні як запоруки суспільної стабільності.

Неналежне, безвідповідальне використання державної влади виявляє себе у вигляді кризи довіри до державних органів і посадовців, кризи їх легітимності. Тому демократично організована держава з метою унеможливлення негативних наслідків для всієї політичної системи потребує спеціального механізму інституційного забезпечення політичної відповідальності, який дозволяв би приводити у відповідність із суспільними очікуваннями як персональний склад, так і зміст діяльності правлячого угруповання.

А.О. Антоненко*

ДОСТУП ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ ЯК ІНДИКАТОР ПОЛІТИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Політична відповідальність передбачає зв'язок вибраної чи призначеної особи з громадськістю. Частина науковців критикує зведення політичної відповідальності переважно до виборів, вказуючи, зокрема, на занадто малу поінформованість виборців [7, с. 17]. Для більш повного уявлення громадян про діяльність того чи іншого політика, а також контролю функціонування механізмів політичної відповідальності, на нашу думку, можливо використовувати ряд індикаторів.

Одним з них є, зокрема, доступ до публічної інформації. Ми розглядатимемо його як здатність будь-якого громадянина отримати інформацію щодо виконання тими чи іншими виборними або посадовими особами своєї діяльності. Готовність вчасно та в повній мірі надавати затребувану громадянами інформацію є дуже ефективним індикатором політичної відповідальності.

Згідно з правом людини на отримання інформації (закріпленим, зокрема, в ст. 34 Конституції України), кожен може збирати і використовувати інформацію. Наприклад, Вісдом Тетті відзначає, що «чим більше людей може отримати доступ до інформації та залучатися в публічні обговорення навколо, тим більш імовірно, що вони притягнуть політиків до відповідальності» [6, с. 3]. Це б

---

* аспірант Національного університету «Києво-Могилянська академія»

слугувало інтересам громадськості, адже дозволяло їм бути залученим до процесу. Але окрім того, такий формат співпраці був би передусім важливий для політиків, адже в такий спосіб вони б доводили, по-перше, свій представницький мандат, спираючись на громадську думку, а по-друге, щоразу звітували суспільству про роботу, що виконують.

Правові рамки щодо доступу до інформації є необхідними для механізму відповідальності, оскільки встановлюють, яку інформацію можна використовувати для оцінки роботи державних посадовців [5, с. 10]. Трохи більше року тому, 9 травня 2011 р. набув чинності Закон України «Про доступ до публічної інформації», прийнятий Верховною Радою 13 січня 2011 р. [3]. Законом передбачені як поняття публічної інформації (ст. 1, 6), можливі адресати запитів – розпорядники інформації (ст. 13), так і строк розгляду запитів (ст. 20), а також відповідальність за порушення законодавства про доступ до інформації (ст. 24). Закон чітко регулює низку умов, які до цього давали простір для маніпуляції та нехтування з боку політиків. Разом з тим, прийнятий Закон є всього лише інструментом, а не кінцевим результатом.

Зважаючи на це, потрібно розглянути практику отримання інформації, а отже, використання зазначених механізмів. Саме вона, на нашу думку, має стати показником індикатору політичної відповідальності. Наприклад, вже через 2 місяці після того, як вказаний закон набув чинності, в м. Стаханов Луганської області міський голова визначив перелік інформації, яка є службовою [4]. Доступ до інформації, зокрема до засідань місцевих рад, проектів актів, що розглядаються на позачергових сесіях чи засіданнях, планували обмежити депутати Верховної Ради Криму [2]. Зауважимо ще один цікавий факт: відповідно до результатів опитування громадської думки у вересні минулого року, 78% населення не надсилали інформаційних запитів і не збиралися це робити [1].

Таким чином, одним з індикаторів політичної відповідальності, на нашу думку, варто розглядати доступ до інформації. Проте при цьому варто враховувати не тільки забезпечення відповідних інструментів (наявність закону, тощо), але і їх відповідне використання, зокрема вчасність і повнота наданої інформації, її відповідність запитаному, а також громадськості варто активніше використовувати цей механізм для того, щоб краще мати якомога більше інформації для оцінки діяльності того чи іншого політика.

1. Більшість українців навіть не чули про доступ до публічної інформації // Українська правда. 13.09.2011. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.prawda.com.ua/news/2011/09/13/6583517/>

2. Депутати Криму хочуть обмежити доступ до інформації // Українська правда. 07.11.2011. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.prawda.com.ua/news/2011/11/7/6738098/>

3. Закон України «Про доступ до публічної інформації». – Верховна Рада України. Законодавство України. 13.01.2011. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2939-17/print1334564822590096>

4. Стахановский исполком утвердил 85 поводов для отказа в доступе к информации // Сайт города Стаханова. 07.07.2011. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.stakhanov.org.ua/novosti/10316-stakhanovskiy-ispolkom-utverdil-85-povodov-dlya-otkaza-v-dostupe-k-publichnoy-informacii.html>

5. Gross V. Political Accountability in Eastern and Western European Democracies: Exploring a Radial Concept // *Europolis*. – The Centre for Political Analysis. – Vol. 4. – No. 1/2010. – 2010. – 148 p.

6. Tetley Wisdom J. Media Pluralism, Democratic Discourses and Political Accountability in Africa // Harvard-World Bank Workshop. – 2008. – 22 p.

7. Yankova Radostinova G. Who Controls the Government Between Elections? Government Accountability for Media Accusations in Bulgaria, Germany and Russia: dis. ... Doctor of Philosophy in the subject of Political Science and Government / Gergana Radostinova Yankova. – Cambridge, Massachusetts : Harvard University, 2008. – 257 p.

А.В. Бонь*

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ПОЛІТИКИ І МОРАЛІ ЯК ФОРМ СУСПІЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ

Сучасне політичне життя є настільки складним і багатоаспектним явищем, що дуже часто сьогоденні цілі та завдання стають важливішими за загальнолюдські цінності й моральні норми. Це може призвести до складних суспільних явищ, що мають однозначно деструктивний характер, тому сучасну політику необхідно вести до руслу консолідації та злагоди. Тут без урахування загальнолюдських моральних норм, цінностей і розвиненої самосвідомості – сукупності поглядів і настанов, що характеризують ставлення людей до держави, партій, суспільно-політичних організацій, політичних цінностей і цілей розвитку, традицій і норм політичного життя – не обійтись.

Є масова, групова та індивідуальна політична свідомість. Співвідношення між політичною свідомістю суспільства, групи, індивіда можна схарактеризувати за допомогою схем "загальне – особливе – одиничне" та "ціле – частина".

Політична свідомість суспільства інтегрує групові та індивідуальні свідомості, формує і регулює функціонування останніх. У цьому аспекті політична свідомість суспільства є нормативною, оскільки "примушує", регулює політичну поведінку, так би мовити, неформальним шляхом (на відміну від регулювальної сили законодавства).

Надзвичайно важливим поняттям для розуміння проблем суспільної, і зокрема політичної, свідомості є поняття *ментальності*, що характеризує глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, включаючи й підсвідомий її компонент – соціально-психологічні характеристики суб'єкта політики (людини, етносу, класу, іншої великої соціальної групи), що виявляються у способі та характері мислення, світовідчутті, соціальних і психічних настановах та поведінці.

Найважливішим «виміром» політики, критерієм її ефективності є мораль як особлива форма суспільної та індивідуальної свідомості. Це сукупність моральних вимог (висловлених у нормах, принципах, категоріях та ідеалах), на основі яких суспільство й особистість оцінюють людську поведінку та явища соціального й духовного життя. Моральні норми санкціонуються не владою держави, а силою звичаїв та суспільної думки, формуючись у моральній свідомості суспільства стихійно, а не в результаті спеціально виданого закону.

І мораль, і політика – це організаційні, регулятивні, нормативні сфери суспільної свідомості, але їхнє існування й функціонування істотно різняться. В

---

* курсант Національної академії внутрішніх справ

сучасному розумінні політика є наукою і мистецтвом, які об'єднують можливості держави, інститутів влади оптимізувати, погодити, збалансувати інтереси людей, забезпечити на цій основі стабільну соціальну згоду, «нормальний» розвиток суспільства, отже, мають моральний зміст.

Про характер співвідношення моралі й політики протягом останніх десятиліть дискутували відомі західні мислителі Зб. Бжезінський, Ю. Габермас, О. Геффе, Е. Левінас, П. Рикьор, Р. Рорті, російські – Г. Водолазов, О. Дробницький, Ю. Ірхін, Б. Капустін, О. болонський, вітчизняні – А. Гордієнко, С. Кошарний, В. Кремень, В. Пазенок, Л. Ситниченко, Т. Тимошенко та інші. Але суперечність різних інтерпретацій і поглядів на співвідношення політики й моралі має і свою більш давню передісторію.

Сьогодні в політичному житті України значне місце займає утилітаристська концепція моралі, що є протилежною кантівському її розумінню. Люди, що ми їх маємо визнавати за політиків, сприйнявши відоме гасло «політика – це брудна справа» як своє особисте кредо, часто поводяться так, начебто моральний закон написаний взагалі не для них. Політика може бути моральною й невідповідною моральним цінностям, але вона не може бути неморальною (позаморальною), оскільки завжди відтворює конкретні інтереси людей, має певні оцінкові результати, використовує відповідні методи й засоби, здійснюється із різним ступенем реалізації норм професійної етики. Через значущість свого функціонування і його наслідків політика завжди була, є й буде сферою особливо значущої моральності й особливо небезпечної соціальної аморальності. Без союзу з мораллю політика втрачає свою мету, відповідальність, без яких вона може перетворитися на антигуманний механізм завоювання й збереження влади, на знаряддя поневолення людей, а не їх звільнення та захисту.

Суспільство має усвідомити, що подальший його розвиток можливий лише за умов виховання, освіти й дотримання моралі, що переборює утилітаризм. Допомогти в цьому можуть ідеї Арістотеля та І. Канта, які й сьогодні є актуальними. Мораль є складовою індивідуального світогляду, тому для особистості вона багато в чому визначає соціально-політичну картину світу. Головне те, що між політикою і мораллю завжди існує взаємозв'язок. Політика і мораль взаємодіють як форми суспільної свідомості й практики. Політика, що прагне досягнення своїх цілей, не може обійтися без такого значного внутрішнього регулятора людської поведінки, як мораль, і тому змушена апелювати до морального почуття мільйонів людей, використовуючи його в тій чи іншій мірі. Коли етично-моральні поняття наповнюють повсякденне життя людей і відіграють у ньому реально важливу роль, суспільство або підтримує, морально санкціонує і стимулює політичну діяльність, або ж засуджує, блокує, зупиняє протиморальні рішення, дії та вчинки влади. Ми, як держава, повинні прагнути до узгодження політичних дій із моральними цінностями, установками й орієнтаціями, а також суспільними ідеалами.

ЦІННОСТІ ЯК ОСНОВА ДЕМОКРАТИЧНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

В умовах демократичних перетворень, що в сучасній науці державного управління трактується як транзит до демократії, метою якого є створення умов для формування громадянського суспільства, ціннісна складова виступає важливою умовою. Тому, спираючись на власний історичний досвід і досвід інших країн, що мають більші досягнення в царині демократичного державного будівництва, а також зважаючи на загальносвітові тенденції викликані поглибленням кризових явищ, Україна має визначити власні ціннісні пріоритети в суспільному розвитку.

Україна, з її прагненням до вступу в Європейське співтовариство, намагається вибудувати нову модель державного управління, яка має ґрунтуватися на демократичних цінностях і при цьому не втратити власної самобутності і національних традицій суспільного розвитку.

Для більшості країн світу та України зокрема вищими цінностями завжди були: свобода, рівність і справедливість. Зважаючи на багатство українського народу на самоврядні традиції, які навіть у тривалий період бездержавності слугували надійним підмурком прогресивного розвитку, ці цінності тривалий час вважалися пріоритетними, що зрештою дозволило створити власну незалежну державу.

В демократичному суспільстві громадяни безпосередньо беруть участь в обговоренні та прийнятті всіх суспільно важливих справ шляхом вільного волевиявлення. Прикладом може слугувати Швейцарія, де регулярно на мініреферендумах приймається широкий спектр рішень, що свідчить про існування громадянського суспільства.

Цей процес може відбуватися лише в країнах, де держава (влада) та громадяни віддані усталеним цінностям і розуміють їхню важливість. У таких країнах поступово вибудовується нове публічне управління або добре врядування (*good government*).

Не так багато часу пройшло відтоді, коли Україна перебувала у складі СРСР і вважалася тоталітарною державою, де головною цінністю проголошувалися абстрактні цінності, спрямовані не на людину як особистість, а на побудову комунізму як світлого майбутнього людства. При цьому, думка кожного окремого учасника процесу будівництва світлого майбутнього не враховувалася тому, що цілі, завдання, вказівки, рішення тощо визначалися «згори».

Сьогодні ми намагаємося виділити цінності, які будуть визначати людину, як особистість. Ці цінності спрямовані на саморозвиток, самовдосконалення цієї особистості, а з боку держави (державного управління) - надання якісних послуг кожній людині, кожній особистості. Саме тому вдосконалення державного управління та створення нового публічного управління відкриє

---

* здобувач кафедри державного управління і менеджменту Національної академії державного управління при Президентові України

шлях до доступності, відкритості, прозорості дій державних інститутів влади, а також надасть можливість громадянам брати участь у прийнятті державних управлінських рішень.

У цій площині можемо виокремити цінності, які виступають пріоритетними для кожного громадянина: гарантія прав і свобод людини, рівність і справедливість. Ці цінності дають змогу людині реалізувати себе у суспільному житті, втілити в життя притаманну кожному громадянину потребу суспільного визначення, усвідомлювати власні інтереси як органічну складову суспільних інтересів [1, с. 35].

У країнах із розвинутою демократією саме так і відбуваються процеси державотворчого характеру, чого не можна сказати про Україну. В нашій країні демократичні перетворення відбуваються переважно на декларативному рівні. Про це ми чуємо кожного дня з уст високопосадовців. На законодавчому рівні, хоча і відбувається закріплення деяких норм і правил, заснованих на демократичних принципах, проте вони не знаходять свого практичного застосування.

На жаль, гасла про демократичний шлях розвитку країни поки залишаються гаслами і кроки в напрямку створення дієвої системи цінностей потребують значної активізації. Одним із таких кроків може стати практика проведення наукових конференцій різного рівня, які присвячені розбудові суспільних відносин на ціннісній основі українського народу, за обов'язкової участі керівників різних державних і громадських установ. Створення сприятливих умов для імплементації означених цінностей у державні управлінські структури створить передумови переходу з площини демократичних перетворень до площини демократичного управління в Україні.

Державне управління має відповідати новим умовам. Зміни в контексті зумовлюють зміни у внутрішній структурі та функціях. Ключовим сьогодні є розвиток і посилення партнерства різного типу для досягнення цілей та завдань демократичного розвитку [2, с. 8].

1. Колодій А. Основи демократії: навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів / М. Бессонова, О. Бірюков, С. Бондарчук та ін.; за заг. ред. А. Колодій; М-во освіти і науки, Академія педагогічних наук України, Укр.–канад. проект «Розбудова демократії», Ін-т вищ. осв. – вид. 2-ге, стереотип. – К.: Вид-во «Ай Бі», 2004. – 668 с.

2. Нові управлінські цінності. (За матеріалами 7-го Глобального форуму з питань переосмислення управління. Розбудова довіри до Уряду. 26-29 червня 2007, Відень, Австрія) // Бюрократ. - № 8-9 (43-44) від 20/07/2007. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: www.center.gov.ua/docman/download-document.html?gid=789

О.Ф. Слободян*

БЕЗПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК ПОЛІТИЧНА ТРАДИЦІЯ (НА ПРИКЛАДІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОБОРОНОЗДАТНОСТІ УКРАЇНИ)

Оборонна сфера України не відповідає вимогам, які пред'являються до неї в сучасних умовах. Боеготовність Збройних Сил України – якісний показник, що є основою забезпечення національної обороноздатності, – перебуває на

---

* здобувач відділу проблем соціальної безпеки Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

критично низькому рівні. Обмежену боєготовність зберігають лише окремі військові підрозділи та частини. Це засвідчує неготовність України до адекватного реагування на воєнні загрози і небезпеки, що продукуються глобалізованим світом ХХІ ст. Всупереч законодавству, фінансування оборонної сфери України здійснюється за залишковим принципом та ще жодного разу не становило законодавчо визначених норм (3% від запланованого обсягу валового внутрішнього продукту, як це передбачено Законом України від 05.10.2000 «Про оборону України»). Реально коштів виділялося у 2-3 рази менше. За роки незалежності України неодноразово робилися спроби створення боєздатного національного війська, але жодна з програм «будівництва», «реформування» чи «розвитку» Збройних Сил України не була виконаною. Одна з головних причин названа вище – вкрай недостатнє фінансування. Законодавча база з питань розвитку Воєнної організації держави перебуває на початковій стадії розвитку. Термін «Воєнна організація держави» згадується у кількох законах, проте окремого, кінче потрібного нормативно-правового акту, який би визначав сутність, структуру, функції та інші характеристики Воєнної організації – не створено. За таких умов оборонні завдання «пакетно» покладені на низку легітимних військових формувань – Збройні Сили України, Службу безпеки України, Державну прикордонну службу України, внутрішні війська МВС України, війська Цивільної оборони України, Державну спеціальну службу транспорту, Службу зовнішньої розвідки України та ін. Як наслідок, оборонна діяльність цих формувань між собою не узгоджена, а кадрове, фінансове, матеріально-технічне, інформаційне та інше забезпечення взагалі відбувається в режимі їх взаємної ізоляції.

Ситуація ще більше ускладнюється з огляду на те, що у нормативно-правове поле України уведено термін «сектор безпеки і оборони» (Стратегія національної безпеки України від 12.02.2007), проте подальшого правового розвитку він також не отримав.

Десятки законів, указів, постанов, розпоряджень та ін. нормативно-правових актів з питань забезпечення національної оборони створюють ілюзію перебування оборонних проблем у полі державницької уваги. Реальні оцінки стану оборонної сфери держави, що оприлюднюються державними керівниками, є необ'єктивними. У наявних державотворчих умовах Україна спроможна вирішувати обмежене коло оборонних питань, детермінованих мирною воєнно-політичною обстановкою у Європі (миротворчість, верифікація, роззброєння тощо). Проте до ведення масштабних оборонних дій, спрямованих на відбиття агресії з боку іншої держави (наддержавного об'єднання), сучасна Україна нездатна.

Фундаментальні засади організації національної оборони відбивають реалії Холодної війни 1960-1980-х років минулого століття та мінімально враховують сучасні загрози і виклики, більшість з яких має нелінійний і непрозорий характер. Так, чинний Закон України від 05.10.2000 «Про оборону України» підготовлений на основі «Советской военной энциклопедии», що вийшла у світ у 1976-1980 рр. Оборонне мислення, засноване на радянських постулатах, не може бути сучасним та повною мірою враховувати всі загрози ХХІ ст.

Чинна нормативно-правова база з питань оборони створена передусім за часів Президента України Л. Кучми (1994-2005 рр.). Його наступники мінімально цікавилися оборонними питаннями, що на практиці проявилось або як швидке старіння відповідних нормативно-правових актів, або їх відсутність взагалі. Це є переконливим аргументом щодо необхідності активізації роботи з оновлення оборонного законодавства.

Не вдалося ефективно використати потенціал українського оборонно-промислового комплексу. Починаючи з 1991 р., він зазнав значних перетворень – конверсії, реструктуризації, акціонування та приватизації окремих наукових установ і виробничих підприємств. Проте головна проблема – створення в Україні ефективного, структурованого національного ОПК та ефективних органів державного управління ним – також залишилося невиконаним.

«Розпорошеність» функціональних та організаційних засад організації оборони України між численними нормативно-правовими актами, а також несучасність їхніх окремих положень означають відсутність централізованої політичної волі з оборонних питань і практично ліквідують особисту відповідальність державних керівників за виконання конституційних вимог щодо забезпечення національної обороноздатності.

Якщо узагальнити, то головними причинами незадовільного стану національної обороноздатності є брак налагодженої системи прийняття та виконання державних рішень, слабка прогнозно-аналітична система їх прийняття, перекіс у підходах до стратегічних питань безпекової політики держави, відсутність належного громадянського контролю над процесами формування і реалізації оборонної політики держави тощо.

За таких умов цілком назрілими діями влади вбачаються радикальне оновлення законодавства з питань забезпечення національної обороноздатності та посилення персональної відповідальності посадових осіб, до повноважень яких віднесено воєнну безпеку України.

В.Г. Безбах,* Г.П. Анохіна**

ГУМАНІТАРНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ В НОВИХ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ УМОВАХ – ОСНОВА ФОРМУВАННЯ КОНСОЛІДОВАНОГО УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Сучасний поступ українського суспільства вимагає все більше уваги звертати на розвиток його гуманітарної та соціальної сфери, пошук шляхів вирішення конституційної вимоги – „Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та її гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави”.

Збройні Сили України як один із інститутів держави є активним учасником процесу гуманізації українського суспільства.

---

* К.і.н., доцент, завідувач кафедри військово-гуманітарної підготовки військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

** старший викладач кафедри військово-спеціальної мовної підготовки військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Що ж передбачає гуманітарний і соціальний розвиток Збройних Сил України на найближчий час?

Гуманітарна та соціальна політика в Збройних Силах України, як і в цілому в державі, являє собою складне системне явище. До її елементів відносяться: сутнісний, теоретико-методологічний (базовий), структурно-організаційний, змістовий і технологічний. При цьому, слід мати на увазі, що головним, центральним є сутнісний компонент.

Гуманітарна політика в Збройних Силах України має свої особливості, що обумовлені специфікою діяльності та призначенням військової організації.

При визначенні специфіки гуманітарної політики в Збройних Силах України необхідно враховувати те, що, з одного боку, особовий склад, члени сімей військовослужбовців є повноправними членами суспільства і на них повністю поширюються конституційні права й обов'язки, свободи всіх громадян. З іншого - військова організація має свої особливості та обмеження. Отже, гуманітарна політика у Збройних Силах України як складова частина державної гуманітарної політики – це система цілеспрямованої, організуючої та координуючої діяльності органів військового управління, спрямованої на забезпечення оптимального функціонування та розвитку гуманітарної сфери діяльності військ (сил) щодо створення умов для соціально-гуманітарного розвитку воєнної організації українського суспільства, реалізації соціальних, духовних та інших потреб військовослужбовців, формування, збагачення та реалізації їх творчого потенціалу, здійснення ефективної професійної діяльності.

Згідно з Концепцією гуманітарного та соціального розвитку гуманітарну політику у Збройних Силах України розподіляють на гуманітарну (у вузькому розумінні поняття) та соціальну.

У такому сенсі гуманітарна політика в Збройних Сил України спрямована, переважно, на військово-професійну сферу і визначається як "діяльність органів військового управління щодо забезпечення навчання, виховання, психологічної підготовки військовослужбовців і працівників, їх духовного, культурного та фізичного розвитку, реалізації конституційних прав і свобод".

Соціальна політика спрямовується на задоволення соціальних потреб та інтересів військовослужбовців, членів їхніх сімей і працівників, соціальну реабілітацію, підтримку та захист військовослужбовців і осіб, звільнених у запас або у відставку.

Виділення цих складових окремо є умовним, оскільки реалізація гуманітарної і соціальної політики – це єдиний процес.

Важливим показником, що визначає та характеризує сутність гуманітарної політики в Збройних Силах України, є її мета. Мету гуманітарної політики та особливості її реалізації в Збройних Силах України слід розглядати на двох рівнях. Перший – це створення умов для всебічного, гармонічного розкриття фізичного, духовного й творчого потенціалу особистості (тактика діяльності органів військового управління). Другий – пошук дієвих механізмів реалізації потенціалів і суспільства, і особистості (стратегія діяльності органів військового управління).

Концепцією гуманітарного та соціального розвитку Збройних Сил України визначені такі основні принципи:

- верховенство права;
- законність і гуманність;
- повага до людини, її конституційних прав і свобод;
- гласність;
- відкритість демократичного цивільного контролю;
- забезпечення соціального й правового захисту громадян, які перебувають на службі у Збройних Силах України, а також членів їх сімей;
- взаємодія органів військового управління на основі чіткого розмежування повноважень, відповідальності у питаннях реалізації гуманітарної та соціальної політики держави у Збройних Сил.

Головним у вирішенні завдань гуманітарного і соціального розвитку у Збройних Силах України на сучасному етапі є необхідність усвідомлення спрямованості діяльності органів військового управління не тільки на свідомість військовослужбовців з метою формування професійно необхідних бойових якостей і моральну самосвідомість, а головним чином на реалізацію громадянських прав і свобод військовослужбовців, працівників Збройних Сил України, задоволення їхніх соціальних інтересів і потреб.

М.М. Шевченко,* В.В. Єфімова**

СТРУКТУРА І СОЦІАЛЬНЕ ПРИЗНАЧЕННЯ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ БЕЗПЕКИ "ОСОБИСТОСТІ – СУСПІЛЬСТВА – ДЕРЖАВИ" В СУЧАСНОМУ СОЦІУМІ

Основна проблема втручання Української держави у сферу безпеки полягає в тому, що об'єктивно таке втручання повинне відбуватися шляхом поступового впровадження в практику владної дії на український соціум не прямих, а більш вибіркових засобів, форм і методів, тобто регулювання. Ефективність державного регулювання безпеки в суспільстві забезпечується дотриманням на практиці органами державної влади та іншими соціально-політичними акторами найважливіших вимог – принципів регулювання: демократизму, об'єктивності, правової впорядкованості, саморегулювання, ймовірності.

Роль вищої влади і держави в процесі регулювання безпеки полягає переважно у визначенні способів задоволення потреб і реалізації інтересів у безпеці різних соціальних суб'єктів. Формуватися ці соціальні інтереси повинні не в середині державного апарату, а в результаті широкої громадської дискусії.

Сучасний варіант взаємозв'язків держави і суспільства передбачає більший об'єм не управління суспільною діяльністю людей, а її регулювання, оскільки останнє іманентно припускає та вимагає для забезпечення суспільного розвитку більший обсяг свободи, самостійності і саморегуляції. У сфері безпеки кожен суб'єкт (державна влада, суспільство і громадяни) разом з функціями й обов'язками повинні мати можливість саморегулювання, тобто чималий обсяг соціальної свободи (без якої саморегулювання неможливе).

---

* к.філос.н., доцент, старший науковий співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України;

** науковий співробітник Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України

Межі управлінсько-регулювальних якостей життя сучасного соціуму (свободи, самостійності і саморегуляції) визначаються політичною і державною владою, суспільно-політичними інститутами. Саме вища влада за допомогою формування соціально значущих проектів та держава – за допомогою законодавства – встановлюють основні загальні/типові норми і правила, які допомагають органам влади регулювати основні сфери життя суспільства. Цей висновок стосується і сфери безпеки. У демократичних країнах, при забезпеченні безпеки (у стабільні періоди), роль державної влади має, швидше за все, особистісний характер для реалізації різних видів безпеки, і держава, природним чином, вимушена втручатися у суспільні відносини. Так можна забезпечити соціальну безпеку та стабільність і вже через неї – інші види безпеки.

Можна виокремити дві групи суб'єктів державного регулювання: зовнішні та внутрішні. До зовнішніх суб'єктів державного регулювання відносяться міжнародні органи, що розробляють і реалізують міжнародну політику та здійснюють вплив на систему державного регулювання в Україні. До внутрішніх суб'єктів державного регулювання в сучасному суспільстві відносяться вища влада і держава. Без втручання політичної влади (еліти) держава не стане розглядати суспільство як свого партнера (контрагента) у сфері безпеки.

Держава – це основний регулятивний інститут у будь-якому суспільстві. Вона функціонально через систему регулювання задовольняє потреби суспільства в інтегрованості й організованості, впливаючи (передусім шляхом видання законів, інших правових актів) на різні сторони життя суспільства (ті, які доцільно регулювати і які піддаються державному регулюванню). Саме таким чином досить гнучко забезпечується безпека соціуму, оскільки безпека є діяльність, спрямована на протидію завданню неприйнятної збитку і перекриттю шляху для виживання й розвитку. При цьому держава виконує "загальні справи", діє як арбітр, але водночас вона представляє інтереси тих соціальних верств, які мають найбільші можливості тиску на державну владу, економічно і політично домінуючі сили. Постає питання: чи є сфера безпеки необмеженою для державного втручання або державна влада має бути обмежена в усьому, наприклад, правами і свободами громадян (тобто немає і не може бути суспільних сфер, де держава була б повністю вільною у своїх діях)?

Французький філософ М. Фуко писав, що держава як гарант безпеки, зобов'язана втручатися в усіх випадках, коли плінність повсякденного життя порушується якою-небудь винятковою подією. На нашу думку, ефективнішою є функціонально обмежена держава, оскільки соціально-політичний арбітраж держави дійсно не є ідеальним.

Змістовна частина системи державного регулювання значною мірою пов'язана з цілепокладанням, що дозволяє виділити низку системоутворюючих моментів. По-перше, чималу роль відіграють суспільні джерела виникнення і фіксації цілей державного регулювання. По-друге, цілепокладання має яскраво виражену суб'єктивну сторону. По-третє, важлива ієрархія цілей державного регулювання безпеки в суспільстві. По-четверте, при організації державного регулювання соціальні відносини в осмисленні потребують побудови "стержня" цілей: мета 1 – для організаційної системи "державна" – підвищити якість життя населення країни до світових стандартів; мета 2 – для суб'єкта управління (влади)

– створення умов для максимального розкриття духовних і фізичних здібностей населення країни для досягнення цілей держави; мета 3 – для об'єкта управління (індивіда і суспільства) – гармонізувати розвиток особистості, який би поєднував права й обов'язки людини і громадянина.

Можна виокремити такі типи регулюючих відносин: альтернативно-конкуруючі, координаційні, ефективні та неефективні, централізовані й децентралізовані. Основними функціями, що характеризують державне регулювання як соціальну систему і сприяють підвищенню ефективності безпеки в суспільстві є: функція соціального прогнозування безпеки в суспільстві; функція формулювання пріоритетів розвитку безпеки в суспільстві; функція синхронізації зусиль вищої влади і держави в їх комплексній дії на безпеку в соціумі; функція сприяння загальносоціальним перетворенням, що забезпечують стабільний рівень безпеки в суспільстві; функція підтримки демократичних перетворень у сфері безпеки; функція інтеграції і координації міжнародної співпраці у сфері безпеки і вирішенні глобальних проблем сучасності.

С.В. Сірий*

СУЧАСНИЙ СТАН ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: ЗДОБУТКИ У СФЕРІ ЦИВІЛЬНОГО КОНТРОЛЮ

Україна досягла значних успіхів у розбудові цивільного демократичного контролю над сектором безпеки і оборони. Ці успіхи є значними лише в порівнянні з початком 1990-х років, коли цивільного демократичного контролю не було зовсім. Як зазначалося вище, створена солідна законодавча база, що дозволяє здійснювати цивільний демократичний контроль відповідно до міжнародних норм і кращих демократичних традицій.

Сектор безпеки й оборони України загалом став більш відкритим і прозорим для громадянського суспільства та міжнародних партнерів. Силіві структури формально деполітизовані та є об'єктами парламентського і громадського контролю. Заснована позитивна практика співробітництва між структурами громадянського суспільства та сектору безпеки в різних форматах, у т.ч. через громадські ради при міністерствах і відомствах.

Водночас саме у сфері контролю над Збройними Силами України, порівняно з іншими силовими структурами, ми маємо найбільш значні результати щодо запровадження цивільного контролю як механізму запобігання загрозі демократичним процесам у суспільстві, реалізується вимога статті 17 Конституції України стосовно того, що Збройні Сили України та інші військові формування не можуть бути використані для обмеження прав і свобод громадян або повалення конституційного ладу, усунення органів влади чи перешкоджання їх діяльності. На законодавчому рівні прийнято понад 120 законодавчих актів, що регламентують діяльність Збройних Сил та інших військових формувань України.

---

* к.політ.н., доцент кафедри військової педагогіки та психології військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Створено органи координації та контролю за діяльністю окремих силових структур з боку Президента України, завдяки яким з'явилися дієві важелі управління та керівництва Воєнною організацією держави. Втілено у життя принцип департизації Збройних Сил та інших силових структур. Закон України «Про соціальний та правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» забороняє військовослужбовцям бути членами політичних партій і брати участь у діяльності політичних рухів. На законодавчому рівні розмежовані повноваження між Міністерством оборони і Генеральним штабом, що є головною юридичною передумовою для перетворення Міністерства оборони на орган переважно цивільного управління Збройними Силами України. Введено правову норму, згідно з якою припиняється військова служба військовослужбовців, обраних до парламенту, на час виконання ними депутатських повноважень.

Більш того, налагоджується механізм взаємодії між гілками державної влади у вирішенні питань розвитку оборонної сфери. Розгортається мережа неурядових дослідницьких і громадських організацій, які покликані здійснювати громадський контроль над оборонною сферою. Також в Україні сформовано систему соціальної адаптації військовослужбовців, звільнених у запас, яка довела свою життєздатність та ефективність.

Отже, сьогодні в Україні є певні здобутки у формуванні демократичних цивільно-військових відносин. Це створення громадського форуму для відкритого діалогу, а також підвищення рівня прозорості процесів планування і формування бюджету у сфері оборони.

Ю.В. Турченко*

ДЕМОКРАТИЗАЦІЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЯК ВИМОГА СУЧАСНОСТІ

Процес демократизації Збройних Сил України концептуально повністю відповідає їх природі, призначенню, місцю і ролі в суспільстві. Витоки демократизму Збройних Сил України, їх демократичного характеру виходять з Київської Русі і Запорізької Січі, де реалізувалися основні демократичні принципи стосунків воїнів поміж собою і з державою. Така наявність демократичних начал і традицій у характері Збройних Сил України, їх демократична природа є сьогодні сукупністю об'єктивних демократичних можливостей, які повинні реалізуватися в результаті діяльності суб'єктів воєнної політики.

Необхідно враховувати й те, що в нашому суспільстві протягом десятиліть функціонувала тоталітарна, командно-адміністративна система, яка безумовно впливала на життєдіяльність Збройних Сил України, їх природу і характер. Реалізація командно-адміністративних методів тоталітарною системою в керівництві й управлінні Збройними Силами призвела до послаблення їх

---

* молодший науковий співробітник відділу військово-гуманітарних наукових досліджень науково-дослідного центру військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка

демократичної природи, що вилилось у застійні явища у розвитку армії і флоту, нестатутні відносини поміж військовослужбовцями різних термінів служби, в ненормальні стосунки командирів і підлеглих, в нехтування правами і свободами військовослужбовців як громадян своєї держави.

Негативно вплинуло на процес демократизації Збройних Сил України фактичне руйнування системи виховання військовослужбовців і системи героїко-патріотичного виховання допризовної молоді, наслідком чого є втрата моральних принципів, деморалізація певної частини не тільки солдат і сержантів, але й офіцерів, поширення кримінальних подій у військових частинах і підрозділах особовим складом кожної військової частини і підрозділу, а також якомога повнішої реалізації різноманітних інтересів військовослужбовців.

Процес демократизації Збройних Сил України здійснюється повільно, суперечливо, інколи боляче. Однак магістральні напрями демократичного перетворення військового життя все більш виразно проявляються у повсякденній практиці. До них насамперед слід віднести: зміцнення демократичної природи і змісту військової служби; боротьбу з бюрократизмом у діяльності військових кадрів; забезпечення політичної і громадянської повноправності військовослужбовців; активізацію діяльності демократичних інститутів Збройних Сил України; зміцнення духовної близькості командирів і підлеглих, офіцерів, прапорщиків і солдатів.

На основі проведеного аналізу можна зробити висновок про те, що без гнучкої демократизації усєї воєнної організації, насамперед Збройних Сил України, неможливо завершити створення якісно нової демократичної політичної системи України.

Отже, лише правильне розуміння такого висновку державним керівництвом, військовим командуванням забезпечить подальшу активність процесу демократизації Збройних Сил України, підвищить його ефективність, яка має проявитися у створенні якісно нової воєнної організації нашої держави.

ПРАВОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ: ВИЗНАЧЕННЯ СУБ`ЄКТІВ І ОБ`ЄКТІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

М.О. Супрун,* В.М. Пуйко**

РЕЛІГІЯ І КРИМІНАЛЬНЕ ПОКАРАННЯ: ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ Й ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗВ'ЯЗКИ

Питання зв'язку релігії та кримінального покарання прийнято відносити до «вічних питань». Адже завжди у свідомості людей кримінальне покарання поєднувалось із «Божою карою» за вчинений злочин. Кара засудженого відповідає вчиненому злочину і, поряд із стражданнями, надає можливість спокутувати гріх через процедуру каяття та прощення. Таке поєднання соціальних явищ релігії і кримінального покарання залишається незмінним і на даний час, що й зумовлює постійний науковий інтерес до цього питання.

Дослідженню проблематики кримінального покарання присвячено великий обсяг наукових робіт, що й започаткували виникнення окремої науки про покарання – «пенології», та її напрямку – «пенітенціарії», яка розглядала ефективність процесу виконання кримінальних покарань, зокрема, у вигляді позбавлення волі. До найбільш відомих можна віднести праці вчених кінця ХІХ – початку ХХ ст., зокрема М.Н. Гернета, М.М. Ісаєва, Д.В. Країнського, Н.Ф. Лучинського, О.О. Піонтковського, С.В. Познишева, А. Принса, Л.Х. Сабініна, Д.Г. Тальберга, І.Я. Фойницького та ін. Серед сучасних українських учених питання змісту та форм взаємодії установ виконання покарань із релігійними організаціями вивчались О.В. Бецою, І.Г. Богатирьовим, В.М. Гречанюком, В.І. Кривушею, В.І. Ковальцем, О.В. Романенком, В.М. Синьовим, С.Я. Фаренюком та ін. Значний внесок у розвиток сучасної української науки зробив Г.О. Радов, який одним з перших обґрунтував в своїх дослідженнях нові підходи до проблем виконання покарань, особисто відстоював ідею широкого залучення релігійних організацій до участі у пенітенціарній діяльності та розробив основні теоретико-правові засади сучасної пенітенціарної науки в Україні.

Вже з моменту започаткування досліджень проблематики кримінального покарання релігійний вплив на засуджених вважався визначальним для організації всієї процедури виконання кримінального покарання та досягнення його мети. Ще у ХІХ ст. на Міжнародному пенітенціарному конгресі, який проходив у м. Цинцинаті (США), було чітко визначено, що «з виправляючих факторів релігія є першою за своїм значенням, оскільки вона має великий вплив на душу і життя людини...Релігія – єдина сила здатна протистояти збудженню, що підживляє моральні сили людей з могутніми пристрастями, які поміщені до тюрми за їхнє зневажання до законів» [1, с. 205]. Видатний російський вчений

---

* д.пед.н., професор кафедри практичної психології Національної академії внутрішніх справ;

** старший викладач-методист Національної академії внутрішніх справ

І.Я. Фойницький на початку минулого століття з цього приводу зазначав: «Дайте в'язню біблію, надайте йому вільний час для релігійного мислення, і ви утримаєте його від подальших злочинів, дасте йому силу боротися зі злими потребами при найтяжчих матеріальних нестачах» [1, с. 140].

Загальновідомим є те, що психосоціальні особливості світовідчуття релігійної людини ґрунтуються на вірі в існування надприродних сил, їх визначальному впливі на розвиток і перебіг явищ та подій, на стан предметів навколишнього середовища. Ступенем віри обумовлюється поведінка людини, її специфічні дії щодо здійснення ритуалу культу. Характерною особливістю віруючого є здатність видозмінювати суворі реалії соціальної дійсності в осяяну релігійним ореолом ілюзію, тобто власною уявою створену картину бажаного свого буття в майбутньому, обов'язковими елементами якого мають бути: простір для здійснення власних прагнень, задоволення бажань; притулок, де можна очистити душу спокутою власноручно вчиненого зла; аура набуття вічного блаженства через тортури каяття. На даний час став очевидним той факт, що саме віра може спрацьовувати як основний фактор розвитку соціально-прийнятної спрямованості особистості засудженого. Релігійна сфера є важливим чинником соціального буття сучасних установ виконання покарань, невід'ємним компонентом гуманізації пенітенціарного процесу, виправлення та ресоціалізації засуджених. Реалізація релігійних заходів серед засуджених набула системного характеру. У їх здійсненні беруть участь представники різних християнських конфесій. До особливо ефективних слід віднести такі форми релігійного впливу, як відправи церковної служби священиками у спеціально створених для цього кімнатах, а також у збудованих руками засуджених церквах; проповіді священнослужителів; здійснення обрядів; читання релігійних текстів; проведення служителами культу безпосередніх бесід із засудженими.

Отже, можна стверджувати, що:

1) релігійні заходи позитивно впливають на поведінку засуджених, особливо тих, хто навертається до християнської віри. Серед них зменшується кількість конфліктів, грубих порушень дисципліни, зростає рівень законослухняності, покращується якість міжособистісних стосунків; 2) до найбільш ефективних форм релігійного впливу на засуджених слід віднести: здійснення духовного наставництва для засуджених, поширення релігійної освіченості в середовищі засуджених; відправи церковної служби священиками у спеціально створених для цього приміщеннях, проповіді священнослужителів; здійснення обрядів, читання релігійних текстів; 3) наступними кроками для покращення та інтенсифікації релігійного впливу на засуджених є чітке нормативно-правове регулювання взаємодії релігійних організацій із установами виконання покарань та запровадження в них релігійної освіти. Також необхідно розглянути можливість започаткування підготовки духовними навчальними закладами тюремних священиків.

1. Радов Г.О. Пенітенціарна ідея: Думки на тему / Г.О. Радов. – К.: МП «Леся», 1997. – 288 с.

Д.А. Овчаренко*

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ РОЗУМІННЯ МОРАЛІ І ЇЇ ВИМОГ ДО СОЦІАЛЬНИХ ПРАКТИК ЗАСТОСУВАННЯ ПОКАРАННЯ

Слід відзначити чималу кількість досліджень, присвячених «моралі» та «справедливості», як у вітчизняній, так і в зарубіжній літературі. Разом з тим, як відомо, серед мислителів немає однастайності у розумінні понять моралі та справедливості, що, у свою чергу, породжує суспільний скепсис щодо доцільності оперування категоріями «моралі» та «справедливості» при вирішенні зокрема таких актуальних проблем, як ті, що пов'язані із застосуванням покарання.

На думку представників позитивістської концепції – одного із найбільш розповсюджених підходів до з'ясування сутності моралі (С.С. Алексєєв, В.С. Нерсесянц, В.О. Четвернін та інші), явища «моралі» та «права» слід розглядати як окремі соціальні системи, обидві з яких спрямовані на регуляцію людської поведінки, проте різними способами. Однак такий підхід не можна визнати переконливим з огляду на відсутність чітких критеріїв розмежування цих двох «соціальних систем».

Ситуація ще більш ускладнюється, якщо згадати, що згідно з аналізованою концепцією, до сфери морального належать не лише норми поведінки, але й уявлення про цінності («Краса», «Честь», «Совість» і т.д.). Водночас сутність моралі та справедливості залишається недостатньо з'ясованою навіть з позицій «широкого праворозуміння», згідно з якою лише незначна частина правових норм міститься в писаних джерелах права і перебуває під контролем держави – інша частина правової реальності пов'язується із свободою дій людини «в межах закону на свій розсуд». Відзначається тільки, що теоретик-позитивіст фокусується виключно на дослідженні права на етапі від прийняття закону до здійснення правозастосовчої діяльності на його підставі, залишаючи поза увагою процеси, що їм передують. Однак саме усвідомлення сутності процесів, що передують прийняттю закону, допомагає зрозуміти сутність моралі та її співвідношення з правом.

Мораль називають однією з найбільш ранніх форм свідомості. Більше того, враховуючи, що будь-який свідомий вчинок нерозривно пов'язаний із відповідними йому моральними міркуваннями, то формування моральної свідомості відбувається разом із самоусвідомленням людиною власного буття на світанку людства. Потрібно з'ясувати основні положення найпершої системи цінностей, її принциповий «фундамент». Ми схильні припустити, що наслідком самоусвідомлення стала оцінка власного буття загалом та окремих дій зокрема з точки зору їх «корисності» в контексті самозбереження та задоволення інших інстинктів. Відтак первісна мораль зводиться до оцінки всього навколишнього світу за допомогою семантичних символів «добро/зло» («корисно/шкідливо»). На підставі власних моральних уявлень окрема людина в тій або іншій мірі самостійно регулює власну поведінку та робить судження з приводу всього, що

---

* ад'юнкт кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

відбувається навколо неї. Враховуючи, що індивідуальна моральна свідомість відрізняється в окремих індивідів, цілком логічно буде припустити наявність «конфлікту інтересів» між носіями різних поглядів на добро і зло. Результатом таких суперечностей стало формування колективних моральних уявлень, які пов'язані з успіхом усієї групи «як одного цілого» та які детермінують поведінку її членів.

Під запропонованим кутом зору право уособлює свободу вибору людини на підставі її моральних уявлень. По суті, йдеться про вироблення на основі індивідуальних моральних уявлень правил власної поведінки індивіда, а на підставі колективних – правил самоорганізації групи (соціальне, позитивне право). При цьому, ґрунтуючись на принциповому розмежуванні понять «оцінка» та «правило», ми схильні заперечити включення до змісту моралі будь-яких норм (правил), які натомість становлять специфічний зміст права. Під справедливістю слід розуміти оцінку відповідності того або іншого конкретного вчинку відповідному праву на його вчинення у конкретного соціального суб'єкта.

Виходячи із запропонованого розуміння моралі та права, маємо змогу перейти безпосередньо до аналізу моральної складової процесу застосування покарання. Зауважимо, що наше розуміння покарання не обмежується лише кримінально-правовою сферою його застосування (або сферою, врегульованою позитивним (адміністративним, цивільно-правовим) законодавством уцілому). Натомість варто погодитися з М. Фуко, що застосування покарання є широко розповсюдженою соціальною практикою використання каральних заходів одним соціальним суб'єктом щодо іншого у відповідь на небажану поведінку (негативні наслідки або реакція) у всіх без винятку сферах суспільного буття: на підприємствах, в школах, в армії, лікарнях, сім'ї, неформальних групах тощо. Відповідно, оцінка покарання з точки зору моральних уявлень цілком залежить від попередньої у часі небажаної поведінки іншого суб'єкта. Оскільки така поведінка сприймається як «зло», тому цілком природним є «рефлектуюче» судження щодо необхідності йому протидіяти. У такий спосіб формується право соціального суб'єкта на застосування покарання.

Разом з тим, обрання того або іншого виду покарання обумовлене не лише суто протидією небажаній поведінці об'єкта, але й низкою інших моральних вимог. Так, сучасні заборони жорстоких покарань і таких покарань, що принижують людську гідність, уособлюють собою моральну вимогу до виду покарання в контексті мінімізації негативних наслідків від його застосування за збереження ефективності. Що ж стосується моральних вимог до міри покарання, то переважна більшість дослідників наголошує на необхідності відповідності покарання вчиненому «злу». Умовою висновку про справедливість покарання є і застосування покарання правильним – з точки зору моральних уявлень – суб'єктом, а також стосовно правильного об'єкта.

Я. Майоренко*

ПРАВО І КУЛЬТУРА У СУЧАСНОМУ СОЦІОГУМАНІТАРНОМУ ПРОСТОРИ

У вітчизняній та зарубіжній соціогуманітарній літературі право в соціальному контексті розглядається як невід’ємний елемент людської культури, який має в ній різноманітні форми вияву.

Б. Кістяківський вважав, що право посідає визначне місце в суспільстві, бо є глибинним виразником його культури. «Соціальна культура, – зазначав він у своїй докторській дисертації «Соціальні науки і право», – знаходить у праві своє найчіткіше визначення, яке має для всіх однаково значення. Як техніка перевертає природне на належнісне, так і право перевертає соціально необхідне на належнісне. Цей процес перетворення необхідного на належнісне здійснюється завдяки діям людей, які керуються усвідомленням свого обов’язку» [2, с. 148].

Науковий ідеалізм Б. Кістяківського, який став конкретною методологією та основою його філософсько-правових поглядів, значною мірою сприяв і виробленню соціокультурного підходу. Останній передбачає, з одного боку, визнання права як найзначнішого виразника культури, а з другого – розгляд культури як найважливішого способу реального буття права.

Право виступає в цьому разі як важливий регулятор тих «категоричних імперативів», що пов’язані з моральною нормативністю та розумом. Загальна вимога розуму, яку І. Кант сформулював у вигляді етичного принципу, полягає в такому імперативі: «Дій так, щоб правило твоєї діяльності за допомогою твоєї волі стало загальним законом, дій так, щоб людство, як у твоїй особі, так і в особі кожного іншого, завжди застосовувалось тобою як мета й ніколи як засіб» [2, с. 147].

Зважаючи на те, що в сучасних наукових дослідженнях впевнено торує собі шлях саме аксіологічний підхід до права як важливого компонента соціокультурної системи, не можуть залишатися непоміченими й факти прямо протилежні, точніше, стереотипні трактування цієї проблеми. Скажімо, в навчальній і науковій літературі співвідношення права та культури досі розглядається переважно крізь призму категорій «право та правова культура», «правосвідомість і правова культура». За такого «вузького» або нормативістського праворозуміння правова культура розглядається як зовнішнє щодо права явище [6, с. 63]. Тоді як культурологічний підхід передбачає осмислення феномену права не тільки в контексті взаємодії з культурним середовищем, а й як невід’ємного компонента культури. Наприклад, культурологічні аспекти мають безпосередній стосунок до проблеми утвердження міжнародних стандартів у сфері прав людини, що мають певні відмінності з огляду на культурні традиції Європи, Африки та Сходу. Застосування культурологічного підходу в дослідженні інтеграційних процесів, які відбуваються в рамках Європейського Союзу, зокрема й у царині права, дало підставу для висновку про те, що однією з найважливіших передумов поглиблення інтеграції є культурна спільність країн, які входять до ЄС.

* студентка Національної академії управління

Досвід розвитку Європейського Союзу переконливо свідчить, що посилення інтеграційних тенденцій відкриває перспективні можливості для створення не тільки унікального за своєю сутністю та структурою нового права, а й принципово нової правової та політичної культури. На думку відомого російського культуролога А. Гуревича, «культура знаходить своє втілення в політичних і правових цінностях, постулатах та інститутах, владних відносинах, що в концентрованому вигляді відображено саме в контексті політичної культури» [5, с. 9]. У діалектичному зв'язку з нею.

Слід зазначити, що культура як багаторівневе системне утворення проявляє себе, з одного боку, всередині суспільства, а з другого – поза його межами, особливо під час взаємодії з іншими культурами. Саме тому важливою складовою осмислення права як соціокультурного феномену є дослідження проблеми взаємовпливу правових культур. Важливо наголосити, що взаємовплив правових культур проявляється насамперед у формі рецепції права, тобто запозичення та пристосування до умов якоїсь країни права, виробленого в іншій країні чи в попередню епоху. Проте ключовим моментом у визначенні цього поняття є розуміння рецепції як відродження системи права, що існувала раніше.

До фундаментальних цінностей права як соціокультурного феномену варто також віднести правову культуру, правосвідомість, мораль, які органічно взаємопов'язані.

Уже наголошувалося, що правова культура є складовою загальної культури і як система духовно-моральних і правових цінностей охоплює найважливіші компоненти правової реальності в її фактичному функціонуванні та розвитку (право, правосвідомість, правовідносини, правопорядок, нормотворча та інша діяльність) [1, с. 691]. З методологічної точки зору, культура повною мірою може бути осмислена тільки в загальному контексті соціального та культурного прогресу. Вона не може успішно розвиватися без залучення до правових культур інших народів. Досвід недалекого історичного минулого нашої країни свідчить, які негативні наслідки мають спроби обмежувати культуру, зокрема правовий її елемент, лише вузькими національними рамками.

Універсальне та культурно-особливе в ціннісному вимірі права знаходить відображення й у правосвідомості. До основних аксіом правосвідомості, на думку відомого російського філософа та державника І. Ільїна, слід віднести закон духовної гідності (самоутвердження), закон автономії (здатності до самозобов'язання та самоуправління) та закон взаємного визнання (взаємна повага та довіра людей одне до одного) [4, с. 152].

До речі, правосвідомість індивідів – це не тільки й не стільки усвідомлення ними правочинності діючих законів, скільки здатність до самостійності оцінки й аналізу встановленого державного права, його конструктивної критики та вмотивованого перегляду.

Відомо, що найповніше спільність ціннісних засад моралі та права втілюється в етико-правових конструкціях прав людини. Вона, ця спільність, може проявлятися у фактичному збігові деяких правових і моральних норм. До них слід віднести насамперед цінності життя, свободи, власності. У цих випадках право і мораль взаємодіють як взаємодоповнювальні цінності.

Важливим аспектом досліджуваної проблеми є також системне усвідомлення необхідності трансформації соціокультурної системи України, забезпечення її легітимації. У філософсько-правовій літературі легітимація розглядається як процедура суспільного визнання чи підтвердження законності якогось права чи повноважень діючої особи, а також визнання законності існуючих політико-правових відносин панівного режиму влади, його пояснення та виправдання [8, с. 164].

Слід зазначити, що соціокультурна система охоплює особистість у системі суспільних взаємодій, культуру як систему норм, цінностей, інститутів. Відомий американський соціолог російського походження П. Сорокін вказував на те, що «структура соціокультурної взаємодії містить три взаємопов'язані аспекти: 1) особистість як суб'єкт взаємодії; 2) суспільство як сукупність індивідів, що взаємодіють між собою в контексті соціокультурних відносин і процесів; 3) культуру як сукупність значень, цінностей і норм, якими володіють особи, що взаємодіють між собою, й сукупність носіїв, які забезпечують об'єктивацію, соціологізацію цих значень» [7, с. 218].

В сучасних умовах модернізації українського суспільства необхідним є удосконалення всіх елементів соціокультурної системи в широкому розумінні: особистості як суб'єкта взаємодії, суспільства як сукупності індивідів, що перебувають у стані взаємодії, і культури як системи цінностей, норм, ідеалів, які мають бути глибоко усвідомлені й творчо використані суб'єктами, що взаємодіють. Зайво повторювати, що всі ці елементи є невід'ємними складовими єдиного соціокультурного процесу та, як наслідок, необхідною передумовою формування цивілізованого українського суспільства, його лояльності та злагоди стосовно стратегічних напрямів розвитку країни. Своєю чергою, він потребує належної інституціоналізації, яка може бути забезпечена саме шляхом «культурної легітимації». Варто, на нашу думку, зробити особливий акцент на тому, що без культурної легітимації неможливо створити у правовому сенсі збалансоване суспільство, в основу якого покладено принципи правової держави, визнання та реального забезпечення священних і недоторканих прав громадян. Наголосимо й на тому, що юридична наука стає дедалі культурологічнішою, адже при цьому закони та норми розглядаються не лише як вияв суспільної практики, бо вся дія правових систем починає аналізуватися в контексті цілісного буття та розвитку культури [3, с. 1066].

Тож і фундаментальні цінності права знаходять своє конкретне втілення як один із найважливіших елементів соціокультурної системи суспільства, що ґрунтується на безперечних цінностях інтелекту, духу, свободи, моралі.

1. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Юридична думка, 2007. – 992 с.
2. Депенчук Л. Богдан Кістяківський. – К.: Основи, 1995. – 174 с.
3. Запесоцкий А.С. Культурология как отрасль научного знания // Вестник Российской академии наук. – 2010. – № 12. – С. 1064–1068.
4. Ильин И.А. О сущности правосознания / Подгот. текста и вст. ст. И.А. Смирнова. – М.: Рарочь, 1993. – 235 с.
5. Орлов И.Б. Политическая культура России XX века: Учеб. пособ. для студ. – М.: Аспект Пресс, 2008. – 223 с.
6. Право и монография / Отв. ред. Н.С. Соколова. – М.: Изд-во РУДН, 2002. – 423 с.

7. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество. – М.: Политиздат, 1992. – 544 с.

8. Философия права: конспект лекций / О.Г. Данильян, А.П. Дзедань, С.И. Максимов и др.; под ред. О.Г. Данильяна. – Х.: Право, 2009. – 176 с.

О.В. Павлишин*

ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ОБ'ЄКТ СЕМІОТИКО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Останнім часом підвищується наукова активність щодо вивчення знакових характеристик різних юридичних категорій, правових процесів і явищ, разом із тим, фактично відсутні дослідження правоохоронної діяльності через призму досягнень знакових теорій права. У зв'язку з цим, а також з урахуванням того, що семіотика права активно розвивається як галузь досліджень і у поле її зору потрапляє все розмаїття проявів права, актуальною видається розробка цього важливого елемента правової реальності в контексті семіологічних досліджень.

На особливу увагу семіотиків права правоохоронна діяльність заслуговує тому, що охоплює широкий спектр різнопланових явищ, кожне з яких може розглядатися як певна знакова конструкція, адже ця категорія позначає правовий феномен комплексного характеру, який містить духовні компоненти, тобто ціннісні орієнтації та ідеальні принципи положення, встановлені прескриптивним чином та відображені у формально-нормативних описах бажаної послідовності і порядку дій стандарти поведінки, організаційно оформлені інституції, індивідуально-правові акти та суспільні відносини, в яких вона втілюється в життя.

Як відомо, правова знакова конструкція – це поєднання правових знаків, яке має самостійне правове значення. Правова знакова конструкція є інтегральною складовою частиною правової реальності, стійким і змістовно цілісним поєднанням правових знаків. Конфігурація правових знаків, втілена в ній, відображена в окремому правовому понятті. Тобто правова знакова конструкція є інтегральним знаковим утворенням, що має окреме, самостійне правове значення і цим відрізняється від складного правового знаку, який теж складається із декількох знаків, однак вони не змістовно, а за своєю сукупністю об'ємно доповнюють, синонімічно підсилюють певне поняття.

Семіотико-правові поняття "правовий знак" і "правова знакова конструкція" характеризують специфіку структурної організації права як знакової системи, розкривають його складну, ієрархічну побудову, визначають первинні і основні частинки знакової системи права, таким чином, мають особливе значення для розуміння сутності і специфіки організації правової реальності, яка є предметом філософсько-правових досліджень сучасності.

Правоохоронна діяльність як знакова конструкція нерозривно пов'язана зі змістом самого права, цей правовий феномен реалізує важливу функцію забезпечення від посягань на систему правових інтеракцій і захищені правом можливості соціальних суб'єктів, за допомогою специфічних засобів сприяє

---

* к.ю.н., доцент, заступник начальника кафедри філософії права та юридичної логіки Національної академії внутрішніх справ

недопущенню чи призводить до припинення порушення встановленого порядку організації та регламентації суспільних відносин, відновлення позитивного бажаного стану динамічної рівноваги взаємодій активних учасників процесу соціального розвитку, відшкодування заподіяної моральної і матеріальної шкоди, завданих окремій особі чи певній спільноті (рівно як і державі) збитків, а також інших соціально позитивних ефектів.

У правоохоронній діяльності, так само, як і в інших формах правової діяльності не тільки знаходять прояв, але й безпосередньо використовуються уповноваженими особами різноманітні знаки. Приміром, за допомогою цих знаків можна встановити юридично значимі факти – паління у громадському місці, розпиття спиртних напоїв чи перебування у стані афекту, алкогольного або наркотичного сп'яніння, побиття або спричинення немайнових збитків – заподіяння шкоди честі, гідності, діловій репутації особи тощо.

Попередня «знакова експертиза», яку здійснює правоохоронець, має окреме і непересічне значення для встановлення правової істини, адже дозволяє виразно зафіксувати згаданий факт певного протиправного діяння, а також до проведення більш ґрунтовного дослідження, яке має на меті наступне з'ясування всіх значимих обставин справи, вжити усіх необхідних заходів щодо припинення правопорушення. При цьому не можна нехтувати духовними та імперативно-нормативними знаковими характеристиками правоохоронної діяльності, розглядаючи її лише як сукупність певних поведінкових актів визначених осіб, оскільки ці іманентно притаманні їй ознаки (атрибути) є обов'язковими для визнання даних дій відповідними власне охороні права.

Можна впевнено стверджувати, що множина знакових характеристик правоохоронної діяльності не обмежується суто «зовнішньо-діяльнісними» ознаками, а це свідчить про необхідність реалізації пропозицій щодо глибинного аналізу структури такої важливої ланки правового життя – послідовного, системного і багатопланового розгляду цілого ряду смислових, юридико-нормативних, інституційних та інших фундаментальних положень, які розкривають її змістовну специфіку і, разом із тим, вказують на наявність необхідного та істотного зв'язку з сутністю, природою і значенням самого права як соціально-культурного феномену – стрижня регуляції суспільного буття індивіда. Відповідний аналіз розкриє не тільки значимі для юристів-практиків риси правоохоронної діяльності, але й виявить систему її правових сутнісних характеристик, визначення яких необхідне для повного і всебічного вивчення глибинних засад (природних першооснов) цього значимого сегмента структурної організації життєдіяльності будь-якого сучасного суспільства.

1. Алексеев С.С. Восхождение к праву. Поиски и решения / С.С. Алексеев. – М.: Изд-во НОРМА, 2001. – 608 с.

2. Почепцов Г.Г. Семиотика / Г.Г. Почепцов. – М.: «Рефл-бук», К.: «Ваклер», 2002. – 432 с.

3. Радбрух Г. Философия права / Г. Радбрух. – Пер. с нем. – М.: Междунар. отношения, 2004. – 316 с.

4. Циппелиус Р. Философия права: Пidrучник / Р. Циппелиус: Пер. з нім. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.

5. Fiske J. Introduction to communication studies / J. Fiske. – London etc., 1990.

Л.Є. Запорожцева*

МІФЕМА І МІФОЛОГЕМА ДОЛІ В КОНТЕКСТІ ПРОБЛЕМАТИКИ ПРАВОВОЇ МІФОЛОГІЇ

Тенденції до глобалізації загострюють потребу у пошуках власної ідентичності кожного окремого суспільства, а відтак, і обумовлюють стихійну ретроспекцію традиційних універсально-ціннісних мотивів, загублених формул вирішення сучасних питань, звернення до архаїчного міфу як закарбованого артефакту суспільної свідомості.

Цікаво, що одним із численних топосів перебування міфу може вважатися правова дійсність і для того, щоб відшукати певні архаїчні маркери міфу у правосвідомості як одному з явищ правової дійсності, треба розуміти ознаки таких маркерів. Теорія міфу дозволяє виокремити формальні ознаки двох основоположних елементів-маркерів міфу: міфологеми і міфемі.

Поняття «міфема» було введено у науковий обіг К. Леві-Стросом у його праці «Структурна антропологія» [4, с. 218]. За К. Леві-Стросом, міфемі є великими структурними одиницями, які можливо вичленити на рівні фрази і які виражають деяке відношення. Термін «міфологема» було запропоновано К.Г. Юнгом і К. Керені в монографії «Введення в суть міфології» [3, с. 94]. Це поняття використовується для позначення міфологічних сюжетів, сцен, образів, що характеризуються глобальністю, універсальністю і поширені в культурах народів світу.

Проаналізувавши дослідження міфологеми і міфемі як конституюючих елементів міфу, які були зроблені В.П. Гораном, Є.О. Торчиновим, О.М. Лобком, І.Т. Касавіним, Б.М. Мастеровим, С. Кордонським, О.М. Сергеевою, Л.В. Валуєвою, Н.В. Подольською, вважаємо доцільнішим у світлі проблематики правової міфології дати визначення міфологеми як універсального символічного концептуального ядра, а міфемі – як універсального повторюваного мотиву. Концепт долі за своєю амбівалентною природою є і міфемою, і міфологемою.

Треба відразу зазначити, що українське слова «доля» є більш вузьким за своєю конотацією, ніж російське слово «судьба», коріння якого походить із давньослов'янської мови. Підтвердження цьому знаходимо в еквіваленті сучасних слів «право» і «доля» («судьба») – РАД', РЕД', РЕЧТ, в сенсі органу як місця, де судять. Суть права, таким чином, розкривається через судовий процес, судовий поєдинок, вибір між добром і злом. У свою чергу, міфема «судьби» переплетена із міфологемою дива як концепту недіалектичного перетворення несправедливості на справедливість, кривди на правду, істину. Але, на відміну від «дива» як самого моменту перетворення, міфема «судьби» – це поетапне усунення суперечностей на шляху до такого перетворення, воно має діалектичну природу. Виходячи з цього, можна побачити, що однією з ознак міфемі «судьби» є процесуальність, що і дає можливість засвідчити її раціоналізацію у зміст ідеї судового процесу.

* студентка Національної академії внутрішніх справ

З плином часу у суспільній свідомості поступово змінювалось значення «суда» як «вироку», «приречення» відбивало екзистенціальне, «земне» уявлення про долю потойбічної сили, слово «судьба» розвивало нові значення: «вища сила», «Боже провидіння» («приречення»), «те, що визначено в житті». Доля одержує інтерпретацію Божественного суду, що визначає все, що відбувається в житті. Тут перетинаються функціональні характеристики долі як міфема (у сенсі універсального мотиву), і як міфологеми (універсального символу). Зміст міфологеми «долі» (саме у більш вузькому значенні як сценарії життя) С.С. Аверинцев визначає ідеєю «детермінації як неволі [1, с. 404]. У цьому ж вбачає символічність «долі» В.П. Горан у монографії «Древнегреческая мифологема судьбы». Досліджуючи ґенезу цієї міфологеми у античному світі, він доходить висновку, що її інтерпретацією з давніх-давен була «зумовленість, необхідність, неминучість, невідворотність тощо, з якою здійснюється або повинно мати місце те, що зумовлено» [2, с. 187].

Концептуальному вмісту міфологеми долі була властива ірраціоналістично-індетерміністична інтерпретація - у «рішень» долі немає яких-небудь розумних підстав, певного розумного внутрішнього принципу. Аналізуючи архаїчні значеннєві безодні міфу, які набагато глибші його власного значення, треба враховувати, що на цьому етапі мораль і право існували у синкретичній єдності. Пізніше, коли мораль і право від'єднались у різні соціокультурні сфери, право набуло статусу раціонального закону, а мораль залишилась у міфічно-ірраціональній сфері буття. З такою трансформацією міфологема долі, яка раніше персоніфікувалась у вигляді певного божества, у правовому полі трансформувалась у раціоналістичну ідею держави, а міфема долі - у процесуальність державного суду.

Таким чином, концепт слова «доля» зводиться лише до вмісту архаїчної міфологеми, а концепт слова «судьба» має амбівалентну природу. З одного боку, це міфологема, символічне ядро, з іншого – це міфема, яка має аналогію із судом (рос. «судилищем») як процесом з усіма його стадіями у динаміці. А сутність цієї міфемі полягає у діалектичному перетворенні ймовірного на дійсне, кривди на справедливість, брехні на істину (рос. «воздаяние»).

1. Аверинцев С. София-Логос. Словарь. Собрание сочинений / Под ред. Н.П. Аверинцевой и К.Б. Сигова. - К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2006. - 912 с.
2. Горан В.П. Древнегреческая мифологема судьбы // Новосибирск: Наука. Сиб. отделение, 1990. - 335 с.
3. Юнг К.Г. Душа и миф: Шесть архетипов / Карл Густав Юнг // Пер. с англ. А.А. Юдин; Сост. В.И. Менжулин. - науч.-популярное изд. - М., К.: Совершенство, 1997. - 383 с.
4. Леви-Стросс К. Структурная антропология / Пер. с фр. В.В. Иванова. — М., 2001. — 512 с.
5. Наливайко Степан. Індодарійські таємниці України: Просвіта; К., 2004. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [<http://ukrainoznavstvo.info/vyd/itu/zmi.html>]
6. Сергеева Е.Н. Эволюция концепта-мифемы в русском языковом сознании // Сборник тезисов Третьего Международного конгресса исследователей русского языка "Русский язык: исторические судьбы и современность". - М., 2007. - [Электронный ресурс]. - Режим доступа: [<http://www.philol.msu.ru/~rlc2007/pdf/16.pdf>]

ПОЄДНАННЯ СВОБОДИ Й ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ І ДЕРЖАВИ ЯК СУБ'ЄКТІВ ПРАВА В ІСТОРІЇ ТА У СУЧАСНОСТІ

У сучасній теорії держави і права під суб'єктом права розуміють правосуб'єктну особу чи іншого правосуб'єктного діяча в різних належних їм правових статусах. Правовій науці відомо багато форм реалізації правосуб'єктності, таких як фізична особа, юридична особа, територіальна громада, держава, народ, утворення із частковою правосуб'єктністю та утворення із ознаками правосуб'єктності. Слід відзначити, що саме особистість та держава є завершеними втіленнями ідеї про суспільного суб'єкта в такій його якості як суб'єкт права. І саме через діалектичну взаємодію у суспільному просторі особистості та держави задається та міра свободи і відповідальності вказаних суб'єктів, якою достатньо адекватно можна охарактеризувати хід суспільного розвитку в цілому.

Так, у дополітичному (додержавному) праві головними суб'єктами права є рід та плем'я [1, с. 43]. Людина на цій стадії ще не виділяється, не ототожнюється з поняттям правової особи, а розглядається як частина соціально-правової тотальності, вона належить до роду, племені. Головна особливість даного етапу розвитку права – відсутність систематичного, організованого правового примусу, що пояснюється відсутністю держави. У первісному суспільстві міра свободи і відповідальності людини частково фіксувалася поняттям «табу» (обов'язковою та незаперечною заборонаю). Крім заборон (табу), у той час виникли такі способи регулювання, як дозволяння та позитивне зобов'язування (однак лише в зародковій формі). На дополітичному рівні правового розвитку суб'єкти права не набули завершеної субстанційності, поняття людини-особистості взагалі не існувало.

В результаті розкладання первісної общини на зміну цій первинній протополітичній структурі приходить держава [2, с. 14]. Якщо звернутись до Стародавнього Риму, то там процес становлення держави було прискорено боротьбою плебеїв («простолюдинів», обмежених в правах) за рівноправність із членами римської громади. Таким чином, унаслідок формування держави, якій був протиставлений громадянин, виникли первинні й одночасно основні суб'єкти права: особистість і держава, відповідно, приватно-правовий і публічно-правовий суб'єкти суспільних відносин.

У Римі суб'єктами права визнавалися тільки вільні люди, раби розглядалися як речі, але і вільні мали далеко не однакові права. Обсяг прав залежав від багатьох факторів, а здатність бути суб'єктом права визначалась трьома станами, зокрема, свободи, громадянства і сімейного стану. Стан свободи був головним правовим станом: є свобода – є певний мінімум прав, немає свободи – немає абсолютно ніяких прав унаслідок відсутності правосуб'єктності.

Інертні феодалні відносини, створені максимально централізованою абсолютистською феодалною державою, загальмували розвиток економіки,

---

* здобувач Університету економіки і права «КРОК», юриконсульт І категорії Державного підприємства «Центр державного земельного кадастру»

політичного і соціального життя. Тому перед суспільством неминуче постало питання щодо ліквідації кріпацтва й усунення довічного закріплення селян за землею, що і було зроблено через низку великих буржуазних революцій. Відображаючи і захищаючи власні інтереси, буржуазна держава, поряд з цим, на конституційному рівні закріпила ті інститути й принципи демократії, що мають загальнолюдську цінність, зокрема особисті та політичні права і свободи людини та громадянина, право вільного звернення до суду та ін. У цілому при капіталізмі заперечується ідея державного патерналізму як така, що є шкідливою для розвитку приватної ініціативи. З часом, коли капіталізм утвердився, держава почала відвойовувати свої позиції завдяки концепціям етатизму, легізму, позитивізму тощо та їх втіленням у законодавстві.

На думку французького науковця Мішеля Крозьє, сучасна держава – це скромна держава. Він вважав, що людство повинно прагнути трансформувати громіздку, домінуючу державу в скромну державу, більш значиму, яка прагне поставити себе на службу суспільству, а не командувати ним [3, с. 893]. Однак цю ідею варто швидше сприймати як ідеал, який не досягне повного втілення, зважаючи на те, що позбавити державу реальних важелів впливу на особистість, часто схильну до зловживання наданими їй правами, означає зруйнувати стабільність соціального устрою.

Доцільно зазначити, що перерозподіл впливів і відповідальності у взаємовідносинах особистість-держава відбувається постійно та залежить від різних чинників: економічних коливань, криз, культурних традицій, революцій тощо. Зараз спостерігається історична тенденція до росту рівня свобод особистості при послабленні обсягу її юридичної відповідальності. Однак слід не забувати думку О. Конта про те, що єдине право особистості – це право виконувати свої обов'язки, насамперед перед державою і суспільством. Під сучасним ідеалом правової та гармонійної особистості розуміємо людину розумну, здатну до самообмеження, сповнену почуттям громадянської гідності, людину автономну й чутливу до будь-якого порушення як власних, так і, що дуже важливо, чужих прав, нетерпиму до несправедливості тощо. Також доцільно визнати вірність поглядів Р. Ієрінга, який особливою цінністю для суспільства вважав право однаковою мірою для всіх. У сучасний період суспільно необхідну міру справедливості у відносинах особистості, держави та суспільства можна було б забезпечити за умови, коли б кожен громадянин (індивід) не від зовнішнього примусу, а добровільно та свідомо здійснював не тільки свої права, які гарантовані законом, але й необхідні для держави та суспільства в цілому обов'язки (навіть у ситуації, коли зміст або стан правопорядку не гарантують невідворотності покарання за їх ігнорування).

1. Архипов С.И. Субъект права: теоретическое исследование. - СПб.: Изд-во Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2004. - 469 с.

2. Шульженко Ф.П. Історія політичних і правових вчень: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 464 с.

3. Історія вчень про право і державу: Хрестоматія для юридичних вузів і факультетів / Уклад., заг. ред. Г.Г. Демиденко. 2-е вид., доп. і змін. – Х.: Легас, 2002.

ДО ПИТАННЯ ЩОДО СУТНОСТІ ПОКАРАННЯ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОГО ЯВИЩА

Прийняття свого часу Кримінального кодексу України (КК України) та Кримінально-виконавчого кодексу України (КВК України), які стали одними з перших кодифікованих нормативних актів держави, стало визначальним фактором у реалізації правоохоронної політики нашої держави й обумовило виникнення нових напрямів розвитку удосконалення українського законодавства у правоохоронній сфері. Одним із таких напрямів є продовження гармонізації українського законодавства із положеннями Конституції України та вимогами міжнародних нормативно-правових актів.

Наукова розробленість вказаного питання є достатньо широкою. Зокрема, дослідженням вказаної проблематики займалися: І.Г. Богатиризов, Т.А. Денисова, О.М. Джужа, Г.А. Кучера, А.А. Музика, В.С. Наливайко, О.Б. Пташинський, Г.О. Радов, В.І. Рудник, О.В. Романенко, А.Ф. Степанюк, К.А. Сич, І.С. Сергеев, С.Я. Фаренюк та ін. Проте вирішення завдання гармонізації кримінального і кримінально-виконавчого законодавства із положеннями Конституції України та міжнародних нормативно-правових актів у сфері захисту прав і свобод людини без визначення основних позицій щодо розуміння сучасних правових явищ та інститутів неможливе.

На даний час стало зрозумілим, що визначення соціальної ефективності права можливе лише із врахуванням таких векторів: законності (як правового вектору), правової соціалізації особи (як умови забезпечення соціальної ефективності права) та солідарності в суспільстві щодо значення тих чи інших соціальних явищ [1, с. 267]. Досягнення такої ефективності можливе за гармонійної узгодженості і солідарності вимог законності, правової соціалізації і формування солідарних поглядів і позицій у Конституції України, кримінальному та кримінально-виконавчому законодавстві, особливо в середовищі українського наукового загалу. Про необхідність взаємного узгодження ставлення до змісту норм Конституції України, КК України, КВК України ведеться мова з моменту їх прийняття, проте на даний час ця проблема залишається невирішеною. Вважається, що сучасна юридична наука знаходиться на роздоріжжі, оскільки марксистсько-ленінська філософія, яка протягом багатьох років забезпечувала єдність методології, втратила свій вплив. І як наслідок, виникла необхідність пошуку нових концепцій розвитку сучасної юридичної науки, які знаходяться саме за межами правознавства. Таким чином, на допомогу юриспруденції приходить філософія постмодерну, феноменологія в різних її видах, герменевтика, синергетика, семіотика, антропологія. [2, с. 33] В таких умовах розгляд сутності права, його інститутів передбачає додаткові напрями, що у своєму розвитку призводять до перегляду вже встановлених позицій щодо природи сталих інститутів права, у тому числі кримінального права та формуванні «постмодерністської юриспруденції». Проте, на нашу думку, на

---

* старший викладач-методист Національної академії внутрішніх справ

даний час, постмодерністська юриспруденція не виробила нового специфічного типу праворозуміння, вона головним чином спрямована на критику та деструкцію юриспруденції епохи модерну. Така ситуація характерна і для розробки проблематики покарання, яка не призвела до чіткого визначення сутності покарання. Більшість вчених взагалі намагаються уникнути визначення сутності покарання, зважаючи лише до його зміст, або розглядають і сутність, і зміст покарання як одну категорію, що позбавляє можливості подальшої розробки нових позицій щодо сутності покарання як соціально-правового явища.

Як засвідчує вивчення цього питання, визначальними слід вважати такі висновки: 1) сутністю явища є найголовніша, основна, визначальна ознака, що відображає його властивості і розкривається в процесі його застосування; 2) визначення сутності покарання як соціально-правового явища полягає у виокремленні із складових існуючої системи ознак покарання тієї, яка відображає його властивості, що розкриваються у процесі його реалізації як форми кримінальної відповідальності; 3) оскільки сутність виражає головне, те що пов'язує явище із проявами в процесі та предметах, то правильним слід вважати таке визначення кримінального покарання як соціально-правового явища: "Покарання – це форма державного засудження (осуду) злочину та особи, визнаної винною у його вчиненні. Покарання полягає у передбачених законом позбавленнях та обмеженнях прав і свобод засудженого, воно призначається за вироком суду відповідно до чинного законодавства".

1. Новий Кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення: Матер. міжнар. наук.-практ. конф. [Харків] 25-26 жовт. 2001 р. / редкол.: Сташис В.В. (голов. ред.) та ін. - К.-Х.: «Юрінком Інтер», 2002. - 272 с.

2. Тхакушинова Б.А. Проблемы современного правопонимания / Б.А. Тхакушинова // История государства и права. – 2007. – № 15. – С. 32-33.

Ю.М. Беліков*

ПРАВОВА СИСТЕМА УКРАЇНИ ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Розвиток державності в Україні та формування ринкових відносин супроводжуються ускладненням процесів у соціальній, економічній і політичній сферах суспільного розвитку. За таких умов дуже важлива роль відводиться державі, її механізму, від якого вимагається організованість, чіткість діяльності та узгоджена взаємодія всіх його елементів. Важливе місце у забезпеченні цих вимог займає запобігання злочинності.

Боротьба зі злочинністю в умовах становлення і розвитку демократичної правової держави в Україні – це один з основних напрямів внутрішньої політики країни. Йдеться про вплив на криміногенні процеси, що мають виняткове значення для майбутнього розвитку суспільства [5].

Проблема державного контролю як об'єктивного суспільного явища завжди існувала в усіх країнах та має різні шляхи вирішення. Держава, керуючись невідкладними завданнями, які вона ставить перед собою у певний період, має

* аспірант Національної академії управління

контролювати їх реалізацію, консолідувати зусилля на подолання перешкод, а також визначати завдання контролю та механізм його здійснення. Державний контроль завжди спрямований на створення таких умов, які б сприяли підвищенню ефективності виконання державних завдань та функціонування всіх структур і службовців у межах закону.

У нашій країні ставлення до державного контролю впродовж останніх років відзначалося суперечливими мотиваціями - від повного несприйняття його з проголошенням незалежної держави та побудовою ринкових відносин до встановлення всеохоплюючого контролю, особливо при виникненні складних проблем на шляху соціально-економічних перетворень.

З цією метою держава має отримувати інформацію про реальний стан справ, аналізувати розвиток подій за відповідних умов і за потреби впливати на їх перебіг, тобто держава у притаманних їй організаційних формах, за допомогою адміністративних заходів і правових норм має контролювати розвиток суспільних відносин і спрямовувати їх на забезпечення реалізації законних інтересів громадян [1].

Конституція як основа загалом правової системи України займає пріоритетне місце в системі джерела національного права. Реальність Конституції України, як і конституції кожної держави, визначається та залежить від втілення її положень у життя [2, с. 3-6].

Саме Конституція закріпила основи державної політики, спрямованої насамперед на забезпечення прав і свобод людини. Вона заклала основу для розвитку і зміцнення демократичної, соціальної і правової держави, а життя і здоров'я людини, честь і гідність, особисту недоторканність і безпеку її визначила найвищою соціальною цінністю. Через зміст Конституції проводиться головна ідея, яка полягає в тому, що саме держава функціонує для людини та відповідає перед нею за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є основним обов'язком держави [3].

Сучасний етап розвитку українського суспільства поступово формує розгалужену систему органів державного контролю та нагляду в межах діяльності органів законодавчої, виконавчої та судової влади всіх рівнів.

Суть державного контролю як іманентної функції держави полягає у спостереженні й аналізі відповідності діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин установленим державою параметрам, а також у певному «коригуванні» відхилень від цих параметрів.

Для вітчизняної науки розроблення проблем державного контролю на сучасному етапі є значною мірою новим напрямом наукового пошуку, який має враховувати реальності сьогодення.

Необхідність вдосконалення державного управління у сфері внутрішніх справ і його елемента - контролю за діяльністю міліції як основного суб'єкта управління в цій сфері є актуальною проблемою.

Практика здійснення державного контролю залишається неефективною, оскільки діяльність контролюючих органів значною мірою невпорядкована, а створення нової системи державного контролю проходить вкрай повільно і суперечливо, не ґрунтуючись на достатніх науково-теоретичних напрацюваннях.

Зокрема, не враховується, що на протипагу домінуючій у минулому каральній ролі контролю, він має набувати інформаційно-аналітичного і превентивного значення.

Разом з тим, вивчення наукової літератури з даного питання показало, що комплексного й системного дослідження стану і перспектив державного контролю за діяльністю міліції на сьогодні вкрай недостатньо, що підтверджує актуальність даної теми.

Таким чином, проаналізувавши сучасну ситуацію щодо визначення суб'єкта відповідальності у правовій системі України слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку нашої держави потрібно вдосконалювати державний контроль, метою якого буде створення таких умов, які б сприяли підвищенню ефективності виконання державних завдань та функціонування усіх структур і службовців у межах закону.

З цією метою пропонується розробити систему заходів, які б надавали можливість перевіряти відповідність дефініцій, що відповідадтиме вимогам і потребам суспільства.

Даний процес слід поєднати з активізацією правової освіти населення, що в кінцевому підсумку підвищить рівень законності та правопорядку в нашій державі.

1. Луць Л. Структура правової системи суспільства: загальнотеоретичні аспекти // Право України. - 2002. - № 9. — С. 7-10.
2. Стретович В. Правова система України: загальна характеристика сучасного етапу формування // Право України. - 1998. - № 2. — С. 3-6.
3. Оніщенко Н. Теоретико-методологічні засади формування та розвитку правової системи: Дис. д-ра юрид. наук: 12.00.01 / Інститут Держави і права ім. В.М. Корецького; НАН України. – К., 2002. – 426 арк.
4. Игошев К.Е. Социальный контроль и профилактика правонарушений / К.Е. Игошев. - Горький, 1976.
5. Карпец И.И. Проблема преступности / И.И. Карпец. - М., 1969.

Т.І. Волкова*

ВИЗНАЧЕННЯ СУБ`ЄКТІВ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Реалізація конституційних принципів побудови демократичної держави вимагає законного й обґрунтованого притягнення особи до кримінальної відповідальності.

У цьому контексті особливу актуальність викликає дослідження проблематики відповідальності суб'єктів злочину за чинним законодавством України. Суспільно небезпечне діяння і суб'єкт злочину – нероздільні поняття кримінального права, пов'язані з багатьма його інститутами, а також іншими його дисциплінами.

Значущість суб'єкта злочинів потребує значної уваги до його аналізу. Проблема суб'єктів злочинів (виконавців злочинів), зокрема проти доквілля, отримала певну теоретичну розробку в юридичній літературі. Виділення ознак суб'єктів злочинів має важливе значення при кваліфікації злочинів, оскільки

---

* здобувач кафедри кримінального права та процесу Національної академії управління

ознаки, зазначені в конкретному складі злочину, набувають обов'язкового значення при кваліфікації діяння за статтею Кримінального кодекса України (далі – КК України).

Проблемі відповідальності суб'єкта злочину присвятили свої роботи такі вчені, як: П.П. Андрушко, Л.В. Багрий-Шахматов, В.І. Борисов, В.М. Бурдін, В.А. Владіміров, В.О. Глушков, С.Б. Гавриш, Л.Д. Гаухман, Н.А. Гуторова, П.С. Дагель, А.Ф. Зелінський, Н.Ф. Кузнецова, І.П. Лановенко, Н.С. Лейкіна, Т.А. Леснієвски-Костарева, А.В. Наумов, В.О. Меркулова, Н.А.Мирошниченко, А.А. Музика, В.С. Орлов, Р. Оримбаєв, В.Г. Павлов, В.В. Сташис, С.А. Семенов, Є.Л. Стрельцов, Ш.С. Рашковская, С.А. Тарарухін, В.Я. Тацій, П.Ф. Тельнов, В.І. Терентьев, А.П. Тузов, В.В. Устименко, В.Д. Філімонов, С.А. Химченко та інші.

У юридичній літературі існують різні погляди на класифікацію суб'єктів злочину. Одні автори стверджують, що ними можуть бути як приватні, так і службові особи. Інші вважають, що суб'єктами злочинів можуть бути будь-які особи. З іншого боку, існує думка, що суб'єктом злочину можуть бути як громадяни, так і службові особи. У свою чергу в теорії кримінального права суб'єкти злочинів також поділяються на загальних і спеціальних.

Звернемося до теорії кримінального права, де суб'єктом злочину визначають фізичну, осудну особу, яка до вчинення злочину досягла віку кримінальної відповідальності. Це поняття детально визначають А.Ш. Акулов і Ю.В. Олександров, які вважають, що суб'єктом злочину, за кримінальним правом, є фізична осудна особа, що досягла віку, з якого настає кримінальна відповідальність, винна у вчиненні суспільно небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом як злочин. Такої ж позиції дотримується А.М. Ігнатов. Згідно з ч. 1 ст. 18 КК України, суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Ознаками суб'єкта злочину є:

- 1) наявність статусу фізичної особи;
- 2) досягнення встановленого законом віку кримінальної відповідальності;
- 3) осудність.

Фізична особа у кримінально-правовому значенні - це людина. Відповідно до чинного КК України суб'єктами злочину можуть бути: а) громадяни України; б) особи без громадянства; в) іноземці, що не володіють дипломатичним імунітетом. Питання про кримінальну відповідальність дипломатів та деяких інших категорій осіб, які не підлягають юрисдикції українського суду, вирішується дипломатичним шляхом.

Фізична особа в кримінально-правових відносинах виявляє себе не тільки як суб'єкт злочину, тобто особа, якій притаманні ознаки, зазначені у ст. 18 КК України, але й більш широко - як особа, що поєднує сукупність ознак соціального індивіда і біологічної істоти. Тобто йдеться про особистість злочинця як поняття, яке охоплює багато інших ознак, що не вказані в ч. 1 ст. 18 КК України.

Також, як зазначено в ч. 1 ст. 18 КК України, обов'язковою ознакою суб'єкта злочину є осудність особи. У частині 1 ст. 19 КК України вказано, що

"осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними".

Отже, осудність - це здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Чинне кримінальне законодавство виходить з того, що лише осудна особа може вчинити злочин, а отже, може підлягати кримінальній відповідальності.

Злочин завжди є актом поведінки особи, яка діє свідомо. Здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) означає правильне розуміння фактичних об'єктивних ознак злочину (об'єкта, суспільно небезпечного діяння, обстановки, часу і місця, способу його вчинення, його суспільно небезпечних наслідків). Здатність усвідомлювати свої дії (бездіяльність) повинна бути пов'язана зі здатністю контролювати, керувати своїми вчинками. Тут свідомість і воля взаємозалежні і лише в сукупності визначають характер поведінки особи в конкретній ситуації. Питання про осудність особи виникає тільки у зв'язку з вчиненням нею злочину. Саме щодо нього необхідно з'ясувати, чи здатна особа правильно оцінювати суспільно небезпечний характер вчиненого діяння, його суспільно небезпечні наслідки і керувати своїми діями (бездіяльністю).

Стан осудності - це норма, типовий стан психіки людини, характерний для її певного віку. Як правило, стан осудності презюмується, бо він характерний для переважної більшості людей.

Як уже зазначалося, згідно з ч. 1 ст. 18 КК України, суб'єктом злочину може бути тільки фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого, відповідно до КК України, може наставати кримінальна відповідальність. Цей вік визначається саме до часу вчинення злочину. Тому дуже важливо при розслідуванні і розгляді кримінальної справи встановити точний вік особи (число, місяць, рік народження). У тому ж разі, коли відсутні документи, що підтверджують вік, необхідне проведення судово-медичної експертизи.

Слід зазначити, що у кримінально-правовому аспекті поняття «суб'єкт злочину» і «особистість злочинця» — не тотожні. Обидва вони резюмують ознаки фізичної особи, яка вчинила злочин, однак їхнє кримінально-правове значення є різним. Якщо поняття суб'єкта злочину важливе для вирішення питання про кримінальну відповідальність особи, то поняття «особистість злочинця» має кримінологічне значення. До кримінологічних ознак, які характеризують особу, що вчинила злочин, віднесено: її соціальний статус; соціальні функції (ролі), які вона виконує в суспільстві; морально-психологічна характеристика, що відображає її ставлення до соціальних цінностей, тощо.

Суб'єкти деяких злочинів характеризуються ще й додатковими спеціальними ознаками. Залежно від їхньої наявності чи відсутності суб'єкти поділяються на загальні і спеціальні.

Спеціальним суб'єктом злочину (відповідно до ч. 2 ст. 18 КК України) є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа.

Злочини та інші правопорушення проти довкілля посягають на суспільні відносини у сфері охорони конституційного права громадян на безпечне довкілля, а також у сфері охорони, використання, збереження і відтворення

природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки, запобігання й усунення негативного впливу господарської та іншої діяльності людини на навколишнє природне середовище, збереження генетичного фонду живої природи, ландшафтів та інших природних комплексів, унікальних територій, а також природних об'єктів, пов'язаних з історико-культурною спадщиною.

Під незаконним заняттям рибним, звіриним або іншим водним добувним промислом (ст. 249 КК України) треба розуміти таке вилучення водних живих ресурсів із природного середовища, яке здійснюється з порушенням чинного законодавства, що регулює порядок і умови промислового, любительського, спортивного рибальства, іншого використання водних живих ресурсів. Зокрема, незаконним є промисел, який здійснюється всупереч існуючим правилам, що затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 28 вересня 1996 р. № 1192, а саме: без належного на те дозволу, в заборонений час, у недозволенних місцях, із застосуванням заборонених знарядь лову, з перевищенням установлених лімітів чи норм вилову.

Суб'єктивна сторона цього злочину — умисел, тобто якщо особа усвідомлювала суспільне небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільне небезпечні наслідки і бажала їх настання, або ж якщо особа усвідомлювала суспільне небезпечний характер свого діяння (дії або бездіяльності), передбачала його суспільне небезпечні наслідки і хоча не бажала, але свідомо припускала їх настання.

Суб'єкт злочину — загальний.

Взагалі, суб'єктами злочинів проти довкілля можуть бути особи, які досягли 16-річного віку.

У випадках притягнення до кримінальної відповідальності за ці злочини службових осіб, які вчинили їх із використанням свого службового становища, їхні дії за наявності до того підстав мають кваліфікуватися також за відповідними статтями КК України, якими передбачено відповідальність за злочини у сфері службової діяльності.

Кваліфікуючими ознаками (ч. 2 ст. 249 КК України) є вчинення злочину:

1) способом масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу;

2) особою, раніше судимою за цей злочин.

До способів масового знищення риби, звірів чи інших видів тваринного світу потрібно відносити такі прийоми рибальства, які здатні викликати загибель значної кількості водних біоресурсів: застосування вибухових і отруйних речовин, електроструму, спорудження гаток, запруд, спускання води з рибогосподарських водойм, спосіб тралення при лові закидними неводами і волокушами із суден, одночасне або чергове закидання неводів з протилежних берегів "в замок", перекриття будь-якими засобами чи знаряддями лову більше 2/3 ширини русла річки або протоки тощо.

При вирішенні питання про те, чи здійснювалося незаконне полювання або рибальство способом масового знищення, слід ретельно досліджувати характерні властивості застосованих знарядь, зокрема їхню руйнівну силу, характер взаємодії з оточуючим середовищем, обсяги шкідливого впливу на довкілля тощо.

Вчинення злочину особою, раніше судимою за цей злочин, можливе у тому разі, коли незаконне полювання вчинюється особою, яку вже було засуджено за ст. 249 КК України, і судимість з неї не знята і не погашена у встановленому порядку.

Отже, відповідно до Конституції України, кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди і зобов'язаний не заподіювати шкоди природі та відшкодувати завдані ним збитки.

1. Терентьев В.И. Уголовная ответственность специальных субъектов преступления по уголовному праву Украины: монография / В.И. Терентьев. - 2-е изд., дополн. и измен. - Николаев: Дизайн и полиграфия, 2006. - 190 с.
2. Матвейчук В.К. Уточнение понятия субъекта экологических преступлений на современном этапе развития общества и государства / В.К. Матвейчук // Проблеми боротьби зі злочинністю в Україні: тези доповідей і повідомлень респ. наук. конф. - К.: АН України Інститут держави і права імені В.М. Корецького, 1992. - С. 62-63.
3. Гаврыш С.Б. Уголовно-правовая охрана природной среды Украины. Проблемы теории и развитие законодательства / С.Б. Гаврыш. - Х.: Изд-во при Харьковском госуниверситете "Основа", 1994. - 640 с.
4. Устинов В.С. Специальный субъект преступления / В.С. Устинов // Государство и право. - 1992. - № 6. - С. 89-91.

В.К. Матвійчук*

ЕКОЛОГІЧНА АВАРІЯ І КАТАСТРОФА ЯК ОЗНАКА ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 253 КК УКРАЇНИ

Щодо таких наслідків, як "тяжкі екологічні аварії" (ст. 253 КК) в юридичній літературі немає єдиної думки. Існує думка, що під такою ознакою необхідно розуміти вихід через відсутність обов'язкових інженерних систем захисту довкілля з ладу одного з технологічних ланцюгів виробництва, певного агрегата, зупинка всього виробництва, велике пошкодження ємкості зі шкідливими речовинами тощо, що заподіяло або могло заподіяти шкоду навколишньому середовищу або власності [1, с. 364]. Деякі автори під зазначеною ознакою розуміють велику за масштабами і тяжку за наслідками подію техногенного характеру, що спричинила загибель людей або створює на об'єкті чи окремій території загрозу життю та здоров'ю людей, та призвела до руйнування будівель, споруд, обладнання транспортних засобів, порушення виробничого або транспортного процесу чи завдала істотної шкоди довкіллю (наприклад, аварія з викидом сильнотокуючих, отруйних речовин, радіаційна аварія) [2, с. 673]. Інші змішують технологічну аварію з катастрофою і вважають, що це подія, внаслідок якої втрачений контроль над промисловим об'єктом, спорудою, ядерною установкою тощо, яка призвела чи може призвести до шкідливого впливу на людей і оточуюче середовище, що перевищує допустимі межі, встановлені нормами, правилами і стандартами безпеки [3, с. 538].

У висвітлених думках є певні недоліки: 1) в останній точці зору робиться недопустиме змішування понять "аварія" та "катастрофа", що явно суперечить

---

* д.ю.н., професор, перший проректор Національної академії управління.

науково-обґрунтованій думці в науці; 2) автори першої точки зору недостатньо обґрунтовують обмеження щодо впливу аварії на інші об'єкти та пов'язують аварію лише з виробництвом; 3) автори другої точки зору зближують своє визначення з катастрофою, вказуючи на великий масштаб події і наслідків. У той же час у всіх цих визначеннях є раціональне зерно, яке ми і використовуємо для характеристики досліджуваної ознаки. Виходячи з вищевикладеного, аварію можна визначити як подію техногенного характеру, тяжку за наслідками, яка сталася внаслідок виходу (через відсутність обов'язкових інженерних систем захисту навколишнього природного середовища, коли втрачений контроль над відповідним об'єктом) з ладу технологічних ланцюгів виробництва, певного агрегата, зупинки всього виробництва, великого пошкодження ємкості зі шкідливими речовинами, руйнування будівель, споруд, обладнання транспортних засобів, порушення в цілому виробничого або транспортного процесу, що спричинило загибель людей або створює на об'єкті чи певній території загрозу життю та здоров'ю людей.

Ознака об'єктивної сторони (наслідки) "екологічна катастрофа" по-різному оцінюється в юридичній літературі. Одні автори визнають її як велику за масштабом аварію чи іншу подію, що призводить до тяжких наслідків [4, с. 451]. Другі – під екологічною катастрофою розуміють надзвичайну подію природного характеру, яка зумовлює виникнення надзвичайної екологічної ситуації (наприклад, надзвичайно великі за площами поширення лісові, торф'яні пожежі, катастрофічне затоплення тощо) [2, с. 673]. Треті – екологічною катастрофою називають подію (як правило, несподівану), яка сталася у зв'язку з відсутністю обов'язкових інженерних систем захисту довкілля і спричинила шкоду навколишньому природному середовищу глобального або державного характеру: вихід із користування великих земельних ділянок (наприклад, 30-кілометрової зони навколо Чорнобильської АЕС), знищення фауни і флори у басейні річки чи його значній частині, загибель або захворювання великої кількості людей. Зазначені точки зору мають певні неточності, що не відповідає ознаці "екологічна катастрофа", яка зазначена в диспозиції ст. 253 КК України. Це приводить до перекинування понять, що суперечить законам формальної логіки. Так, автори першої точки зору необґрунтовано зводять катастрофу до аварії та іншої події, що призводять до тяжких наслідків. У суспільному житті, у сфері навколишнього природного середовища, технічному забезпеченні виробництва тощо є багато подій, які призводять до тяжких наслідків, але їх не слід відносити до катастрофи.

Прибічники другої версії зводять екологічну катастрофу лише до фактора (причини) природного характеру. Така точка зору не має нічого спільного з указаною в ст. 253 КК України досліджуваною ознакою. Більш сприйнятливою є думка третьої групи авторів, які зв'язують цю ознаку з діяльністю людини. Але й вони пов'язують цю подію з відсутністю лише інженерних систем захисту довкілля. З метою знаходження виходу з цієї ситуації звернемося до довідкової літератури. Енциклопедичний словник тлумачить катастрофу як велику аварію в процесі господарської діяльності, що призвела до шкоди для людини, оточуючого її середовища (людські жертви, погіршення здоров'я населення або якості природного середовища тощо) в значних розмірах (як правило, до

катастрофи відносять великі аварії, при яких загинуло не менше певної кількості людей (як правило, не менше 10 людей), матеріальна шкода перевищила певну суму або за збігу цих обставин [5, с. 307]. Новий тлумачний словник української мови характеризує катастрофу як раптове лихо, подію з тяжкими трагічними наслідками; знищення, загибель, руйнація [5, с. 229].

Доцільно з усіх визначень узяти кращі ознаки сформулювати визначення катастрофи. До цих ознак належать: 1) раптове лихо; 2) подію з тяжкими трагічними наслідками; 3) знищення, загибель, руйнація; 4) виникає в процесі господарської діяльності; 5) велика подія за масштабом; 6) надзвичайна подія; 7) викликає надзвичайну екологічну ситуацію; 8) яка викликана відсутністю обов'язкових інженерних систем захисту довкілля; 9) яка завдала шкоду навколишньому природному середовищу глобального або державного характеру.

На підставі викладеного, під екологічною катастрофою необхідно розуміти раптове лихо, надзвичайну подію з тяжкими трагічними наслідками (знищення, загибель, руйнація, яка викликає надзвичайну екологічну ситуацію), що виникає в процесі господарської, наукової та іншої діяльності, пов'язаної з джерелами підвищеної небезпеки, відсутністю обов'язкових інженерних та інших систем захисту довкілля, а також порушенням загальнообов'язкових правил поведіння з джерелами підвищеної небезпеки.

1. Багриль-Шахматов Л.В. Об уголовной политике в Украине // Правова система України: теорія і практика. Тези доп. і наук.-практ. конф. (Київ, 7-8 жовтня, 1993 р.). – К.: Наукова думка, 1993. – С. 362-362.
2. Дудоров О.О. Злочини проти довкілля // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Каннон, 2001. – С. 629-674.
3. Панько М.М. Преступления против окружающей среды // Уголовный кодекс Украины. Комментарий / Под ред. Ю.А. Кармазина, Е.Л. Стрельцова. – Х.: ООО "Одиссей", 2001. – С. 496-541.
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: Особлива частина / За ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка. – К.: Форум, 2001. – 942 с.
5. Советский энциклопедический словарь / Гл. ред. А.М. Прохоров. – М.: Сов. энциклопедия, 1984. – 1600 с.
6. Новий тлумачний словник української мови. – К.: Вид-во "Аконіт", 1999. – Т. 3. – 928 с.

Т.Г. Савенкова*

ПРОБЛЕМИ ВИНИ, МОТИВУ І МЕТИ У ЗЛОЧИНАХ, ПЕРЕДБАЧЕНИХ СТ. 238 КК УКРАЇНИ

Практика досудового слідства та судового розгляду справ за 2001–2010 рр. свідчить, що із 100% справ, які охоплені нашим дослідженням, не були порушені провадженням з ч. 1 ст. 238 КК України, а всі діяння, передбачені за ч. 2 ст. 238 КК України, вчинялися (20%) зі змішаною формою вини (за наслідками), 80% – з умисною формою вини.

З метою остаточного вирішення проблеми вини за ст. 238 КК України потрібно звернути увагу на те, що цей злочин, передбачений ч. 1 указаної статті, належить до так званих злочинів з формальним складом, а отже, може

* здобувач кафедри кримінального права та процесу Національної академії управління

вчинятися лише з прямим умислом, про це свідчить проведене нами опитування працівників правоохоронних органів, суддів та окремих громадян з кримінальних справ цієї категорії за 2001–2010 роки. Натомість злочини, які передбачені ч. 2 ст. 238 КК, належить до так званих злочинів із матеріальним складом (за наслідками), а отже, можуть вчинятися зі змішаною формою вини. Це знайшло підтвердження і в судовій практиці. Щодо необережності до наслідків, то слід зазначити, що вона може виявлятися як у вигляді злочинної самовпевненості, так і у вигляді злочинної недбалості. Так, аналіз кримінальних справ свідчить, що із 20% справ, вчинених з необережності, превалює злочинна самовпевненість у 72% справ.

Мотиви умисного діяння можуть бути різними. Однак вони на кваліфікацію вчиненого не впливають, а лише можуть бути враховані судом під час призначення певної міри покарання. Під мотивом злочину розуміють обумовлене певними потребами внутрішнє спонукання, яким винний керувався при вчиненні злочину.

Слушно, на нашу думку, відзначав Б.С. Вікторов, що “безмотивних діянь не існує...” [1, с. 15]. Тому, відповідно до п. 2 ст. 64 Кримінально-процесуального кодексу України та ст. 234 цього самого законодавчого акту, органи досудового слідства, суд у кожній кримінальній справі зобов'язані встановити форму вини мотив і мету вчинення певного злочину. Обґрунтуванню вини, чіткому з'ясуванню мотивів і мети діяння приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення слід приділяти більше уваги, ніж це робиться на практиці. Адже якщо метою цього злочину були егоїзм, то це значно підвищує його суспільну небезпечність і має бути враховано судом під час призначення відповідної міри покарання.

Як свідчить вивчення нами юридичної літератури та кримінальних справ із діяння, передбаченого ст. 238 КК України, вихідним моментом учинення цього злочину є усвідомлення мотиву, яке супроводжується постановкою суб'єктом певної мети. Без проникнення у психологічну структуру правова оцінка злочину ускладнюється. Але у відомих працях цей аспект глибоко не досліджувався [23, с. 26–27; 24, с. 40; 25, с. 20–21]. Тільки С.Б. Гавриш, З.Г. Корчева роблять спробу сформулювати цю проблему, але лише на постановочному рівні [3, с. 199].

Нашими дослідженнями на основі репрезентативного фактичного матеріалу встановлена суть мети та мотиву злочинів, передбачених ст. 238 КК України, що вчиняються в Україні. Ця суть виявляється у такому: 1) задоволенні егоїстичних потреб 16%; 2) зневага до суспільства 40%; 3) інша мета 44%. Ці прояви ми виявили з охопленого в роботі масиву кримінальних справ зазначеної категорії.

Враховуючи те, що мотив не входить до змісту психологічного ставлення особи до вчиненого нею діяння та до наслідків за ч. 2 ст. 238 КК України, він лежить поза сферою інтелекту та волі як ознаки умислу й необережності, і вони, таким чином, становлять психологічну основу, на якій зароджується вина. Як складові психологічного процесу у зв'язку з вчиненням злочину, вони перетворюються (складаються) із незлочинних мотивів, які не оцінюються кримінальним правом у злочині, на відміну від вини. Проведений аналіз судової практики щодо мотивів їх вчинення і підтверджує умисну та змішану форми

вини для злочину, передбаченого ст. 238 КК України. Отже, мотив – це завжди психологічна причина вчинку. Ним виступають усвідомлені спонукання, інтереси тощо.

Мета (перспектива) – джерело спрямованості суб'єкта, його активності. Вона, як показує аналіз кримінальних справ цієї категорії, відображає уявну модель майбутнього (чого б хотіла досягнути особа в результаті своїх дій). При цьому в кожному конкретному випадку може бути не одна мета дії, але певна з них все ж домінує, і це логічно, тому що вона має певні порядки домінант. Проте ні під час досудового слідства, ні під час розгляду кримінальних справ у судовому засіданні щодо приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, мета злочину не встановлювалася, хоча це є істотним упущенням, бо така мета становить базу, тобто психологічну основу, на якій зароджується вина, і мета існує ще до вчинення злочину, до появи вини.

Нами було проведено опитування 300 осіб щодо з'ясування мети злочинів, передбачених ст. 238 КК України. Із них 80% називали як мету досягнення спокою в регіоні; 10% – не мати проблем з різними контролюючими органами, відчувати себе незалежними; 10% не змогли відповісти, яка ж мета вчинення цього злочину. Це переконливо свідчить, що ще одна, зовсім не остання причина наших екологічних негараздів, яка криється у низькій активності правоохоронних органів, суддів, а також населення в цілому, – відсутність ініціативи для належного інформування суспільства про екологічний стан і захворюваність населення.

На підставі викладеного можна стверджувати, що: 1) законодавча конструкція об'єктивної сторони приховування або перекручення відомостей про екологічний стан або захворюваність населення, характер діяння, засобів і джерел вчинення, а також способів, що застосовуються винними, та наслідки вказують на те, що ці злочини вчиняються як умисно, так і зі змішаною формою вини до наслідків (умислу до діяння і необережності до наслідків); 2) як свідчать результати нашого дослідження, спектр мети та мотивів цих злочинів досить широкий і різнобарвний. Його аналіз і доведення до потенційних суб'єктів (порушників закону) може виконувати превентивну роль, а саме: запобігання досліджуваному злочину. Зокрема, деякі мотиви виконують роль спонукальних сил, які штовхають людину на вчинення конкретної дії. Мотиви можна розділяти на раціональні (пов'язані з потребою) та емоційні. Мотив зазначеного злочину можна визначити як усвідомлене спонукання (потяг) до вчинення забруднення атмосферного повітря. Саме такий підхід і ставлення до цих ознак матиме вагоме значення для теорії кримінального права та практики; 3) зазначене положення має знайти відображення у відповідній постанові Пленуму Верховного суду України із зазначеної категорії справ (злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища) у такій редакції: "Судам з метою усунення недоліків у розумінні форм і видів вини необхідно у кожній конкретній справі встановлювати мотив і мету злочину як психологічну основу, на якій зароджується вина та які впливають на суть вини".

1. Викторов Б.С. Цель и мотивы в тяжких преступлениях / Б.С. Викторов. – М.: Госюриздат, 1963. – 82 с.

2. Жевлаков Э.Н. Экологические преступления и экологическая преступность: учеб. пособие / Э.Н. Жевлаков. – М.: Белые альвы, – 1996. – 93 с.

3. Гавриш С.Б., Корчева З.Г. Злочини проти довкілля / С.Б. Гавриш, З.Г. Корчева // Кримінальне право України: Особлива частина / М.І. Бажанов, В.Я. Тацій, В.В. Сташис, І.О. Зінченко та ін. / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: Юринком Інтер; Х.: Право, 2002. – С. 214–230.

В.Л. Мельниченко*

СУБ'ЄКТ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ВЧИНЕННЯ ДІЯННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 250 КК УКРАЇНИ

З приводу суб'єкта злочину, передбаченого ст. 250 КК України – проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів, існують різні судження, що не сприяє боротьбі з означеними злочинами. В цьому контексті не надає допомогу в застосуванні кримінального закону неповнота в переліку кола суб'єктів цього діяння, що, у свою чергу, призводить до неповноти в трактуванні суб'єкта цього злочину різними науковцями.

Так, з точки зору І.М. Тяжкової, відповідальність за вчинення злочину, передбаченого ст. 250 КК України, несуть лише особи, зайняті вибуховими роботами, або ті, які відповідають за організацію і проведення таких робіт (наприклад, підривних робіт). При цьому її судження не охоплюють приватних, неслужбових і службових осіб [1, с. 261]. Крім того, з цього визначення незрозуміло, чи йдеться тут і про юридичну особу, а також про те, що це за особа, зайнята вибуховими роботами (адже такими роботами для своїх цілей може займатися і службова особа). Не усуває цього недоліку і позиція М.І. Якубовича, адже обмеження кола суб'єктів лише службовими особами, які керують вибуховими роботами, не відповідає аналізу досліджених ними кримінальних справ і приписам ст. 250 КК України та ст. 163 КК України 1960 р. [2, с. 363]. Не вносить нічого нового і судження Г.Л. Кригера, оскільки і коло суб'єктів цього складу злочину обмежується особами, відповідальними за правильну організацію вибухових робіт [3, с. 515]. Нічого автор не говорить про осіб, які не організують, але проводять такі вибухові роботи з порушенням правил охорони рибних запасів. Не зазначається, чи можуть бути суб'єктами цих діянь приватні, службові або неслужбові особи. Н.А. Лопашенко, В.С. Комісарова та А.В. Наумова обмежують коло суб'єктів цього діяння лише особами, зобов'язаними виконувати вказані правила охорони рибних запасів, конкретизуючи цих осіб (наприклад, керівників і працівників будівельних організацій, гідротехнічних споруд тощо) [4, с. 179; 5, с. 428; 6, с. 229]. Проте і тут не зазначається, чи можуть бути суб'єктами цих діянь приватні особи, в тому числі громадяни України, особи без громадянства, громадяни іноземних держав тощо.

Не зовсім чіткою є позиція В.О. Навроцького щодо суб'єкта складу злочину проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів, хоча вона є найбільш повною стосовно переліку суб'єктів цього діяння [7, с. 436]. Проте в цьому судженні наявне нелогічне протиставлення посадових та інших

---

* здобувач кафедри кримінального права та процесу Національної академії управління

осіб, адже існує така класифікація суб'єктів: службова особа, неслужбова особа, приватна особа. Використання терміна «інші особи» може свідчити і про юридичну особу. Зрозуміло, що за чинним КК України, відповідальність несуть лише фізичні особи, тому таке судження вносить плутанину і не може слугувати практиці застосування ст. 250 КК України в повному обсязі. Більш повною є думка Т.І. Вауліної, яка вважає, що суб'єктами злочинного проведення вибухових робіт з порушенням правил охорони рибних запасів є керівник або виконавець таких робіт [8, с. 519].

Проведений ними аналіз судової практики в Україні за 1984–2011 рр. засвідчив, що в 65% випадків за цей злочин притягувалися до кримінальної відповідальності службові особи, у 30% випадків – неслужбові особи і лише у 5% випадків – приватні особи.

При вчиненні злочину, передбаченого ст. 250 КК України 2001 р., службовою особою, такий злочин може бути вчинений виключно і завдяки займаному статусу, а в іншому випадку цей злочин вчиняється неслужбовою особою і приватною особою.

При вчиненні таких злочинів службовими особами вони будуть вважатися службовими і тут наявний спеціальний суб'єкт злочину – службова особа. У випадку вчинення цього злочину (ст. 250 КК) неслужбовими і приватними особами останні мають ознаки загального суб'єкта і злочинні діяння не відносять до розряду службових злочинів. І тому, на наш погляд, у теорії кримінального права виділяють цей злочин з умовною назвою – альтернативний службовий злочин. При цьому в досліджуваному злочині така кваліфікаційна ознака відсутня.

Діяння, передбачене ст. 250 КК України, вчинене службовою особою, підлягає кваліфікації за сукупністю складів злочинів за наявності ознак службового злочину за ст. 250 КК України та за ст. 364, або 365 КК України. Зазначене підтверджується вивченням кримінальних справ (65% справ щодо вчинення злочину і передбаченого ст. 113 КК 1960 р. або ст. 250 КК 2001 р.).

Аналіз судової практики та вищезазваних поглядів дає нам можливість відібрати з них все позитивне і дати визначення суб'єкта злочину, передбаченого ст. 250 КК України. До позитивного в судженнях слід віднести таке: 1) службові особи, які керують вибуховими роботами; 2) службові та приватні особи; 3) фізично осудна особа, якій виповнилось 16 років; 4) керівник або виконавець проведення вибухових робіт; 5) особи зайняті вибуховими роботами або які відповідають за організацію та проведення вибухових робіт (підривних тощо); 6) особи, відповідальні за правильну організацію вибухових робіт; 7) особа, зобов'язана виконувати правила охорони рибних запасів при проведенні вибухових робіт (керівники і працівники лісозаготівельних, будівельних організацій, гідротехнічних споруд); 8) особа, що досягла 16-річного віку, на якій лежить обов'язок з дотримання правил охорони рибних запасів; 9) неслужбова особа, зайнята вибуховими роботами.

Враховуючи зазначені позитивні положення, а також аналіз судової практики, під суб'єктом злочину, передбаченого ст. 250 КК України, слід розуміти фізичну, осудну або обмежено осудну службову особу, відповідальну за правильну організацію і проведення або керівництво вибуховими роботами,

яка зобов'язана виконувати правила охорони рибних запасів при проведенні вибухових робіт, або неслужбову особу як виконавця, зайняту вибуховими роботами, зобов'язану виконувати правила охорони рибних запасів при проведенні вибухових робіт (особи, на яких лежать обов'язки дотримуватись таких правил), або приватну особу, яка здійснює вибухові роботи, зобов'язану виконувати правила охорони рибних запасів, які на момент вчинення злочину досягла 16-річного віку (громадяни України, громадяни зарубіжних держав, особи без громадянства).

1. Тяжкова И.М. Преступление против природных богатств / И.М. Тяжкова // Советское уголовное право. Особенная часть / Под ред. Г.А. Кригера, Б.А. Куринова, Ю.М. Ткачевского. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 253-268.
2. Якубович М.И. Хозяйственные преступления / М.И. Якубович // Советское уголовное право. Часть особенная / В.А. Владимиров, П.Ф. Гришанин, Н.И. Загородников и др.; Отв. ред. Н.И. Загородников. – М.: Юрид. лит., 1973. – С. 322-369.
3. Кригер Г.Л. Преступления в области использования природных богатств / Г.Л. Кригер // Курс советского уголовного права: В 6-и т. / А.А. Пионтковский и др. (ред. кол.). – М.: Наука, 1971. – Т. 5. – С. 513-545.
4. Лопашенко Н.А. Экологические преступления: Комментарий к главе 26 УК РФ. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002. – 802 с.
5. Комиссаров В.С. Экологические преступления / В.С. Комиссаров // Полный курс уголовного права: Под ред. А.И. Коробеева. Преступления против общественной безопасности. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2008. – С. 358-504.
6. Наумов А.В. Российское уголовное право. Курс лекций: в 3 т. Т. 3. Особенная часть (главы XI–XXI) / А.В. Наумов. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Волтерс, Клувер, 2007. – 656 с.
7. Навроцький В.О. Кримінальне право України. Особлива Частина: Курс лекцій / В.О. Навроцький. – К.: Знання, КОО, 2000. – 771 с.
8. Ваулина Т.И. Экологические преступления / Т.И. Ваулина // Уголовное право. Особенная часть: Учебник для вузов / Отв. ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова, Г.П. Новоселов. – М.: Норма – Инфра-М, 1997. – С. 487-529.

Д.В. Масько*

РОДОВИЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНІВ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА, А ТАКОЖ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 240 КК УКРАЇНИ

З приводу родового об'єкта злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, в системі яких знаходяться і досліджувані відносини, що, зокрема, стосуються порушення правил охорони надр, існують твердження про те, що таким є відносини з порушення правил виробництва промислів, які матеріалізовані в природних багатствах; використання природних багатств у господарській діяльності чи суспільні відносини з їх використання; самі природні багатства; блага, що охороняються кримінальним правом; сама природа, природні об'єкти, екологічна безпека як особливо важливі неперехідні цінності; природоохоронні відносини, спрямовані на охорону навколишнього природного середовища людини, його покращення й оздоровлення, а також на науково обґрунтоване раціональне використання і відтворення природних ресурсів, збереження нормального екологічного стану біосфери; суспільні відносини, що забезпечують безпечні природні умови з метою задоволення їх різнобічних

---

* здобувач кафедри кримінального права та процесу Національної академії управління

потреб; деякі інші інтереси господарства в різних його сферах – лісового господарства, рибальства, мисливства тощо; відносини з охорони природного середовища, його використання в інтересах суспільства.

Порядок управління, громадська безпека та інше в ролі складових, додаткових об'єктів; суспільна безпека, яка найчастіше розуміється як стан захищеності суспільних інтересів; комплекс фактичних суспільних відносин, його правові форми і матеріальна оболонка, що забезпечує життєдіяльність людини, використання нею навколишнього природного середовища як безпосереднього базису існування здійснюють задоволення розумних соціальних потреб і гарантують безпеку відносин з приводу умов (стосунків), що забезпечують охорону, раціональне використання, оздоровлення і відтворення сприятливого навколишнього природного середовища. Вони охороняються єдиним комплексом норм, що містяться у розділі VIII Особливої частини КК України як суспільні відносини, що забезпечують охорону довкілля, його наукове обґрунтоване раціональне використання і відтворення природних ресурсів, охорону нормального екологічного стану біосфери.

Всі вище перераховані погляди щодо родового об'єкта злочинів проти навколишнього природного середовища є дискусійними та не охоплюють кола всіх відносин у досліджуваній сфері. Крім цього, вони можуть призводити до помилкового отождолення об'єкта злочину (суспільних відносин) з предметом злочину чи з правовідносинами, а іноді стосуються самого діяння або відповідного стану. Зважаючи на це, доцільно скористатися визначенням родового об'єкта злочинів, що стосуються навколишнього природного середовища, запропонованого В.К. Матвійчуком та Н. Нетесою. Отже, під родовим об'єктом досліджуваного складу злочину слід розуміти суспільні відносини з приводу умов (стосунків), що виникають у межах території держави України, забезпечують існування багатofункціональної збалансованої єдиної системи, до якої належать людина, її охорона, раціональне використання і відтворення такої єдиної системи для теперішніх і майбутніх поколінь, що гарантуватиме безпечне для життя та здоров'я навколишнє природне середовище.

Таке визначення родового об'єкта аналізованого складу злочину зумовлене чинним законодавством, яке встановило певні межі кримінально-правової відповідальності для досліджуваних відносин.

1. Трайнин А.Н. Должностные и хозяйственные преступления. – М.: Юриздат, 1938.
2. Гаврыш С.П. Основные вопросы ответственности за преступления против природной среды: (проблемы теории и развития уголовного законодательства Украины) – Х., 1994.
3. Лопашенко Н.А. Экологические преступления: Комментарий к главе 26 УК РФ / Н.А. Лопашенко. – СПб.: Юридический центр Пресс, 2002.
4. Матвійчук В.К., Присяжний В.Н. Забруднення, засмічення та виснаження водних об'єктів. – К.: КНТ, 2007.
5. Нетеса Н. Питання щодо видового та безпосереднього об'єктів порушення правил охорони або використання надр (ст. 240 КК України) / Н. Нетеса. – К.: Юридична Україна. – 2010. – № 8.
6. Корнякова Т. Об'єкт посягання і система злочинів у сфері навколишнього природного середовища / Т. Корнякова // Право України. – 2009. – № 2.
7. Тацій В.Я. Об'єкт і предмет злочину в кримінальному праві України: Навчальний посібник / В.Я. Тацій. – Х.: Українська юридична академія, 1994.

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА СКЛАДУ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 175 КК УКРАЇНИ

Суб'єкт складу злочину щодо невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат має важливе значення для кваліфікації діянь, передбачених статтею 175 КК України [2] і потребує подальшого дослідження.

Суттєвий внесок у дослідженні питань кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 175 КК України, зробили П.П. Андрушко, С.І. Бородин, І.О. Зінченко, С.Я. Лихова, М.І. Мельник, Є.І. Соктоєва, А.В. Тарасенко, В.В. Топчій, Є.В. Шевченко та інші.

Мета цієї роботи полягає в дослідженні суб'єкта складу злочину щодо невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат.

Проблема досліджуваного нами суб'єкта складу злочину має певну теоретичну розробку в кримінально-правовій літературі та юридичній науці [3, с. 524; 4, с. 463; 5, с. 392; 6, с. 401-403; 7, с. 96-126; 8, с. 82-96; 9, с. 479; 10, с. 120]. Провівши аналіз наведених точок зору, слід зазначити, що найбільш обґрунтовані визначення суб'єкта складу злочину щодо невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат.

Вважаємо, що найбільш вдало та повно визначення суб'єкта складу злочину „Невиконання заробітної плати, стипендії, пенсії та інших установлених законом виплат” розкрито П.П. Андрушком [3, с. 524] та М.І. Мельником [4, с. 463], наголошують, що суб'єкт злочину спеціальний, що, звичайно, є беззаперечним. С.Я. Лихова [6, с. 402-403] та В.В. Топчій [7, с. 144] погоджуються з тим, що ним може бути як керівник підприємства, установи або організації незалежно від форми власності, а також громадянин – суб'єкт підприємницької діяльності. В той же час П.П. Андрушко вважає, що безпідставна невиконання заробітної плати громадянином, який уклав з працівником угоду про виконання певної роботи, в тому числі головою фермерського господарства, членом чи уповноваженою особою особистого селянського господарства, особами, що здійснюють незалежну професійну діяльність пов'язану з наданням публічних послуг, які Законом «Про податок з доходів фізичних осіб» відносяться до категорії самозайнятих осіб і використовують найману працю інших осіб, є грубим порушенням ними угоди про працю і, за наявності підстав, має кваліфікуватися за відповідною частиною ст. 173 [3, с. 524]. Враховуючи зазначене, не погоджуючись з П.П. Андрушко щодо самозайнятих осіб і керуючись Цивільним кодексом України і новим Податковим [11], вважаємо, що словосполучення у статті 175 КК „громадянином – суб'єктом підприємницької діяльності” слід замінити на „фізичною особою –

---

* здобувач кафедри кримінального права та процесу Національної академії управління, викладач кафедри всесвітньої історії та правознавства Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, юрист відділу освіти Уманської міської ради

підприємцем або яка провадить незалежну професійну діяльність і використовує найману працю”.

Також привертає увагу те, що С.Я. Лихова [6, с. 402-403] та В.В. Топчій [7, с. 144] намагаються розділити суб'єктів досліджуваного нами злочину окремо: 1) суб'єкти щодо невиплати заробітної плати; 2) суб'єкти щодо невиплати стипендії, пенсії, інших установлених законом виплат. Вважаємо, що зазначене потребує додаткового дослідження.

С.Я. Лихова, вважає, що слід погодитися з М.І. Мельником в тому, що засновники підприємств, які не є їх керівниками, не несуть кримінальну відповідальність за ст. 175 КК України [4, с. 463]. На цих особах не лежить обов'язок виплачувати найманим працівникам заробітну плату, наймані працівники не укладають із цими особами трудового договору [6, с. 402].

Варто погодитися з М.І. Мельником у тому, що інші службові особи підприємств, установ, організацій, а також приватні особи можуть нести карну відповідальність за статтею 175 КК України лише як співучасники (організатори, підбурювачі, пособники) [4, с. 463]. С.І. Бородін щодо відповідного злочину у російському кримінальному законодавстві зазначає, що заступники керівника, а також головний бухгалтер, як впливає з закону, не можуть нести таку відповідальність [5, с. 392].

Не можна погодитися з І.О. Зінченко, яка ототожнює керівника та власника підприємства, установи, організації як суб'єкта злочину, юридичний склад якого передбачено в ст. 175 КК України [9, с. 479]. Такий підхід суперечить теорії трудового права, хоча в окремих випадках правовий статус керівника і власника може збігатися [6, с. 402].

У зв'язку з тим, що в диспозиції частини 1 статті 175 КК України під поняттям „керівник” можна розуміти „першу особу, що несе відповідальність за діяльність зазначених структур” [5, с. 392], погоджуємося з П.П. Андрушко, що суб'єктами злочину можуть бути керівники будь-якого підприємства, органів державної влади, працівники органів Пенсійного фонду, соціального захисту населення, а також підприємств поштового зв'язку, якими безпосередньо виплачуються громадянам пенсії та інші виплати. Суб'єктами злочину можуть бути і керівники банківських установ та їх відділень, якими здійснюється безпосередня виплата заробітної плати та інших виплат працівникам окремих підприємств, установ, організацій за укладеними з ними договорами, в тому числі з використанням платіжних карток [3, с. 524]. Є.І. Соктоєва зазначає, що на кваліфікацію не впливає також і те, яке найменування займаної посади суб'єкта (директор, генеральний директор, президент, зовнішній керуючий або конкурсний керуючий і т.п.). Важливо, щоб винний виконував роль саме керівника, маючи повноваження за розпорядженням відповідними соціальними виплатами [8, с. 91-92].

Оскільки статтею 175 Особливої частини КК України передбачено спеціальний суб'єкт злочину, то, відповідно до ч. 2 ст. 18 Загальної частини КК України [2], таким суб'єктом злочину визнається фізична осудна особа, яка вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа. Згідно зі ст. 22 КК України, такий особі до вчинення злочину має виповнитися шістнадцять років. Відсутність будь-

якої з ознак загального, а для спеціального – ознак спеціального суб'єкта злочину виключає склад конкретного злочинного діяння й застосування до особи покарання. Ці вимоги стосуються і злочину, передбаченого статтею 175 Особливої частини КК України.

Отже, суб'єктом зазначеного в цій роботі злочину доцільно було б вважати будь-якого керівника, що несе відповідальність за діяльність підприємства, установи або організації незалежно від форми власності чи фізичну особу-підприємця, яка провадить незалежну професійну діяльність і використовує найману працю.

1. Конституція України: прийнята Верховною Радою України 28 червня 1996 року (із змінами та доповненнями) // Урядовий кур'єр від 13.07.1996, № 129-130.
2. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III (із змінами та доповненнями) // Голос України від 19.06.2001, № 107.
3. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. – Т. 1 / За заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури. – 2009. – 964 с.
4. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – 8-ме вид., перероб. і доп. – Х.: Фактор, 2011. – 1280 с.
5. Коментарий к Уголовному кодексу Российской Федерации / Отв. ред. А.В. Наумов. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: Юрист, 2000. – 864 с.
6. Лихова С.Я. Злочини проти громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина за Кримінальним кодексом України (теоретико-правове дослідження): дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Лихова Софія Яківна. – К., 2006. – 529 с.
7. Топчій В.В. Кримінально-правова характеристика невилплати заробітної плати, стипендії, пенсії чи інших установлених законом виплат (ст. 175 КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Топчій Василь Васильович. – К., 2009. – 271 с.
8. Соктоева Е.И. Уголовная ответственность за невыплату заработной платы, пенсий, стипендий, пособий и иных выплат (по материалам судебной и прокурорской практики Уральского, Сибирского и Дальневосточного федеральных округов): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Соктоева Евгения Игоревна. – М., 2005. – 187 с.
9. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін. / За заг. ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: Видавничий Дім „Ін Юре“, 2003. – 1196 с.
10. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, В.І. Тютюгін та ін.; за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – 4-тє вид., переробл. і допов. – Х.: Право, 2010. – 608 с.
11. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI // Голос України від 04.12.2010, № 229.

С.М. Фітьковський*

СУБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО П. 1 Ч. 2 СТ. 115 КК УКРАЇНИ

Питання суб'єкта злочину є досить важливим у теорії і практиці застосування норм кримінального права, адже суб'єкт злочину є одним із обов'язкових елементів складу злочину й органічно пов'язаний з об'єктивною стороною, об'єктом і суб'єктивною стороною.

Законодавчо визначено, що суб'єкт злочину – це фізична осудна особа, що вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 КК України) [1]. Вказані характеристики особи як суб'єкта злочину в

---

* здобувач кафедри кримінального права та процесу Національної академії управління

кримінальному праві визначаються як загальні чи обов'язкові. Суб'єкт злочину, якому притаманні тільки загальні (обов'язкові) ознаки, визнається загальним [2].

Досліджуючи п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України, що передбачає відповідальність за умисне вбивство двох або більше осіб, слід зазначити, що цей злочин може бути вчинений тільки загальним суб'єктом. Про це свідчить те, що в диспозиції вказаної норми немає вказівки на будь-які додаткові ознаки, які характеризують суб'єкт.

Перша ознака суб'єкта злочину – фізична особа – встановлює неможливість притягнення до кримінальної відповідальності юридичних осіб за будь-який злочин. Тобто, визнаючи суб'єктом злочину лише фізичну особу (людину як біологічну істоту, наділену певними соціальними властивостями), очевидно, що кримінальне право розглядає злочин як соціальне явище, а тому послідовно проводить лінію, що суб'єктом злочину може бути лише особа, яка має розум і відносну свободу волі [3, с. 258].

У зв'язку з цим однією з необхідних ознак суб'єкта злочину, передбаченого п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України, є осудність особи, яка вчинила умисне протиправне заподіяння смерті двом або більше особам. Осудність завжди є невід'ємною частиною, особливістю особи, яка підлягає кримінальній відповідальності [4, с. 55]. У ч. 1 ст. 19 КК України вказано, що осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Повністю підтримуємо трактування цих ознак В. Я. Тацієм, який визначає, що здатність особи під час вчинення злочину усвідомлювати свої дії (бездіяльність) означає правильне розуміння фактичних об'єктивних ознак злочину (об'єкта, суспільно небезпечних наслідків) і повинна бути пов'язана зі здатністю контролювати, керувати своїми вчинками. Тут свідомість і воля взаємозалежні і лише в сукупності визначають характер поведінки особи в конкретній ситуації [5, с. 131].

У цілому, зміст осудності, як юридичної підстави вини і кримінальної відповідальності, включає в себе здатність особи в момент вчинення злочину, передбаченого п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України, правильно усвідомлювати фактичні ознаки самого діяння, обстановку, час і місце його вчинення, суспільно небезпечні наслідки, причинний зв'язок між діянням і наслідками, а також здатність свідомо керувати своїми діями, що виявляються у вигляді умисного вбивства двох або більше осіб.

Однією з обов'язкових умов притягнення особи до кримінальної відповідальності є досягнення встановленого законом віку. Вік як ознака суб'єкта злочину – його невід'ємна частина, що безпосередньо впливає на кримінальну відповідальність осіб, які вчинили злочин. Цілком зрозуміло, що досягнення визначеного віку – одна з необхідних умов притягнення особи до кримінальної відповідальності. В основі ж визначення цього віку лежить не тяжкість вчиненого, а здатність особи усвідомлювати вчинене ним як суспільно небезпечне, протиправне діяння і, відповідно до цього, свідомо коїти всупереч кримінально-правовим заборонам [6, с. 86].

Кримінальна відповідальність за умисне вбивство двох або більше осіб настає з чотирнадцятирічного віку, що відповідає положенню ч. 2 ст. 22 КК України. Ми вважаємо, що чотирнадцятирічний вік визначено обґрунтовано,

оскільки суб'єкт у такому віці достатньо усвідомлює факт заподіяння смерті кільком особам. Так, даючи загальну оцінку досліджень віку кримінальної відповідальності психологами та юристами, О.Д. Сітковська дійшла висновку, що здебільшого всі автори характеризують віковий період від 14 до 15 років як період з досить швидким розвитком інтелекту і волі, а також самої особи, що дозволяють співвідносити свої мотиви із соціальними нормами поведінки [7, с. 109].

Підсумовуючи, можемо констатувати, що суб'єктом злочину, передбаченого п. 1 ч. 2 ст. 115 КК України, є фізична, осудна особа, яка досягла чотирнадцятирічного віку.

1. Закон України № 3207-17 від 7 квітня 2011 р. "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо відповідальності за корупційні правопорушення" // ВВР. – 2011. – № 41. – ст. 414.
2. Владимиров В.А. Субъект преступления по советскому уголовному праву: [лекция] / В.А. Владимиров, Г.А. Левицкий. – М.: ВШ МООП РСФСР, 1964. – 59 с.
3. Курс уголовного права. Общая часть. Т.1: [учение о преступлении] / [под ред. Н.Ф. Кузнецовой и И.М. Тяжковой]. – М.: Изд-во ЗЕРЦАЛО, 1999. – 592 с.
4. Павлов В.Г. Субъект преступления и уголовная ответственность / В.Г. Павлов. – СПб.: Лань, Санкт-Петербургский ун-т МВД России, 2000. – 192 с.
5. Кримінальне право України: Загальна частина: [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти] / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін; [за ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація]. – К.-Х.: Юрінком Інтер-Право, 2002. – 416 с.
6. Сотула О.С. Кримінальна відповідальність за посягання на життя державного чи громадського діяча: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Сотула Олександр Сергійович. – Харків, 2003. – 201 с.
7. Ситковская О.Д. Психология уголовной ответственности / О.Д. Ситковская. – М.: НОРМА, 1998. – 285 с.

П.І. Салій*

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ЗЛОЧИНУ ПОРУШЕННЯ НЕДОТОРКАНОСТІ ЖИТЛА ТА ЙОГО ВПЛИВ НА ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Уперше в Російській імперії, в яку на рубежі XVIII-XIX ст. входила переважна більшість українських земель, на законодавчому рівні було встановлено кримінально-правову охорону недоторканості житла від незаконної вїїмки, обшуку (чи законного обшуку без дотримання встановлених правил) з прийняттям у 1845 р. «Уложения о наказаних уголовных и исправительных». Таким чином, ці дії з боку службових осіб було кваліфіковані як злочин. У розділі V «Про злочини і проступки на службі державній і громадянській» ст. 367-379 стосуються злочинів, вчинених чиновниками під час слідства і суду, встановлено санкції за порушення на цих стадіях [6, с. 101]. Посилено кримінальну відповідальність за порушення недоторканості житла при вчиненні процесуальних дій у «Новом уголовном уложении», затвердженому у 1903 р. [7, с. 292-293].

У період національно-визвольних змагань 1917-1920 рр. Центральна Рада Української Народної Республіки прийняла Конституцію УНР (Статут про державний устрій, права і вольності УНР), у п. 15 якої зазначалося, що:

---

* здобувач, старший викладач кафедри кримінального права та процесу Національної академії управління

«Домашнє огнище признається недоторканим. Ніяка ревізія не може відбутися без судового наказу. В наглих випадках органи правової охорони можуть порушити недоторканість і без судового наказу; але і у тому випадку на жадання громадянина доставлено судовий наказ не далі, як протягом 48 годин по довершенню ревізії» [7, с. 75]. Ці положення, як і інші (стосовно громадянських прав і свобод), свідчать про глибоко демократичний характер першої конституції на теренах України.

У Конституції УРСР 1919 р. [2], як і в Конституції 1929 р. [3], право громадян на недоторканість їхнього житла відсутнє.

Лише у Конституції УРСР, що була прийнята у 1937 р., зазначалося, що «недоторканість житла громадян і таємниця листування охороняються законом» [4, с. 26].

У Конституції УРСР, яка була прийнята у 1978 р., також зазначалося, що «Громадянин УРСР гарантується недоторканість житла. Ніхто не має права без законної підстави увійти до житла проти волі осіб, які проживають в ньому» [5, с. 17]. Як свідчить суспільно-історична дійсність радянської епохи конституційне право на недоторканість житла мало суто декларативний характер через його масові порушення з боку силових державних структур.

Перший український радянський Кримінальний кодекс був прийнятий у 1922 р. і встановив злочинність «незаконного виселення з житла робітників і службовців та визначив санкцію за це діяння» [8, с. 47].

Кримінальний кодекс УРСР в редакції 1927 р. встановив також злочинність діяння з незаконного виселення, крім робітників і службовців та прирівняних до них категорій громадян [9, с. 24].

Отже, «захист недоторканості житла» мав так званий «класовий характер», оскільки «диктатура пролетаріату» не переймалася запереченнями недоторканості житла інших категорій населення. Це було достатньо серйозним відступом від кримінального періоду. Вперше у радянському кримінальному законодавстві в прийнятому за часів «хрущовської відлиги» Кримінальному кодексі 1960 р. (ст. 180) порушення недоторканості житла не обмежувалося «незаконним виселенням з житла робітників і службовців та прирівняних до них категорій», а й включило в себе незаконний обшук чи інші дії, вчинені службовою особою [10, с. 14]. Таким чином, вперше на рівні Кримінального кодексу визначено суб'єкт відповідальності – службову особу, яка використала своє службове становище для вчинення вказаних незаконних дій.

У нині чинному Кримінальному кодексі України, введеному в дію з 1 вересня 2001 р. у ст. 162 [11, с. 15] визначення суб'єкта відповідальності за порушення недоторканості житла чи іншого володіння особи розширено. Суб'єктом може бути особа, яка досягла 16-річного віку і яка вчинила незаконне проникнення до житла чи до іншого володіння особи, незаконне проведення в них огляду чи обшуку, а так само незаконне виселення чи інші дії, що порушують недоторканість житла громадян. Частиною другою цієї статті суб'єктом відповідальності за такі дії (як і в Кримінальному кодексі 1960 р.) є службова особа.

У 2004 р. вперше на законодавчому рівні з прийняттям Закону України «Про житлово-комунальні послуги» були врегульовані правові підстави

несанкціонованого доступу до житла та іншого володіння особи для ліквідації аварій, проведення оглядів технічного стану, перевірки показань засобів обліку, визначено його порядок, дано нормативне визначення виконавців робітників житлово-комунальних послуг, які наділені такими правами [15, с. 38].

Аналіз генезису кримінально-правової охорони недоторканості житла та іншого володіння особи дозволяє зробити висновок про те, що на сьогоднішній день сформовано законодавче визначення суб'єктів відповідальності за вчинення злочинних дій, передбачених ст. 162 Кримінального кодексу України.

1. Конституція Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) / Конституційні акти України 1917-1920 рр. – К., 1992. – 77 с.
2. Конституція (основной закон) Украинской Социалистической Советской республики. – Х.: Всеукраинское изд-во при ВУЦИК Советов рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов, 1919. – 25 с.
3. Конституція УСРР. Ухвалено на XI Всеукраїнському з'їзді Рад. Видання офіційне. – Х.: Юридичне видавництво Наркомату юстиції УРСР, 1929. – 30 с.
4. Конституція (основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. – К.: Політвидав. України, 1969. – 30 с.
5. Конституція (основний закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки: Прийнято на позачерговій сьомій сесії Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання 20 квітня 1978 р. – К.: Політвидав. України, 1980. – 46 с.
6. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. – СПб.: Тип. второго отделения собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1845. – 630 с.
7. Новое уголовное уложение о наказаниях уголовных и исправительных. - СПб., 1903.
8. Уголовный кодекс УССР, утвержденный ВУЦИК 23 августа 1922 г. - Х.: Изд-во НКЮ УССР, 1922. – 47 с.
9. Уголовный кодекс УССР в редакции 1927 г. Утвержден Постановлением ВУЦИК 8 июля 1927 г. – Х.: Юрид. изд-во НКЮ, 1927. – 50 с.
10. Кримінальний кодекс Української РСР (офіційний текст із змін. і допов. на 1 жовтня 1970 р.). – К.: Вид-во політичної літератури України, 1971. – 253 с.
11. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. – К.: Атіка, 2001. – 160 с.
12. Про житлово-комунальні послуги: Закон України від від 24 червня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. - № 47. – 514 с.

О.О. Звоненко*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ УБЕЗПЕЧЕННЯ ДОРОЖНЬОГО РУХУ

Останні десятиріччя ХХ ст. можна характеризувати як бурхливий період розвитку транспортних засобів. Щороку в Україні збільшується кількість ДТП, наслідками яких є тілесні ушкодження або навіть смерть потерпілих. Наприклад, на автошляхах м. Харкова та області за 9 місяців 2011 р. вчинено 8347 (-14,3%) дорожньо-транспортних пригод, з них 1675 (-3%) ДТП з постраждалими, під час яких 180 (-10,9%) осіб загинули та 2206 (-3%) отримали тілесні ушкодження. На дорогах державного значення скоєно 799 ДТП (892 - 2010 р.) - 10,4%, з них 285 ДТП (286 – 2010 р.) - 0,3% з постраждалими, під час яких загинуло 71 (52 - 2010 р.) +36,5% та поранено 428 осіб (412–2010 р.) + 3,9%. Збільшення числа ДТП пов'язано як із зростанням кількості транспортних засобів, так і зі зниженням якості покриття доріг. За незадовільний стан і недоліки в утриманні вулично-дорожньої мережі, залізничних переїздів було

---

* студентка Національної академії управління

складено 2253 адміністративних протоколи. До органів місцевого самоврядування направлено 573 інформації щодо підвищення безпеки дорожнього руху, 83 - до органів прокуратури.

Правознавцями, вченими у галузі кримінально-процесуального права та криміналістики більше приділялося уваги загальнотеоретичним питанням та методиці розслідуванню ДТП, а також вивченню особи, яка вчинила даний злочин. Важливе значення серед правових заходів у боротьбі з правопорушеннями на транспорті має правильне застосування кримінального законодавства. У чинному Кримінальному кодексі України відповідальність за злочини проти безпеки руху й експлуатації транспорту передбачені ст.ст. 276–292 (розділ XI). Більшість із них існує в законі давно, але, незважаючи на це, як показує аналіз слідчої, судової та прокурорської практики при застосуванні цих норм, трапляються помилки, які порушують принципи і завдання кримінального закону. Для їх запобігання важливе значення має узагальнення і вивчення практичного досвіду правоохоронних органів, використання рекомендацій Верховного Суду України, наукових досліджень з цієї проблеми.

Початковий (кінцевий) моменти злочинної дії або бездіяльності визначаються залежно від наявності (відсутності) сукупності необхідних ознак. Для дії - це (1) фізичний рух тіла, (2) суспільна небезпека і протиправність, для бездіяльності - (1) обов'язок особи виконати певну дію, (2) можливість здійснити її в даних умовах, (3) недотримання цією особою тих вимог, які висуваються, (4) суспільна небезпека і протиправність. Початковим моментом діяння (дії або бездіяльності) буде той момент, з якого це діяння набуває всіх зазначених ознак. Кінцевий момент визначається припиненням одного з них або настанням суспільно небезпечного наслідку. У частині визначення кінцевого моменту злочинної дії (бездіяльності) і початку розвитку причинного зв'язку серед вчених-криміналістів думки розділилися. Керуючи тією чи іншою машиною, механізмом, особою, в такому разі, несе відповідальність лише за порушення правил керування, але не за якість виконуваної роботи. Вплив машини, механізму на предмет праці залежить від її конструктивних особливостей, тому відповідальність за результат праці покладається на особу, яка прийняла рішення про використання даної машини, механізму.

Специфіку порушення, що карається за ст. 288 КК України, необхідно встановлювати шляхом звернення до відповідних правил, норм і стандартів.

Безумовно, за ст. 288 КК України карається порушення не будь-якого стандарту або правила, а тільки того зі стандартів або правил, які забезпечують безпеку дорожнього руху і, більше того, спрямовані на створення безпечних дорожніх умов руху транспортних засобів. У даному випадку є неточною позиція авторів низки коментарів до Кримінального кодексу України, згідно з якою порушення, каране в порядку ст. 288 КК може полягати у виробництві транспортних засобів або їх складових, допущення технічних несправностей, при яких експлуатація транспортних засобів не допускається. Дійсно, у ст. 288 КК вказано, що суб'єктом даного злочину є особа, відповідальна за будівництво, реконструкцію, ремонт та утримання доріг, вулиць, залізничних переїздів, інших дорожніх споруд, а мова про виробництво транспортних засобів не йде. Наведений приклад підтверджує, що чинна редакція "правила, норми та

стандарту, що забезпечують безпеку дорожнього руху”, крім неточного відображення безпосереднього об'єкта злочину, не дозволяє встановити і спеціальне коло осіб, відповідальних за ст. 288 КК. Суспільні відносини щодо забезпечення безпеки дорожнього руху регулюються нормативними актами, які не завжди стосуються будівництва, ремонту, реконструкції або утримання доріг, вулиць, залізничних переїздів, інших дорожніх споруд.

Однією з обов'язкових умов, що обґрунтовують встановлення і збереження кримінальної відповідальності за порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, є оцінка характеру й обсягу шкоди, завданої суспільству в результаті дорожньо-транспортних пригод, які охоплюють фізичну шкоду і майновий збиток. На наш погляд, підлягає кримінальному переслідуванню фізична шкода здоров'ю у вигляді тілесних ушкоджень середньої тяжкості і більш тяжких, а також смерті людини. Також вважаємо, що кримінальна відповідальність за дане порушення повинна наступати у разі заподіяння майнової шкоди у великому розмірі. На ступінь суспільної небезпеки порушення правил, норм і стандартів, що стосуються забезпечення безпеки дорожнього руху, впливає поширення даного виду порушення. Вважаємо, що висока ступінь поширення підвищує загальний рівень імовірності настання суспільно небезпечних наслідків і, з іншого боку, вимагає збереження кримінальної відповідальності, а також її посилення.

Ю.Б. Курилюк*

СУБ'ЄКТ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ПРАВИЛ НЕСЕННЯ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ

Упродовж останніх років в Україні проводиться державна політика щодо поступової трансформації кримінальної юстиції в напрямку її гуманізації та значної декриміналізації деяких діянь, а також відкритості органів влади, в тому числі й у Державній прикордонній службі України. Зокрема, у 2008 р. Законом України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінально-процесуального кодексів України щодо гуманізації кримінальної відповідальності» внесено зміни до статті 419 Кримінального кодексу України (далі – КК України), згідно з якими було утворено так званий «матеріальний» склад цього злочину, передбачено обов'язкове настання суспільно небезпечних наслідків у виді спричинення злочином суто тяжких наслідків.

Суспільна небезпечність порушення правил несення прикордонної служби виражається у тому, що в мирних умовах на державному кордоні можуть бути вчинені різні провокації, у тому числі збройні конфлікти, спроби незаконного переходу державного кордону, переміщення через кордон різних товарів, у тому числі зброї та бойових припасів, вибухових речовин і радіоактивних матеріалів, історичних та культурних цінностей, стратегічно важливих сировинних товарів [1, с. 119]. У свою чергу, вчинене прикордонником порушення правил несення прикордонної служби дає можливість іншій фізичній особі вчинити певні протиправні дії, які безпосередньо призводять до негативних наслідків інтересів безпеки держави.

---

* начальник відділення дізнання ОКПП «Київ» Державної прикордонної служби України

В юридичній літературі та у свідомості громадян склалося стійка думка, що кордон охороняють тільки військовослужбовці. Вони виділяються з числа військовослужбовців прикордонної застави, повинні входити до складу наряду з охорони державного кордону України й отримати відповідний наказ на бойовому розрахунку [1, с. 121; 2, с. 210; 3, с. 874; тощо].

Враховуючи законодавче визначення у статті 401 КК України, суб'єктами злочинів, передбачених розділом XIX Особливої частини КК України (до якого включено й статтю 419 КК України), не можуть визнаватись (за винятком співучасті) цивільні особи. Разом з тим, слід погодитись з точкою зору О.М. Сарнавського, який зазначає, що на етапах реформування Збройних Сил України та інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, значна кількість посад, які раніше підлягали заміщенню лише військовослужбовцями, стала заміщатись цивільними особами. Не стали винятком і посади, на яких діяльність посадових осіб є визначальною для боєготовності військових формувань і спроможності їх виконувати конституційні завдання та функції. Статистичні дані свідчать, що цивільні особи, які обіймають такі посади у військових формуваннях, вчиняють різноманітні за класифікацією злочини, у тому числі й тяжкі та особливо тяжкі [2, с. 190].

На сучасному етапі розвитку Державної прикордонної служби України на підставі вимог частини третьої статті 6 глави I та пункту 3 глави XII Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу», а також пункту 133 «Положення про проходження громадянами України військової служби в Державній прикордонній службі України», затвердженого Указом Президента України від 29.12.2009 № 1115/2009, в окремих органах охорони державного кордону здійснюється добір цивільних осіб на посади інспекторів прикордонної служби. Так, в Окремому контрольно-пропускному пункті «Київ» Держприкордонслужби України вже досить тривалий час на посадах інспекторів прикордонної служби працюють 18 цивільних працівників, які безпосередньо здійснюють прикордонний контроль осіб у пункті пропуску через державний кордон «Бориспіль». Зазначені працівники входять до складу прикордонного наряду «Перевірка документів» та на рівні з військовослужбовцями, які перебувають на аналогічних посадах, здійснюють повний спектр дій інспектора, визначений законодавством.

У даному контексті постає питання про можливість притягнення таких працівників, у разі вчинення ними порушень правил несення прикордонної служби, до кримінальної відповідальності, передбаченої статтею 419 КК України.

Відповідь у даному випадку повинна звучати як «не можна», оскільки, як зазначалось вище, виходячи зі змісту частини другої статті 401 КК України, окрім військовослужбовців Державної прикордонної служби України, до кримінальної відповідальності можуть бути притягнені також інші особи, визначені законом. Жодним чинним законом така можливість в Україні не передбачена.

Для вирішення даного питання на сьогоднішньому етапі, задля запобігання уникнення «цивільними» інспекторами прикордонної служби кримінальної відповідальності, передбаченої статтею 419 КК України, слід внести відповідні

зміни до статті 401 КК України або ж до Законів України «Про Державну прикордонну службу України» чи «Про прикордонний контроль».

1. Анісімов Г.М., Касинюк В.І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини): навч. посіб. / Г.М. Анісімов, Ю.П. Дзюба, В.І. Касинюк та ін.; за ред. М.І. Панова. – Х.: Право, 2011. – 184 с.
2. Хавронюк М.І. Військові злочини: Комент. законодавства / М.І. Хавронюк, С.І. Дячук, М.І. Мельник; Відп. ред. М.Д. Дрига, В.І. Кравченко. – К.: Видавництво А.С.К., 2003. – 272 с.
3. Нарожна О.В. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар. Видання восьме, перероблене та доповнене / Відп. ред. Є.Л. Стрельцов. – Х.: Одиссей, 2012. – 904 с.
4. Сарнавський О.М. Проблеми кримінально-правової оцінки суспільно-небезпечних діянь, вчинених у військовій сфері / Тези міжнародної наукової конференції: «Проблеми юридичної кваліфікації (теорія і практика)» // Вісник Академії адвокатури України. – 2010. – № 1 (17). – С. 189-191.

В.Л. Бабич*

СУБ'ЄКТ І ОБ'ЄКТ ПРОСТУПКУ ЗА ПОРУШЕННЯ ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ВІЙСЬКОВИЙ ОБОВ'ЯЗОК І ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ ВІЙСЬКОВОЗОВОБ'ЯЗАНИМИ Й ПРИЗОВНИКАМИ

Правопорушення, зокрема адміністративні проступки, пов'язані з порушенням законодавства України про військовий обов'язок і військову службу військовозобов'язаними та призовниками, належать до числа найбільш поширених та небезпечних. Вчиняючи їх, суб'єкти правопорушення порушують ст. 65 Конституції України [1], вимоги іншого законодавства України, відповідно до норм якого захист Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності України є обов'язком громадян України. Зокрема, визначення об'єкта й суб'єкта такого правопорушення дасть змогу більш детально розглянути склад проступку за порушення законодавства України про військовий обов'язок і військову службу військовозобов'язаними та призовниками і, як результат, порівняти суб'єкт і об'єкт.

Конкретні склади адміністративних правопорушень військовозобов'язаними чи призовниками законодавства про військовий обов'язок і військову службу будуть розглянуті пізніше, а зараз охарактеризуємо склад адміністративного правопорушення взагалі.

Під поняттям «склад адміністративного правопорушення (проступку)» слід розуміти сукупність ознак, що утворюють діяння. У ньому розрізняють чотири елементи: об'єкт, об'єктивна сторона, суб'єкт, суб'єктивна сторона [7, с. 133].

Відповідно до ст. 211 КУпАП, військовозобов'язані та призовники несуть адміністративну відповідальність за умисне зіпсуття або недбале зберігання обліково-військових документів (військових квитків і посвідчень про приписку до призовних дільниць), яке спричинило їх втрату (ч. 1 ст. 211 КУпАП), а також за повторне протягом року вчинення цього порушення або передбачене ч. 1 ст. 210 КУпАП, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню (ч. 2 ст. 211 КУпАП) [2].

Об'єктом цього правопорушення є порядок зберігання обліково-військових документів. Зазначений порядок регулюється Законом України «Про військовий

---

* старший викладач кафедри управління, адміністративного права і процесу та адміністративної діяльності Національного університету Державної податкової служби України

обов'язок і військову службу» та іншим законодавством України про військову службу, а також підзаконним актами, зокрема Положення про військовий квиток рядового, сержантського і старшинського складу та Положення про військовий квиток офіцера запасу, затвердженими Указом Президента України від 25 травня 1994 року № 263/94 (із наступними змінами) [3].

Відповідно до ст. 211-1 КУпАП, громадяни, в тому числі військовозобов'язані та призовники, несуть адміністративну відповідальність за неявку на виклик у військовий комісаріат без поважних причин для приписки до призовної дільниці. При цьому об'єктом цього правопорушення є суспільні відносини у сфері управління. Відповідно до ст. 210 КУпАП, військовозобов'язані та призовники несуть адміністративну відповідальність за порушення ними правил військового обліку, неявку їх на виклик до військового комісаріату без поважних причин або несвоєчасне подання в обліковий орган, де вони перебувають на військовому обліку, відомостей про зміну місця проживання, освіти, місця роботи, посади, а також порушення порядку проходження навчальних зборів (занять) у навчальних закладах Товариства сприяння обороні України та професійно-технічних навчальних закладах (ч. 1 ст. 210 КУпАП), а також за повторне протягом року вчинення цього порушення або передбаченого ч.1 ст. 211 КУпАП, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню (ч. 2 ст. 210 КУпАП) [2].

Об'єктом цього правопорушення є суспільні відносини у сфері виконання військового обов'язку і несення військової служби [5, с. 512]. До об'єкта посягання цього складу правопорушення відносять також правила військового обліку, порядок виконання військового обов'язку військовозобов'язаними і призовниками, регламентований законодавством України [6, с. 695].

Велика кількість відносин державного управління зумовлює і значну кількість різновидів суб'єктів, які є учасниками адміністративно-правових відносин взагалі й відносин адміністративної відповідальності зокрема. У зв'язку з цим виділяють загальний і спеціальний суб'єкти адміністративного правопорушення [4, с. 186].

Загальним суб'єктом адміністративного проступку (правопорушення) вважається осудна особа, яка досягла шістнадцятирічного віку. Спеціальним суб'єктом є особа, яка може бути визнана суб'єктом конкретного адміністративного правопорушення, а відтак притягнута до адміністративної відповідальності за наявності у неї, крім ознак загального суб'єкта, певних додаткових ознак. Такими додатковими ознаками, зокрема, можуть бути: громадянство; вік; наявність статусу посадової особи або конкретна займана посада; стан здоров'я або фізіологічний стан особи; родинні зв'язки; професія; рід або сфера професійної діяльності; факт наділення певними правами, обов'язками або факт позбавлення суб'єктивного права чи його відсутності; факт попереднього притягнення особи до адміністративної відповідальності; спеціальний правовий статус, деякі інші ознаки.

Щодо військового обов'язку громадяни України поділяються на такі категорії: 1) допризовники – особи, які підлягають приписці до призовних дільниць; 2) призовники – особи, приписані до призовних дільниць; 3) військовослужбовці – особи, які проходять військову службу;

4) військовозобов'язані – особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави; 5) резервісти – військовозобов'язані, які у добровільному порядку проходять службу у військовому резерві Збройних Сил України та інших військових формувань (ч. 9 ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу»).

На строкову військову службу в мирний час призиваються придатні для цього за станом здоров'я громадяни України чоловічої статі, яким до дня відправлення у військові частини виповнилося 18 років, та старші особи, які не досягли 25-річного віку і не мають права на звільнення або відстрочку від призову на строкову військову службу.

Відповідно до ст. 65 Конституції України, громадяни відбувають військову службу відповідно до закону. Отже, суб'єктом порушення військовозобов'язаними чи призовниками законодавства про військовий обов'язок і військову службу можуть бути лише громадяни України [1]. Згідно зі ст. 1 Закону України «Про громадянство України», громадянство України – правовий зв'язок між фізичною особою і Україною, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках, а громадянин України – особа, яка набула громадянство України в порядку, передбаченому законами України та міжнародними договорами України.

Отже, адміністративну відповідальність військовозобов'язаних і призовників можна визначити як зміну правового статусу цих суб'єктів, що здійснюється уповноваженим на те органом (посадовою особою), за відсутності між ними відносин службового підпорядкування у результаті застосування лише визначених для даної категорії (особливих суб'єктів) адміністративних стягнень і проявляється або в обмеженні прав військовозобов'язаних і призовників, або в покладанні додаткових обов'язків за вчинення окремих адміністративних правопорушень, у порядку і на умовах, передбачених нормами адміністративного законодавства.

Об'єктом адміністративного правопорушення законодавства України про військовий обов'язок і військову службу військовозобов'язаними та призовниками є встановлений порядок управління, зокрема суспільні відносини у сфері виконання військового обов'язку і несення військової служби.

Суб'єкти відповідальності – військовозобов'язані та призовники. Військовозобов'язані – це особи, які перебувають у запасі для комплектування Збройних Сил України та інших військових формувань на особливий період, а також для виконання робіт із забезпечення оборони держави. Призовники – особи, приписані до призовних дільниць. З цього випливає, що суб'єктами відповідальності за цією статтею не можуть бути допризовники (особи, що проходять допризовну підготовку до приписки до призовних дільниць), військовослужбовці (особи, які проходять військову службу), що служать за призовом (особи, які проходять альтернативну службу), особи, зняті з військового обліку, особи, на яких не поширюється дія законодавства України про військовий обов'язок і військову службу.

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141. Із змінами, внесеними згідно з Законом України від 1 лютого 2011 року № 2952-VI //

- Офіційний вісник України. – 2011. – № 8. – Ст. 367.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року // Відомості Верховної Ради Української РСР. – 1984. – Додаток до № 51. – Ст. 1122.
3. Про Положення про військовий квиток рядового, сержантського і старшинського складу та Положення про військовий квиток офіцера запасу: Указ Президента України від 25 травня 1994 року № 263/94 (із наступними змінами) // Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/263/94>.
4. Административное право Украины: Учебник / [Ю.П. Битяк, В.В. Богуцкий, В.Н. Гаращук и др.]; под ред. Ю.П. Битяка. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – Х.: Право, 2003. – 576 с.
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Науково-практичний коментар / [Р.А. Калужний, А.Т. Комзюк, О.О. Погрібний та ін.]. – К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 781 с.
6. Кодекс Украины об административных правонарушениях: Научно-практический комментарий / [П.Н. Белый, В.Я. Бондарь, А.С. Васильев и др.]; под общ. ред. А.С. Васильева. – Х.: Одиссей, 2000. – 1008 с.
7. Коваль Л.В. Адміністративне право: Курс лекцій / Л.В. Коваль. – [3-є вид.]. – К.: Вентурі, 1998. – 208 с.

Д.І. Лопашук*

СУБ`ЄКТ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ЗЛОЧИН УБИВСТВО, ВЧИНЕНЕ НА ЗАМОВЛЕННЯ

Проблема суб'єкта злочину і діяння, передбаченого п. 11 ч. 2 ст. 115 КК України, на цей час фактично не отримала теоретичної розробки в кримінально-правовій науці України. Це сталося, мабуть, тому, що це новий вид злочину, який виник після набуття країною незалежності, після кардинальної зміни її економічної формації (базису). Проте слід зазначити, що в загальному контексті темі суб'єкта злочину правознавцями приділялася досить значна увага. Загальнотеоретичні положення суб'єкта висвітлені в працях С.Б. Гавриша, А.А. Піонтковського, М.Й. Коржанського, Б. Леонтєва, В.К. Матвійчука, В.В. Сташиса, В.Я. Тація, В.А. Широкова та ін.

Суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка досягла до моменту вчинення злочину певного віку, винна у вчиненні суспільно небезпечного діяння, забороненого кримінальним законом, і здатна понести за нього кримінальну відповідальність [2, с. 348]. Відсутність будь-якої з цих ознак виключає склад злочинного діяння і застосування покарання. Така значимість суб'єкта злочину потребує значної уваги до його аналізу і, зокрема, до його класифікації.

Докладно суб'єкт злочину законодавець описав у розділі IV «Особа, яка підлягає кримінальній відповідальності (суб'єкт злочину)» Загальної частини Кримінального Кодексу України.

Отже, притягненню до кримінальної відповідальності за вчинене суспільно небезпечне діяння підлягає тільки фізична особа (людина) [4, с. 58].

Проте сучасне кримінальне законодавство деяких країн світу, зокрема, Великої Британії, Франції і США, передбачає кримінальну відповідальність також і юридичних осіб, а історії взагалі відомі випадки, коли суб'єктами злочину виступали тварини (до них вживалися різного роду санкції).

На наше переконання, це суперечить головним принципам кримінального законодавства України, а саме: принципам особистої і винної відповідальності

* здобувач кафедри кримінального права та процесу Національної академії управління

[1, с. 7; 7, с. 82]. Хоча у кримінальному законодавстві держави немає спеціальної заборони визнавати, зокрема, юридичних осіб суб'єктами злочину, але з тексту ст.ст. 6, 7, 8, 9, 10, 15, 18, 19, 20, 21, 26, 27 та ін. КК України (у ред. 2001 р.) очевидно, що суб'єктом злочину може бути лише фізична особа. Отже, кримінальній відповідальності підлягають тільки винні особи, які умисно чи через необережність вчинили суспільно небезпечне діяння, яке несе в собі ознаки якого-небудь злочину. Тобто, виходячи із класичного принципу кримінального права – принципу особистої відповідальності, понести її може тільки фізична особа. Водночас кримінальний закон пов'язує кримінальну відповідальність із здатністю особи, яка вчинила злочин, усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними, а такою властивістю наділені тільки люди. Отже, суб'єктом злочину може бути тільки фізична особа – людина.

Для притягнення особи до кримінальної відповідальності її правовий статус значення не має. Цією особою відповідно до статей 6, 7, 8 Кримінального кодексу України може бути як громадянин України, так і іноземний громадянин, а також особа без громадянства.

До кримінальної відповідальності за українським кримінальним законодавством можуть бути притягнуті тільки осудні та обмежено осудні фізичні особи. Проблемі осудності, яка є однією з найбільш складних у кримінально-правовій науці, надається особливе значення. Український кримінальний закон містить законодавче визначення осудності і розкриває її сутність. Так, відповідно до статті 19 КК України, осудною визнається особа, яка під час вчинення злочину могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Згідно зі статтею 20 цього ж Кодексу, кримінальній відповідальності підлягає особа, визнана судом обмежено осудною, тобто така, яка під час вчинення злочину через наявний в неї психічний розлад, не була здатна повною мірою усвідомлювати свої дії (бездіяльність) та (або) керувати ними. З питання обмеженої осудності в юридичній літературі висловлюються різні думки. Зокрема, деякі автори заперечують концепцію зменшеної осудності, вважаючи, що злочин може бути вчинений у стані або осудності або неосудності; середнього бути не може [4, с. 64]. Однак статистичні дані показують, що кількість осіб, у яких констатувалися медичні і юридичні критерії обмеженої осудності постійно зростає, особливо серед неповнолітніх.

Для з'ясування стану осудності й обмеженої осудності суд використовує дані судово-психіатричної експертизи.

Осудність характеризується двома критеріями: юридичним (психологічним) і медичним (біологічним).

Юридичний критерій означає властивість особи розуміти фактичні обставини вчинюваного нею діяння (усвідомлювати зовнішню сторону діяння та причинний зв'язок між ними і подальшим результатом) і його соціальну значимість, тобто суспільно небезпечний характер вчиненого, а також властивість особи керувати своїми вчинками [4, с. 58], і являє собою інтелектуальний і вольовий моменти. Медичний критерій осудності визначає стан психіки суб'єкта під час вчинення злочину: відсутність певних психічних захворювань і недостатність розумового розвитку, певний рівень соціалізації

особистості [4, с. 58], а також джерело осудності. Тільки наявність цих двох критеріїв дозволяє констатувати осудність або обмежену осудність.

Особа, яка під час вчинення суспільно небезпечного діяння перебувала в стані неосудності, тобто не могла усвідомлювати свої дії (бездіяльність) або керувати ними внаслідок хронічного психічного захворювання, тимчасового розладу психічної діяльності, недоумства або іншого хворобливого стану психіки, кримінальній відповідальності не підлягає. До неї, за рішенням суду, можуть бути застосовані примусові заходи медичного характеру.

При цьому суб'єкт злочину не потрібно плутати з особою злочинця. Друге поняття значно ширше. В поняття суб'єкта включаються лише ознаки, які вказані в статтях кримінального закону. Особа ж злочинця включає в себе різноманітні властивості людини, такі як характер, схильність, темперамент, рівень знань тощо [4, с. 67].

Але в галузі кримінального права окремі властивості, якості особи мають суттєве значення. Так, особа винного враховується при призначенні судом виду і розміру покарання, яке призначається, застосуванні умовного засудження, визнання ступеня його суспільної небезпеки [4, с. 67].

Суб'єктом убивства, в тому числі, вчиненому на замовлення, є особа, якій виповнилося на момент вчинення даного злочину 14 років. Установлюючи 14-річний вік за окремі види злочинів, у т.ч. вбивства на замовлення, законодавець керувався не ступенем і характером суспільно небезпечності злочину, такими обставинами: а) можливістю винних в такому віці в повній мірі усвідомлювати соціальну цінність об'єкта посягання і суспільну небезпечність діяння; б) розповсюдженістю цих злочинів серед цієї вікової категорії [5].

Особливістю вбивств, учинених на замовлення, є суб'єктний склад їх учасників. Так, кількість осіб (співучасників) необхідних для інкримінування цього злочину не повинна бути менше двох: виконавець злочину і особа, чію волю він виконує за винагороду. Кримінологія називає його «замовником» або «наймачем». У кримінальному праві назва варіюється залежно від ступеня участі у скоєному злочині. У Постанові Пленуму Верховного Суду України від 7 лютого 2003 року № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи» зазначено, що замовником умисного вбивства залежно від конкретних обставин справи повинен визнаватись або підбурювач, або організатор злочину (якщо тільки він не є співвиконавцем) [3, с. 232].

Організатором, відповідно до ч. 3 ст. 27 КК України, визнається особа, яка організувала вчинення злочину (злочинів) або керувала його (їх) підготовкою чи вчиненням.

Згідно з ч. 4 ст. 27 КК України, підбурювачем є особа, яка умовлянням, підкупом, погрозою, примусом або іншим чином схилила іншого співучасника до вчинення злочину.

Виконавцями замовлення можуть бути як злочинці одиниці, так і групи осіб. Стосовно поняття «групи осіб як суб'єкта злочину», то М.Й. Коржанський зазначав, що визначення групи як суб'єкта злочину є найбільш складним і суперечливим у науці кримінального права та в кримінально-правовій практиці [6, с. 137]. Це сталося, мабуть, тому, що в ст. 18 КК України, як і в попередньому кодексі (в редакції 1960 р.), законодавцем поняття суб'єкта

визначається як одна особа, тоді як насправді, зокрема, при вчиненні вбивства на замовлення, злочин учиняється групою осіб (не менше двох).

Таким чином, на підставі викладеного під суб'єктом злочину вбивства, вчиненого на замовлення, необхідно розуміти фізичну осудну особу, яка досягла до моменту вчинення злочину 14-ти річного віку та в складі групи осіб умисно вчинила суспільно небезпечне діяння, заборонене кримінальним законом, і здатна понести за нього кримінальну відповідальність.

1. Кримінальний кодекс України. За станом на 18 грудня 2007 р. / Верховна Рада України: Офіц. вид. – К.: Парламентське вид-во, 2007. – 192 с.
2. Полный курс уголовного права. В 5 т. / Под ред. А.И. Коробеева. Т. 1: Преступление и наказание. – СПб.: Юридический центр пресс, 2008. – 1133 с.
3. Постанови Пленуму Верховного Суду України у кримінальних справах / «Про судову практику в справах про злочини проти життя і здоров'я людини» від 07.02.2003 № 2. – К.: Видавничий дім «Скіф», 2006. – 472 с.
4. Бабичев А.Г. Убийство: проблемы, теория, практика. / А.Г. Бабичев – М.: Издательство «Юритинформ», 2008. – 192 с.
5. Белокуров О.В. Квалификация убийства. – 2004. - [Электронный ресурс]. – Способ доступа: <http://www.allpravo.ru/library/doc101p0/instrum3433/item3438.html>.
6. Коржанський М.І. Група як суб'єкт злочину // Національна безпека України: стан, кризові явища та шляхи їх подолання. Міжнародна науково-практична конференція (Київ 7-8 грудня 2005 року). Збірник наукових праць / Редкол.: С.А. Єрохін, С.І. Пирожков, В.А. Гошовська, В.Ф. Погорілко та ін. – К.: Національна академія управління, Центр перспективних соціальних досліджень, 2005. – 400 с.
7. Таганцев Н.С. Русское уголовное право: Лекции Часть общая. В 2 т. Т.1. / Н.С. Таганцев. - М.: Наука, 1994. - 380 с.

Ю.А. Дорохіна*

СУЧАСНИЙ ЕТАП РОЗВИТКУ ІНСТИТУТУ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

Глибинні перетворення, що проходять в нашій державі, вимагають удосконалення діяльності всіх органів виконавчої влади в процесі здійснення адміністративної реформи в Україні. Подальший розвиток адміністративного права потребує певного критичного перегляду його основних інститутів і включає в себе внесення відповідних змін до законодавства, що регулює адміністративну відповідальність.

Останнім часом правозастосовча практика все частіше ставить питання щодо становлення та розвитку інституту адміністративної відповідальності юридичних осіб. Вирішенню проблем становлення та розвитку адміністративної відповідальності юридичних осіб присвячено цілу низку праць. Одні вчені наголошують, що така відповідальність не відображена в національній правовій системі, інші, навпаки, вважають, що такий інститут вже існує в Україні [1].

Важливим поштовхом до дослідження цієї проблеми став розвиток ринкової економіки в країні. Зараз більшість юридичних осіб засновано не на державній формі власності; вони не перебувають у безпосередній підпорядкованості державних органів, що вимагає потребу пошуку нових механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності в публічно-правовому порядку.

Про те, що дійсно необхідно шукати правову модель притягнення юридичних осіб до відповідальності, свідчить ціла низка факторів. По-перше,

---

* к.ю.н., доцент кафедри цивільного та господарського права Національної академії управління

правопорушення, скоєне юридичною особою, спричиняє непомірно велику шкоду порівняно зі шкодою, яку може заподіяти фізична особа. По-друге, фахівці доводять, що існує певний позитивний ефект від методики колективної нейтралізації, коли особа розуміє, що її діяння можуть вплинути на весь трудовий колектив, де вона працює. По-третє, не є таємницею те, що специфіка поділу праці дозволяє перекладати відповідальність за діяння з одних осіб, що працюють в колективі, на інших [2, с. 542-569].

Сьогодні дійсно не можна застосовувати підхід, що використовувався за радянських часів, коли відповідальність юридичних осіб замінювалась особистою відповідальністю керівників, тобто вплив частіше здійснювався адміністративно-командними методами.

В останні роки законодавець прийняв цілу низку нормативно-правових актів, що стосуються відповідальності юридичних осіб. Багато вчених їх вже зараз однозначно називає актами про адміністративну відповідальність юридичних осіб, інші – актами про фінансову, податкову, економічну відповідальність. Дуже цікаву конструкцію в цьому аспекті знайшов Конституційний суд України, назвавши таку відповідальність публічно-правовою.

Стосовно сучасного підходу до адміністративної відповідальності юридичних осіб в Україні хотілося б підкреслити низку проблемних аспектів.

По-перше, досі чітко не визначені підстави такої відповідальності. На думку дослідників, на відміну від відповідальності фізичних осіб у даному випадку підставами, крім адміністративного проступку, є і протиправний стан, і цивільне правопорушення.

По-друге, адміністративний проступок є завжди винним діянням, і національна наука досі чітко не визначилася з тим, як визначати вину (психічна оцінка свого протиправного вчинку) юридичної особи.

По-третє, значну частину загальних положень, що містяться в загальній частині Кодексу України про адміністративні правопорушення, не можна застосовувати до юридичних осіб.

По-четверте, досі не існує чітко визначеної системи стягнень, які накладаються в адміністративно-правовому порядку на юридичних осіб.

По-п'яте, відсутня єдина концепція поглядів на процедуру притягнення юридичних осіб до адміністративної відповідальності.

Отже, питання адміністративної відповідальності потребує уваги вітчизняного законодавця. Про останню обставину переконливо свідчить той факт, що кількість змін, які були внесені до чинного Кодексу України про адміністративні правопорушення, із часу його прийняття Верховною Радою Української РСР 7 грудня 1984 р. (до тексту було внесено понад 300 змін і доповнень), значно перевищує кількість статей самого Кодексу, на що цілком слушно звертають увагу В. Колпаков та В. Доненко [3, с. 37]. Цей кодифікований акт, на думку науковців, треба було б назвати "Кодекс законів України про відповідальність за адміністративні правопорушення". Адже кодифікуються в даному документі не правопорушення, а правові норми, що спрямовані на боротьбу з цими негативними проявами [4, с. 64].

1. Додин Е.В. Административная ответственность в свете Конституции Украины // Юридический вестник. – 1997. – № 3. – С. 71-75.

2. Виконавча влада та адміністративне право / За заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К.: Ін-юре, 2002. – 668 с.
3. Доненко В.В., Колпаков В.К. Керування транспортом у стані сп'яніння: адміністративно-деліктні проблеми. – Д., 2003.
4. Голосніченко І.П., Коліушко І.Б., Куйбіда Р.О. Проблеми вдосконалення адміністративно-деліктного законодавства // Адміністративна реформа для людини (науково-практичний нарис) / За заг. ред. І.Б. Котушка. – К.: Факт, 2001. — С. 57-64.

К.А. Рябець*

ОРГАНИ ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ У ГАЛУЗІ ВОДНОГО ГОСПОДАРСТВА ЯК СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА

Проведені історичні адміністративно-правові дослідження свідчать про те, що першочергова увага на всіх етапах розвитку адміністративного права приділялася визначенню системи та статусу його суб'єктів. При цьому, як зазначає І.С. Гриценко, предметом дослідження насамперед ставали органи публічного управління [1, с. 327].

Дослідження питання суб'єктів адміністративного права на нинішньому етапі розвитку України є достатньо актуальним. Підтвердженням зазначеного є твердження О.Г. Пухкала, який вважає, що сьогодні головний виклик, який стоїть перед країною, полягає у необхідності глибокої модернізації системи влади, оскільки саме неефективність урядування в широкому сенсі слова реально блокує можливості України як держави адекватно реагувати на внутрішні та зовнішні виклики [2, с. 257].

В сучасній науці [3, с. 41; 4, с. 15] прийнято поділяти суб'єкти адміністративного права на два види, а саме: індивідуальні і колективні. У свою чергу, колективні суб'єкти поділяють на державні й недержавні організації.

Необхідно відзначити, що однією з характерних рис суб'єктів адміністративного права є наявність у них суб'єктивних прав і обов'язків у сфері державного управління, які є складовими адміністративної правосуб'єктності.

В.К. Колпаков до основних носіїв суб'єктивних прав і обов'язків у сфері державного управління взагалі і виконавчої влади зокрема відносить: 1) Президента України; 2) органи державної виконавчої влади; 3) державних службовців як суб'єктів, у діяльності яких об'єктивізуються повноваження державних органів управління; 4) громадян України, іноземців, осіб без громадянства; 5) органи місцевого самоврядування; 6) об'єднання громадян; 7) суб'єктів підприємницької діяльності [5, с. 101].

Управління являє собою діяльність уповноважених органів, спрямовану на досягнення конкретних завдань за допомогою управлінських методів, способів і функцій [6, с. 10].

Державне управління в галузі водного господарства є одним із об'єктів правого регулювання адміністративного права. Його систему можна охарактеризувати як комплекс керуючої й керованої сукупності.

Керуюча підсистема державного управління у досліджуваній галузі створена сукупністю організаційних підрозділів та інструментів, якими вона діє

---

* к.ю.н., доцент, завідувач кафедри теорії та історії держави і права Київського національного університету культури і мистецтв

на керовану. Зосередимо основну увагу на організаційних підрозділах (компетентних органах державного управління у галузі водного господарства), які є суб'єктами адміністративного права.

Зважаючи на відсутність єдиного погляду на сутність державного управління, у науці з цього приводу постійно ведуться дискусії.

Так, наприклад, В.Б. Авер'янов, під державним управлінням розуміє особливий і самостійний різновид діяльності держави, що здійснює окрема система *спеціальних* державних органів – органів виконавчої влади [7, с. 6]. Наша думка з цього приводу відрізняється тим, що ми вважаємо, що державне управління здійснюється всією системою органів виконавчої влади, яка не обмежується лише спеціальними державними органами. Окрім того, не можна не враховувати й участь у державному управлінні Верховної Ради України та Президента України. Тобто при визначенні державного управління не потрібно обмежуватися лише виконавчо-розпорядчою діяльністю органів виконавчої влади, які відіграють у ньому домінуючу роль.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» від 17 березня 2011 року [8], систему центральних органів виконавчої влади складають міністерства України та інші центральні органи виконавчої влади. Система центральних органів виконавчої влади – це складова система органів виконавчої влади, вищим органом якої є Кабінет Міністрів України.

Міністерства забезпечують формування й реалізують державну політику в одній чи кількох сферах, інші центральні органи виконавчої влади виконують окремі функції з реалізації державної політики. Повноваження міністерств, інших центральних органів виконавчої влади поширюються на всю територію держави. У свою чергу, згідно зі ст. 16 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади», центральні органи виконавчої влади утворюються для виконання окремих функцій з реалізації державної політики як служби, агентства, інспекції. Діяльність центральних органів виконавчої влади спрямовується та координується Кабінетом Міністрів України через відповідних міністрів згідно із законодавством.

Органи виконавчої влади у галузі водного господарства здійснюють свою діяльність відповідно до низки нормативно-правових актів, серед яких: Конституція України, Закон України «Про центральні органи виконавчої влади», Указ Президента України «Про Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України» [9], Указ Президента України «Про Положення про Державне агентство водних ресурсів України» [10] тощо.

Таким чином, система державного управління в галузі водного господарства, на наш погляд, охоплює Верховну Раду України, Президента України, загальний орган виконавчої влади – Кабінет Міністрів України та спеціальні – Міністерство екології та природних ресурсів України, Державне агентство водних ресурсів України.

1. Гриценко І.С. Становлення і розвиток наукових поглядів на основні інститути вітчизняного адміністративного права: монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. – 335 с.

2. Пухал О.Г. Модернізація державного управління в контексті розвитку громадянського суспільства в Україні: монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 287 с.

3. Ведерников Ю.А. Административное право Украины: навчальний посібник / Ведерников Ю.А., Шкарупа В.К. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 335 с.
4. Козлов Ю.М. Административное право: учебник. – М.: Юристъ, 1999. – 320 с.
5. Колпаков В.К. Административное право Украины: підручник. – К.: Юрінком Інтер, 1999. – 736 с.
6. Пилипишин В.П. Поняття та основні риси державного управління // Юридична наука і практика. – 2011. – № 2. – С. 10-14.
7. Державне управління в Україні: навчальний посібник / за заг. ред. В.Б. Авер'янова. – К.: Вид-во ТОВ «СОМІ», 1999. – 265 с.
8. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17 березня 2011 року № 3166-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2011. – № 38. – ст. 385.
9. Про Положення про Міністерство екології та природних ресурсів України: Указ Президента України від 13 квітня 2011 року № 452/2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/452/2011>.
10. Про Положення про Державне агентство водних ресурсів України: Указ Президента України від 13 квітня 2011 року № 453/2011. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/453/2011>

О.С. Олійник*

ІНТЕЛЕКТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ У КОНТЕКСТІ ЦИФРУВАННЯ ОБ'ЄКТІВ КУЛЬТУРИ І НАУКИ

Проблема державно-правового регулювання суспільних відносин у сфері інтелектуальної власності (ІВ) спрямована на вирішення трьох основних завдань: примноження людського, культурного та науково-технічного потенціалу країни; захисту національних інтересів у царині економіки; забезпечення технологічної безпеки держави.

Зауважимо, що дискусії, які ведуться останнім часом, щодо налагодження міжнародної системи охорони ІВ, яка б задовольнила переважну більшість країн, наражаються на низку суттєвих суперечностей. Існує певне розшарування країн за економічним розвитком, політичним устроєм, історичною та культурною спадщиною тощо. Зрозуміло, що реальний вплив ІВ на культурний та економічний розвиток (як позитивний, так і негативний) буде різнитися для них за змістом і ступенем. Будь-яка спроба врахувати чинник культури в економічному дослідженні стикається з проблемою виявлення причинно-наслідкового зв'язку між економікою та культурою.

Аналіз реалій сучасної доби у царині культури, новітніх цифрових технологій для багатьох базується на оцінках співвідношення сил, цінностей і ресурсів вчорашньої днини. Тому нові форми культурної продукції становлять для них серйозні проблеми – особливо у таких сферах, як збереження культурної спадщини, розуміння, використання та розповсюдження об'єктів інтелектуальної діяльності. Як зазначено в Хартії глобального інформаційного суспільства (Окінава), мета провідних світових держав полягає не стільки у стимулюванні та сприянні переходу до інформаційного суспільства, але також і у вагомій реалізації його економічних, соціальних та культурних переваг.

Правова охорона результатів інтелектуальної діяльності повинна сприяти розвитку творчості, становленню ринку ІВ і разом з тим враховувати не тільки комерційні інтереси правовласників, але також і інтереси суспільства, що полягають у забезпеченні отримання якісної та досяжної освіти, проведенні

---

* к.т.н., доцент Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв

наукових досліджень, вільного культурного розвитку. Враховуючи швидкобіжність процесів, які відбуваються у світі, актуальність багатьох робіт, особливо наукових і дослідницьких, невпинно зникає до моменту скінчення терміну охорони. При цьому отримання згоди правовласника на кожне використання таких об'єктів призводить до певних перешкод на шляху розвитку освіти, науки та культури. Зауважимо, що багато юридичних і фізичних осіб займаються переважно некомерційною діяльністю і не пов'язані з комерційною експлуатацією об'єктів авторських і суміжних прав. З метою забезпечення певного балансу приватних і привселюдних інтересів законодавство передбачає певні обмеження авторських і суміжних прав, завдяки чому, за певних обставин, можливе легальне використання таких об'єктів без згоди правовласника. Разом з тим, якщо законодавство стосовно виключних прав не збалансоване, його суворе дотримання унеможливує не тільки розвиток освіти, науки та культури, але і творчу діяльність у цілому.

Норми обмеження авторських і суміжних прав стосовно освіти, науки і культури регламентують відносно незначну сферу суспільних відносин. З метою їх більш повного та систематизованого розгляду необхідно залучати інші правові категорії. Динамічний розвиток сучасних технологій у комунікативно-інформаційній царині вимагає сучасних підходів щодо розробки та застосування правових норм. Процес цифрування різноманітних творів постає надзвичайно актуальним в інформаційну добу і разом з тим наражається на значні ускладнення під час практичного застосування. Можна посприяти на ініціативи щодо сканування книжок компанією Google з метою перенесення даних до Internet (проект Google Book Search, за яким можливо провадити повнотекстовий пошук по книгах). Такий перебіг подій призвів до судового переслідування з боку авторів і бібліотек. Слід зазначити, що Google не єдина організація, яка займається такими проектами.

У відповідь на ініціативи Google, у листі від 28 квітня 2005 р. голови деяких держав та урядів країн-членів ЄС запропонували створити віртуальну європейську бібліотеку з метою забезпечення вселюдного доступу до європейської культурної та наукової спадщини. Єврокомісія підтримала цю пропозицію, а також механізми її реалізації в межах ініціативи «i2010 Digital Libraries». Мета цієї ініціативи полягає в тому, щоб полегшити доступ до європейських інформаційних ресурсів та зробити їх більш привабливими для користувачів.

Ініціатива стосується як процесів цифрування матеріалів і документів, так і інформаційних ресурсів, які відразу було створено у цифровому вигляді. Було розглянуто три базові проблеми: on-line доступ для користувачів; цифрування аналогових колекцій з метою широко використання інформаційним суспільством; збереження цифрових інформаційних ресурсів, забезпечення доступу до них майбутніх поколінь, запобігання можливих втрат.

Проект «i2010 Digital Libraries» фінансується загальноєвропейськими структурами в рамках двох програм: «7 рамкової програми досліджень і розвитку (технологічні питання)» та «e-content+» (правові й організаційні питання). Проект європейської цифрової бібліотеки «Europeana» розпочався у 2008 році. Було цифровано 2 млн. різноманітних об'єктів культурної спадщини.

У планах розробників досягти у 2010 р. цифри 6–10 млн., а у 2015 р. – 30 млн. У реальному вимірі на початок 2012 р. було цифровано 20 млн. книг, картин, музейних експонатів та архівних документів, а у відкорегованих планах зазначається, що до 2015 р. необхідно мати 30 млн. різноманітних об'єктів культурної спадщини.

Інтеграція у світове інформаційне суспільство, забезпечення вільного доступу до міжнародних ресурсів спонукає до більш щільного узгодження національних та міжнародних програм і проектів цифрування об'єктів культури та науки.

В.А. Свирида*

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ЯК ОБ'ЄКТА АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ МИТНИМИ ОРГАНАМИ УКРАЇНИ

Науково-технічний прогрес в останні десятиліття призвів до небувалого зростання ролі та значення інтелектуальної власності. Це зростання йде настільки інтенсивними темпами, що можна цілком однозначно стверджувати: немає жодної сфери людської діяльності, яка б на сьогодні не була пов'язана зі сферою інтелектуальної власності.

Суспільство вже приходить до усвідомлення того, що інтелектуальна власність є найбільш цінним капіталом людства. За істотного підвищення значення інтелектуальної діяльності, особливо її результатів для соціально-економічного розвитку будь-якого суспільства попит на неї також зростає. При цьому інтелектуальна власність часто стає об'єктом неправомірних дій, зловживань, недозволеного використання, а відтак, потребує надійної ефективної правової охорони. Однією з важливих складових загальної системи захисту інтелектуальної власності виступає і такий її елемент, як захист інтелектуальної власності митними органами України.

Адміністративне право виявляє себе в таких раніше маловідомих для правового регулювання сферах, як приватизація, акціонування, розвиток та фіксація інститутів приватної власності, податкова сфера, зокрема й сфера інтелектуальної власності, особливо в контексті її адміністративно-правового регулювання митними органами України.

В Україні термін «інтелектуальна власність» реально увійшов і набув розповсюдження (як у науковій сфері, так і в законодавстві) із середини 90-х років минулого століття. Насамперед цьому сприяло закріплення права на інтелектуальну власність та її захист у статтях Конституції України та, відповідно до конституційних положень, в ЦК України. Так, згідно зі ст. 418 ЦК України, «право інтелектуальної власності» — це право особи на результат інтелектуальної, творчої діяльності або на інший об'єкт права інтелектуальної власності, визначений цим кодексом та іншим законом. Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності, зміст яких щодо певних об'єктів

---

* ад'юнкт Національної академії внутрішніх справ

права інтелектуальної власності визначається цим кодексом та іншим законом. Це право є непорушним і ніхто не може бути позбавлений права інтелектуальної власності чи обмежений у його здійсненні, крім випадків, передбачених законом.

Порівняння конститутивних у сфері інтелектуальної власності актів (як міжнародних, так і національних) з актами, які стосуються правового регулювання інтелектуальної власності у митній сфері, наприклад, Митним кодексом України, Порядком взаємодії підрозділів регіональної митниці, митниці при здійсненні митного контролю та митного оформлення товарів, що містять об'єкти права інтелектуальної власності, затвердженим наказом Держмитслужби України у грудні 2010 р. тощо, аналіз практики застосування цих актів, а також розгляд сучасних доктринальних положень з адміністративного права дозволило встановити, що інтелектуальна власність як об'єкт адміністративно-правового регулювання митними органами України характеризується передусім рисами, які відображають загальні положення інтелектуальної власності. Крім цього, їй притаманні риси, характерні та специфічні лише для сфери діяльності митних органів України.

В умовах відкритості суспільства та переходу до ринкової економіки інтелектуальна власність стає визначальним фактором соціально-економічного розвитку України. Однією з важливих складових загальної системи захисту інтелектуальної власності виступає такий її елемент, як захист інтелектуальної власності митними органами України.

Предмет адміністративно-правового регулювання значно розширюється, оскільки державно-правовий вплив на суспільні процеси стає все більш цілеспрямованим і водночас змінюється його характер, до того ж держава все більше втручається у процеси, які за ринкових умов на першому етапі розвитку незалежності мали відносно стихійний характер. Зазначене стосується і сфери інтелектуальної власності.

У сучасних умовах глобалізації зростаючий вплив на законодавство України мають міжнародні норми, які стосуються як загальних питань у сфері інтелектуальної власності, так і питань, пов'язаних безпосередньо з митними засобами захисту інтелектуальної власності.

Термін «інтелектуальна власність» синонімічний терміну «право інтелектуальної власності» і означає право особи на результат продуктивного або творчого мислення, тобто на результат інтелектуальної, творчої діяльності, на об'єкт, що входить до категорії визначених правом об'єктів інтелектуальної власності.

Особливості правового регулювання захисту інтелектуальної власності митними органами пов'язані передусім з методом правового регулювання, який у сфері діяльності митних органів в основному є імперативним.

Аналіз нормативно-правових джерел і практики їх застосування дозволив виділити й таку специфічну рису, як наявність у митної діяльності основного та найефективнішого на сьогодні такого засобу виявлення й запобігання правопорушенням у сфері інтелектуальної власності, як контроль.

Отже, інтелектуальну власність як об'єкт адміністративно-правового регулювання митними органами України можна визначити як право особи на

результат продуктивного або творчого мислення, на результат інтелектуальної, творчої діяльності, який є об'єктом законодавчого регулювання у митній сфері.

Ю.В. Нікітін*

МЕХАНІЗМ ПРОТИДІЇ КІБЕРЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

Серед комплексу факторів, що впливають на внутрішню безпеку і кримінологічний стан у державі, не можна обійти увагою сучасні інформаційні технології, які, впроваджуючись в усі сфери життєдіяльності людини, суспільства, держави, залучають Україну до глобалізаційних процесів, у результаті вона стає більш прозорою для інших держав.

Інформаційна сфера включає в себе сукупність інформації та її інфраструктуру, суб'єктів, що здійснюють збір, формування й розповсюдження інформації, а також систему правового регулювання відповідних суспільних відносин. Вона суттєво впливає на політичну, економічну, військову, науково-технічну, кримінологічну та інші складові національної безпеки держави.

З метою забезпечення інформаційної безпеки та запобігання кіберзлочинності були прийняті Закони України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформаційні агентства», «Про зв'язок», «Про банки і банківську діяльність», «Про державну таємницю» тощо. Аналіз цих документів дає підстави стверджувати, що держава визначила основні напрямки забезпечення інформаційної безпеки. Інформаційна безпека та захист інформації стали основними елементами структури національної безпеки.

Разом з тим треба підкреслити, що інформацією та інформаційними технологіями володіє не тільки держава, а й приватні структури й фізичні особи, де також постала потреба у захисті їхньої інформації від кримінальних правопорушень. Підтвердженням цьому є статистичні дані МВС, які свідчать, що злочини у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем і комп'ютерних мереж постійно зростають. Так, із 16 (2001 р.) вони зросли до 190 (2010 р.), загальне зростання склало 1087,5%. Стійка негативна динаміка загальної кількості зареєстрованих злочинів у сфері комп'ютерної інформації у 2005-2010 рр. визначалася переважно несанкціонованим втручанням у роботу електронно-обчислювальних машин (ст. 361 КК) – 46 злочинів (2005 р.) і 87 (2010 р.), збільшення склало 89%, та несанкціонованими діями з інформацією, яка оброблялася в електронно-обчислювальних машинах (ст. 362 КК), відповідно – 13 злочинів (2005 р.) і 77 (2010 р.), збільшення склало 492,3%. Ознакою цих злочинів є незаконне отримання інформації для особистих цілей чи в інтересах третіх осіб, крім того ці злочини характеризуються корисливою спрямованістю суб'єктів, які в непоодиноких випадках зловживають своїм службовим становищем [1, с. 24].

Значної небезпеки, як показало проведене нами дослідження правопорушень у цій сфері, набули незаконне копіювання та масове

---

* к.ю.н., доцент, декан юридичного факультету Національної академії управління

розповсюдження автоматизованих інформаційних баз даних телефонів, місць мешкання громадян, їхнього нерухомого майна, інформації про кредити тощо. Суспільна небезпека цього явища полягає у порушенні конституційних прав громадян, законних інтересах підприємств, які формують автоматизовані інформаційні системи для забезпечення життєдіяльності людини, суспільства, держави. Також викрадені бази даних сприяли діянням, що містили ознаки кримінального правопорушення.

У сфері економічної діяльності втручання в електронні мережі призводить до погіршення систем комунікацій, зупинки реалізації товарів, знищення програмного забезпечення фінансових операцій та роботи запобіжних паролів доступу до таких програм тощо.

Важливим аспектом інформаційної безпеки є і гуманітарний напрямок, тобто захищеність інформаційно-культурологічних потоків від негативного впливу на мовну і культурну самобутність нації, її моральні цінності та національну ідентичність. В інформаційному просторі яскраво проявляються недосконалі нормативність сучасної української мови, слабка і різновживана лексикографічна підтримка мовних процесів. Такий стан речей суттєво впливає на розмаїття у визначенні категорій, понять, їх однозначного використання в правотворчості, правозастосовному процесі.

Реальною загрозою став інформаційно-психологічний вплив, який може використовуватися засобами масової інформації і масової комунікації на ринку інформаційних послуг у політичній боротьбі, нечесній конкуренції, міжнародній єдності, сфері державного управління, фінансовій і банківській сферах, енергетиці, розповсюдженні політичних, релігійних та інших поглядів та ідей, групових і міжособистісних відносинах.

Зазначене негативно впливає на кримінологічний стан у державі та знижує психологічний поріг терпимості суспільства до кримінальних правопорушень. З одного боку, це обумовлено тим, що в ЗМІ почали висвітлювати злочинця як вдалу, успішну та достойну наслідування людину, яка займається меценатством та намагається навести «порядок» у суспільстві, а з іншого – збільшується недовіра до правоохоронних органів і судової влади, що призводить до розчарування населення в їх спроможності надійно забезпечити правопорядок у державі. Інформаційно-комунікаційна дезорієнтація значної кількості населення спонукає до появи таких соціальних явищ, як правовий нігілізм, протиправна поведінка та корупція у різних сферах професійної діяльності та бізнесу.

Ефективно протидіяти криміногенному впливу вищезазначених чинників і кіберзлочинності на інформаційну безпеку держави можливо за умови системної діяльності суб'єктів безпеки. Дія механізму протидії злочинності в системі забезпечення безпеки суспільства, держави уявляється у вигляді схеми: потреби об'єктів у безпеці, об'єктивно існуючі умови гарантування безпеки людині і суспільству (структурно-функціональна взаємодія суб'єктів безпеки); засоби і способи досягнення поставленої мети (прийняття і реалізація рішень); результативність спільної діяльності (стабілізація кримінологічної ситуації); корекція майбутніх антикриміногенних заходів [2]. Ефективність такого механізму обумовлена взаємопов'язаною діяльністю всього спектру суб'єктно-об'єктного механізму в напрямках: а) інституціональної взаємодії (державних

органів, громадських організацій і громадян); б) сфер впливу (економічна, політична, правова, інформаційна, соціально-психологічна тощо) за наявності необхідних засобів досягнення поставленої мети. З огляду на це потребують змін: Закон України «Про міліцію», де необхідно структурно розділити МВС на: національну і муніципальну міліцію; Закон «Про прокуратуру», де: а) зі складу органів прокуратури виключити слідчих прокуратури. Створити Держане бюро розслідування з підслідністю досудового розслідуванням кримінальних правопорушень, вчинених службовими особами, особами, посади яких віднесено до 1-3 категорій посад, судьями та працівниками правоохоронних органів; б) усунути можливість здійснювати прокурором перевірку виконання законів за заявами та повідомленнями фізичних та юридичних осіб (крім тих, де повідомляється про кримінальне правопорушення) до їх попереднього розгляду компетентними органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування або якщо вони не розглянуті у визначений законом строк; в) відмінити повноваження прокурора щодо винесення обов'язкового для виконання акта прокурорського реагування; г) запровадити єдиний акт прокурорського реагування на виявлене порушення закону – подання, яке надсилається відповідному органу після прокурорської перевірки.

Для єдиної кримінологічної політики в країні, планування і координації діяльності всіх суб'єктів безпеки пропонується створити при Президентові України Координаційний комітет протидії злочинності з регіональними відділеннями.

1. Злочинність в Україні: стат. збірник / відп. за вип. І. Калачова. – К.: Держ. комітет статистики України, 2011.

2. Нікітін Ю.В. Узгодженість функціональних обов'язків суб'єктів – важлива складова системи внутрішньої безпеки суспільства та протидії злочинності / Ю.В. Нікітін // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична. Збірник наукових праць / Гол. ред. В.Л. Ортинський. – Львів: ЛьвДУВС, 2009. – Вип.3. – С. 313-320.

О.В. Смолянук*

ІНТЕРНЕТ-ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: ТЕОРЕТИЧНА АБСТРАКЦІЯ ЧИ ВИМОГА ЧАСУ?

У ХХІ ст. Інтернет став найголовнішим засобом створення та розповсюдження інформації у світі, одним з найпотужніших інструментів у побудові комунікацій між різними соціальними суб'єктами. Період, який ми переживаємо, прийнято називати інформаційною революцією або часом становлення глобального інформаційного суспільства. На сьогодні загального визнання набули такі моменти: Інтернет перетворився у потужний засіб передачі, опрацювання, накопичення, використання інформації; він здатний суттєво змінювати індивідуальні та групові погляди, думки, переконання, знання суспільства загалом.

Інтернет спровокував появу нового інформаційного середовища, якому властиві: глобалізація електронного ринку, позбавленого часових і

---

* аспірантка Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

територіальних обмежень; висока швидкість передачі інформації; можливість інформаційного впливу на вузькі цільові аудиторії; відсутність цензури; інтерактивність у побудові комунікацій, можливість ведення діалогу із цільовою аудиторією; фактична відсутність обмежень комунікаційного простору; низька вартість комунікацій порівняно з іншими ЗМІ.

Інтернет стрімко «увірвався» в економічну діяльність, що має як позитивні, так і негативні аспекти. Зокрема, ринкові відносини завдяки доступності інформації стали справді глобальними. Проте цн неаайно призвело до інформаційно-технологічної асиметрії країн і народів, за якої володарі глобальних інформаційних ресурсів отримали нові переваги у світовому розподілі благ і ресурсів.

Принагідна ілюстрація з цього приводу. Завдяки Інтернету процес формування інформаційного суспільства в Україні перестав бути теоретичним побажанням і перейшов у практичну площину. У 2011 р. кількість користувачів мережею Інтернет в Україні збільшилась на 2,6 млн. це досягло майже 14 млн. осіб. Кількість активних користувачів мережі Інтернет країни склала на початок 2012 р. 13,9 млн. осіб, тоді як рік тому – 11,3 млн. осіб. Рівень широкосмугового доступу до мережі Інтернет на початку 2012 р. становив 18,7% загальної чисельності населення в Україні (17,3% рік тому).

Виходячи з наведених вище аргументів, новітнім напрямком у побудові регіональних і глобальних комунікацій має стати соціальна відповідальність у володінні та передачі інформації серед усіх користувачів мережі. Акцентування уваги на необхідності створення дієвих механізмів Інтернет-відповідальності пояснюється таким міркуванням: Інтернет, з одного боку, сприяє розвитку бізнесової діяльності, проте з іншого – створює загрозу несанкціонованому поширенню інформації. Як наслідок, актуальною вимогою сьогодення стає потреба у державній підтримці розвитку Інтернету та інформаційному захисті користувачів.

Сучасний етап розвитку Інтернет-простору характеризується зростанням комп'ютерної злочинності. Швидкість, транснаціональність поширення «світової павутини», важкість (фактично неможливість) державного контролю над Інтернет-простором сприяють формуванню організованих злочинних груп, які здійснюють протиправну діяльність у мережі Інтернет, де їхньою основною метою є використання інформаційних ресурсів зі злочинною метою.

Так, активізація підприємницької діяльності за допомогою Інтернет-технологій стимулює пропорційне зростання порушень, основними проявами яких є: здійснення хакерських атак, шахрайство, оволодіння конфіденційною інформацією, блокування роботи інформаційних служб тощо. Усі ці протизаконні дії обумовлені багатьма причинами, зокрема підвищенням довіри до використання електронних засобів в обробці інформації, збільшенням кількості сервіс-послуг, впровадженням Інтернету в банківську діяльність тощо. Відповідно, зловмисниками фактично миттєво створюються спеціальні схеми, спрямовані на оману недосвідчених Інтернет-користувачів та отримання їх коштів через різноманітні аукціони, Інтернет-магазини, сайти знайомств тощо. Шахрайство перейшло в електронний світ, і для його запобігання уряди країн застосовують спеціальні заходи.

За кордоном для запобігання комп'ютерних злочинів спеціально створюються відповідні програми та заходи, серед яких: введення спеціальних вимог щодо авторизації всіх користувачів Інтернет; встановлення спеціальних додаткових вимог у діяльність провайдерів телекомунікацій і різних суб'єктів, які спеціалізуються на наданні доступу до мережі Інтернет; спрощення процедури документування органами правопорядку протиправної діяльності, кіберзлочинів; блокування державними органами протиправного або шкідливого контенту тощо.

Отже, для України актуальною вимогою сьогодення стає розробка та впровадження нових законодавчих актів, спрямованих на врегулювання інформаційних відносин соціальних суб'єктів в Інтернеті. На жаль, поки що не існує спеціальних правових норм, які б зобов'язували суб'єктів економічної та політичної діяльності оприлюднювати результати своєї діяльності та надавати повноцінну достовірну інформацію в Інтернеті. Нормативно-правове врегулювання Інтернет-простору у його структурному, функціональному, ресурсному та інших вимірах потребує негайної інтенсифікації. У протилежному випадку до наявних недоліків суспільно-політичного життя (політичних, економічних, соціальних, етнонаціональних, екологічних тощо) доєднуються інформаційні загрози й небезпеки, що матимуть загальнонаціональний характер і загрожуватимуть майбутньому України.

1. Цифровой маркетинг / Кент Вертайм, Ян Фенвик; Пер. с англ. – М.: Альпина Паблшерз: Издательство Юрайт, 2010. – 377 с.

2. Бойчук І.В., Музика О.М. Інтернет в маркетингу: Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 512 с.

К.С. Архіпова*

ХАКЕРИ СЬОГОДНІ І ВАЖЛИВІСТЬ ПРОТИДІЇ ЇХ ДІЯЛЬНОСТІ

Сучасні хакери не такі, як у 90-х роках ХХ ст. – «нешкідливі жартівники та хулігани». Кібератаки і спеціальні знання хакерів широко використовуються і спонсуються на державному рівні, хоча, як і більшість спецоперацій, це все приховується від громадськості.

Факти вчинення таких злочинів в Україні набули широкого розповсюдження з початку 2003 р.: їх було зареєстровано в Одеській, Львівській, Харківській, Донецькій та інших областях України. Так, у червні 2003 р. Печерським районним судом м. Києва до трьох років позбавлення волі був засуджений громадянин Г. за вчинення злочинів, передбачених статтями 190 ч. 3, 200 ч. 2, 358 ч. 2, 358 ч. 3 КК України. Слідством було встановлено, що в грудні 2002 р. у м. Києві громадянин Г., використовуючи підроблену пластикову картку на ім'я громадянина України Я., вісім разів здійснив розрахунок за придбані ним речі в різних торговельних точках м. Києва.

Слід звернути увагу на одну з особливостей такого злочину, а саме: до кримінальної відповідальності за такий злочин, як правило, притягується особа, яка використовувала таку картку, а не виготовила її самостійно. Виробники ж

---

* аспірантка Національної академії управління

карток, які становлять особливу суспільну небезпеку, залишаються зазвичай невстановленими під час слідства. Зазначений різновид викрадення має ознаки злочину, передбаченого ст. 190 ч. 3 з обов'язковою сукупністю зі ст. 200 КК. В окремих випадках, коли йдеться про злочини, що мають високоінтелектуальний характер, разом із ст. 200 можуть бути інкриміновані ст. 361-363-1 КК України (залежно від способу вчинення злочину) [2, с. 20-21].

Наші дослідження показують, що саме якості людини і зовнішнє середовище визначають мотивацію щодо злочинної діяльності у сфері використання комп'ютерних технологій, яка складає виникнення, формування злочинної поведінки та її мети. Наведемо таку статистику про суб'єктів комп'ютерної злочинності:

- комп'ютерні злочини на 36% вчиняють жінки, а 64% - чоловіки;
- вік осіб, що скоїли ці злочини, коливається від 16 до 57 років.

Соціальні ознаки:

- 6% учні шкіл;
- 6% студенти;
- 6% співробітники вищих навчальних закладів;
- 18% касири банків;
- 12% програмісти та ін.

До комп'ютерної злочинності причетні як висококваліфіковані фахівці, так і дилетанти. Правопорушників, які мають різний соціальний статус і рівень освіти, можна розділити на дві великі групи:

- особи, що знаходяться з потерпілими в якихось стосунках;
- особи, не пов'язані діловими стосунками з потерпілими.

До першої групи належать співробітники, що зловживають службовим становищем. Це клерки, працівники служби безпеки, працівники контролю, особи, що займаються організаційними питаннями, інженерно-технічний персонал. Частка програмістів, інженерів, операторів та інших працівників організації, що здійснюють неправомірний доступ до комп'ютерних систем, склала 42,3%. Майже вдвічі менше цей доступ здійснюють інші працівники (18,1%), а в 10,7% такі правопорушення здійснюють колишні працівники. Загрозу також складають представники організацій сервісного обслуговування і ремонту систем.

До другої групи відносять осіб із глибокими знаннями в галузі комп'ютерних технологій, які мають найчастіше корисливі мотиви. До них відносять фахівців-професіоналів, що сприймають заходи щодо забезпечення безпеки комп'ютерних систем як виклик своєму професіоналізму. Деякі з них отримують задоволення від такої діяльності і вважають, що можливе поєднання матеріальних та інтелектуальних стимулів.

Статистичне співвідношення різних мотивів при скоєнні комп'ютерних злочинів, за оцінкою експертної комісії Інтерполу, таке:

- корисливі мотиви – 66%;
- політичні мотиви (тероризм, політичні акції) – 17%;
- з дослідницького інтересу – 7%;
- з хуліганських спонук і пустощів – 5%;
- із помсти – 4%.

З погляду психофізіологічних характеристик – це, як правило, творча особистість, професіонал, здатний йти на технічний виклик, ризик. Сьогодні великі компанії залучають досвідчених хакерів на роботу до створення системи захисту інформації і комп'ютерних систем.

Доходи злочинців від незаконного використання новітніх технологій посідають третє місце після доходів від торгівлі наркотиками і зброєю [3, с. 20].

Існує накопичена теоретична база, яка свідчить про правовий механізм, що передбачає захист інформації. Більшість авторів виділяє проблему, що потребує правового врегулювання, а потім пропонує засоби регулювання, створюючи функціональний підхід. Досі немає чіткого уявлення про правовий механізм захисту автоматизованих систем як єдиної системи.

1. Кримінальний кодекс України (зі змінами та доповненнями) від 16 січня 2001 р. // ВВР. – 2001. – №№ 25-26. – Ст. 131.

2. Самійленко О.А. Особливості розслідування викрадень майна, вчинених із використанням комп'ютерних технологій: монографія. – К.: КНТ, 2009. – 328 с.

3. Бутузов В., Гуцалюк М., Цимбалюк В. Протидія злочинності у сфері високих технологій // Міліція України. – 2002. - № 9. – С. 20.

С.С. Бичкова*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРЕДСТАВНИЦТВА ПРОКУРОРОМ ІНТЕРЕСІВ ГРОМАДЯНИНА АБО ДЕРЖАВИ В СУДІ

Прокуратура України становить єдину систему, на яку покладається функція представництва інтересів громадянина або держави в суді у випадках, визначених законом (п. 2 ч. 1 ст. 121 Конституції України, п. 2 ч. 1 ст. 5 Закону України «Про прокуратуру»).

Відповідно до ч. 2 ст. 45 ЦПК України, з метою представництва інтересів громадянина або держави в суді прокурор у межах повноважень, визначених законом, звертається до суду з позовною заявою, бере участь у розгляді справ за його позовами, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, провадження у якій відкрито за позовом інших осіб, на будь-якій стадії її розгляду, подає апеляційну, касаційну скаргу, заяву про перегляд судового рішення Верховним Судом України, про перегляд судового рішення за нововиявленими обставинами.

Законодавець у цьому випадку не дуже вдало використав термін «представництво», оскільки прокурор у будь-якому разі не стає процесуальним представником і завжди діє від свого імені. Тому слід пам'ятати: таке формулювання правових норм не означає, що прокурор здійснює функції цивільного (ст. 237 ЦК України) чи процесуального (статті 38–44 ЦПК України) представника [4, с. 123]. Участь прокурора у цивільному процесі – це самостійний інститут цивільного процесуального права, який має свій предмет регулювання, свій суб'єктний склад, зміст, об'єкт, а також свою мету, відрізняються від таких в інституті представництва.

Оскільки зазначений суб'єкт цивільних процесуальних правовідносин не є представником, не можна погодитися з позицією тих науковців, які вважають,

---

* д.ю.н., заступник начальника кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ

що прокурор може здійснювати представництво на підставі виданої фізичною особою чи уповноваженою особою державного органу письмової довіреності [1, с. 73]. Повноваження прокурора на участь у судовому засіданні, коли він діє на виконання конституційної функції представництва, підтверджуються службовим посвідченням (п. 10 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 2 «Про застосування норм цивільного процесуального законодавства при розгляді справ у суді першої інстанції» від 12 червня 2009 р.).

Згідно із ч. 5 ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру», прокурор самостійно визначає підстави для представництва у судах, форму його здійснення і може здійснювати представництво на будь-якій стадії цивільного судочинства в порядку, передбаченому процесуальним законом. Таке законодавче формулювання цієї норми надало підстави деяким вченим вважати, що «прокурор може бути ініціатором будь-якої стадії цивільного процесу, незалежно від того чи брав він участь у цивільній справі» [5, с. 69].

Проте, як випливає із правових норм, закріплених у ч. 2 ст. 45, ст. 403 ЦПК України, ч. 3 ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру», прокурор, незалежно від того, чи брав він участь у цивільній справі, має право ініціювати будь-яку стадію цивільного процесу (у тому числі і стадії, що опосередковують перегляд судових рішень), окрім відновлення втраченого судового провадження. Регламентований нормами цивільного процесуального законодавства правовий статус прокурора не дозволяє зазначеному учаснику цивільного процесу ініціювати вказану стадію цивільного процесу: він уповноважений тільки брати участь під час розгляду справи у межах цієї стадії.

Підставою представництва прокурором у суді інтересів громадянина є неспроможність останнього через фізичний чи матеріальний стан, похилий вік або з інших поважних причин самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження (ч. 2 ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру»).

Існує точка зору, що намагання штучно обмежити коло громадян, права яких має захищати прокурор шляхом судового представництва, лише інвалідами, недієздатними, безвісно відсутніми об'єктивно можуть призвести до вихолощування правозахисної ролі прокуратури [2, с. 147]. Крім того, надання можливості захисту прокурором цієї категорії осіб є недостатньо теоретично обґрунтованим, оскільки їх можуть захистити представники [3, с. 67–68].

І з першим, і з другим твердженням важко погодитися. Здійснення прокурором представництва у суді інтересів виключно тих категорій громадян, які через фізичний чи матеріальний стан, похилий вік або з інших поважних причин неспроможні самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження, не тільки не «вихолощує правозахисну роль прокуратури», але й допомагає зберегти її потенціал для виконання інших, передбачених у ст. 5 Закону України «Про прокуратуру» функцій. При цьому права громадян, які не підпадають під зазначену категорію, можуть бути захищені прокурором і в інші способи, визначені у ч. 3 ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру». Щодо функцій і ролі законних представників, слід акцентувати: не завжди законні представники є сумлінними, а їх освіта – юридичною. Отже, дублювання обов'язку правової охорони прав,

свобод та інтересів окремих категорій громадян органами прокуратури слід розглядати як додаткову гарантію їх захисту.

1. Задніпровський А. Права прокурора в світлі нової Конституції України / А. Задніпровський // Право України. – 1997. – № 1. – С. 72–73, 110.
2. Косюта М. Інтереси громадян і держави як предмет прокурорсько-судового представництва / М. Косюта // Юридичний вісник. – 2001. – № 1. – С. 144–148.
3. Фурса С. Теоретичні аспекти правового та процесуального становища прокурора в цивільному судочинстві / С. Фурса // Право України. – 1998. – № 12. – С. 67–70.
4. Цивільний процес України: [підруч.] / За ред. Ю.С. Червоного. – К.: Істина, 2007. – 392 с.
5. Цивільний процес: [навч. посіб.] / За ред. Ю.В. Білоусова. – К.: Прецедент, 2005. – 293 с.

Г.В. Чурпіта*

УЧАСТЬ ПРОКУРОРА У СПРАВАХ ОКРЕМОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ЯКІ ВИНИКАЮТЬ ІЗ СІМЕЙНИХ ПРАВОВІДНОСИН

Відповідно до ч. 3 ст. 26 ЦПК України у справах окремого провадження можуть брати участь органи й особи, яким законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб, до яких належить і прокурор.

Метою цієї наукової розвідки є визначення матеріальних підстав і процесуальних особливостей участі прокурора у справах окремого провадження, які виникають із сімейних правовідносин. Безперечно, приналежність правовідносин, із яких виникають цивільні справи, що розглядаються в порядку окремого провадження, до певної галузі матеріального права не тільки суттєво впливає на процедуру їх розгляду в порядку зазначеного виду цивільного судочинства, але й визначає специфіку суб'єктного складу кожної з галузевих категорій справ окремого провадження. Свою специфіку має й інститут участі прокурора у справах окремого провадження, що виникають із сімейних правовідносин.

Відповідно до ч. 3 ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру», ч. 8 ст. 8, ч. 2 ст. 45 ЦПК України у зазначених категоріях цивільних справ окремого провадження, які виникають із сімейних правовідносин, прокурор має право здійснювати представництво інтересів громадянина або держави в суді шляхом звернення до суду із заявою про захист прав і свобод іншої особи, а також участі у розгляді судами цих справ у випадках, передбачених законом.

При цьому підставою представництва у суді інтересів громадянина має бути його неспроможність через фізичний чи матеріальний стан, похилий вік або з інших поважних причин самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження (у такому випадку згідно із ч. 2 ст. 45 ЦПК України прокурор повинен надати суду документи, які підтверджують неможливість громадянина самостійно здійснювати представництво своїх інтересів), а інтересів держави – наявність порушень або загрози порушень економічних, політичних та інших державних інтересів внаслідок протиправних дій (бездіяльності) фізичних або юридичних осіб, що вчиняються у відносинах між ними або з державою (ч. 2 ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру»).

---

* к.ю.н., доцент кафедри цивільного права і процесу Національної академії внутрішніх справ

Звертатися до суду із заявами про захист прав і свобод інших осіб прокурор має право у випадках та у межах повноважень, визначених законом. Аналіз відповідних норм сімейного та цивільного процесуального законодавства України дозволяє дійти висновку про те, що з метою відкриття окремого провадження у справах, які виникають із сімейних правовідносин, прокурор може звертатися до суду із заявами про визнання шлюбу неукладеним (ст. 48 СК України), а також про розірвання шлюбу від імені того з подружжя, хто засуджений до позбавлення волі (ч. 3 ст. 234 ЦПК України). В останньому випадку підставою представництва прокурором інтересів громадянина у суді буде його неспроможність з поважних причин самостійно реалізувати процесуальні повноваження (ч. 2 ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру»). Але прокурор не стає заявником у цих випадках, а залишається особою, якій законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб.

Поряд із зверненням до суду із заявами про захист прав і свобод інших осіб, прокурор має право брати участь у розгляді сімейних справ, окреме провадження у яких відкрито за його заявою, а також може вступити за своєю ініціативою у справу, окреме провадження у якій відкрито за заявою інших осіб (ч. 2 ст. 45, ч. 8 ст. 8 ЦПК України, ч. 3 ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру»). У таких випадках прокурор має рівні права з іншими учасниками судового засідання, зокрема, права та обов'язки осіб, які беруть участь у справі, передбачені ч. 2 ст. 27, 162 ЦПК України.

Таким чином, виходячи з ч. 3 ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру», прокурор має право брати участь у розгляді сімейних справ про визнання шлюбу неукладеним, а також про розірвання шлюбу від імені того з подружжя, хто засуджений до позбавлення волі, якщо окреме провадження у цих справах було відкрито за його заявою.

Крім того, прокурор може вступити за своєю ініціативою у справу, окреме провадження у якій відкрито за заявою інших осіб, якщо цього вимагає захист конституційних прав громадян, інтересів держави та суспільства. При цьому він зобов'язаний своєчасно вжити передбачених законом заходів до усунення порушень закону, хоч би від кого вони виходили (ч. 1 ст. 35 Закону України «Про прокуратуру»). Зокрема, прокурор може вступити за своєю ініціативою у справи про: надання неповнолітній особі права на шлюб; надання права на побачення з дитиною матері, батькові, які позбавлені батьківських прав; про повернення дитини батькам чи іншим особам тощо. У зазначених випадках прокурор має право надати судові свої доводи та міркування з питань, які виникають під час судового розгляду, з метою захисту конституційних прав громадян, інтересів держави й суспільства.

Отже, участь прокурора у справах окремого провадження, які виникають із сімейних правовідносин, можлива у формі представництва інтересів громадянина або держави в суді шляхом звернення до суду із заявою про захист прав і свобод іншої особи, а також участі у розгляді судами сімейних справ, окреме провадження у яких відкрито за його заявою. Крім того, прокурор може вступити за своєю ініціативою у справу, окреме провадження у якій відкрито за заявою інших осіб.

ПРОФЕСІЙНА ЕТИКА ПРОКУРОРА

Будь-яка професія базується на стереотипних діях, певних технологіях, наповнена типовим змістом, що й відрізняє її від інших. Саме тому належне виконання професійних обов'язків вимагає від її носія цілком певних здібностей, навичок і вмінь, завжди залишає відбиток на особистих рисах, моральних якостях та світогляді людини.

Моральна значущість різних професій не може бути однаковою. Суспільна оцінка тієї чи іншої професії зумовлюється її значенням для належного функціонування суспільства тим, наскільки вона задовольняє його життєві інтереси, особистісні потреби людини, яка виконує професійні функції. Чим вищим є соціальний статус професійної групи, тим більше вимог, особливо морального характеру, ставить суспільство до представників цієї професії і тим складнішим буде процес входження молодих фахівців у професійну сферу діяльності.

Високі якості зажди, за будь-яких умов, були невід'ємною складовою юридичної професії, професійного статусу працівника, необхідним елементом здійснення ним своїх фахових функцій, і навпаки, низька моральна культура юриста є одним із показників його професійної непридатності. Моральні вимоги до представників юридичного фаху особливої гостроти набувають у часи звернення суспільства до правових гуманітарних цінностей, до проблем розбудови суспільства й держави на правових засадах.

В умовах, коли людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека проголошені Конституцією України найвищою соціальною цінністю, на перший план висуваються проблеми забезпечення та захисту її прав і свобод. Тому вивчення моральних аспектів і проблем юридичної професії сьогодні стає не менш значущим, ніж знання конкретних законів і механізмів їх застосування, необхідних кожному правнику, який прагне до глибокого опанування професійними навичками, усвідомлення гуманістичного сенсу та покликання юридичної професії. Адекватне сприйняття етичних особливостей юридичної діяльності, засвоєння етичних знань юристами допоможе у вирішенні завдань щодо забезпечення суворого дотримання законності і правопорядку, розбудови основ правової, демократичної держави, і зрештою, – у розумінні меж бажаного, припустимого і неприпустимого у складній сфері життєдіяльності суспільства та людини [1, с. 249].

Різниця між поняттями «мораль» і «моральність» полягає в тому, що перше має особистісний характер, а друге характеризує мораль визначеного соціуму. Автор сучасного підручника «Юридична етика» А.С. Кобликов пише: «Мораль розглядають і як особливу форму суспільної свідомості, і як вид суспільних відносин, і як діючі в суспільстві норми поведінки, що регулюють діяльність людини – моральну діяльність» і де-факто визнає, таким чином, спорідненість цих двох понять [2, с. 10].

Моральне правило, норма – це один зі способів регулювання поведінки

* к.ю.н., професор кафедри теорії діяльності та управління в органах прокуратури Національної академії прокуратури України, державний радник юстиції 3 класу

особи. Моральним прийнято вважати те, що це суспільство в конкретних історичних умовах сприймає як благо. Відповідно, аморальним визнається все, що відкидається чи засуджується суспільством у цілому. Отже, мораль, моральність – поняття відносні. Те, що в одному співтоваристві вітається і заохочується, в іншому – засуджується. Так, римська громадськість вважала, що гладіаторські бої цілком реальне видовище. Довоєнна громадськість Німеччини терпимо приймала єврейські погроми та ідею щодо розширення життєвого простору за рахунок завойовницьких воєн.

Етика – вчення про мораль, що досліджує закономірності й принципи її розвитку, роль і призначення моралі у житті окремої особи і суспільства. Правила професійної поведінки людей мають досить давню історію, що бере витoki в античній Греції. Перші паростки медичної деонтології з'явилися у клявті Гіппократа, що жив набагато раніше засновника етики Арістотеля.

Ранні спроби пов'язати правову діяльність з такими етичними категоріями, як добро і справедливість стосуються часів римських юристів Цельса й Ульпіана. «Право одержало свою назву від правосуддя, – писав видатний римський юрист Ульпіан, – тому що завдяки чудовому визначенню Цельса право є наукою про добре і справедливе». Професійна етика є збірним поняттям, що охоплює весь спектр професійних відгалужень етики: медичної, юридичної, педагогічної тощо. Визначення професійної етики А.С. Кобликова зводить це поняття до «специфічного морального кодексу людей визначеної професії» [2, с. 41], що значно звужує коло інтересів цієї галузі знань. Автору ближче визначення Д.П. Котова, який вважає, що «професійна етика - розділ етичної науки», з поправкою на те, що етика все-таки швидше вчення, ніж наука.

Існують професії, де такі поняття, як обов'язок, совість, справедливість не є головними в професійній діяльності. Можна бути блискучим музикантом чи фізиком, неабияким інженером чи висококласним токарем і, незважаючи на нестерпний характер, користуватися репутацією відмінного фахівця. Приходячи в ці професії, люди не складають присяги, не створюють кодексів честі тощо. Тут головна роль належить таланту, вмінню, майстерності й працьовитості.

Прокурор – це професіонал, тобто, як слушно зауважують В.Г. Ігнатов та В.К. Белоліпецький, «...це людина, яка глибоко поважає себе, високо цінує своє ремесло і невіддільний від нього спосіб життя. Останній цілком, без залишку покриває весь життєвий, тривалий шлях людини, не залишаючи місця й часу для різних улюблених занять, пристрастей, «слабостей», які б надмірно відволікали від «вічного» ремесла. У житті будь-якої людини, у її суєтному круговороті справ є місце для відпочинку «душі», але це не виключає, а, навпаки, переконує нас, що професіонал – це спосіб його життя, що включає в себе побут, суспільні справи, стиль і уклад життя, почуття власної гідності» [4, с. 42-43].

1. Шумський П.В. Підготовка юридичних кадрів: проблемні питання. Проблеми організації прокуратури й оптимізації її діяльності в сучасних умовах. – 36. наукових праць. – Х. – 1998. – 254 с.
2. Кобликов А.С. Юридическая этика. - М., 1999. - 192 с.
3. Грошевой Ю.М. Проблеми моралі в сфері кримінально-процесуальної діяльності // Вісник академії правових наук. – Х., 1996. - № 6. - 210 с.
4. Игнатов В.Г., Белоліпецкий В.П. Профессиональная культура и профессионализм государственной службы: контекст истории и современность. - Ростов н/Д., 2000. - 240 с.

РЕАЛІЗАЦІЯ СВОБОДИ І ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СОЦІАЛЬНІЙ ПОЛІТИЦІ ДЕРЖАВИ

Ю.Б. Порохнявий*

КОНСТАНТИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ДОВІРИ ЧИ ЗНЕВІРИ У МОЖЛИВІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ СПРАВЕДЛИВИХ ТА ЕФЕКТИВНИХ СОЦІАЛЬНИХ РЕФОРМ В УКРАЇНІ

Проблематика концептуального розроблення, схвалення, а в подальшому реалізація й політична відповідальність за наслідки проведення соціальних реформ в Україні на сьогодні є центральною темою у дискусіях політиків різного ідеологічного спрямування та широкого громадського обговорення.

Серед спроб існуючого об'єктивного аналізу відомі відверто заполітизовані інтерпретації, які поширюються через друковані та електронні мас-медійні засоби та публічні виступи політиків різного ешелону, що в подальшому активно тиражуються та розповсюджуються на місцевому й регіональному рівнях. У громадській думці існують різні інтерпретації причин і наслідків проведення широкомасштабних соціально-економічних перетворень, як і виникнення та підживлення соціальної напруженості, динаміки її розвитку, а отже, і можливих політичних наслідків. Ось чому доцільно звернути увагу на концептуальні підходи до оцінки аналізу динаміки проведення сучасних соціальних реформ в українському суспільстві, а також на можливі рівні його соціальної напруженості та конфліктогенного потенціалу.

Спостереження за ходом реформ в Україні дають підстави зробити деякі попередні припущення, а саме: що вони у недостатній мірі не є добре підготовленими як концептуально, так і технологічно; хаотичні за змістом; ідеологічно неузгоджені; не підкріплені достатньо ні ресурсно, ні кадрово, ні інформаційно; не мають широкої бази соціальної підтримки. Очевидним також є, що існує брак відповідної системності у процедурах проведення самих реформ.

На наш погляд, парадокс ситуації полягає і в тому, що насправді успішні реформи проводяться швидше. Більш того, специфіка України полягає у тому, що ні влада, ні опозиція ніколи не були готові до проведення реформ, окрім постійної декларації намірів. Хибною вбачається також теза, що реформи повинні проводитись блискавично, відповідно до генерального плану, у який утаємничується тільки вузьке коло наближених осіб. Натомість, історія засвідчує зворотне, а саме, реформи потрібно концептуально опрацюувати та готувати суспільство до них.

Що ж насправді ми маємо в Україні? Стартовий майданчик для проведення реформ існував, а от час для їх проведення, як зазначає більшість експертів, було втрачено. Минає майже сім місяців від того часу, коли офіційно було задекларована політична воля та бажання щодо впровадження у життя широкомасштабних змін. Зокрема, саме на рубежі 100 днів нової державної

---

* науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

влади, із подачі І. Акімової, Глава держави представляє проект Програми економічних реформ. Проект Програми дій уряду з реалізації президентської програми Адміністрація Глави держави побачила за два дні до очікуваного затвердження її на Кабінеті Міністрів України. Дещо пізніше несподівано з'являється Податковий кодекс, який згодом критикується Президентом, Акімовою та фракцією Партії регіонів. При цьому, декларується бажання прийняти його у липні, демонструється політична безвідповідальність, оскільки зміст кодексу повністю розчаровує; податкова реформа у першому варіанті призводить не до перемоги влади, а до її першого публічного провалу, викликавши глибоке роздратування в усьому бізнес-середовищі. Разом з тим, за офіційною інформацією, реформи соціальної підтримки, визначені Президентом у рамках Програми економічних реформ на 2010-2014 рр., у 2011 р. абсолютно не виконані. Хоча загалом таких реформ Віктор Янукович визначав 21. Такі дані містяться у звіті виконання Національного плану дій на 2011 р. щодо впровадження економічних реформ. Згідно з ним, виконання реформи соціальної підтримки, за яку відповідальність покладалася на віце-прем'єра Сергія Тігіпка, у 2011 р. склало 2%. На 100% виконано лише заходи з одного напрямку – міжнародна інтеграція і співпраця. Загальний стан виконання Національного плану має такий вигляд: виконано – 57% (262 заходи), частково виконано – 28% (126 заходів), не виконано – 15% (66 заходів).

Системні помилки, «організаторів реформ» призвели до того, що майже кожна соціальна група українського суспільства отримала цікаві «подарунки» від влади. Власники квартир – підвищення тарифів на житлово-комунальні послуги, малі підприємці – новий податковий кодекс, який погіршував для них умови ведення бізнесу, автомобілісти – «захмарну» вартість палива. Переважна більшість громадян країни відчула зростання цін на товари першої необхідності, а зростання зарплати при цьому не компенсує інфляцію в країні.

Причинами такого становища, на нашу думку, є передусім те, що «формула», яка була визначена вже на старті реформ і витримується впродовж наступних кроків – «спочатку реформи, а потім вирішення соціальних завдань», виявляється не просто помилковою, а й глибоко деструктивною. На практиці вона зводиться до добре відомого: «реформи за рахунок соціальних чинників».

У Конституції України проголошується, що наша держава є соціальною. Термін «соціальна держава», як відомо, акцентує пріоритетну спрямованість державної політики на задоволення першорядних потреб суспільства: потреб у трудовій зайнятості працездатного населення, в охороні здоров'я, в освіті, а також у забезпеченні права на соціальний захист вразливих категорій населення, зокрема, у підтримці непрацездатних (пенсіонерів та інвалідів, малозабезпечених громадян). Отже, носії державної влади взяли на себе зобов'язання будувати державну політику, не допускаючи зниження суспільно прийнятних соціальних витрат. Стосовно періоду соціальних трансформацій, конституційне закріплення соціального характеру держави трактується як зобов'язання влади мінімізувати соціальну ціну економічних реформ і забезпечити практичне втілення конституційного визнання найвищою соціальною цінністю людини, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпеку, тобто вимагатимуть від держави формування та реалізацією

відповідної зваженої соціальної політики, серед пріоритетів якої є: підвищення рівня життя, прискорення процесу матеріальної забезпеченості; здійснення заходів щодо попередження масового безробіття й підвищення продуктивної зайнятості населення; протидія розшаруванню населення за рівнем доходів, різному протистоянню людей за майновим і фінансовим станом.

У цій ситуації дуже важливо, щоб ідеологія обґрунтування реформаційних заходів була зорієнтована на забезпечення державою життєдіяльності не лише тих категорій населення, які не можуть дбати самі про своє існування, а для працездатних членів суспільства. Вектор цих заходів повинен бути спрямований переважно в стимулюючий бік, який призведе до розвитку й активізації трудового та інтелектуального потенціал держави. На жаль, команда реформаторів доводить, що не завжди враховує та розуміє важливість цих речей, як і важливість суспільної підтримки проведення реформ у країні.

Погіршення соціально-економічної ситуації в країні та суспільного самопочуття закономірно призводить до зростання вербальної готовності громадян до участі в акціях протесту для захисту своїх прав. Більшість оглядачів пов'язують не сприйняття реформ з темою поступового зростання соціальної напруженості в сучасному українському суспільстві. При цьому, політичні мотиви на сьогодні не можуть бути серйозною причиною участі населення в конфліктах. Ці мотиви можуть бути не політичними, а соціально-економічними.

Водночас громадська думка досить жваво реагує на позитивні зміни. Більшість населення схвально ставляться до завершення конституційного безладдя, припинення політичного протистояння гілок державної влади, досягнення певних успіхів у макростабілізації економіки. Позитивні результати реформаторських зусиль стають поступово очевидними.

Потенціал стабільності в суспільстві ще існує, він поки що здатний нейтралізувати негативні дії конфліктних чинників. Проте необхідно бути реалістом – об'єктивні умови для конфліктного розвитку подій досить вагомі і можуть посилюватися. Альтернативою є створення умов для самоорганізації й керованого саморозвитку економіки, що можливо лише за умови накопичення потужного соціального капіталу громадянського суспільства. Спільним для нього є прагнення соціальної справедливості, гідного існування людини в суспільстві. І в цьому сенсі саме соціальні реформи мають стати потужним накопичувачем соціального капіталу, який за певних обставин здатний створити дивовижний феномен суспільного добробуту та державного процвітання.

О.Л. Слинько*

НАПРАВЛЕНИЯ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ СОВРЕМЕННОЙ МОДЕЛИ СОЦИАЛЬНОГО ГОСУДАРСТВА

Слово «модернизация» включает в себя не только смену экономической политики, но и трансформацию социальных приоритетов. Без повышения уровня и качества жизни населения невозможна и качественная перестройка

---

* старший преподаватель Воронежского филиала Российской академии народного хозяйства и государственной службы при Президенте РФ

экономики, ее структура, состав субъектов и мотивация этих субъектов. На современном этапе развития, когда мы переходим к обществу, основанному на знаниях, и к экономике, так же основанной на знаниях, важнейшим показателем этого перехода становится уровень культуры и образованности населения, здоровья и целый ряд других социальных и демографических критериев и показателей.

В настоящее время в России из государственного бюджета финансируется несколько десятков социальных программ. Еще большее число аналогичных проектов реализуется на региональном и местном уровне. Реальную помощь могли бы оказать структуры гражданского общества. Мировой опыт подтверждает, что деятельность третьего сектора в социальной сфере весьма эффективна, ему нужно только дать возможность работать. В действующем российском законодательстве заложены основы функционирования отдельных негосударственных форм социальной поддержки. В частности, разрешены создание негосударственных пенсионных фондов, систем производственного, профсоюзного и муниципального обеспечения, а также деятельность благотворительных организаций. Слабый третий сектор, находящееся в стадии формирования гражданское общество, неразвитые профсоюзы и иные формы представительства работников пока не имеют сил для того, чтобы стать полноценными субъектами социальных отношений.

Государство должно быть социальным инструментом, призванным реализовывать общие блага и, в силу этого, нести основную нагрузку по разработке стратегических целей и задач социальной политики. Кроме того, государство побуждает корпорации решать социальные задачи. Оно задает общие принципы и параметры социальной политики корпораций.

В числе основных направлений совершенствования современной модели социального государства зарубежные ученые предлагают:

- установление новых принципов взаимоотношений экономики и политики;
- поиск новых механизмов соединения закономерностей рыночной экономики с растущим спросом на благосостояние;
- отказ от метафизического понимания принципа равенства как парадигмы общественной деятельности;
- повышение личного вклада потребителей социальных благ в их производство.

Обращает на себя внимание то обстоятельство, что в отечественной литературе выделяют три основных разновидности институтов социального государства. Во-первых, государственные учреждения и органы общей компетенции, осуществляющие собственно социальные функции в общем ряду с другими несоциальными вопросами. Во-вторых, государственные институты, имеющие собственно социальную специализацию и действующие в парламенте (например, комитеты по социальной политике), правительстве (министерство здравоохранения и социального развития) и других ветвях власти. В-третьих, негосударственные органы и общественно-политические организации, к которым относятся: органы местного самоуправления, профсоюзы, политические партии, различные общественные ассоциации и добровольные организации и др.

Федеральные целевые программы социального развития с учетом региональной компоненты должны быть построены на следующих принципах:

- взаимосвязи по решаемым задачам и преемственности программ;
- наращивания усилий, в том числе, по обеспечению воспроизводства ресурсов по ходу реализации Концепции стратегического развития России до 2020 года;
- экономии ресурсов и создания общих благоприятных социальных, технологических, институциональных и организационных условий, повышающих общую эффективность экономики социальной сферы;
- инфраструктурного обеспечения;
- синхронизации основных реформ и выстраивания федеральных приоритетов в логике кооперации регионов;
- децентрализации властных полномочий между Центром и регионами в области социальной политики.

Цель разработки Концепции стратегического развития России до 2020 г. - определение путей и способов обеспечения в долгосрочной перспективе устойчивого повышения благосостояния российских граждан, национальной безопасности, динамичного развития экономики, укрепления позиций России в мировом сообществе.

В соответствии с этой целью в Концепции сформулированы:

- основные направления долгосрочного социально-экономического развития страны с учетом вызовов предстоящего периода;
- стратегия достижения поставленных целей, включая способы, направления и этапы;
- формы и механизмы стратегического партнерства государства, бизнеса и общества;
- цели, целевые индикаторы, приоритеты и основные задачи долгосрочной государственной политики в социальной сфере, в сфере науки и технологий, а также структурных преобразований в экономике;
- цели и приоритеты внешнеэкономической политики;
- параметры пространственного развития российской экономики, цели и задачи территориального развития.

К.М. Флісюк*

СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА – РЕФОРМИ ДЛЯ РЕФОРМ ЧИ ДЛЯ ЛЮДЕЙ

Реальне забезпечення прав і свобод людини та громадянина є однією з найважливіших ознак демократичної держави. Проте їх потрібно не тільки проголосити. Необхідно створити певні механізми, умови для їх реалізації, що може бути забезпечено надійною системою гарантій у цій сфері. Тобто має бути визначена чітка соціальна політика держави.

Під соціальною політикою прийнято розуміти цілеспрямований вплив політичних засобів на соціальну сферу. У світовій теорії та практиці найбільш

---

* студент Національної академії управління

поширеними є два напрями соціальної політики - ліберальний і патерналістський.

Ліберальна модель передбачає діяльність держави, що створює необхідні економічні, правові і культурні умови розвитку особистості, забезпечуючи рівні можливості для кожного громадянина.

Патерналістська модель передбачає гарантування державою визначеного рівня доходів і соціальних послуг залежно не від особистого трудового внеску, насамперед від потреб населення, що сприяє розвитку людського капіталу.

Якщо ж визначити соціальну політику, що формується в Україні, вона важко вписується в якусь конкретну модель. Українська соціальна політика дійсно знаходиться на етапі становлення, намагаючись увібрати в себе все позитивне зі світового досвіду. Однак водночас допускаються значні прорахунки, пов'язані насамперед із популістськими підходами передвиборчих баталій. І, як результат, спрощений варіант соціальної політики лібералізму - модель державної політики соціального забезпечення, суть якої зводиться до надання мінімального рівня соціальних гарантій з боку держави.

Проблеми становлення соціальної політики в Україні

1. Відсутність національної стратегії у соціальній політиці, яка б забезпечувала формування гармонійних відносин між різними соціальними прошарками населення. Окремі розрізнені заходи в соціальній політиці не мають достатнього впливу на покращення ситуації в соціальній сфері.

2. Забюрократизованість апарату соціальної політики. Соціальною політикою в Україні займаються: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Міністерство фінансів, Міністерство соціальної політики України тощо. Міністерство соціальної політики України та його підрозділи є зайвими, оскільки пріоритети соціальної політики визначає Президент України, рішення про виділення коштів приймає Верховна Рада. Міністерство соціальної політики України може бути значно зменшене та трансформоване в підрозділ Міністерства фінансів, а видатки на адміністрування Міністерства соціальної політики було б доцільніше спрямувати на соціальні виплати. Соціальна політика в Україні є однією з найкорумпованіших сфер, чим менша кількість осіб буде працювати з фондами соціальної політики, тим краще вони будуть контролюватись.

3. Використання соціальної політики як засобу популізму. Активність влади у сфері соціальної політики спостерігається переважно під час передвиборчої агітації. Підвищення соціальних виплат зазвичай відбувається напередодні виборів. Небезпека цієї ситуації в тому, що значне збільшення таких виплат може призвести до дефіциту фондів соціального забезпечення та значних затримок поточних соціальних виплат.

4. Відсутність просвітницької діяльності держави. ЗМІ приділяють багато уваги емоційним розповідям про бідний народ, тоді як заходи щодо покращення їхнього матеріального становища нівелюються. Більшість українців може себе заспокоювати: «В мене все не так погано, а інші, взагалі, в злиднях». За допомогою таких контрастів у громадян штучно знижуються потреби. В умовах депресивної економіки це небезпечно для суспільства, оскільки такі громадяни сподіваються тільки на державу: вони немотивовані на працю, на покращення

свого майнового стану. З іншого боку, методами пропагування «святої бідності» виховується негативне ставлення до бізнесу, грошей, матеріального добробуту і заможних людей. Ці стереотипи часів Радянського Союзу продовжують нав'язувати українському народу. Звідси величезна кількість людей не може вийти за межі такого світогляду, живучі в бідності суто через віру в стереотипи, формуючи негативне мислення. Вихід з цієї ситуації – пропаганда успішного та здорового способу життя, зменшення кількості негативу у ЗМІ, ознайомлення громадян з фінансовими інструментами, статистичними показниками зростання в різних галузях, підвищення загального рівня освіченості українців. Проте просвітницька робота серед населення іноді може суттєво зменшити вплив популізму на свідомість українців, що не є сприятливим для багатьох політичних діячів, чия політика ґрунтується на обіцянках щодо соціальної політики.

5. «Соціальні ліфти». В Україні гостро стоїть проблема переміщення громадян усередині соціального простору. У нас закрито формується еліта. Окрім того, на жаль, зменшується доступ до якісної вищої освіти. В суспільстві спостерігається кричуща несправедливість, коли талановиті діти з малозабезпечених сімей через відсутність коштів не можуть реалізувати свої таланти в житті. Відбувається різке розшарування за статками, рівнем добробуту людей. Завдання держави – створити сприятливі умови для функціонування «соціальних ліфтів», допомогти реалізації потенціалу талановитих громадян на території України. Ця проблема є причиною такого негативного наслідку, як високий відсоток еміграції розумних людей.

6. Розвиток бізнесу та середнього класу. Малий та середній бізнес і середній клас українського суспільства сплачують левову частку податків і соціальних відрахувань. Середній клас (24%) вносить найбільший внесок, практично не отримуючи соціальних пільг і допомоги. Проблема полягає в несприятливих умовах розвитку підприємництва та високому податковому тиску на середній клас і бізнес. Потрібно стимулювати розвиток підприємництва, сприяти самозайнятості населення, завдяки чому суттєва частина з нижчого класу (71%) зможе перейти у середній клас. Таким чином, знизиться кількість пільговиків, збільшаться обсяги податкових надходжень, буде можливість покращити якість соціальної політики. До речі, за 20 років незалежності України за кордон на постійне проживання виїхали 6,6 млн. українців. Більша частина з них – представники середнього класу: інтелігенція, науковці, спеціалісти, що говорить не тільки про відплив розумних людей з країни, а й про скорочення великої чисельності основних платників податків.

Отже, у сучасних умовах несприятливі тенденції та проблеми в соціальній сфері виникають через застосування форм і методів директивного управління, спробу наповнити нові форми соціальної політики старим змістом, абсолютизацію її малоефективних засобів, недооцінку гнучких та ефективних форм соціального регулювання, самореалізацію особистістю власного соціального потенціалу, недостатній розвиток активних складових соціальної політики, переважаючих в ній пасивних форм.

1. Шевчук А.П. Формування моделей соціальної політики як складова державного управління в соціально-економічній сфері / Шевчук А.П. // Університетські наукові записки. – 2006. - № 2 (18). - С. 301-317.

2. Балтачєєва Н.А Соціальна політика в Україні: стан, проблеми і шляхи вирішення / Балтачєєва Н.А. // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект. - Донецк, 2011, С. 22-29.
3. Сивак А.В. Соціальна держава: від декларацій до втілення / Сивак А.В. // Актуальні проблеми економіки. – 2006. - № 3. - С. 174-180.
4. Хмелько В.Б. Макросоціальні зміни в українському суспільстві за роки незалежності // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2003. - № 1. - С. 5-21.
5. Масальський В.І., Скородумов Д.С. Зміни у соціальній структурі України в 1998–2011 рр.: Досвід наукового аналізу // Грани. – 2011. - № 4 (78). – С. 107-110.

С.Є. Нуждін*

ДУМКИ З ПРИВОДУ СПЕЦИФІКИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНИХ СУБ`ЄКТІВ ЗАКОНОДАВЧОЇ ГІЛКИ ВЛАДИ

На сучасному етапі розвитку українського суспільства ми спостерігаємо високий рівень недовіри до вищих органів державної влади, який призводить до кризи легітимності, що разом з відсталістю України від інших посттоталітарних країн Центральної та Східної Європи за соціально-економічними показниками та зростанням протестних настроїв може призвести до масових заворушень.

Так, на думку багатьох дослідників, Конституція України потребує внесення змін до нормативно-правової складової механізму відповідальності політичних суб'єктів. Слід погодитись з тим, що окремі норми чинної Конституції недостатньо реалізуються в частині забезпечення належної відповідальності виконавчої влади [1]. Особливого значення набуває нині проблема об'єктивності, прозорості та гласності в діяльності центральних органів виконавчої влади. Російський дослідник А. Соловов говорить про наявність „касти недоторканих для закону осіб“, що значно знижує авторитет політичного режиму в очах людей. Це стосується, звичайно, не лише Росії, а й України.

Соціальну відповідальність суб'єктів політики потрібно розглядати як форму відповідальності органів державної влади і посадових осіб перед народом, населенням відповідної території за невідповідність їх діяльності мандату довіри, що виявляється в їх нездатності напрацьовувати і здійснювати максимально корисні для людей блага [2, 64]. При цьому соціальну відповідальність політичних суб'єктів слід розглядати як відповідальність за належне (в розумінні суспільства або його більшості) здійснення державної влади.

Конституція України після відміни так званої «політреформи» 2004 р. постановляє, що Президент України за згодою парламенту призначає на посаду Прем'єр-міністра Республіки; звільняє його з посади; за поданням Прем'єр-Міністра визначає структуру уряду Республіки призначає на посаду і звільняє з посади його членів; "уряд у всій своїй діяльності відповідальний перед Президентом; «Президент Республіки має право з власної ініціативи прийняти рішення про припинення повноважень Уряду і звільнити з посади будь-якого його члена».

---

* аналітик Моніторингу ЗМІ України

Найпоширенішою формою контролю в системі вищих органів державної влади є парламентський контроль. У демократичних країнах парламент, його постійні і тимчасові комітети чи комісії наділяються правом контролювати діяльність інших державних органів (окрім судових), проводити розслідування із суспільно значущих питань. Підзвітність має місце тоді, коли один орган державної влади юридично зобов'язаний звітувати перед іншим про свою діяльність на його вимогу або у встановлених законом випадках [3, 71].

Специфіка соціальної відповідальності політичних суб'єктів законодавчої гілки влади полягає в тому, що парламент є органом народного представництва, тому й відповідати він повинен лише перед народом, що й відбувається на парламентських виборах. Оскільки таке волевиявлення відбувається досить рідко, виборець не в змозі постійно контролювати діяльність парламенту. В своїй парламентській діяльності депутат нікому не підпорядкований. Беручи участь у розгляді й вирішенні в парламенті тих чи тих питань, він повинен обстоювати загальнонародні інтереси, керуючись при цьому своїми внутрішніми переконаннями і власним сумлінням, тобто діючи на власний розсуд. Проте людина влаштована так, що на власний розсуд діє передусім у власних інтересах. А маючи при цьому депутатський імунітет, який з формально-юридичного боку не звільняє парламентаря від відповідальності перед законом за вчинене правопорушення, а лише встановлює особливий порядок притягнення його до неї (за згодою парламенту). На практиці імунітет може використовуватися саме для уникнення юридичної відповідальності, у тому числі за скоєний злочин. Так відбувається, зокрема, тоді, коли парламентарії з почуття корпоративної солідарності не надають згоди на притягнення їхнього колеги до відповідальності навіть у разі очевидності вчиненого ним правопорушення [3, 94].

За умов представницької демократії виборці обирають певні політичні сили, шляхом голосування надають їм можливість втілити в життя передвиборчі програми, а ті, приходячи до влади, керуються насамперед власними інтересами та інтересами груп, які спонсорували їхню передвиборчу кампанію. Це, у свою чергу, призводить до дестабілізації соціальної, політичної й економічної систем. Виявом цього є ще більше соціальне розшарування, бідність і неможливість пересічних громадян задовольнити свої базові потреби.

При цьому не слід забувати, що депутати також зацікавлені в активній підтримці з боку впливових виборців, бо це збільшує шанси їх переобрання на новий термін. Лобіювання дозволяє знаходити джерела фінансування передвиборчої кампанії і політичної діяльності. Тому лобізм вигідний як політичним суб'єктам, так і групам з специфічними інтересами, хоча при цьому ігноруються суспільні інтереси більшості населення, яке висловило довіру тій чи іншій політичній силі.

1. Журавський В. Політична система України: особливості, фактори, чинники права // Віче. – 2000. – № 2. – С. 49-65.

2. Савин В.Н. Ответственность государственной власти перед обществом // Государство и право. – 2000. - № 12. - С. 64-72.

3. Маклин Э. Формы представительства и системы голосования / Э.Маклин // Современная политическая теория. (Автор-составитель Д. Хэлд); пер. с англ., под общей ред. В.И. Даниленко. - М.: NOTA BENE, 2001. - С. 242-277.

СОЦІАЛЬНА ДЕРЖАВА І ПРОЖИТКОВИЙ МІНІМУМ (З ТОЧКИ ЗОРУ ПОПУЛІЗМУ)

Відповідно до статті 1 Конституції України, «Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава». Деякі характеристики української держави, зазначені в Конституції, поступово набувають європейської форми (демократична, правова, суверенна, незалежна). Але характеристика України як соціальної держави не відображає сьогоденних реалій.

Соціальний стан українців погіршується, збільшується розрив у рівні доходів громадян, майнова нерівність, зубожіння основних верств населення. Реформи, що реалізує нинішня команда, вже перезріли та повинні були здійснюватися ще попередниками чинного Президента. Їх слід було розпочинати ще до світової фінансової кризи. Податкова, пенсійна й трудова реформи спрямовані не на підвищення рівня соціального забезпечення громадян, а на оптимізацію видатків бюджету. З другого боку, 7 березня 2012 року Президентом України Віктором Януковичем на засіданні Кабінету Міністрів оголошені комплексні соціальні реформи. Визначені такі пріоритети:

- відновлення довіри суспільства до політики держави, спрямованої на поліпшення життя людей;
- реорганізація підходів щодо оплати праці, податковому та соціальному страхуванню;
- сприяння ефективній зайнятості та створенню робочих місць;
- глибока модернізація сфери соціального забезпечення.

Соціальні реформи стають заручником політичної боротьби і спрямовані на забезпечення електоральної підтримки з боку населення. На повсякденну політику впливають настрої та прагнення населення, що постійно змінюються і не тільки на основі об'єктивних інтересів. Слід враховувати велику інформаційну складову в забезпеченні лояльності та підтримки громадянами реформ. Поведінкою та безпосередніми практичними діями і суб'єкта, і об'єкта влади керують навіть не реальні показники та можливості вирішення конкретних проблем, а інформаційні інтерпретації цих питань.

Основним інструментом політичної діяльності в соціальній сфері є популізм, який орієнтований на маніпуляцію населенням, у тому числі і в передвиборчий період. Популізм - це метод соціально-політичного впливу як на все суспільство, так і на окремі соціальні групи, що забезпечує завоювання популярності, успіху і підтримки серед народу та створює необхідний імідж політику й владі.

Ситуація навколо дискусій щодо розмірів прожиткового мінімуму показує, наскільки популістськими є всі заяви щодо підвищення соціальних стандартів, поліпшення стану пенсіонерів і підвищення доходів населення. У 2009 р. Партія Регіонів блокувала трибуну Верховної Ради у зв'язку з протестами проти підвищення урядом Ю. Тимошенко прожиткового мінімуму на 100 грн. Уряд

---

* здобувач Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

доказував, що підвищення прожиткового мінімуму врятує економіку, підвищить купівельну спроможність населення. Партія регіонів доказувала, що підвищення прожиткового мінімуму на 100 грн. знищить економіку та призведе до інфляції та погіршення соціального становища населення.

У 2012 р. ситуація повторилася. Реакція опозиції на вимоги В. Януковича підвищити на 100 грн. прожитковий мінімум була аналогічною реакції Партії регіонів трирічної давнини. Популістські ігри навколо прожиткового мінімуму не відповідають реальним потребам населення. Відповідно до статті 46 Конституції України: «Пенсії, інші види соціальних виплат і допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.».

Міністерство соціальної політики надає дані, відповідно до яких офіційний прожитковий мінімум щорічно підвищується. Для працездатних осіб у 2010 р. він складав 922 грн., у 2011 р. – 1004 грн., у 2012 р. планується підвищити до 1134 грн.

Але ще в 2009 р., згідно з інформацією, наданою Національним інститутом стратегічних досліджень, на засіданні в Комітеті ВР з питань соціальної політики та праці, що проходило 18 листопада, експерти вважали, що в 2007 р. вартість споживчого кошику, з розмірів якого визначається прожитковий мінімум, повинна складати 1249 грн. На той час офіційний прожитковий мінімум складав 532 грн. На даний час при розрахунку прожиткового мінімуму застосовуються набори, затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 14 квітня 2000 року № 656. Про це повідомила Директор департаменту стратегічного планування Міністерства соціальної політики О. Крестовська у відповіді на офіційний запит щодо перерахунків прожиткового мінімуму.

Відповідно до статті 3 Закону України «Про прожитковий мінімум», «Набір продуктів харчування і набір непродовольчих товарів визначаються в натуральних показниках, набір послуг - у нормативах споживання не рідше одного разу на п'ять років». Але вже пройшло 12 років, а споживчий кошик не переглядався. На сьогодні затверджені такі норми споживчого кошика: хліб житній і пшеничний – 101 кг на рік, 276 г на добу (в блокадному Ленінграді на початку війни в жовтні 1941 р. для тилових частин Червоної Армії передбачалось хліба 600 г на добу); гречаної крупи – 2 кг на рік, менш ніж 6 г на добу (Інститут харчування Академії медичних наук СРСР встановлював норму споживання гречки 60 г на добу, в 10 разів більше ніж зараз); м'яса – 145 г на добу (Держкомітет Білоруської РСР 20 листопада 1986 року (№173/145/279) встановив денну норму - 165 г на день).

Розміри та склад споживчого кошика українців не відповідають фізіологічним потребам українців. Але навіть нелегітимний прожитковий мінімум штучно занижується владою. В законах про державний бюджет встановлюється розмір рівня забезпечення прожиткового мінімуму (РЗПМ). Відповідно до цього показника й розраховуються всі соціальні виплати та пільги. Наприклад, у 2008 р. прожитковий мінімум складав 649 грн., а розмір РЗПМ складав 133 грн. для працездатних. У 2009 р. цей показник не підвищувався. У 2012 р. він складає 21% від діючого прожиткового мінімуму.

Таким чином, політика держави є не соціальною, а популістською та здійснюється лише для забезпечення електоральної підтримки населення й підвищення надходжень до бюджету.

Т.С. Чуруксаєва*

МОНІТОРИНГ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

Соціальний моніторинг є досить новим видом технологій, що застосовуються в соціальному управлінні. Його мета полягає в отриманні й обробці інформації про стан соціальної сфери та тенденції її розвитку. Крім того, соціальний моніторинг дозволяє оперативно здійснювати оцінку та прогнозування тенденцій розвитку соціальних відносин і процесів у країні, а також розробляти на цій основі науково-обґрунтовані управлінські заходи.

Моніторинг передбачає збір інформації, її комплексну оцінку і прогноз за стабільною системою показників. Необхідність реалізації цієї вимоги в даній інформаційній технології обумовлюється його орієнтованістю на аналіз і порівняння результатів. Стандартність інформаційного набору забезпечує також зручність його пошуку і фіксації та надає соціальному моніторингу властивості інформаційного процесу. Однак система показників може бути удосконалена протягом усього періоду виконання досліджень.

До інформаційно-аналітичного інструментарію, який дозволить на рівні різних міністерств і відомств виконувати моніторинг соціальних виплат, поточні та прогнозні розрахунки, формувати відповідні аналітичні звіти, слід віднести розроблену Комплексну систему моніторингу та прогнозування соціальних виплат (далі Комплексна система). Комплексна система була створена в результаті спільної роботи експертів проекту «Підтримка розробки середньострокової стратегії для поліпшення системи соціальних виплат» і науковців Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики та НАН України, також було розроблено методичні рекомендації щодо її використання з метою впровадження в управлінську практику.

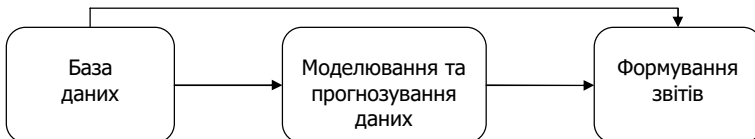
Актуальність формування Комплексної системи моніторингу та прогнозування соціальних виплат обумовлена необхідністю створення сучасної системи аналізу бюджетних асигнувань на соціальні виплати, а також розробки сучасного інструментарію для здійснення моніторингу соціальних процесів і відпрацювання прогнозних сценаріїв у сфері соціальних виплат для Міністерства соціальної політики України.

Крім того, створення системи обумовлено тим, що останнім часом все більшої актуальності набуває необхідність перевірки та прогнозування доходів громадян, з метою, по-перше, визначення впливу соціальних ініціатив, соціальних заходів і соціальних виплат на доходи населення в майбутньому та, по-друге, оцінки ступеня залежності кількості звернень громадян до соціальних закладів стосовно надання їм соціальної підтримки, соціальних допомог чи соціальних послуг від рівня їх доходів.

---

* молодший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

У загальному вигляді Комплексна система моніторингу та прогнозування соціальних виплат складається з трьох компонентів, які стосуються створення бази даних, здійснення моделювання й прогнозування та формування звітності (рис. 1).

Рис. 1. Структура Комплексної системи моніторингу та прогнозування соціальних виплат

Запропонована Комплексна система є дієвим інструментом збору, інтеграції, моделювання й аналізу інформації з різних джерел і форм звітності. Вона дозволяє здійснювати комплексний аналіз соціального сектору загалом та окремих його частин, охоплює різноманітні напрями соціальних виплат і пільг, відомості щодо чисельності та контингенту фактичних і потенційних одержувачів виплат та пільг, інформацію щодо середніх розмірів і загальних розмірів фінансування. Операційне середовище Комплексної системи є досить гнучким, що дозволяє використовувати її для виконання різних видів аналізів і підготовки звітів.

Комплексна система в електронному форматі встановлена в Центрі збору й обробки даних, сформованого на базі Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

Особливо важливим на етапі впровадження в управлінську практику Комплексної системи моніторингу та прогнозування соціальних виплат є підтримка операційної здатності системи, здійснення якої насамперед залежить від якості збору й ефективності обробки інформації, точності та надійності даних, постійного оновлення бази даних і підготовки різних типів динамічних звітів.

У процесі виконання науково-дослідної роботи у межах Комплексної системи було створено OLAP-куби та налаштовано окремі динамічні електронні звіти у форматі Microsoft Excel за такими напрямками: «Допомога малозабезпеченим сім'ям» (Lowincome); «Допомога сім'ям з дітьми» (Family); «Допомоги інвалідам з дитинства та дітям-інвалідам» (Disabled); «Пільги» (Privileges), кожен з яких можна окремо аналізувати за обраними параметрами.

Використання створених OLAP-кубів, розроблених на основі Комплексної системи, дозволить спеціалістам Міністерства соціальної політики України та інших зацікавлених відомств формувати власні динамічні звіти, проводити оперативний багатовимірний аналіз обраних соціальних виплат і пільг, що полегшить їхню щоденну роботу, розширить практичні можливості, а також автоматизує процес моніторингу й оцінки даних.

Наприклад, на основі OLAP-куба «Соціальні допомоги» можна побудувати динамічний звіт «Допомога малозабезпеченим сім'ям». У підготовленому динамічному звіті є можливість швидкого доступу та перегляду інформації за

такими показниками: за сім'ями-одержувачами допомоги, їх складом, фінансуванням допомоги, у т.ч. у % до ВВП та бюджетних трансфертів (рис. 2), а також за середніми розмірами допомоги. Дані, представлені у динамічному звіті, доступні за період 2005-2010 рр., а також в регіональному розрізі, що дозволяє здійснювати оперативний пошук необхідного зрізу інформації та проводити комплексні порівняння з метою визначення факторів впливу на зміну показників у будь-якому досліджуваному періоді.

Рис. 2. **Фінансування державної соціальної допомоги малозабезпеченим сім'ям, у % до ВВП, за період 2005-2010 рр.**

Підсумовуючи, необхідно зазначити, що сформована база даних Комплексної системи моніторингу та прогнозування соціальних виплат дає можливість збирати та накопичувати інформацію, яка може бути використана для проведення аналізу та прийняття рішень у соціальній сфері, використовуючи при цьому демографічні, економічні, соціально-економічні, фінансові та бюджетні джерела вхідних даних. Вона є досить гнучкою та дозволяє розширити існуюче сховище даних для середовища, яке містило б більше наявної інформації не лише про соціальний сектор, але й про інші сфери, зокрема про економічну, бюджетну, демографічну, забезпечивши таким чином його повну відповідність вимогам фахівців, які приймають управлінські рішення.

Ю.В. Кривобок*

ЕФЕКТИВНІСТЬ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ ОЦІНЮВАННЯ

Останнім часом все більшого значення в системі соціального захисту набувають соціальні послуги. Враховуючи стрімке зростання кількості осіб, які потребують соціальної підтримки, особливої актуальності набуває проблема забезпечення необхідної якості та підвищення ефективності соціальних послуг.

Характеризуючи вітчизняну систему соціального обслуговування, можна виділити низку питань, які потребують вирішення. *По-перше*, незважаючи на

* к.філол.н., завідувач відділу моніторингу соціальних процесів Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

те, що ст. 3 Закону України "Про соціальні послуги" містить гарантії щодо дотримання стандартів якості суб'єктами, які надають соціальні послуги [1], система управління якістю послуг потребує удосконалення на державному, місцевому рівні та на рівні соціальних служб. По-друге, враховуючи, що формування мережі соціальних служб відбувається централізовано, якість та обсяг послуг орієнтовані переважно на фінансові можливості бюджету, а не на потреби населення. Отримувачі послуг не залучаються до планування, оцінювання та контролю за їх якістю. Тобто система надання соціальних послуг залишається віддаленою від реальних потреб конкретної особи. По-третє, слід відзначити недосконалість системи контролю й оцінки ефективності соціальних послуг. У законодавстві не прописані механізми моніторингу, оцінювання ефективності діяльності соціальних служб та їх працівників, а також механізми контролю за якістю соціальних послуг та дієві санкції за порушення їх якості. Обов'язковому контролю підлягає лише використання фінансових ресурсів державними надавачами соціальних послуг. Ключовою проблемою є відсутність стандартів якості соціальних послуг. У законодавстві "державні соціальні стандарти" визначаються як "встановлені законами, іншими нормативно-правовими актами соціальні норми і нормативи або їх комплекс, на базі яких визначаються рівні основних державних соціальних гарантій" [2]. Ці норми та нормативи регулюють переважно розподіл ресурсів для надання послуг, але не дають можливості для проведення оцінювання їх ефективності. Що стосується поняття "стандарт якості соціальної послуги", то у чинному законодавстві його визначення відсутнє, що й породжує незрозуміння поняття ефективності послуги серед фахівців і представників органів влади.

Досить складно визначити критерії ефективності соціальних послуг. Найбільш загальним критерієм є виведення клієнта зі складної життєвої ситуації. При цьому з точки зору ефективності принципово важливо, щоб запити клієнта були задоволені вчасно, з високою якістю та у повному обсязі, а всі необхідні соціальні послуги були йому доступні та надані на високому професійному рівні [3]. Також ефективність діяльності залежить від технологій, що застосовуються різними службами, окремими працівниками, які беруть участь у наданні соціальних послуг. Таким чином, можна виділити індикатори оцінки ефективності послуг (див. табл. 1).

Таблиця 1. Індикатори оцінки ефективності соціальних послуг

№	Напрями оцінювання ефективності соціальних послуг	Індикатори оцінки ефективності соціальних послуг
1.	Оцінка установ, організацій, соціальних служб, у рамках яких надаються соціальні послуги	1) рівень фінансового, матеріально-технічного та інформаційного забезпечення діяльності суб'єктів надання послуг (організацій, установ, соціальних служб); 2) наявність і стан установчих документів, інструкцій, розпоряджень, рекомендацій для безпосередньої роботи з клієнтом; 3) рівень організації праці спеціалістів, чіткість розподілу компетенції та обов'язків; 4) комунікаційні процеси: швидкість реагування на проблеми клієнта, що виникають, налагоджені комунікаційні зв'язки, ступінь взаєморозуміння між

		співробітниками та між співробітниками і керівництвом, дотримання принципів партнерства та співпраці; 5) інтенсивність та ефективність впровадження інноваційних методик і технік надання соціальних послуг; 6) психологічний клімат у трудовому колективі та задоволеність працівником умовами та результатами праці тощо.
2.	Оцінка процесу надання соціальних послуг	1) чіткість формулювання запиту (потреби у послугі), опрацювання запиту, відображення запиту у документації; 2) адекватність підтримки клієнта: слідування запиту, задоволення запиту, достатність підтримки, комплексний підхід до вирішення проблеми клієнта, наявність договору з клієнтом, розробка плану роботи з клієнтом, системність у процесі підтримки клієнта; 3) тривалість: визначення строків, частоти зустрічей з клієнтом, виконання договору, плану роботи з клієнтом; 4) якість і доступність послуг; 5) оптимальність витрат на соціальне обслуговування; 6) ефективність використання бюджетних коштів; 7) результативність різних видів соціальних послуг, а також методів і технологій їх надання; 8) кількість наданих послуг.
3.	Оцінка компетентності та кваліфікаційного рівня надавачів соціальних послуг	1) рівень професіоналізму спеціалістів: використання у роботі різних методів і напрямів соціальної роботи, застосування методів кризисної інтервенції; 2) дотримання етичних принципів, відсутність дискримінації, знання професійної термінології; 3) орієнтація на клієнта: врахування потреб та інтересів клієнта, партнерські відносини з клієнтом, толерантне ставлення до клієнта тощо.
4.	Оцінка кінцевого результату	1) рівень відповідності фактичних результатів діяльності тим, що були заплановані; 2) рівень задоволення потреб та очікувань усіх учасників процесу; 3) скорочення витрат на надання послуг; 4) відсутність претензій і скарг; 5) забезпечення отримувачів різними видами послуг.
5.	Оцінка соціальної складової розвитку держави	1) врахування соціально-економічної та політичної ситуації у державі; 2) відповідність соціальній політиці держави; 3) продуктивна взаємодія з урядовими, державними, комерційними та громадськими організаціями; 4) позитивний імідж соціальної служби, авторитет у суспільстві, високі статусні позиції, вплив на суспільну думку.

Для оцінювання ефективності соціальної діяльності П. Павленок [4] пропонує використовувати таку формулу:

$$E = P / M + B + Y,$$

де P – отриманий результат; M – мета діяльності; B – витрати; Y – умови діяльності.

При цьому *мета діяльності й отриманий результат* є визначальними компонентами оцінювання ефективності соціальної діяльності. *Результат* у вигляді позитивного ефекту праці полягає у задоволенні соціальних потреб незахищених осіб, а також покращення їх соціального самопочуття, вирішення складної життєвої ситуації з найменшими витратами (матеріальними, фінансовими, трудовими, часовими). *Умови діяльності* – сукупність особливостей знарядь і предметів праці, стан виробничого середовища й організації праці, які істотно впливають на здоров'я, настрої і працездатність індивіда. Виділяють чотири групи складових умов праці: санітарно-гігієнічні, психофізіологічні, соціально-психологічні й естетичні. Відповідність результату поставленим цілям, економічність і раціональність витрат, а також умови діяльності оцінюються надавачами послуг, застосовуючи економічні формули розрахунку.

Однак, на думку О. Лановенко, дану формулу необхідно доповнити соціальними компонентами, які б відображали рівень задоволеності отримувачів послуг змістом, формами, способами, якістю послуг [5]:

$$E = (P / M + B + Y) + (ЯП + ДП + АЖС),$$

де *P* – отриманий результат; *M* – мета діяльності; *B* – витрати; *Y* – умови діяльності; *ЯП* – якість послуги; *ДП* – доступність послуги; *АЖС* – спрямованість послуги на активізацію життєвих сил клієнта.

При цьому індекс ефективності розраховується за шкалою від +1 до -1. *Якість послуги* – це сукупність характеристик і властивостей (географічна доступність, соціальна доступність, рівність у розподілі послуг, відповідність потребам населення, ефективність/досягнення цілей, економічність), які описують здатність послуги задовольнити відомі потреби цільової групи або очікування щодо змісту (результату) послуги [6]. *Доступність послуги* характеризується умовами доступу до територій, будівель і приміщень, у яких надаються послуги; забезпечення населення інформацією про роботу соціальних закладів, про види послуг, які надаються. *Активізація життєвих сил* незахищених прошарків населення у процесі надання соціальних послуг передбачає підвищення рівня соціальної активності клієнта, бажання самостійно шукати вихід із ситуації, що склалася, тощо. Якість і доступність послуг, задоволеність характером соціального обслуговування, адресність, обсяг та інші параметри послуг оцінює отримувач даних послуг. У свою чергу, надавач послуг оцінює чи реалізується процес надання соціальних послуг для отримувачів так, як це було заплановано (порівняння фактично досягнутих результатів із тими, що були заплановані).

На нашу думку, наведені вище формули описують не стільки ефективність соціальної послуги, скільки ефективність праці надавача послуг. Тому ми пропонуємо таку формулу для визначення ефективності послуги:

$$E = O / P + (ЯП + ДП + АЖС),$$

де *O* – очікування отримувача послуги на прийнятний результат; *P* – отриманий результат; *ЯП* – якість послуги; *ДП* – доступність послуги; *АЖС* – спрямованість послуги на активізацію життєвих сил клієнта.

Очікування отримувача послуги на результат – сподівання отримувача послуг на отримання такої послуги, яка йому потрібна і в повному обсязі. Перша

половина формули описує оцінку послуги отримувачами, а друга – оцінку групами незалежних експертів у соціальній сфері.

Таким чином, ефективність соціальних послуг необхідно розглядати як складне явище, що виражається ступенем досягнення мети діяльності з урахуванням витрат ресурсів і часу, шляхом співвідношення із загальноприйнятою нормою (стандартом), рівнем задоволеності клієнта отриманою послугою. Оцінювання ефективності соціальних послуг слід проводити комплексно на основі виділення суб'єктивно-об'єктивних критеріїв і показників, які характеризують як потреби об'єкта оцінки, так і отриманий результат, а також його соціальну й особистісну значимість.

1. Закон України "Про соціальні послуги" від 19.06.2003 р. № 966-IV.
2. Закон України "Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії" від 05.10.2000 р. № 2017-III.
3. Теория социальной работы / Под ред. Е.И. Холостовой. – М.: Юристъ, 1998. – 334 с.
4. Павленок П.Д. Теория, история и методика социальной работы: Учебное пособие. - 3-е изд. – М.: Издательско-торговая корпорация "Дашков и К", 2005. – 476 с.
5. Лановенко О.М. Социальная эффективность предоставления социальных услуг: критериальные показатели ее оценки // Вісник ХНУ імені В.Н. Каразіна. – Х., 2010. – № 889. – С. 142-147.
6. Нові підходи до забезпечення якості надання соціальних послуг: стандарти якості соціальних послуг (збірник проектів документів). – Київ, Луцьк, Рівне: Проект ТАСІС "Посилення регіональних соціальних служб", 2007. – 172 с.

О.О. Давидюк*

ПРОБЛЕМИ ОПТИМІЗАЦІЇ БЮДЖЕТНИХ ВИТРАТ НА СОЦІАЛЬНІ ПОСЛУГИ

Соціально-економічні процеси, зміна форм власності, що відбувалися в Україні впродовж двох останніх десятиліть, прорахунки, які в державному управлінні, спричинили різке соціальне розшарування суспільства, призвели до безробіття, зниження життєвого рівня значної частини населення та масової бідності. Криза у світовій і вітчизняній економіці та фінансовій системі поглибила ці процеси.

Збільшення кількості соціально незахищеного населення зумовило зростання попиту на соціальні послуги як однієї із важливих форм соціального захисту населення. В умовах, у яких нині опинилася Україна та її громадяни, право на соціальні послуги стає невід'ємним правом людини, а їх надання - однією із пріоритетних функцій держави.

Однак, незважаючи на реформування бюджетної системи, в Україні все ще відсутні вбудовані механізми підвищення ефективності державних витрат, зокрема на соціальні послуги населенню. Метод кошторисного планування (на основі індексації сформованих витрат за позиціями бюджетної класифікації) має низку недоліків:

- відсутність стимулів до скорочення витрат та економії бюджетних коштів;
- відсутність зв'язку обсягу фінансування з конкретними результатами діяльності, оскільки за чинної системи фінансується факт існування об'єкта

---

* к.соц.н., завідувач відділу проблем соціальної безпеки Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

фінансування, а не обґрунтовується необхідність витрат для досягнення конкретних суспільних результатів.

Тому одержувачі бюджетних коштів у рамках здійснення своєї діяльності повинні максимально ефективно витратити бюджетні ресурси, що передбачається досягти таким шляхом:

- розробка стратегії витрачання бюджетних коштів, виходячи з довгострокових тенденцій;

- підвищення результативності витрачання бюджетних коштів (витрати бюджетів усіх рівнів повинні бути орієнтовані на досягнення кінцевого результату найбільш ефективним способом);

- підвищення рівня середньострокового планування;

- збільшення ступеня самостійності та відповідальності головних розпорядників (розробка та впровадження методів і процедур оцінки якості фінансового менеджменту на відомчому рівні, розвиток внутрішнього аудиту, зміцнення фінансової дисципліни);

- забезпечення прозорості й ефективності закупівель для державних і муніципальних потреб.

Отже, на сьогоднішній день одна з актуальних проблем у сфері державних фінансів - реформування бюджетного процесу, який передбачає ефективне і раціональне використання бюджетних коштів не тільки при розробці стратегічних державних програм, а насамперед при їх реалізації учасниками бюджетного процесу. В умовах кошторисного планування при підготовці проекту бюджету в заявках, що поступають від галузевих органів виконавчої влади, потреби у фінансуванні ґрунтуються, як правило, на коригуванні обсягів бюджетних коштів, виділених у попередньому році, а не на кількісно вимірюваних, соціально значущих, фактичних та очікуваних результатах витрачання бюджетних коштів.

Чинна система обліку, звітності і контролю виконання бюджету є витратною, тобто дозволяє оцінювати головним чином правомірність витрачання бюджетних коштів, а не результативність їх використання. Впроваджуючи результативні принципи фінансування повноважень держави і місцевого самоврядування, органи влади повинні послідовно вирішувати низку взаємопов'язаних завдань, у тому числі:

- має бути розроблена система показників, що описує й характеризує якість і обсяг виконання повноважень держави й місцевого самоврядування щодо надання соціальних послуг;

- має бути встановлений стійкий зв'язок між обсягом та якістю виконання повноважень держави та місцевого самоврядування щодо надання соціальних послуг;

- має бути оцінене абсолютне і маргинальне значення вартості виконання повноважень щодо надання соціальних послуг, що забезпечує досягнення заздалегідь визначеного обсягу і якості результату їх реалізації.

Абсолютне вирішення зазначених вище завдань на практиці неможливо. Це пов'язано як з обмеженнями, сформованими в ході багаторічної історії функціонування традиційної для України системи державного та муніципального управління, так і складною сутністю, орієнтованою на результат системи

бюджетування. Частина зі згаданих вище завдань можна вирішити вже на поточному етапі реформування бюджетного процесу, однак рівень їх практичного впровадження залежить від безлічі чинників, серед яких найбільшої актуальності набуває проблема визначення справедливої вартості наданих бюджетних соціальних послуг.

Зазначена проблема багатогранна й обумовлена тим, що на відміну від вбудованих ринкових механізмів формування цін на більшість послуг у комерційному секторі, на вартість бюджетних послуг ринкові чинники впливають істотно менше. Це пов'язано з тим, що держава та муніципалітети беруть на себе зобов'язання надавати послуги в тих сферах, які або чітко відносяться до функцій держави, або не мають комерційної привабливості, або мають суспільне значення. Ці умови визначають, з одного боку, високий ступінь монополізації даної сфери, а з іншого - повинні суттєво знижувати зростання вартості з метою зниження податкового та споживчого навантаження на суспільство.

Також можна виділити одне з найбільш спірних питань у вирішенні завдань оптимізації бюджетних витрат - це оцінка вартості бюджетних соціальних послуг, іншими словами - процес ціноутворення, який є важливим важелем фінансового регулювання держави. Незважаючи на зазначені вище недоліки витратного підходу до ціноутворення, перехід на результативні принципи бюджетування не передбачає відмову від характерного для державних і муніципальних послуг витратного методу ціноутворення, тому що природа й сутність цього виду послуг формує умови, які обмежують застосування ринкових методів формування вартості. Одним із них є відсутність або обмежений доступ до ринкових аналогів, а також різний рівень впливу на ціну з боку одержувача і надавача послуг.

У зв'язку із зазначеними вище умовами, в яких реалізується ціноутворення бюджетних послуг, можна виділити такі етапи даного процесу:

- аналіз нормативно-правової бази, що регламентує порядок надання і фінансування соціальної послуги;
- вибір методу оцінки показників вартості соціальних послуг;
- підготовка вхідних даних для розрахунку вартості соціальної послуги;
- оцінка вартості соціальних послуг.

Таким чином, необхідність підвищення ефективності бюджетних витрат зумовлює значимість вартісних показників соціального обслуговування, зокрема самої соціальної послуги як найважливішого інструменту управління. Вартісний еквівалент послуги дозволяє не тільки спрогнозувати майбутні витрати соціального закладу, а й сформувати базу для оцінювання ефективності використання бюджетних коштів. Інформація про структуру вартості послуг, вивчення «поведінки» компонентів вартості по роках дає можливість своєчасно коригувати роботу соціального закладу. Зокрема, на підставі даних про частку адміністративних витрат можна оцінити ефективність бюджетних витрат, виявити проблемні місця та внести зміни в роботу. Порівняльний аналіз структури вартості послуг по роках також може дозволити визначити масштаби економії та раціонального використання бюджетних коштів за збереження якісної складової конкретної соціальної послуги.

РЕФОРМУВАННЯ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО СТРАХУВАННЯ В УКРАЇНІ

Запровадження у 2001 р. загальнообов'язкового державного соціального страхування вже можна вважати одним із головних елементів соціального реформування в Україні та одним із найбільш значних досягнень співпраці Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, фондів соціального страхування та соціальних партнерів.

Натомість, на сучасному етапі розвитку соціального страхування в Україні необхідність вдосконалення системи соціального страхування й управління фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування набула актуальності, що є важливою умовою реалізації державного управління у відповідній сфері.

Першим кроком у цьому напрямку слід вважати прийняття Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Так, при реформуванні загальнообов'язкового державного соціального страхування шляхом запровадження з 1 січня 2011 р. єдиного соціального внеску забезпечено:

- більш раціональне використання коштів соціального страхування за рахунок уникнення дублювання страховими фондами функцій, пов'язаних із формуванням страхових коштів;
- повну прозорість фінансових потоків для суб'єктів системи загальнообов'язкового державного соціального страхування;
- можливість застрахованим особам в будь-який час отримувати інформацію про сплату за них страхових внесків роботодавцем;
- в більшій мірі переорієнтування функцій і структури фондів загальнообов'язкового державного соціального страхування на роботу із застрахованими особами та на профілактичні заходи.

Проте у концептуальному відношенні закон виглядає досить вразливим, оскільки з точки зору теорії державного управління не повною мірою узгоджується з природою будь-якої управлінської діяльності (в тому числі у сфері загальнообов'язкового державного соціального страхування). Згідно з її постулатами, соціальне управління (різновидом якого є державне управління) здійснюється в процесі реалізації комплексу управлінських функцій, до яких, зокрема, відносяться функції інформації, організації, планування, регулювання, розпорядництва, координації і контролю та які складають зміст будь-якого управління. При цьому поділ процесу управління на окремі функції є досить умовним, оскільки всі функції управління нерозривно пов'язані між собою, внаслідок чого здійснення окремо взятої функції об'єктивно тягне за собою потребу у здійсненні всієї системи функцій управління. Це зумовлено тим, що кожна функція управління як специфічний вид управлінської діяльності,

---

* головний науковий консультант відділу з соціальних питань та праці Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України

характеризує лише якусь одну рису управління. Сутність управління в цілому визначається всією системою управлінських функцій, а тому будь-яка функція здійснюється не ізольовано, а в системному взаємозв'язку з іншими функціями. Сказане стосується й контрольної функції, яка здійснюється на всіх етапах управлінської діяльності під час реалізації всієї системи функцій управління. Відсутність належного контролю з боку відповідних органів управління негативно позначається на ефективності управління в цілому.

У зв'язку з цим пропозиція позбавити органи управління відповідними фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування частини управлінських функцій шляхом передачі частини їх повноважень, що складають зміст їх контрольної функції.

Річ у тому, що за змістом чинного законодавства відповідні Фонди загальнообов'язкового державного соціального страхування України є відносно відокремленими страховими фондами, управління якими здійснюється через відповідні органи управління, які створюються з метою управління цими фондами й які об'єктивно не можуть бути позбавлені права здійснювати контроль у відповідних сферах загальнообов'язкового державного соціального страхування України. Адже будь-яка управлінська діяльність включає в себе не тільки прийняття управлінських рішень, організацію їх виконання, а й контроль за їх виконанням. Оскільки існують відповідні органи управління відповідними Фондами загальнообов'язкового державного соціального страхування України, то у зв'язку з цим очевидним є те, що за ними повинні бути закріплені відповідні повноваження, які складають зміст їх контрольної функції.

Тому при запровадженні єдиного соціального внеску необхідно провести системне реформування всіх органів загальнообов'язкового державного соціального страхування та законодавства у цій сфері, яке має завершитися створенням єдиного органу, що забезпечуватиме виконання функцій щодо консолідації збору, ведення обліку та здійснення контролю за сплатою та використанням єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Н.О. Поляк*

ВИКОРИСТАННЯ АКТУАРНИХ МЕТОДІВ ДЛЯ РОЗРАХУНКУ І ПРОГНОЗУВАННЯ СТРАХОВИХ ВИПЛАТ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНО АКТИВНОГО НАСЕЛЕННЯ

Соціальне забезпечення економічно активного населення має виняткове значення для добробуту працюючих громадян, їхніх сімей і суспільства в цілому. Його головною метою є підтримка рівня доходів населення у разі виникнення соціальних ризиків (таких як хвороба, виробничий травматизм, втрата годувальника, старість, безробіття, вагітність і пологи тощо) для задоволення основних життєвих потреб та забезпечення гідного рівня життя. Базовим інститутом соціального забезпечення економічно активного населення є

---

* старший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

соціальне страхування як один із механізмів перерозподілу створеного продукту. Його роль полягає у попередньому виявленні та врахуванні соціальних ризиків. Ефективність соціального страхування проявляється через здатність забезпечувати для працівників, які потрапили у важку життєву ситуацію та втратили джерело доходу, соціальні страхові виплати у вигляді допомог і пенсій. При цьому важливе значення належить розрахунку та прогнозуванню цих страхових виплат.

До сучасних методів розрахунку та прогнозування соціальних страхових виплат відносяться актуарні методи. В Україні актуарні методи у практичній роботі почали використовуватися з розвитком системи державного соціального страхування. В більшій мірі ці методи використовуються в пенсійній системі. Так, у 2004 р. Постановою Кабінету Міністрів України затверджена Методика проведення актуарних розрахунків у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка визначає засади проведення актуарних розрахунків, базу даних, наявність моделі прогнозування, припущення та методи, що для цього застосовуються.¹ Однак актуарні методи можна також застосовувати для прогнозних розрахунків інших страхових виплат у системі соціального забезпечення, таких як допомога при тимчасовій непрацездатності, вагітності та пологах, допомога з безробіття, матеріальна допомога у період профпідготовки або підвищення кваліфікації, допомога на поховання тощо.

Для проведення актуарних розрахунків зазвичай використовуються демографічні та фінансові припущення. Припущення робляться на основі досвіду роботи системи соціального страхування, національної та міжнародної статистики й обговорень на державному рівні. Вважаємо, що актуарні припущення стосовно їх застосування у системі соціального забезпечення повинні базуватися на відповідних незалежних демографічних, економічних та соціальних змінних. Існують різні підходи до розробки припущень, такі як екстраполяція від минулої загальної економіко-демографічної статистики або використання досвіду програм інших країн з подібними характеристиками.

Пропонується впровадити використання актуарних методів для розрахунку та прогнозування соціальних страхових виплат на основі економіко-математичної імітаційної моделі соціального бюджету. Вона створена фінансовою й актуарною службою МОП (ILO Financial and Actuarial Service) та вдосконалена науковцями Центру перспективних соціальних досліджень. Дана модель є інструментом для розрахунку, прогнозування та моделювання коротко- та довгострокових виплат у системі соціального забезпечення, у т.ч. для економічно активного населення (виплат у разі безробіття, тимчасової непрацездатності, вагітності та пологів, догляду за дитиною, виробничої травми та ін.), а також джерел їх фінансування з використанням техніки електронних таблиць Microsoft Excel.

Модель соціального бюджету може функціонувати як цілісна система і, водночас, її окремі модулі виступають самостійними елементами системи.

---

¹ Про затвердження Методики проведення актуарних розрахунків у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.2004 р. №1677. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1677-2004-%EF>

Використання модульного підходу дає можливість враховувати цілу низку зовнішніх факторів (макроекономічного середовища, демографічної ситуації, стану ринку праці тощо), що робить результати прогнозних розрахунків більш точними, дозволяє відслідковувати прямий і зворотний вплив модулів один на одного. Особливістю моделі є те, що вона є динамічною, відкритою та постійно діючою, її можна в будь-який час доповнювати новими даними й вдосконалювати згідно зі змінами законодавства з питань соціального захисту та соціального забезпечення.

Використання актуарних методів для розрахунку й прогнозування соціальних виплат на основі моделі соціального бюджету передбачає застосування алгоритмів. Використання алгоритмів дозволяє проводити розрахунки різних варіантів виплат у системі соціального забезпечення економічно активного населення. За допомогою алгоритмів над вхідною інформацією виконується певна послідовність дій та операцій, необхідних для одержання проміжних або кінцевих результатів.

Одним із найпоширеніших методів описання алгоритму є блок-схема, яку можна представити як статичний зв'язок або динамічну поведінку систем, робочих операцій за допомогою ліній, стрілок і геометричних фігур різної форми, які містять символи, рівняння й тексти. Це сукупність логічно пов'язаних блоків, в яких описується математична або логічна дія з вхідною інформацією для даного блоку. На базі вхідної інформації утворюються вхідні таблиці, які аналізуються і, за допомогою використання відповідних формул розрахунків, перетворюються в задуману вихідну інформацію. Такий підхід дозволяє розраховувати й прогнозувати відповідні виплати в системі соціального забезпечення економічно активного населення з урахуванням зміни демографічної ситуації, досягнутого рівня соціально-економічного розвитку, а також врахуванням норм законодавства.

С.П. Плечко*

СТАН ДОТРИМАННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ГАРАНТІЙ ТРУДОВИХ ПРАВ ГРОМАДЯН

Дотримання конституційних гарантій трудових прав громадян посідає визначальне місце в системі загальнолюдських цінностей і є передумовою формування держави та суспільства, які забезпечують право людини на гідний рівень життя.

Суспільство усвідомлює нині перехід від загального проголошення прав людини, до розуміння самої ідеї прав людини її відчуття драми життєвої нереалізованості, вивчення стану тих, кого в реальному житті позбавлено можливості, за умов свободи та рівності, користуватися загально визнаними правами та свободами.

Часто в засобах масової інформації і в наукових статтях фахівцями висловлюється думка про те, що стан дотримання конституційних гарантій

---

* к.філос.н., доцент, вчений секретар Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

трудових прав громадян незадовільний і залежить від недосконалості законодавства України та його невідповідності європейським та міжнародним нормам права. Конституція України має ту особливість, що її норми близькі до норм Загальної декларації прав людини. Автори тексту Конституції не приховували, що саме європейські і міжнародно-правові акти були настільними книгами при підготовці Конституції. Тому конституційні норми України й текстually близькі до міжнародно-правових.

Прийнято вважати, що звичаєво-правові норми не можуть діяти у внутрішньому праві України. У 1990 р. Україна проголосила державний суверенітет, спершу визначившись зі співвідношенням внутрішнього права з міжнародними загальновизнаними нормами. У 1993 р. у Законі України "Про міжнародні договори України" завершується урегулювання питання про співвідношення договірних міжнародно-правових норм і норм національного законодавства.

Треба зазначити, що правове законодавство розділило і саму практику відтворення соціального життя, виділивши громадянські і політичні права та соціальні й економічні як окремі складові.

Конституційні гарантії трудових прав громадянина в Україні відтворюються через:

- право на працю та її особливості захисту;
- право на справедливі та сприятливі умови праці, особливості їх захисту;
- право на справедливий винагороду і достатній життєвий рівень;
- право захисту достатнього життєвого рівня;
- право на охорону здоров'я, особливості захисту охорони здоров'я;
- право на соціальну й медичну допомогу, особливості захисту права на соціальну допомогу;
- право на житло, особливості захисту права на житло;
- право родини на соціальний, економічний і правовий захист, особливості захисту;
- право на соціальний і правовий захист.

У міжнародному пакті про соціальні, економічні та культурні права держави визнають "право на працю", що включає право кожної людини мати можливість заробляти собі на життя працею, яку вона вільно обирає, або на яку вона вільно погоджується" (ч. 1, ст. 6). У Європейській соціальній хартії зазначено, що сторони зобов'язані «ефективно захищати право працівника заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає». Це означає, що кожна людина має право на працю, право вільно обирати ту чи іншу роботу й одержувати за неї винагороду у вигляді заробітної плати, яка дає їй можливість гідно існувати та утримувати сім'ю. Право на працю включає не тільки вибір роду діяльності, а й вибір професії. Важливо, щоб цей вибір не порушував закону та не був злочинним, бо інакше він не може бути захищеним на основі права. Однак держава не може бути єдиним джерелом отримання роботи. Але держава зобов'язана на законодавчому рівні фактично захистити громадян від примусової праці, забезпечити умови вільно обирати роботу, справедливі та сприятливі умови праці, надати можливість користуватися захистом від безробіття.

Дуже важливим є висновок Комітету незалежних експертів про зобов'язання держав "ефективно" забезпечити право заробляти собі на життя вільнообраною працею, яке пов'язане з правом на захист від дискримінації з питань праці та зайнятості. Це положення безпосередньо стосується не лише мети досягнення гендерної рівності, а й правового захисту від дискримінації.

До цього слід додати, що ч. 2 ст. 1 Хартії не забороняє так звану позитивну дискримінацію, тобто закріплені в законі тимчасові заходи на користь окремих груп населення (за расовою, статевою та іншими ознаками), які не репрезентовані у робочій силі і якими роботодавець, таким чином, має право надавати певну перевагу при прийомі на роботу. Таким чином, позитивна дискримінація - це складова позитивного обов'язку держави боротися з дискримінацією. Вона спрямована не лише на забезпечення рівності у правах, але й рівності в можливостях у галузі праці й зайнятості. І тому вона спрямована проти фактичної дискредитації, що може існувати в суспільстві.

Держава також забезпечує право на захист від безробіття. Це не означає, що держава повинна вже зараз гарантувати всім працездатним громадянам робочі місця. Дуже важливо, що Міжнародні правові акти про захист соціально економічних прав покладають на держав-учасниць обов'язок "створювати безкоштовні служби працевлаштування для всіх працівників (ч. 3, ст. 1 Хартії), а також "забезпечувати належну професійну орієнтацію, підготовку та перекваліфікацію або сприяти їм (ч. 4, ст. 1 Хартії).

Ю.М. Кисіль*

ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОЇ СФЕРИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Трансформації соціальних зв'язків відбуваються в межах соціальної сфери. «Соціальна сфера - галузь життєдіяльності людського суспільства, в якій реалізується соціальна політика держави шляхом розподілу матеріальних і духовних благ, забезпечення прогресу суспільного життя при покращенні становища людини. Вона охоплює весь простір життя людини - від умов її праці та побуту, здоров'я та відпочинку до соціальних класових і національних відносин. Змістом соціальної сфери є соціальні відносини між соціальними групами, індивідами в царині їх становища, місця та ролі у суспільстві, способі та стилі життя» [1]. Виходячи з даного визначення, можна виділити такі основні компоненти соціальної сфери: сім'я і побут; зайнятість і безробіття; охорона здоров'я, освіта, наука, культура; харчування, споживання товарів і послуг; відпочинок; демографічне середовище; соціальне самопочуття і поведінка людей у соціумі; антисоціальна поведінка, соціальна захищеність; зовнішнє середовище. Суть оптимального функціонування соціальної сфери полягає у тому, щоб сприяти забезпеченню якості життя членів суспільства, а також удосконалювати соціальні зв'язки і відносини між ними.

---

* молодший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

Соціальна сфера є базовим елементом в конструюванні та практичному втіленні моделі національної безпеки і має визначальний характер у системі державного управління. Виходячи з того, що соціальні аспекти наявні в усіх різновидах безпеки, її можна розглядати як найбільш узагальнюючий і об'єктивний критерій оцінювання ефективності управління соціально-економічним розвитком країни.

Загрозою безпеці України в соціальній сфері є збільшення питомої ваги населення, що перебуває за межею бідності, надмірне майнове розшарування, посилення соціальної напруги. В демографічній сфері найгостріше виявляються такі проблеми, як різке та надмірне скорочення народжуваності, що матиме тяжкі наслідки як у найближчій, так і в довгостроковій перспективі, високий рівень старіння населення, який призводить до скорочення частки населення працездатного віку і таким чином впливає на загальний рівень економічної активності, коротка (за європейськими стандартами) тривалість життя населення та смертність чоловіків у працездатному віці, посилення міграційного відтоку за межі країни, збільшення потоків нелегальної міграції (як іноземців до України, так і наших співгромадян до іноземних держав) [2].

Однією з найважливіших стабілізаційних функцій соціальної сфери є формування доходів населення. Основу цього процесу становлять відносини привласнення, використання й розподілу виробленого продукту між окремими елементами й ланками структури суспільства (соціальними групами, домогосподарствами, індивідуумами). У такому аспекті соціальна сфера обумовлює соціальну стабільність у суспільстві, згладжуючи надмірне розшарування населення за рівнем доходів; формує та відтворює оптимальну соціальну структуру суспільства, зокрема сприяє формуванню середнього класу; забезпечує справедливі умови оплати праці через регламентування мінімальної заробітної плати, яка повинна гарантувати прожитковий мінімум; створює умови для розширеного (особливо в якісному плані) відтворення робочої сили; забезпечує підтримку непрацездатних груп населення через перерозподіл доходів; сприяє впровадженню в суспільній свідомості принципів соціальної справедливості.

Безпосередньою метою існування та стабільного функціонування соціальної сфери є не лише добробут громадян, вона виступає також як складова політики забезпечення національної безпеки. З одного боку, її функцією є гарантування певного рівня добробуту населення, а з іншого - попередження соціальних конфліктів через розвиток системи соціального захисту. Соціальна сфера, безпосередньо впливаючи на рівень життя людей, дозволяє державі створювати безпекову систему через покращення соціального стану індивіда. Вона закріплює позитивне ставлення громадян до держави, перетворює її в унікальний державний інструмент забезпечення національної безпеки.

Під впливом стабільно існуючої соціальної сфери в ідеалі виховується неконфронтаційна особистість, всі зусилля якої спрямовуються на закріплення основ існуючого ладу. Вона може виступати одним з чинників не лише соціальної, але й політичної стабільності. Від того, наскільки уважно реагує держава через соціальну політику на потреби основної маси населення,

залежить політична ситуація в країні. Внаслідок неефективного державного менеджменту в державі можуть зароджуватися серйозні суперечності, значно послаблюватися внутрішнє єднання громадян. Соціальна складова національної безпеки України на сучасному етапі розвитку виступає внутрішнім чинником її забезпечення і набуває особливої актуальності у зв'язку зі зменшенням фінансових можливостей держави у проведенні активної соціально-економічної та демографічної політики. Радикальні трансформаційні процеси, які тривають в Україні, значно загострюють проблему сегментації суспільства, поділяючи його на полярні соціальні верстви з різним статусом.

У такій ситуації будь-які об'єднуючі ідеї не можуть згуртувати населення на добровільній основі. Досить важливим з точки зору стабілізації суспільних відносин є розгляд соціальної сфери не лише як комплексу управлінських рішень, але й як фактора формування громадянської свідомості та моральних устоїв соціуму в цілому, тобто мова йде про необхідність впровадження гуманітарного підходу при формуванні соціальної політики, що формує соціальну сферу. Усвідомлення соціальної відповідальності особи перед суспільством є складною метою. За таких умов будь-яке завдання формування прийнятних для суспільства соціальних настанов індивіда стає стратегічним напрямом соціальної політики.

1. Соціальна сфера: словарь / [авт.-сост. Викторов П.Ф.]. - М.: Социальные технологии, 1996. - 312 с.

2. Постанова Кабінету Міністрів України від 24.06.06 № 879 «Про затвердження Стратегії демографічного розвитку на період до 2015 року». – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/879-2006-%D0%BF>

О.В. Струк*

УСВІДОМЛЕНИЙ ВИБІР МОРАЛЬНИХ ПРИНЦИПІВ У ПРОФЕСІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА

За сучасних умов розвитку суспільства питання моральних принципів у житті людини набуває діалектичного характеру. З одного боку, прийнято вважати, що будь-які морально-етичні норми – це всього лиш продовження багатовікових традицій, унаслідок чого формується своєрідний суспільний стереотип. З іншого – вибір моральних принципів являє собою усвідомлене надання переваги людиною тому чи іншому варіантові поведінки відповідно до особистісних настанов, що базуються на певних цінностях.

Соціальна робота як особливий тип професійної діяльності має специфічну, притаманну тільки їй систему цінностей, що сформувалися в процесі становлення морально-етичних принципів і норм поведінки фахівців. Виходячи з цього неабиякої гостроти та *актуальності* набуває проблема усвідомленого вибору соціальним працівником моральних принципів у процесі професійної діяльності. Це не випадково, оскільки становище сьогодишнього суспільства ставить працівника соціальної сфери перед складними проблемами, які змушують діяти відповідно до особистісних морально-етичних переконань.

Тому *метою* нашого дослідження є визначення моральних принципів як

---

* студентка Запорізького національного університету

усвідомленого вибору у професійній діяльності соціального працівника.

Цінності, що становлять зміст моральної свідомості, знаходять своє безпосереднє продовження у професійній діяльності людини, її поведінці та вчинках. Ціннісні орієнтації являють собою внутрішній компонент свідомості та самосвідомості особистості, а також відіграють важливу роль у визначенні спрямованості її моральної діяльності [3, с. 103]. Цінностями соціальної роботи виступають ідеї та переконання, на які спирається соціальний працівник у процесі прийняття фахових рішень [2, с. 172].

Важливою умовою застосування етичних норм і принципів у професійній діяльності є свобода, що являє собою єдність моральної необхідності та суб'єктивної добровільності поведінки як здатності людини тримати владу над своїми вчинками. Моральна свобода є можливістю і спроможністю людини визначити та реалізувати свою моральну позицію, яка б забезпечувала досягнення поставленої мети [3, с. 105]. Унаслідок цього діяльність соціального працівника можна кваліфікувати як моральну лише тоді, коли вона базуватиметься на вільному моральному виборі, який даватиме можливість розкрити динамічну сторону моралі, побачити як норми, принципи, цінності діють у відносинах між соціальним працівником та відповідним клієнтом.

Визначальні етичні норми та принципи соціальної роботи викладено в праці «Етика соціальної роботи: принципи і стандарти», схваленій Міжнародною федерацією у липні 1994 року. Вона складається з преамбули, де у стислій формі обґрунтовано важливість етичної обізнаності як складової частини професійної практики, а також двох документів: «Міжнародної Декларації етичних принципів соціальної роботи» та «Міжнародних етичних стандартів соціальних працівників» [1, с. 30].

Етичний кодекс спеціалістів із соціальної роботи України був створений на основі вітчизняного досвіду і вищезазначених документів, прийнятих Міжнародною федерацією соціальних працівників у 1994 році. Складовими його частинами є: етичні принципи діяльності спеціалістів із соціальної роботи (перелік базових етичних ідей і традицій, що стають підґрунтям для прийняття етичного рішення в соціальній роботі); норми етичної поведінки спеціалістів із соціальної роботи (основа професійної діяльності) [4, с. 250].

Згідно з Етичним кодексом можна виокремити такі морально-етичні принципи фахової діяльності соціального працівника: повага до гідності кожної людини; пріоритетність інтересів клієнта; толерантність; довіра та взаємодія у вирішенні проблем клієнта; доступність послуг; конфіденційність; дотримання норм професійної етики. До Етичного кодексу входять також норми етичної поведінки стосовно фаху, колег, клієнтів, організації [2, с. 189].

Дехто може не погодитися з тим, що етичні принципи, якими керуються соціальні працівники у своїй роботі, є усвідомленими. І доказами цього слугуватиме нормативний характер Етичного кодексу спеціалістів із соціальної роботи. Проте наявний варіант спростування такої думки. Якщо вибір професійної діяльності соціальним працівником є усвідомленим, то і вибір моральних принципів, якими керується соціальний працівник у своїй роботі, також є таким. А хіба можна, не осмислюючи специфіку і важливість власної професії, здійснювати неусвідомлений вибір моральних принципів.

Моральні принципи, якими керується соціальний працівник при наданні відповідних послуг клієнтам, мають усвідомлений характер. Лише усвідомлюючи важливість застосування морально-етичних принципів і норм у фаховій соціальній роботі, спеціаліст може надати висококваліфіковану допомогу.

1. Введення в соціальну роботу: Навчальний посібник. – К.: Фенікс, 2001. – 288 с.
2. Вступ до спеціальності: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За ред. Т.В. Семигіної, І.І. Миговича. – К.: Академвидав, 2005. – 304 с.
3. Етика: Навч. посіб. / В.О. Лозової, М.І. Панов, О.А. Стасевська та ін.; За ред. В.О. Лозового. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 224 с.
4. Соціальна робота в Україні: Навч. посіб. / І.Д. Зверєва, О.В. Безпалько, С.Я. Харченко та ін.; За заг. ред. І.Д. Зверєвої, Г.М. Лактіонової. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 256 с.

Н.О. Рябцева*

АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ-СИРІТ І ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ, В ДИТЯЧИХ БУДИНКАХ СІМЕЙНОГО ТИПУ ТА ПРИЙОМНИХ СІМ'ЯХ

У доповіді проаналізовано ефективність виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які є вихованцями прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, виходячи з того, що критерієм ефективності виховання є потрапляння цієї категорії дітей в притулки; проаналізовано число дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які перебували у притулках протягом року, а також розкрито основні причини, внаслідок яких ці діти потрапили у притулки.

На сьогоднішній день проблема сирітства є достатньо актуальною для нашої країни. Так, в 2010 р. кількість дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, становило 98119 осіб [1, с. 12]. Гостро стоїть питання щодо влаштування дітей, які позбавлені можливості виховуватись у рідній родині, на виховання до дитячого будинку сімейного типу або прийомної сім'ї. В останні роки пріоритетним напрямом розвитку соціальної політики держави стає підтримка та розвиток саме сімейних форм влаштування на противагу інституційним закладам.

У табл. 1 наведені дані про розподіл дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, за місцем перебування — дитячими будинками сімейного типу та прийомними сім'ями, в період з 2003 р. до 2010 р. [1; 2].

Таблиця 1. Динаміка чисельного складу дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, вихованців дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей

Роки (X)	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Y1	917	960	1025	1462	1960	2605	3185	3573
Y2	_____	_____	288	1152	2561	4050	4934	5451

де:

Y1 – кількість вихованців дитячих будинків сімейного типу, осіб;

Y2 – кількість прийомних дітей у прийомних сім'ях, осіб.

* аспірантка Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Наведені в табл. 1, дані були оброблені за методом найменших квадратів. Нами були отримані кореляційні залежності (1; 2), які визначають динаміку кількості дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, що виховуються в дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях:

$$Y_1 = 1,8069813 \cdot 10^8 - 180527,17x + 45,089286x^2; \quad (1)$$

$$Y_2 = -2,7812348 \cdot 10^8 + 275983,39x - 68,46304x^2. \quad (2)$$

Аналіз математичної залежності (1-2) вказує на значне щорічне зростання кількості вихованців дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей, що є надзвичайно позитивним явищем.

Одним з об'єктивних показників оцінки виховного процесу дітей-сиріт у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях є їх потрапляння в притулки для дітей служби у справах дітей. У притулок потрапляють діти, які самовільно залишили сім'ю чи інтернатні заклади, над якими здійснюється психологічне, фізичне, економічне насильства, та діти, залучені до найгірших форм дитячої праці (порно-, секс-бізнесу, експлуатації, тощо) й торгівлі людьми.

В табл. 2 наведено статистичні дані по окремим категоріям вихованців притулків для дітей [1; 2].

Таблиця 2. Характеристика вихованців притулків для дітей за окремими ознаками

X	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Y3	5135	6104	6304	6119	5487	4996	4581	3098	1745	1385
Y4					51	36	26	17	46	59
Z1					3,88	1,38	0,58	0,26	0,57	0,65

Де:

X— роки, яким відповідають статистичні дані;

Y3 — діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, які перебували у притулках протягом року;

Y4 — діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, які проживають в дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях та перебували у притулках протягом року;

Z1 — відсоток дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які проживають в ДБСТ та ПС, що перебували у притулках протягом року від загальної кількості вихованців ДБСТ та ПС;

Математична обробка статистичних даних (табл. 2) дозволила отримати кореляційні функції (3-5):

$$Y_3 = -4,3492034 \cdot 10^8 + 434250,53x - 108,39394x^2; \quad (3)$$

$$Y_4 = 21292309 - 21214,48x + 5,2842399x^2; \quad (4)$$

$$Z_1 = 1248614,4 - 1243,4093x + 0,30955649x^2. \quad (5)$$

Проведена математична обробка статистичних даних дозволила встановити стрімке збільшення вихованців притулків з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які проживають у дитячих будинках сімейного типу та прийомних сім'ях. Суттєву роль у процесі вдосконалення виховного процесу дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які є вихованцями прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу, має правильна професійна підготовка соціальних працівників і майбутніх прийомних

батьків, на що наголошує Президент України Віктор Янукович в Указі № 1163/2011 від 16 грудня 2011 р. «Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні» [3].

1. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: статистичний збірник / відп. ред. І.В. Калачова. – К.: Держкомстат України, 2011. – 78 с.

2. Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства: статистичний збірник / відп. ред. І.В. Калачова. – К.: Держкомстат України, 2010. – 78 с.

3. Про питання щодо забезпечення реалізації прав дітей в Україні: Указ Президента України від 16.12.2011р. № 1163/2011 // Офіційний вісник України від 06.01.2012 р. —2011. — № 101.

В.В. Болубах*

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ БЕЗДОМНИХ ОСІБ: ПРОБЛЕМИ І ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ

На початку створення моделі ринкової трансформації в Україні не була врахована її соціальна спрямованість. Соціально-економічні процеси, що відбувалися впродовж двох останніх десятиліть, прорахунки, які в державному управлінні, спричинили різке соціальне розшарування суспільства. Економічні реформи не сприяли досягненню соціальної та політичної стабільності, не було забезпечено становлення адаптованої до ринкової економіки соціальної інфраструктури. Реформи не сприяли подоланню бідності та глибокого матеріального розшарування населення. Все це призвело до зростання в державі такого соціального явища, як бездомність.

Причини, через які в Україні люди стають бездомними, є похідними багатьох взаємопов'язаних факторів, основними з яких є політика, економіка і криза інституту сім'ї. Збільшення кількості бездомних на початку 90-х років ХХ ст. стало результатом різкого зниження доходів і рівня життя населення внаслідок структурних змін у галузях економіки, збитковості багатьох підприємств виробничої сфери, недосконалості фінансово-кредитних механізмів, різкого збільшення наявного та прихованого безробіття, неготовності соціальних закладів, правоохоронних органів проводити роботу з такими категоріями населення в ринкових умовах. Також до причин виникнення бездомності слід віднести недосконалість нормативно-правової бази, в т.ч. житлового законодавства, незаконні операції з житлом на ринку нерухомості; підвищення оплати комунальних послуг, відсутність можливості сплати боргів за житлово-комунальні послуги; високу вартість житла, відсутність доступного, соціального житла, соціальних гуртожитків і неможливість громадянами придбати чи орендувати житло; відсутність системи профілактики бездомності, недостатність фінансування заходів для проведення соціальної роботи з людьми з групи ризику; відсутність ефективної системи лікування, алкогольної залежності, наркоманії та ВІЛ/СНІДу; незабезпечення, відповідно до законодавства, житлом сиріт і громадян, що втратили службове житло.

Бездомність деформує соціальне середовище, створює соціальну напругу в суспільстві, спричиняє загострення таких соціальних явищ, як бродяжництво,

* науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

жебракування та злочинність, руйнує фізичне, психічне та духовне здоров'я бездомних людей, знижує їхню життєву, громадську та трудову активність.

Основним наслідком бездомності є порушення прав і свобод людини, що гарантовані Конституцією України, а також проголошені Конвенцією ООН «Про захист прав і основних свобод людини» та іншими міжнародними актами, до яких приєдналась Україна.

Лише у 2003 р. проблема бездомності була порушена на парламентських слуханнях і на виконання Рекомендацій цих слухань у 2005 р. було прийнято Закон України «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей» [1]. На законодавчому рівні було врегульовано три основні проблеми бездомних: їх облік і реєстрація; відновлення паспортів; забезпечення тимчасовим притулком. Законом також передбачено проведення профілактики бездомності і безпритульності як «системи заходів, спрямованих на усунення правових, соціальних та інших причин виникнення бездомності та безпритульності, запобігання їм, у тому числі заходів щодо зниження ризику втрати людьми прав на жилі приміщення, запобігання втраті цих прав, і на попередження виникнення негативних суспільних наслідків, пов'язаних з відсутністю в людей житла».

Крім того, у 2008 р. урядом було схвалено Концепцію соціального захисту бездомних громадян [2] та затверджено План заходів щодо реалізації Концепції соціального бездомних громадян до 2012 р. [3].

Комплекс заходів, здійснених за останні роки, сприяв позитивним змінам у цій сфері. Так, бездомним особам надають соціальні послуги в закладах та установах різних форм власності і підпорядкування, проводиться реєстрація бездомних громадян і відновлення їхніх документів. Станом на 01.01.2011 в Україні функціонує 57 центрів (відділень) обліку бездомних, з них 54 – комунальних та 3 – утворених недержавними організаціями; 31 будинок нічного перебування, з них 17 комунальних та 4 – утворених недержавними організаціями; 17 центрів (відділень) реінтеграції, з них 6 - комунальних та 11- недержавних; 2 комунальних соціальних готелі [4].

Разом з тим, існуюча державна система профілактики бездомності і соціального захисту бездомних не відповідає масштабам і природі проблеми й, зважаючи на темпи та структуру її розвитку, не в змозі забезпечити суттєве зменшення чисельності бездомних та їхню інтеграцію у суспільство.

Соціальна інтеграція бездомних осіб передбачає вирішення комплексу проблемних питань, що вимагає залучення й об'єднання зусиль міністерств та відомств, які представляють такі галузі, як медицина, освіта, право, будівництво житла тощо. Про оптимальність такого підходу свідчить вивчений досвід таких країн, як Франція, Нідерланди, Угорщина, Велика Британія, США, де до вирішення проблеми залучено державні органи влади, недержавні організації та передбачаються кошти як в державному, так і в місцевих бюджетах на даний напрям роботи. Такий підхід враховує складність і комплексність проблеми та базується на тому, що забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави, що гарантовано Конституцією України та іншими законодавчими актами.

З метою створення ефективної системи соціального захисту бездомних громадян необхідно об'єднати стратегічні і тактичні дії причетних до цієї

проблеми галузей, забезпечити узгодженість і координацію дій органів державної влади, місцевих органів і благодійних і громадських організацій, зокрема за такими основним напрямками: дослідження стану бездомності в Україні як соціального явища та формування науково-теоретичних засад; розвиток профілактичної роботи; запровадження обліку бездомних громадян в Україні; реінтеграція бездомних громадян.

Реалізація зазначених заходів дасть змогу не допустити трансформацію проблеми формування системи соціального захисту бездомних громадян у постпроблему, яка потребуватиме згодом значно більших витрат, ніж сьогодні.

1. Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей» від 02.06.2005 р. № 2623-IV.
2. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 квітня 2008 р. № 639-р «Про схвалення Концепції соціального захисту бездомних громадян».
3. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 5 листопада 2008 р. № 1402-р «Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції соціального захисту бездомних громадян до 2012 року».
4. Соціальні послуги в Україні: теоретичні та практичні аспекти: Монографія / за заг. ред. І.І. Тарабукіної, Л.І. Ільчука. - Херсон: Вид-во «ПП Журавель», 2011. -360 с.

А.В. Сивак*

ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА НА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ

Розбудова громадянського суспільства в Україні неможлива без належного гарантування на її території прав і свобод людини та громадянина, особливе місце серед яких займає право на соціальний захист. З утворенням незалежної України право людини на соціальний захист, як і інші, було продекларовано як основний пріоритет нашої держави. Саме Конституція України гарантувала кожному громадянину широкий спектр соціальних прав, які згідно зі ст. 64 Основного Закону України не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Крім того, Основний Закон України гарантує невідчужуваність і непорушність гарантованих ним прав і свобод.

Конституційні засади права на соціальний захист набули свого подальшого і демократичнішого розвитку в системі вітчизняного законодавства про соціальний захист. Конституція України гарантує право на соціальний захист лише громадянам України, про що неодноразово критично висловлювалися фахівці з конституційного права. Крім того, у реальному житті закріплені в актах законодавства положення щодо забезпечення прав і свобод людини та встановлена для їх реалізації і захисту система гарантій у більшості випадків не знаходиться на належному рівні.

Важливою гарантією реалізації права на соціальний захист є конституційна норма, яка передбачає, що пенсії та інші види соціальних виплат і допомоги, які є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом. Але сьогодні існує проблема використання прожиткового мінімуму для встановлення розміру соціальних

---

* старший науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

виплат – це практика застосування в бюджетному законодавстві так званого «рівня забезпечення прожиткового мінімуму», що взагалі нівелює значення прожиткового мінімуму як такого, суперечить українському законодавству і протиправно обмежує рівень соціальної допомоги. В законах про державний бюджет встановлюється розмір рівня забезпечення прожиткового мінімуму в середньому на 70% нижче офіційно прийнятого. Управління «в ручному режимі» соціальними виплатами на основі рівня забезпечення прожиткового мінімуму допускає порушення соціальних прав громадян. Отже, обмеження права на соціальний захист з таких підстав, як неможливість його фінансового забезпечення, не є конституційно допустимим. Використання цього «сурогатного» показника відображає неспроможність держави реалізувати базові соціальні стандарти і забезпечити зростання життєвого рівня населення [1].

Як приклад, можна навести права жінок, які виховують дітей до трьох років. За період 2006-2010 рр. найбільше зросла кількість одержувачів допомоги на дітей до досягнення 3-річного віку (див. табл.).

Державна допомога сім'ям з дітьми (осіб)*

Рік	до досягнення 3-річного віку	одиноким матерям	при вагітності та пологах	при опіці і піклуванні
2006	295 498	251 945	227 356	55 937
2007	827 584	227 854	237 555	56 372
2008	571 999	206 578	261 058	107 516
2009	794 880	241 367	259 107	84 599
2010	1 196 262	236 069	261 448	90 331

*Джерело: [2]

Крім того, в структурі чисельності одержувачів цей вид допомоги складає найбільшу частку, а застосування показника «рівень забезпечення прожиткового мінімуму» протиправно обмежує рівень соціальної допомоги даних осіб. Крім того, право отримувати допомогу на рівні прожиткового мінімуму для дитини віком до 6 років обмежується двічі. Спочатку з посиланням на економічну нестабільність прикінцевими положеннями Закону України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» їм гарантується допомога тільки на рівні 25% прожиткового мінімуму. Далі щороку в Законі про державний бюджет за допомогою рівня забезпечення прожиткового мінімуму встановлюється допомога тільки на рівні 13% прожиткового мінімуму [3].

Одним із механізмів державної та суспільної підтримки людей у зв'язку зі старістю, обмеженими фізичними можливостями чи складними обставинами є надання соціальних послуг. Ця форма соціальної підтримки населення, її розвиток – пріоритетний напрям державної політики в Україні, зумовлений високим рівнем бідності населення, соціального сирітства, порушенням соціальних і родинних зв'язків, низьким рівнем адаптованості населення до ринкових умов тощо.

На сьогодні види соціальних послуг, їх перелік, зміст та обсяг у кожному конкретному випадку визначаються працівником соціальної служби, до якої звернулась особа, з урахуванням її стану здоров'я, індивідуальних потреб,

індивідуальної програми реабілітації та інших об'єктивних факторів, що спричинили складні життєві обставини. Тобто чинне законодавство України не регламентує мінімальний перелік соціальних послуг, які б забезпечили найголовніші потреби осіб, що опинилися у скрутні і які б гарантувалися державою за будь-якої економічної ситуації незалежно від території проживання громадян.

Отже, сьогодні актуальними є питання економіко-організаційних аспектів забезпечення державою права на соціальний захист населення, виявлення найважливіх проблем у цій царині та пошук шляхів їх вирішення. Впродовж становлення України як суверенної держави гарантії щодо реалізації права на соціальний захист населення не були забезпечені в повному обсязі, про що свідчать нагальні проблеми у сферах надання соціальних послуг, соціальних допомог тощо. Для вирішення окреслених вище проблем за доцільне вважаємо:

- відхід від ідеології утриманства, тобто перехід від провадження пасивної соціальної політики до активної шляхом акцентування більшої уваги на створенні нових робочих місць і, відповідно, підвищення рівня оплати праці населення, а не на наданні різних пільг і допомог;
- проведення реформи соціальних послуг та реформи системи соціальних допомог і пільг;
- створення єдиної інтегрованої бази про громадян (користувачів соціальних послуг, отримувачів різних соціальних трансфертів);
- широке інформування населення щодо проведення відповідних реформ законопроектів тощо, а також їх залучення до активного обговорення тієї чи іншої проблеми.

Слід зазначити, що до ситуації, яка склалася у сфері забезпечення права на соціальний захист населення, призвела відсутність цілісної стратегії формування й реалізації державної соціальної політики

1. Коваль, О. Підвищувати треба не пенсійний вік, а офіційну зарплату. Пенсійна реформа очима не стороннього / О. Коваль // Дзеркало тижня. - 2010 р. - № 33 (813). - 11–17 вересня. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.dt.ua/2000/2650/70348/>
2. Збір та обробка даних для інформаційно-аналітичного забезпечення комплексної системи моніторингу та прогнозування соціальних виплат та пільг: Науковий звіт / Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики та НАН України. – К., 2011. – 60 с.
3. Сучасний стан та основні напрями реформування оплати праці в Україні: Інформаційно-аналітичні матеріали до «круглого столу» Комітету Верховної Ради України з питань соціальної політики та праці на тему: «Оплата праці – українські реалії та перспективи реформування» / Національний інститут стратегічних досліджень. – К. – 21 березня 2012 р.

Н.В. Дараганова*

АНАЛІЗ ВИНИКНЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ У СФЕРІ ПРАЦІ ТА ЗАЙНЯТОСТІ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ

Незважаючи на всю значимість праці, яка була невід'ємною основою еволюційного розвитку людства з незапам'ятних часів, її правове регулювання, у тому числі й адміністративно-правове регулювання, виникло порівняно недавно, — наприкінці XIX століття. Виникненню правового регулювання праці

* к.ю.н., доцент кафедри цивільного та господарського права Національної академії управління

сприяло становлення та розвиток капіталістичного способу виробництва, коли відбувся перехід від простої кооперації праці у майстерні до праці на фабриці із застосуванням машинного виробництва й угрупованням значної кількості об'єднаних цим виробництвом людей.

Скасування кріпацтва створило умови для швидкого розвитку капіталізму в Російській імперії, зокрема й в Україні. Так, період 60-80-х рр. XIX ст. охарактеризувався поглибленням суспільного розподілу праці, відокремленням промисловості від землеробства, посиленням концентрації промисловості й торгівлі у містах, утворенням великих індустріальних районів зі значним збільшенням у них чисельності населення та формуванням нової соціальної групи людей — робітників. Робітники являли собою нову соціальну верству суспільства, економічним змістом трудової діяльності якої стало виробництво матеріальних благ переважно промислового характеру. Цьому сприяв, на наш погляд, комплекс таких основних чинників.

По-перше, підприємство (фабрика, завод) акумулювало в одному місці значну кількість людей, на відміну від майстерні, де організація праці мала патріархальний характер, а кількість працюючих осіб була невеликою.

По-друге, на цих підприємствах спостерігалася майже повна безправність робітників. Хоча ще у 1835 р. в Російській імперії і було прийнято перший фабричний закон «Положення про відносини між власниками фабричних закладів і робочими людьми, що поступають на ці заклади за наймом», відповідно до якого фабриканти були зобов'язані письмово оформляти умови найму, однак, згідно з його нормами, робітники не мали права звільнитися раніше обумовленого договором строку та вимагати підвищення заробітної плати протягом строку договору.

По-третє, наявність нещадної експлуатації найманих осіб, особливо робітників. Наприклад, тривалість робочого часу у Києві становила від 14 до 17 годин на добу, у виробництві інтенсивно застосовувалася дешева праця жінок, малолітніх дітей і підлітків. У багатьох договорах про найм робочих, особливо у перші пореформені десятиліття, взагалі не зазначалась кількість робочих годин. На деяких заводах, приміром, цегляних, кількість годин залежала від пори року. Нерідко робочий день продовжувався до 12-18 годин.

По-четверте, на початку 1880-х рр. в економіці Російської імперії розпочалася криза та створилася реальна небезпека повного фінансового банкрутства країни. З 1882 р. криза набула загального характеру, охопивши найважливіші галузі народного господарства країни. Повним або частковим безробіттям були охоплені сотні тисяч робітників. Погіршення становища фабрично-заводських робітників зумовлювалося і зниженням їхньої заробітної плати. Так, з метою скорочення зарплати фабриканти нерідко розплачувалися з робочими купонами процентних паперів, за якими строк платежу наступав через кілька місяців, при цьому робітники втрачали до 20% свого заробітку. Зниження заробітної плати відбувалося і через інфляцію та стягнення штрафів. За підрахунками фахівців, у 1880-х рр. реальна заробітна плата робітників знизилася не менш як на 20-30%.

Зазначені фактори призвели до того, що робітники почали об'єднуватися й активно протидіяти власникам підприємств. Форми цієї протидії були різні — від

подачі колективних заяв, посилання делегатів від робітників до адміністрації підприємства, влади тощо до страйку як форми активного опору. Протягом 1880-1894 рр. в Російській імперії відбулось 703 страйків та заворушень, із них 110 відбулось в Україні. Це поступово призводило до усвідомлення владою необхідності встановлення загальних для всіх найманих працівників і роботодавців правил щодо регламентації основних положень між працею і капіталом та стало поштовхом для виникнення в країні фабричного законодавства. Так, наприкінці XIX ст. було встановлено перші правила, що регламентували загальні положення між працею та капіталом, зокрема такі законодавчі акти: «Про малолітніх, які працюють на заводах, фабриках і мануфактурах» (1882 р.), «Про нагляд за закладами фабричної промисловості та про взаємні відносини між фабрикантами та робітниками» (1886 р.), «Про тривалість та розподіл робочого часу у закладах фабрично-заводської промисловості» (1897 р.) та ін.

З виданням перших фабричних законів тісно пов'язано і створення у червні 1882 р. фабричної інспекції, яка спочатку була утворена для нагляду за виконанням положень щодо праці та навчання малолітніх робочих. Надалі, у зв'язку з прийняттям Правил про нагляд за закладами фабричної промисловості та про взаємні відносини між фабрикантами та робітниками, повноваження фабричної інспекції було розширено — вона стала першим органом державної влади в Російській імперії, до компетенції якої з 1886 р. увійшли питання як нагляду за працею малолітніх осіб, так і питання нагляду за дотриманням законодавства у сфері праці у цілому.

Отже, виникнення адміністративно-правового регулювання у сфері праці та зайнятості населення в Україні було безпосередньо пов'язано з розвитком капіталістичного способу виробництва та формуванням нової соціальної групи людей — робітників. Робітники, через вищезазначені основні чинники, почали об'єднуватися й активно протидіяти власникам підприємств, що спричинило нестабільність у суспільстві та стало поштовхом для виникнення фабричного законодавства й створення фабричної інспекції для нагляду за дотриманням законодавства у сфері праці.

С.В. Ничипоренко,* Ю.В. Горемікіна**

МОДЕРНІЗАЦІЯ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ У КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДСЬКОГО РОЗВИТКУ

На сьогоднішній день соціальні послуги можуть розглядатись не лише як інструмент соціальної політики держави, але і як чинник, що впливає на людський розвиток. За своєю сутністю соціальні послуги покликані допомогти отримувачам розв'язати проблеми, які заважають їм бути повноцінними членами суспільства, а отже, сприяти більш повному соціальному залученню вразливих категорій населення.

---

* к.е.н., старший науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України;

** молодший науковий співробітник Інституту демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України

З розвитком інфраструктури соціальних послуг виникає потреба їхньої модернізації, що пов'язана з передачею повноважень з надання послуг у сфері соціального захисту на регіональний рівень, зниженням адміністративних витрат, розробкою соціальних стандартів на послуги, орієнтацією соціальних послуг на найбільш вразливі верстви населення.

Система соціальних послуг повинна швидко й адекватно реагувати на попит та зміни потреб людей, щоб бути здатною забезпечувати подолання соціальних ризиків. Це вимагає нових підходів, диверсифікації ресурсів, розширення спектра надавачів послуг.

Разом з тим існують обставини, що ускладнюють формування ринку соціальних послуг. Недосконалість нормативно-правової бази, а також недоопрацьованість методик розрахунку кількісних нормативів у сфері соціального обслуговування не дозволяють здійснювати адекватний контроль за недержавними організаціями й підприємствами, а також приватними особами, діяльність яких пов'язана із наданням соціальних послуг.

Реформи в соціальній сфері мають здійснювати певний позитивний ефект, завдання державної влади полягає в такій побудові соціальної стратегії, щоб одночасно вирішити кілька соціальних проблем, одержавши максимальний ефект за мінімальних ресурсних вкладень.

Соціальним ефектом від ринкових перетворень у сфері надання соціальних послуг може стати збільшення зайнятості у сфері соціального обслуговування населення, підвищення доступності та якості соціальних послуг і максимальне задоволення попиту на соціальні послуги з боку споживачів.

Необхідним є підвищення ефективності соціальних послуг. Важливе значення має зниження витрат, пов'язаних із фінансуванням надмірних потужностей мережі державних закладів. Оптимізація системи надання соціальних послуг можлива за умови впровадження нових механізмів взаємодії державного та недержавного секторів, використання вже існуючих ресурсів і потенціалу недержавних організацій, що надають соціальні послуги.

Важливим напрямом модернізації системи соціальних послуг в Україні може стати і впровадження стандартів якості соціальних послуг, які б гарантували кожному одержувачу мінімальний рівень якості соціальних послуг. Відсутність універсальних стандартів надання соціальних послуг для забезпечення рівних і єдиних вимог для всіх надавачів значно гальмує розвиток соціальних послуг.

Нові стандарти якості соціальних послуг мають бути створені для різних цільових груп. Вони повинні відображати сучасні прогресивні підходи, кращий міжнародний і вітчизняний досвід, враховувати потреби й очікування споживачів послуг і працівників, які ці послуги надають.

Необхідність модернізації системи соціальних послуг надзвичайно актуалізує проблему оцінювання ефективності надання соціальних послуг, оскільки оцінювання надає необхідну інформацію про те, які саме компоненти надання послуг працюють ефективно, а які вимагають реорганізації, модифікації або відміни; грамотно проведена оцінка допоможе виявити недоліки й поліпшити механізми надання соціальних послуг.

Здійснюючи модернізацію системи соціальних послуг в Україні, варто також звернути увагу на ще один її можливий напрям – активізацію співпраці у сфері

надання соціальних послуг державних і недержавних провайдерів соціальних послуг з волонтерами. Така співпраця означає насамперед те, що волонтери мають розглядатися як особи, які на рівні з соціальними працівниками здатні надавати соціальні послуги, а тому кількість соціальних послуг, які надають волонтери, може бути збільшена.

Таким чином, модернізація системи соціальних послуг є надзвичайно важливою й актуальною та зможе здійснювати стимулюючий ефект на людський розвиток.

1. Вакулєнко С.М. Організаційні аспекти модернізації системи соціальних послуг в контексті нових орієнтирів в соціальній політиці / С.М. Вакулєнко. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mtpsa/2008/articles/Vakulen.pdf

2. Закон України «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2017-14>

3. Проект концепції (моделі) моніторингу та оцінювання сектору соціальних послуг / За ред. О.В. Макарової. - Умань: СПД Сочинський, 2008. - 148 с.

4. Сідельник Л. Залучення організацій громадянського суспільства до надання соціальних послуг в Україні. Аналітичний огляд сучасного стану та перспектив / Л. Сідельник. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.ucpr.kiev.ua/modules.php?op=modload&name=News&file=article&sid=6032293&mode=thread&order=0&thold=0>

Н.П. Баранова*

ВИКОРИСТАННЯ МІЖНАРОДНИХ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ ЯК УМОВА ЕФЕКТИВНОЇ РЕАЛІЗАЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ

В Україні існує необхідність розробки цілісної концепції соціальної політики, теоретико-методологічних основ її формування та відповідних механізмів реалізації. Дієва соціальна політика в країні, її якісні зміни підмінюються постійним мінімальним збільшенням бюджетних видатків на різні соціальні допомоги і це проголошується як підвищення соціальних стандартів. За номінального визнання в державі необхідності використання в соціальній сфері міжнародних стандартів практична реалізація цього підходу відбувається дуже повільно. В результаті такі проблеми, як подолання бідності в країні, зменшення поляризації суспільства будуть вирішуватися десятиліттями.

На наш погляд, необхідно змінити методичні підходи до вирішення проблем формування соціальних стандартів, використовуючи міжнародний досвід.

В Україні діє Закон «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії». В законі базовим державним соціальним стандартом визначено прожитковий мінімум. Прожитковий мінімум, у свою чергу, в цьому законі визначено як «вартісну величину достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості».

Аналізуючи визначення прожиткового мінімуму, який названо в законі базовим соціальним стандартом, можна констатувати, що воно суперечить

---

* к.е.н., заступник директора з наукової роботи Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

самому поняттю стандарт. Мінімальні набори послуг, по-перше, ніколи не можуть бути стандартом, це суперечить самому поняттю стандарт, по-друге, вони не можуть задовольнити «основні соціальні та культурні потреби особистості», а по-третє, прожитковий мінімум ніяк не може забезпечити нормальне функціонування організму людини.

У Глосарії з трудового права та соціально-трудоких відносин (з посиланням на досвід ЄС) прожитковий мінімум (Living wage) визначений як рівень заробітної плати, достатній для задоволення основних життєвих потреб сім'ї середнього розміру в конкретній економіці. Це визначення відрізняється від українського насамперед тим, що прожитковий мінімум розраховується не для однієї особи, а в розрахунку на сім'ю середнього розміру і пов'язується із розміром заробітної плати.

Якщо проаналізувати методичні підходи до визначення соціальних стандартів, в тому числі і мінімальних, в Конвенціях МОП, Європейському кодексі соціального забезпечення, то можна зробити висновок, що вони суттєво відрізняються від українських.

Конвенція МОП № 102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення»,² що ухвалена в 1952 р., є визначальною та найважливішою серед всіх Конвенцій МОП з питань соціального забезпечення, оскільки це єдиний міжнародний документ, заснований на основних принципах соціального забезпечення, в якому встановлюються всесвітньо-узгоджені мінімальні стандарти щодо всіх з дев'яти напрямів соціального забезпечення (медична допомога, допомога при хворобі, з безробіття, по старості, в разі виробничої травми, сімейна допомога, у зв'язку з вагітністю та пологами, з інвалідності, у зв'язку з втратою годувальника).

З метою піднесення стандартів на більш високій рівень, ніж мінімальні стандарти, що визначені в Конвенції МОП 102 Радою Європи у співробітництві з Міжнародним бюро праці розроблено Європейський кодекс соціального забезпечення, який прийнято у квітні 1964 року.³ Кодекс є одним з нормативних документів Ради Європи в галузі соціального забезпечення, що застосовується для визначення загальних європейських соціальних стандартів. Основна його ідея полягає у сприянні побудови моделі соціального забезпечення на основі соціальної справедливості та захисту прав людини. Європейським кодексом соціального забезпечення передбачено надання допомоги на мінімальному рівні, в основному працюючим (застрахованим) особам, тобто тим, хто сплачував внески зі своїх доходів. У Кодексі визначено мінімальні стандарти за дев'ятьма видами соціальних допомог, вісім з яких, окрім медичної допомоги, надаються у вигляді періодичних грошових виплат залежно від категорії типового одержувача допомоги, обчислених відповідно до умов розділу XI «Норми, яким мають відповідати періодичні грошові виплати» (див. табл. 1). Слід зазначити, що в більшості випадків стандартним одержувачем допомог є

---

² Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення. Конвенція № 102 / Конвенції та рекомендації, ухвалені міжнародною організацією праці. 1919-1964. Т. I. – МОП. – Женева. - 2001. – С. 554.

³ Європейський кодекс соціального забезпечення / Збірка договорів Ради Європи. – Парламентське видавництво. – К., 2000.

чоловік з дружиною та двома дітьми. При цьому рівень допомоги розраховується, виходячи з попереднього заробітку чоловіка. Тобто передбачається, що заробітна плата чоловіка має забезпечити проживання всієї сім'ї на мінімальному рівні.

Таблиця 1. Норми мінімальних періодичних грошових виплат типовим одержувачам, що визначені Європейським кодексом соціального забезпечення

Розділ Кодексу	Охоплюваний випадок	Типовий одержувач	Відсоток
III	Хвороба	Чоловік з дружиною та двома дітьми	45
IV	Безробіття	Чоловік з дружиною та двома дітьми	45
V	Старість	Чоловік з дружиною пенсійного віку	40
VI	Виробнича травма: непрацездатність інвалідність втрата годувальника	Чоловік з дружиною та двома дітьми	50
		Чоловік з дружиною та двома дітьми	50
		Удова із двома дітьми	40
VIII	Вагітність та пологи	Жінка	45
IX	Інвалідність	Чоловік з дружиною та двома дітьми	40
X	Втрата годувальника	Удова із двома дітьми	40

З метою створення системи якісних державних соціальних стандартів в Україні, яка прагне до євроінтеграції, науковцями Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики та НАН України виконані наукові дослідження щодо порівняння національного законодавства з питань соціального забезпечення з європейськими стандартами, що визначені в Європейському кодексі соціального забезпечення (2007 р.). Продовженням цього дослідження стала наукова робота на тему: «Підготовка до ратифікації Конвенції МОП №102 «Про мінімальні норми соціального забезпечення» (2009 р.).

Як уже було зазначено, в Європейському кодексі соціального забезпечення передбачено надання дев'яти видів соціальних допомог. Порівняння цих допомог з українськими стандартами і нормативами проводилось по кожному виду допомог за такими напрямками: за охоплюваним випадком, категоріями захищених осіб, видом допомоги, мінімальним рівнем забезпечення допомоги, періодом сплати внесків і тривалістю надання допомоги.

Детальний аналіз положень Європейського кодексу соціального забезпечення та українського законодавства дозволив сформулювати деякі пропозиції щодо подальшої роботи з удосконалення системи соціальних стандартів в Україні. Для цього необхідно: визначити в українському законодавстві категорії «типовий одержувач допомоги», а також категорії «типовий кваліфікований робітник» і «типовий некваліфікований робітник» чоловічої статі для надання відповідних видів допомог із соціального забезпечення. Розміри всіх соціальних допомог, що залежать від страхового стажу одержувача, необхідно визначати у відсотках до попереднього заробітку, з якого сплачувались страхові внески, запровадити в Україні систему загальнообов'язкового державного медичного страхування, що буде відповідати положенням Європейського кодексу соціального забезпечення, поступово підвищувати розміри допомог з соціального забезпечення, враховуючи той факт, що

вони повинні забезпечувати достатній рівень для підтримання здоров'я та належного матеріального становища родини типового одержувача допомоги.

Такий підхід дозволить розробити систему соціальних стандартів, яка б дійсно забезпечувала гідний рівень життя населення та відповідала міжнародним стандартам.

М.Г. Демченко, * Д.В. Сенчило **

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ

Особистість — поняття, вироблене для відображення соціальної природи людини, розгляду її як суб'єкта соціокультурного життя, її визначення як носія індивідуальності, що розкривається в контекстах соціальних відносин, спілкування і предметної діяльності, соціально зумовлена система психічних якостей індивіда, що визначається залученістю людини до конкретних суспільних, культурних, історичних відносин.

Формування особистості — це важкий процес соціального розвитку людини, становлення її як суб'єкта діяльності, члена суспільства, громадянина. Але цей процес цілком і повністю залежить від економічного, політичного і духовного розвитку суспільства, ефективності дій соціальних інститутів, які впливають на формування особистості – це держава, сім'я, школа, соціальне оточення.

Сьогодні дослідження процесу формування відповідальності особистості зумовлене загостренням суперечностей між об'єктивною потребою формування соціальної відповідальності у молоді і неадекватними можливостями сучасної системи освіти, а також між потребою саморозвитку особистості студента і системою традиційного виховання, яке спрямоване на єдині стандарти виховання. До них відносяться такі як:

- вільний час молоді (пов'язаний з можливістю реалізувати себе в спорті, а спорт сьогодні - це спроможність платити гроші за тренування за відвідування кафе, клубів тощо);

- працевлаштування (сьогодні це питання є дуже складним, на роботу не приймають, бо немає стажу, а немає стажу - не приймають на роботу – замкнуте коло);

- придбання житла для молодих сімей;

- створення сім'ї;

- народження дитини;

Але стандарти виховання обумовлюють такий аспект, як відповідальність. Категорія відповідальності у загальнонауковому розумінні ґрунтується на філософському вченні про соціальну зумовленість поведінки індивіда, її зв'язок зі свободою й необхідністю як передумовою реалізації особистістю функцій суб'єкта оновлення світу. Передумовою відповідальності є вибір індивідом можливої поведінки, яка ґрунтується на відміні від філософського вчення на реаліях сучасного буття, пов'язаного з політичною, економічною і соціальною стабільністю.

---

* к.і.н., доцент, завідувач кафедри соціології Київського економічного інституту менеджменту;

** студент Національного медичного університету імені О.О. Богомольця

Тому виникає проблема внутрішньої узгодженості моральної поведінки, яка повинна ґрунтуватися на головних принципах, що лежать в основі виховання студентів. Це науковість, взаємозв'язок теорії і практики, свободи мислення, науковий плюралізм. Ці принципи надають можливість формувати:

- почуття національної гідності громадянина України;
- повагу до законів держави;
- соціальну активність, політичну культуру, моральність і духовність особистості.

Відповідальність органічно пов'язана зі свободою прийняття рішень, вибору цілей і способів, методів і стилів її досягнення. Соціальна відповідальність людини нерозривно пов'язана з її духовністю, що постає одним з важливих предметів дослідження у галузі етики.

Таким чином, духовність – це те, чого не можна навчити з допомогою настанов. Відомий психолог Б. Братусь визначає чотири рівні у структурі особистості, які характеризують ступінь її духовності: егоцентричний, групоцентричний, просоціальний, духовний.

У цьому зв'язку він виділяє п'ять рівнів відповідальності.

На першому (низькому) рівні життєвої позиції відповідальність особистості виявляється як санкція, а основним мотивом реалізації дій є прагнення уникнути відповідальності.

На другому рівні спонукальним мотивом є "дотримання норм і правил, прихильність до оточуючих". Наявність цього мотиву свідчить про сформованість відповідальності.

На третьому рівні відбувається переростання почуття відповідальності у відповідальність соціальну.

На четвертому рівні особистість характеризується насамперед високорозвиненою професійною відповідальністю, яка реалізується у трудовій діяльності.

І нарешті, п'ятий рівень дозволяє соціально зрілій особистості чітко займати соціальну роль і соціальний статус.

Таким чином, соціальна зрілість зростаючої особистості розуміється як певний ступінь її розвитку в умовах конкретного соціального середовища.

М.В. Рапаєва*

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ОСОБИСТОСТІ, ДЕРЖАВИ І БІЗНЕСУ ЩОДО ФОРМУВАННЯ І РЕАЛІЗАЦІЇ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В УКРАЇНІ

Переважає більшість як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників постіндустріального суспільства стверджує: основними чинниками, що забезпечують добробут нації в сучасному світі, є інновації. Завдяки творчості запроваджуються інноваційні технології. Ідея виробництва, заснованого на творчості, запорука успіху ринкової економіки.

---

* к.пед.н., доцент кафедри суспільних наук Національної академії управління

Уряди високорозвинених держав здійснюють стратегії переходу до інформаційного суспільства завдяки розробці й використанню інноваційних рішень. У 2005 р. (м. Туніс) відбувся Всесвітній саміт інформаційного суспільства, де представники ста двадцяти країн світу розглядали перспективи й актуальні проблеми формування нової соціально-економічної формації – постіндустріального суспільства. В цьому суспільстві *інформація* і *знання*, тобто *інтелектуальний капітал*, мають визначати не тільки конкурентоспроможність окремих підприємств, а й національних економік.

Особливості формування інтелектуального капіталу ґрунтовно дослідив доктор економічних наук С.М. Ільяшенко. В структурі інтелектуального капіталу він виділив дві складові: 1) ресурсну і 2) потенційну, що сприяє його ефективній реалізації.

Так, у 1998 р. Україна за кількістю наукових та інженерно-технічних працівників, які були задіяні у сфері науково-дослідницьких і дослідно-конструкторських робіт нараховувала 6761 особу на один мільйон мешканців, випереджаючи Японію (5777 на 1 мільйон) і США (3732 на 1 мільйон). Проте реалізація цієї ресурсної складової в Україні порівняно з названими вище державами була неефективною.

У 2006 р. таке співвідношення вже склало 3495 осіб на 1 мільйон, скоротившись майже у два рази, а показники Японії і США залишилися незмінними. При цьому в Україні практично реалізовані інноваційні розробки (тобто потенційна складова) здійснюються менше, ніж на 20%, тоді як в Японії – на 68%, США – на 52%. Показники свідчать про мінімальну реалізацію ресурсного інтелектуального потенціалу в нашій країні. В розвинених країнах до 70–85% росту ВВП забезпечується за рахунок інновацій, тоді як в Україні – не більше 7–10% [3, с. 525].

В Україні продовжують спостерігатись низькі темпи розвитку інтелектуального капіталу, а виробництву притаманна висока матеріалоємність. Підвищення кваліфікації персоналу в Україні більш розповсюджено на підприємствах з іноземною формою власності. Вітчизняні підприємства інвестиції в освіту персоналу майже не здійснюють, тоді як у Словаччині, Чехії, Польщі та інших країнах постійне підвищення рівня освіти персоналу – невід’ємна складова розвитку підприємств усіх форм власності.

Кожне сучасне суспільство зосереджує першочергову увагу на інноваціях, а ґрунтом для будь-яких інновацій є теоретичні відкриття, що можливі тільки за наявності певного рівня освіти і його вдосконалення. В сучасному світі вартість інтелектуального продукту в міжнародному економічному обміні майже сягає вартості товарної маси. Тому в сучасному світі будь-які інвестиції в людину, насамперед у постійне підвищення рівня її освіти і кваліфікації, є прерогативою порівняно з інвестиціями в інші види ресурсів [3, с. 593]. За прогнозами ЮНЕСКО, досягти високого рівня національного добробуту зможуть країни, серед працездатного населення яких налічуватиметься 40–60% фахівців з вищою освітою. США і Японія планують мати майже 90% таких фахівців серед загальної чисельності працюючих. На думку експертів, це сприятиме підвищенню економічного ефекту виробництва в 4–11 разів. У двадцяти розвинених країнах, де працює 95% науковців світу, прибуток на душу

населення щорічно збільшується на 200 дол. США, а в країнах, де науковців бракує, – лише на 10 дол. США [4 с. 175-176].

Соціальна відповідальність щодо формування і реалізації інтелектуального капіталу залежить не тільки від держави і бізнесу, а й від особистості. Витоки існування будь-яких соціальних проблем потрібно розглядати, починаючи з мікрорівня самої особи.

Найґрунтовніше аналіз становлення і формування менталітету українського народу був здійснений академіком АН Вищої школи України М.Ф. Юрієм. Характеризуючи соціокультурний світ українського народу, він зауважив, що історично на формування менталітету українців впливали мальовнича природа, родючі землі, тому їм непритаманна агресія, жорсткість і педантизм європейської та американської психокультури, де наявною була боротьба за виживання. Уособлений спосіб життя ізольованих один від одного селян-землеробів за наявності великої кількості родючого ґрунту майже виключав конкурентну боротьбу. Хоч українці за своєю природою і не тяжіють до колективізму, але їхній індивідуалізм – зоологічний, що на відміну від європейського й американського має не активний, а споглядальний характер (не боротьба за інтереси, а бажання відсторонитися й ізольоватись від активної позиції в політиці, соціальній сфері). Історично постійне знаходження під владою більш сильних держав поступово підірвало національну психіку. Основою біологічного виживання українця стала втеча "в себе", самоізоляція, а також імітування чужих традицій, зміна ціннісних систем, що постійно зменшували інтегрованість нації. Звідси – наявність стресогенної психокультури і втрата ціннісних орієнтирів. Це й сприяє тому, що українці поповнюють ешелони емігрантів. Замість того, щоб сприяти розбудові своєї держави, спираючись на власну гідність, солідарність, відстоювати активну життєву позицію в своїй країні, українці часто перетворюються на емігрантів нижчого ґатунку. Будучи талановитим і обдарованим народом майже в усіх сферах науки і мистецтва, схильність до конформізму і часте небажання мати активну вольову життєву позицію відіграє негативну роль щодо самореалізації у своїй країні [5, с. 576-589, 649-725].

Таким чином, формування і реалізація інтелектуального капіталу в Україні залежить не тільки від держави і бізнесу, а й від кожної особистості.

Завдання держави полягає у створенні сприятливих умов для функціонування закладів освіти всіх рівнів і форм власності як основи розвитку національного інтелектуального потенціалу – головної складової інтелектуального капіталу. Підтримка національної освітньо-наукової сфери необхідна для зростання інтелектуального рівня нації й уникнення вимивання українського інтелектуального капіталу. Держава також повинна сприяти розвитку не тільки великого, а й малого і середнього бізнесу, законодавчо забезпечити надання першого робочого місця випускникам навчальних закладів.

Бізнес має максимально залучати власні ресурси для пошуку талановитої молоді, починаючи зі школи, надаючи в подальшому фінансову можливість таким особам, які працюють на своїх підприємствах, отримати вищу освіту; потрібно добирати кадри серед найобдарованіших студентів, які вже закінчують

навчання. Активний пошук талановитих осіб необхідно здійснювати на біржах праці. Велику увагу організації та підприємства мають приділяти постійному підвищенню кваліфікації свого персоналу.

Особистість повинна відстоювати активну життєву позицію щодо реалізації власного інтелектуального потенціалу у своїй країні. Аналізуючи сильні й слабкі сторони свого характеру протягом всього життя, потрібно займатись не тільки самовихованням, а й самонавчанням, постійно вдосконалюючи свій творчий та інтелектуальний потенціал.

1. Гіденс Е. Соціологія / Пер. з англ. В. Шовкун, А. Олійник; Наук. ред. О. Іващенко. – К.: Основи, 1999. – 726 с.
2. Гидденс Э. Ускользающий мир: как глобализация меняет нашу жизнь / Пер. с англ. – М.: Изд-во «Весь мир», 2004. – 120 с.
3. Социально-экономические проблемы информационного общества: монография / под ред. Л.Г. Мельника, М.В. Брюханова. – Вып. 2. – Сумы: Университетская книга, 2010. – 896 с.
4. Сучасна глобалістика: провідні концепції і модерна практика: Навч. посібник / В.М. Бебик, С.О. Шегрін, Л.О. Дегтерьова. – К.: Університет «Україна», 2006. – 208 с.
5. Юрій М.Ф. Соціокультурний світ України: Монографія. – Видання 2-е. – К.: Кондор, 2004. – 738 с.

О.Д. Деточка*

СОЦІАЛЬНЕ САМОПОЧУТТЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ПОКАЗНИК ЕФЕКТИВНОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ДЕРЖАВИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Поняття „соціальне самопочуття” досить широко застосовується в практиці вітчизняних і зарубіжних соціально-психологічних та соціологічних досліджень. Однозначного академічного визначення даної дефініції на сьогодні поки що не існує і у вітчизняній науці існує кілька підходів до вирішення цієї проблеми.

Слід зазначити, соціальне самопочуття не тільки відображає узагальнені емоційно-почуттєві реакції, оцінки, думки та настрої як населення країни в цілому, так і окремих його груп, а й виступає суб'єктивним критерієм оцінки рівня ефективності соціальної політики та державного управління [1, с. 3].

Проблема соціального самопочуття військовослужбовців належним чином не розроблена як у теоретичному плані, так і на прикладному рівні. Разом з тим, практика свідчить, що військовослужбовці в період трансформації суспільства стали однією з найбільш вразливих у соціальному плані категорій населення.

Військовослужбовці – особлива соціально-професійна категорія, на яку покладаються надзвичайно важливі соціальні функції щодо оборони країни, захисту її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності. Специфіка військової служби полягає і в тому, що військовослужбовці повинні бути готовими за першою необхідністю пожертвувати життям. Як правило, службова та побутова діяльність військовослужбовців проходить в умовах, які мінімальним чином залежать від них самих, а значною мірою – від державної політики щодо своїх захисників.

---

* старший науковий співробітник науково-дослідного відділу прикладних соціологічних досліджень Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України

Впевненість військовослужбовців в тому, що держава про них дбає, що труднощі військової служби справедливо компенсуються, є однією з основних умов сумлінного виконання службових обов'язків військовослужбовцями, розуміння ними соціальної значимості збройного захисту держави й оптимістичного сприйняття майбутнього.

Соціальне самопочуття військовослужбовців досліджувалося фахівцями Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України у серпні-вересні 2011 р. в ході проведення соціологічного дослідження "Соціально-економічне становище військовослужбовців Збройних Сил України". Генеральну сукупність соціологічного дослідження склали офіцерський склад Збройних Сил України та військовослужбовці військової служби за контрактом. Вибіркова сукупність була сформована за квотним принципом і репрезентувала генеральну сукупність за видами Збройних Сил України та категоріями військовослужбовців: старші офіцери, молодші офіцери та військовослужбовці військової служби за контрактом [2].

З метою оцінки соціального самопочуття військовослужбовців був використаний тест "Інтегральний індекс соціального самопочуття" (ІІСС-20), розроблений вченими Інституту соціології НАН України (Є.І. Головаха, Н.В. Паніна, А.П. Горбачик) [3]. Автори зазначеної методики виходять із концептуального положення, згідно з яким соціальне самопочуття людини визначається мірою задоволення її соціальних потреб, які, у свою чергу, є похідними від наявної у суспільстві системи благ, їх виробництва та розподілу. Чим сильніше людина відчуває нестачу певних соціальних благ, тим гіршим є її соціальне самопочуття [4, с. 95].

За даними опитування, соціальне самопочуття військовослужбовців характеризується загалом середнім рівнем напруженості і при цьому спостерігаються певні відмінності між різними категоріями військовослужбовців. Аналіз результатів дослідження свідчить про те, що найбільш гострою потребою військовослужбовців є потреба у житлі. Більше 65% опитаних військовослужбовців зазначили, що їм не вистачає "гарного житла" і ця потреба з досить значною перевагою посідає перше місце у рейтингу соціальних благ.

Значній частині військовослужбовців також бракує "можливості повноцінно проводити відпустку" (49,03%), "необхідних меблів" (41,70%), "можливості підробляти" (40,81%), "юридичної допомоги у захисті своїх прав та інтересів" (38,96%). Відповідно, ці потреби увійшли до верхньої частини рейтингу браку соціальних благ. Нижню частину відповідного рейтингу склали соціальні блага, задоволення яких залежить насамперед від самих військовослужбовців ("впевненість у своїх силах" (10,16%), "уміння жити в нових суспільних умовах" (10,16%), "здоров'я" (8,04%) та "рішучість у досягненні своїх цілей" (7,51%)).

Розглядаючи матеріальні потреби військовослужбовців, слід звернути увагу на 30,74% опитаних, яким бракує "можливості харчуватися відповідно до своїх смаків". Недостатність цього блага, забезпеченість яким характерна для середнього класу, відзначили більше опитаних, ніж обмеженість щодо "можливості придбання найнеобхідніших продуктів" (17,58%).

За результатами дослідження інтегральний індекс соціального самопочуття військовослужбовців, розрахований фахівцями центру за методикою вчених

Інституту соціології НАН України, для старших офіцерів складає 40,5 бала, для молодших офіцерів – 39,96 бала. Натомість цей же показник для військовослужбовців військової служби за контрактом складає 37,69 бала.

Для порівняння, за результатами щорічного “Моніторингу соціальних змін”, який здійснює інститут соціології НАН України, інтегральний індекс соціального самопочуття населення України в 2011 р. склав 38,9 бала [5].

Таким чином, офіцерській склад Збройних Сил України має дещо кращий інтегральний індекс соціального самопочуття, ніж населення країни загалом, а для військовослужбовців військової служби за контрактом цей показник, навпаки, гірший за загальнонаціональний.

Результати дослідження соціального самопочуття військовослужбовців свідчать про необхідність корегування соціальної політики держави в Збройних Силах України, у тому числі політики доходів військовослужбовців. Соціальна політика у Збройних Силах України повинна бути складовою частиною загальної програми соціально-економічного розвитку держави; її основною метою має стати негайне зупинення падіння рівня життя військовослужбовців і їхніх сімей, гарантоване і послідовне підвищення їхнього добробуту. У зв'язку із цим доцільно мати єдиний стратегічний програмний документ соціального розвитку Збройних Сил України на довгострокову перспективу, об'єднаний загальним задумом і метою, узгоджений ресурс щодо виконавців і термінів [6, с. 19].

1. Соціальне самопочуття населення України в контексті державної гуманітарної політики: навч.-метод. посіб. / авт. кол.: В.П. Трошанський, В.А. Скуратівський, П.К. Ситнік та ін. – К.: НАДУ, 2009. – 36 с.
2. Соціально-економічне становище військовослужбовців Збройних Сил України: аналітичний звіт за результатами моніторингового соціологічного дослідження. – К.: Науково-дослідний центр гуманітарних проблем Збройних Сил України, 2011. – 59 с.
3. Головаха Е.И., Панина Н.В., Горбачик А.П. Измерение социального самочувствия: тест ИИСС // Социология: методология, методы, математические модели. – 1998. – № 10. – С. 45-72.
4. Головаха Е., Панина Н. Соціальне самопочуття населення України до і після помаранчевої революції // Українське суспільство 1994-2005. Динаміка соціальних змін. – К.: Ін-т соціології НАН України, 2005. – С. 95-106.
5. Матеріали прес-конференції Інституту соціології НАН України та Фонду “Демократичні ініціативи” 3 серпня 2011 р. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dif.org.ua/press/kperk?p=2&search>.
6. Алещенко В.І. «Больові точки» соціального захисту // Військо України. – 2008. – № 10. – С. 16-19.

МЕЖІ СВОБОДИ І ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ У СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІЙ ПОЛІТИЦІ УКРАЇНИ

О.І. Соскін*

РОЛЬ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ В МОДЕРНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

Сучасний світ характеризується небаченими досі за своїми грандіозними масштабами цивілізаційними та глобалізаційними зсувами, що, безумовно, справляє визначальний вплив на державні й корпоративні стратегії всіх країн і потребує адаптації моделей їх функціонування до новітніх викликів.

Найбільш відчутними як для світової спільноти, так і для окремих держав – з точки зору трансформації, переструктурування та домінування – є два основні процеси, що розвиваються одночасно: з одного боку, наростає глобалізація із характерною для неї світовою гегемонією корпоративного капіталу та формуванням міжнародних, регіональних, локальних, транснаціональних інтеграційних структур, а з другого – посилюється національна ідентичність держав, відбувається чітке окреслення сутнісно-просторових меж цивілізаційних утворень.

Нині триває кардинальна трансформація світового господарства, що викликано об'єктивними глобальними структурно-багаторівневими процесами. Це структурування багатоманітного цивілізаційного світу; перехід від моделі вертикально-ієрархічної детермінованої системи господарювання до горизонтально-мережевої системи хаосу; вичерпання олігархічно-корпоративних моделей розвитку державного капіталізму та поступовий перехід розвинутих країн до моделі народного капіталізму; технологічна революція (перехід до 5 і 6 технологічних укладів); інформаційна революція тощо.

Двополюсна система світового господарства, яка функціонувала протягом ХХ ст., відійшла в небуття. Як відомо, раніше існували світова капіталістична система і світова соціалістична система господарювання. Осередками першої були США та капіталістичні країни (країни Європи, Канада, Японія, Австралія), а також країни «третього світу», що обрали капіталістичний шлях розвитку. Осередками соціалістичної системи були СРСР, соціалістичні країни, такі як Польща, Чехословаччина, Угорщина, та країни «третього світу» соціалістичної орієнтації. Ці системи господарювання перебували під парасолькою двох військово-політичних структур – НАТО (капіталістична система) і Варшавський договір (соціалістична система). Після розпаду Радянського Союзу припинила існування соціалістична система господарювання та її ідеологічна матриця, а модель світового господарювання повернулася до більш системних структурних базових елементів.

Фактично сьогодні система світового господарства стала розвиватися як сукупність різних цивілізаційних моделей. Під цивілізацією слід розуміти рівень,

---

* к.е.н., доцент, професор кафедри міжнародної економіки та підприємництва Національної академії управління, директор Інституту трансформації суспільства

ступінь розвитку матеріальної та духовної культури, досягнутий певною суспільно-економічною формацією [1]. Після розпаду СРСР світ не перейшов до однополюсного простору, а почав трансформуватися в багатоцивілізаційну матрицю. Кристалізувалися такі цивілізації: євроатлантична (європейська, американська), латиноамериканська, мусульманська, китайська, індійська, африканська, фіно-угро-тюрська (нинішня Російська Федерація, Казахстан, Киргизія, Туркменістан).

Цей процес відбувається в умовах розвитку потужної інтернаціоналізації господарського життя, а саме її вищої форми – глобалізації. Відтак постала потреба у формуванні нової соціально-економічної моделі. Загальновідома неспроможність комуністичних урядів у Східній Європі планувати функціонування своїх економік спричинила посилення руху в напрямі вільного ринку, конкуренції та розвитку приватної власності, які є класичними атрибутами капіталізму. У Сполучених Штатах і Західному світі загалом етатистські та інфляціоністські приписи демонструють своє сутнісне банкрутство. Моделі національних економік, де надавалася перевага державному регулюванню, бюрократизації економіки і господарської діяльності, виявилися нездатними швидко долати кризові явища й адекватно реагувати на сучасні екстерналії. Це стало очевидним під час системної фінансово-економічної кризи 2008–2010 рр., від якої найбільшою мірою постраждали етатистські економіки. Водночас, країни, економіки яких розвивалися на базисних засадах народного капіталізму (Австрія, Швейцарія, Скандинавські країни тощо), виявилися стійкими та адаптивними до світових економічних викликів і довели, що це реальна альтернатива сучасному етатизму.

Нині формується нова модель світоустрою і світогосподарювання. Цей процес відбувається під впливом трьох глибинних глобалізаційно-трансформаційних зрушень, які мають суттєве гео економічне та геополітичне значення. По-перше, змінюється позиціонування світових домінант: біполярний світ із притаманною йому системою колоніально-підлеглих відносин перетворюється на багатополарний світ із системою різнопорядкових неокolonіальних зв'язків. По-друге, поглиблюється й загострюється процес гео економічної глобалізації як вищої форми інтернаціоналізації господарського життя. По-третє, глобальна інтеграція входить у суперечність із наростанням протилежного світопроцесу – відродження націй та ідентифікації макроспільнот у формі цивілізаційних утворень.

Світове господарство розвивається в багатоцивілізаційному просторі. Сучасний цивілізаційний розвиток характеризується посиленням конкуренції між різними геополітичними і гео економічними системами. Глобалізований світ переживає кризу, різні цивілізації з різними духовними і національними складовими конкурують між собою, модель космополітизму, компрадорсько-лихварської транснаціональної буржуазії є неефективною і не може впоратися з викликами сьогодення.

Перехід від моделі вертикально-ієрархічної детермінованої системи до горизонтально-мережевої системи хаосу на рівні світового господарства проявляється у таких факторах: підрич етатизму; плюралізм (множинність); багаторівневість; багатоукладність; регіональні мережі; цивільне суспільство

(багаторівневе і глибоко структуроване); інформаційне суспільство із всеосяжною системою Інтернету; горизонтальні вузли управління; самостійні економічні ядра; поступовий підрив транснаціональних корпорацій і транснаціональних банків; зміна ролі держави в економіці та перехід від жорсткої моделі прямого втручання на рівні економічного базису до м'яких недирективних форм регулювання економіки.

Україна як держава повинна визначитися зі своїм місцем у гео економічному просторі й системі світового господарства. Аби знайти своє місце, країні потрібно методологічно та ідеологічно структуруватися, зрозуміти і визначити, яка цивілізація найбільше відповідає системі її соціально-економічного розвитку.

Для європейської цивілізації в рамках світового господарства характерними є такі риси:

- перевага в багатьох країнах моделі народного капіталізму;
- якісний і всеохопний розвиток місцевого самоврядування, яке переростає в пряме народовладдя;
- потужний середній клас (66–85% населення), дрібна й середня національна буржуазія;
- свобода і демократія;
- вільне підприємництво та заохочення державою громадян до підприємницької діяльності;
- свобода конкуренції;
- розвинута кооперація;
- індикативність планування та його гнучкість;
- зменшення ролі держави і централізованого адміністративного та бюрократичного тиску.

Головна функція державного регулювання, на наш погляд, має полягати у сприянні економічними засобами розвитку конкуренції, зменшенню монополії та формуванні умов для вільного переливу капіталу з однієї сфери в іншу. Найважливіше, щоб жодний суб'єкт господарювання не мав змоги отримувати монополю високий прибуток. Цю аксіому розуміли економісти XVII-XIX ст., коли капіталізм тільки формувався. Наприклад, відомий англійський публіцист XIX ст. Т.Дж. Даннінг таким чином сформулював геном поведінки капіталу (як капіталізм за різних норм прибутку перетворюється із продуктивного на хижацько-паразитичний): «Капітал избегає шума и брани и отличается боязливой натурой. Это правда, но это еще не вся правда. Капитал боится отсутствия прибыли или слишком маленькой прибыли, как природа боится пустоты. Но раз имеется в наличии достаточная прибыль, капитал становится смелым. Обеспечьте 10 процентов, и капитал согласен на всякое применение; при 20 процентах он становится оживленным, при 50 процентах положительно готов сломать себе голову, при 100 процентах он попирает ногами все человеческие законы, при 300 процентах нет такого преступления, на которое он не рискнул бы, хотя бы под страхом виселицы. Если шум и брань приносят прибыль, капитал станет способствовать тому и другому» [2].

Приклади таких країн, як Австрія, Норвегія, Фінляндія, Швейцарія, Швеція, доводять, що економіки країн, які розвиваються за моделлю, що відповідає параметрам народного капіталізму, здатні досягнути найвищих рівнів

конкурентоспроможності та соціально-економічної ефективності розвитку.

Наприклад, економічна модель Австрії базується на таких основних принципах:

- політична стабільність;
- стимулювання економічного зростання завдяки проведенню політики на користь лібералізації і приватизації;
- свобода підприємництва;
- вільна конкуренція;
- пріоритетний розвиток малого та середнього, у тому числі сімейного;
- незначний розрив між доходами населення, соціальна гармонія;
- забезпечення стабільного майбутнього громадян за допомогою сильної соціальної системи;
- соціальне партнерство, співпраця між роботодавцями і працівниками компаній;
- стабільна внутрішня безпека;
- повна інтеграція у світову економіку.

Державна політика Австрії спрямована на всіляке сприяння розвитку малого та середнього підприємництва, яке здійснюється за такими основними напрямками:

1. Фінансування.
2. Ринок збуту.
3. Консультації та допомога.
4. Навчання і постійне підвищення кваліфікації.

Швейцарська економіка базується на принципах консервативної моделі розвитку. В економіці Швейцарії переважають малі і середні підприємства. Швейцарії притаманні такі особливості запровадження моделі народного капіталізму.

1. У країні переважає малий і середній бізнес, надійно захищена та примножується приватна власність (зокрема та, що заснована на особистій і родинній праці), відсутні будь-які бар'єри для поширення бізнесу й торгівлі, держава не втручається в розвиток підприємницького середовища, а лише всіляко стимулює вкладання внутрішніх та зовнішніх інвестицій.

2. Спрощена, зрозуміла і прозора система податків, що сприяє розвитку малого та середнього бізнесу.

3. Соціальна і фінансово-економічна стабільність, відсутність корупції, високий рівень економічної свободи, макроекономічного управління та конкурентоспроможності.

4. Високий рівень місцевого самоврядування та економічної свободи регіонів (кантонів).

Автор має власний підхід до дослідження економічних моделей, і передусім моделі народного капіталізму [3], яку вважає найбільш прийнятною для України. Перехід до моделі народного капіталізму в Україні потрібно здійснити насамперед шляхом зміни системи державного регулювання економіки. У нашій країні внаслідок діяльності держави склалася кланово-олігархічна модель розвитку азійсько-африканського типу, яка притаманна також Білорусі, Казахстану, Російській Федерації, Туркменістану, Узбекистану. Про хибність цієї

соціально-економічної моделі свідчить соціальна структура українського суспільства (рис. 1). Нині вона виглядає таким чином: 3% – заможні, 17% – умовно середній клас, 80% – бідні.

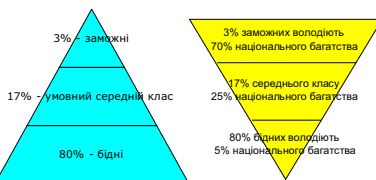

Рис. 1. Соціальна структура суспільства в Україні

Варто зауважити, що 10 років тому до потенційного середнього класу належало 45% населення. Фактично в Україні сформувалася двополюсна модель суспільства: на одному полюсі – багаті (кланово-корпоративні олігархічні групи), на другому – надзвичайно великий масив бідних. На рис. 1, праворуч, представлена також піраміда, що відображає концентрацію багатства в українському суспільстві. Вона має перевернутий вигляд, оскільки 3% заможних людей зосередили у своїх руках 70% багатства, а 80% бідних володіють лише 5% багатства.

Нинішня модель національної економіки України є триадною, бо в ній співіснують три моделі:

- модель державного соціалізму
- модель державно-монополістичного капіталізму
- модель народного капіталізму

Система державного регулювання як практичний механізм реалізації потенціалу держави може сприяти розвитку моделі державно-монополістичного капіталізму або моделі народного капіталізму. Якщо командні висоти державної машини захоплені пануючими фінансово-корпоративними групами, тоді відбувається посилення кланово-олігархічної моделі й розчленування соціуму на два полюси – багатих і бідних (загальний закон капіталістичного нагромадження). Якщо державна машина починає служити розвитку середнього класу, місцевій самоврядності, конкуренції, малій і середній приватній власності, тоді у країні розвивається модель народного капіталізму.

Таким чином, державне регулювання відіграє ключову роль у формуванні національної економічної моделі. Воно має визначену сферу застосування та характер впливу на об'єкти управління з метою досягнення певних результатів, тобто для реалізації встановлених цілей і завдань управлінського впливу, а також «для упорядкування їх у межах заданих параметрів, планів, коригування відхилення від останніх» [4].

З переходом до ринкових відносин поняття державного регулювання поступово витіснило поняття державного управління, залишивши йому лише управлінські функції відносно об'єктів, що знаходяться в державній власності, а всі інші галузі та сфери охопило державне регулювання. Отже, регулювання є ширшим і цілком самостійним елементом управління економікою.

Характерні риси змішаної системи регулювання:

1. Основним регулятором економічних процесів виступає ринковий механізм. Державне регулювання економіки доповнюють ринкові важелі.

2. Система об'єднує гнучкість ринкового саморегулювання, що забезпечує високу економічну ефективність виробництва і стійкість державного регулювання, необхідного для задоволення соціальних потреб суспільства.

3. Забезпечується реалізація основних макроекономічних цілей: макроекономічна ефективність і конкурентоспроможність, соціальна справедливість, стабільне економічне зростання.

4. Разом з ринковими і державними макроекономічними регуляторами формується (перш за все в західноєвропейських і скандинавських країнах) ще один елемент самоврядування – інститут соціального партнерства.

5. У сучасних умовах державного регулювання розвитком національної економіки виникає необхідність обліку рішень наднаціональних, міждержавних органів, а також транснаціональних корпорацій.

Об'єктами державного регулювання економіки є:

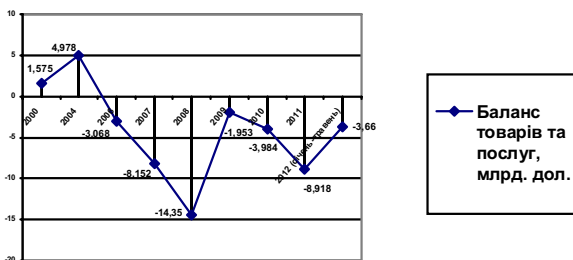
- економічні цикли;
- структура економіки, умови накопичення та інвестиційні процеси;
- науково-технічний прогрес;
- інноваційні процеси;
- грошовий обіг та інфляція;
- ціни;
- консолідований і державний бюджет;
- платіжний баланс;
- зовнішньоторговельний баланс;
- блок соціальних проблем (зайнятість, доходи населення, соціальний захист, підготовка і перепідготовка кадрів тощо);
- умови конкуренції, довкілля (екологічні проблеми);
- регіони та міста.

Головна функція державного регулювання – мінімізація і вирівнювання норми прибутку, недопущення створення монополії та отримання надприбутку. Фінансово-корпоративний клановий капіталізм не здатен розвивати високотехнологічні уклади. Якщо ж державна машина служить розвитку народного капіталізму, тоді вона сприяє розвитку високотехнологічних укладів. Високотехнологічні уклади можуть розвиватися лише в моделі народного капіталізму.

Економічна модель, що існує в Україні, апіорі знищує будь-який розвиток середнього класу і народного капіталізму. Про неконкурентоспроможність побудованої в Україні економічної моделі свідчать показники міжнародних рейтингів. Наприклад, за індексом економічної свободи Україна посідає 163 місце у світі й оцінюється як репресивна, за рейтингом сприйняття корупції – 152 місце.

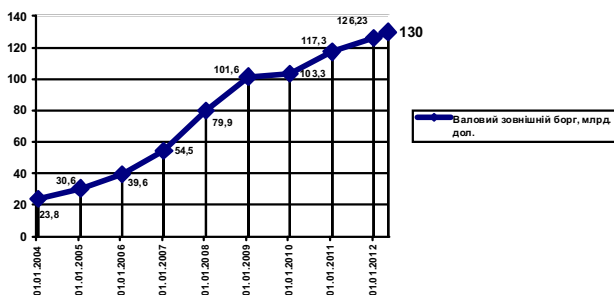
Від'ємне сальдо зовнішньоторговельного балансу за січень-травень 2012 р. склало 3,66 млрд. дол. США (рис. 2) [5]. Й надалі збільшується від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами з Росією: за підсумками 2011 року воно склало 9,31 млрд. дол. США, за січень-квітень 2012 р. – 3,21 млрд. дол. США. Від'ємне

сальдо зовнішньої торгівлі товарами з Білоруссю за січень-квітень 2012 р. становить 890 млн. дол. США (за підсумками 2011 р. – 2,28 млрд. дол. США), з Китаєм: за підсумками 2011 р. – 4,08 млрд. дол. США, за січень-квітень 2012 р. – 1,47 млрд. дол. США. Не кращі показники зовнішньоторговельних зв'язків із Європейським Союзом: від'ємне сальдо зовнішньої торгівлі товарами з ЄС за підсумками 2011 р. склало 8,62 млрд. дол. США, за січень-квітень 2012 р. – 3,1 млрд. дол. США [6].

Рис. 2. Зовнішньоторговельний баланс України, 2000–2012 рр., млрд. дол. США

Одним із критичних показників для нашої країни є валовий зовнішній борг України (державний і корпоративний), який, за підсумками 2011 р., склав 126,23 млрд. дол. США [7], що можна порівняти із річним обсягом ВВП України. На 1 квітня 2012 р. його сума становила 126,88 млрд. дол. США. За експертними оцінками, на сьогодні обсяг валового зовнішнього боргу України перевищує 130 млрд. дол. США (рис. 3).

Рис. 3. Валовий зовнішній борг України (державний і корпоративний), 2004-2012 рр., млрд. дол. США

Державний і гарантований державою борг (внутрішній і зовнішній) за підсумками 2011 р. склав 59,21 млрд. дол. США. На початок червня 2012 р. його сума збільшилася до 60,24 дол. США (рис. 4) [8].

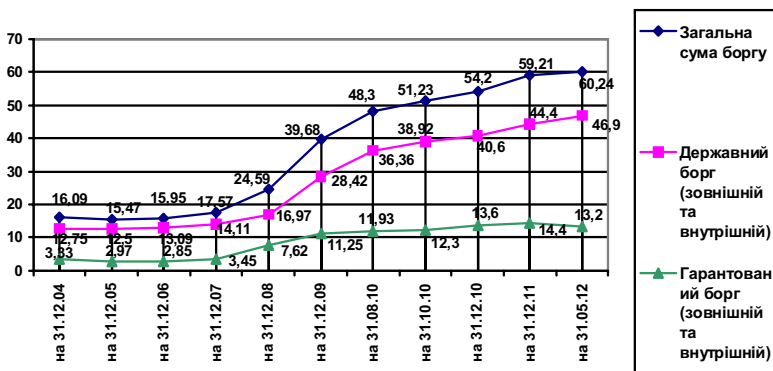

Рис. 4. Державний (внутрішній і зовнішній) та гарантований державою борг України, 2004–2012 рр., млрд. дол. США

Внутрішній борг держави утворився шляхом випуску облігацій внутрішньої державної позики (рис. 5). У березні 2008 р., коли до влади прийшов Кабінет Міністрів на чолі з Ю. Тимошенко, ОВДП становили 8,2 млрд. грн., на кінець 2009 р. їх обсяг збільшився до 71 млрд. грн. ОВДП – це фінансові зобов’язання уряду, який, по суті, виконує функцію сурогатного емісійного центру гривні. Подібну емісію, на жаль, потім освячує НБУ, викуповуючи опосередковано ОВДП. Таким чином уряд протягом 2008–2009 рр. істотно підрвав купівельну спроможність гривні, спродукував девальвацію та інфляцію. Як бачимо, сьогодні уряд М. Азарова продовжує випускати ОВДП і таким чином підривати гривню та національну економіку.

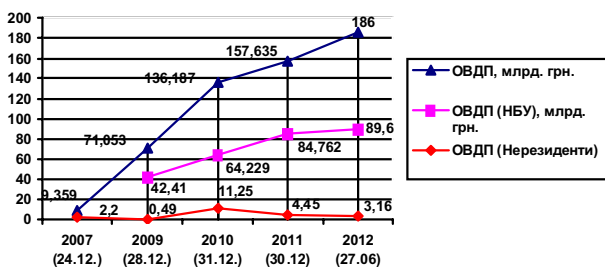
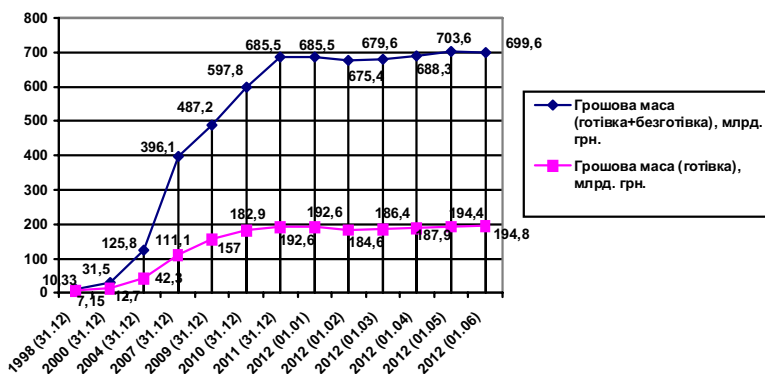

Рис. 5. Динаміка ОВДП України, 2007–2012 рр., млрд. грн.

За даними Національного банку України, станом на 27.06.2012 в обігу знаходяться ОВДП на суму 186,0 млрд. грн. Хто ж є утримувачем ОВДП в Україні? Із випущених на суму 186,0 млрд. грн. облігацій внутрішньої державної позики 89,6 млрд. грн. знаходиться у Національного банку України [9]. Відомо, що Нацбанк не має права купувати ці облігації в уряду напряму. Але він опосередковано скуповує їх у інших комерційних банків, а також державних

монополій, таких як НАК «Нафтогаз України», Укравтодор, Укрзалізниця. Як наслідок, нині уряд перетворюється на головного боржника НБУ. Фактично Національний банк України здійснив економічний злочин: скупивши ОВДП, він монетизував боргові зобов'язання уряду. Цього не можна було робити за жодних обставин, тому що основна функція Нацбанку – збереження купівельної спроможності національної валюти, підтримка її курсу. Тож НБУ не має права ні видавати кредити, ні купувати боргові ОВДП уряду, ні, тим паче, надавати інвестиції державним підприємствам.

Суттєвого удару економіці завдає зростання грошової маси (готівкової та безготівкової). В період від 1 січня до 1 червня 2012 р. її обсяг збільшився з 685,5 млрд. грн. до 699,6 млрд. грн. (рис. 6) [10].

Рис. 6. Обсяг грошової маси, 1998-2012 рр., млрд. грн.

Поповнення обігу готівкою значною мірою свідчить про збільшення тіньового сектору і є тим фактором, що безпосередньо спричинює девальвацію та інфляцію національної валюти. Руйнація національної валюти є одним із механізмів закріплення кланово-олігархічної моделі.

Аналіз нинішнього стану суспільно-економічного розвитку України показує, що потенціал державно-монополістичного, кланово-олігархічного капіталізму вичерпався. Виходячи із новітніх світових викликів і можливостей, зрозуміло: щоб стати конкурентною державою у центрі Європи, Україна повинна вибудувати демократичну модель розвитку суспільства, якій повною мірою відповідає економічна модель народного капіталізму.

Класичний "набір" цілей державного регулювання економічно розвинених країн із моделлю народного капіталізму:

- сприяння розвитку національної економічної моделі народного капіталізму;
- недопущення формування монопольного прибутку (понад 30-40% річних) у суб'єктів підприємницької діяльності та створення умов для вільного переливу капіталу з однієї сфери, галузі економіки в іншу;

- формування, підтримка і розвиток середнього класу, малої та середньої національної буржуазії;
- економічне зростання;
- максимальна зайнятість;
- економічна ефективність;
- підтримка малого і середнього бізнесу;
- максимальна підтримка приватного підприємництва;
- спрощена система автоматичного збору податків;
- повідомний принцип створення бізнесу; спрощене ведення звітності для суб'єктів підприємництва;
- інвестиції в технологічні устрої;
- мінімізація монополії та розвиток конкуренції;
- стабільність національної грошової системи;
- мінімальна інфляція;
- стабільний рівень цін;
- економічна свобода;
- нульовий дефіцит консолідованого і державного бюджету;
- справедливий розподіл доходів;
- збалансованість зовнішньоторговельного балансу.

Звичайно, потрібно докласти чимало зусиль, аби модель народного капіталізму перетворилася на домінуючу в українському суспільстві, проте впевнений, що тільки завдяки її реалізації Україна може ствердитися як потужна, заможна, конкурентоспроможна держава, здатна забезпечити захист власних національних інтересів, і як органічна складова Європейської спільноти.

1. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера; за ред. Р. Дяківа / К.: Міжнародна економічна фундація, 2002. – С. 629.
2. Т.Т. Dunning. Trade's Unions and Strikes. – London, 1860, p. 35, 36 (цит. по К. Маркс. Капітал, гл. 24 примечание в конце п. 6. – К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. – 2-е изд. – Т. 23. – С. 770).
3. Соскін О.І. Модель народного капіталізму як основа конкурентоспроможного розвитку української економіки / О.І. Соскін // Економіст. – 2010.– № 2. – С. 21–25.
4. Маліков В.В. Визначення напрямів державного регулювання економіки / В.В. Маліков // Науково-виробничий журнал «Держава та регіони». Серія: Державне управління. – Дніпропетровськ, 2011. – № 1. – С. 72–76.
5. Платіжний баланс України за січень-травень 2012 року // Офіційний сайт Національного банку України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=76453>
6. Географічна структура зовнішньої торгівлі України товарами за січень-квітень 2012 року // Сайт Державної служби статистики України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
7. Валовий зовнішній борг України // Офіційний сайт Національного банку України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=63734>
8. Інформаційна довідка щодо державного та гарантованого державою боргу України (станом на 31.05.2012) // Офіційний сайт Міністерства фінансів України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.minfin.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=342822&cat_id=325755
9. ОВДП, які знаходяться в обігу за сумою основного боргу // Офіційний сайт Національного банку України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://bank.gov.ua/files/T-bills_debt.xls
10. Основні показники, що характеризують стан грошово-кредитного ринку за травень 2012 року // Офіційний сайт Національного банку України. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=115830>

Ю.В. Касперович*

ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЯК СИСТЕМНИЙ ПРОЦЕС

Високий динамізм економічного життя потребує ускладнення процесів його регулювання з боку держави з метою мінімізації ризиків глобальних рецесій. Подальша орієнтація переважної більшості суб'єктів господарювання на швидкий короткостроковий ефект та власну вигоду, а не на суспільну унеможлиблює стратегічне мислення на перспективу. Низький рівень конкуренції, що формується у вітчизняному олігополітичному середовищі, консервує архаїчні виробничі процеси позаминого технологічного укладу. Зазнає кризи інститут довіри, в тому числі до органів державного управління. Саме тут на тлі інших дисбалансів держава має системно відкоригувати «правила гри» для забезпечення зростання добробуту всіх громадян.

Вітчизняна політична еліта через політичну та ідеологічну заангажованість ще не готова до системної згладженої роботи влади й опозиції відповідно до викликів сучасності. Домінування корпоративних інтересів над загальнодержавними, орієнтація партій на підтримку впливових адміністративно-економічних груп, а не окремих соціальних категорій населення, ідентифікація з персоналіями партійних лідерів, а не з ідеологічними та програмними настановами й надалі визначальним чином впливатимуть на процеси формування парламентських органів, парламентської більшості та опозиції у Верховній Раді України. Політична еліта складно структурована: в ній відсутня єдність думок, поглядів і переконань. Відсутність довіри в політиці розповсюджується далі економікою, оскільки в Україні вони нерозривно пов'язані.

Проблема кризи довіри до системи державного фінансово-економічного регулювання (ФЕР) не є новою для України. Якщо азіатська модель економіки заснована на праці, європейська – на кредиті (що у перекладі означає «довіра»), то більшість пострадянських економік є бюджетозалежними. Декларації та прагнення до європейських цінностей – це бажання до утвердження ідей та ідеалів довіри. Інший аспект системних проблем ФЕР полягає в прагненні бюрократичного апарату підпорядкувати собі дію ринкового механізму. Історія впевнено доводить, що бажання саме управляти ним (а не впливати чи регулювати) впродовж тривалого часу є згубним для економіки.

Загострення суперечностей системи ФЕР виливається у ризики (так, наприклад, податкові ризики стають перешкодою наповнення бюджету, інфляційні – платоспроможного попиту, інвестиційні – відтоком іноземного капіталу). Як засвідчив досвід 2009 р., реалізація латентних загроз стає каталізатором розгортання кризових явищ в національній економіці.

Дані табл. 1 засвідчують строкату динаміку еластичності податкових надходжень по ВВП впродовж останніх років. Особливу прискіпливу увагу привертають показники надходжень ПДВ, які, за інших рівних умов, вказують на ручне регулювання в рамках політичних циклів економічної політики.

* аспірантка Київського національного торговельно-економічного університету

Запорукою стабільного поступального економічного розвитку в період посткризового відновлення національної економіки має стати ствердження потужного регуляторного потенціалу держави. Характерною рисою є нагальність точкового реагування через брак фінансових ресурсів та інституційні обмеження. Необхідно намітити підходи від домінування фіскальних інструментів до активізації монетарних як більш прогресивних за формою та змістом. При цьому слід враховувати потенціал наявних трансмісійних каналів, нестабільність зовнішнього середовища й особливості внутрішнього суспільного клімату з його культурно-ментальною специфікою.

Таблиця 1 Податкова еластичність доходів Зведеного бюджету та його складових по ВВП у 1998-2011 рр., млн. грн.

	Доходи, всього	у тому числі													
		Податкові надходження	у тому числі								Неподаткові надходження	Доходи від операцій з капіталом	Офіційні трансферти	Цільові фонди	
			ПДФО	податок на прибуток підприємств	ПДВ	акциз	плата за землю	ввізні мито	вивізні мито	місцеві податки і збори					
1998	0,09	...	0,03	-0,01	-0,08	0,01	0,01	...	...	...	...	...	...	...	...
1999	0,14	0,12	0,03	0,02	0,03	0,02	0,00	...	...	0,00	0,03	0,01	0,00	-0,02	
2000	0,41	0,16	0,05	0,03	0,03	0,01	0,01	...	...	0,00	0,23	-0,01	-	0,03	
2001	0,17	0,16	0,07	0,02	0,03	0,01	0,01	...	...	0,00	0,11	0,01	-	-0,12	
2002	0,32	0,40	0,09	0,05	0,14	0,07	0,01	0,02	0,00	0,00	-0,08	0,03	0,00	-0,03	
2003	0,32	0,21	0,06	0,09	-0,02	0,03	0,01	0,02	0,01	0,00	0,09	0,02	0,00	0,01	
2004	0,21	0,11	0,00	0,04	0,05	0,02	0,00	0,01	0,00	0,00	0,08	0,01	0,00	0,00	
2005	0,44	0,36	0,04	0,08	0,18	0,01	0,00	0,02	0,00	0,00	0,07	0,00	0,00	0,01	
2006	0,37	0,27	0,05	0,03	0,16	0,01	0,00	0,01	0,00	0,00	0,09	0,00	0,00	0,01	
2007	0,27	0,20	0,07	0,05	0,05	0,01	0,00	0,01	0,00	0,00	0,05	0,02	0,00	0,01	
2008	0,34	0,29	0,05	0,06	0,14	0,01	0,01	0,01	0,00	0,00	0,05	0,00	0,00	0,00	
2009	0,72	0,55	0,04	0,43	0,22	-0,25	-0,05	0,16	0,00	0,00	0,06	0,09	-0,01	0,03	
2010	0,23	0,15	0,04	0,04	0,01	0,04	0,01	0,01	0,00	0,00	0,08	0,00	0,00	0,00	
2011	0,38	0,45	0,04	0,07	0,20	0,03	0,01	0,01	0,00	0,00	-0,06	0,00	0,00	-0,01	

Повністю подолати суб'єктивізм у прийнятті управлінських регуляторних рішень, тобто відкинути з цього процесу людську природу, об'єктивно не є можливим. Ствердження балансу між особистою та суспільною відповідальністю становить тривалий еволюційний процес. Становлення й формування громадянського суспільства та його прискіпливий контроль за фінансово-економічними й політичними процесами має сприяти встановленню меж і рамок урівноваження цих двох категорій. Проте саме кризові точки біфуркації системи мають стати у цьому відправними. В даному контексті особливо актуалізується посилення ролі місцевого самоврядування. Табл. 1 засвідчує обмеженість фінансової бази на рівні територіальної громади – Державний та місцеві бюджети в рамках Зведеного позбавлені належної рівноваги. Таким чином, місцеві громади потрапляють у залежність від волі центрального керівництва, втрачаючи самостійність у прийнятті локальних фінансово-економічних рішень.

Підводячи підсумки, слід наголосити, що: ФЕР як відкрита активна система потребує в питаннях свого розвитку діалектичного підходу. Успішне, оперативне й ефективне вирішення окресленої проблематики можливе тільки на основі дотримання стабільного балансу інтересів громадян і всіх учасників державотворчих процесів в Україні.

А.М. Ноур*

ВЗАЄМОДІЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ І ЕКОНОМІЧНОЇ ПОВЕДІНКИ НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ НА РИНКУ ПРАЦІ

У програмних документах органів влади зазначається, що для підвищення конкурентоспроможності людського капіталу потрібно реалізувати такі пріоритетні напрями державної політики у сфері розвитку зайнятості населення: вдосконалення законодавства у сфері праці, зайнятості й трудової міграції; формування прогнозу балансу трудових ресурсів; підвищення якості робочої сили, формування кадрів для забезпечення потреб інноваційної економіки; розвиток державно-приватного партнерства в частині модернізації виробничої сфери та підвищення якості робочої сили; підвищення ефективності використання трудових ресурсів, стимулювання економічної активності та ринкової економічної поведінки населення; сприяння висхідній соціально-трудовій мобільності.

Питання мобільності тісно стикається з проблемами адаптації робочої сили до динамічної дійсності як головної умови самореалізації найбільш кваліфікованої частини трудових ресурсів, підвищення адаптаційного потенціалу працездатного населення, формування та реалізації найбільш продуктивних адаптаційних стратегій, що схвалюються суспільством.

Проте актуальне завдання адаптації ринку праці до нових завдань модернізаційного розвитку економіки та формування конкурентоспроможності людського капіталу вступає у суперечність з проблемою бідності працюючого населення, існуючими у суспільстві цінностями, установками, орієнтаціями та поведінкою соціальних груп. Так, за даними низки соціологічних опитувань, проведених Українським інститутом соціальних досліджень імені Олександра Яременка, Центром „Соціальний моніторинг” і відділом моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій ДУ „Інститут економіки та прогнозування НАНУ” встановлено, що в цілому серед працюючого населення у 2009 р. 44% віднесли себе до середнього прошарку за рівнем матеріального становища родини, у 2010 р. їх частка зменшилась до 37%, у 2011 р. - до 35%.

Найбільш високими темпами низхідні переміщення за матеріальним становищем відбулися з 2010 р. до 2011 року. Характер змін у матеріальному становищі за суб'єктивними оцінками свідчить про зменшення частки тих, хто дав оцінку „вище за середнє” (з 8 до 3%); хто оцінив своє становище як „середнє” (з 37 до 35%). Одночасно відбувається зростання страт, що оцінюють своє становище як „нижче за середнє” (з 36 до 37%) і „нижче” (з 19 до 25%). Особливо несприятливе становище зафіксовано у групі з мінімальними

---

* к.пед.н., старший науковий співробітник відділу моніторингових досліджень соціально-економічних трансформацій Інституту економіки та прогнозування НАН України

грошовими доходами, де 11% відчують низхідну мобільність (зростання низькодохідного прошарку з 17% у грудні 2009 р. до 25% у 2011 р.). Найбільші ризики виключення від активного соціально-економічного життя мають безробітні, серед яких від 76 до 79% оцінюють своє матеріальне становище як „нижче за середнє” та „низьке”.

Дані моніторингу ІС НАН України впродовж останніх років також свідчать про негативну соціальну динаміку розвитку українського суспільства. За отриманими результатами близько 40% працюючих не можуть знайти роботу, яка б відповідала їхнім запитам, третина працюючих не має можливості працювати з повною віддачею й отримувати пристойний дохід. Існуюча проблема – мати гідну роботу з гідною оплатою праці призводить до неможливості задовольнити навіть першочергові потреби працівників і членів своїх сімей – майже третині населення (32,4% у 2009 р.) не вистачало на харчування, не було „можливості купувати найпотрібніші продукти”.

Проблема розподілу суспільства на багатих і бідних тісно пов'язана з питанням рівня оплати праці. Якщо існуючу проблему розподілу суспільства на багатих і бідних зазначили 62% респондентів, то на проблему низького рівня зарплати вказують 86% опитаних. Отже, ситуація у сфері реалізації трудового потенціалу України залишається складною, а низький рівень оплати праці є суттєвою перешкодою для розвитку ринкових реформ.

Серед економічно активного населення України така базова цінність, як робота є дуже важливою (оцінки на рівні 90–98%). Проте соціально-трудова і матеріальна статуси формують відповідні установки щодо поведінки населення на ринку праці. Економічна поведінка більшості українського населення на загал усе ще не вельми активна, хоча протягом останнього десятиліття (до початку кризи) сталися певні зрушення в бік вибору більш активних життєвих економічних стратегій – чисельність згодних мати невелику, але гарантовану заробітну плату зменшилася з близько половини до третини опитаних, натомість стало відчутно більше тих, хто намагається реалізувати можливості додаткового заробітку до основної заробітної плати, і вдвічі зросла чисельність згодних активно „робити капітал”, незважаючи на ризик і труднощі. Проте з початком кризи економічні орієнтації на ринку праці мають тренд у бік зниження ініціативності та зростання стратегії очікування, збільшується кількість працюючих, які погоджуються мати роботу з невеликою, але гарантованою заробітною платою. Погіршення економічної ситуації формує захисний тип економічної поведінки, орієнтований на збереження робочого місця (навіть мало оплачуваного), знижує запит на комфортні умови праці, можливість проявляти ініціативу, мати суспільно значиму роботу.

Отже, вищезазначене свідчить про складний характер адаптації працюючого населення України до трансформаційних процесів, незбалансованість взаємозв'язку статусно-ролевих позицій, соціальної ідентичності та дохідного статусу, що формує розпливчасті, нестійкі форми соціально-економічної поведінки. Органами влади всіх рівнів має проводитися свідомо політика щодо кардинальних змін у сфері державного регулювання оплати праці, створення соціально-економічних умов для підвищення економічної ініціативи економічно активної частини населення.

ЖИТТЄВИЙ КОМФОРТ У ВЕЛИКОМУ МІСТІ КРІЗЬ ПРИЗМУ СВОБОДИ І ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Процеси урбанізації поглибили різницю між життєдіяльністю міських і сільських мешканців. Із збільшенням розміру населеного пункту зростають вимоги у побуті, більш ширшим стає розмаїття професійних і дозвілєвих можливостей. На відміну від селян, меншою стає залежність міських жителів від погодних умов, натомість зростає чинник небезпек екологічного й техногенного характеру. У цьому випадку потреба мешканців міст у тривалому забезпеченні різними благами формує у них більшу відповідальність.

Бурхливий темп життя всіх мешканців, різке соціальне розшарування та знеособлення соціальної взаємодії, особливо у великих містах, створює особливе тло, на якому соціальне порівняння загострює увагу на анонімних зразках успішного життя. Все це порівняно із сільським простором суттєво ускладнює механізми набуття життєвого комфорту, який можна визначити як стійкі, довгострокові емоційні стани людини, спричинені неодноразовим відчуттям зручності у різних сферах життя. Відчуття життєвого комфорту чи дискомфорту виникає тоді, коли людина в реальному житті знаходить чи втрачає те, що слугує насиченню її потреб і викликає почуття задоволення, сприяє життєдіяльності та гармонізує відносини з оточуючими.

На особливості психологічних умов життєдіяльності великого міста звертає увагу Г. Зіммель, який вважає, що характерною рисою великих міст є підвищена нервовість життя, що є наслідком швидкої і безперервної зміни зовнішніх і внутрішніх вражень. Мешканець великого міста, за словами Г. Зіммеля, створює собі засіб самозахисту проти загрозливих його існуванню течій і суперечностей зовнішнього середовища: він реагує на них не почуттям, а переважно розумом, який стає своєрідною охороною суб'єктивного життя від насильства великого міста [1, с. 3]. З іншого боку, внаслідок того, що великому місту притаманний космополітизм, індивід отримав більшу свободу. Водночас у соціумі великого міста руйнуються первинні соціальні зв'язки, люди все більше усамітнюються і замикаються у власних світах. Відтак, великі міста, порівняно з меншими населеними пунктами, характеризуються більшою байдужістю, прихованою відразою, великою кількістю психічних розладів, суїцидів, безпритульних. Все це стає ціною більшої особистої свободи індивідів у великому місті.

Тобто зростання об'єктивних умов життєвого комфорту випереджало суб'єктивне пристосування індивідів до змін і вимагало все більше психологічних зусиль для подолання знеособлення соціальної взаємодії у великому місті. Щоб більш успішно долати навантаження міського середовища індивід вимушений засвоїти раціональне та стримане сприйняття життя, зберігаючи у відносинах певну дистанцію. Таким чином, існує чіткий тип особистості, що характеризується позицією «відсутнього погляду», яку займають мешканці великих міст щодо один одного.

---

* аспірантка Інституту соціології НАН України

Американський соціолог Л. Вірт виходив з того, що багатолюдне, щільне та гетерогенне середовище великого міста обрушується на індивіда неймовірною кількістю різноманітних впливів, що супроводжується ускладненням міських соціокультурних характеристик: втратою традиційних підстав суспільного життя, ослаблення родинних і сусідських зв'язків [2], тому індивіду потрібно адаптуватися до них. Однак способи, за допомогою яких людина намагається зменшити цей тягар, мимоволі призводять до знеособлення, яке проявляється як у міжособистісних, так і в соціальних взаємовідносинах. Життя у містах характеризується швидкоплинністю, поверховістю, анонімністю та індивідуалізмом.

Зростання гетерогенності населення у містах призводить до збільшення шансів у вертикальній соціальній мобільності городян. Соціальні відносини серед безлічі типів особистостей у міському середовищі визначає тенденцію руйнування жорстких устоїв традиційного суспільства й ускладнення класової структури. Це, у свою чергу, збільшує розгалуженість і різноманітність рамок соціальної стратифікації. Підвищена мобільність індивідуума, обумовлена великою кількістю впливів на нього з боку інших індивідуумів, є причиною придбання «плаваючого статусу» в соціальних групах, які утворюють соціальну структуру міста. Соціальні групи, до яких належить людина, не являють собою просту ієрархічну організацію. З іншого боку, як зазначає Л. Вірт, у переважній більшості міський житель не є домовласником, а оскільки таке проживання не породжує традиції і почуття, що пов'язують людей, городянин дуже рідко може бути істинним сусідом [2, р. 16–17].

Отже, для городянина складно визначити, що найбільше відповідає його інтересам. Люди, які таким чином відокремлені від організованих колективів, відрізняються великою мобільністю, що робить колективну поведінку в міській громаді непередбачуваною. Внаслідок цього городянин змушений докладати зусилля до об'єднання в групи з іншими людьми на основі спільності інтересів для досягнення своїх цілей. У результаті множаться добровільні організації, в основі діяльності яких лежить досягнення цілей, що впливають з потреб та інтересів людини.

1. Зиммель Г. Большие города и духовная жизнь / Г. Зиммель // Логос. – 2002. – № 3. – С. 1–12.

2. Wirth L. Urbanism as a Way of Life / Louis Wirth // The American Journal of Sociology. – 1938. – Vol. 44, №. 1. – P. 1–24.

І.Ю. Набрusco*

ПРОСТІР УКРАЇНСЬКОГО ІНДИВІДУАЛЬНОГО СПОЖИВАННЯ: МОРАЛЬНІ ПРИНЦИПИ, СТАТУСНІ ПРЕТЕНЗІЇ ЧИ НОВА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ

Сьогодні ми перебуваємо на такому етапі розвитку суспільства, коли індивідуальне споживання піддається глибокій інституалізації і перетворюється на ключову соціальну практику. Як зазначав З. Бауман, у другій половині ХХ ст. відбулося постмодерне переродження героїчного виробника у безтурботного

* к.філос.н., доцент кафедри соціальних структур і соціальних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка

споживача. З цього приводу Ж. Бодрійар зауважує: «Тепер, коли зникають релігійні та ідеологічні інстанції, єдиною нашою втіхою лишаються речі; це побутова міфологія, у якій тамується наш страх часу та смерті [1, с. 108].

Масове виробництво дозволяє втягнути в процес активного споживання не лише заможні прошарки суспільства, але й абсолютну більшість населення, хоча і дуже різною мірою. Індивідуальне споживання основної частини населення виходить за межі, що диктуються природними потребами, і перетворюється на ключову частину відтворення людини соціальною. Більшість вчених вважає, що глобальна економічна криза була детермінована процесами надспоживання, що несли і несуть потужний економічний і соціальний деструктивний потенціал. К. Леш визначає головну проблему суспільства споживання як проблему психологічного виживання індивіда під тиском пропагандистських імперативів, які нав'язують потреби, товари, послуги, що формують своєрідну «манію споживання». [5, с. 43-47].

Проте жодна, навіть дуже розвинена країна, а тим паче Україна, не може бути вичерпно охарактеризована як суспільство споживання. Це лише тенденція, яка проявляється в нашій країні певною мірою. Більшість держав колишнього Радянського Союзу, в тому числі й Україна перебувають досі в неозначеній зоні транзитивності. Криза цивілізаційної ідентичності не лише долається, а й посилюється в міру відходу від радянського минулого. Це стосується не лише економічної та ідеологічної систем, але й базових цінностей ідентичності. Таким чином, Україна стає простором, позбавленим вираженої національної суб'єктності, а тому зручним для зовнішнього маніпулювання.

Проблема справедливості в Європі, наприклад, реалізується як баланс між рівністю і відмінністю, головні її завдання - як зберегти пріоритет рівної свободи і який рівень нерівності можна вважати виправданим. У наших умовах споживання, стаючи детермінаційним чинником розвитку соціоекономічної системи, а також причиною її численних дисфункцій, постає чи не єдиною чітко окресленою формою субстанційної діяльності сучасного українця. Хоча варто зазначити, що в соціальному плані Україна перестає бути єдиним простором споживчих практик. Якщо Київ живе на рівні Польщі, то сільські райони Полісся - на рівні бідних азійських країн. Однак у світі, де споживання розглядається як прерогатива соціально успішних людей, індивід, долаючи депривацію, змушений купувати, хоча обмежена платоспроможність значної кількості українських громадян часто компенсується у зоні так званого «вторинного споживання». (За даними дослідження «Секонд хенд» в Україні) соціологічної групи «Рейтинг» (жовтень 2010 р.), 57% опитаних респондентів купували колись вживані товари, а 39% роблять це регулярно).

М. Вебер, вивчаючи соціальні механізми регуляції поведінки людей, зазначав, що при переході до високоіндустріального суспільства відбувається заміна «ціннісно-орієнтованої поведінки» на «цілеорієнтовану». Як наслідок, простір споживання у наших умовах соціального транзиту формується доволі спорадично, механізми, що його зумовлюють, дуже специфічні й неоднозначні. Тут охоплюються рештки минулих епох, домінуючі форми суспільних відносин і паростки майбутнього. У цьому процесі визначальними є три чинники: моральні принципи, статусні претензії і раціональна домінанта.

Якщо процес індивідуального споживання людини являє собою певний алгоритм дій, то у випадку з першим чинником вибір засобів досягнення мети завжди визначається системою цінностей, понять, вимог, почуття обов'язку, які дають можливість людині оцінювати дійсність та орієнтуватися в ній самостійно. Тут задіяний передусім комплекс особистісних якостей людини, що дозволяє оцінювати пріоритети у сфері споживання, порівнювати їх з еталоном, спрямувати і регулювати стосунки з соціальним оточенням і макросередовищем. Так, К. Полань в теорії моральної економіки звертає увагу на ту роль, що продовжують виконувати сьогодні традиційні ("нераціональні") мотиви, пов'язані з поняттями справедливості, безоплатної допомоги, етики колективного виживання, які характерні для культури масових соціальних верств населення. Як наслідок, людина свідомо може обмежувати своє споживання, чинити добродійність, не вживати товари, виготовлені зі застосуванням дитячої праці, відмовлятися від виробів з натуральної шкіри, купувати вітчизняну продукцію тощо.

Коли характер споживання визначений статусними характеристиками, індивід діє в жорстко заданому соціальному «коридорі» майже незалежно від будь-яких індивідуальних характеристик. Більш того, речі, що споживаються, цінуються не за їхню безпосередню функцію, а за властивість бути інструментарієм для підтвердження соціального статусу. Оскільки місця у суспільній ієрархії означені споживанням речей певного класу, де споживання виступає маркером соціальної позиції, придбання певних товарів трактується як спосіб підвищення свого статусу. Певні товари, бренди стають взірцем для наслідування і реалізація життєвих планів нерозривно пов'язується з їх придбанням. Це містить небезпеку постійного бажання відповідати способу життя, що пропагується і депривація особистості у разі неможливості одержання бажаного рівня добробуту. Як наслідок, в Україні набувають широкого розповсюдження імітаційні форми споживання, де імперативи придбання товарів реалізуються всупереч фінансовим ресурсам. Так, за даними соціологічних досліджень, близько 14% населення України мають кредитні заборгованості.

Нова раціональність як чинник стратегій споживання включає взаємозв'язок різних за походженням регулятивних чинників, а також процес багаторівневого взаємодії особистості з предметною та соціальною дійсністю. Споживання постає як осмислений, детермінований зовнішніми (соціальними, культурними) і внутрішніми (біологічними і психологічними) факторами процес, що характеризується активним включенням і корекцією споживацької поведінки. Схильність до обміну і максимізації функції корисності, стійкі споживчі смаки й уподобання, доцільність, яка не має суто економічного характеру, є характерними ознаками раціональної домінанти у споживанні. Це проявляється через цілеспрямоване споживання екологічно чистих продуктів, використання в побуті натуральних матеріалів, регулярний відпочинок у санаторії тощо.

Споживання все частіше постає не кінцевою метою, а інструментарієм більш складних соціальних стратегій, воно поступово перебирає на себе цивілізаційні функції. Тому індивідуальне споживання безумовно набуває

світоглядних характеристик, що визначаються характером соціалізованих потреб і є соціокультурною основою конструювання ідентичності.

1. Бодрийяр Ж. Система вещей. - М.: Рудомино, 1999.

2. Lasch, C. The Minimal Self: Psychic Survival in Troubled Times. - New York: W. W. Norton, 1984.

Л.О. Стрелков*

СУБ`ЄКТ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОСЯГАННЯ НА ВІДНОСИНИ, ЩО ЗАБЕЗПЕЧУЮТЬ ОХОРОНУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ (СТ. 200 КК УКРАЇНИ)

Поява на фінансовому ринку якісно нових для України платіжних документів з тими самими властивостями, що й у цінних паперів, визначило необхідність введення відповідальності за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їхнього виготовлення. Суспільна небезпечність злочину, передбаченого ст. 200 КК України, виражається у здатності означеного діяння завдати істотної шкоди суспільним відносинам, що забезпечують охорону банківської системи.

З приводу об'єкта досліджуваного злочину думки науковців розходяться. Одні вважають об'єктом злочину суспільні відносини, які забезпечують нормальне функціонування грошово-кредитної системи держави [1, 399], інші об'єктом названого злочину вважають суспільні відносини у сфері діяльності кредитно-фінансових органів з випуску в обіг і використання переказних документів [2, 386]. Деякі називають об'єктом злочину фінансово-кредитну систему України [3, 217] або ж розуміють встановлений порядок виготовлення, використання й обігу документів на переказ, платіжних карток чи інших засобів доступу до банківських рахунків, який забезпечує нормальне функціонування банківської системи України [4, 506].

Інші автори до безпосереднього об'єкта цього злочину відносять суспільні відносини у сфері діяльності кредитно-фінансових органів з випуску в обіг і використання документів на переказ [5, 159]. Така різноманітна палітра поглядів на об'єкт цього злочину не сприяє однозначному застосуванню закону досудовим слідством і судом. Лише ретельний аналіз охоронних відносин буде відповідно корисним для правильного застосування закону. З цією метою проаналізуємо наведені позиції авторів щодо цього і запропонуємо більш прийнятну, на наш погляд, позицію.

І перша, і третя точки зору надто широко трактують коло відносин, що охороняються ст. 200 КК України. Фінансово-кредитна система має значно більше функцій та відповідних механізмів і засобів, що стимулюють її функціонування.

У цьому аспекті більш слухними є думки Е.Л. Стрельцова і В.М. Киричка, оскільки вони виділяють лише відносини у сфері діяльності кредитно-фінансових органів з випуску в обіг і використанню переказних документів, а не всю фінансово-кредитну систему. Проте й ця позиція має певні вади, зводячи

* здобувач кафедри кримінального права та процесу Національної академії управління

лише діяльність кредитно-фінансових органів до випуску в обіг і навіть використання переказних документів. Використовують же означені документи не лише кредитно-фінансові органи, а й окремі громадяни.

Не можна погодитися з позицією А.М. Ришелюка щодо об'єкта злочину, оскільки охоронні відносини не стосуються порядку виготовлення, використання й обігу зазначених предметів. У протилежному випадку цей склад злочину треба було б віднести до розділу XII чинного Кримінального кодексу України.

Безпосереднім об'єктом цього складу злочину є суспільні відносини, що забезпечують охорону банківської системи України і протидіють незаконним діям з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їхнього виготовлення.

Безпосередньо у диспозиції ч. 1 ст. 200 КК України названі два види засобів доступу до банківських рахунків: документи на переказ і платіжні картки. У назві ст. 200 визначено ще один предмет злочину – обладнання для виготовлення засобів доступу до банківських рахунків, тобто коло предметів злочину у ній описано ширше. Через невідповідність описання окремих ознак злочину у назві статті та її диспозиції, оскільки зазвичай у назвах статей не вказуються всі ознаки злочину (тобто вони (назви) вужчі за змістом), ознаки злочину мають визначатися відповідно до їхнього опису у диспозиції.

Між описанням предмету злочину, передбаченого ст. 200 КК України, у назві статті та диспозиції ч. 1 наявна протилежна невідповідність – предмет злочину у назві статті описується ширше. Враховуючи правила тлумачення кримінально-правових норм, обладнання для виготовлення засобів доступу до банківських документів не є предметом передбаченого ст. 200 злочину. Варто погодитися з позицією П.П. Андрушко, але потрібно ще й назвати обладнання для виготовлення зазначених предметів не чим іншим, як знаряддям злочину, тому що таке обладнання використовується безпосередньо для виконання об'єктивної сторони досліджуваного складу злочину.

Засоби доступу до банківських рахунків (вони іменуються платіжними інструментами) – це засоби певної форми на паперовому, електронному чи інших видах носіїв інформації, використання якого ініціює переказ грошей з відповідного рахунка платника. Банки в Україні можуть використовувати як платіжні інструменти: платіжні доручення, платіжні вимоги, вимоги-доручення, векселі, чеки, банківські платіжні картки та інші дебетові й кредитові платіжні інструменти, що застосовуються у міжнародній банківській практиці [5]. Безпосередньо у диспозиції ч. 1 ст. 200 КК України названі два види банківських рахунків. До засобів доступу до банківських рахунків відносяться документи на переказ і спеціальні платіжні засоби.

У примітці до ст. 200 зазначається, що *під документами на переказ* слід розуміти документи у паперовому або електронному вигляді, що використовуються банками чи їхніми клієнтами для передачі доручень або інформації на переказ грошових коштів між суб'єктами переказу грошових коштів (розрахункові документи, документи на переказ готівкових коштів, а також ті, що використовуються при проведенні міжбанківського переказу та платіжного повідомлення тощо). Тобто під документами на переказ слід розуміти: а) розрахункові документи, якими є платіжне доручення, платіжна

вимога-доручення, розрахунковий чек, платіжна вимога та розрахункові документи інших видів, встановлені Національним банком України; б) міжбанківські розрахункові документи, тобто документи на переказ, сформовані банком на підставі поданих клієнтами розрахункових документів, документів на переказ готівки, а також доручень на договірне списання, передбачених у договорах, укладених між клієнтами та банками, що їх обслуговують; в) документи на переказ готівкових коштів, реквізити та особливості оформлення яких також встановлюються Національним банком України; г) клірингові вимоги; д) інші документи, що використовуються у платіжних системах для ініціювання переказів.

Іншими засобами доступу до банківських рахунків слід вважати будь-які, крім документів на переказ та платіжних карток, документи, із застосуванням яких особа може з відома працівника банку отримати доступ до певного банківського рахунка і здійснювати операції з коштами, які знаходяться на ньому. Таким іншим засобом, зокрема, є банківська ідентифікаційна картка – пластикова чи іншого виду картка, що містить реквізити, визначені банком, які ідентифікують клієнта та його рахунки в банку.

Розрахунковий документ – це документ на переказ грошей, що використовується для ініціювання переказу з рахунка платника чи на рахунок отримувача.

Розрахунковий документ в електронному вигляді (електронний банківський документ) – електронний документ, що використовується в банківській діяльності, формат, обов'язкові реквізити і засоби захисту якого відповідають вимогам законодавства, захищений криптографічними методами захисту інформації і проводиться через систему електронних платежів Національного банку (абз. 9, 19-21, 33 п. 1 гл. 1 р. 1 Інструкції про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті, затвердженої Постановою Правління НБУ від 16 серпня 2006 р. № 320 [6]).

Видом розрахункових документів є розрахункові чеки – паперові розрахункові документи, що містять нічим не обумовлене розпорядження платника банку, який його обслуговує, переказати суму грошей на користь визначеного в ньому отримувача.

Підводячи підсумок посягання на означені суспільні відносини, слід зазначити, що суб'єктом відповідальності за цей злочин є фізична, осудна особа, яка досягла 16-річного віку. Дії службової особи, винної у вчиненні дій, передбачених ст. 200 КК України, необхідно кваліфікувати за сукупністю складів злочинів, передбачених ст. 200 та 364 КК України за наявності відповідних ознак складу злочину.

1. Новоселов Г.П., Погосян Т.Ю. Преступления в сфере экономической деятельности, совершаемые путем злоупотребления при выпуске ценных бумаг либо путем изготовления или сбыта денег, ценных бумаг, кредитных расчетных карт или иных платежных документов // Уголовное право. Особенная часть / Отв. ред. И.Я. Козаченко и др. – М.: НОРМА, 2001. – С. 394-402.
2. Стрельцов Е.Л. Преступления в кредитно-финансовой и банковской сфере // Уголовное право Украины. Общая и Особенная части: Учебник / Под ред. Е.Л. Стрельцова. – Х.: ООО «Одиссей», 2002. – С. 385-393.
3. Коржанський М.Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України. – К.: Атіка, Академія, Ельга-Н, 2001. – 656 с.

4. Киричко В.М. Злочини у сфері кредитно-фінансової, банківської і бюджетної системи України // Кримінальне право України: Особлива частина: Підручник / За ред. М.І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – К.: Юрінком інтер; Х.: Право, 2002. – С. 156-174.
5. Ришелюк А.М. Незаконні дії з документами на переказ платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків, обладнанням для їх виготовлення // Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 р. / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – К.: Канон, 2001. – С. 466-468.
6. Інструкція про міжбанківський переказ коштів в Україні в національній валюті. Затверджена Постановою Правління НБУ від 16.08.2006 р. № 320 // Офіційний вісник України від 20.09.2006 р. – № 36. – Ст. 2507.

О.М. Деревинський*

СУБ`ЄКТ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ШАХРАЙСТВО З ФІНАНСОВИМИ РЕСУРСАМИ

Відповідно до частини першої ст. 18 КК України 2001 р., суб'єктом злочину є фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого, згідно з цим Кодексом, може наставати кримінальна відповідальність. Законодавче визначення цього поняття практично відтворює положення, що мали до прийняття нового КК України 2001 р. статус теоретичних вчень. Так, у теорії кримінального права під суб'єктом злочину вважали фізичну особу, яка вчинила передбачене кримінальним законом суспільно небезпечне діяння і спроможна понести за це кримінальну відповідальність.

Сьогодні цим питанням окремо присвячене місце у Розділі IV Загальної частини КК України. Кримінальна відповідальність – це різновид юридичної відповідальності, центральним елементом якої є механізм кримінально-правового регулювання держави щодо осіб, які вчинили злочин. Підставою для кримінальної відповідальності є наявність у діяннях особи складу злочину, передбаченого кримінальним законом. Кримінальна відповідальність завжди пов'язана зі спроможністю людини усвідомлювати свої дії, керувати ними та розуміти їх небезпечність.

Кримінальна відповідальність особи залежить від наявності у неї певних обов'язкових ознак: 1) осудності; 2) досягнення віку, з якого настає кримінальна відповідальність. Ці положення закріплені в нормах Загальної частини КК України, до яких відноситься і досліджувана нами ст. 222 цього кодексу - шахрайство з фінансовими ресурсами. Крім зазначених вище ознак, для притягнення особи за ст. 222 КК України до відповідальності за вчинення конкретного злочину особа має бути наділена ще й додатковими ознаками. Зі змісту коментованої статті зрозуміло, що суб'єктом шахрайства з фінансовими ресурсами може бути коло осіб, альтернативно визначене у законі. Це громадянин – підприємець; засновник суб'єкта господарської діяльності; службова особа суб'єкта господарської діяльності; власник суб'єкта господарської діяльності. Цей перелік є вичерпним.

У теорії кримінального права особу зі спеціальними (додатковими) ознаками суб'єкта, передбаченими у конкретній кримінально правовій нормі, прийнято називати спеціальним суб'єктом, на відміну від поняття «загальний

* аспірант Національної академії управління

суб'єкт злочину», для якого характерними ознаками завжди є лише осудність і певний вік. Згідно з частиною другою ст. 18 КК України, «спеціальним суб'єктом злочину є фізична осудна особа, що вчинила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути лише певна особа». Під певною мається на увазі особа, додаткові, окрім загальних (осудність, вік), ознаки якої у кожному конкретному випадку або прямо передбачені у диспозиції конкретної статті Особливої частини КК України, або встановлюються на підставі аналізу вказаних у ній інших ознак. Наявність таких додаткових ознак і надає можливість притягнути до відповідальності за вчинений злочин таку особу. Положення про те, що суб'єктом злочину може бути лише фізична особа, прямо впливає із змісту ст. 18 КК України.

В теоретичному плані проблема кримінальної відповідальності юридичних осіб є дискусійною. Об'єктивно сформувалися і визначились певні сфери, де злочини практично вчиняються від імені юридичних осіб, тому деякі юристи пропонують встановити для юридичних осіб кримінальну відповідальність. Обґрунтування пропозиції базується на тому, що притягнення до кримінальної відповідальності конкретних осіб у такому разі ускладнюється через те, що злочини можуть бути вчинені від імені юридичних осіб чи на підставі розпоряджень їхніх колегіальних органів. Постає питання відповідальності: хто і як буде відповідати за наслідки виконання такого розпорядження. Будь-який колегіальний орган - це реально організована цілісність. Проте такий орган, який би він не був, нездатний діяти фізично. Тому діяльність колегіального органу, його поведінка є дією або бездіяльністю, фізично реалізованою людиною або групою осіб. Отже, тільки фізичні особи можуть обвинувачуватись у вчиненні злочину. Саме люди, а не абстрактні істоти вчиняють злочини.

Оцінка протиправних владних розпоряджень колегіальних органів повинна ґрунтуватися на загальних положеннях кримінального права про відповідальність фізичної особи за злочин. Підстави притягнення до кримінальної відповідальності виконавця розпорядження, в тому числі відданого колегіальним органом, є загальними. Питання про суб'єкт злочину має важливе кримінально-правове значення. Підставою кримінальної відповідальності є вчинення особою діяння, яке містить склад злочину, передбаченого КК України. Злочином визнається передбачене КК України суспільно небезпечне винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом злочину. Таким чином, не є злочином діяння (дія або бездіяльність) суспільно небезпечне, винне та передбачене КК України, якщо воно вчинено особою, яка не має хоча б одну обов'язкову ознаку суб'єкта цього злочину. Встановлення ознак суб'єкта, в тому числі спеціального, необхідне для правильної кваліфікації злочину. Суб'єктом злочину може бути виключно осудна особа. Поняття осудної особи наведено у частині першій ст. 19 КК України. Осудність - це такий стан психіки людини, при якому вона у момент вчинення злочину усвідомлює характер своїх дій (бездіяльність) та керує ними у віці, з якого відповідно до закону може наставати кримінальна відповідальність.

Вікова ознака суб'єкта злочину, передбаченого ст. 222 КК України, пов'язана з особливим порядком його вчинення, а тому знаходить свій вираз через додаткові ознаки, які перераховані у диспозиції статті та характеризують

цей суб'єкт як спеціальний. Суб'єкти шахрайства з фінансовими ресурсами наведені нами вище. Не можуть визнаватися суб'єктами злочину, передбаченого ст. 222 КК України, фізичні особи, що не зареєстровані як суб'єкти підприємництва, які для одержання субсидій, пільг щодо податків, кредитів надали зазначеним у диспозиції ст. 222 КК України органам завідомо недостовірну інформацію, а також службові особи юридичних осіб, державна реєстрація яких здійснюється не за правилами, визначеними Законом України «Про підприємництво», які не є підприємствами у розумінні положень Закону України «Про підприємства в Україні». Мова йде про юридичних осіб, створення і державна реєстрація яких відбувається в порядку і на підставах, визначених законами України «Про об'єднання громадян», «Про благодійництво та благодійні організації».

Суб'єктом шахрайства з фінансовими ресурсами не можуть виступати особи, які хоч і є громадянами – підприємцями або службовими особами суб'єктів господарювання, але в кредитних відносинах виступають як приватні особи-громадяни, які отримують споживчі кредити. Під поняттям «службова особа суб'єкта господарської діяльності» слід розуміти осіб, які мають ознаки, визначені у п. 1 примітки до ст. 364 КК України, якщо іншого не передбачено законом. Службовими особами також визнаються іноземці або особи без громадянства, які виконують організаційно-розпорядчі або адміністративно-господарські обов'язки за спеціальним повноваженням. Рішення законодавця про те, що громадянин-засновник (власник) суб'єкта господарської діяльності повинен визнаватися суб'єктом шахрайства з фінансовими ресурсами, на нашу думку, є цілком обґрунтованим, оскільки ця особа, як і керівник юридичної особи, несе відповідальність за дотримання нею фінансового законодавства з різних юридично-правових міркувань.

В.В. Травін*

ЕКОНОМІЧНА РАЦІОНАЛЬНІСТЬ І ЕКОЛОГІЧНА СВІДОМІСТЬ: ТОЧКИ ДОТИКУ

Економічна раціональність є однією з базових цеглин, на якій побудовані економічні відносини як на мікро-, так і на макроекономічному рівнях. Такий стан речей найбільш характерний для країн Західної цивілізації (вжито в трактуванні М. Вебера). Економічна раціональність отримала статус аксіоми, тому саме з неї розпочинаються підручники з економічних дисциплін.

Своєю популярністю економічна раціональність завдячує численним випадкам, коли суб'єкти господарювання отримували короткостроковий фінансовий ефект, здійснюючи свою діяльність на основі цього принципу. Мова йде про використання здобутків економічної науки (економічної теорії, бухгалтерського обліку тощо) в організації і здійсненні господарської діяльності на різних рівнях економічної системи. Саме тому в практиці господарювання сформувалася своєрідна традиція раціональності. Найкращим чином вона

---

* к.е.н., доцент кафедри фундаментальних економічних дисциплін Житомирського державного технологічного університету

знайшла своє відображення в цілях, яким підпорядковується економічна діяльність. Наприклад, прибуток, економічне зростання тощо.

Розповсюдження (мова йде про загальносвітові масштаби) вищезгаданої традиції мало негативні наслідки для екологічної ситуації на планеті. Насамперед вони були пов'язані з тим, що в системі мотивацій і потреб людини як складової екологічної свідомості закріпилося переконання в тому, що природа та її ресурси є "даром" для людини, які вона може споживати, особливо не турбуючись про їх відновлення.

Принцип економічної раціональності був використаний і продовжує використовуватися й понині як запобіжний пояс (вжито в трактуванні І. Лакатоса), який складається з сукупності допоміжних гіпотез, що оточують ядро і приймають на себе удари фактів погіршення екологічної ситуації у світі.

Отже, мотивація економічної поведінки розглядається поза відносинами з навколишнім природним середовищем (екологічними умовами), що однозначно є її спрощенням.

Водночас проблема ще більш глибока. Для її розуміння процес формування традиції раціональності необхідно розглядати в контексті взаємообумовлених і водночас суперечливих тенденцій індивідуалізації та глобалізації.

Акцентуючи увагу на індивідуалізації, ми хочемо підкреслити, що цей процес пов'язаний, окрім іншого, також із прагненням людини, яка сповідує принцип раціональності, протиставити себе природі. Людина штучно, на рівні розумових конструкцій, з подальшим втіленням на рівні реального життя (наприклад, у процесі господарювання) намагається виокремити себе з природи. Вона перестає усвідомлювати себе частиною природи. Як наслідок, зникає й усвідомлення цілісності і системності.

Таким чином, у сучасній екологічній свідомості сформовано зневажливе ставлення до навколишнього природного середовища. Як наслідок, в переліку реальних цілей, яким підпорядковуються економічні відносини, відсутні цілі, які були б пов'язані із відновленням використаних природних ресурсів, а також покращенням екологічної ситуації у світі.

Такий підхід до побудови цілей породжує ризики і створює серйозну загрозу для майбутнього. Пошук шляхів вирішення цієї проблеми вимагає додаткового дослідження, однак вже сьогодні ми можемо дещо зробити. Передусім спробувати (або продовжити) втілити в життя, на рівні освітньої підготовки поради В.І. Вернадського, Г.С. Сковороди та інших вчених, які переймалися майбутнім людини.

Д.В. Клиновий*

ЕКОЛОГІЧНА СКЛАДОВА СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В КОРПОРАТИВНОМУ ПРИРОДОКОРИСТУВАННІ

Корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) є на сьогодні дієвою концепцією розвитку бізнесу в сучасному середовищі економічної діяльності, яке з кожним роком висуває нові вимоги до якості його ведення. КСВ покликана

---

* к.е.н., доцент, старший науковий співробітник Інституту економіки природокористування та сталого розвитку НАН України

забезпечити урахування інтересів усіх учасників бізнес-процесу. КСВ діє як фактор бізнесу через системний, комплексний і кумулятивний (синергетичний) ефект, забезпечуючи підтримку бізнесу з різних боків – споживача, місцевої та державної влади, дочірніх та споріднених бізнес-структур і навіть конкурентів за допомогою добровільного прийняття на себе компанією взаємовигідних для багатьох сторін зобов'язань.

Як і багато сучасних концепцій бізнесу, КСВ не є закінченим і сформованим набором норм і правил, а має скоріше, рекомендаційний характер. КСВ – це відповідальний насамперед перед самим собою і перед соціумом бізнес, який відкриває корпоративні соціальні можливості, а не концепція дотримання певних правил законодавства і бізнес-поведінки, закріплених як загальновизнані норми. Отже, КСВ – це концепція прийняття на себе більшої, ніж це визнано в законах, нормах і правилах, відповідальності за певні аспекти бізнес-діяльності з метою забезпечення вищої, ніж у конкурентів соціальної цінності пропонованих на ринку товарів і послуг, досягнення інтегрального, системного ефекту від господарювання, у т.ч. в таких напрямках, як поліпшення загальної культури господарської діяльності, досягнення соціальних та екологічних ефектів, викорінення негативних соціальних явищ тощо. Прикладами такої відповідальності можуть бути прийняття на себе зобов'язань не брати участі у виробництві зброї, не застосовувати у виробництві товарів і при наданні послуг інгредієнти, що здатні завдати шкоди життю, здоров'ю людини та довкіллю, дотримуватися етичних норм і правил, випускати на ринок соціальні товари за зниженими цінами, брати участь у соціальних програмах допомоги певним верствам населення тощо. Коло осіб – суб'єктів економічних відносин, на яких може поширюватись КСВ, є достатньо широким. Це і замовники, постачальники, працівники, акціонери, державні та місцеві органи влади, суспільні організації та інші зацікавлені сторони соціально-економічної сфери.

КСВ є явищем, притаманним багатьом видам бізнесу, проте можна виділити певні сфери, де роль корпоративної соціальної відповідальності, її окремих аспектів є надзвичайно важливою. Однією з таких сфер господарювання є використання в економічній діяльності природних ресурсів, тобто природокористування, яке включає в себе достатньо широкий спектр видів діяльності – видобування ресурсів, їх поліпшення, експлуатацію як джерел сировини і засобів праці, відтворення, охорону тощо. Особливо цікавим є корпоративне природокористування, яке відкриває широкі можливості для комплексного використання, ефективного управління природними ресурсами, фінансування цієї сфери діяльності тощо. Сучасне природокористування саме за рахунок корпоративної форми організації природно-господарської діяльності здатне забезпечити сталість розвитку природно-економічних комплексів, оскільки корпоративний сектор володіє потужними фінансовими ресурсами, демонструє високу здатність до самоорганізації в сучасні форми господарювання (територіальні кластери, холдинги та ін.). Великою перевагою корпоративної форми господарювання в природокористуванні є те, що вона дозволяє широко імплементувати проектний підхід до природокористування, полегшує інвестиційно-інноваційний процес, створює перспективні умови для

сек`юритизації природних ресурсів – виведення на фінансовий ринок фінансових інструментів, в основі яких лежить природний капітал. Корпоративні форми управління природними ресурсами можуть бути імplementовані як кластери на різних рівнях – державному, регіональному та муніципальному, причому саме низовий, муніципально-корпоративний рівень є тим середовищем, де найгостріше за все постає проблема екологічної відповідальності бізнесу, оскільки на низовому рівні активно здійснюється природно-господарський процес, який впливає безпосередньо на людину, її навколишнє середовище життєдіяльності.

У діяльність корпорацій з управління природокористуванням з метою забезпечення корпоративної екологічної відповідальності доцільно впровадити стандарт ISO 14000 – міжнародний стандарт зі створення системи екологічного менеджменту. Специфіка екологічного менеджменту в діяльності корпоративних форм управління природокористуванням має насамперед враховувати обидва – господарський (бізнесовий) і територіальний природно-економічні спекти.

Екологічна складова корпоративної відповідальності в природокористуванні – це ініціативна й результативна діяльність економічних суб`єктів, спрямована на досягнення з власних господарських, у т.ч. фінансових цілей, проєктів і програм на основі екологічної безпеки та відповідальності виробництва, а також цілей екологічно збалансованого розвитку природно-ресурсних комплексів території. Діяльність корпорації з управління природними ресурсами має фактично два рівноцінні фокуси уваги (внутрішній господарський і зовнішній) до стану природних ресурсів і довкілля у цілому як об`єкта господарювання. Парадигмою корпоративного природокористування є поєднання принципів "синьої" та "зеленої" економіки, орієнтованих на формування й розвиток екологічної культури та технологій виробництва, форм життєдіяльності людини в умовах пріоритетного розвитку фінансів природокористування та різних видів активного контролю за використанням природних ресурсів – державного, корпоративного та громадського.

В.А. Кравченко*

РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТ І СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: СКЛАДНИЙ ВЗАЄМОЗВ`ЯЗОК

Ефективне управління ризиками українською владою, підприємцями й окремими громадянами є одним із важливих чинників прояву їхньої соціальної відповідальності. Здатність суспільства відтворювати та стимулювати відповідальне ставлення своїх громадян до управління ризиками в кожній із сфер їхньої життєвої активності (споживач, капіталіст, найманий робітник, держслужбовець тощо) є одним із вирішальних факторів забезпечення сталої динаміки суспільного розвитку. Низький рівень управління ризиками неминуче, як свідчить досвід, призводить до неспроможності повноцінного використання наявного потенціалу суспільної довіри як потужного чинника соціально-економічного розвитку.

---

* к.е.н., завідувач Науково-дослідного сектору «Центр економічних досліджень» Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Розгортання світової фінансово-економічної кризи у 2007-2012 рр. було значною мірою обумовлено незадовільним станом корпоративного, державного й особистого ризик-менеджменту. Проаналізуємо його головні особливості.

По-перше, провали в управлінні ризиками стосуються як розвинутих країн, так і країн з транзитивною економікою, до яких належать країни СНД, в тому числі й Україна. По-друге, недостатній рівень управління ризиками виявився притаманним усім рівням економічної діяльності, - від суб'єктів підприємницької діяльності та громадян-споживачів (мікрорівень) до органів державного управління (макрорівень). По-третє, проблеми з ризик-менеджментом спіткали суб'єктів економічної діяльності практично всіх галузей економіки. По-четверте, регуляторні органи багатьох країн світу довели свою неспроможність контролювати фінансові ризики. По-п'яте, досвід України показав, що в умовах перехідної економіки менеджмент банків та великих компаній, власність яких має ознаки олігархічної, вибирає такий метод управління ризиками, як залучення загальнодержавних коштів для покриття власних збитків.

Характеризуючи передумови сучасної глобальної кризи, лідери 20 найбільш потужних країн світу на своїй зустрічі в жовтні 2008 р. особливу увагу звернули на вкрай незадовільний стан управління ризиками на рівні окремих компаній і банків. "Часи високих темпів зростання світової економіки у поєднанні із довготривалим періодом стабільності її розвитку у попереднє десятиріччя обумовили пошук учасниками ринку високої дохідності для своїх інвестицій без адекватної оцінки ризиків, що їх супроводжують, та призвели до того, що вони не проводили добросовісного аналізу напрямків інвестування своїх ресурсів" [1]. Банківський сектор розвинутих капіталістичних країн виявився одним із найбільш постраждалих секторів економіки. В США фактично був ліквідований інвестиційний банківський бізнес, - з п'яти найбільших інвестиційних банків США два перетворилися на звичайні комерційні, один був ліквідований, а ще два були продані за дуже низькою ціною [2].

Значна кількість українських банків також «провалила» іспит з ризик-менеджменту, про що свідчить те, що вперше з 1991 р. у 2009 р. збитки банківської системи склали 38,45 млрд. грн. В наступні два роки банки також у цілому продовжували працювати збитково [3]. Проте найбільш тривожним є те, що керівництво низки банків під час кризи знехтувало інтересами своїх клієнтів і спрямувало всі зусилля на порятунк і примноження власних активів, що суттєво знизило рівень довіри населення до банківської системи в цілому.

Головний же регулятор (Національний банк України) своїми діями також не підтримав довіру населення до банківської системи. Верховна Рада визнала його роботу в період фінансової кризи такою, що не забезпечила основної функції НБУ – стабільності національної грошової одиниці, що створило загрозу національній економічній безпеці та суверенітету України. Процедура рефінансування, яка здійснювалася НБУ протягом жовтня-грудня 2008 р., була визнана непрозорою, упередженою на користь окремих фінансових структур та такою, що має ознаки корупції і призвела до масштабної й різкої дестабілізації національної валюти та інфляції [4].

У підсумку можемо стверджувати, що економіка багатьох країн отримала суттєві збитки не лише від економічної рецесії, але й від ерозії соціальної

відповідальності в трикутнику «громадянин – держава - суспільство». Виходять країни із світової кризи якісно іншими.

Якщо економічної катастрофи світовій економіці вдалося уникнути, то морально-етичні питання залишилися нерозв'язаними. Суспільство як в індустріально-розвинутих, так і в країнах з перехідною економікою отримало наглядний урок стосовно безкарності порушення засадничих принципів управління ризиками. За таких умов не варто сподіватися на відповідальне ставлення громадян, бізнесу та держави до ведення своїх справ, що неминуче робить хід і наслідки майбутніх соціально-економічних криз ще більш непрогнозованими.

1. Declaration of the Summit on Financial Markets and the World Economy. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2008/11/20081115-1.html>
2. Credit Crisis — The Essentials. The New York Times. June 4 2009. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://topics.nytimes.com/topics/reference/timestopics/subjects/c/credit_crisis/
3. Основні показники діяльності банків України. Національний банк України. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=36807&cat_id=36798
4. Див.: Постанова Верховної Ради України «Про попередній звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань перевірки діяльності Національного банку України в період фінансової кризи» 26.12.2008 р. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/831-vi>

І.Е Новікова*

УПРАВЛІННЯ ОПОРОМ ЗМІНАМ У ПРОЦЕСІ ІНСТИТУЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

У сучасних умовах жорсткої конкуренції якість продукції і сервісних послуг, провадження нових методів оптимізації витрат виробництва, новітніх технологій та інституційно-інноваційних підходів до розвитку підприємства загалом набувають особливої значущості. Тому рівень залучення результатів науково-технічної та інноваційної діяльності на вітчизняних підприємствах має тенденцію до зростання з кожним роком все більше і більше.

З метою адаптації сучасної підприємницької діяльності до наукового прогресу керівництву фірм постійно потрібно приймати рішення щодо технологічного та інституційного переозброєння свого підприємства. Проте, реалізація нових за змістом і метою проектів, як і будь-яка зміна, може наштовхнутись на опір персоналу підприємства. Адже нововведення вносять зміни в параметри вже усталеної системи організаційних правил і норм, а тому викликають внутрішнє напруження і, як наслідок, порушують рівновагу.

Наразі на підприємствах будь-якої галузі особливе місце займає питання управління процесами змін, одним з найважливіших розділів якого є саме управління опором цим змінам. Підприємствам вкрай важливо вміти швидко й без великих втрат пристосовуватись до змін, які відбуваються у суспільстві та впливають на їхнє функціонування, а також ефективно впроваджувати зміни необхідні для всебічного розвитку організації.

Ініціатива, інновація чи будь-яке інше нововведення в організації може зазнати невдачі через те, що хтось у команді чинить опір змінам. Однак

---

* к.е.н., науковий співробітник Науково-дослідного сектору «Центр економічних досліджень» Київського національного університету імені Тараса Шевченка

звинувачувати людей, які не сприймають зміни, безглуздо. Більше того, така позиція формує деструктивну поведінку самого управлінця - він починає сприймати протистояння змінам як загрозу, тому може приймати необдумані, часом навіть жорстокі, рішення, не прислухатися до своїх співробітників і зважати суто на свої міркування. Це звичайно призводить до дисбалансу всередині колективу й не лише уповільнює його роботу, а іноді спричиняє і повний застій на підприємстві.

Дослідження причин опору в науковій і діловій літературі дали можливість визначити основні з них: це невизначеність наслідків змін, неприйняття нового, загрози реалізації потреб співробітників (заробітна плата, безпека, статус), невпевненість у необхідності прийняття рішень про проведення змін, відсутність релевантної інформації про обґрунтованість і хід змін, відчуття несправедливості та банальне відчуття страху перед новим [1, с. 16].

У таких випадках доцільно провадити управління опором змінам, першим етапом якого є аналіз потенційного впливу змін на суспільно-економічний устрій організації та встановлення причин колективного чи індивідуального опору.

Універсальних правил щодо подолання опору не існує. Однак у сучасній літературі пропонується багато методів ефективного його подолання. Так, значна кількість сучасних дослідників пропонує обирати з шести запропонованих Дж. Коттером та Л. Шлезінгером методів подолання опору змінам: інформування і спілкування, участь і залучення, допомога й підтримка, переговори та угоди, маніпуляція й кооптація, явне і неявне примушення [2]. Деякі науковці до цього списку ще додають навчання та аналіз «поля сил» [3, с. 336].

Очевидно, що найважливішу роль, відіграють саме залучення колективу до процесу змін і попереднє інформування його про мету запропонованих змін. Адже це дає можливість працівникам виразити свою точку зору щодо можливої ефективності та своєчасності конкретної зміни, а також внести пропозиції щодо корегування масштабів, характеру, глибини і навіть мотивів зміни. В результаті керівництву буде відомо, як і яку інформацію необхідно надати персоналу з метою уникнення можливого конфлікту інтересів.

Загалом опір сприймається як ірраціональне явище, проте його можна використовувати і як цінний прояв зворотного зв'язку. Співробітники компанії, поведінка яких здається проблемною, можуть зробити важливий внесок у вдосконалення процесу змін. Головне - правильно налагодити з ними контакт. Для цього необхідно: підвищувати власну поінформованість (розмови, скарги, гарячі дискусії – необхідний інструмент щодо поліпшення сприймання змін працівниками); повернутись до мети (робітники повинні розуміти місію фірми і необхідність у конкретних змінах); трансформувати зміни (опір змушує керівництво діяти – виявляти критику, аналізувати прорахунки, оцінювати та впроваджувати перспективні інноваційні ідеї, пропозиції, в результаті чого зміни сприйматимуться адекватно і з готовністю; залучати та інтегрувати команду (в результаті можна отримати чимало ідей для подальшого розвитку компанії; відмовитись від стереотипів минулого (часто зміни зазнають опору через невдалий досвід минулого, а тому необхідно навчити персонал жити теперішнім, впевнено дивитись у майбутнє та довіряти керівникам) [4].

Складність впровадження змін є природним явищем. Опір змінам може виникнути навіть тоді, коли всі факти свідчать на користь майбутніх змін, а переваги і вигоди останніх - очевидні. Тому для керівництва фірми важливо зробити так, щоб усі співробітники сприймали місію фірми, її систему цінностей і напрямки розвитку. Адаже людям подобається працювати там, де все чітко організовано, де їм зрозуміло, що від них вимагають і де певні правила поширюються на всіх співробітників без винятку. І якщо керівництву вдається створити атмосферу справедливості і послідовності, то причин протестувати й чинити опір буде значно менше.

1. Матюк Т.В. Управління процесами організаційних змін на підприємстві / Т.В. Матюк, О.О. Дяченко // Проблеми підвищення ефективності інфраструктури. - Збірник наукових праць: Випуск 31. - Київ: НАУ, 2011. - С. 11-17.
2. Фоломкіна І.С. Управління опором стратегічним змінам на основі концепції «силового поля» / І.С. Фоломкіна. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Tiru/2011_31_1/Folomkin.pdf
3. Шершньова З.Є. Стратегічне управління: підручник / З.Є. Шершньова. - 2-ге вид., перероб. і доп. - К.: КНЕУ, 2004. - 699 с.
5. Форд Дж. Зворотній зв'язок як складова успіху / Дж. Форд, Л. Форд / Інтернет-портал для управлінців. - [Електронний ресурс].-Режим доступу: <http://www.management.com.ua/cm/cm105.html>

І.М. Машкова*

МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ВИМІРИ КОНЦЕПТІВ «ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ» І «УСПІХ» У КОНТЕКСТІ СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТЬОГО ФАХІВЦЯ ЕКОНОМІЧНОЇ СФЕРИ

В останні десятиліття поняття *концепт* і *концептосфера* активно входять у науковий світ, їх становлення в науці позначило новий рівень осягнення засобів, закономірностей та особливостей взаємодії лінгвістики, культури, психології, філософії, педагогіки з когнітологією. Концепт має велике значення у визначенні ролі національної культури в житті суспільства та є певною ланкою між світом взагалі та індивідуальним уявленням людини про цей світ [3, с. 48]. Концепт як етно-соціолінгвокультурна одиниця, що є результатом освоєння світу певним етносом, є інструментом, завдяки якому здійснюється «...вихід на концептосферу соціуму, тобто на його культуру» [2, с. 34].

Становлення майбутнього фахівця у сфері бізнесу потребує високої культури і професіоналізму, доброчесності і громадянської відповідальності. *Відповідальність* - філософсько-соціальне поняття, яке відображає об'єктивний, історично-конкретний характер взаємовідносин між особистістю, колективом, суспільством у контексті свідомого здійснення висунутих до них взаємних вимог. Сприйняті людиною, вони стають основою мотивації його відповідальної поведінки, регулятором якої служить сумління. Формування особистості має на увазі виховання у неї почуття відповідальності, яке стає її якістю [4, с. 453].

У традиційній філософії *відповідальність* розглядалася в її співвідношенні з категоріями, які мають більш високий філософський статус. Від розуміння відповідальності як форми здійснення необхідності в сучасній філософії відбувся

---

* старший викладач кафедри іноземних мов Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

перехід до усвідомлення відповідальності як самої необхідності, що визначає мотиви людської діяльності. Етика відповідальності німецько-американського філософа Г. Йонаса є яскравим прикладом такої нової парадигми. На думку вченого, принцип відповідальності повинен стати центром етичних поглядів.

Моральна відповідальність – явище складне, яке означає спроможність правильно зрозуміти потреби інших людей як свої особисті. Це зворотний бік свободи, і кожний людський вчинок як результат морального вибору так чи інакше пов'язаний з інтересами інших людей і суспільства. Усвідомлення кожною окремою людиною своєї власної *гідності* як величезної цінності, що має в основі загальнообов'язкове визнання гідності інших, а також усвідомлення своєї *громадянської гідності* може підняти Україну до належних висот у світі.

На жаль, життя в суспільстві також сприяє стандартизації нашого сприйняття, оскільки стереотипи просто відповідають потребі людини в узагальненні і класифікації того, що вона відчуває і про що думає. Цей тип сприйняття часто стає причиною відсутності взаєморозуміння між людьми, які належать до різних культур або різних рівнів культурної самоідентичності.

Наприклад, *успіх* розглядається як подія, що отримала соціальну та суспільну оцінку, проте він може визначатися не лише визнанням інших. Успіх людина може вважати таким, незважаючи на думку інших людей. Важливо знати і розуміти, що саме вона вкладає в це поняття. Оцінка і домагання – ось дві якості, від яких, по суті, і залежить успіх.

Якщо ми звернемося до походження цього слова в латинській мові, то побачимо, що *successus* означає: 1) наближення, підхід, просування; 2) хід, рух, біг, послідовність, течія; 3) наслідок, результат; 4) позитивний наслідок, успіх, удача; 5) нащадок, дитина. В англійській мові: *Success* – 1) успіх, удача; 2) процвітання, добробут; 3) той, хто має успіх, визнання; 4) результат (експерименту). У французькій мові: *Succès* – успіх, удача, досягнення, (синонім – *réussite*). Пізніше синонім бере на себе ті значення, які в англійській мові виражені старішим словом. *Réussite* – 1) наслідок, результат; 2) успіх, удача, досягнення.

Тож у сучасній французькій та англійській мовах інші, ніж у латині, семантичні наголоси, обернену ситуацію, пов'язану із прагматизмом, акцентуацію на *успіх* як результат, як щось зовнішнє стосовно людини. Відбувається трансформація самого концепту *успіх* у сучасних мовах з акцентом на етичний мотив утилітаризму.

Західний світ сформував два напрямки *соціальної відповідальності*. В американській моделі переважає філантропічне спрямування, компанії інвестують частину прибутку в соціально корисні ініціативи. В європейській моделі соціально відповідальна діяльність компаній пов'язана з досягненням бізнес-цілей і є частиною стратегії створення додаткової вартості.

Європейська модель більш меркантильна і тому на сучасному етапі, можливо, більш прийнятна для українського бізнесу. Але для того, щоб запровадити в Україні саме такі стандарти, необхідно сформулювати і донести до громадськості позицію бізнесу з цього питання. На цій основі формуватимуться стандарти і соціально відповідального бізнесу, і соціальної держави. Перетворення відповідальності в центр моралі, в домінуючий

моральний принцип відбувається в умовах високотехнологічного виробництва. Зростання соціального динамізму, виробничої потужності, збільшення свободи породжують реалістичний нормативно-ціннісний соціальний проект у вигляді *соціальної відповідальності*, а у сфері діяльності бізнесу – *корпоративної соціальної відповідальності* [1, с. 312].

Тому у майбутніх фахівців економічної сфери необхідно розвивати такий тип світосприйняття, як почуття глибоко особистої причетності до світу, розуміючи його не з абстрактно глобалістської, універсально-космічної позиції, а як реальний світ наших рідних і близьких, сусідів, співвітчизників, сучасників – усіх тих, серед яких ми живемо; почуття тривоги і відповідальності за те, що відбувається у цьому світі; виховувати *громадянську гідність*, тобто глибоке розуміння соціального змісту і наслідків своєї професійної діяльності.

1. Аболина Т.Г. Этические аспекты социальной ответственности бизнеса / Т.Г. Аболина // Україна у стані перманентного вибору: духовно-культурні, соціально-економічні та політико-правові стратегії: матеріали Х ювілейної наук.-практ. конф., Київ, 20 трав. 2010 р. – К.: НАУ, 2011. – 336 с.
2. Солоненко А. Концепт как базовый термин лингвокогнитивной деятельности / А. Солоненко // Аспирант и соискатель. – 2007. - №91. – С. 31-36.
3. Усатенко Т.П. Концепт – визначальний чинник когнітивної педагогіки: педагогічна інноватика / Т.П. Усатенко // Концептосфера педагогічної освіти: Матеріали філософсько-методологічного семінару «Аксіологічна концептосфера педагогічної освіти» / Авт. ідеї і упор. Т.П. Усатенко. – К. – Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2010. – 299 с.
4. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. – 2-е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.

Г.В. Пермінова*

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ЯК ВАЖІЛЬ ВІДКРИТОСТІ І ПІДЗВІТНОСТІ КОРПОРАТИВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

У сучасному інформаційному суспільстві набуває актуальності комунікативний підхід до впровадження принципів корпоративної соціальної відповідальності. У цьому процесі бізнес намагається брати на себе не тільки економічні зобов'язання перед державою й суспільством, а й добровільно сприяє соціальному та екологічному розвитку соціуму.

Задля побудови відкритих партнерських відносин, формування позитивної громадської думки, покращення діяльності організацій у контексті соціальної відповідальності бізнесу доцільне використання різноманітних інформаційних технологій. Про діяльність соціально відповідальних компаній перед соціумом можна подавати публічну інформацію за допомогою низки засобів: соціальні звіти; публікації у засобах масової інформації; розгорнуті дані в мережі Інтернет; спеціальні інформаційні й дискусійні заходи й акції тощо.

Одним з таких засобів впливу на відкритість і прозорість перед суспільством діяльності компанії є *соціальна (або нефінансова) звітність*. З початку 70-х років ХХ ст. даний вид публічної інформації набуває свого поширення та розглядається як один із інструментів інформування всіх зацікавлених сторін (stakeholders - акціонерів, співробітників, партнерів, клієнтів

* аспірантка Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова, голова Київської громадської організації «Жінки за майбутнє України»

і суспільство) про те, яким чином компанії реалізують у своїх планах цілі свого економічного розвитку, стабільність в екологічній безпеці, соціальну взаємодію, спрямовану на покращення соціального добробуту. Серед компаній, що представляють звіти, 70% опитаних вважають, що соціальна звітність надається для забезпечення сталого розвитку організації та для поліпшення внутрішніх процесів; 50% погоджуються з тим, що звітність є вирішальним чинником при прийнятті рішень про інвестування; 90% зауважують, що звітність - це один із каналів прозорості інформації про діяльність компанії; 41% заявляють, що звітність впливає на поведінку споживачів, а 98% підтверджують, що вона підвищує продуктивність компанії.

Сьогодні більшість експертів з питань корпоративної соціальної відповідальності вважають, що інтегрований звіт, який з'явився в 2010 р., за своїм змістом поєднує показники як фінансового, так і нефінансового характеру. За сферами впливу компанії на соціум виділяють три ключових показники, що входять до інтегрованої соціальної звітності так званого «потрійного критерію»: економічний, екологічний та соціальний.

Соціальна звітність порушує питання нематеріальної складової бізнесу, що в довгостроковій перспективі сприяє підвищенню акціонерної вартості компанії та впливає на її репутацію, лояльність споживачів, надійність, інтелектуальний капітал. Важливим аспектом соціально відповідальної компанії, що працює за принципами відкритості та прозорості – є розкриття інформації через канали масової комунікації, адже соціальний світ значною мірою є тим, яким його роблять у кожний момент його агенти, – наголошував П. Бурд'є.

Соціальні медіа, що з'явилися в глобальній мережі Інтернет, постають у сучасному світі найвпливовішим каналом комунікації з різними групами, цільовою аудиторією. Вони мають більшу мобільність, виразність, доступність порівняно з радіо, телебаченням, пресою. Інтернет надає різноманітні можливості для взаємодії з усіма зацікавленими сторонами (споживачами, партнерами, інвесторами, громадою) через створення та підтримку соціальних мереж, презентацію у вигляді власної веб-платформи, сайтів, інтерактивного он-лайн діалогу з відвідувачами тощо. Водночас спосіб розкриття інформації за допомогою веб-сайтів є основним тільки для 15% бізнес-компаній України. З метою надання можливостей більш широкому колу кампаній бізнес-структур стосовно розкриття переваг їхньої діяльності Центр розвитку КСВ в Україні започаткував у 2011 р. «Індекс прозорості та підзвітності компаній».

Аналізуючи зміст і значення соціальної комунікації як складової розвитку та впровадження корпоративної соціальної відповідальності, можна виділити такі принципи її функціонування: важливість формування клімату довіри завдяки зусиллям, що підкреслюють і підтверджують прагнення компанії відповідати очікуванням та інтересам соціуму; зміст комунікативних дій повинен бути узгодженими та відповідати реальній ситуації, саме від цього залежить ефективність соціальної комунікації; повідомлення повинні мати значення для соціуму, що відповідають системі її цінностей, тобто бути релевантними; комунікація має діяти постійно для попередження та поширення неправдивих відомостей, що не відповідають реальній ситуації і можуть викликати неадекватну реакцію з боку реципієнтів.

Разом з тим, український соціум обмежено поінформований про діяльність бізнесу, неготовий активно співпрацювати, нездатний швидко і відповідально реагувати на негативні прояви діяльності бізнес-компаній, не вміє відстоювати свої соціальні, економічні, екологічні та інші інтереси. Саме тому активна пропаганда корпоративної соціальної відповідальності через соціальні комунікації має стати інформаційною домінантою бізнесу, громадськості, держави.

Л.В. Северин-Мрачковська*

ДОБРОЧИННІСТЬ І МЕЦЕНАТСТВО: ВИТОКИ, СУТНІСТЬ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Успіх діяльності підприємця, могутньої корпорації визначається багатьма чинниками зокрема взаємозв'язком «підприємець – суспільство». Одним із важливих проявів життєдіяльності підприємця є його почуття відповідальності перед суспільством. Здавна підприємці, купці та промисловці намагалися досягти суспільного визнання за допомогою «позаекономічних» дій, що користувалися б у суспільстві високим престижем. Так виникла концепція «служіння бізнеса суспільству», початковими формами якої були доброчинність і меценатство.

Існують кілька чинників виникнення й розвитку практики доброчинності та меценатства. По-перше, суто суб'єктивний чинник, пов'язаний, з одного боку, з прагненням верстви купців і промисловців задовольнити власні марносластво та амбіції; з іншого - з особистісним устремлінням підприємця виправдати, з моральнісних позицій, свій достаток і діяльність щодо його накопичення. Концентруючи великі кошти, промисловці, купці, банкіри використовували їх із великою щедрістю як пожертвування на храм. Поступово ідея доброчинності з релігійно-моральних мотивів поступилася місцем ідеї служіння суспільним інтересам.

По-друге, політичний чинник. На мотивацію поведінки підприємців суттєвий вплив здійснює дух державності. Так, свого часу на теренах Російської імперії була розвинута «ідеологія служіння» державі, суспільству [1].

По-третє, соціальний чинник. Доброчинність і меценатство, почасти, сприяли зменшенню соціальної напруги в суспільстві, що породжувалася розвитком бізнесу. Показовою у цьому контексті є благодійна діяльність таких російських підприємців, як Коновалов, Прохоров, Бахрушин, брати Микола та Федір Терещенки [2].

Аналіз практики благочинства в Російській імперії показує, що з часом у ній зароджується нова традиція, яка користувалася значним суспільним престижем. Меценатство – добровільна діяльність, спрямована на матеріальну, фінансову підтримку культурних інституцій (музеїв, виставок, театрів, мистецьких шкіл та інших громадських культурних закладів); колекціонування пам'яток духовної культури з подальшою перспективою передавання їх у просвітницькі центри. До найбільш відомих меценатів дореволюційної Росії варто віднести С.Т. Морозова,

---

* к.філос.н., доцент кафедри філософії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

С.І. Мамонтова, М. Терещенка [3].

Суспільство традиційно відмовляє заможним у визнанні навіть добрих намірів, перебуваючи у постійних пошуках (зазвичай, успішних) так званих «істинних намірів» благочинників. Певною мірою критичне ставлення суспільства до підприємців та їх діяльності має підґрунт.

У своїй благочинній діяльності підприємці керуються матеріальними, духовними та моральнісними міркуваннями водночас. Мотиви ці тісно переплетені і є головним мірилом їх суспільної користі. Можливо, варто визнавати те, що саме підприємці залишили та залишають після себе нащадкам.

У сучасному світі ставлення громадськості до практики доброчинності та меценатства також не є однозначним. З одного боку, будь-які кроки фізичних чи юридичних осіб, що спрямовані на підтримку конкретної людини чи заходу, сприймаються суспільством однозначно позитивно. З іншого - у таких заходах часто і громадськість, і держава вбачають шляхи мінімізації податків [4].

У більшості розвинutih країн влада заохочує створення благочинних фондів, надаючи їм пільги при оподаткуванні [5].

Сучасні вітчизняні та зарубіжні підприємці (Р. Ахметов, сім'я Пінчуків, О. Фельдман, В. Співаков, Б.Гейтс, Г. Форд, Дж. Кларк, Дж. Сорос та інші) відроджують практику меценатства та доброчинності [6, 7].

Отже, найбільш далекоглядні та освічені підприємці здавна й дотепер сприймають доброчинність як довгострокове капіталовкладення на соціальні потреби суспільства.

Меценатство та доброчинність виступають найбільш поширеним видом спрямування матеріальних ресурсів на вирішення соціальних проблем - соціального інвестування заможними людьми.

Головна роль у формуванні механізму, який робив би благочинні вчинки престижними, відводиться, безумовно, державі. Український досвід засвідчує, що знищення пільг, необхідність сплачувати податки із благочинних коштів зумовлює згортання діяльності благочинних організацій [8]. Держава має побачити в меценатах, спонсорах, благочинних фондах своїх партнерів у вирішенні соціальних проблем. Необхідна насамперед законодавча база, яка б зняла перешкоди на шляху доброчинності.

Отже, модель соціально орієнтованого підприємництва є найбільш адекватною та перспективною для економічного розвитку як з позицій комерційного розрахунку, так і з позицій моралі.

1. Боткина А. П. М. Третьяков в жизни и искусстве. – М.: Высш. шк., 1991. – 351 с.

2. www.okipr.ru

3. Там само.

4. <http://taxua.it-blogs.com.ua>

5. www.mbfportal.com

6. news.stanford.edu

7. Карпенко К. Искусство требует пожертвований // Корреспондент. - 2011. - 16 декабря.

8. Для порівняння: за даними журналу «Корреспондент» від 9 березня 2012 року, у західноєвропейських країнах філантропи користуються податковими пільгами, наприклад, можуть зменшувати свій дохід, що обкладається податком, на суму зроблених пожертвувань. У США вони зовсім звільнені від податку з доходів фізичних осіб на федеральному рівні. Вітчизняні ж благодійники не тільки не мають пільг, а й сама пожертвувань обкладається податком з доходів фізичних осіб. (Із статті К. Тимків «Швидка допомога»).

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ВЛАСНИКІВ ВЕЛИКОГО КАПІТАЛУ ЯК ПРОЯВ СУБ`ЄКТНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Поняття суб'єктності зазвичай розуміється як якість окремої людини або групи, що відбиває здатність бути індивідуальним або груповим суб'єктом і виражається активністю і свободою у виборі та здійсненні діяльності. Прояви соціальної суб'єктності можна охарактеризувати як наміри індивіда чи групи активно перетворювати навколишній світ, створювати власне суспільне середовище, впроваджувати та нав'язувати власне бачення перспектив розвитку суспільства. У практичному плані важливою є не тільки включеність людини у діяльність, а й ціннісний аспект цієї діяльності.

Неоднозначне ставлення населення України до процесів приватизації та появи феномену великого капіталу суттєво стимулює активність великих власників у соціальній сфері. Зміст і характер діяльності великих власників у цій сфері пов'язаний загалом з двома напрямками – легітимацією їхньої діяльності в очах громадськості (благодійність, меценатство) та формуванням інтелектуального середовища для ідеологічного обґрунтування соціально-економічної доцільності в їхньому існуванні. Для цього великим власникам потрібні відповідні інструменти для донесення до суспільства свого бачення розвитку суспільства, висвітлення їхньої діяльності та поширення ліберальних ідей. Наслідком такого донесення повинно стати визнання у громадській думці суспільства ролі великих власників як соціальних суб'єктів.

Після завершення процесу первісного нагромадження капіталу великі українські фінансово-промислові групи (ФПГ) розпочали освоєння нової для них ролі в суспільстві. Досягнувши могутньої економічної та політичної суб'єктності, великий капітал став поступово усвідомлювати власну відповідальність за розвиток суспільства, долучаючись до вирішення стратегічних питань розвитку країни. На тлі обмеженості фінансових можливостей держави великий капітал поступово починає перетворюватися на вагомий інвестора, який може позмагатися за масштабами фінансування з державним бюджетом. З великим капіталом пов'язана поява феномену доброчинності й перетворення її на невід'ємний елемент функціонування суспільства.

Вихід великих власників на суспільно-політичну арену змусив формувати стратегію взаємодії з суспільством шляхом створення різноманітних благодійних фондів на постійній основі. Однією з найперших меценатських акцій великого капіталу стала підтримка спорту. Ця підтримка була широкою, оскільки більшість підприємців ще з дитинства вболівали за улюблені спортивні клуби. Найбільшою підтримкою великих власників користується найпопулярніший вид спорту – футбол. Якщо великий футбол в Україні набув розвитку ще в радянські часи і потребував у період економічних трансформацій переважно фінансових інвестицій, то саме завдяки великому капіталу в Україні було вперше сформовано повноцінний національний хокейний чемпіонат.

* к.соц.н., доцент кафедри політології та соціології Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Великий капітал розпочав розширювати меценатські проекти й за межами сфери спорту. Основними стимулами активізації меценатства є прагматичні потреби капіталу у прихильності влади та суспільства. За ініціативи президентів України великий капітал сприяє відродженню українського мистецтва й української культурної спадщини. До успішних меценатських проектів можна зарахувати реставраційні роботи в "Мистецькому Арсеналі" (І. Коломойський, Г. Боголюбов, Г. Суркіс, В. Новинський), у заповіднику "Софія Київська" (Р. Ахметов), відновлення палацу гетьмана К. Розумовського у Батурині (С. Тарута, В. Пінчук, В. Новинський), роботи з відтворення архітектури Запорізької Січі (Е. Шифрін).

Основними формами такої діяльності є добродійні фонди, створені для управління добродійною діяльністю і фінансовими ресурсами, що спрямовуються на певні цілі. Програми благодійних фондів найбагатших людей України спрямовані на боротьбу з туберкульозом, лікування і діагностику онкологічних захворювань, будівництво центру для дітей з вродженими пороками серця, підтримку національного усиновлення, боротьбу з туберкульозом та регулювання чисельності бездомних тварин, створення неонатальних центрів для новонароджених, підтримка талановитої молоді щомісячними стипендіями та надання грантів на навчання у світових ВНЗ; надання юридичної допомоги мало захищеним верствам населення, підтримка місцевих співтовариств.

Таким чином, власники великого приватного капіталу, набувши економічної та політичної суб'єктності, активно впроваджують власну суб'єктність у соціально-гуманітарній сфері України. Під контролем великих власників знаходяться переважна більшість як друкованих, так і електронних ЗМІ. Це дає їм змогу активно висвітлювати власну благодійницьку діяльність. Широке висвітлення підтримки великими власниками популярних видів спорту, де активність держави є мізерною, сформувало стереотип їхньої незамінності. Однак у масовій свідомості населення України великі власники - це платники податків, інвестори в економіку й творці нових робочих місць, а не спонсори і меценати. Лише за умови виконання ними прямої ролі у громадській думці відбудуться зрушення щодо визнання їхньої суб'єктності у соціально-гуманітарній сфері. З іншого боку, у масовій свідомості населення України серед різних соціальних груп підприємцям та бізнесменам відводиться чільна роль у житті українського суспільства.

А.В. Бандурович*

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ БІЗНЕСУ

Світовий бізнес все частіше бере участь у вирішенні соціальних проблем як на національному, так і на глобальному рівні. Посилення соціальної відповідальності бізнесу, заохочення до соціальної активності підприємців є необхідними умовами для створення соціальної солідарності в країні.

Соціальна відповідальність бізнесу (СВБ) - це концепція залучення

---

* студентка Національної академії управління

соціальних і екологічних аспектів у діяльність бізнесу на засадах добровільності та взаємодії між різними зацікавленими сторонами.

Світовий досвід сформував критерії, відповідність яким дозволяє визначити окрему організацію як соціально відповідальну:

- добросовісна сплата податків, виконання вимог міжнародного, державного, регіонального законодавств;
- виробництво та реалізація якісної продукції;
- реалізація корпоративних програм підвищення фаховості співробітників;
- реалізація корпоративних програм з охорони та зміцнення здоров'я співробітників;
- реалізація корпоративних програм морального стимулювання персоналу;
- реалізація благодійних і спонсорських проєктів;
- участь у формуванні позитивної суспільної думки про бізнес.

СВБ на рівні окремої компанії та країни загалом проходить декілька етапів розвитку:

1. Дотримання чинного законодавства – компанії виконують нормативно-правові норми, визначені законодавством країни, в якій вони здійснюють свою діяльність.

2. Здійснення добродійної діяльності – компанії надають спонсорські внески на соціальні проєкти (культурні, спортивні, освітні тощо) на добровільній основі.

3. Використання зв'язків з громадськістю – для підвищення власної репутації та утворення маркетингових переваг компанії реалізують соціальні проєкти.

4. Покращення ефективності бізнес-процесів - компанії здійснюють проєкти, які призводять до зростання прибутковості діяльності й вирішення соціальних та екологічних питань. Часто такі проєкти пов'язані з економією ресурсів, необхідністю залучати капітал.

5. Стратегічний підхід до СВБ – компанії визначають стратегію власної соціальної відповідальності, яка охоплює основні бізнес-процеси компанії (виробництво, продажі, маркетинг, стратегічне управління тощо).

Результати соціологічних досліджень визначають такі основні перешкоди становлення й розвитку соціальної відповідальності бізнесу:

- недосконалість законодавчої й нормативно-правової бази, що регулює можливості участі бізнесу в соціальних програмах і закладів освіти у формуванні соціально відповідальних фахівців;

- відсутність сформованої і дієвої незалежної громадянської експертизи й оцінки результатів соціальних програм, стандартів і якості підготовки бізнес-фахівців;

- відсутність системи заохочення (морального й економічного) відповідальних суспільних суб'єктів.

За результатами соціологічного опитування 2010 р., проведеного Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАН України та благодійним фондом "Інтелектуальна перспектива", в якому взяли участь 811 підприємств різних розмірів, форм власності та сфер діяльності, бізнес-структури позиціонують своє ставлення до аспектів соціальної відповідальності так:

- до реалізації соціальних проектів 60% респондентів ставляться позитивно та вважають її корисною для суспільства в цілому; чверть опитаних продемонструвала "нейтралітет"; 5% респондентів зафіксували негативне ставлення, оцінивши таку діяльність як "марну витрату часу та ресурсів";

- в оцінках можливостей своєї участі у реалізації соціальних проектів – 4% респондентів зазначили відсутність будь-яких можливостей у бізнес-структур для реалізації соціальних проектів; третина вважає, що ця можливість існує стосовно всіх бізнесових організацій; половина опитаних переконана, що така можливість є, але лише в окремих компаній;

- у визначенні сфер, які потребують соціальних проектів - допомога дітям-інвалідам — 69%; допомога інвалідам, людям похилого віку, знедоленим — 60%; охорона здоров'я — 58%; освіта — 50%; екологія — 39%; наука — 30%; культура, мистецтво — 22%.

За даними дослідження, найменша поінформованість про соціальну відповідальність бізнесу характерна для підприємств транспорту та тих, що надають побутові і комунальні послуги – 52,9% і 57,5% відповідно. Найбільше інформовані про концепцію соціально відповідального бізнесу компанії фінансового сектору (94%), виробництва промислових товарів (84,5%) і торгівлі (83,2%).

Обмежувальними факторами розвитку соціальної відповідальності бізнесу є такі:

- відсутність незалежної громадської експертизи соціальних і культурних проектів та програм;

- існуючі законодавчі обмеження розмірів і способів можливої допомоги нужденним;

- відсутність системи інформування суспільства про соціальні та благодійні проекти;

- відсутність зацікавленості в даній сфері бізнес-структур, що пов'язано з роллю держави та з проблемами у законодавчій сфері;

- відсутність досвіду та успішних прикладів із соціального підприємництва;

- відсутність центру розвитку соціального підприємництва.

Зараз в Україні розвиток СВБ консолідується навколо міжнародних організацій і проектів, зокрема Представництва ООН в Україні, яке в 2006 р. започаткувало та підтримує діяльність української мережі Глобального договору ООН, що охоплює понад 140 організацій. Разом з тим в Україні все ще відсутні фахові бізнес-асоціації з СВБ, створені та керовані бізнесом на прозорих і загальноприйнятих умовах, що було характерним етапом розвитку СВБ в інших європейських країнах.

В Україні більшість компаній (як великих, так і середніх) не мають визначеної стратегії СВБ, перебувають на етапі дотримання законодавства та точкових добродійних проектів.

Найбільш ефективними заходами, які б поширювали принципи соціальної відповідальності бізнесу в українському суспільстві та стимулювали комерційні організації до вирішення соціальних проблем, є такі:

- створення сприятливих організаційно-правових умов для діяльності суб'єктів господарювання, що беруть участь у вирішенні соціальних проблем;

- надання пільг щодо податків, зборів, орендної плати та інших платежів підприємствам і організаціям, які займаються шефською, спонсорською, благодійною діяльністю;

- цільова фінансова підтримка недержавних суб'єктів соціальної політики за рахунок бюджетних коштів;

- застосування економічних та інших санкцій до тих, хто діє на шкоду соціальним інтересам територіальної громади;

- налагодження співпраці з податковими органами та проведення консультаційної й ознайомчої роботи тощо;

- акумулювання наявної інформації у сфері соціального підприємництва та адаптація зарубіжного досвіду соціального підприємництва.

Збільшення рівня висвітлення діяльності компаній у царині благодійництва дасть змогу пересічному громадянину дізнатись, що комерційні організації не лише намагаються отримувати прибутки, а й піклуються про громаду, де вони працюють, є соціально відповідальними. Стимулювання участі бізнесу у соціальному розвитку громади є надзвичайно важливим, оскільки головним джерелом одержання благодійної допомоги громадяни України вважають якраз комерційний сектор.

Досвід показує, що соціальна відповідальність корисна всім – компанії, державі, суспільству, тому реалізація цільових соціальних проектів є не менш важливою, ніж відрахування до бюджету на соціальні потреби держави.

Ю.М. Петренко*

ТЕХНОЛОГІЇ БЛАГОДІЙНОЇ РОБОТИ

Сучасний світ усе частіше звертає увагу на благодійні установи, які почали відігравати центральну роль у політичних, економічних, соціальних та екологічних обговореннях.

Одним із недоліків чинної системи соціальних послуг в Україні є відсутність конкуренції. Недорозвиненою є також мережа альтернативних соціальних послуг. Це значною мірою спричинено умовами фінансування соціальних послуг: бюджетні кошти плануються і спрямовуються на утримання великих державних інституцій, а не на потреби одержувачів соціальних послуг. У той же час багато людей, яким держава гарантує право на соціальну допомогу (соціальні послуги), звертаються до благодійних організацій, що допомагають їм долати життєві труднощі та підтримувати соціальну активність. У цьому випадку держава не виконує своїх зобов'язань щодо цих людей. Система соціальних послуг повинна швидко й адекватно реагувати на попит і зміни у потребах людей, щоб бути здатною забезпечувати подолання соціальних ризиків. Це вимагає нових підходів, диверсифікації ресурсів, розширення спектру надавачів послуг.

Надання соціальних допомог у будь-якій країні традиційно було прерогативою держави. Однак не можна залишати поза увагою існування

---

* науковий співробітник Центру перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України

благодійних організацій, які здатні і здебільшого забезпечують попит на соціальні послуги у громаді. У своїй роботі благодійники керуються потребами та інтересами одержувачів допоміг, мають великий досвід допомоги їм, користуються довірою місцевих громад. Завдяки безпосередній наблизеності до клієнтів вони можуть виконувати специфічні функції, які держава або не може виконувати, або їх організація буде вимагати більших адміністративних і фінансових ресурсів. Надання послуг через незалежного підрядника, а не через державні заклади – більш ефективне, тому що благодійні організації (БО) намагаються застосовувати найбільш раціональну організацію й оплату праці. БО можуть використовувати такі ресурси, як волонтерська праця, ініціативність та активність членів організації, психологічна підтримка на засадах принципу "рівний-рівному", альтернативні матеріальні ресурси у вигляді пожертв, грантів, членських внесків, спрямовувати доходи від власної підприємницької діяльності на розвиток соціальних послуг. Таким чином, у реалізації державної політики з реформування системи соціальних послуг підвищується роль благодійних організацій. Найбільш типові функції, які може виконувати благодійна організація у системі надання соціальних послуг:

- безпосереднє адресне надання соціальних послуг у громаді;
- вивчення потреб й очікувань клієнтів;
- збір і акумулювання інформації про попит на послуги та зміни соціальної ситуації у громаді;
- участь у формуванні місцевих соціальних програм і планування розвитку системи соціальних послуг на місцевому рівні;
- здійснення громадського контролю за якістю надання соціальних послуг та ефективністю місцевих соціальних програм.

Благодійні організації беруть на себе частини турбот уряду, пов'язаних з поліпшенням матеріального становища одержувачів благодійної допомоги, сприяння соціальної реабілітації малозабезпечених, безробітних, інвалідів, інших осіб, які потребують піклування, а також надання допомоги особам, які через свої фізичні або інші вади обмежені в реалізації своїх прав і законних інтересів. Спочатку така діяльність означала в основному розподіл грошей чи речей серед бідних. Нині, особливо коли держава бере на себе певні зобов'язання щодо цього, благодійність стала більше означати надання послуг (створення адвокатського центру, надання допомоги в працевлаштуванні, будівництво житла для малозабезпечених, транспортні послуги, створення та експлуатація лікарень, клінік, будинків престарілих, профілактичних установ, наркологічних центрів, притулків).

Унікальним є досвід благодійної роботи фондів соціальних інвестицій, які працюють у багатьох країнах світу. Перший такий фонд був створений на початку 80-х років ХХ ст. у Болівії. Сьогодні такі фонди створені та успішно працюють більш ніж у 60 країнах світу. Країни Латинської Америки часто використовують фонди соціальних інвестицій як надійний засіб "оперативної допомоги" у подоланні негативних для соціальної сфери наслідків економічної та фінансової кризи. Їхня діяльність переважно спрямована на відновлення об'єктів соціальної інфраструктури і подолання бідності. Проте фонд кожної країни має свої відмінності.

Особливістю благодійної роботи міжнародних фондів соціальних інвестицій є впровадження інноваційних економічно обґрунтованих соціальних технологій надання соціальних послуг, які базуються на принципах інтеграції вразливих груп у суспільство, децентралізації і деінституціалізації надання соціальних послуг. У рамках інноваційних соціальних технологій відпрацьовуються механізми *соціального замовлення* та *соціального контракту*, нові стандарти соціальних послуг.

Інноваційні соціальні технології надання соціальних послуг – це технології створення або вдосконалення соціальних послуг, які суттєво підвищують якість життя вразливих груп населення і спрямовані на їхню соціальну інтеграцію.

Проекти фондів з інноваційних соціальних технологій надання соціальних послуг спрямовані на розробку і запровадження таких моделей соціальних послуг, які:

- максимально наближені до одержувачів – надаються там, де людина мешкає, у громаді;

- враховують індивідуальні потреби та особливості людини;

- завдяки принципам адресності та справедливості надаються саме тим, хто їх потребує;

- спрямовані на деінституціалізацію, інтеграцію;

- передбачають партнерство.

У рамках інноваційних моделей соціальних послуг створюються:

- центри раннього втручання, денних послуг, тимчасового догляду, підтримки сімей та опікунів, кризові центри;

- притулки відкритого типу;

- моделі самостійного проживання у громаді – будинки групового проживання, міні-гуртожитки, соціальний супровід проживання у власній квартирі тощо;

- профілактичні програми попередження насильства в сім'ї, дитячої бездоглядності, соціального сирітства тощо;

- фостерні програми перебування, догляду, виховання в прийомних сім'ях;

- програми розвитку волонтерського руху у наданні соціальних послуг;

- інноваційні послуги на базі інтернатних установ.

Таким чином, застосування технологій у благодійній роботі є ефективним механізмом для розв'язання конкретних соціальних проблем суспільства, до того ж державні програми та інституції не можуть швидко реагувати на потреби вразливих груп населення. Благодійні організації, які спеціалізуються на роботі з такими групами клієнтів, мають у цьому більший досвід і професіоналізм. У міжнародній практиці державні кошти та демократичні регулятивні засоби підтримують різноманітність послуг благодійних організацій, розширюють можливості для розвитку та інноваційної діяльності, стимулюють прагнення до підвищення професіоналізму та якості послуг благодійних організацій. Варто наголосити, що це можливо лише за умов гнучкості системи послуг, бюджетних та адміністративних регламентів, взаємодії уряду та незалежних організацій громадянського суспільства.

ЕТИЧНІ КАТЕГОРІЇ СВОБОДИ І ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Т.Г. Аболіна*

ПОНЯТТЯ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ ЕТИЧНИХ КАТЕГОРІЙ

У сучасному світі зростає уніфікація державних інститутів і це загострює ставлення людей до своїх культурних особливостей, актуалізує важливість збереження нормативної своєрідності та готовність нести заради збереження ідентичності певні втрати, в тому числі й економічні. На думку Ф. Фукуями «У ХХ ст. проблеми глобальної конкуренції, як політичної так і економічної, все частіше будуть формулюватись саме в термінах культури» [16, 18].

Фундаментальна потреба в соціальному визнанні у вигляді гідності й честі перемістилась у сферу професійного самоствердження і набагато більше впливає на успішність економічного життя, ніж зазвичай вважають. Етичні навички і моральні зобов'язання, виховані традицією, породжують різні форми солідарності у сфері бізнесу. В сучасній науці це дістало назву «соціального капіталу» як здатності людей до асоціації заради спільних цілей, до сприяння виникненню органічної суспільності на основі норм і цінностей, що поділяються людьми як у господарчому житті, так і в інших соціальних сферах. Соціальний капітал у формі реальної солідарності, моральної єдності може зменшуватись під впливом неефективної державної політики, але тільки зусиллями суспільної самоорганізації може поповнюватись. Політичні інститути лише опосередковано можуть створювати певні передумови для такої активності, але безпосередньо створювати її не можуть. Для осмислення моральної культури в модусі відповідальності, яка відповідали б сучасним реаліям, важливо не протиставляти її «досучасним» моральнісним навичкам, а розглядати їх у формі взаємного доповнення і взаємної підтримки.

Соціальна відповідальність може сприйматись особистістю як внутрішньо важлива і значима за змістом, якщо цей зміст є творчим синтезом логіки гідності, честі, обов'язку і справедливості не тільки на рівні ментальності, навичок, поведінкових практик, а й у діяльності базових соціальних інститутів, реальних політичних, правових, державних установ. Підводячи підсумок довгому і непростому шляху зростання відповідальності, О. Гюфе відмічає: «Обидві складові, самоорганізація і відповідальність, набувають завершеності у кваліфікованій демократії... Та коли це пов'язано ще із принципом справедливості, то йдеться не просто про здатність до відповідальності, а й про справжню відповідальність» [3, 9].

Сучасною моделлю відповідального суспільства є основана на принципах справедливості відповідальна демократія. В наш час особливо активно

---

* д.філос.н., професор кафедри етики, естетики та культурології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

відбувається перехід справедливості із особистої чесноти традиційної моралі в універсальний етичний принцип, який стає суспільним обов'язком. Відповідальність, яку накладає справедливість, що стала центральним нервом суспільного обов'язку, базовим етичним концептом залежить від її наявності в системі реальних соціальних відносин, опосередкована можливостями конкретного соціуму, якістю його інтелектуальних, ідеологічних процесів. Про наявність глибинно-духовної потреби в "зрівняльній" справедливості свідчить її постійна важливість як основи ціннісно-ідеального розуміння єднання у спільноті. Цим вона підтверджує своє право на втілення життєвої правди, яка виходить за межі колективного досвіду співжиття будь-якої конкретної спільноти, і стає основою проблемності в пошуках визначень справедливості. Водночас, принцип "розподільчої" справедливості в царині економіки дійсно набуває етичного звучання лише як процедурна, інституціонально підкріплена модель соціальної солідарності. Певна рівність людей у розподілі, при забезпеченні елементарних потреб уже існувала на зорі людства і новий, сучасний дискурс справедливості вибудовується на основі поєднання етики, права і політики. Деонтологічна проблематика суспільного буття сфокусована на справедливості, як на фундаментальній умові колективного життя. Сучасне теоретичне осмислення починається з «теорії справедливості» Дж. Ролза, «дискурсу справедливості» в соціальній філософії Ю. Габермаса, пошуку нового дискурсу справедливості, який завершився теорією політичної антропології О. Гьоффе, розробкою цієї проблеми в працях К.О. Апеля, П. Рікера, А. Макінтайра та інших.

Відродження традиції такого ціннісного етичного дискурсу відбулось у формі широких міжнародних дискусій між представниками різних сфер гуманітарного знання, з використанням теорії ігор і теорії рішень, що призвело до виходу за межі традиційного моралізування. Ригористична форма морального обов'язку перетворюється у чисту умовність при зростаючому етичному релятивізмі. Нездатність оціночних категорій «добро» і «зло» стати практичними орієнтирами суспільної моральної свідомості проявилась в наш час з усією силою. Ціннісний універсум, що вибудовувався на основі категорії совісті як граничної інстанції, втратив свої безсумнівні традиційні критерії в процесі виникнення та розвитку психоаналізу.

Врятувати соціальну мораль від перемоги відносності над універсальним її абсолютним початком могла б тільки така цінність, яка б об'єктивно відповідала духу сучасної епохи з її процесами масовізації та глобалізації. Повернення до моральної проблематики справедливості з урахуванням вимоги універсалізації може бути дійсним, якщо формулюються суто моральні нормативні структури на зразок принципів справедливості Дж. Ролза. Так, П. Рікер цінність справедливості вважає відповідною тому політичному рівню організації суспільства, яке конституює політику як інститут. Живий, моральнісний аспект надає нормативним узагальненням конкретної моралі статус регулятивної впливовості. Бажання жити разом, що властиве певній історичній спільноті, стає основою легітимності політичних інститутів, ставить перед ними завдання, спрямовані на закріплення цього бажання у вигляді стабільного соціального світу, що здатний до саморозвитку.

1. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: Пер. с англ. / Ф. Фукуяма. – М.: ООО «Издательство АСТ»: ЗАО НПП «Ермак», 2004. – С. 529-577.
2. Гьофе О. Розум і право: Складові інтеркультурного правового дискурсу / Пер. з нім. Л.А. Ситниченко, М.Д. Култаєвої. – К.: Альтепрес, 2003. – 264 с.

Т.М. Дерев'янкo*

СВОБОДА ЯК ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ ВИМІРИ

У руслі традиційних уявлень про свободу зазначена назва теми може викликати запитання. Яка ж це свобода, коли вона – відповідальність? Але це лише з першого й, зокрема, зовнішнього погляду відповідальність заперечує свободу. А насправді ж свобода і відповідальність глибинно й внутрішньо взаємопов'язані, а тема етико-онтологічного відношення людини до власного буття у Всесвіті є наскрізною для релігійного, метафізичного та постметафізичного дискурсів.

Дослідження проблеми взаємозв'язку свободи і відповідальності набуває особливої актуальності в умовах сьогодення й, зокрема, «випробування свободою», коли свавілля людини безмежно зросло й «остаточно розкутий Прометей закликає до етики відповідальності» (Г. Йонас).

Мабуть, жодна з філософських ідей не є такою потаємною і незбагненою, багатозначною і різновекторною, як ідея свободи. Свобода належить до тих універсальних, надісторичних Абсолютів, які неможливо визначити однозначно. Торкнемося окремих аспектів цієї багатовимірної теми, зокрема тих, що висвітлюють свободу в етико-онтологічній площині, інтерпретації свободи як відповідальності.

У релігійному дискурсі про свободу людина визнається в ролі посередника між різними онтологічними світами: природно-соціальної необхідності («раб Божий») і покликана до свободи (син Божий). У християнстві людина найвища цінність, «буття людини у свободі» - дарунок Бога. Християнство – релігія любові і свободи, яка допомагає людині підготуватися до того переходу, який ми називаємо смертю. Людина отримала свободу - свободу вибору свого життєвого шляху, вибору між добром і злом. Для того, щоб людина завжди була на «сторожі своєї совісті», їй було даровано заповіді Божі, серед них найголовніші два види любові: любов до Бога і любов до ближнього.

У зміненому соціально-історичному контексті християнські істини про призначення людини, її покликання до свободи набувають нового звучання мовою кантівської філософії. Свобода у Канта – ключ для пояснення автономії волі, в метафізичному аспекті моральність тотожна свободі. Свобода і моральність є тією автономією і привілеєм, який відрізняє і підносить особистість до безмежного універсуму, а людина як розумна істота зобов'язана бути моральною.

Свобода людини не зводиться до «свободи тіла», а звільнення від залежностей, тиску чи перешкод не обов'язково є переходом до позитивної самореалізації. Свобода як самореалізація («свобода для») може бути

---

* к.філос.н., доцент кафедри філософії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

«своєцентризмом» (Г. Батіщев) і перетворюватися через недбалість у свавілля (свобода, звільнена від відповідальності).

Постметафізичний дискурс про свободу окреслює питання специфіки етико-онтологічного відношення суб'єктів до свого власного буття, а також і до всіх неантропних типів буття. Людина не лише усвідомлює, оцінює себе, але й конститує себе як етико-онтологічну цінність. Таке етико-онтологічне ставлення людини до власного буття мислителі постметафізичного дискурсу позначають словом «турбота» (М. Гайдеггер), «турбота про себе» (М. Фуко), а етику такого піклування людини про себе, зокрема практику вирізнення й культивування себе – «практикою свободи», яка розглядається як найвище призначення людини, її покликання. Важливими ознаками постмодерністської концепції свободи є: а) визнання безперечної цінності особистості; б) тільки особистість має право вирішувати вибір свого шляху – між будь-якими полярними позиціями (моральними, соціальними, світоглядними, естетичними та ін.). Людина перестає бути суб'єктом свободи, коли забуває про цю турботу про себе, коли ставиться до свого буття лише прагматично або поконсюмеристському, піклування про себе перекладає на плечі іншого, звільнює себе від відповідальності.

У постметафізичному дискурсі свобода в етичній площині увиразнюється у взаємозв'язку з відповідальністю, свобода людини розглядається як етико-онтологічне, тобто відповідальне ставлення до свого буття, інших, неантропних типів буття. Українська мова також доносить нам, сучасникам, розпоршені в часі смисли про початкову синкретичну етико-онтологічну єдність людини зі світом, внутрішню поєднаність свободи і відповідальності. Свобода – привілей, це те, до чого людина покликана. Людина отримала дарунок життя – народилася, і вона покликана дати відповідь, а ця відповідь мусить бути персонально відповідальною.

Обґрунтування етики відповідальності здійснюється Г. Йонасом на засадах евристики страху, зокрема страху самознищення людства і всього живого. В Біблії наголошується, що «початок премудрості – страх Господній, а заповідь «Не вбивай!» є засадничою. Саме буття на фоні перетворення в Ніщо мусить бути об'єктом людської відповідальності. Майбутнє – невідоме, але для того, щоб воно було, нам потрібна етика відповідальності. В контексті глобальних викликів сучасності зростає роль як персональної, так і колективної відповідальності людства як глобального суб'єкта. Людина приречена бути відповідальною, бо Свобода – то і є Відповідальність.

Ю.О. Шейко*

ПРЕТЕНЗІЇ МОРАЛІ НА УНІВЕРСАЛЬНІСТЬ

Моральні, етичні та нормативні концепції, як правило, висувають претензії на універсальність. Європейська модерна традиція представляє такі системи не як суспільні стереотипи, а як істини, які раціональний індивід обов'язково вибере самостійно, якщо буде мати такий вибір.

---

* аспірант Національного університету «Києво-Могилянська академія»

На початку дискусії щодо моральних принципів необхідно звернутися до основоположного теоретика моралі, а саме німецького філософа І. Канта. В трактаті «Критика практичного розуму» мислитель зазначає, що єдиними об'єктами чистого практичного розуму є добре і зле [2, 171]. При цьому основою практичних суджень не може бути відчуття, оскільки тоді б добрим вважалося б те, що слугує засобом досягнення приємного, а злим – причина страждань [2, 172]. Поняття доброго і злого необхідно визначати тільки відповідно до морального закону і ним, а не до нього [2, 175]. З іншого боку, добре і зле означає ставлення до волі [2, 173]. Моральний закон безпосередньо визначає волю [2, 183]. Отже, моральний закон визначає і волю, і добре та зле. Форма чистої волі полягає в самій здатності мислення [2, 178]. Відповідно, воля, яка є іманентною здатністю розуму, визначає, що є добрим і що є злим, але тільки відповідно до морального закону, бо інакше це буде приємним і неприємним. Отже, мораль є, по-перше, універсальною для всіх розумних істот, по-друге, усвідомленим вибором кожної з цих істот.

Як зазначає інший німецький філософ Ю. Габермас, в практичній філософії будь-яка дискусія має три джерела: крім Кантіанської моральної теорії, це також Аристотелівська етика й утилітаризм [4, 360]. Відповідно, формування волі може ґрунтуватися на трьох різних основах: прагматичній, етичній і моральній. У прагматичній площині відбувається пошук того, яким чином можна досягнути поставленої мети. Цінності та мета є заданими, питання полягає у знаходженні засобів, основним критерієм є ефективність. Етичний вимір полягає у формуванні волі через призму питань, ким є людина, ким би хотіла стати, яка її ідентичність і телос. Основними критеріями є те, як людина себе описує і яким зразком слідує. Коли ж питання формування волі зачіпає інтереси інших людей, то набирає моральна точка зору, за якої відбувається співвіднесення максимум з максимами інших людей. Максима є справедливою тільки тоді, коли всі її поділяють і керуються нею [3, 8-20].

Проте проблема моралі полягає в тому, що вона є абстрактною. Що відбувається, коли абстрактна максима реалізується в індивіді та індивідом, але таким, який існує в соціумі? Тут варто звернутися до Г.В.Ф. Гегеля. Відповідно до його теорії, точка зору моралі є точкою зору волі в тій мірі, в якій вона безкінечна не тільки в собі, але й для себе [1, §105]. Суб'єктивна воля характеризується самовизначенням [1, §107] і є абстрактною, обмеженою та формальною. [1, §108]. Для Г.В.Ф. Гегеля вчинок також є вираженням суб'єктивної, або моральної волі [1, §113].

Існує три ступені розвитку вільної волі: 1) безпосередня воля, поняття якої абстрактне – це особистість, вона виражається у сфері абстрактного або формального права; 2) воля, рефлексована в себе, визначена як суб'єктивна одиничність в протиставленні до всезагального, це сфера моралі (нім. *Moralität*); 3) синтез добра і наявного світу: це мислима ідея добра, реалізована в рефлексованій у собі волі і у зовнішньому світі, свобода як субстанція тут існує як дійсність і необхідність, таким чином утворюється сфера моральності, або звичаєвості (нім. *Sittlichkeit*) [1, §33]. Моральнісна субстанція має три вираження: сім'ю; у своєму роздвоєнні та проявленні – громадянське суспільство; державу як всезагальну й об'єктивну свободу [1, §33].

Звичаєвість – це поняття свободи, що стало наявним світом і природою самосвідомості [1, §142]. Об'єктивно моральнісне заступає на місце абстрактного добра, воно має тривкі й надійні зміст і перебування, що стоять вище за суб'єктивну думку й бажання - це в собі і для себе суті закони й установи [1, §144]. В моральності як синтезі є і об'єктивний, і суб'єктивний момент, але це тільки форми [1, §144], моральнісні сили управляють життям індивідів і мають представлення в них як у своїх акциденціях [1, §145]. Моральність накладає обов'язки, які зв'язують волю індивіда [1, §148], ці обов'язки виступають обмеженнями свободи лише щодо невизначеної суб'єктивності або абстрактної свободи. Сам індивід у цій зв'язаності обов'язками знаходить своє звільнення: від природних потягів, від незручності (як суб'єктивної особливості моральних рефлексій), від невизначеної суб'єктивності (яка не досягає наявного буття) [1, §149]. Реалізація моральності в індивідуальному є чеснотою [1, §150]. Моральнісне є всезагальним образом дій, є звичкою, це друга природа, яка замінює природну волю [1, §151].

Отже, хоча для Г.В.Ф. Гегеля мораль також є вільним вибором індивіда, в ході реалізації вона перетворюється на звичаєвість, що існує до індивіда і накладається на нього. Крім того, моральність як така може бути лише партикулярною. Потужне доведення цього постулату представляє комунітаризм, який, як зазначає Ю. Габермас, привласнює Гегелівський спадок щодо поглядів на Аристотелівську етику і відкидає раціонально-правовий універсалізм [4, 360].

Для сучасного світу характерна поширена традиція сплаву права, моралі та демократії [4, 437-438]. Хоча це цілковито різні концепції, які не випливають одна з одної, історично склалося, що вони утворюють єдину ліберальну систему цінностей, в межах якої вони підкріплюють одна одну [4, 437-440]. Більше того, ця система розглядається як універсальна. Крім комунітаристської критики зсередини Заходу, можна навести приклади критики концепції прав людини з боку ісламу або Білі Папери уряду КНР, які викривають порушення прав людини в США [5].

Німецька практична комунікативна філософія пропонує іншу універсальність, в яку апіорі вже закладене врахування партикулярної природи ціннісних, нормативних та етичних систем. Універсалізаційний принцип Ю. Габермаса звучить так: будь-яка норма має відповідати умові, що наслідки й побічні ефекти, які виникають унаслідок загального дотримання її кожним для задоволення власних інтересів, приймаються кожним зацікавленим (або тим, кого це стосується) і їй надається переваги перед альтернативними нормами [4, 60]. Крім принципу U, основоположним для дискурсивної етики є також принцип D: дійсними є ті норми дій, з якими всі можливі зацікавлені як учасники раціонального дискурсу можуть погодитися [4, 438]. Дискурсивна етика поєднує всі три основи формування волі: прагматичну, етичну й моральну, вона є раціональною в розумінні комунікативної раціональності, яка передбачає непримусовий примус раціонального аргумента [4, 440] та орієнтацію індивіда у своїх діях на взаєморозуміння та на інтереси й життєві світи інших. Проте чи зможе дискурсивна етика зберегти за собою універсальність?

1. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Георг Вильгельм Фридрих Гегель; пер. с нем. Б.Г. Столлнера и М.И. Левиной. – М.: Мысль, 1990. – 526 с.

2. Кант И. Основы метафизики нравственности; Критика практического разума; Метафизика нравов / Иммануил Кант. – СПб.: Наука, 1995. – 528 с.
3. Хабермас Ю. Демократия. Разум. Нравственность. Московские лекции и интервью / Юрген Хабермас. – М.: Издательский центр АСАДЕМИА. – 252 с.
4. Habermas, Jürgen. Philosophische Texte. Band 3: Diskursethik / Jürgen Habermas. – Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 2009. – 472 S.
5. The Human Rights Record of the United States in 2010 / China's Information Office of the State Council. – People's Daily Online, 11 April 2011. – [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://english.people.com.cn/90001/90776/90883/7345493.html>.

М.М. Бровко*

МОЛОДА ЛЮДИНА В КУЛЬТУРІ ХХІ СТОЛІТТЯ: ВИКЛИКИ І ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ

У суспільстві, що культивує споживання, смисложиттєві, духовні цінності опиняються на периферії свідомості, передовсім свідомості молоді. Гіпертрофія свідомості в напрямку формування орієнтирів на економічний успіх, егоїстично-практичне, утилітарне буття, що нівелює естетичні, моральні цінності заводить у безвихідь.

Ситуація буття сучасної молоді людини у світі є надзвичайно непростою з багатьох точок зору. Можна назвати немало аспектів, що визначають як найважливіші, так і менш важливі проблеми утвердження молоді людини в сучасному світі.

Світ сьогодення є надзвичайно складним, і ця його складність не зменшується, а все більше посилюється. Для молоді людини, що входить в сучасний світ, зростають різні труднощі, проблеми, ускладнення, виклики, які вимагають адекватних умінь, навичок, здатності адаптуватись до зовнішніх детермінант буття.

Для сучасної науки актуальним є з'ясування проблем, що стосуються передовсім життя молоді, її стану і місця як у сучасному українському суспільстві, так і у світі загалом, проблем пов'язаних з дійсними можливостями активного, творчого самоствердження молоді людини в реаліях морально-естетичного, культурного, політичного, духовного буття.

Подібні питання, які є предметом гострих дискусій на різних рівнях – громадському, науково-теоретичному, мають не частковий, локальний характер, а відносяться за своїми масштабами вияву, рівнем філософського осмислення до надзвичайно важливих соціально-значимих проблем.

Сьогодні нерідко доводиться зустрічатися з людьми, переконаними в тому, що традиційні культурно-духовні цінності – чесність, порядність, виваженість, толерантність, добро, краса тощо втратили своє значення, є застарілими й неактуальними для сучасної молоді людини. І це не просто пасивно-умоглядна форма вияву світоглядних орієнтирів, а й життєва позиція значної частини молоді, що реалізується в найрізноманітніших сферах суспільного буття.

Недостатність знань, орієнтація на буденний рівень свідомості, а нерідко й просто невігластво виконують негативну роль в осмисленні надзвичайно

---

* д.філос.н., професор кафедри суспільних наук Національної музичної академії України імені П.І. Чайковського

складних за своєю суттю процесів духовного розвитку суспільства в умовах розширення ринкових відносин, утвердженні демократичних принципів суспільного життя.

Такий стан як у сфері практичного буття молоді, так і в теоретичних пошуках нерідко призводить до того, що замість об'єктивного, науково виваженого аналізу певних ситуацій, які складаються в суспільно-економічному, політичному житті, осмисленні домінуючих тенденцій у молодіжному русі, причин невдоволення молоді тощо, значна увага передовсім акцентується на зовнішніх, поверхових аспектах справжніх проблем.

Відсутність серйозних філософських знань, що дозволяють зрозуміти дійсні закономірності соціального характеру, нерідко призводить до творення новітніх міфологем спотвореної свідомості, які, будучи перекрученим віддзеркаленням дійсності, не спроможні адекватно й об'єктивно відтворити справжні тенденції, що розгортаються в молодіжному русі.

Молодь, унаслідок зумовлених віком природних прагнень до істинно високого, прекрасного, а також унаслідок недостатнього власного життєвого досвіду, здатна до легкого сприйняття соціально-політичних ілюзій.

І якщо нав'язливе насаджування подібних ілюзій відбулось, а потім виявилась справжня їхня ціна, тоді можливе драматичне, а інколи й трагічне руйнування внутрішнього духовного світу молодої людини, що здатне привести до непередбачуваних наслідків, яке може мати уже не суто індивідуальне, а й соціальне значення.

В умовах сучасного суспільства є чинники як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру, що здатні сприяти формуванню неадекватного сприйняття об'єктивної дійсності, і, як наслідок, поведінки, вчинків, що не завжди відповідають загальнолюдським нормам моралі.

Певна політична заангажованість окремої частини молоді, що зумовлена партійною приналежністю, чи відповідні об'єднання молоді в різні молодіжні групи, спілки (фан-клуби, рокери і т.п.) також значною мірою сприяють поширенню конформістських настроїв, епатажних форм поведінки.

Потрібно відзначити, що за останнє десятиліття відбулась кардинальна зміна соціальних цінностей, формується нове покоління молодих людей, що не знає вад тоталітарного суспільства.

Молодь стала більш розкутою, позбавленою будь-якого страху, прагматичною, такою, що здатна до нестандартних вчинків, ціннісних орієнтирів, спроможна самостійно сформулювати конкретні життєві цілі, докласти максимуму зусиль для досягнення поставленої мети.

Скласти загальну, цілісну картину життя сучасної молоді не просто, хоч це й необхідно робити кожного разу при дослідженні актуальних проблем буття молоді у світі. Справа полягає в тому, що не існує абсолютно відокремлених проблем молоді, що так чи інакше не були б пов'язані із загальносуспільними проблемами.

Хоч це, звичайно, зовсім не означає того, що не існує суто молодіжних проблем, молодіжної культури, ідеалів, почувань молоді. Значною мірою на розуміння особливостей розвитку молоді накладає свій відбиток те, що відбувається загалом у розвитку сучасної людини.

Внаслідок генези постіндустріальної цивілізації докорінно змінюється модель світу. XX–XXI ст. відзначаються в цьому відношенні небаченими раніше вибухами соціальної енергії, радикальними рухами, духовними зламами.

Т.М. Кармадонова*

СПІВВІДНОШЕННЯ СВОБОДИ І ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНОЇ АДАПТАЦІЇ

У сучасних умовах функціонування суспільства пріоритетним для України напрямком є розвиток і вдосконалення інституту держави через зміцнення його впливу у сфері дотримання суспільної свободи, права та відповідальності. У нинішній соціокультурній ситуації чільне місце посідає проблема пошуку механізмів соціальної адаптації. Без наявності таких механізмів життю людини, як соціальної істоти, загрожують різноманітні конфлікти та самозамкненість. Якщо в людській свідомості не сформувати ті необхідні та висхідні принципи існування й розвитку, які укоріняться в її буття, то будуть зруйновані її смисложиттєві параметри існування.

Проблему співвідношення свободи і відповідальності в контексті соціальної адаптації розглядають В. Сухомлинський, І. Бех, Т. Веретенко, В. Горовенко, В. Тернопільська, які досліджують питання формування відповідальності особистості. В. Гегель, В. Плахотний, Л. Сохань співвідносять свободу і відповідальність як складові суспільних відносин. У свою чергу, свободу як пізнану необхідність особистості визначають Б. Спіноза, Г. Плеханов, Е. Фромм. Так, Е. Фромм вважає, що люди бояться свободи, а сама по собі втеча від свободи пов'язана з втратою відповідальності, тягар відповідальності сам по собі гнітить людину, викликає в неї стан дисконфриту, невпевненості у власних можливостях. Інколи такий внутрішній дискомфорт провокує розуміння того, що легше буде доручити прийняття важливих рішень комусь іншому, що за словами Е. Фромма, можна побачити в сучасному суспільстві, на прикладі авторитаризму, насильства та конформізму.

Свобода особистості на сьогоднішній день повинна узгоджуватися з свободою інших людей. Так, основними принципами, за якими має будуватися життя у нашій країні, мають стати інтереси усіх людей і суспільства в цілому. Так, Ж.-П. Сартр вважає, що людина є вільною істотою, яка сама визначає ким і як їй бути, для неї не існує умов, які б заважали здійснити їй свій вибір шляху. Характер вибору свободи і відповідальності особистістю багато в чому залежить від її духовного стану, самосприйняття, а найголовніше - від соціальної адаптації як такої. Соціальна адаптація являє собою пристосування людини до умов соціального середовища і може здійснюватися у різних формах: у формі конформізму, акомодациї й асиміляції.

У свою чергу, категорія «відповідальність» тісно пов'язана з уявленням про свободу людини, її можливість прийняття рішень, методів досягнення власних цілей. Водночас небажання людиною адаптуватися до нових умов, а також

---

* аспірантка Національного технічного університету України "Київський політехнічний інститут»

неспроможність брати на себе відповідальність, перекладання відповідальності на інших людей і нівелювання свободою робить людину пасивним об'єктом суспільних відносин. Лише право вибору, на думку С. К'єркегора, надає можливість індивіду робити своє життя справді прекрасним, врятувати себе і свою душу, знайти мир і спокій.

Свобода і відповідальність у контексті соціальної адаптації особистості до нових умов існування вимагає від неї зміни норм поведінки, пристосування до реального життя, пізнання необхідних механізмів управління та підпорядкування власним інтересам того, на що спрямована активна діяльність особистості. З тієї точки зору, людина стане суб'єктом сучасного суспільства і спроможна буде приймати власні рішення, брати на себе відповідальність, отже, бути вільною завдяки своїм власним зусиллям і здібностям, через актуалізацію формування особистістю спроможності до адаптації.

Адаптація особистості в умовах ліберальної трансформації українського сьогодення була розглянута В. Павченком, який вважає, що при розгляді проблеми систематичної і цілеспрямованої соціальної адаптації особистості нівелюється роль держави. Все більше контролюючись суспільством, вона стає арбітром стосунків різних соціально-політичних сил. Усе це, разом із зародженням елементів громадянського суспільства, в якому особа вільна у виборі лінії поведінки, актуалізує проблему соціальної адаптації людини в нових умовах українського сьогодення.

Таким чином, сучасна держава, основними принципами якої стануть вільний розвиток особистості, забезпечення свободи та відповідальності, як важливих складових соціальної адаптації особистості до нових умов, буде являти собою зразок для справді гуманного суспільства.

А.С. Дерев'янко*

ПРОБЛЕМА ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СУЧАСНІЙ ОСВІТІ

Проблема відповідальності в сучасній освіті полягає в тому, що втрачається справжній сенс і розуміння цього поняття. Тому слід передусім прояснити (або нагадати) значення терміну «відповідальність».

Відповідальність – філософсько-соціологічне поняття, яке характеризує міру відповідності поведінки особи, групи, прошарку, держави наявним вимогам, діючим суспільним нормам, правилам співжиття, правовим законам; співвідношення обов'язку і міри його виконання суб'єктом (Філософський енциклопедичний словник).

Етика відповідальності пов'язує відповідальність не лише з дотриманням певних приписів, а й вимагає зважати на передбачувані наслідки діяльності. За переконанням Г. Йонаса, етика відповідальності є етикою майбутнього, а її обґрунтування здійснюється на засадах евристики страху, зокрема страху самознищення людства і всього живого. Саме буття на фоні перетворення в

---

* викладач кафедри іноземних мов Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Ніщо мусить бути об'єктом людської відповідальності. Майбутнє – невідоме, але для того, щоб воно було, нам потрібна етика відповідальності.

Педагогічна діяльність висуває підвищені моральні вимоги до педагога. Вимоги ці, звичайно, виступають як ідеал, досягнення якого слід прагнути. Вихователь сам повинен бути взірцем відповідальності, бо головним засобом виховання виступає особистість педагога, яку не можуть замінити найновітніші технічні засоби навчального процесу. Повагу до вчителя створює найцінніший його моральний і професійний капітал – авторитет, який необхідно всіма можливими способами оберігати.

Педагогічна діяльність передбачає певний кодекс етичних правил, заборон, що обмежують втручання у внутрішній світ іншої людини. Йдеться про моральні принципи ненасилля, поваги до особистості Іншого, права Іншого на власний унікальний шлях розвитку, визнання самоцінності Іншого.

Кожна людина свідомо робить свій вибір, вона тим самим реалізує своє «Я», свої потреби та ідеали. Вибір відображає свободу волі. Через акт вибору кожна людина отримує можливість проявити свою індивідуальність.

Проблема свободи вибору має педагогічний аспект – виховання високоморальної відповідальної особистості, яка не просто свідомо здійснює свій вибір, але й водночас бере на себе відповідальність за його реалізацію, своєю практичною діяльністю здійснює свій вільний, але відповідальний вибір. «Ми маємо формувати вільну людину, а воля пов'язана з відповідальністю, а остання, у свою чергу, - з практичним (етичним) розумом» [1, 348].

Людина відповідальна має переконання, які були вільно розроблені й підсилені її досвідом, така людина відкривається невичерпній складності світу, в якому вона виконує свої завдання. Людина відповідальна ніколи не впевнена у собі, тому що її досвід триває і, тому що її ставлення до світу і до інших, а також уроки, які вона отримала від своїх невдач і успіхів, відкривають перед нею нові горизонти і ставлять перед нею нові питання.

1. Ермоленко А. Етизація освіти – нагальна потреба сучасної доби // Дух і Літера. - 2004-2005. - № 13–14. – С. 346 – 348.

В.Г. Нападиста*

ЕТИКА У ВИЩІЙ ШКОЛІ В КОНТЕКСТІ ОСВІТНІХ РЕФОРМ: СОЦІАЛЬНО-ВІДПОВІДАЛЬНИЙ ВИМІР

Трансформації у системі вітчизняної освіти, які тривають останнє десятиліття, починають приносити відчутні результати насамперед у формальних вимірах освітнього процесу. Що стосується сутнісних змін, а тим більше появи очікуваних від них наслідків у реальному житті, то вони потребують значно більшого проміжку часу. Часовий розрив між причиною і наслідком (в даному випадку між освітніми новаціями та очікуваними результатами) вимагає особливої відповідальності та максимальної передбачуваності в процесах реформування освітньої системи.

---

* к.філос.н., доцент кафедри етики, естетички та культурології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Реформування системи освіти з метою пошуку найбільш адекватної форми, а головне, змісту - потребам часу та перспективам майбутнього, позначилося зміною як структури навчального процесу, його формальних вимірів, так і його сутнісних складових. У контексті таких реформаційних змін у системі середньої освіти з'являється нетрадиційний для неї до цього часу предмет „Етика“, а в системі вищої освіти він переходить зі статусу традиційного й обов'язкового у статус „вільновідпущеного“ (що, до речі, стосується і низки інших гуманітарних предметів).

Перегляд навчальних планів з метою вилучення (переведення у статус „вільних“) дисциплін гуманітарного циклу матимуть, на наш погляд, у віддаленій перспективі результати не формального, а сутнісного характеру, оскільки це безпосередньо впливає на архітектоніку ціннісних підвалів освітньої системи, а відтак, на світоглядні засади підготовки майбутнього фахівця. В ідейних вимірах реформаційних процесів інституту освіти проглядається тенденція ігнорування рефлексії світоглядних орієнтирів в освітній діяльності. Система освіти, подібна до масового виробництва високоякісних професіоналів (*homo faber*), інструментальні здібності яких покликані задовольнити попит суспільства споживання, не сприяє формуванню у них розуміння цілепокладаючих вимірів власної діяльності. Домінування інструменталізму в освітній сфері обмежує формування людини, здатної до повноти існування, а відтак, обмежує її духовну свободу.

Тенденції сьогодишніх змін, орієнтованих передусім на практичність, адекватність сучасним реаліям, інструменталізм як кінцеву мету освітнього процесу, вимагають відмови від філософської етики й переорієнтацію на прикладну етику (у кращому випадку), яка має справу з моральними колізіями у різних сферах людської діяльності. Прикладна етика – актуальний товар на ринку освітніх послуг. Від неї очікують своєрідних інструкцій у складних ситуаціях, чіткого алгоритму вирішення конкретних практичних проблем, що сприяє позбавленню фахівця (професіонала) статусу суб'єкта автономного морального вибору.

Можна припустити, що мета вищої освіти – забезпечення якісної професійної підготовки майбутнього спеціаліста, конкурентоспроможного на міжнародному ринку праці - не вбачає етичну складову в його підготовці.

У цьому контексті актуалізуються такі проблеми:

1. Міждисциплінарний характер прикладного етичного знання, місце прикладної етики в структурі навчального процесу взагалі. Прикладна етика в системі вищої освіти потребує збалансованості в компетенції викладача, оскільки необхідною умовою її викладання стає не лише ґрунтовний теоретичний рівень філософського змісту, а й досконале знання специфіки й особливостей певного виду практичної діяльності (що, імовірно, можливо лише завдяки власному досвіду). Наявність мінімального практичного досвіду (з даного виду діяльності) у студента є необхідною умовою усвідомлення ним значимості предмета у професійній підготовці, зацікавленого сприйняття й ефективності засвоєння матеріалу. Тому прикладну етику в першому чи другому семестрах другого курсу (звичне розташування прикладної етики в навчальному плані) можна розглядати як аномалію.

2. Доцільність і виправданість автономії курсу прикладної етики від курсу філософської етики в навчальному процесі. Популяризується думка про те, що етика можлива на сьогоднішній день лише у варіанті прикладної етики, яка має безпосередній вихід на реальні життєві колізії та займається їхнім вирішенням. Таке переконання ґрунтується на тому, що філософська етика, надто відірвана від проблем життя, перетворилася на цілком схоластичну науку, вичерпала себе і має трансформуватися в якусь іншу подобу. Але проблеми, якими займається прикладна етика, можна вирішити на рівні їхнього виокремлення, описування (тут постає проблема співвідношення прикладної та дескриптивної етики), аналізу, хоча можливість їхнього вирішення є сумнівною. Наприклад, сукупність проблем, що обговорюються біоетикою, неодмінно вимагають відповіді на питання про сутнісні основи людини, сенс життя (евтаназія) та міру її свободи (суїцид); юридична етика й етика права виходять на проблему ненасильства (одним із варіантів її конкретизації є проблема смертної кари); етика науки правомірно вкорінюється в проблеми відповідальності вченого та небезпечного знання; етика бізнесу аж ніяк не може обійти проблему справедливості, а відтак, проблему багатства та бідності, вкорінену передусім у системі розподілу благ, тощо.

Як бачимо, прикладна етика фокусується у питаннях значно вищого порядку - проблемі сутнісних вимірів людського ества, сенсу буття не лише окремого індивіда, а людства як такого, а в цілому – у вічній етичній дилемі Добра та Зла. Вказані проблеми є прерогативою якраз філософської етики, яка виступає основою для конкретних професійних практик.

Т.С. Пітякова*

ВИКЛАДАННЯ ОСНОВ ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ЯК ВІДПОВІДЬ НА ВИКЛИКИ ЧАСУ

Сучасний світ, який ознаменований незнаною раніше складністю і багатогранністю людських проблем, висуває нові запити до вищої освіти.

Навчальний курс «Професійна етика» є спробою реалізувати підготовку майбутніх спеціалістів до складних, подекуди морально суперечливих реалій професійної та предметної практики.

Від спеціаліста сьогодні вимагається підвищена відповідальність. Соціальні практики ускладнюються, утворюючи непрості «системні взаємозв'язки», що нерідко призводить до непередбачуваних ефектів і потребує нестандартних рішень.

Практичний запит до підготовки сучасного професіонала формує сьогодні «вимогу оволодіння ним здатністю і готовністю розв'язувати складні моральні колізії, дилеми та конфлікти, що супроводжують сучасні сфери діяльності» [1; с. 5].

Дипломований спеціаліст постає перед необхідністю вступати в обговорення конкретних етичних проблем різних сфер соціального життя.

---

* старший викладач кафедри філософії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

Сьогодні вимагає переосмислення «дієвості моральнісних цінностей у професійній діяльності» [1; с. 5] і саме розуміння цього актуалізує необхідність викладання основ професійної й прикладної етики у вищій школі.

Так, скажімо, дослідники зазначають, що орієнтація на успіх є важливою детермінантою економічної поведінки людини. Цінність успіху актуалізується саме в економічній культурі, "оскільки він є важливою складовою професійної самореалізації, а мотивація досягнення успіху є одним із пріоритетних засобів підвищення ефективності економічної системи в аспекті технологічного оснащення, оптимізованого управління, економічного зростання [1; с. 136].

Прагнення до інновацій, творчості, ризику, пошуку ще недосліджених можливостей, першості в певній сфері реалізуються в успішній підприємницькій діяльності. Але без етичної складової ідея успіху нерідко перетворюється в надмірну ідеалізацію аморалізму, небезпечно порушення моральних заборон і «правил гри». Тому «людина успіху» має діяти згідно з правилами «чесної гри».

Варто звернути увагу на прагматичний аспект етики, який проявляється в актуалізації ціннісного потенціалу мислення, вираженого в ідеалах, імперативах і нормах.

Чим вищий аксіологічний потенціал знання, тим більше шансів, що ним скористаються на благо. На жаль, немає гарантії, що будуть обрані найкращі можливості, тому наріжним каменем етичної відповідальності викладача є належне ставлення до можливих моральних небезпек, а свої власні зусилля необхідно спрямовувати на розширення кола позитивних аксіологічних альтернатив і свідомо уникати актуалізації негативних ціннісних потенцій.

Ми наголошуємо на тому, що професійна етика є складовою професіоналізму. Професіоналізм, поряд з компетентністю й технічними вміннями, передбачає ще й моральнісний зміст. Моральнісний зміст професіоналізму пов'язаний із єдністю життєвого покликання та професійного самовизначення, вірністю справі, професійним обов'язкам, соціальною відповідальністю. Будь-який спеціаліст, який не дотримується професійно-етичних вимог, не може вважатися професіоналом у своїй сфері діяльності.

Професійна етика часто забезпечує позитивний вплив на розв'язання етично спірних питань, що виникають у процесі здійснення різних професійних діяльностей.

Необхідно зазначити, що багато етичних проблем, що асоціюються з тією чи іншою професійною діяльністю, включають певний вид суперечностей між універсальною та професійною етикою. Коли трапляється такий конфлікт, він створює серйозну етичну проблему, а саме: якими зобов'язаннями, універсальними чи професійними, має керуватися спеціаліст, щоб прийняти стичне рішення?

Одним із найважливіших аспектів проблеми прийняття етичного рішення є питання відповідальності - зобов'язання, необхідності особистості чи організації відповідати за свої дії, вчинки і за їх можливі наслідки. Моральна відповідальність за прийняття рішень та їх результати виступає важливим компонентом професійної етики сучасного фахівця.

Професійна етика сучасного фахівця включає також його відкритість етичним стандартам, узвичаєним у міжнародній діяльності. Зокрема,

універсальними етичними принципами і нормами міжнародної діяльності є повага до особистості, людських прав і свобод, належна професійна компетентність, сумління, доброзичливість.

Слід зазначити, що етично проблемні ситуації не сприймаються сучасними студентами як важливі, більше того, деякі з них вони воліють взагалі не помічати, щоб не «ускладнювати» собі життя. У такий спосіб спочатку стирається поріг етичної чутливості, здатності до резонансу, а пізніше подібні моменти починають втрачати екзистенціальний смисл, тому ми отримуємо превалювання інструментального ставлення до дійсності, коли навіть професійний етичний кодекс починає на рівні світовідношення сприйматися як непотрібний.

Уникнути таких небезпек дозволяє пов'язування теоретичного, професійного і прикладного рівнів етики. В процесі опанування основ професійної та прикладної етики студенти знайомляться з теоретичними розробками в різних напрямках прикладної етики щодо сутності, методів і механізмів розв'язання основних моральних дилем, намагаються усвідомити основні моральні принципи професійної діяльності, вивчають досвід функціонування існуючих соціальних інституцій, що покликані сьогодні забезпечити етичний режим різних практичних сфер (етичних комітетів, експертних рад з етики тощо).

Саме тому професійна освіта, в тому числі професійно-етичне навчання, є важливою складовою професійної соціалізації, набуття професії. Ось чому суттєвою складовою місії сучасної університетської освіти є вироблення етичної чутливості до надання якісних професійних послуг (Т. Василевська).

1. Аболіна Т.Г., Нападиста В.Г., Рихліцька О.Д. та ін. Прикладна етика. Навч. посібник /За наук. ред. Панченко В.І. – К.: «Центр учбової літератури», - 2012. – 392 с.
2. Василевська Т.Е. Особистісні виміри етики державного службовця: монографія. – К.: НАДУ, 2008. – 336 с.

В.О. Заболотна*

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЯК СКЛАДОВА ЕТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ ОРГАНІЗАЦІЙ

У сучасному світі, незважаючи на технологічні, економічні і соціальні зміни, офіційні інститути безсилі щодо збереження непересічних цінностей і норм. На цьому фоні відбувається моральна, політична і духовна деградація, яка в перспективі не виключає самознищення людства. Зміна етичної парадигми стала невідвратною і як, зазначає В. Гьосле, «...людство сьогодні – і в цьому я глибоко переконаний – відчайдушно потребує саме сильної етики» [1, 51]. При цьому найбільша загроза нависає над традиційними цінностями, які складають фундамент моральнісної культури. Ф. Фукуяма відмічає, що «індивідуалізм, плюралізм і толерантність, вбудовані в офіційні інституції, радше ведуть до розмаїтості і тому містять тенденції для підриву традиційних моральних цінностей [2, 19].

---

* к.філос.н., викладач кафедри соціальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Розвиток великих політичних і економічних інституцій не збігається з одночасною зміною соціальних норм. Соціальні норми, які відповідали умовам певного історичного періоду, втрачають свій регулятивний потенціал в якісно нових умовах, що викликає ціннісно-нормативну кризу. За таких обставин виникає потреба в етиці, яка відповідає потребам сьогодення і представлена в діяльності інститутів, до яких належать люди. Надважливим завданням у цей час змін стає збереження традиційних цінностей з універсальним, всезагальним змістом і вибудовування над регуляторами міжособистісних відносин проблематики колективної та інституціональної відповідальності. Соціальна мораль колективної відповідальності спільнот, організацій, інститутів, держави є ознакою зрілої нації та розвинутого громадянського суспільства.

Західна практика управління цінностями допомагає підприємствам операціоналізувати свої стратегічні цілі. Вибрані цінності інструментально вводяться в практику на всіх рівнях управління і виробничих процесів. При цьому в повній мірі враховується складність цього процесу, тому складаються перспективні плани руху, що спрямований на переведення «належного» в реальну практику діяльності. Це дозволяє забезпечити довгострокові плани із запровадження цінностей необхідними ресурсами, здійснювати певний моніторинг цих процесів, мотивувати всіх включених у цю діяльність, проводити соціально-етичний аудит, постійно координувати неузгодженості та ліквідувати дисфункції. В цьому проявляється менеджмент етики, управління цінностями в організаціях. Для цього в різних організаціях/професіях цілеспрямовано інституалізують етику, використовують певні інструменти ділової етики (ethics tools), запроваджують необхідні процедури і процеси. Формалізована таким чином інфраструктура етики перетворюється в повсякденність ділової активності.

Відома литовська дослідниця організаційної етики Н. Васильєвене виділяє такі складові елементи методично узгодженої системи інфраструктури ділової етики «...кодекси етики (або кодекси поведінки – codes of conduct, ethics code), етичні комісії або комітети (ethics committees), програми формування моральної компетенції організації/професії, «круглі столи, дискусії» (Round tables and Discussion Circles), «гарячі лінії» (ethics hotlines), етичний аудит (ethics audit), посада експерта/службовця з бізнес-етики (ethics advisers, advocates, officers), або КСО (corporate responsibility officer); служби інформації (ethics inquiry service); настільні книги з професійної етичної поведінки (ethics handbook), [3, 96]. Також Н. Васильєвене зазначає, що ці, запроваджені на мезорівні елементи, стають функціональними лише у тому випадку, коли їх конструювання спирається на наукові знання, які в останні роки склалися у виокремлений науковий напрям, що об'єднує науковців у спеціалізованих центрах з дослідження ділової, прикладної етики – Centers for Business (applied) professional ethics). Вони здійснюють міждисциплінарні дослідження й об'єднані в асоціації та міжнародні сітьові комплекси (Networks) професіоналів з ділової етики. В деяких країнах до елементів системи етичної інфраструктури відносяться державні юридичні нормативи відповідності професійної поведінки існуючому кодексу професійної етики, закони, що регулюють «конфлікт інтересів», а також вводиться посада омбудсмена, служби етичного контролю

при державних структурах. Все це доповнюється діяльністю недержавних організацій та різними громадянськими ініціативами.

Кодекси поведінки (або кодекси етики) стали інструментом формування довіри суспільства до організації, інституції, компанії. Коли громадянські зрілі суспільства стимулюють механізми якісного управління, вони сприяють виробленню алгоритмів поведінки в межах етики соціальних ролей. Така підтримка інституалізації цінностей від яких виграє все суспільство в цілому, передбачає дискурсивне обґрунтування, свідоме прийняття цінностей, наявність вільного вибору функцій конкретної ролі з певним набором етичних зобов'язань. Реально ця система може мати результати лише за відповідних зусиль, певних «інвестицій в етику» і за умови вільного свідомого бажання включатись в ці нові стратегії ділових відносин. Попередньою умовою в кожному випадку стає дослідження об'єктивних перепон і перешкод, що заважають можливості переведення етичної (відповідальної, чесною, гідною довіри) поведінки в дійсність.

Організація може досягти довіри тоді, коли її власні стратегії ґрунтуються на врахуванні системних наслідків неетичної, ненадійної поведінки. В таких умовах той, хто вибирає певну діяльність, особисто приймає на себе певні імперативи професійного обов'язку, місії професії. При цьому суб'єктивні уявлення про моральну належність суттєво коригується об'єктивованими нормами і правилами, які через конструювання умов, систему організаційних процесів, зв'язків мотивують соціально бажану поведінку індивідів і групи до яких вони належать. Це і стає справою етики організацій, що системно і процедурно інституалізують необхідні цінності.

1. Гюфе О. Розум і право: Складові інтеркультурного правового дискурсу / Пер. з нім. Л.А. Ситниченко, М.Д. Култаєвої. – К.: Альтепрес, 2003. – 264 с.
2. Фукуяма Ф. Великий разрыв / Френсис Фукуяма; пер. с англ. под общ. ред. А.В. Александровой. – М.: АСІ Москва, 2008. – С. 195-256.
3. Соціальна етика: модули відповідальності: Збірник наукових статей. Том 2. - К.: ВПЦ «Київський університет», 2011. – 203 с.

В.М. Кузьменко*

ПРОФЕСІЙНИЙ ЕТИЧНИЙ КОДЕКС І МОРАЛЬНО-ЕТИЧНІ КОМПЕТЕНЦІЇ СУЧАСНОГО КЕРІВНИКА

У наш час роботодавців цікавить фахівець, який є високопрофесійним і компетентним у вирішенні проблем, що виникли у функціонуванні виробництва та наданні послуг під час спаду в економіці. Сучасні умови підвищують вимоги до якості людських ресурсів, а разом з тим і рівень конкуренції на ринку праці. Процес відбору персоналу у сучасних умовах продиктований новими підходами та методами, серед яких і компетентісний підхід.

Фах економіста вимагає від фахівця володіння широким діапазоном компетенцій. Ці компетенції можуть мати різний характер: психологічний, управлінський, технічний та ін. Проте жодною з них не можна знехтувати, що інколи роблять роботодавці. Суспільною вимогою сучасності є вироблення

---

* студент Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

моделі компетенції на основі етичного кодексу.

Відомо, що професії лікаря, вчителя, PR-технолога, економіста зазвичай розглядають як такі, що потребують професійно-етичного регулювання. Адже спосіб зазначених видів діяльності будується на спілкуванні, постійній взаємодії з іншими людьми, які мають різні прагнення та інтереси, а це може породжувати конфлікт інтересів, аморальність і злочини.

Справжні професіонали завжди узгоджують свої дії з кодексом професійної поведінки й етики, в основу якої закладено принцип ЧЕСНОСТІ. КОДЕКС ПРОФЕСІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ ТА ЕТИКИ можна укласти на основі таких документів:

Кодекс професійної поведінки IPRA. Цей Кодекс ухвалено Міжнародною асоціацією зі зв'язків з громадськістю (IPRA) на її Генеральній асамблеї у Венеції у травні 1961 року. Він є головним для всіх членів Асоціації та складається з чотирьох основних розділів: особиста і професійна чесність, взаємини з клієнтами і службовцями, взаємини з громадськістю та ЗМІ, взаємини з колегами.

Афінський кодекс. Від членів IPRA також вимагається збереження етичного кодексу, відомого як Афінський кодекс, який був ухвалений в Афінах Генеральною асамблеєю IPRA у травні 1965 року. Згідно з цим Кодексом, кожен член IPRA зобов'язаний дотримуватись суворих моральних норм. Кожен член IPRA зобов'язаний: прагнути покращити етичні умови співпраці, виробити правила поведінки і спілкування тощо; бере на себе обов'язки виконувати вище перераховані пункти; утримуватися від викривлення і розповсюдження неправдивої інформації.

Кодекс професійної поведінки Інституту PR (IPR). Основні поняття гарної поведінки особистості й організації в суспільстві були систематизовані в Кодексі професійної поведінки, розробленому Інститутом PR.

Слід відзначити, що члени IPR зобов'язуються виконувати всі положення Кодексу IPR при вступі до цього інституту. Члени IPR у своїх взаєминах з громадськістю також не повинні забувати положень інших кодексів, ухвалених міжнародними асоціаціями, особливо Афінського і Лісабонського кодексів, які підтримує Інститут PR.

Європейський Кодекс професійної поведінки в галузі PR (Лісабонський кодекс). Цей Кодекс ухвалено на Генеральній асамблеї Європейської конфедерації PR (CERP) в Лісабоні 16 квітня 1978 р. і доповнений 13 травня 1989 року. Майже всі європейські асоціації PR є членами CERP, тому цей Кодекс обов'язковий для всіх їхніх членів. Цей кодекс складається з таких частин: критерії і норми професійної кваліфікації практичних робітників, визначені для них цим кодексом; загальні професійні обов'язки; спеціальні професійні обов'язки щодо клієнтів і наймачів, громадської думки та ЗМІ, своєї професії.

PACO. Прийнятий на засіданні Виконавчої ради Російської асоціації із зв'язків з громадськістю у вересні 2001 р. Цей документ загалом дублює положення Лісабонського кодексу.

У загальному вигляді для всіх рівнів менеджменту можна виділити такі основні принципи етичного кодексу для формування моделі компетенцій менеджера (див. табл. 1).

Таблиця 1. Модель компетенції менеджера банку

Знання	Вміння	Здібності	Якості	Відносини
			Етичний кодекс	
<ul style="list-style-type: none"> - Знання основ менеджменту. - Вузькоспеціальні знання. - Знання загальнолюдських цінностей. - Знання про макроситуацію та зовнішнє і внутрішнє оточення. - Застосовувати знання на практиці. 	<ul style="list-style-type: none"> - Працювати в команді. - Опрацьовувати інформацію та аналізувати. - Спеціальні вміння. - Планувати. - Делегувати повноваження. - Проводити переговори. - Відстоювати рішення. - Презентувати банк. - Ініціювати зміни. - Технологічні вміння. - Уміння використовувати техніку. - Комп'ютерні навички і здатності інформаційного керування. - Лінгвістичні вміння. - Розуміння культур і звичаїв. 	<ul style="list-style-type: none"> - Постійно навчатися. - Вирішувати конфлікти. - Приймати рішення. - Раціонально планувати. - Аналітичні здібності. - Критичне осмислення. - Здатність до критики і самокритики. - Соціальні навички, пов'язані із процесами соціальної взаємодії та співробітництва. - Дослідницькі здатності. - Здатність до адаптації в різних ситуаціях. - Здатність до лідерства. 	<ul style="list-style-type: none"> - Стресостійкість. - Самомотивація. - Урівноваженість. - Цілеспрямованість. - Комунікабельність. - Коректність. - Ініціативність. - Здатність розуміти й використовувати ідеї. - Організувати час. - Відповідальність за якість. - Підприємливість. - Гнучкість. - Принциповість. 	<ul style="list-style-type: none"> - Порядність. - Точність. - Лояльність. - Відповідальність. - Працелюбство. - Воля до успіху. - Орієнтованість на клієнта. - Ініціативність. - Міжособистісне розуміння.

Отже, на основі вищевикладеного матеріалу можна дійти висновків, що етичний кодекс регулює відносини професійних кіл, а також є невід'ємною складовою моделі компетенції будь-якого фаху.

1. Робертс Г. Рекрутмент и отбор. Подход, основанный на компетенциях / Л. Зайко (пер.). — М.: НІРРО, 2005. — 288 с.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди. Психология человеческих отношений. — Красноярск, 1991. — 174 с.
3. <http://pr.web-3.ru/ethics>

Н.А. Котович*

ЕТИЧНІ КОДЕКСИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПОВЕДІНКИ РАСО, СЕРР, ІАВС

Проблема моральності постає в кожному суспільстві на кожному етапі його розвитку. На початковому етапі - як засіб запобігати хаосу, в сучасному світі дотримання високих етичних стандартів є ключовим для забезпечення довіри суспільства будь-якої професії, зокрема на міжнародній арені.

Поняття «етика» ввів у обіг Арістотель. У трактатах «Никоманова етика», «Евмедова етика», «Велика етика», «Про добродієність та вади» він виклав свої судження про правила поведінки людини в суспільстві. Безперечним прикладом першого «етичного кодексу» є Декалог, який і на сьогодні має

* студентка Національної академії управління

великий вплив на формування моральної свідомості людини, формування неагресивної особистості.

Професійна етика ґрунтується на загальнолюдських цінностях, а отже, об'єктом професійної етики, безумовно, є людина. Кожна професія має свою власну мораль. Професія формує у людини не лише професійні навички, а й певні риси особи, її ставлення до змісту своєї діяльності [5].

Професійна етика - система конкретизованих моральних норм, це кодекс правил, що визначає поведінку спеціаліста у службовій обстановці, норм і принципів, які відповідають існуючим законам і відомчим нормативним документам, професійним знанням, стосункам у колективі, глибокому усвідомленню моральної відповідальності за виконання професійних обов'язків, формуванню таких професійних якостей, як професійна честь, гідність, професійна справедливість, професійний такт [4].

Етична поведінка - це поведінка, що відповідає моральним нормам і принципам. Чому професіоналам необхідний кодекс етичної поведінки? Кодекс дає відповідні рекомендації, точно визначає критерії поведінки, специфічні для певної професії. Крім того, у кодексах містяться і професійні вимоги, які дають змогу вирішити конкретні проблеми. Кодекс є декларацією норм поведінки і сприяє виконанню цих норм. Етичний кодекс може мати будь-яка організація (як велика корпорація, так і нечисленна структура). Кожна компанія розробляє свій кодекс і дає йому свою назву. В даній роботі висвітлено основні засади таких професійно-етичних кодексів: Російський кодекс професійних і етичних принципів у галузі зв'язків із громадськістю (кодекс РАСО); Європейський (Лісабонський) кодекс професійної поведінки в галузі PR (кодекс CERP); Етичний кодекс IABC.

Російська асоціація зі зв'язків з громадськістю (РАСО). Серед основних цілей РАСО – захист інтересів PR-галузі в цілому і кожного її суб'єкта зокрема та впровадження в практику і діловий обіг професійних і етичних норм, а також контроль за їх дотриманням. Для досягнення цих цілей, окрім міжнародних етичних кодексів, до яких долучилась Асоціація, на засіданні Виконавчої ради РАСО (26 вересня 2001 р., м. Москва) було прийнято Російський кодекс професійних і етичних принципів у галузі зв'язків із громадськістю, основними засадами якого є загальнолюдські цінності й універсальні права особистості. Зокрема, закріплено такі норми: діяльність консультанта або агентства, які надають послуги в галузі зв'язків із громадськістю, повинна виходити з суспільного блага і не може завдавати шкоди законним інтересам, честі, гідності особи; неухильне дотримання принципів точності, правдивості і добросовісності; заборона будь-яких спроб обдурити громадську думку, а також використання неправдивих або таких, що вводять в оману, відомостей, поширення інформації, що завдає шкоди третім сторонам. Агентство не повинне у своїй роботі користуватися методами, що принижують гідність клієнтів або наймачів іншого консультанта або агентства. У відносинах з колегами повинні уникати нечесної конкуренції і не повинні навмисне завдавати шкоди професійній репутації колег або репутації ЗМІ. У своїх взаєминах з представниками інших професій і в інших сферах суспільних відносин - знати і поважати правила та практику, прийняті в цих професіях, і дотримуватися їх у тій мірі, в якій вони сумісні з етикою їхньої

власної професії та цим Кодексом. Утримуватися від будь-яких дій, що можуть завдати шкоди репутації професії, національній професійній асоціації, ефективному виконанню нею своїх функцій, її доброму імені.

Етичний кодекс CERP, прийнятий Генеральною асамблеєю Європейської конфедерації зі зв'язків з громадськістю (CERP) в Лісабоні в квітні 1978 р., є зразком з точки зору моральної етики. У своїй діяльності працівник PR зобов'язаний поважати принципи, закладені в Загальній декларації прав людини, особливо свободи або слова і свободи друку, які сприяють здійсненню права особи на здобуття інформації. Так само він зобов'язаний діяти відповідно до інтересів суспільства і не зневажати гідність і честь особи. Працівник повинен виявляти чесність, інтелект і лояльність, проявляти обережність, щоб навіть випадково не застосовувати форми і методи роботи, несумісні з даним Кодексом. У своїх взаєминах з представниками інших професій і в інших сферах суспільних стосунків працівник PR повинен поважати правила й практику, прийняті в цих професіях або заняттях в тій мірі, в якій вони сумісні з етикою його власної професії. Практичний працівник PR повинен поважати національні кодекси професійної поведінки і закони, що діють в тій країні, де він працює. Правила передбачають також повагу до прав і незалежності ЗМІ. Забороняються будь-які спроби обдурити громадську думку або її представників. Працівник PR повинен утримуватися від нечесної конкуренції з колегами. Його дії або слова не повинні завдати шкоди репутації або діяльності колеги-працівника PR.

IABC (Міжнародна асоціація бізнес-комунікації) – одна з найбільш авторитетних міжнародних професійних організацій, які об'єднують фахівців у сфері бізнес-комунікацій. Утворена в 1970 р. і на сьогодні налічує близько 16000 членів у 80 країнах світу. Кодекс IABC заснований на трьох взаємопов'язаних принципах професійної комунікації, які знайшли своє застосування в усьому світі. Це справедливе суспільство, де поважаються людські права, дотримується чинний закон; питання етики, критерію, за яким визначається, що є добре, а що погано, узгоджуються між членами організації, і розуміння різних точок зору що вимагає уваги до культурних норм. Професійні комунікації мають відповідати вимогам закону, поняттям етики. Професійні комунікатори враховують культурні цінності й віру, здійснюють чесну і збалансовану комунікаційну діяльність, що сприяє взаєморозумінню та підтримці. Ставиться чесно як до інших, так і до себе; бути професіоналом - значить домагатися істини, говорити правду насамперед собі. Щонайменше, одна сесія щорічної конференції Асоціації присвячена питанням етики.

Безумовно введення етичних кодексів необхідне не лише як засіб ідеального функціонування організацій, а насамперед як засіб виховання моральних якостей індивіда. Бути високоморальною людиною - означає бути людиною майбутнього, створювати міцний фундамент для молодого покоління, покоління з високою моральною свідомістю.

1. IABC: Офіційний сайт - <http://www.iabc.com>

2. РАСО: Офіційний сайт - <http://www.raso.ru/about>

3. Кодекс CERP (укр. переклад). - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.radnyk.com.ua>

4. Професійна етика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В.П. Бралатан; Л.В. Гуцаленко,

Н.Г. Здирко. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://pidruchniki.ws/16120704/etika_ta_estetika/profesiyna_etika_-_bralatan_vp
5. Етика ділового спілкування / Грищенко Т.Б. - [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://pidruchniki.ws/10280405/mededzhment/profesiyna_etika_normi_profesijnih_dilovih_vidnosin

Д.М. Лаужина*

ПРОБЛЕМА ВІДНОВЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ ВІТЧИЗНЯНОГО БУТТЯ

Тема відновлення соціального капіталу, соціальних вартостей є надзвичайно актуальною теоретичною і практичною проблемою сучасного українського суспільства, зокрема соціально-економічних трансформацій вітчизняного буття.

Запропоновану тему висвітлюємо на основі праць Ф. Фукуями «Великий Крах: Людська природа та відновлення соціального порядку» та «Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию». Зважаючи на складність, багатовимірність проблеми соціального капіталу, можливість інтерпретацій із різних перспектив, не зайвим буде її тлумачення під кутом зору етичного погляду. Соціальний капітал можна розглядати і як етичну категорію, бо соціальний капітал мовою соціальної етики – це суспільна мораль, тому трактування проблеми соціального капіталу у вітчизняному бутті є не що інше, як відродження суспільної моралі, зокрема універсальних моральних цінностей і сучасних етичних норм [1, 320].

Моральні цінності й етичні норми є «передумовами будь-якої спільної дії», а «індивіди збільшують свої сили і здібності, дотримуючись спільних правил, які обмежують їхню свободу вибору, дозволяють їм спілкуватися з іншими та узгоджувати їхні дії» [2, 21-22].

За Ф. Фукуямою, довіра – це виникнення у членів співтовариства очікування того, що інші його члени будуть вести себе більш-менш передбачувано, чесно і з увагою до потреб оточуючих, згідно із деякими загальними нормами. Дещо з цих норм відноситься до сфери «фундаментальних цінностей» (наприклад, до розуміння Бога або справедливості), проте в їх число входять і такі цілком світські речі, як професійні стандарти та корпоративні кодекси поведінки [2, 52].

Завдяки довірі між членами суспільства і виникає соціальний капітал, як певний його потенціал, який може бути втілений як у найменшому базовому колективі, тобто родині, так і в суспільстві в цілому та структурах, що в ньому існують. Соціальні вартості (чесність, відповідальність, здатність до співробітництва, почуття обов'язку перед оточуючими) – це продукт тривалого існування спільнот, але вони мають здатність занепадати, як про це переконливо свідчить сучасний український досвід.

Звернемо увагу на те, що багатогранність української мови дає нам можливість розрізняти такі поняття, як «цінність» і «соціальна вартість». Адже у загальному контексті етичні цінності – це такі цінності, носії яких не можуть

---

* студентка Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

бути речами, бо сутність цих цінностей необхідно пов'язана з особистістю та її діяльністю. Тобто вони стосуються особистості, є індивідуальними. Соціальна вартість є поняттям суспільним, яке й визначає «ціну» соціального капіталу.

Сучасні реалії в Україні свідчать, що рівень соціального капіталу знижується, зберігається лише на рівні родинних зв'язків. Нерідко визнаються подвійні стандарти, для родини - одні норми, а для роботи та взаємодії з іншими учасниками суспільних процесів - інші, які не мають між собою нічого спільного. Особливої гостроти набуває проблема негативного соціального капіталу.

Зазначимо, що для українців є характерними такі якості, як щирість, доброта та чесність, тому подолати дану проблему можливо, лише збагнувши її та звернувшись до рис, які були втрачені протягом розвитку сучасного суспільства.

Ф. Фукуяма наголошує на важливості соціального капіталу на етапі сучасного розвитку, коли відбувається прискорений науково-технічний прогрес, інформаційний розвиток, глобалізаційні тенденції, ускладнення суспільного життя.

Не лише економіка та політика впливає на злагоджений розвиток країни, а й культура, яка в даному випадку є її основою і впливає на всю сукупність відносин у всіх сферах суспільства. У даному прояві культури основною її цінністю, за Ф. Фукуямою, є довіра, яка і визначає соціальний капітал та впливає на суспільство як на індивідуальному рівні, так і на соціальному.

Соціальний капітал необхідний для розвитку « здорового громадянського суспільства, тобто сукупності груп і асоціацій, що знаходяться між сім'єю і державою» [2, 25], а економічне процвітання – це своєрідна «нагорода» суспільству за злагоду, внутрішню гармонію й довіру. Іншими словами, «здатність нації користуватися спільною мовою «добра і зла» є необхідною умовою створення довіри, соціального капіталу і всіх тих позитивних економічних результатів, які із них випливають» [3, 436].

1. Дерев'яно Т.М. Проблема довіри та відновлення соціального капіталу у вітчизняному бутті // Україна у стані перманентного вибору: духовно-культурні, соціально-економічні та політико-правові стратегії: Матеріали Х ювілейної науково-практичної конференції. – К.: Національна академія управління, 2011. - С. 319-321.

2. Фукуяма Ф. Доверие: социальные добродетели и путь к процветанию: [пер. с англ.] / Френсис Фукуяма. – М.: АСТ, 2006. – 730 с.

3. Фукуяма Ф. Великий крах: Людська природа і відновлення соціального порядку / Френсис Фукуяма. - Львів: Кальварія, 2006. - 380 с.

В.І. Олінкевич*

КОНСТРУВАННЯ ПУБЛІЧНОГО І ПРИВАТНОГО ПРОСТОРУ СУЧАСНОГО МІСТА

З початком 90-х років ХХ ст. глобалізація як явище у політиці, культурі, науці тощо стає значущим для Східної Європи та, зокрема, України. Простори українських міст стикаються з проблемами деіндустріалізації, приватизації і комерціалізації публічного простору і намагаються влитися в світову міжміську

---

* аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка

конкуренцію, хоча, безперечно, пострадянський простір має свою специфіку. У сучасних наукових дослідженнях проблемність феномену міста та понять «публічного» й «приватного» представлена досить широко в українській філософській думці. У даному випадку слід відзначити вихід у світ таких книг, як «Феномен міста» Т. Возняка, «Глобальне, національне, локальне» Р. Кіся. Що стосується публічного і приватного просторів міста, то в даному контексті нашу увагу привертають статті таких авторів, як Л. Малес, М. Соболевська та інші.

На думку І. Фролова, природні системи репрезентують себе як однорівневі, однорідні, однак діаметрально протилежними є антропосоціокультурні системи. Багаторівневість, гетерономність побудови такого штибу конструктів свідчить про наявність специфічної логіки розгортання атропосоціокультурних систем, зокрема взаємозв'язку в них природних, соціальних, культурних частин цих систем.

Однією з таких складних систем є місто. Простір сучасного міста для дослідників постає як середовище, у якому соціальне у всій своїй відкритості й функціональності, подієвості, репрезентується чи не найбільш чітко та ясно. Проблеми онтології соціального буття – це фактично проблеми міста. Власне, і місту, як зазначає Роберт Парк, іманентні "цивілізація і соціальний розвиток, які стають певним контрольованим експериментом". Суб'єктивність конструює місто для своєї рефлексивності у ньому. Розгортання рефлексивності суб'єкта й об'єкта породжує трансформацію обох у просторі міста.

Історично специфіку міста досліджували філософи і соціологи, зокрема Г. Зіммель, Ж. Бодріяр, Ф. Бродель, Р. Парк, Л. Вірт, А. Лефевр, Д. Гарві та інші.

Аналіз цієї проблеми призвів до потреби з'ясування змісту понять «приватного» й «публічного». Цим займалися такі філософи, як Ю. Габермас, А. Шюц, І. Гофман, Е. Гіденс та інші. Однак чіткої визначеності та самостійності на даному етапі аналізу це питання не отримало. Імовірно це пов'язано з різними підходами до визначення понять «публічного» й «приватного» у таких наукових дисциплінах, як психологія, правознавство, філософія, соціологія, антропологія тощо.

Вперше зафіксовано вживання поняття "публічного" в англійській мові, де воно виступає як референт об'єкта загального блага у суспільстві (Р. Сеннет). Вже з кінця XVII ст., як зауважує Р. Сеннет, герменевтика бінарності "публічного" й "приватного" наближається до сучасного позначення цих понять. "Публічне" есплікується як щось відкрите для загалу оціночних суджень. Референтом "приватного" стає стиснутий персональний простір у фрейми сім'ї та друзів.

Ще одна важлива думка, яку декларує Р. Сеннет, це ідея про поділ суб'єктивності міста, а саме, поділ природного й приватного, versus культурного і публічного. Дослідник ототожнює природу з приватним, а культуру з публічним. Тобто суттєво підкреслює відмінність села і міста як особливих просторів, модусів екзистенції суб'єктивності.

Американський дослідник А. Вестін дефініює приватність у локусі чотирьох форм: "самота" - стан, у якому людина вільна від спостереження з боку інших; "інтимність" - замкнуте спілкування, яке передбачає контакт з вузьким колом осіб; "стриманість" - наявність психологічної дистанції між індивідом і людьми,

які його оточують; "анонімність" - стан, коли людина, перебуваючи у громадському місці, прагне залишитися невпізнаною.

Публічне життя у сучасному місті нагадує об'єкт формального зобов'язання. Більшість людей, вступаючи у комунікацію з державою, виражають свою покірність, - вважає Р. Сеннет. Спосіб спілкування, символічні обміни з іншими персонами, почасти незнайомими, можна назвати калькуляційними, "сухими", нещирими. Інша, відмінна суб'єктивність може таїти у собі небезпеку (зовнішню і внутрішню), тобто небезпеку як фізіологічної смерті, так і ментальної. Відтак, складно говорити про свободу людини, та її самореалізації у великому космополітичному місті.

1. Сеннет Р. Падение публичного человека. – М.: Логос, 2002. – 424 с.

2. Фролов И.В. К онтологии социального бытия. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99990201_West_soc_2004_1\(3\)/63.pdf](http://www.unn.ru/pages/issues/vestnik/99990201_West_soc_2004_1(3)/63.pdf)

Т.М. Кучера*

СВОБОДА СОВІСТІ ЯК МОЖЛИВІСТЬ ВИБОРУ

Поняття свободи совісті виникло за певних соціально-історичних умов і пройшло досить складний шлях свого формування: від віротерпимості, суспільного визнання допустимості права на вільний вибір між різними релігіями та віросповіданнями до права на свободу совісті, тобто права особистості на вільний вибір світоглядних орієнтирів за велінням власної совісті.

Ідея свободи совісті виникла як результат зіткнень у суспільному житті двох тенденцій: індивідуалізації особистості, її прагнення до прояву власного „я”, своєї „самості” і суспільних поривань до уніфікації.

У кожному епоху проблема свободи совісті ставилася і розв'язувалася по-різному, залежно від змісту суспільних відносин, від рівня розвитку суспільства, продуктивних сил, від потреб та історичних завдань, що поставали перед суспільством, інтересів і мети того чи іншого класу, партії, і навіть характеру та світоглядних уподобань окремих правителів.

Ми засвоїли, що „свобода є пізнана необхідність”. Так розуміли свободу Г. Гегель, Б. Спіноза та марксизм (Ф. Енгельс поширив його на практичну діяльність). У демократичній ідеології домінуючим є тлумачення свободи як реалізації осмисленого вибору, що передбачає відповідальність людини за свої вчинки та за своє буття. Свобода - одна з головних категорій моральної діяльності, що характеризує сутність людини та її існування в можливості думати і діяти згідно з власними уявленнями і бажаннями, а не внаслідок внутрішнього чи зовнішнього примусу.

Свобода совісті як філософська категорія, як суспільний феномен виявляє свою специфічність через єдність внутрішнього і зовнішнього аспектів. Внутрішній аспект розкриває сутність свободи совісті і характеризує процес вільного самовизначення особистості в просторі світоглядних цінностей, орієнтирів, визначає зміст процесу „творення” духовних цінностей особистості та інтегрує в собі два важливих моменти: 1) незалежність, суверенність

---

* к.філос.н., доцент кафедри філософії Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

суб'єкта, що духовно і світоглядно самовизначається; 2) спрямованість цих дій на саму людину, тобто змістом, метою, завданням внутрішньо вільної людини є вона сама, розвиток і удосконалення її внутрішнього світу через самовизначення, це, по суті, процес самоздійснення.

Зовнішній аспект свободи совісті – її діяльнісний вияв у процесі самоствердження, самореалізації особистості, її вчинків, дій на основі світоглядного вибору, власних переконань і орієнтирів. Якщо вони мають, скажімо, релігійне спрямування, то це публічний вияв своєї релігійності, участь у релігійних обрядах, інших культових діяч. Саме цей аспект свободи совісті в її соціальному вимірі тісно пов'язаний з проблемою відповідальності, права, соціально-політичних, економічних можливостей і гарантій самореалізації індивіда. Ці два аспекти у своїй нерозривній єдності і дають змогу усвідомити специфіку феномена свободи совісті саме як єдності внутрішнього акту самовизначення, самоусвідомлення особистості і зовнішнього акту, який виявляє себе у самореалізації, у вчинках, діяльності.

Свобода совісті як особистісна інтенція проявляється лише тоді, коли суб'єкт здатний вибирати. Поза вибором немає свободи совісті і особистості. Вибір має особистісно-формуючу і життєво-творчу функцію за умови, що він здійснюється вільно. Вибір – це суттєва визначальна характеристика людського буття, кожен обов'язково робить вибір, індивідуальне, людське в людині формується в процесі дедалі зростаючої можливості набуття духовної свободи, самостійного здійснення вибору життєво важливих орієнтирів і проєктів.

Альтернативність – одна з найважливіших умов вільного вибору. Здійснити вибір між цілком рівними за інтенсивністю мотивами, можливостями, ціннісними альтернативами складно. Особливо це стосується вибору релігійної віри.

Вибрати адекватну внутрішнім потребам особистості духовну цінність, світогляд можна лише тоді, коли людина має всю необхідну і достовірну інформацію про альтернативи, адже перевага у виборі на користь однієї з них можлива лише на основі глибокої оцінки, порівняння.

Вибір нових світоглядних ціннісних орієнтацій передбачає заперечення світоглядних засад, на яких ґрунтувалась минула духовна життєдіяльність особистості, тобто вибір і свобода совісті включають у свою структуру раціональне заперечення минулої доцільності. Вільний вибір – це вибір, зміст якого не обумовлений чимось зовнішнім, ворожим суб'єктові, а відповідає його внутрішнім переконанням, його інтересам, потребам, совісті.

Щоб бути вільним у своєму виборі, діяти відповідно до вимог своєї совісті, індивід має володіти сильною волею, узгодженою із свідомістю і моральними переконаннями, цінностями. В процесі самовизначення совість виконує не лише функцію спонуки, а й організує, формує свідомість, психологію особистості, сам вибір постає як сила, яка спонукає, вибирає, контролює життєдіяльність індивіда на етапі його самореалізації. Знання, культура, світоглядні переконання особистості, тобто рівень її інтелектуального розвитку, здатність її до власного редагування зовнішніх світоглядних впливів, постають у своїй сукупності своєрідним „суб'єктивним фільтром” у процесі вибору.

Творчий вільний вибір – це насамперед повний вияв неповторних властивостей і якісних характеристик особистості, відбиття унікальності її

внутрішнього світу, автономності її думки і совісті. Це вибір, зміст якого не є чимось привнесеним ззовні, чужим людині, таким, що не відповідає її переконанням, потребам. Він сприймається як суб'єктивне, неспровоковане зовнішньою авторитарністю.

Свобода вибору – це вибір між добром і злом, наявність якого і дає можливість відповідальності. Якщо людина щось вибирає, то для цього вибору є певні причини, мотивація. В повсякденних життєвих ситуаціях ми обираємо те, що найбільш відповідає звичкам, уподобанням, нашим орієнтаціям.

Свобода совісті – це той внутрішній стан, коли суб'єкт може вільно, із знанням справи вибирати адекватні власним переконанням світоглядні життєво-сміслові засади, виявляти особливості своєї індивідуальності, духовний суверенітет.

Чим ширше визначається свобода совісті, тим більша потреба в тому, щоб люди в процесі самореалізації, своєї діяльності поводитися відповідально. Це відповідальність перед самим собою, своєю совістю за свій вибір і відповідальність перед суспільством, державою, іншими людьми за свої вчинки, дії, поведінку, здійснювані на основі усвідомленого вибору.

Д.С. Присухін*

КРИЗОВИЙ СТАН УКРАЇНСЬКОЇ МОРАЛІ

Дехто передбачає майбутнє за допомогою ворожіння на картах, хтось – за снами, а хтось – за станом моральності суспільства. Я згоден з останнім. Стан моралі людей сьогодні – це психічний та економічний стан держави в майбутньому, тому проблема остаточного руйнування психіки особи, яке призводить до перетворення переважної більшості людей на аполітичні створіння з мораллю на рівні «око за око, зуб за зуб» повинна хвилювати решту населення.

На жаль, церковні, державні, громадські установи не лише неефективно справляються з поставленою задачею, а й самі пропагують невисокі моральні цінності. Ми живемо в час, коли порочність стає предметом гордості, коли засоби масової інформації ідеалізують негативний бік життя, коли всі звикли до ранкового шансону в громадському транспорті і до зовсім непристойних речей на телебаченні.

Пропаганда національної та релігійної ворожнечі, алкоголізму, війни, культу жорстокості та насильства, засилля порнографії – це та реальна загроза, яка постає сьогодні перед нашим суспільством. Вже нікого не здивуєш засиллям розпусти, жорстокості та насильства у медіа-просторі, включаючи телепрограми, рекламні ролики, біл-борди та мобільний контент. Але, на жаль, цензура й заборона не вихід, адже цензура й недоступність лише підігрують низькі моральні якості й формують сприятливі умови для насадження специфічної поведінки.

Сутність моральних цінностей не змінювалася з античності до наших часів, їх список доповнювався, а змінювалося лише ставлення до них та їх реалізація в

---

* студент Національної академії управління

житті. Якщо подивитися на нинішній моральний стан українського суспільства, то одразу ж видно, що мораль перебуває в занепаді. Це явище пояснюється наявністю багатьох об'єктивних причин, таких, як ганебна політика держави, соціальна криза, але краще подивимось на механізми формування цієї самої моралі. Головним чином, це наявність належного виховання, доступних взірців і формування почуття загальнолюдських цінностей. А з цим наша держава має проблеми.

Так, в Україні наявні належні законопроекти і працюють відповідні органи, які займаються питанням моральності, але, як ми бачимо, їхні цілі і результати функціонування не збігаються. В Україні існують проблеми з виконанням поставлених завдань і це проблема не тільки організаторського, а й морально-етичного характеру.

Сучасна вітчизняна політична «еліта» відчуває моральну кризу і недостатньо піклується питанням моралі, а це негативно сприяє на формування етичних цінностей в суспільстві, тому що верхівка країни – це взірць для молоді і всього суспільства.

Морально-етичні цінності в багатьох аспектах знаходяться у взаємозв'язку з релігією. З часу здобуття Україною незалежності на її території постійно збільшується кількість релігійних організацій. Це явище має як негативне, так і позитивне значення. Зрозуміло, що релігія як суспільний інститут необхідна сучасному соціуму, адже за допомогою релігії відбувається соціальний контроль, який втілює в життя моральні цінності. Але, на жаль, є й негативний аспект, який можна побачити на прикладі шахрайства деяких псевдорелігійних організацій, які обкрадають людей, маскуючись та прикриваючись іменем Бога Тому стовідсотково покладатись на релігію не має сенсу.

Політична нестабільність, стереотипність суспільства, неможливість належної самореалізації породжують занепад моралі в українському суспільстві. На шляху подолання соціальної кризи з'являється можливість здійснення соціального контролю за суспільною мораллю з боку релігійних і політичних установ та проведення ефективної державної політики, що призведе загалом до покращення стану таких суспільних інститутів, як сім'я та релігія.

Звичайно, бути незадоволеним аморальністю іншого не складно. Важче зрозуміти, як з цим боротися. На жаль, пропонувані засоби поки що переважно поділяються на безглузді та суспільно небезпечні. Наша держава не хоче поліпшення ситуації. Це видно з праці комісії з питань про суспільну мораль. Незважаючи на те, що вона працює над вдосконаленням законодавства, існують серйозні проблеми (так би мовити, проблеми зі здоровим глуздом). Як приклад, чого вартує речення «Продукція, що завдає шкоди суспільній моралі – продукція заборонена до обігу на території України, згідно з цим законом» (ст. 1). Така рекурсія вносить когнітивний дисонанс у розум людей.

Перспективою сучасного стану речей є тотальне знищення культурної ідентичності й занепад загальнолюдських цінностей. Держава, в якій не буде минулого й майбутнього, а будуть лише емансиповані недолугі дівчата й хлопці, які «живуть по-пацанськи». Звичайно, лише за допомогою свого власного морального прикладу ми можемо розраховувати на те, що загальний рівень моральності суспільства підвищиться.

ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Опинившись в умовах прогресуючої індустріалізації й технологізації, представники сучасного культурного простору намагаються здійснити рефлексію проблеми ідентифікації природного простору, що нівелюється у межах сьогодення. Адаже епоха тотального панування антропоцентричної свідомості, окрім її культурного виміру, зачепила також і актуалізовану проблему людських взаємин з оточуючою її екологічною сферою. Так, у кінці ХХ – на початку ХХІ століть вперше за всю історію людства екопроблема набула всепланетарного масштабу.

Протягом усієї історії перемога людської раціональності над природою надіялася аксіологічно значущістю. У результаті людської самовільної експлуататорської діяльності в екологічному просторі відбувається нехтування сакральними культурними цінностями та процвітання таких негативних явищ, як насильство, дезорганізація, відчуження, злочинність тощо. Прагматичний інтерес перемагає духовно-ціннісне світосприйняття, притаманне культурі. Така відверта недооцінка природної сфери спричинила руйнівні наслідки, що трансформувалися в екологічну кризу.

Руйнування природного простору здійснило великий вплив на переосмислення традиційних моральних цінностей, що не відповідали екзистенційним перипетіям епохи індустріалізму. Центральною проблемою у другій половині ХХ ст. стала проблема екологічної відповідальності людини. Представник екологічної етики Г. Йонас (1903-1993) (учень Е. Гуссерля та М. Гайдеггера, що перейшов з позиції теоретичного розуму на позиції розуму практичного [3, 166]) один із перших здійснив спробу переосмислення категорії «екологічна відповідальність» як пріоритетної в етичному кодексі. Він виголосив основний принцип: «Чини так, щоб наслідки твоєї діяльності були сумісними із підтримкою первинного життя на планеті Земля». Відповідно, для подолання проблеми несвідомого природного користування актуальною є побудова планетарної універсалістської відповідальності у постмодерному дискурсі.

Визначення категорії відповідальності як одного з центральних понять у системі етичних категорій сьогодення обумовлюється саме її зверненням до майбутнього, тоді, як у попередні епохи його семантичне наповнення передбачало моральні зобов'язання лише у відносинах одного індивіда з іншим, вбачаючи в цьому обов'язок перед теперішнім і минулим. А. Гусейнов зазначає: «Ареною моралі доіндустріальної епохи вважалося суспільство та суспільне (культурне) життя у всьому багатстві його проявів; вважалося, що, на відміну від природи і їй на противагу, вся опосередкована свідомістю (знанням, розумом) сфера спільного життя, включаючи політику, економіку, вирішальним чином залежить від рішення, вибору людей, ступеня їх благочинності» [2, 10].

Таким чином, у період, що передував постіндустріальній епосі, категорія відповідальності майже не розглядалася як автономне поняття в межах етичної

* аспірантка Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

системи, а окремі наслідки актів людської діяльності не вважалися такими, що мають значущість, оскільки в одних етичних концепціях значення мав мотив, а в інших – безпосередній результат. Розгляд відповідальності як автономного об'єкта дослідження у сфері етики відбувається лише в кінці XIX ст. у праці французького філософа Л. Леві-Брюля (1857-1939) під назвою «Ідея відповідальності» [4, 192].

Зважаючи на невтішні факти сучасного стану екологічної сфери Землі, ідейне переосмислення категорії відповідальності здійснили Г. Андерс, К.-О. Апель, Б. Гугенбергер, Г. Йонас, Х. Ленк, К.М. Маєр-Абіх, Г. Піхт, В. Хесле та інші. Категорія моральної відповідальності у рефлексивних пошуках згаданих представників екологічної етики набирає нового окреслення та набуває інноваційно сформованого змісту. Зокрема, поняття відповідальності у контексті їхніх філософських рефлексій передбачає поширення етичних принципів на сферу відносин у системі «людина-природа» та «суспільство-природа». Відповідальність сучасного покоління людства за майбутнє суспільного розвитку надає проблемі відносин «суспільство – природа» високоморального значення. Охорона природи у світі має підпорядковуватися благородній ідеї – покращити життя народу, зокрема створити такі умови для людства, що передбачали не лише використання природних ресурсів, але також і їх відновлення та збагачення [1, 55].

Вважаємо, що наукове вивчення та нове обґрунтування сутності етичної відповідальності як соціально-екологічного явища в умовах постіндустріальної епохи на сьогодні є дуже актуальним. Здійснений аналітичний екскурс у теоретичне осмислення категорії моральної відповідальності показав, що розвиток техногенної цивілізації актуалізував переосмислення традиційних етичних засад у руслі екологічної проблематики. У результаті відповідальність виокремлюється як пріоритетна етична категорія, що вимірюється у соціально-екологічному значенні та утверджується як базовий принцип збереження екологічного балансу планети. Сутність екологічної відповідальності зводиться до визначення гарантій суб'єкта моральної відповідальності у відмові від експлуаторського використання будь-якого об'єкта відповідальності (суспільної ланки чи природних ресурсів).

1. Александрова Р.И. Экология и мораль / Р.И. Александрова, А.В. Смольянов. – М.: Знание, 1984. – 62 с.

2. Гусейнов А.А. Этика и мораль в современном мире / А.А. Гусейнов // Этическая мысль: ежегодник. – М.: ИФ РАН, 2000. – 216 с.

3. Кисельов М.М. Біологічна етика в системі практичної філософії / М.М. Кисельов // Практична філософія. – 2000. – № 1. – С. 166–174.

4. Przewodnik po etyce / [red. Singera P.]. – Warszawa: Wyd-wo KSIĄŻKA I WIEDZA, 2009. – 600 s.

О.Д. Рихліцька*

ЕКОЛОГІЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ: СУТНІСТЬ І ТЕНДЕНЦІЇ

Аналіз причин глобальних і регіональних змін в природі, що вже відбулися (потепління клімату, виснаження озонового шару, деградація ґрунтового покриву та існуючих екосистем, значне скорочення біологічного різноманіття,

---

* к.філос.н, викладач кафедри етики, естетики та культурології Київського національного університету імені Тараса Шевченка

великі втрати продуктивних земель і лісових ресурсів тощо), виявив їхній тісний зв'язок з характером розвитку цивілізації, що здійснювався за рахунок безмірного та інтенсивного використання природних ресурсів на основі застосування недосконалих технологій. Ці проблеми перетворилися у своєрідну екзистенційну реальність для кожної людини і стали головними критеріями у необхідності напрацювання абсолютно нових адекватних інструментаріїв у подоланні криз сучасності. Досить актуальною в даному аспекті є проблема відповідальності, що фокусує в собі важливі проблеми етики в цілому. Класична проблема відповідальності в екологічному контексті вимагає свободи для етики, особливо екологічної етики, що є неможливим в умовах сьогодення за принципової зміни умов здійснення вільної та відповідальної діяльності особистості. Цілком очевидно, що сучасний екологічний стан примушує нас усвідомити відповідальність на новому рівні. І саме екологічна етика вказує на те, що людина мусить враховувати наслідки своєї діяльності, про що зазначено в нормативному документі ЮНЕСКО «Екологічна етика: Політичний документ»

Відповідальне ставлення людини до природи передбачає насамперед певний «момент переживання» – усвідомлення себе відповідальною особистістю й одночасне розуміння того, як втілюється різнобічна цінність природи саме для людини і суспільства в цілому. Усвідомлення людиною себе і природи як суперечливої єдності є необхідною передумовою для вироблення певних узагальнених принципів, моделей поведінки і діяльності в навколишньому середовищі, які реалізують духовні та фізичні потреби людини та не шкодять довкіллю.

Одним із аспектів проблеми екологічної відповідальності є вирішення питання, чи зможе людина керувати природою. В даному аспекті існують різні точки зору: людство не повинне і не може керувати природою (Дж. Лаврок); людина керує природою (екологічний менеджмент). Досить чітко різницю у даних підходах визначають закони екології (Б. Коммонер), згідно з якими природа знає краще і їй потрібно довіритись. Зважаючи на це, закон екологічної відповідальності полягає в обмеженні впливу на природу та її відновленні, а не в тому, щоб нею раціонально керувати. Адже людина видозмінює все, до чого торкається, тому перед нею постає й проблема відповідальності за її вплив.

Життя біосфери Землі має власну цінність і тому може бути об'єктом моральної відповідальності. Обов'язок індивіда слід вбачати не лише у збереженні екологічних систем, але й розумному сприянні їх існуванню. Г. Йонас, дослідник аксіологічних аспектів людської цілерациональності у підкоренні багатств, сил природи та природної дійсності, звертає увагу на те, що прерогатива людської свободи – мати можливість говорити світові «ні», але лише на рівні окремого буття, а не на рівні цілого. Вчений зазначає, що у звуженні аксіологічного поля лише до антропоморфізму людського розуміння дійсності криється велика небезпека: «...редукція лише до людини – як відмінної від усієї іншої природи – може означати тільки звуження, навіть «зnelюднення» самої людини, деструкцію її сутності, навіть якщо їй пощастило зберегти себе біологічно. Ця редукція суперечить іманентній меті та прикметній гідності її сутності. Автентично людська позиція полягає в тому, щоб визнавати за природою її власну гідність, яка протистоїть сваволі нашої могутності.

Породжені нею, ми маємо обов'язок щодо всієї сукупності споріднених з нами створінь природи, і обов'язок щодо нашого власного буття є тільки найвищою вершиною серед усіх інших обов'язків» [1, с. 206].

Згідно з екологічним імперативом М. Моїсеєва, екологічна відповідальність – це рішуча відмова від пануючої стратегії життя людства, визнання і ствердження нової стратегії, що ґрунтується на усвідомленому виборі і розумних обмеженнях, збереження біосфери: вчиняй так, як на твоєму місці має вчинити інша розумна моральна істота стосовно будь-кого, навіть до безвідповідальних і невдячних об'єктів, ніколи не обмежуйся прагматичним підходом, пам'ятай, що будь-яке життя є самоцінним і розвивається за своїми внутрішніми закономірностями; саме людині у взаєминах із природою належить роль вільного та відповідального суб'єкта, що досить чітко вказує на особисту відповідальність за стан навколишнього середовища. Відповідно, екологічна відповідальність стверджує принцип людської відповідальності за збереження навколишнього середовища, а етико-екологічна відповідальність передбачає не лише індивідуальну відповідальність, а й соціальну, виявляючи адекватні економічні, юридичні та інші форми відповідальності, що розкриваються взаємодією мотиваційно-ціннісного й оціночно-результативного компоненту, базовим для яких виступає *ціннісний*. Саме ціннісний компонент визначається соціальними мотивами ставлення людини до природи, розумінням універсальної цінності природи, природоохоронною діяльністю.

1. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас / пер. з нім. – К.: Лібра, 2001. – 399 с.

Г.М. Покотило*

ГУМАНІСТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ МИСТЕЦТВА – МОРАЛЬНИЙ ІМПЕРАТИВ СУЧАСНОСТІ

Здатність мистецтва впливати на людину, формувати її духовний світ, давати уявлення про ціннісні координати людства забезпечує йому важливу роль у житті суспільства. Тому так важливо, яким цілям – життєстверджувальним чи руйнівним – воно служить, які світоглядні орієнтири творців художніх цінностей. Звідси випливає необхідність формування мотиваційної сфери художньо-творчої діяльності, з'ясування її сенсу.

Кожен, хто відважився взяти в руки перо поета, пензель художника чи різець скульптора відчуває потребу усвідомити глибинний зміст мистецтва, пізнати його засади, відповісти на питання: навіщо? Душа митця постає в етюді М. Коцюбинського "Хмари" як "вічно невдоволена, вічно шукаюча, з вічним питанням нащо? для чого?". Складність цього болючого питання "навіщо" і неминучість його вирішення для людини, що побажала стати художником, полягає в тому, що мова йде "не лише про одне мистецтво, але й про життя"(О. Блок).

---

* доцент кафедри гуманітарних наук Львівської академії мистецтв

У цій сфері (історія мистецтва це підтверджує) однозначно незаперечним є усвідомлення митцями творчих настанов на вдосконалення світу відповідно до вищих гуманістичних ідеалів. Відтак, у мистецькій школі правомірною мала б стати вихідна позиція – навчати "існувати в світі, розуміти його, прагнути до його зміни" (Д. Стреллер). У лекціях, прочитаних на сценарному факультеті ВДІКу, О. Довженко, виходячи саме з такої оптики бачення, наголошував: "Я говорю про вміння бачити світ, бачити його у вдосконаленні, в особистому сприянні цьому вдосконаленню."

Твір мистецтва – завжди людський документ. Художник – "людина серед людей" (Ван Гог), яка звертається до людей. Сама потреба в мистецтві обґрунтовується Г. Гегелем тим, що вона впливає "з розумного прагнення людини духовно усвідомити внутрішній і зовнішній світ, уявити його як предмет, у якому вона впізнає своє власне "Я". Цю потребу в духовній свободі людина задовольняє, з одного боку, тим, що вона внутрішньо усвідомлює для себе те, що існує, а з другого – тим, що вона зовнішньо втілює це для-себе-буття і, подвоюючи себе, робить наочним і пізнаним для себе та інших те, що існує всередині неї". Саме "в цьому полягає вільна розумність людини, з якої випливає як мистецтво, так і всяка дія і знання", – резюмує філософ. Роздумуючи над основами художньої творчості, Л. Толстой дійшов висновку, що мистецтво – це спосіб людського спілкування, спрямований прагненням до найбільшого блага всіх людей. Завдяки йому емоційний досвід людства стає доступним новим поколінням. А цінність мистецтва залежить від розуміння людьми сенсу життя, "в чому вбачають благо і в чому зло життя".

Мистецтво поглиблює світ людської духовності, виділяючи з потоку життя суттєве, значуще. Його завдання видобувати з прози людського буття поезію життя, формувати естетичний ідеал і, що найважливіше, "заразити" ним (Л. Толстой), сформувані установки, мотив до реалізації цього ідеалу. Таким чином, мистецтво включається у сферу соціуму як його необхідний і незамінний чинник, дія якого олюднює людину. Ідеал, за Г. Гегелем, своєрідна "матриця", з якої "ліпиться", "відливається" художній образ, тобто виразна умоглядна модель. Це означає, що "художній твір надає ідеалові конкретний образ дійсності". Оскільки "ідеал – генератор мистецтва", то для В. Гюго було очевидним, що "генії сидять на тронах ідеалу". Без ідеалу художник творчо безпорадний, а реципієнт мистецтва – духовно сліпий.

Безперечно, ідеал – головна рушійна сила в конструюванні майбутнього. І тут дуже влучно спрацьовує думка І. Франка: "Коли поезія має вказувати ідеали, то здається мені, повинен передовсім поет сам мати ці ідеали, перейняти ними, бо тільки тоді твори його вийдуть гарячі, живі". Звідси витоки високої вимогливості до особи митця. Найсуттєвіше тут "чи він гуманний, прозорливий, чи громадянин, нарешті, сам художник" (Ф. Достоєвський).

Мистецтво має нести в собі духовну доброякісність, бо є "організацією нашої поведінки на майбутнє" (Л. Виготський), має виводити до висот духовних цінностей широкого людського масштабу. Воно не повинне, не має права ні на крок відступати від прагнення суспільства до ідеалів Добра, Істини і Краси.

Постійний вектор добра і добротворення мав би панувати в мистецтві. Це моральний імператив для нього.

Потреба в істині становить суттєву рису духовного ладу людини та культури. За М. Хайдегером, мистецтво як вияв духовності – це шлях знаходження істини світу. В творі мистецтва істина "відбувається". Вона "сама себе ставить" у художній твір.

Добро і Істина – ці фундаментальні потреби, як правило, тісно переплетені. «Через якусь ще не зовсім зрозумілу для нас закономірність, – пише академік-психолог В. Симонов, – ці два мотиви, дві тенденції – прагнення до Істини (потреба пізнання) і прагнення до Добра (потреба для "інших") постійно виявляються поряд». Коли ж відбувається відступ від істини або ж волання про вчинене зло, озивається голос совісті, цей "правдивий суд доброї людини" (Арістотель). Совість художника визначає його громадянську позицію в світі, почуття відповідальності за долю культури, за збереження людського у людині, за саме мистецтво. Л. Толстой закликав "жити по совісті навіріст", щоб вона додала до того, що вище від неї.

З проблемою Істини й Добра пов'язане наскрізне для багатьох систем духовності поняття Краси як всезагального предикату Універсуму, що історично походить від античного розуміння світу як художнього твору. У давньогрецьких мислителів навіть існував спеціальний термін "калокагатія", що поєднував у собі "красу" і "добро". Єгипетське "нефер", теж означає красиве і добре, досконале і корисне. Зв'язок між красою і добром, мудрим і добрим характерне для морально-естетичних поглядів і оцінок давньої Русі, а, відтак й української ментальності.

Гармонійне поєднання Істини, Добра, Краси є ідеальною метою життя і мистецтва.

"Зіркість щодо краси" (О. Фет), "диктат краси" (Ж. Марітен), здатність відчувати і сприймати її – необхідний інструмент творчості. В храмі мистецтва поклоняються Красі. Для тих же, хто вступає в цей храм, слід дослухатися до настанов Ф.Г. Лорки: "В соромливій тиші своєї душі виховуй переможну істину й видобудь її з себе у вигляді краси, щоб не тільки думка схилилась перед нею, а й чуття з любов'ю поривалися до неї".

Якщо емоції взагалі, за образним виразом психолога П. Анохіна, відіграють роль "пеленгів" поведінки: прагнучи приємного, організм оволодіває корисним, а, обминаючи неприємне, запобігає зустрічі зі шкідливим, то естетичне почуття, почуття краси виникло в процесі антропогенезу у зв'язку і, важливо, в інтересах творчої діяльності людини.

Краса неначе вибудовує наше сприйняття дійсності за силовими лініями створюваного нею поля гармонії, яке, як визначають дослідники різних галузей вивчення людини, впливають на всі рівні людської організації – фізіологічний, чуттєво-емоційний, інтелектуальний. Вона діє на нас як "організуючий імпульс", який гармонійно настроює наш духовний світ, викликає позитивні емоції, активізує всю природу людини. Це сила, якою "просвітлюється і приборкується недобра тьма цього світу" (В. Соловйов). У своїй еволюційній значимості краса – творча спрямованість на досягнення того порядку, який відповідає логіці розвитку світу. В цьому її транскультурна, трансчасова цінність.

Мистецтво покликане давати очищувальну радість. Навіть негативна емоція – гнів, ненависть, огида – приходять через спілкування з красою.

Потворне – це морок. Краса – світло. Художник – освітлювач, творець і хранитель наших цінностей. І справа не у зовнішній красивості, мова йде про внутрішньо прекрасне, чим є Істина й Добро.

Бути художником – значить бачити перспективу. Тому імперативом до дії для нього має стати мотивація творчості високими цінностями. Відмова, недооцінка їх – це відмова від проектування людської природи по вертикалі; відмова від можливості розширити наше метафізичне існування. Недооцінюючи акумульовані в мистецтві вищі цінності, – Істину, Добро, Красу – ми автоматично опиняємось в ситуації ціннісного вакууму, а в цій ситуації мистецтво перестає корелювати з Вічністю.

KIIV INTERNATIONAL SCHOOL OF ANALYTICS*

А. Минаков**

СОЦИАЛЬНАЯ СЕТЬ ДЛЯ ПОДДЕРЖКИ ВОЛОНТЕРСКИХ ДВИЖЕНИЙ – ВОЛОНТЕР 71.РФ

С 2010 г. в Российской Федерации при государственной поддержке идет возрождение и развитие волонтерских движений. Молодым людям выдают волонтерские книжки – аналог трудовых книжек, в которые заносится стаж волонтерской деятельности. За 2010 г. по Туле было выдано более 850 книжек волонтеров.¹

Поскольку волонтерское движение только развивается, то существуют проблемы, связанные с поиском проектов, организацией взаимодействия с общественными организациями и администрацией города.

Для организации деятельности волонтеров, развития волонтерских проектов и привлечения к участию в них молодежи мы предлагаем создать электронную биржу вакансий для волонтеров, организованную в виде социальной сети.

Создание социальной сети для поддержки волонтерских движений требует решения следующих задач:

1. Провести анализ и обоснование использования социальной сети как эффективного механизма организации взаимодействия волонтеров, общественных организаций, руководителей социально-значимых проектов и органов государственной власти.

2. Сформулировать требования к социальной сети для волонтерских движений.

3. На основании требований выбрать систему управления контентом (CMS).

4. Провести адаптацию и доработку выбранной системы управления контентом в соответствии со сформулированными требованиями.

5. Внедрить и популяризировать созданную социальную сеть и провести анализ результатов.

Социальная сеть (от англ. social networking service) — платформа, онлайн сервис или веб-сайт, предназначенные для построения, отражения и организации социальных взаимоотношений.

Создание специализированной социальной сети для волонтеров, позволит собрать и объединить взаимодействие всех волонтеров г. Тулы. Отсутствие

---

* В разделе размещены тезисы докладов участников Киевской международной школы аналитики, которая состоялась 23-27 апреля 2012 г.

** студент Тульского государственного педагогического университета имени Л.Н. Толстого

других тем, побочной информации позволит поддерживать ресурс «качественным», «не замусоренным», удобным для пользования.

Требований к системе управления контентом:

1. Расширенная информация о пользователе (ФИО, номер личной книжки волонтера, адрес страницы Вконтакте).
2. Удобный и понятный интерфейс.
3. Реляционная база данных.
4. Система личных сообщений.
5. Раздел «Блоги» (волонтер сможет писать мини-отчеты, отзывы, впечатления о мероприятиях в которых принял участие).
6. Фотоальбом.
7. Видеоальбом.
8. Раздел «Документы».
9. СМО-продвижение - интеграция проекта с социальными сетями – Вконтакте, Одноклассники, Твиттер.
10. Афиша событий.
11. Возможность создания групп пользователей или клубов.
12. Биржа вакансий для волонтеров.
13. Модуль «Баллы» (вознаграждения для волонтеров)
14. Система управления сайтом должна быть бесплатной, не требовательной к ресурсам.

В настоящее время CMS социальных сетей являются одними из самых популярных и существует большое количество их разновидностей. Проведя первичный анализ систем, прочитав отзывы на форумах и блогах, выбор остановился на четырех системах: InstantCMS, Social Engine, BigStreet, Joomla. Однако, Social Engine, несмотря на ее превосходство и положительные отзывы, является коммерческой, а это усложняет ее использование в волонтерском проекте. В результате была выбрана Instant CMS как наиболее оптимальная.

На основании сформулированных требований было составлено техническое задание и начата разработка проекта. Работа велась по изменению стандартного шаблона дизайнера, доработке существующих модулей, по разработке нового модуля – бальная система, а также интеграции сайта с социальными сетями и сервисами.

При выполнении данной работы стоит отметить, что система управления сайтам Instant CMS легко дорабатывается и модернизируется.

Внедрение системы и вовлечение волонтеров прошло успешно, администрации города Тулы, подростковых молодежных центров, благодаря поддержке Информационного агентства «Тула Молодая». Важным элементом успешности внедрения являлась СМО – оптимизация сайта.

Сайт поддерживает группа волонтеров IT-специалистов. В настоящее время сайт насчитывает более 500 посещений в сутки, является самым популярным Интернет – ресурсом среди тульских волонтеров.

Важно отметить широкий спектр волонтерской деятельности, осуществляемой благодаря созданной социальной сети: от фельдшерских услуг (уколы и т.д.) и до разработки сайтов и программного обеспечения. За год было опубликовано более 400 отчетов о проведенных в городе и области

волонтерских мероприятиях. По поисковым запросам «волонтерство в Туле», «волонтеры Тулы», «Тульские волонтеры» сайт находится в ТОП-3.

Проект получил грант и государственную поддержку на развитие от Всероссийского фонда «Национальные перспективы». Уже подписан официальный договор о взаимном сотрудничестве с управлением по молодежной политике г. Тулы, в стадии подписания находится договор с информационным агентством «Тула Молодая».

1. Сайт Администрации города Тулы. - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.tula.ru/activity/social-sphere/youth-policy-and-sports/793/>

2. Ташков П. Веб-мастеринг на 100%. HTML, CSS, JavaScript, PHP, CMS, AJAX, раскрутка. – СПб., 2010.

Н.А. Шепелёв*

АНАЛИЗ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ И УКРАИНЫ: НОВШЕСТВА, СХОДСТВА, ПРОБЛЕМЫ И ПРОТИВОРЕЧИЯ В ОРГАНИЗАЦИОННО-ПРАВОВОЙ ФОРМЕ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ

Организационно-правовая форма функционирования образовательного учреждения высшего профессионального образования определяет финансовую, гражданско-правовую и административную ответственность в случае реорганизации или ликвидации.

Мы проведем сравнительный анализ отдельных элементов образовательного законодательства исследуемых государств, касающийся организационно-правовой формы функционирования высших учебных заведений.

В России и Украине вузам разрешено использовать любую из форм собственности, установленную законодательством. Это положение Закона «О высшем и послевузовском профессиональном образовании» и «О высшем образовании» соответственно, породило феномен существования коммерческого учебного заведения наряду с государственной (некоммерческой) формой собственности. В части 1 ст. 63 Закона Украины «О высшем образовании» существовала норма, которая предоставляла возможность юридическому лицу создание частных вузов в самых разнообразных организационно-правовых формах без каких-либо ограничений, а значит и в формах, характерных для субъектов предпринимательства (коммерческих организаций). Это положение нивелирует априорную уникальность образовательного учреждения и приравнивает его на рынке к основной массе хозяйствующих субъектов, что негативно сказывается на социальных гарантиях основных заинтересованных лиц образовательной деятельности – студентах.

Министерство образования Украины не могло не отреагировать и внести свои коррективы. Речь идет о том, что своим письмом от 02.03.2005 за № 1/11-856 Министерство образования и науки Украины признало в качестве

---

* студент Тульского государственного педагогического университета имени Л.Н. Толстого

единственно возможной для частных вузов организационно-правовой формы – форму частного заведения.

Согласно данному письму все частные вузы, в наименованиях которых сохранились иные организационно-правовые формы, в частности, формы ЗАО, ОАО, ООО были обязаны внести соответствующие изменения в свои наименования и, следовательно, перерегистрироваться.

В Российской Федерации в соответствии с законодательством образовательные учреждения могут быть: государственными федеральными или находящимися в ведении субъекта РФ; муниципальными; негосударственными – частными.

В особую категорию образовательных учреждений относят военные вузы, собственниками которых является Правительство РФ, Министерство обороны, МВД РФ.

Закон Российской Федерации не делает никаких различий между государственными и негосударственными вузами: лицензия, аккредитация и аттестация - все на равных условиях. Образовательные стандарты тоже одни для всех: вступительные испытания, условия обучения и учебные планы во многом схожи.

Стоит отметить, что обучение в негосударственном вузе стоит заметно дешевле, чем на платном отделении государственного, что подтверждается статистикой, которую приводит агентство "РейтОП" в статье Российской газеты от 20 июля 2010 г. № 21, а именно, два семестра на платном отделении госвуза стоило в среднем 150 тысяч рублей, в то время как в негосударственном - около 60 тысяч рублей. При этом стоит отметить, что самое дорогое обучение в МГУ - от 200 до 350 тысяч рублей в год, в МГИМО - от 235 до 300, в Высшей школе экономики - от 200 до 300, в РГГУ - от 140 до 250 тысяч рублей.

Новшеством в российском образовательном процессе стало предоставление в будущем учебном году бюджетных мест в негосударственных вузах. Прием абитуриентов на бюджетные места в негосударственные аккредитованные вузы и сузуы будет проводиться на тех же условиях, что и на бюджетные места в государственных учебных заведениях, равные права будут и у студентов. По экспертным оценкам, претендовать на получение бюджетных мест могут не более 40. Причем данная реформа, скорее всего, будет осуществлена путем сокращения на 10% бюджетных мест у вузов государственных.

Общей проблемой законодательства исследуемых государств является то, что частные вузы зачастую не могут гарантировать соблюдение прав обучающихся в случае, если вуз не сможет отвечать по своим обязательствам, поскольку он финансируется собственником полностью или частично, у которого может быть недостаточно средств. В этом случае при отсутствии субсидиарной ответственности основателей частного вуза и невозможности удовлетворить требования кредиторов в полном объеме, права студентов вуза после его ликвидации останутся без защиты. Законодательно не урегулирован вопрос социальных последствий ликвидации образовательного учреждения. Поэтому, в первую очередь, необходимо внесение изменений в нормы образовательного законодательства России и Украины, которые бы

предусматривали механизм защиты прав студентов, что гарантировало им возможность продолжить обучение на тех же условиях с соответствующим уровнем образовательных услуг в других вузах страны.

Подводя итоги, стоит отметить, что анализ законодательства России и Украины дает схожий результат. На первом месте среди проблем с организационно-правовой формой стоит проблема частных вузов, хозяйственная и образовательная деятельность которых ведется на страх и риск их учредителей, а, следовательно, студенты в таких учебных заведениях попадают в группы риска и могут остаться вовсе без образования в случае ликвидации родного вуза.

М.С. Станкевич, Р.В. Шайтанов*

НАЦИОНАЛЬНЫЕ ФАКТОРЫ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОДОВОЛЬСТВЕННЫХ ТОВАРОВ БЕЛАРУСИ ПРИ ВЫХОДЕ НА ВНЕШНИЕ РЫНКИ

В последнее время в Республике Беларусь значительно систематизирована работа по оптимизации экспортно-импортных операций, расширению объемов экспортных поставок и пересмотру размеров необоснованного импорта.

Внешнеторговый оборот Республики Беларусь сельскохозяйственным сырьем и продовольствием в период с 2000 г. по 2010 г. увеличился с 1717,2 до 6320,3 млн. долл. США, т.е. более, чем в 3,7 раза. При этом рост экспорта за данный период составил 6,1 раза, а импорта – 2,5 раза.

Структура экспорта сельскохозяйственного сырья и продовольствия в 2010 г. характеризуется следующими показателями: молоко и молокопродукты составляют 45,2%, мясо и мясопродукты – 23,4%, сахар – 10,6%, плоды и овощи – 2,6%, масло растительное (рапсовое) – 1,2%. За последние годы структура экспорта не претерпела существенных изменений, поэтому основной экспортноориентированной продолжает оставаться продукция животноводства.

Внутренние условия, сдерживающие реализацию экспортного потенциала сельского хозяйства Беларуси:

- низкий уровень стабильности производства;
- повышенная степень рисков, обусловленная природными условиями, упреждение которых требует больших переходящих запасов;
- недостаточный уровень инновационного развития отрасли, ее эффективности и конкурентоспособности.

Основными торговыми партнерами являются страны СНГ. Так в 2010 г. в Россию продано 81% сельскохозяйственной продукции и продовольствия, в другие страны СНГ – 10,0% и страны вне СНГ (третьи страны) только 9,0.

В товарной структуре экспорта в страны ЕС наибольший удельный вес занимают в основном продукты сырьевой направленности, такие как казеин (24,14%), масло рапсовое неочищенное (19,44%), грибы и ягоды (16,62%),

---

* студенты Института предпринимательской деятельности (г. Минск)

кожевенное сырье и кожи (12,13%). Мясо- и молокопродукты, кроме молока сухого, поставляются в эти страны в незначительных количествах.

Наряду с наращиванием объемов экспорта сырья и продовольствия целесообразно осуществить его диверсификацию на инновационной основе. Необходимо уходить от моноэкспорта (продукции или отрасли). В республике почти 80% экспорта составляет продукция животноводства. Совершенно недостаточно реализуется потенциал экспорта растениеводства (картофельводства, овощеводство, плодоводство, льноводство), особенно по реализации продукции с высокой степенью переработки, то есть готовой к потреблению. Это приоритетная тенденция на мировом рынке. Реализация экспортного потенциала требует не только наращивания объемов производства и повышения ее качества, но и совершенствования всей системы сбыта применительно к конкретным видам продукции.

Направления по повышению экспортного потенциала страны, обеспечивающие достижение стратегических целей развития внешнеэкономической деятельности в АПК:

- формирование эффективной экспортной политики;
- обеспечение многовекторности международных связей;
- активизация экспорта;
- наращивание экспортного потенциала перерабатывающих предприятий;
- оптимизация импорта;
- создание эффективного механизма таможенно-тарифного и нетарифного регулирования внешней торговли продукцией и услугами АПК на основе международных норм и правил;
- использование системы рациональных норм и нормативов организации и ведения конкурентного производства, контроля и измерения качества продукции и ресурсов;
- реконструкция и модернизация производственных мощностей экспортно-ориентированных сельскохозяйственных организаций и перерабатывающих предприятий;
- повышение качества товаров, совершенствование форм и методов управления качеством продукции на базе международных стандартов.

Следует учитывать и социально-экономические условия развития Беларуси. Беларусь в силу специфики экономического и социального развития производит практически все виды продукции, которые необходимы для обеспечения населения страны продовольствием преимущественно собственного производства, а также ряд продукции для легкой промышленности, например, лен.

Кроме того, требует совершенствования финансово-кредитная система республики. Республика Беларусь находится только на стадии формирования комплексной системы таможенно-тарифного и нетарифного регулирования внешнеэкономической деятельности как в рамках создаваемых региональных торгово-экономических формирований (Союзное государство Беларуси и России, ЕврАзЭС, ЕЭП), так и присоединения к Всемирной торговой организации.

Все вышесказанное свидетельствует о том, что реализация поставленных задач Республики Беларусь на ближайшую перспективу по объемам и стоимости экспорта, а также товарной и географической структуре требует осуществления комплекса мер, направленных на повышение экспортного потенциала отрасли.

А.П. Трофимов*

ЗНАЧЕНИЕ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ СТРАТЕГИЧЕСКОГО АНАЛИЗА

Появление информационного стратегического анализа и его создания для объективного раскрытия результатов деятельности коммерческой организации является важнейшей составляющей стратегического экономического анализа, а также одной из функций управления.

Оптимальный объем информации определяется целями, в соответствии с которыми она генерируется, накапливается, обрабатывается, ранжируется, хранится, а также потенциальными возможностями ее использования для удовлетворения запросов различных субъектов. При этом одним из результатов использования информации считается аналитическая интерпретация, методы и условия которой и обуславливают ее наполнение по объему и качеству. Отсюда следует один из важнейших выводов: факты, события, явления, представляющие собой результаты хозяйственной деятельности организаций и получающие отражение в системе информации, не имеют ценности до тех пор, пока заинтересованный субъект не осуществит запрос на нее.

Под системой информационного обеспечения стратегического экономического анализа результативности деятельности организации следует понимать интегрированный многофункциональный комплекс, предназначенный для целенаправленного формирования базы данных в соответствии с запросами различных субъектов. Уровень оптимальности количества и качества информационного обеспечения характеризуется как мера устранения неопределенности выбора действий, способствующая достижению максимального эффекта от реализации управленческих решений.

Содержание системы информационного обеспечения определяется комплексом задач, решаемых в рамках стратегического анализа, а также особенностями функционирования объекта исследования (отраслевой принадлежностью, масштабами деятельности, структурой управления бизнес-процессами, возможностью формализации и автоматизации сбора и обработки данных). Кроме экономической информации, формирующей наибольший по объему и значению информационный блок, для проведения глубокого и всестороннего анализа необходимы еще правовая, техническая, и социальная информация, формирующие целостную систему информации стратегического экономического анализа.

Аналитическая информация с необходимой интерпретацией и оценками итогов деятельности коммерческой организации должна находить отражение в

---

* студент Уральского государственного экономического университета

годовом отчете, предназначенном для акционеров и утверждаемом на годовом собрании общества, что станет неотъемлемым элементом корпоративного имиджа, свидетельством определенного уровня корпоративной культуры и стабильности коммерческой организации, высокого профессионального уровня ее руководства. Годовой отчет может и должен служить инструментом повышения стоимости акционерного капитала и улучшения информационной «прозрачности».

В современных условиях усиления роли социальной ответственности предпринимательской деятельности показана необходимость внедрения в практику специальных корпоративных отчетов, доступных широкому кругу заинтересованных пользователей для видения перспектив бизнеса, его правовой и социальной защищенности. Такая информация должна находить отражение в специальном отчете о корпоративной ответственности, который призван раскрывать достигнутый и прогнозируемый уровень совокупных конкурентных преимуществ организации - рыночных, финансовых, социальных и т.п. Отсюда вытекает необходимость разработки формата и представления наряду с бухгалтерской отчетностью финансово-аналитической корпоративной отчетности (включающей стратегические прогнозные показатели), которая будет востребована, прежде всего, собственниками коммерческой организации, а также потенциальными инвесторами.

Блок бухгалтерского учета и отчетности, безусловно, является одним из наиболее значимых информационных компонентов при проведении стратегического экономического анализа результативности деятельности коммерческой организации, поскольку основной функцией бухгалтерского учета является информационная. Бухгалтерские правоотношения, являясь по своему характеру информационными, могут быть реализованы при условии совершенствования нормативной базы бухгалтерского учета, и, прежде всего, нового Закона о бухгалтерском учете, который должен регулировать основной тип бухгалтерских правоотношений - между организацией и внешними пользователями в части качественного раскрытия информации о результативности деятельности коммерческой организации.

Необходимым условием качественного информационного обеспечения стратегического экономического анализа является совершенствование методологического, методического и правового сопровождения бухгалтерского учета и отчетности.

Объективное представление об имущественном и финансовом положении организации, его изменениях, а также финансовых результатах не может быть достигнуто без выполнения важнейшего требования сопоставимости данных, которое согласуется с качественными характеристиками, как российских нормативных положений, так и МСФО. Его актуальность возрастает в условиях инфляции, присущей современному этапу развития рыночных отношений в России и за рубежом.

Главной задачей при этом является реальное отражение стоимости активов, денежных потоков, затрат и т.п. для прогнозирования бизнеса с целью предотвращения возможных потерь доходов, вызываемых инфляцией. Основной задачей данной работы, являлось формирование и отображение

стратегического управления компанией ООО «Brainpower – Ural» помощью реально-существующих программ: Balanced Scorecard, MPriority, Business Studio.

А.В. Слепов, И.Ю. Гладких*

ПРОГРАММНО-АППАРАТНЫЙ КОМПЛЕКС ДЛЯ УПРАВЛЕНИЯ РОБОТИЗИРОВАННОЙ ПЛАТФОРМОЙ

Известно множество примеров создания робототизированных платформ и управления ими. Их можно разделить на многофункциональные и специализированные.

К многофункциональным системам, например, относится набор Lego Mindstorms. Это платформа, пользующейся популярностью во всем мире. Достоинствами данной платформы являются простота сборки и легкость программирования и управления. Но она также имеет свои недостатки. Робот имеет узкую целевую аудиторию, такую как школьники. Он имеет ограниченный набор датчиков, решает узкий круг задач. Для обновления прошивки его необходимо подключить к компьютеру. Также платформа имеет довольно высокую стоимость.

К специализированным системам относятся роботы, которые выполняют только определенный набор действий: например, робот, движущийся строго по линии, роботизированная рука, робот, объезжающий препятствия и другие. Таких роботов можно перепрограммировать, но их конструкция не предусматривает какой-то другой набор действий.

В последнее время наблюдается нехватка простой и масштабируемой роботизированной платформы для быстрого программирования и несложного управления ею.

Цель нашего проекта: создание многофункциональной масштабируемой роботизированной платформы с возможностью программирования на «языке робота». Язык робота – это комплекс, включающий машинный язык робота, интерактивную программную оболочку и командный интерпретатор.

Задачи проекта:

- реализовать возможность использования широкого набора датчиков;
- организовать удаленное управления и удаленное изменение программного кода;
- разработать клиентское приложение для обработки хранения данных;
- создание языка для управления роботом и интерпретатора.

Проектируемая роботизированная платформа может работать с различным числом и набором устройств и датчиков.

Система состоит из двух крупных функциональных частей – это клиентское приложение – «станция-контролер», и робот, построенный на платформе Arduino.

Аппаратная часть состоит из двух контроллеров Arduino и подключенных к ним устройств. По сути, устройство разделено на два блока.

---

* студенты Тульского государственного педагогического университета имени Л.Н. Толстого.

1. Первый блок – коммуникативно-сенсорный блок, основная цель которого получение инструкций от «станции-контролера» и выполнение задач и настроек по этим инструкциям, а также сбор сенсорной и внутренней информации и передача ее на «станцию-контролер». Ядром этого блока является первый контроллер Arduino, используя такие беспроводные средства связи, как Bluetooth, микросхема получает и отправляет данные.

2. Второй блок – двигательно-сенсорный блок, основная цель которого выполнение команд. Ядром блока является второй контроллер Arduino. К этому контроллеру всегда подсоединены либо сервоприводы, либо двигатели постоянного тока. Платформа получает инструкции и выполняет их.

3. Принцип коммуникации между первым и вторым блоком состоит в передаче коммуникативно-сенсорным блоком потока команд и инструкций и данных, над которыми должна быть произведена обработка во втором блоке, а двигательно-сенсорный блок возвращает обратно уже обработанные данные.

Проектируемый комплекс может работать в двух режимах.

1. Ручной режим. В этом режиме работы проекта осуществляется потоковая передача команд роботу через приложение на «станции-контролере».

Программный комплекс состоит из части установленной на ПК и программ, записанных в платформах.

Пользователь комплекса непосредственно взаимодействует лишь с внешней программой-оболочкой, в которой предоставляется ряд базовых команд для робота и данные с сенсоров самого робота. Пользователь видит на экране компьютера информацию, передаваемую датчиками и в зависимости от них и поставленной задачи, активирует одну из команд. После чего вступает в действие командный интерпретатор, переводящий выбор оператора робота в командный код, распознаваемый роботом и в таком виде команда отсылается на платформу при помощи средств коммуникации.

Непосредственно принятая роботом команда попадает в программу диспетчера команд, где она распознается и устанавливается возможность ее исполнения в текущей конфигурации системы. Если все проверки успешно пройдены, то команда выполняется. В этом блоке происходит постоянное ожидание/выполнение команд и постоянно отслеживание данных с сенсоров.

2. Автоматический режим. В этом режиме работы оператор системы создает программу, выполнение которой не нуждается в постоянном контроле пользователя.

Наиболее важным отличием работы данного режима от предыдущего является наличие программного решателя и другого принципа передачи инструкций.

Пользователь при помощи интерактивной оболочки создает код программы, который после синтаксической проверки передается решателю системы. Он, в простейшем случае следуя программе, исполняет роль оператора системы из предыдущего режима, и весь процесс выполнения задачи повторяет потоковый вариант.

Е.Т. Пайдиева*

РАСЧЕТ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПЕРЕРАБОТКИ МУСОРА В РАЗНЫХ СТРАНАХ

На сегодняшний день одной из самых острых проблем является утилизация мусора. Этот вопрос затрагивает как экологические, так и экономические аспекты. Во всем мире сбор и утилизация мусора – доходный бизнес, но тем не менее стоит иметь в виду, что многое в конечном итоге зависит от политики государства.

В 2010 г. мировой рынок «управления мусором» (waste management), (то есть, его сбор, вывоз, переработка и утилизация) оценивался в 120 млрд. долл. США Объем переработки твёрдых бытовых отходов, или ТБО, в мире в 2010 г. составил 200 млн. тонн.

Всего в мире ежегодно образуется несколько миллиардов тонн ТБО, так что на переработку пока идёт сравнительно небольшая доля. Например, годовой объём ТБО в России – около 30 млн. тонн (по данным Минприроды), в США – более 240 млн. тонн, в Италии – 32 млн. тонн. Существует довольно чёткая корреляция между уровнем потребления в стране и объёмом образующихся ТБО, что показывают данные, приведенные в табл. 1.

Таблица 1. Объём ТБО на душу населения в разных странах

Страна	Объём ТБО на душу населения в год
США	812
Исландия	705
Дания	665
Люксембург	643
Нидерланды	613
Норвегия	613
Ирландия	601
Австрия	556
Италия	502
Россия	220

В общем объеме ТБО примерно 35% приходится на часть, которую можно переработать. Она включает в себе макулатуру, стеклобой, цветные металлы, текстиль, пластик и т. д. В табл. 2 представлена динамика цен на эти виды товара.

Как можно заметить, цены в целом имеют тенденцию к увеличению. Продавать переработанную готовую продукцию выгоднее, чем просто отсортированную. В работе было рассмотрено открытие завода по переработке мусора в двух странах: России и Италии.

* студентка Уральского государственного экономического университета

Таблица 2. **Цены на основные продукты переработки ТБО, евро/тонну**

Наименование	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Бумага и картон	97,7	118,6	121,1	87	141,8	162
Пластик	351,7	364,9	341,7	254,6	277,3	337,4
Стекло	46,8	42,8	48,3	48	48	48
Текстиль	54-73	97-121	97-133	150-230	224-278	254-327
Цветные металлы	1152	1491	1697	837	1952	2481

Было выяснено, что производство ТБО на Сардинии в среднем составляет 511 кг на человека. Пусть мы будем ориентироваться на 400 тыс. населения, которое включает в себя не только жителей Кальяри, но и окрестностей. Таким образом, объем, который необходимо переработать составит 204,4 тыс. тонн, но мы также выявили, что 54,4% идут на свалки, они-то и составляют емкость интересующего нас рынка. Т.о. мы потенциально можем рассчитывать на переработку 111,1936 тыс. тонн мусора. Для извлечения вторичного сырья из ТБО (35% общей массы отходов) возводятся мусоросортировочные комплексы (МСК). Капитальные вложения в строительство МСК составят до 40 евро на 1 тонну мощности по приему ТБО. Для сравнения, предположим, что завод в России будет перерабатывать тот же объем мусора.

Чтобы оценить эффективность проекта, необходимо рассчитать 5 показателей: PP – Срок окупаемости бизнеса; DPP – Дисконтированный срок окупаемости бизнеса; NPV – Чистая текущая стоимость; PI – Индекс рентабельности; IRR – Внутренняя норма рентабельности.

Показатель	Италия	Россия
Стоимость проекта	8674202 евро	6312600 евро
Срок окупаемости	2 года 8 месяцев	2 года 11 месяцев
NPV	10426095,76	8860347,93
Дисконтированный срок окупаемости	3 года 1 месяц	4 года 5 месяцев
Индекс рентабельности	2,2	1,27

Исходя из проведенных расчетов, можно сделать вывод, что организация мусороперерабатывающего комплекса и в Италии, и в России является выгодным вложением денежных средств.

Во-первых, срок окупаемости проекта составляет примерно 3 года, что является небольшим сроком для подобного бизнеса. Во-вторых, чистая текущая стоимость положительная, и в-третьих, предприятие располагает высокой внутренней нормой рентабельности.

Были выявлены следующие особенности, приведенные в табл. 3.

Таблица 3. **Особенности организации бизнеса в Италии и России**

Россия	Италия
Дорогие кредиты	Кредиты доступнее
Рабочая сила дешевле	Рабочая сила дороже
Налоговых льгот нет	Есть налоговые льготы
Цены на вторсырье ниже	Цены на вторсырье выше
Выгодно перерабатывать большие объемы мусора	–
--	Ответственность населения

Можно предложить следующие рекомендации, выполнение которых бы способствовало организации бизнеса по переработке мусора: предоставление налоговых льгот, снижение ставки по кредиту для покупки оборудования, снижение тарифов на перевозку для вторсырья, помощь государства в виде субсидий, дотаций, стимулирование ответственности населения, заказы муниципалитета на продукцию комплексов.

А.М. Калиновская, Е.Ю. Рябинина*

РЕЦИКЛИНГ И АФФИНАЖ

Одной из актуальных проблем мировых масштабов является тема использования вторматериалов и учета драгоценных металлов содержащихся в технике. О важности этой проблемы свидетельствуют принятые в большинстве государств мира законодательные и подзаконные акты, направленные на регламентацию и поддержку деятельности, связанной с утилизацией и повторным использованием отходов, что позволит сберечь ресурсы стран и экологию от производственных отходов.

С начала 1990-х годов в Российской Федерации обострилась проблема сбора и переработки отходов. Многотонные кучи бытовых, химических и технических отходов складировалась в течение многих десятилетий и никак не подвергалась обработке. Неправильная утилизация приводит не только к загрязнению окружающей среды и негативному воздействию на здоровье людей. Не менее негативная сторона – это неправильный учет драгоценных металлов, содержащихся в технике, что приводит к нерациональному использованию и истощению ресурсов страны.

Следует заметить, что организации любой формы собственности обязаны соблюдать правила вывоза мусора и вести учет драгоценных металлов во всех видах и состояниях. Для организаций неправильный учет драгоценных металлов может привести к штрафам. Это правило распространяется в том числе на драгоценные металлы:

- входящие в состав основных и оборотных средств, покупных комплектующих деталей, изделий, приборов, инструментов, оборудования, материалов, полуфабрикатов (включая закупаемые за границей), малоценных и быстроизнашивающихся предметов;

* студенты Санкт-Петербургского университета управления и экономики

- содержащиеся в ломе и отходах драгоценных металлов.

Анализ стран мира показал, что по итогам на 2010 г. бытовые и промышленные отходы составляли 209,7 млн. тонн, из них 38% составляют страны Азии, 27% - страны Европы, 23,8% - Северной Америки, 4,8% - Латинской Америки, 2,9% - Норвегия и Швейцария и 2,7% другие страны мира.

Более подробный анализ был проведен по Украине. В Украине более 160 тыс. гектаров земли переданы под полигоны для мусора, на которых хранится около 35 млрд. тонн отходов. Правительство уделяет пристальное внимание решению этой проблемы путем введения новых законов и унифицированных форм отчетности, что позволяет проследить динамику рециклинга и аффинажа страны.

В России проблему использования вторсырья прослеживает НИЦПУРО (Научно-исследовательский центр по проблемам управления ресурсосбережением и отходам). Контроль за использованием, хранением и учетом драгоценных металлов осуществляет Российская государственная пробирная палата при Минфине России и ее региональные филиалы.

На данный момент образование отходов в экономике России составляет 3,4 млрд. тонн в год, в том числе 2,6 млрд. тонн/год - промышленные отходы, 700 млн. тонн/год – жидкие отходы птицеводства и животноводства, 35-40 млн. тонн/год – твердых бытовых отходов (ТБО), 30 млн. т/год – осадки очистных сооружений. Средний уровень их использования составляет около 26%, в том числе промотходы перерабатываются на 35%, ТБО - на 3-4%, остальные отходы практически не перерабатываются. В результате низкого уровня использования продолжается накопление отходов в окружающей среде. Согласно оценкам НИЦПУРО, объемы накопления неиспользуемых отходов достигли 80-90 млрд. тонн.

В России бизнес по переработке бытовых отходов, который в принципе является очень прибыльным, вести довольно сложно в силу многих факторов, основным из которых является недостаточная поддержка государством этой важной социальной отрасли (имеется в виду не только законодательная, но и материальная (налоговые и кредитные льготы) поддержка), а также отсутствие технологического базиса для внедрения существующего на Западе опыта. Российская специфика экономического развития отличается от европейской тем, что в странах Евросоюза культура ресурсосбережения, и в частности рециклинга, развивалась параллельно с общим развитием производства и потребления внутри этих систем. В России, наоборот, проблема отходов, особенно коммунальных отходов, долгие годы не находила прогрессивных решений. При этом практически полностью утрачен положительный опыт времен Госснаба. Этому способствовали несовершенные нормативно-правовые акты, поставившие управление отходами фактически в компетенцию не бизнеса, а надзорных органов.

Для дальнейшего улучшения ситуации и формирования более устойчивой системы рециклинга и аффинажа необходимо создавать законы и проводить более активную политику в стране, следует учесть опыт других стран и модернизировать его.

S.A. Abdrakhmanova*

WAYS TO DEVELOP THE ELECTRICITY INDUSTRY OF KAZAKHSTAN TO A COMPETITIVE LEVEL

Government of the Republic of Kazakhstan considers electricity industry as the most substantial sphere in developing either in economic or financial provision. It takes effect on the main economical factors GDP and GNP by depending of productivity; consequently economical position of the republic is indirectly conditioned by electricity industry.

Nowadays, the electricity is generated by:

1. TPP (thermal power plant) including:

- IES (condensing power plant) Kazakhstan's the biggest condensing power plant is located in Ekibastouz and Aksu;
- CHP (combined heat and power);
- Power plant (gas turbine power plant) Recently, in December 2011 was put into operation gas turbine in Kyzylorda region;

2. HPP (hydroelectric). Hydroelectric plants are exploited mostly in the East of the RK.

3. Wind and Solar power. Taking into account geographical locations and nature features of Kazakhstan wind and solar power are acceptable.

Kazakhstan has reserves of coal approximately 33,6 billion tons, oil resources are estimated at 5,5 billion tons and natural gas - 7.1 bill. cub. m. and lower you can see a table that indicates how much coals, oil and gas have extracted from 2006 till 2010 within the RK:¹

Table 1. Mining of power generators

	2006	2007	2008	2009	2010
Coal (ths. tons)	103 692,2	107 599,7	118 934,9	108 748,9	119 105,8
Oil (ths. tons)	54 338,8	55 265,0	58 646,0	64 354,4	67 915,7
Gas (mill. cub. m.)	26 381,6	29 561,5	32 889,3	35 941,8	37 141,7

According to this table I calculated how long the RK will use fuel: coal- 300 years, oil- 50-60 years and gas- 75 years.

State authorized body in the Power generation industry is Ministry of Energy and Mineral Resources of Republic of Kazakhstan; State control body is Anti-monopoly agency on competition and small business support; Technical operator. JSC "Kazakhstan electricity grid operating company" (KEGOC is a technical operator of unified electro-energy system in Kazakhstan, which has the Central Dispatching Department; Market operator. Kazakhstan operator of centralized sales of electro-energy (KOREM) is the market operator and performs the OREME based commercial

* a student of the T. Ryskulov Kazakh Economic University (the Republic of Kazakhstan, Almaty)

¹ <http://stat.kz/publishing/20111/PredvDan2010.pdf>

distribution of electro-energy supply and centralized control of commercial deals; Reserve pool of electro-energy.²

South region import electricity power from Kyrgyzstan and North export it to Russia while West part of the country requires power and purchase it from Russia.

Table 2. Production and distribution of electricity

	2006	2007	2008	2009	2010
Produced (Mill. kWt/h)	71 656,6	76 598,1	80 326,7	78 710,1	82 629,3
Consumed (Mill. kWt/h)	71 881,2	76 672,8	80 612,1	78 040,7	76 560,8
Import (Mill. kWt/h)	3 955,0	3 383,0	2 768,0	1 709,6	2 104,6
Export (Mill. kWt/h)	3 730,4	3 308,3	2 482,6	2 379,0	1 560,2
Losses (Mill. kWt/h)	6 650,8	7 190,8	7 113,7	6 455,5	6 612,9

While analyzing these table datas I have found out that import is higher than export and from year to year both are reduced which may mean country's self-service, i.e. we are close to consume the volume of our production and then make export increased. Here we can see losses and it considers loss of electricity power by transmission lines and it occurs because of the effectiveness of the transmission of electrical energy. Most of the transmission line was built in Soviet times and has wear (increase in ohmic resistance against corrosion, deterioration of electrical insulation, etc.) about 75%.

From my point of view theoretically the RK can solve issues about electricity by three ways and take place in competitive market. I offer to construct NPP in the West region and it will provide electricity to Aktau, Atyrau, Ural and other western cities. In the South we can use solar or wind power. There are many places where can be installed wind engines, for example: Arystan Bab, Dzungarian Gate, Shelek corridor, Zhangiz Tobe, Kordai and etc. In the North side of the Republic of Kazakhstan are located the largest concentration of water resources where can be used Hydro electro power, its exploiting indicates safety of the nature without any hazards.

---

² <http://egov.kz/wps/portal/tut/p/c1/04>

ВНЗ «Національна академія управління» у 2001 р. започаткувала суспільно-науковий проект «Духовні цінності українського суспільства у світлі співпраці суспільствознавства і богослов'я». У рамках цього проекту проводяться щорічні науково-практичні конференції, присвячені актуальним гуманітарним проблемам сучасності. Метою конференцій є обговорення основних принципів, на яких має будуватися життя людини у світі, що постійно змінюється та зазнає нових викликів.

Організаторами конференцій є ВНЗ «Національна академія управління» (IV рівень акредитації) та Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України та НАН України.

**Запрошуємо науковців, викладачів, аспірантів і студентів
взяти участь у роботі конференцій.**

Конференції проходять у приміщенні ВНЗ «Національна академія управління»
за адресою:

м. Київ, вул. Вінницька, 10.

Довідки за телефонами: (044) 246-24-38, 246-24-46

За матеріалами конференцій видаються збірки тез.

Інформація про тему та напрями чергових конференцій – на сайті:

www.nam.kiev.ua

У ВНЗ «Національна академія управління» з 2001 р. функціонує аспірантура. Навчання здійснюється за спеціальностями:

- 08.00.03 - Економіка та управління національним господарством;
- 08.00.04 - Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності);
- 08.00.08 - Гроші, фінанси і кредит;
- 12.00.08 - Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право.

Форми навчання:

- з відривом від виробництва – до 3 років;
- без відриву від виробництва – до 4 років.

До вступу на конкурсних засадах приймаються особи, які отримали профільну повну вищу освіту (диплом магістра або спеціаліста).

Формою підготовки науково-педагогічних і наукових кадрів вищої кваліфікації є прикріплення здобувачами до відповідних кафедр з тих спеціальностей, за якими в академії функціонує аспірантура. Прикріплення відбувається за результатами вступної бесіди.

Детальну інформація щодо умов вступу, змісту підготовки можна отримати за адресою:

м. Київ, вул.Вінницька, 10, к. 509,
тел. (044) 246-24-38, 246-24-46,
e-mail: aspirant@nam.kiev.ua

**Особистість, суспільство, держава:
розуміння свободи і відповідальності**
МАТЕРІАЛИ XII НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Упорядник: Т.В. Привалко
Літературний редактор: Н.М. Железняк

Оригінал-макет підготовлено у ВНЗ «Національна академія управління»

Підп. до друку 08.10.2012 Формат 60x80 1/16
Папір офсет. № 1. Офс. друк. Гарн. «Таhоmа»
Ум. друк. арк. 23,5. Обл.-вид. арк. 29,8. Наклад 300 прим.
Замовлення №

ВНЗ «Національна академія управління»
03151, м. Київ, вул. Вінницька, 10
тел./факс 246-34-38
www.nam.kiev.ua, aspirant@nam.kiev.ua, gumanitar@nam.kiev.ua

Віддруковано в типографії
ТОВ «Лазурит-Поліграф»
01042, м. Київ,
вул. Леваневського, 8/7